

Khuddakanikāye Abhidhammapiṭake

Pañcannam pakaraṇānam samvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

PAÑCAPAKARAṆA-AṬṬHAKATHĀ

Romanized from Myanmar version published in 1991

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 50

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ြ = e ွ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	က န္ဓha	ဈ dhya	ဠ pla	လ္လ lla
ကွ kkha	ဇ cca	က န္ဓa	ဇ dhva	ဥ pba	လျ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က န္ဓa	ဇ nta	ဠ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န္ဓa	န ntva	ဈ bya	ဝှ vha
ကလ kla	ဇ jja	က တta	ဇ ntha	ဠ bra	ကွ sta
ကွ kva	ည ñña	က တtha	န nda	ဥ mpa	ကြ strā
ဈ khya	ပ ñha	က တva	န ndra	ဥ mpha	သွ sna
ဇ khva	ပ ñca	က တya	န ndha	ဥ mba	သျ sya
ဂ gga	ဆ ñcha	က တra	န nna	ဠ mbha	သ ssa
ဠ ggha	ည ñja	န dda	ဈ nya	ဥ mma	သွ sma
ဈ gya	ည ñjha	န ddha	န nha	ဈ mya	သွ sva
ဂ gra	ဇ tta	ဈ dya	ဥ ppa	ဥ mha	ကွ hma
က န္ကa	ဌ ttha	ဠ dra	ဥ ppha	လျ yya	ကွ hva
န န္ကha	ည dda	န dva	ဈ pya	လှ yha	ဠ lha
ဂ န္ဂa					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Dhātukathā-aṭṭhakathā

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā	...	...	1
2. Abbhantaramātikādivaṇṇanā	...	...	2

2. Niddesaṇṇanā

1. Paṭhamanaya saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā	...	...	4
2. Dutīyanaya saṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	7
3. Tatiyanaya asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	10
4. Catutthanaya saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	12
5. Pañcamanaya asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	12
6. Chaṭṭhanaya sampayogavippayogapadavaṇṇanā	...	...	14
7. Sattamanaya sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā	...	...	17
8. Aṭṭhamanaya vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā	...	...	18
9. Navamanaya sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā	...	...	19
10. Dasamanaya vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā	...	...	19
11. Ekādasamanaya saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā	...	...	20
12. Dvādasamanaya sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	21
13. Terasamanaya asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā	...	...	21
14. Cuddasamanaya vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	22
Nigamanakathā	...	...	23

Dhātukathā-aṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Puggalapaññatti-aṭṭhakathā**1. Mātikāvaṇṇanā****2. Niddesavaṇṇanā**

1. Ekakaniddesavaṇṇanā	...	...	30
2. Dukaniddesavaṇṇanā	...	...	53
3. Tikaniddesavaṇṇanā	...	...	57
4. Catukkaniddesavaṇṇanā	...	...	71
5. Pañcakaniddesavaṇṇanā	...	...	96
6. Chakkaniddesavaṇṇanā	...	...	100
7. Sattakaniddesavaṇṇanā	...	...	101
10. Dasakaniddesavaṇṇanā	...	...	103
Nigamanakathā	...	...	103

Puggalapaññatti-aṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.**Kathāvatthu-aṭṭhakathā**

Nidānakathā	...	...	105
-------------	-----	-----	-----

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭha	...	...	112
2. Okāsasaccikaṭṭha	...	...	119
3. Kālasaccikaṭṭha	...	...	119
4. Avayavasaccikaṭṭha	...	...	119
5. Suddhikasamsandanavaṇṇanā	...	...	120
6. Opammasamsandanavaṇṇanā	...	...	121
7. Catukkanayasamsandanavaṇṇanā	...	...	122
8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā	...	...	123
9. Vacanasodhanavaṇṇanā	...	...	124
10. Paññattānuyogavaṇṇanā	...	...	125

Mātikā		Piṭṭhaka	
11. Gati-anuyogavaṇṇanā	...	...	126
12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā	...	...	130
13. Purisakārānuyogavaṇṇanā	...	...	132
14. Abhiññānuyogavaṇṇanā	...	...	136
15-18. Ñātakānuyogādivaṇṇanā	...	...	136
19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā	...	...	137

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānivaṇṇanā	...	...	141
2. Ariyapuggalasamsandanaparihānivaṇṇanā	...	...	143
3. Suttasāadhanaparihānivaṇṇanā	...	...	144

3. Brahmacariyakathā

1. Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā	...	...	146
2. Samsandanabrahmacariyavaṇṇanā	...	...	147
3. Odhisokathāvaṇṇanā	...	...	148

4. Jahatikathā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā	...	...	148
------------------------------	-----	-----	-----

5. Sabbamatthītikathā

1. Vādayuttivaṇṇanā	...	...	149
2. Kālasamsandanavaṇṇanā	...	...	150

6. Atītakkhandhādikathā

1. Nasuttasāadhanakathāvaṇṇanā	...	...	156
2. Suttasāadhanavaṇṇanā	...	...	156

7. Ekaccamatthītikathā

1. Atītādi-ekaccakathāvaṇṇanā	...	...	157
2. Anāgatādi-ekaccakathāvaṇṇanā	...	...	158

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

9. Hevatthikathāvaṇṇanā

Mātikā		Piṭṭhanka
	2. Dutiyavagga	
1. Parūpahārādivaṇṇanā	...	160
	3. Tatiyavagga	
1. Balakathādivaṇṇanā	...	167
	4. Catutthavagga	
1. Gihissa arahātikathādivaṇṇanā	...	177
	5. Pañcamavagga	
1. Vimuttikathādivaṇṇanā	...	183
	6. Chaṭṭhavagga	
1. Niyāmakathādivaṇṇanā	...	191
	7. Sattamavagga	
1. Saṅgahitakathādivaṇṇanā	...	195
	8. Aṭṭhamavagga	
1. Chagatikathādivaṇṇanā	...	204
	9. Navamavagga	
1. Ānisaṃsadassāvīkathādivaṇṇanā	...	213
	10. Dasamavagga	
1. Nirodhakathādivaṇṇanā	...	218
	11. Ekādasamavagga	
1-3. Tissopi-anusayakathādivaṇṇanā	...	225
	12. Dvādasamavagga	
1. Saṃvaro kamantikathādivaṇṇanā	...	230
	13. Terasamavagga	
1. Kappaṭṭhakathādivaṇṇanā	...	234

Mātikā

Piṭṭhanka

14. Cuddasamavagga

1. Kusalākusalapaṭṭisandahanakathādivaṇṇanā ...	...	240

15. Pannarasamavagga

1. Paccayatākathādivaṇṇanā ...	...	244

16. Soḷasamavagga

1. Niggahakathādivaṇṇanā ...	...	250

17. Sattarasamavagga

1. Atthi-arahatopuññūpacayakathādivaṇṇanā ...	...	254

18. Aṭṭhārasamavagga

1. Manussalokakathādivaṇṇanā ...	...	260

19. Ekūnavīsativavagga

1. Kilesapajahanakathādivaṇṇanā ...	...	266

20. Vīsativavagga

1. Asañciccakathādivaṇṇanā ...	...	271

21. Ekavīsativavagga

1. Sāsanakathādivaṇṇanā ...	...	275

22. Bāvīsativavagga

1. Parinibbānakathādivaṇṇanā ...	...	279

23. Tevīsativavagga

1. Ekādhippāyakathādivaṇṇanā ...	...	283
Nigamanakathā ...	...	286

Kathāvatthu-aṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Yamakappakaraṇaṭṭhakathā**1. Mūlayamaka**

Uddesavāraṇṇanā	...	...	287
Niddesavāraṇṇanā	...	...	289

2. Khandhayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā	...	...	292
1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā	...	...	294
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	296
3. Pariññāvāraṇṇanā	...	...	303

3. Āyatanayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā	...	...	305
1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā	...	...	306
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	306

4. Dhātuyamaka	...	...	310
----------------	-----	-----	-----

5. Saccayamaka

1. Paṇṇattivāraṇṇanā	...	...	310
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	311
3. Pariññāvāraṇṇanā	...	...	312

6. Saṅkhārayamaka

1. Paṇṇattivāraṇṇanā	...	...	313
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	315

7. Anusayayamaka

Paricchedapariṇṇāyanaṭṭhakathā	...	...	317
Uppattiṭṭhānavāraṇṇanā	...	...	320

Mātikā		Piṭṭhaṅka
	Mahāvāra	
1. Anusayavāraṇṇanā	...	325
2. Sānusayavāraṇṇanā	...	327
3. Pajahanavāraṇṇanā	...	328
4. Pariññāvāraṇṇanā	...	328
5. Pahīnavāraṇṇanā	...	328
6. Uppajjanavāraṇṇanā	...	330
7. Dhātupucchāvāraṇṇanā	...	330
7. Dhātuviśajjanāvāraṇṇanā	...	330
	8. Cittayamaka	
Uddesavāraṇṇanā	...	331
	Niddesa	
1. Puṅgalavāraṇṇanā	...	333
	9. Dhammayamaka	
1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā	...	335
1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā	...	335
2. Pavattivāraṇṇanā	...	335
	10. Indriyayamaka	
Pavattivāraṇṇanā	...	337
Pariññāvāraṇṇanā	...	339
Nigamanakathā	...	339

Yamakappakaraṇaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Paṭṭhānappakaraṇaṭṭhakathā

Paccayuddesavaṇṇanā	...	...	341
---------------------	-----	-----	-----

Paccayaniddesa

1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	353
2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	358
3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	360
4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	362
5. Samanantarapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	365
6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	365
7. Aññaṃaññapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	366
8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	367
9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	368
10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	371
11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	372
12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	372
13. Kammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	374
14. Vipākaṇapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	376
15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	377
16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	378
17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	379
18. Maggaṇapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	380
19. Sampayuttaṇapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	381
20. Vippayuttaṇapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	381
21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	383
22. Natthipaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	386
23. Vigatapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	386
24. Avigatapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	386
Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathā	...	...	387

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Pucchāvāra

1. Paccayānulomavaṇṇanā	...	...	394
2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā	...	...	407
3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā	...	...	408
4. Paccanīyānulomavaṇṇanā	...	...	410

1. Kusalattika**1. Paṭiccavāraṇṇanā**

1. Paccayānuloma	1. Vibhaṅgavāra	...	...	411
1. Paccayānuloma	2. Saṅkhyāvāra	...	...	417
Paṭiccavāra paccayapaccanīyavaṇṇanā	...	...	...	420
Paṭiccavāra paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā	...	...	...	422
Paṭiccavāra paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā	...	...	...	423
2. Sahajātavāraṇṇanā	...	...	...	426
3. Paccayavāraṇṇanā	...	...	...	426
4. Nissayavāraṇṇanā	...	...	...	431
5. Saṁsatṭhavāraṇṇanā	...	...	...	431
6. Sampayuttavāraṇṇanā	...	...	...	433
7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā	...	...	...	434
Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā	...	...	...	450
Paccanīyuddhāraṇṇanā	...	...	...	462
Paccanīyagaṇanavaṇṇanā	...	...	...	470
Anulomapaccanīyavaṇṇanā	...	...	...	476
Paccanīyānulomavaṇṇanā	...	...	...	478
2. Vedanāttikavaṇṇanā	...	...	...	481
3. Vipākattikavaṇṇanā	...	...	...	486
4. Upādinattikavaṇṇanā	...	...	...	487

Mātikā	Piṭṭhaṅka
5-22. Saṁkiliṭṭhattikādivaṇṇanā ...	488
2. Dukapaṭṭhānavaṇṇanā ...	490
3. Dukatikaṭṭhānavaṇṇanā ...	491
4. Tikadukapaṭṭhānavaṇṇanā ...	493
5. Tikatikaṭṭhānavaṇṇanā ...	493
6. Dukadukapaṭṭhānavaṇṇanā ...	494
7-12. Paccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā ...	494
13-18. Anulomapaccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā ...	495
19-24. Paccanīyānulomapaṭṭhānavaṇṇanā ...	496

Paṭṭhānappakaraṇaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Pañcapakaraṇaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathā

Dhātukathā-aṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Aṭṭhārasahi bhedehi, Vibhaṅgaṃ mārabhaṅjano.

Desayitvā Mahāvīro, yaṃ tasseva anantaram.

Adesayi Dhātukathaṃ, dhātubhedappakāsano.

Tassatthaṃ dīpayissāmi, taṃ suṇātha samāhitāti.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā

1. **Saṅgaho asaṅgahoti**-ādīnañhi vasena idaṃ pakaraṇaṃ
“cuddasavidhena vibhattan”ti vuttaṃ. Taṃ sabbampi uddesaniddesato
dvidhā ʈhitaṃ. Tattha mātikā **uddeso**. Sā pañcavidhā Nayamātikā
Abbhantaramātikā Nayamukhamātikā Lakkhaṇamātikā Bāhiramātikāti.
Tattha **saṅgaho asaṅgaho -pa-**. Vip̐payuttena saṅgahitaṃ asaṅgahitanti
ayaṃ cuddasahi padehi nikkhittā **Nayamātikā** nāma. Ayañhi iminā
saṅgahādikena nayena Dhātukathā¹dhammā vibhattāti dassetuṃ ʈhapitattā
Nayamātikāti vuccati. Etesaṃ padānaṃ mūlabhūtatā **Mūlamātikā**tipi vattuṃ
vaṭṭati.

1. Dhātukathāyaṃ (Syā)

2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā

2. **Pañcakkhandhā -pa- manasikāro**ti ayaṃ pañcavīsādhikena padasatena nikkhattā **Abbhantaramātikā** nāma. Ayañhi “sabbāpi Dhammasaṅgaṇī Dhātukathāya mātikā”ti evaṃ avatvā saṅghādinā nayena vibhajitabbe khandhādīdhamme sarūpato dassetvā Dhātukathāya abbhantareyeva ṭhapitattā Abbhantaramātikāti vuccati. Khandhādīpadānaṃ Dhammasaṅgaṇīmātikāya asaṅghatattā **Pakiṇṇakamātikā**ti vattum vaṭṭati.

3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā

3. **Tīhi saṅgaho. Tīhi asaṅgaho. Catūhi sampayogo. Catūhi vippayogoti** ayaṃ catūhi padehi nikkhattā **Nayamukhamātikā** nāma. Ayañhi sabbesupi pañcakkhandhādīsu ceva Kusalattikādīsu ca mātikādharmesu tīhi khandhāyatanadhātupadeheva saṅgaho ca asaṅgaho ca yojetabbo. Tathā catūhi arūpakkhandhehi sampayogo ca vippayogo ca. Etāni imesaṃ saṅghāsaṅghādināṃ¹ nayānaṃ mukhānīti dassetum ṭhapitattā Nayamukhamātikāti vuccati.

4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā

4. **Sabhāgo. Visabhāgoti** ayaṃ dvīhi padehi nikkhattā **Lakkhaṇamātikā** nāma. Ayañhi sabhāgalakkhaṇehi dhammehi saṅghanayo, visabhāgalakkhaṇehi asaṅghanayo, tathā sampayogavippayoganayo yojetabboti sabhāgavisabhāgalakkhaṇavasena saṅghādilakkhaṇaṃ dassetum ṭhapitattā Lakkhaṇamātikāti vuccati.

5. Bāhiramātikāvaṇṇanā

5. **Sabbāpi Dhammasaṅgaṇī Dhātukathāya mātikā**ti ayaṃ chasatṭhi tikapadāni dve ca dukapadasatāni saṅkhipitvā nikkhattā **Bāhiramātikā** nāma. Ayañhi “pañcakkhandhā -pa- manasikāro”ti evaṃ Dhātukathāya abbhantare avatvā “sabbāpi Dhammasaṅgaṇī”ti evaṃ Dhātukathāya mātikato bahi ṭhapitattā Bāhiramātikāti vuccati.

1. Saṅghādināṃ (Sī, Syā)

Evam mātikāya pañcadhā ṭhitabhāvaṃ viditvā idāni “saṅgaho asaṅgaho”ti-ādīsu saṅgaho tāva jātisañjātikiriyāgaṇanavasena catubbidho. Tattha “sabbe khattiyā āgacchantu, sabbe brāhmaṇā, sabbe vessā, sabbe suddā āgacchantu”, “yā cāvuso Visākha sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammā-ājīvo. Ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā”ti¹ ayaṃ **jātisaṅgaho** nāma. “Ekajātikā āgacchantū”ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbe pi jātiyā ekasaṅgahaṃ gatā. “Sabbe Kosalakā āgacchantu, sabbe Māgadhakā, sabbe Bhārukacchakā āgacchantu”, “yo cāvuso Visākha sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi. Ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā”ti¹ ayaṃ **sañjātisaṅgaho** nāma. “Ekaṭṭhāne jātā samvaddhā āgacchantū”ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbe pi sañjātiṭṭhānena nivutthokāsenā ekasaṅgahaṃ gatā. “Sabbe hatthārohā āgacchantu, sabbe assārohā, sabbe rathikā āgacchantu”, “yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo. Ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”ti¹ ayaṃ **kiriyāsaṅgaho** nāma. Sabbeva hete² attano kiriyākaraṇena ekasaṅgahaṃ gatā. “Cakkhāyatanaṃ katamakkhandhagaṇanaṃ gacchatīti. Rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchatīti. Hañci cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati, tena vata re vattabbe ‘cakkhāyatanaṃ rūpakkhandhena saṅgahitaṃ’ti”³ ayaṃ **gaṇanasaṅgaho** nāma. Ayamidha adhippeto. Tappaṭipakkhena asaṅgaho veditabbo. Tesāṃ vikappato saṅgahitena asaṅgahitādīni. Ekuppādekanirodha-ekavattthuka-ekārammaṇatāvasena sampayogo. Tappaṭipakkhato vippayogo. Tesāṃ vikappato sampayuttana vippayuttādīni. Tadubhayasaṃsaggavikappato saṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttanti-ādīni. Pañcakkhandhāti-ādīni pana Khandhavibhaṅgādīsu vuttanayeneva veditabbāni. **Phassā**dayo panettha sanniṭṭhānavasena vuttasabbacittuppādasādhāraṇato vuttāti.

Mātikāvaṇṇanā.

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.

2. Hi te (Sī)

3. Abhi 4. 251 piṭṭhe.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Paṭhamanaya saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā

1. Khandhapadavaṇṇanā

6. Idāni pañcakkhandhādivasena nikkhittamātikam “saṅgaho asaṅgaho”ti-ādīhi Nayamātikāpadehi saddhiṃ yojetvā dassetuṃ **rūpakkkhandho katihi khandhehi**ti-ādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha yasmā “saṅgaho asaṅgaho”ti-ādikāya Nayamātikāya “tīhi saṅgaho. Tīhi asaṅgaho”ti Nayamukhamātikā ṭhapitā, tasmā rūpakkkhandhādīnam saṅgaham dassetuṃ **katihi khandhehi katiḥāyatanehi katihi dhātūhi**ti tīṇi khandhāyatanadhātupadāneva uddhaṭāni. Cattāri saccānīti-ādīsu ekampi na parāmaṭṭham. Yasmā ca “sabhāgo. Visabhāgo”ti evaṃ Lakkhaṇamātikā ṭhapitā, tasmā imassa pañhassa vissajjane **rūpakkkhandho ekena khandhenāti**-ādi vuttam. Sabhāgā hi tassa ete khandhādayoti. Tattha **ekena khandhenāti** rūpakkkhandheneva. Yañhi kiñci rūpam rūpakkkhandhasabhāgattā rūpakkkhandhotveva saṅgaham gacchatīti rūpakkkhandheneva gaṇitam, tam rūpakkkhandheneva paricchinnam. **Ekādasahāyatanehi**ti manāyatanavajjeti. Sabbopi hi rūpakkkhandho dasāyatanāni dhammāyatanekadeso ca hoti, tasmā ekādasahāyatanehi gaṇito paricchinno. **Ekādasahi dhātūhi**ti sattaviññāṇadhātuvajjāhi ekādasati. Etāsu hi apariyāpannam rūpam nāma natthi.

Asaṅghanayaniddese **katihi asaṅgahitoti** saṅkhepeneva pucchā katā. Vissajjane panassa yasmā rūpakkkhandhassa visabhāgā cattāro arūpakkkhandhā, ekam manāyatanam, satta viññāṇadhātuyo, tasmā **catūhi khandhehi**ti-ādi vuttam. Iminā nayena sabbapadesu saṅgahāsaṅgaho veditabbo. Imasmiṃ pana khandhaniddese “rūpakkkhandho katihi khandhehi”ti-ādīmhi tāva ekamūlake saṅghanaye sarūpeneva dassitā pañca pucchā, pañca vissajjanāni. Asaṅghanaye saṅkhepena dassitā pañca pucchā, pañca vissajjanāni. Iminā upāyena dukamūlakādīsopi pucchāvissajjanāni veditabbāni. Rūpakkkhandhamūlakāyeve cettha dukatikacatukkā dassitā. Pañcake pana

“rūpakkhandho ca -pa- viññāṇakkhandho cā”ti evaṃ bhedato ca,
 “pañcakkhandhā katihi khandhehi”ti evaṃ abhedato cāti dvidhā
 pucchāvissajjanāni katāni. Evaṃ Pālinayo veditabboti.

2. Āyatanapadādivaṇṇanā

22. Āyatanapadaniddesādīsu āyatanapadaniddese tāva **cakkhāyatanam**
ekena khandhenāti ekena rūpakkhandheneva ekena cakkhāyataneneva ekāya
 cakkhudhātuyāva saṅgahitanti veditabbaṃ. **Sotāyatanā**dīsupi imināva nayena
 saṅgahāsaṅgaho veditabbo. **Asaṅkhatam khandhato ṭhapetvāti** ettha pana
 yasmā asaṅkhatam dhammāyatanam nāma nibbānam, taṅca
 khandhasaṅgaham na gacchati, tasmā “khandhato ṭhapetvā”ti vuttam. **Catūhi**
khandhehiti rūpavedanāsaññāsaṅkhārakkhandhehi. Nibbānavajjañhi
 dhammāyatanam etehi saṅgahitam. Viññāṇakkhandhena pana ṭhapetvā
 dhammāyatanadhammadhātuyo sesāyatanadhātūhi ca tam na saṅgayhati.
 Tena vuttam “ekena khandhena ekādasahāyatanehi sattarasahi dhātūhi
 asaṅgahitan”ti. Yathā ca te heṭṭhā rūpakkhandhamūlakā, evamidhāpi
 cakkhāyatanamūlakāva nayā veditabbā. Dukamattameva pana Pāliyam
 dassetvā “dvādasāyatanāni”ti abhedatova pucchāvissajjanam katam.
 Dhātuniddese pi eseva nayo.

40. Saccaniddese sabbepi dukatikacatukkā Pāliyam dassitā. Yasmā ca
 dukatikesu samudayasaccasadisameva maggasaccepi vissajjanam, tasmā tam
 samudayānantaram vuttam.

50. Indriyaniddese **jīvitindriyam dvīhi khandhehi**ti rūpajīvitindriyam
 rūpakkhandhena, arūpajīvitindriyam saṅkhārakkhandhena saṅgahitam.
 Sesam vuttanayānusāreneva veditabbaṃ. Pālivavatthānam panettha
 āyatanadhātuniddesasadisameva.

6. Paṭiccasamuppādavaṇṇanā

61. Paṭiccasamuppādaniddese “avijjā katihi khandhehi”ti puccham
 anārabbhitvā **avijjā ekena khandhenāti** evaṃ vissajjanameva dassitam. Tattha
saṅkhārapaccayā viññāṇanti paṭisandhiyam pavatte ca sabbampi
 vipākaviññānam.

Tenevāha “sattahi dhātūhi saṅgahitan”ti. Nāmarūpampi paṭisandhipavattivaseneva veditabbaṃ. Tenevettha saddāyatanampi saṅgahetvā ekādasahāyatanehi saṅgaho dassito. **Phassādisu** khandhabhedo veditabbo. Aññeneva hi ekena khandhena phasso saṅgahito, aññena vedanā, taṇhā-upādānakammabhavā pana saṅkhārakkhandheneva saṅgahitā. Bhavapadañcattha kammabhavādīnaṃ vasena ekādasadhā vibhattaṃ. Tattha kammabhavo phassādīhi sadisavissajjanattā tehi saddhiṃ ekato dassito. Upapattibhavakāmabhavasaññābhavapañcavokārabhavā aññamaññasadisavissajjanattā ekato dassitā. Yasmā cete upādinnakadhammāva, tasmā “ekādasahāyatanehi sattarasahi dhātūhī”ti vuttaṃ. Saddāyatanañhi anupādinnaṃ, taṃ ettha na gahitaṃ.

68. Rūpabhavaniddese **pañcahāyatanehīti** cakkhusotamanarūpadhammāyatanehi. **Aṭṭhahi dhātūhīti** cakkhusotacakkhuviññāṇasotaviññāṇarūpadhammamano dhātumanoviññāṇad hātūhi. Arūpabhavādayopi tayo sadisavissajjanatthāva ekato dassitā. Tathā asaññābhava-ekavokārabhavā. Tattha **dvīhāyatanehīti** rūpāyatanadhammāyatanehi. Dhātūsupi eseva nayo. Ekatalavāsikānañhi sesabrahmaṇaṃ cakkhusabbhāvato tassārammaṇattā tattha rūpāyatanam uddhaṭaṃ.

71. **Jāti dvīhi khandhehīti** rūpajāti rūpakkkhandhena, arūpajāti saṅkhārakkhandhena. Jarāmaṇeṣupi eseva nayo. Sokādisupi **ekena khandhenāti** sokadukkhadomanassāni vedanākkhandhena, paridevo rūpakkkhandhena, upāyāsādayo saṅkhārakkhandhenāti evaṃ khandhaviseso veditabbo.

73. **Iddhipādo dvīhīti** saṅkhāraviññāṇakkhandhehi manāyatanadhammāyatanehi dhammadhātumanoviññāṇadhātūhi. **Jhānaṃ dvīhīti** vedanākkhandhasaṅkhārakkhandhehi. Appamaññādayo sadisavissajjanattā ekato niddiṭṭhā. Cittaṃ pana cetanānantaraṃ nikkhattampi asadisavissajjanattā pacchā gahitaṃ. Tattha appamaññādisu **ekena khandhenāti** vedanā vedanākkhandhena, saññā saññākkhandhena, sesā saṅkhārakkhandhena saṅgahitāti evaṃ khandhaviseso veditabbo.

7. Tikapadavaṇṇanā

77. Evaṃ Abbhantaramātikāya saṅgahaṃ dassetvā idāni bāhiraṃmātikāya saṅgahaṃ dassetuṃ **kusalā dhammā**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha Vedanāttike **tīhi dhātūhī**ti kāyaviññāṇamanoviññāṇadhāmadhātūhi. **Sattahi dhātūhī**ti cakkhusotaghānajivhāviññāṇadhātūhi ceva manodhātudhammadhātumanoviññāṇadhātūhi ca. Vipākattike **aṭṭhahi dhātūhī**ti kāyaviññāṇadhātuyā saddhiṃ tāhiyeva, vipākadhammadhammā pana saṃkiliṭṭhasaṃkilesikehi saddhiṃ sadisavissajjanattā ekato gahitā. Yathā cete, evaṃ sabbatikadukapadesu yaṃ yaṃ padaṃ yena yena padena saddhiṃ sadisavissajjanaṃ hoti, taṃ taṃ uppaṭiyāpi tena tena saddhiṃ gahetvā vissajjitaṃ. Tattha vuttānusāreṇeva saṅgahāsaṅgahanayo veditabboti.

Saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā.

2. Dutīyanaya saṅgahitena-asāṅgahitapadavaṇṇanā

171. Idāni saṅgahitena-asāṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **cakkhāyatanenā**ti-ādi āraddhaṃ. Tatridaṃ lakkhaṇaṃ—imasmiṃhi vāre yaṃ khandhapadena saṅgahitaṃ hutvā āyatanadhātupadehi asaṅgahitaṃ, khandhāyatanapadehi vā saṅgahitaṃ hutvā dhātupadena asaṅgahitaṃ, tassa khandhādīhi asaṅgahaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ pana rūpakkhandhādīsu na yujjati. Rūpakkhandhena hi rūpakkhandhova saṅgahito, so ca aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhi asaṅgahito nāma natthi. Vedanākkhandhena ca vedanākkhandhova saṅgahito, sopi dhammāyatanadhammadhātūhi asaṅgahito nāma natthi. Evaṃ asaṅgahitatāya abhāvato etāni, aññāni ca evarūpāni manāyatanadhammāyatanādīni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni rūpekadesaṃ arūpena asaṃmissaṃ, viññāṇekadesaṃ aññena asaṃmissaṃ dīpenti, tāni idha gahitāni. Pariyosāne ca—

“Dasāyatanā sattarasa dhātuyo,
 Sattindriyā asaṇṇābhavo ekavokārabhavo.
 Paridevo sanidassanasappaṭighaṃ,
 Anidassanaṃ punadeva sappaṭighaṃ upādā”ti—

Evam **uddā na gāthāya** dassitāneva. Tasmā tesam vaseneva saṅgahāsaṅgaho veditabbo. Pañhavasena hi imasmim vāre āyatanadhātuvaseneva sadisavissajjane vīsati dhamme samodhānetvā eko pañho kato, satta viññāṇadhātuyo samodhānetvā eko, sattindriyāni samodhānetvā eko, dve bhava samodhānetvā eko, paridevena ca sanidassanasappaṭighehi ca eko, anidassanasappaṭighehi eko, sanidassanehi eko, sappaṭighehi ca upādādhammehi ca ekoti aṭṭha pañhā katā. Tesu khandhādivibhāgo evam veditabbo. Seyyathidaṃ—paṭhamapañhe tāva **catūhi khandhehi**ti arūpakkhandhehi. **Dvīhāyatanehi**ti cakkhāyatanādīsū ekekena saddhim manāyatanena. **Aṭṭhahi dhātūhi**ti cakkhudhātu-ādīsū ekekāya saddhim sattahi viññāṇadhātūhi.

Tatrāyam nayo—cakkhāyatanena hi khandhasaṅgahena rūpakkhandho saṅgahito. Tasmim saṅgahite rūpakkhandhe āyatanasaṅgahena cakkhāyatanevekaṃ saṅgahitaṃ. Sesāni dasa āyatanāni asaṅgahitāni. Dhātusaṅgahenapi tena cakkhudhātuyevekā saṅgahitā. Sesā dasa dhātuyo asaṅgahitā. Iti yāni tena asaṅgahitāni dasāyatanāni, tāni cakkhāyatanamanāyatanehi dvīhi asaṅgahitāni. Yāpi tena asaṅgahitā dasa dhātuyo, tā cakkhudhātuyā ceva sattahi ca viññāṇadhātūhi asaṅgahitāti. Rūpāyatanādīsūpi eseva nayo.

172. Dutiyapañhe yasmā yāya kāyaci viññāṇadhātuyā saṅgahito viññāṇakkhandho manāyatanena asaṅgahito nāma natthi, tasmā **āyatanasaṅgahena saṅgahitāti** vuttaṃ. Ettha pana **catūhi khandhehi**ti rūpādīhi catūhi. **Ekādasahāyatanehi**ti manāyatanavajjehi. **Dvādasahi dhātūhi**ti yathānurūpā cha viññāṇadhātuyo apanetvā sesāhi dvādasahi. Cakkhuviññāṇadhātuyā hi cakkhuviññāṇadhātuyeva saṅgahitā. Itarā asaṅgahitā. Sotaviññāṇadhātu-ādīsūpi eseva nayo.

173. Tatiyapañhe cakkhundriyādīnaṃ vissajjanaṃ cakkhāyatanādisadisameva. Itthindriyapurisindriyesu pana dhammāyatanena saddhiṃ dve āyatanāni, dhammadhātuyā ca saddhiṃ aṭṭha dhātuyo veditabbā.

174. Catutthapañhe **tīhāyatanehī**ti rūpāyatana dhammāyatanamanāyatanehi. Tesu hi bhavesu rūpāyatanadhammāyatanavasena dveva āyatanāni tehi saṅgahitāni. Sesāni nava rūpāyatanāni teheva ca dvīhi, manāyatanena cāti tīhi asaṅgahitāni nāma honti. **Navahi dhātūhī**ti rūpadhātudhammadhātūhi saddhiṃ sattahi viññāṇadhātūhi.

175. Pañcamapañhe **dvīhāyatanehī**ti paṭhamapadaṃ sandhāya saddāyatanamanāyatanehi. Dutiyapadaṃ sandhāya rūpāyatanamanāyatanehi. Dhātuyopi tesameva ekekena saddhiṃ satta viññāṇadhātuyo veditabbā.

176. Chaṭṭhapañhe **dasahāyatanehī**ti rūpāyatanadhammāyatanavajjehi. **Soḷasahi dhātūhī**ti rūpadhātudhammadhātuvajjehi. Kathaṃ? Anidassanasappaṭighā hi dhammā nāma nava oḷārikāyatanāni. Tehi khandhasaṅgahena saṅgahite rūpakkhandhe āyatanasaṅgahena tāneva navāyatanāni saṅgahitāni. Rūpāyatanadhammāyatanāni asaṅgahitāni. Dhātusaṅgahenapi tā eva nava dhātuyo saṅgahitā. Rūpadhātudhammadhātuyo asaṅgahitā. Iti yāni tehi asaṅgahitāni dve āyatanāni, tāni rūpāyatanavajjehi navahi oḷārikāyatanehi manāyatanena cāti dasahi asaṅgahitāni. Yāpi tehi asaṅgahitā dve dhātuyo, tā rūpadhātuvajjāhi navahi oḷārikadhātūhi sattahi ca viññāṇadhātūhī soḷasahi asaṅgahitāti veditabbā.

177. Sattamapañhe **dvīhāyatanehī**ti rūpāyatanamanāyatanehi. **Aṭṭhahi dhātūhī**ti rūpadhātuyā saddhiṃ sattahi viññāṇadhātūhi.

178. Aṭṭhamapañhe **ekādasahāyatanehī**ti sappaṭighadhamme sandhāya dhammāyatanavajjehi, upādādhhamme sandhāya phoṭṭhabbāyatanavajjehi. Dhātūsupi eseva nayo. Atthayojanā panettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti.

Saṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā.

3. Tatiyanaya asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

179. Idāni asaṅgahitenasaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **vedanākkhandhenāti-** ādi āraddhaṃ. Tatridaṃ lakkhaṇaṃ—imasmiñhi vāre yaṃ khandhapadena asaṅgahitaṃ hutvā āyatanadhātupadehi saṅgahitaṃ, tassa khandhādīhi saṅgahaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ pana rūpakkkhandhaviññāṇakkhandhacakkhāyatanādīsu na yujjati. Rūpakkkhandhena hi cattāro khandhā khandhasaṅgahena asaṅgahitā. Tesu tena ekadhammopi āyatanadhātusaṅgahena saṅgahito nāma natthi. Nanu ca vedanādayo dhammāyatanena saṅgahitāti. Saṅgahitā. Na pana rūpakkkandhova dhammāyatanam. Rūpakkkandhato hi sukhumarūpamattaṃ dhammāyatanam bhajati, tasmā ye dhammāyatanena saṅgahitā, na te rūpakkkandhena saṅgahitā nāma. Viññāṇakkhandhenapi itare cattāro khandhā asaṅgahitā. Tesu tena ekopi āyatanadhātusaṅgahena saṅgahito nāma natthi. Evaṃ saṅgahitatāya abhāvato etāni, aññāni ca evarūpāni cakkhāyatanādīni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni viññāṇena vā oḷārikarūpena vā asammissaṃ dhammāyatanekadesaṃ dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesam idamuddānaṃ—

“Tayo khandhā tathā saccā, indriyāni ca soḷasa.
Padāni paccayākāre, cuddasūpari cuddasa.
Samatimsa padā honti, gocchakesu dasasvatha.
Duve Cūlantaradukā, aṭṭha honti Mahantarā”ti.

Etesu pana padesu sadisavissajjanāni padāni¹ ekato katvā sabbepi dvādasa pañhā vuttā. Tesu evaṃ kandhavibhāgo veditabbo. Āyatanadhātūsu pana bhedo natthi. Tattha pathamapañhe tāva **tīhi khandhehīti** rūpasaññāsaṅkhārakkhandhehi. Āyatanadhātuyo pana dhammāyatanadhammadhātuvasena veditabbā.

Tatrāyaṃ nayo—vedanākkhandhena hi nibbānañca sukhumarūpasaññāsaṅkhārā ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā. Tesu nibbānaṃ khandhasaṅgahaṃ na gacchati, sesā rūpasaññāsaṅkhārakkhandhehi saṅgahaṃ gacchanti. Āyatanadhātusaṅgahaṃ pana nibbānampi gacchateva. Tena

1. Cha padāni (Syā)

vuttaṃ “asaṅkhataṃ khandhato paṭhapetvā tihi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā saṅgahitā”ti. Saññākkhandhapakkhe panettha saññāṃ apānetvā vedanāya saddhiṃ tayo khandhā, saṅkhārādīsu saṅkhārakkhandhaṃ apānetvā rūpavedanāsaññāvasena tayo khandhā veditabbā.

180. Dutīye **catūhi khandhehi**ti viññāṇavajjehi. Te hi nirodhena khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā.

181. Tatiye **dvīhi**ti vedanāsaññākkhandhehi. Rūpārūpajīvitindriyena hi vedanāsaññāviññāṇakkhandhā ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā. Tesu pana vedanāsaññāva āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā. Tena vuttaṃ “vedanāsaññākkhandhehi”ti. Iminā upāyena sabbattha khandhabhedo veditabbo. Ito parañhi khandhānaṃ nāmamattameva vakkhāma.

182. Catutthe **tīhi khandhehi**ti itthindriyapurisindriyesu vedanāsaññāsaṅkhārehi, vedanāpañcake rūpasaññāsaṅkhārehi, saddhindriyādīsu phassapariyosānesu rūpavedanāsaññākkhandhehi. Vedanāya vedanākkhandhasadisova, taṇhupādānakammabhavesu saṅkhārakkhandhasadisova vinicchayo.

183. Pañcame jātijarāmaṇesu jīvitindriyasadisova. Jhānena pana nibbānaṃ sukhumarūpaṃ saññā ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā, tasmā taṃ sandhāya rūpakkkhandhasaññākkhandhānaṃ vasena dve khandhā veditabbā.

184. Chaṭṭhe sokādittaye vedanāya sadiso, upāyāsādīsu saṅkhārasadiso. Puna vedanāya vedanākkhandhasadiso, saññāya saññākkhandhasadiso, cetanādīsu saṅkhārakkhandhasadiso vinicchayo. Iminā upāyena sattapañhādīsu saṅgahāsaṅgaho veditabboti.

Asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā.

4. Catutthanaya saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

191. Idāni saṅgahitenasaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **samudayasaccenāti**-ādi āraddhaṃ. Tattha yaṃ khandhādīhi saṅgahitena khandhādivasena saṅgahitaṃ, puna tasseva khandhādīhi saṅgahaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ, taṃ khandhāyatanadhātūsu ekampi sakalakotṭhāsaṃ gahetvā ṭhitapadesu na yujjati. Sakalena hi khandhādipadena aññaṃ khandhādivasena saṅgahitaṃ nāma natthi, yaṃ attano saṅgāhakaṃ saṅgaṇhitvā puna teneva saṅgahaṃ gaccheyya, tasmā tathārūpāni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni saṅkhārekadesaṃ vā aññena asaṃmissaṃ dīpenti vedanekadesaṃ vā sukhamarūpaṃ vā saddekadesaṃ¹ vā, tāni idha gahitāni. Tesāṃ idamuddānaṃ—

“Dve saccā pannarasindriyā, ekādasā paṭiccapadā.

Uddhaṃ puna² ekādasā, gocchakapadamettha tiṃsavidhan”ti.

Pañhā panettha dveveva honti. Tattha yaṃ pucchāya uddhaṃ padaṃ, tadeva yehi dhammehi khandhādivasena saṅgahitaṃ, te dhamme sandhāya sabbattha **ekena khandhenāti**-ādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ nayo—samudayasaccena hi taṇhāvajjā sesā saṅkhārā khandhādisaṅgahena saṅgahitā. Puna tehi taṇhāva saṅgahitā, sā taṇhā puna saṅkhāreheva khandhādisaṅgahena saṅgahitāti. Eseva nayo sabbattha. Arūpadhammapucchāsu panettha saṅkhārakkhandho vā vedanākkhandho vā eko khandho nāma, rūpadhammapucchāsu rūpakkkhandho. Paridevapucchāya saddāyatanāṃ ekaṃ āyatanāṃ nāma, saddadhātu ekā dhātu nāma, sesaṭṭhānesu dhammāyatanadhammadhātuvaseneva attho veditabboti.

Saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā.

5. Pañcamanaya asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā

193. Idāni asaṅgahitena-asaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkkhandhenāti**-ādi āraddhaṃ. Tattha yaṃ khandhādīhi asaṅgahitena khandhādivasena asaṅgahitaṃ, puna tasseva khandhādīhi asaṅgahaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ, taṃ pañcakkhandhaggāhakesu

1. Saccekadesaṃ (Sī, Syā)

2. Uddhaṃ pana (Syā)

dukkhasaccādīsu, viññāṇena saddhiṃ sukhumarūpaggāhakesu anidassana-appaṭighādīsu ca padesu na yujjati. Tādisena hi padena nibbānaṃ khandhasaṅghamattaṃ na gaccheyya. Sesā khandhādīhi asaṅghatadhammā nāma natthi, tasmā tathārūpāni padāni imasmiṃ vāre na gahitāni. Yāni pana pañcakkhandhe viññāṇaṇca sukhumarūpena saddhiṃ ekato na dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesā idamuddānaṃ—

“Sabbe khandhā tathāyatana-dhātuyo saccato tayo.

Indriyānīpi sabbāni, tevīsati paṭiccatto.

Parato soḷasa padā, tecaṭṭhāsakāṃ tike.

Gocchake sattati dve ca, satta Cūḷantare padā.

Mahantare padā vuttā, aṭṭhārasa tato paraṃ.

Aṭṭhāraseva ñātabbā, sesā idha na bhāsītā”ti.

Pañhā panettha sadisavissajjanānaṃ vasena samodhānetvā katehi saddhiṃ sabbepi catuttimsa honti. Tattha yaṃ pucchāya uddhaṭṭaṃ padaṃ, tadeva yehi khandhādīhi asaṅghataṃ, te dhamme sandhāya **ekena khandhenāti**-ādi vuttaṃ.

Tatrāyaṃ nayo—rūpakkhandhena hi cattāro khandhā nibbānaṇca khandhasaṅghahena asaṅghatā. Āyatanadhātusaṅghahena pana ṭhapetvā viññāṇaṃ avasesā saṅghatīti viññāṇameva tīhipi khandhasaṅghahādīhi asaṅghataṃ nāma. Puna tena viññāṇena saddhiṃ nibbānena cattāro khandhā khandhādisaṅghahena asaṅghatā. Te sabbepi puna viññāṇeneva khandhādisaṅghahena asaṅghatīti ekena khandhena ekenāyatanena sattahi dhātūhi asaṅghatā nāma honti. Atha vā yadetaṃ rūpakkhandhena viññāṇameva tīhi khandhādisaṅgahehi asaṅghataṃ, tehipi viññāṇadhammehi te rūpadhammāva tīhi saṅgahehi asaṅghatā. Puna te rūpadhammā viññāṇeneva tīhi saṅghatīti asaṅghatā. Viññāṇaṇca khandhato eko viññāṇakkhandho hoti, āyatanato ekaṃ manāyatanāṃ, dhātuto satta viññāṇadhātuyo, tasmā “ekena khandhenāti”ti-ādi vuttaṃ. Iminā upāyena sabbattha yaṃ pucchāya uddhaṭṭaṃ padaṃ, tadeva yehi dhammehi khandhādivasena asaṅghataṃ, tesā dhammānaṃ vasena khandhādayo veditabbā. Tattha dutiyapañhe tāva rūpaviññāṇaṃ

vasena veditabbā. Vedanādayo hi rūpaviññāṇecheva khandhādisaṅgahena asaṅgahitā, te ca dve khandhā, ekādasāyatanāni, sattarasa dhātuyo honti.

195. Tatiyapaṇhe viññāṇaṃ rūpādīhi catūhi asaṅgahitanti tesam vasena khandhādayo veditabbā.

196. Catutthapaṇhe cakkhāyatanam vedanādīhi catūhīti iminā nayena sabbattha khandhādayo veditabbā. Pariyosāne “rūpaṇca dhammāyatanan”ti uddānagāthāya dassitadhammāyeva aññenākārena saṅkhipitvā dassitāti.

Asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā.

6. Chaṭṭhanaya sampayogavippayogapadavaṇṇanā

228. Idāni sampayogavippayogapadam bhājetum **rūpakkkhandhoti**-ādi āraddham. Tattha yaṃ labbhati, yaṇca na labbhati, taṃ sabbam pucchāya gahitaṃ. Vissajjane pana yaṃ na labbhati, taṃ natthīti paṭikkhittaṃ. “Catūhi sampayogo. Catūhi vippayogo. Sabhāgo. Visabhāgo”ti hi vacanato catūhi arūpakkkhandhecheva sabhāgānaṃ ekasantānasmim ekakkhaṇe uppannānaṃ arūpakkkhandhānaṃyeveva aññamaññaṃ sampayogo labbhati. Rūpadhammānaṃ pana rūpena nibbānena vā, nibbānassa ca rūpena saddhim sampayogo nāma natthi. Tathā rūpanibbānānaṃ arūpakkkhandhehi. Visabhāgā hi te tesam. Yathā ca arūpakkkhandhānaṃ rūpanibbānehi, evaṃ bhinnasantānehi nānākkhaṇikehi arūpadhammehipi saddhim natthiyeva. Tepi hi tesam santānakkhaṇavisabhāgatāya visabhāgāyeveva. Ayaṃ pana visabhāgatā saṅgahaṭṭhena virujjhanato saṅgahanaye natthi. Gaṇanūpagamattañhi saṅgahaṭṭho. Sampayoganaye pana atthi, ekuppādatādilakkhaṇaṇhi sampayogaṭṭhoti. Evamettha yassa ekadhammenapi sampayogalakkaṇaṃ na yujjhati, tassa pucchāya saṅgahaṃ katvāpi **natthīti** paṭikkhepo kato. Yassa vippayogalakkaṇaṃ yujjati, tassa vippayogo dassito. Yāni pana padāni sattasu viññāṇadhātūsu ekāyapi avippayutte rūpena nibbānena vā missakadhamme dīpenti, tāni sabbathāpi idha na yujjantīti na gahitāni. Tesam idamuddānaṃ—

“Dhammāyatanam dhammadhātu, dukkhasaccaṇca jīvitam.
Saḷāyatanam nāmarūpam, cattāro ca mahābhavā.

Jātijarā ca maraṇam, tikesvekūnavīsati.

Gocchakesu ca paññāsa, aṭṭha Cūlantare padā.

Mahantare pannarasa, aṭṭhārasa tato pare.

Tevīsa padasatam etaṃ, sampayoge na labbhatī”ti.

Dhammāyatanañhi rūpanibbānamissakattā tasmim apariyāpannena viññāṇenapi na sakkā sampayuttanti vattum. Yasmā panettha vedanādayo viññāṇena sampayuttā, tasmā vippayuttanti na sakkā vattum. Sesesupi eseṇa nayo. Evaṃ sabbatthāpi etāni na yujjantīti idha na gahitāni, sesāni khandhādīni yujjantīti tāni gahetvā ekekavasena ca samodhānena ca¹ pañhavissajjanaṃ kataṃ. Tesu pañhesu paṭhame **ekenāyatanenā**ti manāyatanena. **Kehicī**ti dhammāyatanadhammadhātupariyāpannehi vedanāsaññāsaṅkhārehi.

229. Dutiye **tūhī**ti pucchitam pucchitam ṭhapetvā sesehi. **Kehici sampayuttoti** vedanākkhandho saññāsaṅkhārehi, itarepi attānam ṭhapetvā itarehi. **Kehici vippayuttoti** rūpanibbānehi. Evaṃ sabbattha rūpassa vippayoge dhammāyatanadhammadhātūsu arūpam, arūpassa vippayoge rūpam datṭhabbam. Tatiyapañho uttānatthova.

231. Catutthe “katihi khandhehi”ti-ādirim avatvā **sampayuttanti natthī**ti vuttam, tam pana khandhādīnamyeṇa vasena veditabbam. Paratopi evarūpesu pañhesu eseṇa nayo. Ādipañhasmiñhi sarūpato dassetvā parato Pāḷi saṅkhittā. Iminā nayena sabbattha atthayojanā veditabbā. Yattha pana nātipākaṭā bhavissati, tattha nam pākaṭam katvāva gamissāma.

234. **Soḷasahi dhātūhī**ti cakkhuviññāṇadhātu tāva attānam ṭhapetvā chahi viññāṇadhātūhi dasahi ca rūpadhātūhi. Sesāsupi eseṇa nayo.

1. Samodhānetvā (Syā)

235. **Tīhi khandhehīti** saṅkhārakkhandhaṃ ṭhapetvā sesehi. **Ekāya dhātuyāti** manoviññāḍadhātuyā¹. Samudayamaggānañhi aññāya dhātuyā sampayogo natthi. **Ekena khandhenāti** saṅkhārakkhandhena. **Ekenāyatanenāti** dhammāyatanena. **Ekāya dhātuyāti** dhammadhātuyā. Etesu hi taṃ saccadvayaṃ kehici sampayuttaṃ.

238. Sukhindriyādipaṇhe **tīhīti** saññāsaṅkhāraviññāṇehi. **Ekāya dhātuyāti** kāyaviññāḍadhātuyā manoviññāḍadhātuyā ca. **Chahi dhātūhīti** kāyaviññāḍadhātuvaṃjāhi.

245. Rūpabhavapaṇhe sabbesampi arūpakkhandhānaṃ arūpāyatanānaṃca atthitāya **na kehicīti** vuttaṃ. Ghānājivhākāyaviññāḍadhātūnaṃ pana natthitāya **tīhi dhātūhi vippayuttoti** vuttaṃ.

256. Adhimokkhapaṇhe **dvīhi dhātūhīti** manodhātumanoviññāḍadhātūhi. **Pannarasahīti** sesāhi dasahi rūpadhātūhi pañcahi ca cakkhuviññāḍādihi.

257. Kusalapaṇhe kusalehi catunnampi khandhānaṃ gahitattā sampayogo paṭikkhitto.

258. Vedanāttikapaṇhe **ekena khandhenāti** vedanākkhandheneva. **Pannarasahīti** cakkhusotaghānājivhāviññāḍadhātumanodhātūhi ceva rūpadhātūhi ca. **Ekādasahīti** kāyaviññāḍadhātuyā saddhiṃ rūpadhātūhi.

262. Nevavipākanavipākadhammadhammapaṇhe **pañcahīti** cakkhuviññāḍādihi. Anupādinna-anupādāniyapaṇhe **chahīti** manoviññāḍadhātuvaṃjāhi. Savitakkasavicārapaṇhe **pannarasahīti** pañcahi viññāṇehi saddhiṃ rūpadhātūhi. Avitakkavicāramattapaṇhe **ekena khandhenāti**-ādi saṅkhārakkhandhavaseneva veditabbaṃ. Dutiyajjhānavicārañhi ṭhapetvā sesā **avitakkavicāramattā** nāma. Pītiṃ ṭhapetvā sesā **pītisahagatā**. Tattha vicāro vicārena, pīti ca pītiyā na sampayuttāti saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātūsu kehici sampayuttā nāma. **Soḷasahīti** dhammadhātumanoviññāḍadhātuvaṃjāheva.

1. Ekāya viññāḍadhātuyā (Sī)

Avitakka-avicārapañhe **ekāya dhātuyā**ti manodhātuyā. **Sukhasahagatā upekkhāsahagatā** ca Vedanāttike vuttāva. **Dassanenapahātabbā**dayo kusalasadisāva.

271. **Parittārammaṇaṃ** vipākadhammasadisāṃ. **Ekāya dhātuyā**ti dhammadhātuyā. **Kehicīti** ye tattha parittārammaṇā na honti, tehi. Dhammadhātu pana parittārammaṇānaṃ channaṃ cittuppadānaṃ vasena catūhi khandhehi saṅgahitattā paṭhamapaṭikkhepameva bhajati. **Mahaggaṭārammaṇā**dayo kusalasadisāva.

273. Anuppannesu **pañcahi dhātūhīti** cakkhuviññāṇādīhi. Tāni hi ekantena uppādidhammabhūtāneva, uppannakotthāsampi pana bhajanti. **Paccuppannārammaṇā**dayo parittārammaṇasadisāva. **Hetu-**ādayo samudayasadisāva. **Sahetukā ceva na ca hetūpi** pītisahagatasadisāva. Tathā **parāmāsasampayuttā**. **Anupādinnā** anupannasadisāva. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sampayogavippayogapadavaṇṇanā.

7. Sattamanaya sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

306. Idāni sampayuttenavippayuttapadaṃ bhājetuṃ **vedanākkhandhenā**ti-ādi āradham. Tatridaṃ lakkaṇaṃ—imasmiñhi vāre pucchāya uddhaṭapadena ye dhammā sampayuttā, tehi ye dhammā vippayuttā, tesāṃ khandhādīhi vippayogaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ pana rūpakkhandhādīsu na yujjati. Rūpakkhandhena hi sampayuttā nāma natthi, tasmā tañca, aññāni ca evarūpāni padāni imasmim vāre na gahitāni. Yāni pana padāni dhammadhātuyā sampayutte dhamme, viññāṇaṇca aññena asammissaṃ dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesāṃ idamuddānaṃ—

“Cattāro khandhāyatanañca ekaṃ,
 Dve indriyā dhātupadāni satta.
 Tayo paṭiccā atha phassasattakaṃ,
 Tike tayo satta Mahantare ca.
 Ekaṃ savitakkaṃ savicāramekaṃ,
 Yuttaṃ upekkhāya ca ekamevā”ti.

Pariyosāne “kandhā caturo”ti-ādināpi ayamevattho saṅgahito. Tattha yāni padāni sadisavissajjanāni, tāni uppaṭipāṭiyāpi samodhānetvā tattha vedanākkhandhādikā pañhā katā. Tesu evaṃ khandhādivibhāgo veditabbo—vedanākkhandhādipaṇhe tāva **ekenā**ti manāyatanena. **Sattahī**ti viññāṇadhātūhi. **Kehicī**ti dhammāyatane vedanādīhi. Viññāṇadhātupaṇhe **te dhammā na kehicī**ti te pucchāya uddhaṭapadaṃ viññāṇadhātum ṭhapetvā sesā cha viññāṇadhātudhammā rūpaṃ nibbānañca. Tehi sabbesaṃ khandhāyatanaṇaṃ saṅgahitattā na kehici khandhehi āyatanehi vā vippayuttā. **Ekāya dhātuyāti** yā yā pucchāya uddhaṭa hoti, tāya tāya.

309. Upekkhindriyapaṇhe **pañcahī**ti upekkhāsampayuttāti cakkhuviññāṇadhātu-ādīhi. Iminā nayena sabbattha pucchāya uddhaṭapadeneva saddhim vippayuttānaṃ vasena attho veditabboti.

Sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā.

8. Aṭṭhamanaya vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

317. Idāni vippayuttenasampayuttapadaṃ bhājetum **rūpakkhandhenā**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha sabbāpi pucchā moghapucchāva. Rūpakkhandhena hi vippayuttā nāma cattāro khandhā, tesaṃ aññehi sampayogo natthi. Vedanākkhandhena vippayuttaṃ rūpaṃ nibbānañca, tassa ca kenaci sampayogo natthi. Evaṃ sabbapadesu. Vippayuttānaṃ pana sampayogābhāvo veditabbo. Iti pucchāya moghattā sabbavissajjanesu **natthi natthi**-icceva vuttanti.

Vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā.

9. Navamanaya sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

319. Idāni sampayuttenasampayuttapadaṃ bhājetuṃ **vedanākkhandhenā**ti-ādi āradḍhaṃ. Tattha yaṃ khandhādivasena sampayuttaṃ, puna tasseva khandhādīhi sampayogaṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ. Taṃ rūpena vā rūpamissakehi vā sabbārūpakkkhandhasaṅgāhakehi vā padehi saddhiṃ na yujjati. Rūpena hi rūpamissakena vā aññesaṃ sampayogo natthi, sabbārūpakkkhandhasaṅgāhakehi sabbesaṃ sampayogārahānaṃ khandhādīnaṃ gahitattā aññaṃyeva natthi, yaṃ tena saha sampayogaṃ paccheyya, tasmā tathārūpāni padāni idha na gahitāni. Yāni pana padāni rūpena asammissaṃ arūpekadesaṃ dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesāṃ idamuddānaṃ—

“Arūpakkkhandhā cattāro, manāyatanameva ca.
Viññāṇadhātuyo satta, dve saccā cuddasindriyā.

Paccaye dvādasa padā, tato upari soḷasa.
Tikesu aṭṭha gocchake, tecattālīsameva ca.

Mahantaraduke satta, padā Piṭṭhidukesu cha.
Navamassa padassete, niddese saṅgahaṃ gatā”ti.

Sabbapañhesu pana ye dhammā pucchāya uddhaṭā, te yehi sampayuttā honti, tesāṃ vasena khandhādibhedo veditabbo. Vedanākkhandhena hi itare tayo khandhā sampayuttā, puna tehi vedanākkhandho sampayutto, so tehi saññādīhi tīhi khandhehi ekena manāyatanena sattahi viññāṇadhātūhi ekasmiṃ dhammāyatane dhammādhātuyā ca kehici saññāsaṅkhāreheva sampayutto. Eseva nayo sabbatthāti.

Sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā.

10. Dasamanaya vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

353. Idāni vippayuttenavippayuttapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkkhandhenā**ti-ādi āradḍhaṃ. Tattha ye sampayogaviggayogapadaniddese rūpakkkhandhādayo dhammā uddhaṭā, sabbapucchāsu teyeva uddhaṭā. Sadisavissajjanānaṃ pana ekato

gahitattā padāni aññāya paṭipāṭiyā āgatāni. Tattha yaṃ padaṃ pucchāya uddhaṭaṃ, taṃ yehi dhammehi vippayuttaṃ, tesaṃ vasena khandhādivibhāgo veditabbo. Rūpakkhandhena hi vedanādayo vippayuttā, tehi ca rūpakkhandho vippayutto. Nibbānaṃ pana sukhumarūpagatikameva. So rūpakkhandho catūhi khandhehi ekena manāyatanena sattahi viññāṇadhātūhi dhammāyatanadhammadhātūsu kehici vedanādīhi dhammeheva vippayutto. Eseva nayo sabbatthāti.

Vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā.

11. Ekādasamanaya saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

409. Idāni saṅgahitenasampayuttavippayuttapadaṃ bhājetum **samudayasaccenā**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha ye saṅgahitenasaṅgahitapadaniddese samudayasaccādayova dhammā uddhaṭā, sabbapucchāsu teyeva uddhaṭā. Sadisavissajjanānaṃ pana ekato gahitattā padāni aññāya paṭipāṭiyā āgatāni. Tattha ye dhammā pucchāya uddhaṭapadena khandhādisaṅgahena saṅgahitā, tesaṃ yehi sampayogo vā vippayogo vā hoti, tesaṃ vasena khandhādivibhāgo veditabbo.

Tatrāyaṃ nayo—samudayasaccena tāva saṅkhārakkhandhapariyāpannā dhammā khandhādisaṅgahena saṅgahitā, te ca sesehi tīhi khandhehi ekena manāyatanena sattahi viññāṇadhātūhi saṅkhārakkhandhe dhammāyatanadhammadhātūsu ca ṭhapetvā taṇhaṃ sesehi sampayuttattā kehici sampayuttā nāma. Ekena pana rūpakkhandhena dasahi rūpāyatanehi rūpadhātūhi ca vippayuttā, ekasmiṃ dhammāyatane dhammadhātuyā ca rūpanibbānehi vippayuttattā kehici vippayuttā nāma. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā.

12. Dvādasamanaya sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

417. Idāni sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadam bhājetum **vedanākkhandhenā**ti-ādi āraddham. Tattha ye sampayuttenasampayuttapadaniddese vedanākkhandhādayo dhammā uddhaṭā, sabbapucchāsu teyeva uddhaṭā. Tattha ye dhammā pucchāya uddhaṭapadena sampayuttā, tesaṃ yehi saṅgaho asaṅgaho vā hoti, tesaṃ vasena khandhādibhedo veditabbo.

Tatrāyaṃ nayo—vedanākkhandho hi saññādīhi sampayutto, te saññādayo tīhi saññādikkhandhehi dvīhi dhammāyatanamanāyatanehi dhammadhātuyā ceva sattahi ca viññānadhātūhīti aṭṭhahi dhātūhi saṅgahitā, sesāhi khandhāyatanadhātūhi asaṅgahitā. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā.

13. Terasamanaya asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

448. Idāni asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadam bhājetum **rūpakkhandhenā**ti-ādi āraddham. Tattha ye pañcame asaṅgahitena-saṅgahitapadaniddese rūpakkhandhena sadisapañhā dhammā, ye ca arūpabhavena sadisā, teyeva uddhaṭā. Sesā pana na ruhantīti na uddhaṭā. Vedanākkhandhena hi khandhādivasena rūpārūpadhammā asaṅgahitā honti, tesaṃca sampayogo nāma natthi, tasmā yāni¹ padāni ruhanti, tāneva sadisavissajjanehi saddhiṃ samodhānetvā uddhaṭāni. Tattha ye dhammā pucchāya uddhaṭadhammehi khandhādivasena asaṅgahitā, te yehi sampayuttā vippayuttā ca, tesaṃ vasena khandhādivibhāgo veditabbo.

Tatrāyaṃ nayo—rūpakkhandhena tāva viññāṇameva tīhi saṅgahehi asaṅgahitaṃ, taṃ vedanādīhi tīhi khandhehi dhammāyatanadhammadhātūsu ca vedanādīheva sampayuttaṃ, ekena rūpakkhandhena dasahi rūpāyatanarūpadhātūhi

1. Yāni pana (Syā)

dhammāyatanadhammadhātūsu ca rūpanibbānadhammehi vippayuttaṃ. Taṃ sandhāya **te dhammā tīhi khandhehi**ti-ādi vuttaṃ. Iminā nayena sabbattha attho veditabboti.

Asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā.

14. Cuddasamanaya vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

456. Idāni vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaṃ bhājetuṃ **rūpakkkhandhenā**ti-ādi āradḍhaṃ. Tattha yesaṃ padānaṃ vippayogo na ruhati, tāni imasmim vāre na gahitāni. Kāni pana tānīti?¹
Dhammāyatanādīni. Dhammāyatanassa hi khandhādīsu ekenāpi vippayogo na ruhati. Dhammadhātu-ādīsipi eseva nayo. Tesāṃ idamuddānaṃ—

“Dhammāyatanāṃ dhammadhātu, jīvitindriyameva ca.
Nāmarūpapadañceva, saḷāyatanaṃ eva ca.

Jāti-ādittayaṃ ekaṃ, padaṃ vīsatiṃ tike.
Tikāvasānikaṃ ekaṃ, satta Cūḷantare padā.

Daseva gocchake honti, Mahantaramhi cuddasa.
Cha padāni tato uddhaṃ, sabbānipi samāsato.
Padāni ca na labbhanti, cattālīsaṃ satta cā”ti.

Pariyosāne ca “dhammāyatanāṃ dhammadhātū”ti gāthāpi imamevatthaṃ dīpetuṃ vuttā. Imāni pana ṭhapetvā sesāni sabbānipi labbhanti, tesu khandhādivibhāgo vuttanayānusāreṇeva veditabboti.

Vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā.

1. Tāni pana kānīti (Sī, Ka)

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Dhātupabhedakusalo, yaṃ Dhātukathaṃ Tathāgato āha.
Tassā nayamukhabheda-ppakāsanam niṭṭhitam hoti.

Iminā nayamukhabheda-ppakāsanena hi vibhāvinā sakkā.
Ñāturū sabbepi nayā, saṅkhepakathāva iti vuttā.

Ekekassa pana sace, padassa vitthārameva bhāseyyam.
Vacanañca ativiya bahuṃ, bhaveyya attho ca aviseso.

Iti ūnabhāṇavāra-dvayāya yaṃ tantiyā mayā etaṃ.
Kurunā pattam puññaṃ, sukhāya taṃ hotu lokassāti.

Dhātukathā-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Puggalapaññatti-aṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Nipuṇattham pakaraṇam, dhātubhedappakāsano.

Satthā Dhātukatham nāma, desayitvā surālaye.

Anantaram tassa Jino, paññattibhedadīpanam.

Āha Puggalapaññattim, yaṁ loke aggapuggalo.

Tassā samvaṇṇanokāso, yasmā dāni upāgato.

Tasmā naṁ vaṇṇayissāmi, taṁ suṇātha samāhitāti.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. **Cha paññattiyō Khandhapaññatti -pa- puggalapaññattī**ti yaṁ tāva puggalapaññattiyā uddeso. Tattha **chā**ti gaṇanaparicchedo. Tena ye dhamme idha paññāpetukāmo, tesaṁ gaṇanavasena saṅkhapato paññattiparicchedaṁ dasseti. **Paññattiyoti** paricchinnaḍḍhammanidassanaṁ. Tattha “ācikkhati deseti paññāpeti paṭṭhāpeti”¹ti āgataṭṭhāne paññāpanā dassanā pakāsanā paññatti nāma. “Supaññattaṁ mañcapīṭhan”²ti āgataṭṭhāne ṭhapanā nikkhipanā paññatti nāma. Idha ubhayampi vaṭṭati. Cha paññattiyoti hi cha paññāpanā cha dassanā pakāsanātipi cha ṭhapanā nikkhipanātipi idha adhippetameva. Nāmapaññatti hi te te dhamme dassetipi, tena tena koṭṭhāsena ṭhāpetipi.

Khandhapaññattī-ādi pana saṅkhepato tesaṁ paññattīnaṁ sarūpadassanaṁ. Tattha khandhānaṁ khandhāti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā **Khandhapaññatti** nāma. Āyatanānaṁ āyatanānīti, dhātūnaṁ dhātuyoti, saccānaṁ saccānīti, indriyānaṁ indriyānīti, puggalānaṁ puggalāti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā **Puggalapaññatti** nāma.

1. Sam 1. 264 piṭṭhe.

2. Vi 1. 172 piṭṭhe.

Pāḷimuttakena pana Aṭṭhakathānāyena aparāpi cha paññattiyo vijjamānapaññatti avijjamānapaññatti vijjamānena avijjamānapaññatti avijjamānena vijjamānapaññatti vijjamānena vijjamānapaññatti avijjamānena avijjamānapaññattīti. Tattha kusalākusalasseva saccikaṭṭhaparamatthavasena vijjamānassa sato sambhūtassa dhammassa paññāpanā **vijjamānapaññatti** nāma. Tathā avijjamānassa lokaniruttimattasiddhassa itthipurisādikassa paññāpanā **avijjamānapaññatti** nāma. Sabbākārenapi anupalabbhaneyyassa vācāvattumattasseva pañcamasaccādikassa titthiyānaṃ aṇupakatipurisādikassa vā paññāpanāpi avijjamānapaññattiyeva, sā pana sāsānāvacarā na hotīti idha na gahitā. Iti imesaṃ vijjamānavijjamānaṃ vikappanavasena sesā veditabbā. Tevijjo chaḷabhiññoti-ādīsu hi tisso vijjā cha abhiññā ca vijjamānā, puggalo avijjamāno, tasmā tisso vijjā assāti tevijjo, cha abhiññā assāti chaḷabhiññoti evaṃ vijjamānena avijjamānassa paññāpanato evarūpā **vijjamānena avijjamānapaññatti** nāma. Itthirūpaṃ purisarūpanti-ādīsu pana itthipurisā avijjamānā, rūpaṃ vijjamānaṃ, tasmā itthiyā rūpaṃ itthirūpaṃ, purisassa rūpaṃ purisarūpanti evaṃ avijjamānena vijjamānassa paññāpanato evarūpā **avijjamānena vijjamānapaññatti** nāma. Cakkhusamphasso sotasamphassoti-ādīsu cakkhusotādayopi phassopi vijjamānoyeva, tasmā cakkhumhi samphasso, cakkhuto jāto samphasso, cakkhussa vā phalabhūto samphasso cakkhusamphassoti evaṃ vijjamānena vijjamānassa paññāpanato evarūpā **vijjamānena vijjamānapaññatti** nāma. Khattiyaputto brāhmaṇaputto seṭṭhiputtoti-ādīsu khattiyādayopi avijjamānā puttapi, tasmā khattiyassa putto khattiyaputtoti evaṃ avijjamānena avijjamānassa paññāpanato evarūpā **avijjamānena avijjamānapaññatti** nāma. Tāsu imasmim pakaraṇe purimā tissova paññattiyo labbhanti. “Khandhapaññatti -pa- indriyapaññatti”ti imasmiñhi thāne vijjamānasseva paññāpitattā vijjamānapaññatti labbhati, puggalapaññattīti pade avijjamānapaññatti, parato pana tevijjo chaḷabhiññoti-ādīsu vijjamānena avijjamānapaññatti labbhattīti.

Aṭṭhakathāmuttakena pana ācariyanāyena aparāpi cha paññattiyo upādāpaññatti upanidhāpaññatti samodhānapaññatti upanikkhattapaññatti tājāpaññatti

santatipaṇṇattīti. Tattha yo¹ rūpavedanādīhi ekattena vā aññattena vā rūpavedanādayo viya saccikaṭṭhaparamatthena anupalabbhasabhāvopi² rūpavedanādibhede khandhe upādāya nissāya kāraṇaṃ katvā sammato satto, tāni tāni aṅgāni upādāya ratho gehaṃ muṭṭhi uddhananti ca, te teyeva rūpādayo upādāya ghaṭo paṭo, candasūriyaparivattādayo upādāya kālo disā, taṃ taṃbhūtanimittañceva bhāvanānisaṃsaṇca upādāya nissāya kāraṇaṃ katvā sammataṃ tena tenākārena upaṭṭhitaṃ uggahanimittaṃ paṭibhāganimitanti, ayaṃ evarūpā **upādāpaṇṇatti** nāma. Pañṇapetabbaṭṭhena cesā paṇṇatti nāma, na pañṇāpanaṭṭhena. Yā pana tassatthassa pañṇāpanā ayaṃ aviḍḍamānapaṇṇattiyeva.

Yā paṭhamadutiyādīni upanidhāya dutiyaṃ tatiyanti-ādikā, aññamaññaṇca upanidhāya dīghaṃ rassaṃ dūraṃ santi kanti-ādikā pañṇāpanā, ayaṃ **upanidhāpaṇṇatti** nāma. Apicesā upanidhāpaṇṇatti tadanñāpekkhūpanidhā hatthagatūpanidhā sampayuttūpanidhā samāropitūpanidhā avidūragatūpanidhā paṭibhāgūpanidhā tabbahulūpanidhā tabbisiṭṭhūpanidhāti-ādinā bhedenā anekappakārā.

Tattha dutiyaṃ tatiyanti-ādikāva tadanñāṃ apekkhitvā vuttatāya **tadanñāpekkhūpanidhā** nāma. Chattapāṇi satthapāṇīti-ādikā hatthagataṃ upanidhāya vuttatāya **hatthagatūpanidhā** nāma. Kuṇḍalī sikharī kiriṭṭīti-ādikā sampayuttaṃ upanidhāya vuttatāya **sampayuttūpanidhā** nāma. Dhaññasakaṭaṃ sappikumbhoti-ādikā samāropitaṃ upanidhāya vuttatāya **samāropitūpanidhā** nāma. Indasālaguhā piyaṅguguhā serīsakanti-ādikā avidūragataṃ upanidhāya vuttatāya **avidūragatūpanidhā** nāma. Suvannaṇaṇṇo usabhagāmīti-ādikā paṭibhāgaṃ upanidhāya vuttatāya **paṭibhāgūpanidhā** nāma. Padumassarō brāhmaṇagāmōti-ādikā tabbahulaṃ upanidhāya vuttatāya **tabbahulūpanidhā** nāma. Maṇikaṭakaṃ vajirakaṭakanti-ādikā tabbisiṭṭhaṃ upanidhāya vuttatāya **tabbisiṭṭhūpanidhā** nāma.

Yā pana tesāṃ tesāṃ samodhānamapekkhitvā tidaṇḍaṃ aṭṭhapadaṃ dhaññārāsī puppharāsīti-ādikā pañṇāpanā, ayaṃ **samodhānapaṇṇatti** nāma. Yā purimassa purimassa upanikkhipitvā dve tīṇi cattārīti-ādikā pañṇāpanā,

1. Yā (?)

2. Anupalabbhasabhāvāpi (?)

ayaṃ **upanikkhittapaññatti** nāma. Yā taṃ taṃ dhammasabhāvaṃ apekkhitvā pathavī tejo kakkhaḷatā uṇhatāti-ādikā paññāpanā, ayaṃ **tajjāpaññatti** nāma. Yā pana santativicchedābhāvaṃ apekkhitvā āsītiko nāvutikoti-ādikā paññāpanā, ayaṃ **santatipaññatti** nāma. Etāsu pana tajjāpaññatti vijjamānapaññattiyeva, sesā avijjamānapakkhañceva avijjamānena avijjamānapakkhañce bhajanti.

Aṭṭhakathāmuttakena ācariyanayeneva aparāpi cha paññattiyo kiccapaññatti saṅghānapaññatti līngapaññatti bhūmipaññatti paccattapaññatti asaṅkhatapaññattīti. Tattha bhāṇako dhammakathikoti-ādikā kiccavasena paññāpanā **kiccapaññatti** nāma. Kiso thūlo parimaṇḍalo caturassoti-ādikā saṅghānavasena paññāpanā **saṅghāna paññatti** nāma. Itthī purisoti-ādikā līngavasena paññāpanā **līngapaññatti** nāma. Kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā Kosalakā Mādhurāti-ādikā bhūmivasena paññāpanā **bhūmipaññatti** nāma. Tisso nāgo sumanoti-ādikā paccattanāmakaraṇamattavasena paññāpanā **paccattapaññatti** nāma. Nirodho nibbānanti-ādikā asaṅkhatadhammassa paññāpanā **asaṅkhatapaññatti** nāma. Tattha ekaccā bhūmipaññatti asaṅkhatapaññatti ca vijjamānapaññattiyeva, kiccapaññatti vijjamānena avijjamānapakkhaṃ bhajati sesā avijjamānapaññattiyo nāma.

2. Idāni yāsaṃ paññattīnaṃ uddesavāre saṅkhepato sarūpadassanaṃ kataṃ, saṅkhepatoyeva tāva tāsāṃ vatthuraṃ vibhajitvā dassanavasena tā dasseturaṃ **kittāvatāti**-ādimāha. Tattha pucchāya tāva evamattho veditabbo—yā ayaṃ khandhānaṃ khandhāti paññāpanā dassanā ṭhapanā, sā kittakena hotīti kathetukamyatāpucchā. Parato **kittāvatā āyatanānanti**-ādīsipi eseva nayo. Vissajjanepi evamattho veditabbo—yattakena paññāpanena saṅkhepato pañcakkhandhāti vā, pabhedato rūpakkhandho -pa-viññāṇakkhandhoti vā, tatrāpi rūpakkhandho kāmāvacaro, sesā catubhūmikāti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti, ettakena khandhānaṃ khandhāti paññatti hoti.

3. Tathā yattakena paññāpanena saṅkhepato dvādasāyatanānīti vā, pabhedato cakkhāyatanānaṃ -pa- dhammāyatananti vā, tatrāpi dasāyatanā

kāmāvacarā, dvāyatanā catubhūmikāti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti, ettakena āyatanānaṃ āyatanānīti paññatti hoti.

4. Yattakena paññāpanena saṅkhepato aṭṭhārasa dhātuyoti vā, pabhedato cakkhudhātu -pa- manoviññādhātūti vā, tatrāpi soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve dhātuyo catubhūmikāti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti, ettakena dhātūnaṃ dhātūti paññatti hoti.

5. Yattakena paññāpanena saṅkhepato cattāri saccānīti vā, pabhedato dukkhasaccaṃ -pa- nirodhasaccanti vā, tatrāpi dve saccā lokiyā, dve saccā lokuttarāti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti, ettakena saccānaṃ saccānīti paññatti hoti.

6. Yattakena paññāpanena saṅkhepato bāvīsatiṇḍriyānīti vā, pabhedato cakkhundriyaṃ -pa- aññātāvindriyanti vā, tatrāpi dasiṇḍriyāni kāmāvacarāni, navindriyāni missakāni, tīṇi indriyāni lokuttarānīti vā evarūpaṃ paññāpanaṃ hoti, ettakena indriyānaṃ indriyānīti paññatti hoti. Ettāvatā saṅkhepato vatthum vibhajitvā dassanavasena pañca paññattiyo dassitā honti.

7. Idāni vitthārato vatthum vibhajitvā dassanavasena puggalapaññattiṃ dassetuṃ **samayavimutto, asamayavimuttoti**-ādimāha. Sammāsambuddhena hi tile visārayamānena viya vāke hīrayamānena viya ca heṭṭhā Vibhaṅgappakaraṇe imāsaṃ pañcannaṃ paññattīnaṃ vatthubhūtā khandhādayo nippadesena kathitāti tena te idha ekadeseneva kathesi. Chaṭṭhā puggalapaññatti heṭṭhā akathitāva. Idhāpi uddesavāre ekadeseneva kathitā, tasmā taṃ vitthārato kathetukāmo “samayavimutto, asamayavimutto”ti ekakato paṭṭhāya yāva dasakā mātikaṃ ṭhapesīti.

Mātikāvaṇṇanā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

1. Idāni yathāṭṭhapitaṃ mātikaṃ ādito paṭṭhāya vibhajitvā dassetuṃ **katamo ca puggalo samayavimuttoti**-ādimāha. Tattha **idhā**ti imasmiṃ sattaloke. **Ekacco** puggaloti eko puggalo. **Kālena** kālanti ettha bhummasena attho veditabbo, ekekasmim kāleti vuttaṃ hoti. **Samayena** **samayanti** idaṃ purimasseva vevacanaṃ. **Aṭṭha** **vimokkheti** rūpāvacarārūpāvacara-aṭṭhasamāpattiyo. Tāsañhi paccanīkadhammehi vimuccanato vimokkhoti nāmaṃ. **Kāyenā**ti vimokkhasahajātena nāmakāyena. **Phusitvā viharatī**ti paṭilabhitvā iriyati. Katamasmiṃ panesa kāle vimokkhe phusitvā viharatīti? Samāpattiṃ samāpajjitukāmassa hi kālo nāma atthi, akālo nāma atthi. Tattha pātova sarīrapaṭijagganakālo vattakaraṇakālo ca samāpajjanassa akālo nāma. Sarīraṃ pana paṭijaggitvā vattaṃ katvā vasanaṭṭhānaṃ pavisitvā nisinnassa yāva piṇḍāya gamanakālo nāgacchati, etasmiṃ antare samāpajjanassa kālo nāma.

Piṇḍāya gamanakālaṃ pana sallakkhetvā nikkhantassa cetiyavandanakālo bhikkhusaṃghaparivutassa vitakkamālake ṭhānakālo piṇḍāya gamanakālo gāme caraṇakālo āsanāsālāya yāgupānakālo vattakaraṇakāloti ayampi samāpajjanassa akālo nāma. Āsanāsālāya pana vivitte okāse sati yāva bhaddakālo nāgacchati, etasmimpi antare samāpajjanassa kālo nāma. Bhaddaṃ pana bhuñjanakālo viharagamanakālo pattacīvarapaṭisāmanakālo divāvattakaraṇakālo paripucchādānakāloti ayampi samāpajjanassa akālo nāma. Yo akālo, sveva asamayo, taṃ sabbampi ṭhapetvā avasese kāle kāle samaye samaye¹ vuttappakāre aṭṭha vimokkhe sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharanto “idhekacco puggalo -pa- viharatī”ti vuccati.

1. Avasese kāle avasese samaye (Sī, Syā)

Apicesa saphassakehi sahaajātanāmadhammehi sahaajātadhamme phusatiyeva¹ nāma, upacārena appanaṃ phusatiyeva nāma, purimāya appanāya aparaṃ appanaṃ phusatiyeva. Yena hi saddhiṃ ye dhammā sahaajātā, tena te paṭiladdhā nāma honti. Phassenāpi phuṭṭhāyeva nāma honti. Upacārampi appanāya paṭilābhakāraṇameva. Tathā purimā appanā apara-appanāya. Tatrāssa evaṃ sahaajātehi sahaajātānaṃ phusanā veditabbā—paṭhamajjhānāhi vitakkādīhi pañcaṅgikaṃ. Tasmim̐ ṭhapetvā tāni aṅgāni sesā atirekapaṇṇāsadhammā cattāro khandhā nāma honti. Tena nāmakāyena paṭhamajjhānasamāpattivimokkhaṃ phusitvā paṭilabhitvā viharati. Dutiyam̐ jhānaṃ pītisukhacittakaggatāhi tivaṅgikaṃ. Tatiyam̐ sukhacittakaggatāhi duvaṅgikaṃ. Catuttham̐ upekkhācittakaggatāhi duvaṅgikaṃ. Tathā ākāśānācāyatanam̐ -pa- nevasaññānāsaññāyatanañca. Tattha ṭhapetvā tāni aṅgāni sesā atirekapaṇṇāsadhammā cattāro khandhā nāma honti. Tena nāmakāyena nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattivimokkhaṃ phusitvā paṭilabhitvā viharati.

Paññāya cassa disvāti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya catusaccadhamme passitvā. **Ekacce āsavā parikkhīṇā** hontīti upaḍḍhupaḍḍhā paṭhamamaggādivajjhā āsavā parikkhīṇā honti. **Ayam̐ vuccati puggalo samayavimuttoti** ettha aṭṭhasamāpattilābhī puthujjano² tena nāmakāyena phusitvā viharatīti vattum̐ vaṭṭati. Pāḷiyam̐ pana “ekacce āsavā parikkhīṇā”ti vuttaṃ. Puthujjanassa ca khīṇā āsavā nāma natthi, tasmā so na gahito. Aṭṭhasamāpattilābhī khīṇāsavopi tena nāmakāyena phusitvā viharatīti vattum̐ vaṭṭati. Tassa pana aparikkhīṇāsavā nāma natthi, tasmā sopi na gahito. **Samayavimuttoti** pana tiṇṇam̐ sotāpannasakadāgāmi-anāgāmīnam̐ yevetaṃ nāmanti veditabbam̐.

2. Asamayavimuttaniddese³ purimasadisam̐ vuttanayeneva veditabbam̐. **Asamayavimuttoti** panettha sukkhavipassakakhīṇāsavassetam̐ nāmaṃ. Sukkhavipassakā pana sotāpannasakadāgāmi-anāgāmīno, aṭṭhasamāpattilābhino ca khīṇāsavā, puthujjanā ca imasmim̐ duke na labbhanti,

1. Phusetiyeva (Syā)

2. Aṭṭhasamāpattilābhim̐ puthujjanam̐ (Ka)

3. Asamayavimuttotiniddese pana (Syā)

dukamuttakapuggalā nāma honti, tasmā satthā attano Buddhasubuddhatāya heṭṭhā gahite ca aggahite ca saṅkaḍḍhitvā saddhimpiṭṭhivaṭṭakehi tantim āropento **sabbepi ariyapuggalā**ti-ādimāha. Tattha **ariye vimokkheti** kilesehi ārakattā ariyeti saṅkham gate lokuttaravimokkhe. Idam vuttam hoti—
bāhirānañhi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ samāpajjantassa samayopi atthi asamayopi. Maggavimokkhena vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthi. Yassa saddhā balavatī, vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa nisīdantassa nipajjantassa khādanantassa bhuñjantassa maggaphalapaṭivedho nāma na hotīti natthi. Iti maggavimokkhena vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthīti heṭṭhā gahite ca aggahite ca saṅkaḍḍhitvā imampiṭṭhivaṭṭakam tantim āropesi dhammarājā. Samāpattilābhī puthujjano imāyapi tantiyā aggahitova. Bhajāpiyamāno pana samāpattivikkhambhitānaṃ kilesānaṃ vasena samayavimuttabhāvaṃ bhajeyya.

3. Kuppadhammākuppadhammaniddesesu¹ yassa adhigato samāpattidhammo kuppati nassati, so **kuppadhammo**. **Rūpasahagatānanti** rūpanimittasaṅkhātena rūpena sahagatānaṃ, tena saddhim pavattānaṃ na vinā rūpārammaṇānaṃ catunnaṃ rūpavacarajjhānānanti attho. **Arūpasahagatānanti** rūpato aññaṃ na rūpanti arūpaṃ, arūpena sahagatānaṃ, tena saddhim pavattānaṃ na vinā arūpārammaṇānaṃ catunnaṃ arūpavacarajjhānānanti attho. **Na nikāmalābhī**ti pañcahākārehi āciṇṇavasitāya icchitākārena aladdhattā na nikāmalābhī, appaguṇasamāpattikoti attho. **Na akicchālābhī**ti kicchālābhī dukkhalābhī. Yo āgamanamhi kilese vikkhambhento, upacāraṃ pāpento, appanaṃ pāpento, cittamañjūsaṃ labhanto dukkhena kicchena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto taṃ sampadaṃ pāpuṇitum sakkoti, so na akicchālābhī nāma. **Na akasiralābhī**ti avipulalābhī, samāpattim appetvā addhānaṃ pharitum na sakkoti, ekaṃ dve cittavāre vattetvā sahasāva vuṭṭhātīti attho.

Yatthicchakanti yasmiṃ okāse samāpattim appetvā nisīditum icchati. **Yadicchakanti** kasiṇajjhānaṃ vā ānāpānajjhānaṃ vā brahmavihārajjhānaṃ vā

1. Kuppadhammādiniddesesu (Syā)

asubhajjhānaṃ vāti yaṃ yaṃ samāpattiṃ appētvā nisīdituṃ icchati. **Yāvaticchakanti** addhānaparicchedena yattakaṃ kālaṃ icchati. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā yathā yaṃ yaṃ samāpattiṃ yattakaṃ addhānaṃ samāpajjitumpi vuṭṭhātumpi icchati, tattha tattha taṃ taṃ samāpattiṃ tattakaṃ addhānaṃ samāpajjitumpi vuṭṭhātumpi na sakkoti. Candaṃ vā sūriyaṃ vā ulloketvā “imasmim cande vā sūriye vā ettikaṃ ṭhānaṃ gate vuṭṭhahissāmi”ti paricchinditvā jhānaṃ samāpanno yathāparicchedena vuṭṭhātuṃ na sakkoti, antarāva vuṭṭhāti samāpattiyā appaṇaṭāyāti.

Pamādamāgammāti pamādaṃ paṭicca. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evaṃvidho¹ puggalo kuppadhammoti vuccati. Idaṃ pana aṭṭhasamāpattilābhino puthujjanassa sotāpannassa sakadāgāminoti tiṇṇaṃ puggalānaṃ nāmaṃ, etesaṃhi samādhīpāribandhakā vipassanāpāribandhakā² ca dhammā na suvikkhambhitā na suvikkhālītā, tena tesaṃ samāpatti nassati parihāyati. Sā ca kho neva sīlabhedena nāpattivītikkamena. Na garukamokkhadhammo panesa appamattakenapi kiccakaraṇīyena vā vattabhedamattakena vā nassati.

Tatridaṃ vatthu—eko kira therō samāpattiṃ vaḷaṇjeti, tasmim piṇḍāya gāmaṃ pavitṭhe dāraḱā pariveṇe kīlitvā pakkamimsu. Thero āgantvā “pariveṇaṃ sammajjitabban”ti cintetvā asammajjitvā vihāraṃ pavisitvā “samāpattiṃ appessāmi”ti nisīdi. So appetuṃ asakkonto “kim nu kho āvaraṇaṃ”ti sīlaṃ āvajjanto appamattakampi vītikkamaṃ adisvā “vattabhedo nu kho atthi”ti olokento pariveṇassa asammattabhāvaṃ ñatvā sammajjitvā pavisitvā nisīdanto samāpattiṃ appentova nisīdi.

4. Akuppadhammaniddeso vuttapaṭipakkhavaseneva veditabbo. **Akuppadhammoti** idaṃ pana aṭṭhasamāpattilābhino anāgāmissa ceva khīṇāsavassa cāti dvinnāṃ puggalānaṃ nāmaṃ. Tesaṃhi samādhīpāribandhakā vipassanāpāribandhakā ca dhammā suvikkhambhitā suvikkhālītā. Tena tesaṃ bhassasaṅgaṇikārāmādikiccena vā añṇena vā yena kenaci attano anurūpena pamādena vītināmentānampi samāpatti na kuppati na nassati. Sukkhavipassakā pana sotāpannasakadāgāmi-anāgāmikhīṇāsavā imasmim

1. Ayameva tividho (Syā)

2. Vipassanāpāripanthakā (Sī), vipassanāpāripanthikā (Syā)

duke na labbhanti, dukamuttakapuggalā nāma honti, tasmā Satthā attano buddhasubuddhatāya heṭṭhā gahite ca aggahite ca saṅkaḍḍhitvā imasmimpi duke saddhimpīṭṭhivattakehi tantim āropento **sabbepi ariyapuggalāti-**ādimāha. Atṭhannañhi samāpattīnaṃ kuppanaṃ nassanaṃ bhaveyya, lokuttaradhammassa pana sakim paṭividdhassa kuppanaṃ nassanaṃ nāma natthi, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

5. Parihānadhammāparihānadhammaniddesāpi kuppadhammākuppadhammaniddesavaseneva veditabbā. Kevalaṃhi idha puggalassa pamādaṃ paṭicca dhammānaṃ parihānampi aparihānampi gahitanti idaṃ pariyāyadesanāmattameva nānaṃ. Sesam sabbattha tādiseva.

7. Cetanābhabbaniddese **cetanābhabboti** cetanāya aparihāniṃ āpajjitum bhabbo. **Sace anusañceteti** sace samāpajjati. Samāpattiñhi samāpattiñhi samāpajjanto anusañceteti nāma, so na parihāyati, itaro parihāyati.

8. Anurakkhaṇābhabbaniddese **anurakkhaṇābhabboti** anurakkhaṇāya aparihāniṃ āpajjitum bhabbo. **Sace anurakkhatīti** sace anupakāradhamme pahāya upakāradhamme sevanto samāpajjati. Evañhi paṭipajjanto anurakkhati nāma, so na parihāyati, itaro parihāyati.

Ime dvepi samāpattim ṭhapetum thāvaram kātum paṭibalā, cetanābhabbato pana anurakkhaṇābhabbova balavataro. Cetanābhabbo hi upakārānupakāre dhamme na jānāti, ajānanto upakāradhamme nudati nīharati, anupakāradhamme sevati, so te sevanto samāpattito parihāyati. Anurakkhaṇābhabbo pana upakārānupakāre dhamme jānāti, jānanto anupakāradhamme nudati nīharati, upakāradhamme sevati, so te sevanto samāpattito na parihāyati.

Yathā hi dve khettpālā eko paṇḍurogena sarogo akkhamo sītādīnaṃ, eko arogo sītādīnaṃ saho. Sarogo heṭṭhākuṭim na otarati, rattārakkham divārakkham vijahati, tassa divā sukamorādayo¹ khettaṃ otarivā sālīsisaṃ khādanti, rattim migasūkarādayo pavisitvā

1. Suvamorādayo (Sī), sukakapotādayo (Syā)

khalam tacchitam viya chetvā¹ gacchanti. So attano pamattakāraṇā puna bījamattampi na labhati. Itaro rattārakkham divārakkham na vijahati, so attano appamattakāraṇā ekakarīsato cattāripi aṭṭhapi sakaṭāni labhati.

Tattha sarogakhettapālo viya cetanābhabbo, arogo viya anurakkhaṇābhabbo daṭṭhabbo. Sarogassa attano pamādena puna bījamattassapi alabhanam viya cetanābhabbassa upakārānupakāre dhamme ajānitvā upakāre pahāya anupakāre sevantassa samāpattiyā parihānam, itarassa attano appamādena ekakarīsamattato catu-aṭṭhasakaṭa-uddharaṇam viya anurakkhaṇābhabbassa upakārānupakāre dhamme jānitvā anupakāre pahāya upakāre sevantassa samāpattiyā aparihānam veditabbam. Evam cetanābhabbato anurakkhaṇābhabbova samāpattim thāvaram kātum balavataroti veditabbo.

9. Puthujjananiddese **tīṇi saṃyojanānī**

diṭṭhisamyojanasīlabbataparāmāsasamyojanavicikicchāsamyojanāni. Etāni hi phalakkhaṇe pahīnāni nāma honti. Ayaṃ pana phalakkhaṇepi na hotīti dasseti. **Tesaṃ dhammānanti** tesaṃ saṃyojanadhammānam. Maggakkhaṇasmiñhi tesaṃ pahānāya paṭipanno nāma hoti. Ayaṃ pana maggakkhaṇepi na hoti. Ettāvatā vissatṭhakammaṭṭhāno thūlabālaputhujjanova idha kathitoti veditabbo.

10. Gotrabhuniddese **yesaṃ dhammānanti** yesaṃ gotrabhuñāṇena saddhim uppannānam paropaṇṇāsakusaladhammānam. **Ariyadhammassāti** lokuttaramagassa. **Avakkanti hotīti** okkanti nibbatti pātubhāvo hoti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ nibbānārammaṇena ñāṇena sabbam puthujjanasaṅkham puthujjanagottaṃ puthujjanamaṇḍalam puthujjanapaññattim atikkamitvā ariyasaṅkham ariyagottaṃ ariyamaṇḍalam ariyapaññattim okkamanato gotrabhūpuggalo nāma vuccati.

11. Bhayūparataniddese bhayena uparatoti **bhayūparato**. Sattapi sekkhā puthujjanā ca bhāyitvā pāpato oramanti, pāpam na

1. Tacchetvā (Sī, Syā)

karonti. Tattha puthujjanā duggatibhayam vaṭṭabhayam kilesabhayam upavādabhayanti cattāri bhayāni bhāyanti. Tesu bhāyitabbaṭṭhena duggatiyeva bhayam **duggatibhayam**. Sesesupi eseva nayo. Tattha puthujjano “sace tvaṃ pāpaṃ karissati, cattāro apāyā mukhaṃ vivarivā ṭhitacchāta-ajagarasadisā, tesu dukkhaṃ anubhavanto kathaṃ bhavissasī”ti duggatibhayam bhāyitvā pāpaṃ na karoti. Anamataggasaṃsāra vaṭṭamyeva pana **vaṭṭabhayam** nāma. Sabbampi akusalaṃ **kilesabhayam** nāma. Garahā pana **upavādabhayam** nāma. Tānipi bhāyitvā puthujjano pāpaṃ na karoti. Sotāpannasakadāgāmi-anāgāmino pana tayo sekkhā duggatiṃ atītattā sesāni tīpi bhayāni bhāyitvā pāpaṃ na karonti. Maggaṭṭhakasekkhā āgamanavasena vā asamucchinnabhayattā vā **bhayūparatā** nāma honti. Khīṇāsavo imesu catūsu bhayesu ekampi na bhāyati. So hi sabbaso samucchinnabhayo, tasmā **abhayūparatoti** vuccati. Kiṃ pana so upavādampi na bhāyatīti. Na bhāyati, upavādaṃ pana rakkhatīti vattum vaṭṭati Doṇuppalavāpīgāme khīṇāsavattothero viya.

12. Abhabbāgamananiddese sammattaniyāmāgamanassa abhabboti **abhabbāgamano**. **Kammāvaraṇenā**ti pañcavidhena ānantariyakammena. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādīṭṭhiyā. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukaduhetukapaṭisandhiyā. **Assaddhā**ti Buddhadhammasaṃghesu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā. Te ṭhapetvā Jambudīpaṃ itaradīpattayavāsino veditabbā. Tesu hi manussā acchandikabhāvaṃ pavīṭṭhā nāma. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññārahitā. **Abhabbā**ti appaṭiladdhamaggaphalūpanissayā. **Niyāmanti** magganiyāmaṃ sammattaniyāmaṃ. **Okkamitunti** etaṃ kusalesu dhammesu sammattasaṅkhātāni niyāmaṃ okkamitum pavisitum, tattha patiṭṭhātum abhabbā.

13. Bhabbāgamananiddeso vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Evamimasmim̐ duke ye ca puggalā pañcānantariyakā, ye ca niyatamicchādīṭṭhikā, yehi ca ahetukaduhetukapaṭisandhi gahitā, ye ca Buddhādīnaṃ na saddahanti, yesaṅca kattukamyatāchando natthi, ye ca aparipuṇṇabhavaṅgapaññā, yesaṅca maggaphalānaṃ upanissayo natthi, te sabbepi sammattaniyāmaṃ okkamitum abhabbā, viparītā bhabbāti vuttā.

14. Niyatāniyataniddese **ānantarikā**ti ānantarikakammasamaṅgino. **Micchādiṭṭhikā**ti niyatamicchādiṭṭhisamaṅgino. Sabbepi hete nirayassa atthāya niyatattā **niyatā** nāma. Aṭṭha pana ariyapuggalā sammābhāvāya uparūparimaggaphalattāya ceva anupādāparibbānatthāya ca niyatattā niyatā nāma. Avasesapuggalā pana anibaddhagatikā. Yathā “ākāse khittadaṇḍo pathaviyaṃ patanto aggena vā majjhena vā mūlena vā patissatī”ti na ñāyati, evameva “asukagatiyā nāma nibbattissantī”ti niyamābhāvā **aniyatā** nāmāti veditabbā. Yā pana Uttarakurukānaṃ niyatagatikatā vuttā, na sā niyatadhammavasena. Micchattasammattaniyatadhammāyeva hi niyatā nāma, tesaṅca vasenāyaṃ puggalaniyamo kathitoti.

15. Paṭipannakaniddese **maggasamaṅginoti** maggaṭṭhakapuggalā. Te hi phalattāya paṭipannattā **paṭipannakā** nāma. **Phalasamaṅginoti** phalapaṭilābhasamaṅgitāya phalasamaṅgino. Phalapaṭilābhato paṭṭhāya hi te phalasamāpattim asamāpannāpi phale ṭhitāyeva nāma.

16. Samasīsīniddese **apubbaṃ acarimanti** apure apacchā, ekappahārenevāti attho. **Pariyādānanti** parikkhaya. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ puggalo **samasīsī** nāma vuccati. So panesa tividho hoti iriyāpathasamasīsī rogasamasīsī jīvitasamasīsīti. Tattha yo caṅkamantova vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā caṅkamantova parinibbātī¹ **Padumatthero** viya, ṭhitakova vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā ṭhitakova parinibbātī **Koṭapabbatavihāravāsītissatthero** viya. Nisinnova vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā nisinnova parinibbātī. Nipannova vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā nipannova parinibbātī, ayaṃ **iriyāpathasamasīsī** nāma.

Yo pana ekaṃ rogaṃ patvā antorogeyeva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbātī, ayaṃ **rogasamasīsī** nāma.

1. Parinibbāyati (Sī, Syā)

Kataro jīvitasamasīsī nāma? “Sīsanti terasa sīsāni. Palibodhasīsāṇa taṇhā, vinibandhanasīsāṇa māno, parāmāsasīsāṇa diṭṭhi, vikkhepasīsāṇa uddhaccaṃ, saṃkilesasīsāṇa avijjā, adhimokkhasīsāṇa saddhā, paggahasīsāṇa vīriyaṃ, upatṭhānasīsāṇa sati, avikkhepasīsāṇa samādhi, dassanasīsāṇa paññā, pavattasīsāṇa jīvitindriyaṃ, gocarasīsāṇa vimokkho, saṅkhārasīsāṇa nirodho”¹. Tattha kilesasīsāṇa avijjāṃ arahattamaggo pariyādiyati. Pavattasīsāṇa jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati. Avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātum na sakkoti. Jīvitindriyapariyādāyakaṃ cittaṃ avijjāṃ pariyādātum na sakkoti. Avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ aññaṃ, jīvitindriyapariyādāyakaṃ cittaṃ aññaṃ. Yassa cetāṃ sīsadvayaṃ samaṃ pariyādānaṃ gacchati, so **jīvitasamasīsī** nāma.

Kathamidaṃ samaṃ hotīti. Vārasamatāya. Yasmiñhi vāre maggavuṭṭhānaṃ hoti. Sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmiimagge pañca, anāgāmiimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatiyā paccavekkhaṇāṇaṃ patitṭhāya bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyati. Imāya vārasamatāya idaṃ ubhayasīsapariyādānaṃ² samaṃ hoti nāma. Tenāyaṃ puggalo “jīvitasamasīsī”³ti vuccati. Ayameva ca idha adhippeto.

17. Ṭhitakappīniddese ṭhito kappoti ṭhitakappo, ṭhitakappo assa atthīti **ṭhitakappī**, kappam ṭhapetum samatthoti attho. **Uḍḍayhanavelā assāti** jhāyanakālo bhavye. **Neva tāvāti** yāva esa maggasamaṅgī puggalo sotāpattiphalaṃ na sacchikaroti, neva tāva kappo jhāyeyya, jhāyamānopi ajjhāyitvāva tiṭṭheyya. Kappavināso hi nāma mahāvikāro mahāpayogo koṭisatasahassacakkavāḷassa jhāyanavasena mahālokavināso. Ayampi evaṃ mahāvināso tiṭṭheyya vāti vadati, sāsane pana dharamāne ayaṃ kappavināso nāma natthi. Kappavināse sāsanaṃ natthi. Gatakoṭike hi kāle kappavināso nāma hoti. Evaṃ santepi Sattā antarāyābhavaṃ dīpetum idaṃ kāraṇaṃ āhari “idampi bhavye, maggasamaṅgino pana phalassa antarāyo na sakkā kātun”³ti. Ayaṃ pana puggalo kappam ṭhapento³ kittakaṃ kalam ṭhapyeyāti.

1. Khu 9. 99 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

2. Ubhayasīsapariyādānampi (Syā)

3. Ṭhapantopi (Syā)

Yasmiṃ vāre maggavuṭṭhānaṃ hoti, atha bhavaṅgaṃ āvaṭṭentaṃ¹ manodvārāvajjanaṃ uppajjati, tato tīṇi anulomāni ekaṃ gotrabhucittaṃ ekaṃ maggacittaṃ dve phalacittāni pañca paccavekkhaṇañāṇānīti ettakaṃ kālaṃ ṭhapeyya. Imaṃ panatthaṃ bāhirāya āgantukūpamāyapi evaṃ dīpayiṃsu. Sace hi sotāpattimaggasamaṅgissa matthakūpari yojanikaṃ ekagghanaselaṃ tivaṭṭāya rajjuyā bandhitvā olambeyya, ekasmiṃ vaṭṭe chinne dvīhi olambeyya, dvīsu chinnesu ekena olambeyyeva. Tasmimpi chinne abbhakūtaṃ viya ākāse tiṭṭheyya. Na tveva tassa puggalassa maggānantaraphalassa antarāyaṃ kareyyāti. Ayaṃ pana dīpanā parittā. Purimāva mahantā. Na kevalaṃ pana sotāpattimaggatṭhova kappam ṭhabeti, itare maggasamaṅginopi ṭhamentiyeva. Tena Bhagavā heṭṭhā gahitañca aggahitañca sabbaṃ saṅkaḍḍhitvā saddhimpiṭṭhivaṭṭakapuggalehi imaṃ tantim āropesi “sabbepi maggasamaṅgino puggalā ṭhitakappino”ti.

18. Ariyaniddese kilesehi ārakattā **ariyā**. Sadevakena lokena araṇīyattā ariyā, ariyatṭho nāma parisuddhatṭhoti parisuddhattāpi ariyā. Sesā aparisuddhatāya **anariyā**.

19. Sekkhaniddese maggasamaṅgino maggakkhaṇe, phalasamaṅgino ca phalakkhaṇe adhisīlasikkhādikā tissopi sikkhā sikkhantiyevāti **sekkhā**. Arahataṃ pana arahattaphalakkhaṇe tisso sikkhā sikkhitā, puna tassa sikkhanakiccaṃ natthīti **asekkhā**. Iti satta ariyā sikkhanti sikkhā. Khīṇāsavā aññassa santike silādīnaṃ sikkhitattā sikkhita-asekkhā nāma. Buddhapaccekabuddhā sayambhūtatāya asikkhita-asekkhā nāma. Sesapuggalā neva sikkhanti na sikkhitāti **nevasekkhānāsekkhā**².

20. Tevijjaniddese paṭhamam pubbenivāsadibbacakkhuñāṇāni nibbattetvā pacchā arahattaṃ pattopi, paṭhamam arahattaṃ patvā pacchā pubbenivāsadibbacakkhuñāṇanibbattakopi **tevijjoyeva** nāma. Suttantakathā pana pariyāyadesanā, abhidhammakathā nippariyāyadesanāti imasmiṃ ṭhāne āgamanīyameva dhuraṃ, tasmā paṭhamam dve vijjā nibbattetvā pacchā arahattaṃ pattova idha adhippeto. **Chalabhiññepi** eseva nayo.

1. Āvajjentaṃ (Syā)

2. Nevasekkhānāsekkhā nāma (Syā)

22. Sammāsambuddhaniddese **pubbe ananussutesūti** pacchimabhavē saccappaṭivedhato pubbe aññassa kassaci santike assutapubbesu. Tato purimapurimesu pana bhavesu sabbaññubodhisattā Buddhasāsane pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā gatapaccāgatavattaṃ āruyha kammaṭṭhānaṃ anulomaṃ gotrabhuṃ āhacca ṭhapenti, tasmā pacchimabhavasmiṃyeva anācariyakabhāvaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tadā hi Tathāgato pūritapāramittā aññassa santike sāmāṃ ananussutesu saṅkhatāsaṅkhatadhammesu “idaṃ dukkhaṃ -pa- ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti attapaccakkhena ñāṇena¹ cattāri saccāni abhisambujjhati.

Tattha cāti tasmiṃca catusaccasambodhisāṅkhāte arahattamagge. **Sabbaññūtaṃ pāpuṇāti balesu ca vasībhāvanti** sabbaññūtaññāṇaṇceva² balesu ca ciṇṇavasībhāvaṃ pāpuṇāti. Buddhānañhi sabbaññūtaññāṇassa ceva dasabalaññāṇassa ca adhigamanato paṭṭhāya³ aññaṃ kātappaṃ nāma natthi. Yathā pana ubhatosujātassa khattiyakumārassa abhisekappattito paṭṭhāya “idaṃ nāma issariyaṃ anāgatan”ti na vattappaṃ, sabbaṃ āgatameva hoti, evameva Buddhānaṃ arahattamaggassa āgamanato paṭṭhāya “ayaṃ nāma guṇo na āgato na paṭividdho na paccakkho”ti na vattabbo, sabbe pi sabbaññuguṇā āgatā paṭividdhā paccakkhakatāva honti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evaṃ pāramīpūraṇasiddhānubhāvena ariyamaggena paṭividdhasabbaññuguṇo puggalo **Sammāsambuddho**ti vuccati.

23. Paccekabuddhaniddese pi **pubbe ananussutesūti** pade⁴ pubbe vuttanayeneva attho veditabbo. Paccekabuddhopi hi pacchimabhavē anācariyako attukkaṃsikaññāṇeneva paṭividdhasacco sabbaññūtaññāṇaṇceva balesu ca ciṇṇavasībhāvaṃ na pāpuṇāti.

24. Ubhatobhāgavimuttaniddese **aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatīti** aṭṭha samāpattiyo saha jātanaṃ kāyena paṭilabhitvā viharati. **Paññāya cassa disvāti** vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāro pi āsavā khīṇā honti. **Ayaṃ**

1. Ñāṇena sāmāṃ (Syā)

3. Adhigamatthāya (Ka)

2. Sabbaññūtaññāṇe ceva (Sī, Syā)

4. Padassa (Syā)

vuccatīti ayaṃ evarūpo puggalo **ubhatobhāgavimutto** nāmāti vuccati. Ayañhi dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Tatrāyaṃ theravādo—**Tipiṭakacūlanāgatto** tāva āha “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttoti ubhatobhāgehi dve vāre vimutto”ti. **Tipiṭakamahādhammarakkhitatto** “nāmanissitako eso”ti vatvā—

“Accē yathā vātavegena khittā, (Upasīvāti Bhagavā,)
 Atthaṃ paleti¹ na upeti saṅkhaṃ.
 Evaṃ munī nāmakāyā vimutto,
 Atthaṃ paleti¹ na upeti saṅkhaṃ”ti²—

Vatvā suttam āharitvā “nāmakāyato ca rūpakāyato ca suvimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti āha. **Tipiṭakacūlābhayatto** panāha “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ vimutto, maggena samucchedavimokkhena ekavāraṃ vimuttoti ubhatobhāgavimutto”ti. Ime pana tayopi therā paṇḍitā, tiṇṇampi vāde kāraṇaṃ dissatīti tiṇṇampi vādaṃ tantim katvā ṭhapyimsu.

Saṅkhepato pana arūpasamāpattiyā rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato vimuttoti ubho hi bhāgehi vimuttattā ubhatobhāgavimutto. So catunnaṃ arūpasamāpattīnaṃ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammāsittvā arahattaṃ pattānaṃ catunnaṃ, nirodhā vuṭṭhāya arahattaṃ pattassa anāgāmino ca vasena pañcavidho hoti. Tattha purimā cattāro samāpattisīsaṃ nirodhaṃ na samāpajjantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anāgāmī taṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattoti nippariyāyena ubhatobhāgavimuttaseṭṭho nāma. Nanu ca arūpāvacarajjhānampi upekkhācittakaggatāhi duvaṅgikaṃ rūpāvacaracattutthajjhānampi, tasmā tampi padaṭṭhānaṃ katvā arahattaṃ pattena ubhatobhāgavimuttena bhavitabbanti. Na bhavitabbaṃ. Kasmā? Rūpakāyato avimuttattā. Tañhi kilesakāyatova vimuttaṃ, na rūpakāyato, tasmā tato vuṭṭhāya arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto nāma na

1. Paleti (Ka)

2. Khu 1. 440 piṭṭhe Suttanipāte.

hoti. Arūpāvacaraṃ pana nāmakāyato ca vimuttaṃ rūpakāyato cāti tadeva pādakaṃ katvā arahattaṃ patto ubhatobhāgavimutto hotīti veditabbo.

25. Paññāvimuttaniddese paññāya vimuttoti **paññāvimutto**. So sukkhavipassako, catūhi jhānehi vuṭṭhāya arahattaṃ pattā cattāro cāti pañcavidho hoti. Etesu hi ekopi aṭṭhavimokkhalābhī na hoti. Teneva **na heva kho aṭṭha vimokkheti**-ādimāha. Arūpāvacarajjhānesu pana ekasmiṃ sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hotīti.

26. Kāyasakkhiniddese **ekacce āsavāti** heṭṭhimamaggattayavajjhā. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo **kāyasakkhīti** vuccati. So hi phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti kāyasakkhī. Jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarotītipi kāyasakkhī. So sotāpatti phalaṭṭhaṃ ādim katvā yāva arahattamaggaṭṭhā chabbidho hoti.

27. Diṭṭhippattaniddese **idaṃ dukkhanti** idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkhaṃ. **Dukkhasamudaya**disupi eseva nayo. **Yathābhūtaṃ pajānātīti** ṭhapetvā taṇhaṃ pañcupādānakkhandhe “dukkhasaccaṃ”ti yāthāvasarasato pajānāti. Taṇhā pana dukkhaṃ janeti nibbatteti pabhāveti, tato taṃ dukkhaṃ samudeti, tasmā naṃ “ayaṃ dukkhasamudayo”ti yathābhūtaṃ pajānāti. Yasmā pana idaṃ dukkhaṇca samudayo ca nibbānaṃ patvā nirujjhanti vūpasammanti appavattim gacchanti, tasmā naṃ “ayaṃ dukkhanirodho”ti yathābhūtaṃ pajānāti. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo taṃ dukkhanirodhaṃ gacchati, tena taṃ “ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti yathābhūtaṃ pajānāti. Ettāvatā nānākkhaṇe saccavavatthānaṃ dassitaṃ. Idāni ekakkhaṇe dassetuṃ **Tathāgatappaveditāti**-ādimāha. Tattha **Tathāgatappaveditāti** Mahābodhimaṇḍe nisīditvā Tathāgatena paṭividdhā viditā pākāṭikatā. **Dhammāti** catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā hontīti** sudiṭṭhā honti. **Vocaritāti** sucaritā, tesu anena paññā suṭṭhu carāpitā hotīti attho. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo diṭṭhippattoti vuccati. Ayañhi diṭṭhantaṃ patto “dukkhā saṅkhārā, sukho nirodho”ti nāṇaṃ

hoti diṭṭhaṃ viditaṃ sacchikataṃ passitaṃ paññāyāti **diṭṭhippatto**. Ayampi kāyasakkhī viya chabbidhova hoti.

28. Saddhāvimuttaniddese **no ca kho yathā diṭṭhippattassāti** yathā diṭṭhippattassa āsavā parikkhīṇā, na evaṃ saddhāvimuttassāti attho. Kim pana nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ atthīti? Natthi. Atha kasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti. Āgamanīyanānattena, diṭṭhippatto hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena appakasirena akilamantova vikkhambhetuṃ sakkoti, saddhāvimutto pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṃ sakkoti, tasmā diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti. Apica nesaṃ paññāyapi nānattaṃ atthiyeva. Diṭṭhippattassa hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāññaṇaṃ tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati, saddhāvimuttassa vipassanāññaṇaṃ no tikkhaṃ sūraṃ pasannaṃ hutvā vahati, tasmāpi so diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti.

Yathā hi dvīsu taruṇesu sippaṃ dassentesu ekassa hatthe tikhiṇo asi ekassa kuṇṭho, tikhiṇena asinā kadali chijjamānā saddaṃ na karoti, kuṇṭhena asinā chijjamānā “kaṭakaṭā”ti saddaṃ karoti. Tattha tikhiṇena asinā saddaṃ akarontiyā eva kadaliyā chedanaṃ viya diṭṭhippattassa tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāññaṇassa tikhiṇasūravippasannabhāvo, kuṇṭhena asinā saddaṃ karontiyāpi kadaliyā chedanaṃ viya saddhāvimuttassa tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāññaṇassa atikhiṇa-asūra-appasannabhāvo veditabbo. Imaṃ pana nayaṃ “no”ti paṭikkhipitvā āgamanīyanānatteneva saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti sanniṭṭhānaṃ kataṃ.

Āgamaṭṭhakathāsu pana vuttaṃ “etesu hi saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggakkhaṇe saddahantassa viya okappentassa viya adhimuccantassa viya ca kilesakkhayaṃ hoti, diṭṭhippattassa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakaññaṇaṃ adandhaṃ tikhiṇaṃ sūraṃ hutvā vahati, tasmā yathā nāma atikhiṇena¹ asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ na maṭṭhaṃ hoti, asi na sīghaṃ vahati, saddo suyyati, balavatāro vāyāmo katabbo

1. Nātitikhiṇena (Ka)

hoti. Evarūpā saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggabhāvanā. Yathā pana sunisiteneva asinā kadaliṃ chindantassa chinnaṭṭhānaṃ maṭṭhaṃ hoti, asi sīghaṃ vahati, saddo na suyyati, balavavāyāmakiccaṃ na hoti. Evarūpā diṭṭhippattassa pubbabhāgamaggabhāvanā veditabbā”ti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo **saddhāvimuttoti** vuccati. Ayañhi saddahanto vimuttoti saddhāvimutto. Ayampi kāyasakkhī viya chabbidhova hoti.

29. Dhammānusārīniddese **paṭipannassāti** iminā sotāpattimaggaṭṭho dassito. **Adhimattanti** balavaṃ. Paññaṃ vāhetīti **paññāvāhī**. Paññaṃ imaṃ puggalaṃ vahatīti paññāvāhītipi vuttaṃ hoti. **Paññāpubbaṅgamanti** paññaṃ purecārikaṃ katvā. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo **dhammānusārīti** vuccati. So hi paññāsaṅkhātena dhammena sarati anussaratīti dhammānusārī. Sotāpattimaggaṭṭhassevetāṃ nāmaṃ. Phale pana patte diṭṭhippatto nāma hoti.

30. Saddhānusārīniddese **saddhaṃ** vāhetīti **saddhāvāhī**. Saddhā imaṃ puggalaṃ vahatīti saddhāvāhītipi vuttameva. **Saddhāpubbaṅgamanti** saddhaṃ purecārikaṃ katvā. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo **saddhānusārīti** vuccati. So hi saddhāya sarati anussaratīti saddhānusārī. Sotāpattimaggaṭṭhassevetāṃ nāmaṃ. Phale pana patte saddhāvimutto nāma hoti. Lokuttaradhammañhi nibbattentānaṃ dve dhurāṇi nāma, dve abhinivesā nāma, dve sīsāṇi nāma. Tattha saddhādhuraṃ paññādhuranti dve dhurāṇi nāma. Eko pana bhikkhu samathābhinivesena abhinivisati, eko vipassanābhinivesenāti ime dve abhinivesā nāma. Eko ca matthakaṃ pāpuṇanto ubhatobhāgavimutto hoti, eko paññāvimuttoti imāṇi dve sīsāṇi nāma. Ye keci hi lokuttaradhammaṃ nibbattenti, sabbe te ime dve dhamme dhuraṃ katvā imesu dvīsu ṭhānesu abhinivisitvā imehi dvīhi ṭhānehi vimuccanti. Tesu yo bhikkhu aṭṭhasamāpattilābhī paññaṃ dhuraṃ katvā samathavasena abhinivīṭṭho aññataraṃ arūpasamāpattiṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti, so sotāpattimaggakkaṇe dhammānusārī nāma, parato pana chasu ṭhānesu kāyasakkhī nāma, arahattaphale patte ubhatobhāgavimutto nāma.

Aparo paññameva dhuraṃ katvā vipassanāvasena abhiniviṭṭho suddhasaṅkhāre vā rūpāvacarajjhānesu vā aññataraṃ sammāsivā arahattaṃ pāpuṇāti, ayampi sotāpattimaggakkhaṇe dhammānusārī nāma, parato pana chasu ṭhānesu diṭṭhippatto nāma, arahatte patte paññāvimutto nāma. Idha dve nāmāni apubbāni, tāni purimehi saddhiṃ pañca honti. Aparo aṭṭhasamāpattilābhī saddhaṃ dhuraṃ katvā samādhivasena¹ abhiniviṭṭho aññataraṃ arūpasamāpattiṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ sotāpattimaggakkhaṇe saddhānusārī nāma, parato chasu ṭhānesu kāyasakkhīyeve nāma, arahatte patte ubhatobhāgavimuttōyeve nāma. Idha ekameva nāmaṃ apubbaṃ, tena saddhiṃ purimāni pañca cha honti. Aparo saddhameva dhuraṃ katvā vipassanāvasena abhiniviṭṭho suddhasaṅkhāre vā rūpāvacarajjhānesu vā aññataraṃ sammāsivā arahattaṃ pāpuṇāti, ayampi sotāpattimaggakkhaṇe saddhānusārī nāma, parato chasu ṭhānesu saddhāvimutto nāma, arahatte patte paññāvimutto nāma. Idhāpi ekameva nāmaṃ apubbaṃ, tena saddhiṃ purimāni cha satta honti. Ime satta puggalā loke aggadakkhiṇeyyā nāmāti.

31. Sattakkhattuparamaniddese **sattakkhattunti** sattavāre.

Sattakkhattuparamā bhavūpapatti attabhāvaggaḥaṇaṃ assa, tato paraṃ aṭṭhamaṃ bhavaṃ nādiyatīti **sattakkhattuparamo**. **Sotāpanno hotīti** ettha **sototi** ariyamaggo, tena samannāgato **sotāpanno** nāma. Yathāha—

“Soto sototi hidaṃ Sāriputta vuccati, katamo nu kho Sāriputta sototi. Ayameva hi bhante ariyo aṭṭhaṅgiko maggo soto. Seyyathidaṃ, sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhīti. Sotāpanno sotāpannoti hidaṃ Sāriputta vuccati, katamo nu kho Sāriputta sotāpannoti. Yo hi bhante iminā ariyena aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato, ayaṃ vuccati sotāpanno, svāyaṃ āyasmā evaṃnāmo evaṃgotto iti vā”².

1. Samāpattivasena (Syā)

2. Saṃ 3. 302 piṭṭhe.

Evam maggakkhaṇepi sotāpanno nāma hoti. Idha pana maggena phalassa nāmaṃ dinnanti phalakkhaṇe sotāpanno adhippeto.

Avinipātadhammoti vinipātasāṅkhātāṃ apāyaṃ upapattivasena anāgamanasabhāvo¹. **Niyatoti** magganiyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇoti** bujjhanakabhāvaparāyaṇo. So hi paṭiladdhamaggena bujjhatīti sambodhiparāyaṇo, upari tīhi maggehi avassaṃ bujjhissatīti vā sambodhiparāyaṇo, **deve ca manusse cāti** devalokaṇca manussalokaṇca. **Sandhāvitvā saṃsaritvāti** paṭisandhivasena aparāparaṃ gantvā. **Dukkassantaṃ karotīti** vaṭṭadukkassa pariyaṇtaṃ parivaṭumaṃ karoti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo sattakkhattuparamo nāma vuccati. Ayaṃ pana kālena devalokassa, kālena manussalokassa vasena missakabhavena kathitoti veditabbo.

32. Kolaṃkolaniddese kulato kulaṃ gacchatīti **kolaṃkolo**. Sotāpattiphalasacchikiriyato hi paṭṭhāya nīce kule upapatti nāma natthi, mahābhogakulesuyeva nibbattatīti attho. **Dve vā tīṇi vā kulānīti** devamanussavasena dve vā tayo vā bhava. Iti ayampi missakabhaveneva kathito, desanāmatameva cetāṃ “dve vā tīṇi vā”ti. Yāva chaṭṭhabhavā saṃsarantopi pana kolaṃkolova hoti.

33. Ekabījīniddese khandhabījaṃ nāma kathitaṃ. Yassa hi sotāpannassa ekaṃyeva khandhabījaṃ atthi, ekaṃ attabhāvaggahaṇaṃ, so **ekabījī** nāma. **Mānusakaṃ bhavanti** idaṃ panettha desanāmatameva, devabhavaṃ nibbattetītipi pana vattuṃ vaṭṭatiyeva. Bhagavatā gahitanāmasaseneva cetāni etesaṃ nāmāni. Ettakaṃ ṭhānaṃ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ ekabījīti Bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Niyamato pana ayaṃ sattakkhattuparamo, ayaṃ kolaṃkolo, ayaṃ ekabījīti natthi.

1. Anāgamanabhāvo (Sī), agamanabhāvo (Syā)

Ko pana tesaṃ etaṃ pabhedāṃ niyametīti? Keci tāva therā “pubbahetu niyametī”ti vadanti. Keci “paṭhamamaggo”, keci “upari tayo maggā”, keci “tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā”ti. Tattha “pubbahetu niyametī”ti vāde “paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti. Upari tayo maggā nirupanissayā uppannā”ti vacanaṃ āpajjati. “Paṭhamamaggo niyametī”ti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā āpajjati. “Upari tayo maggā niyamentī”ti vāde “paṭhamamagge anuppanneyeva upari tayo maggā uppannā”ti āpajjati. “Tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā niyametī”ti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti, tato mandatarāya kolaṃkolo, tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno vaṭṭajjhāsayo hoti vaṭṭābhirato, punappunaṃ vaṭṭasmimyeva vicarati sandissati, Anāthapiṇḍiko seṭṭhi Visākhā upāsikā Cūḷarathamahārathā devaputtā anekavaṇṇo devaputto Sakko devarājā Nāgadatto devaputtoti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsaya vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalaṅcime, yopi manussesuyeveva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yopi devaloke nibbatta deveveyeva sattakkhattuṃ aparāparaṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, imepi idha na gahitā. Missakabhavavaseneva panettha sattakkhattuparamakolaṃkolā mānusakabhavanibbattakoyeva ca ekabījī gahitoti veditabbo. Tattha ekeko dukkhāpaṭipadādivasena catubbidhabhāvaṃ āpajjati. Saddhādhureneva cattāro sattakkhattuparamā, cattāro kolaṃkolā, cattāro ekabījīnoti dvādasa honti. Sace paññāya sakkā nibbattetuṃ, “ahaṃ lokuttaraṃ dhammaṃ nibbattessāmi”ti evaṃ paññaṃ dhuraṃ katvā sattakkhattuparamādibhāvaṃ pattāpi paṭipadāvasena dvādasevāti ime catuvīsati sotāpannā ihaṭṭhakanijjhānikavaseneva imasmiṃ ṭhāne kathitāti veditabbā.

34. Sakadāgāminiddese paṭisandhivasena sakim āgacchatīti **sakadāgāmī**. **Sakidevāti** ekavāraṃyeva. **Imaṃ lokaṃ āgantvāti** iminā

pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati. Ime cattāropi idha na gahitā. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati, ayaṃ ekova idha gahitoti veditabbo. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ¹ lokuttarakusalaniddese vuttameva. Imassa pana sakadāgāmīno ekabījīnā saddhiṃ kiṃ nānākaraṇanti. Ekabījissa ekāva paṭisandhi, sakadāgāmiṃ dve paṭisandhiyo. Idaṃ nesaṃ nānākaraṇanti.

35. Anāgāminiddese **orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ** oraṃ vuccati kāmādhātu. Yassa imāni pañca bandhanāni appahīnāni honti, so bhavagge nibbattopi gilitabaḷiso maccho viya dīghasuttakena pāde baddhakāko viya tehi bandhanehi ākaḍḍhiyamāno kāmādhātuyaṃyeva pavattatīti² pañca bandhanāni **orambhāgiyānī** vuccanti, heṭṭhābhāgiyāni heṭṭhākotṭhāsikānīti attho. **Parikkhayāti** tesāṃ bandhanānaṃ parikkhayena. **Opapātikoti** upapātayoniko. Imināssa gabbhaseyyā paṭikkhattā. **Tattha parinibbāyīti** tattha Suddhāvāsaloce parinibbāyitā. **Anāvattidhammo tasmā lokāti** paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha anāvattanasabhāvo. Buddhadassanatheradassanadhammassavanānaṃ panatthāyassa āgamaṇaṃ anivāritaṃ. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evaṃvidho puggalo paṭisandhivasena puna anāgamanato **anāgāmī** nāma vuccati.

36. Antarāparinibbāyiniddese **upapannaṃ vā samanantarāti** upapannasamanantarā vā hutvā. **Appattaṃ vā vemajjhaṃ āyuppaṃ** āyuppaṃ vemajjhaṃ appattaṃ vā hutvā ariyamaggaṃ sañjanetīti attho. Vāsaddavikappato pana vemajjhaṃ pattantipi attho veditabbo. Evaṃ tayo antarāparinibbāyino siddhā honti. **Upaṭṭhimānaṃ saṃyojanānaṃ** upari pañcannaṃ uddhambhāgiyasamyojanānaṃ aṭṭhannaṃ vā kilesānaṃ. **Pahānāyāti** etesaṃ

1. Abhi-Ṭṭha 1. 281 piṭṭhādīsu.

2. Patatīti (Sī, Syā)

pajahanatthāya maggaṃ sañjaneti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo āyuvemajjhassa antarāyeva parinibbāyanato **antarāparinibbāyīti** vuccati.

37. Upahaccaparinibbāyiniddese **atikkamitvā vemajjhaṃ āyuppaṃāṇanti** āyuppaṃāṇaṃ vemajjhaṃ atikkamitvā. **Upahacca vā kālakiriyanti** upagantvā kālakiriyāṃ, āyukkhayassa āsanne ṭhatvāti attho. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo aviheṣu tāva kappa-asahassappaṃāṇassa āyuno pañcakappasatasāṅkhātāṃ vemajjhaṃ atikkamitvā chaṭṭhe vā kappasate sattamaṭṭhamanavamānaṃ vā aññatarasmiṃ dasameyeva vā kappasate ṭhatvā arahattaṃ patvā kilesaparinibbānena parinibbāyanato **upahaccaparinibbāyīti** vuccati.

38. Asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyiniddeseṣu asaṅkhārena appadukkhena adhimattapayogaṃ akatvāva kilesaparinibbānena parinibbānadhammoti **asaṅkhāraparinibbāyī**. Sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattapayogaṃ katvāva kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammoti **sasaṅkhāraparinibbāyī**.

40. Uddhamṣotaniddese uddhaṃ vāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti **uddhamṣoto**. Uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti uddhamṣoto. Akaniṭṭhaṃ gacchatīti **Akaniṭṭhagāmī**. Avihā cuto **Atappaṃ gacchatīti**-ādīsu Avihe kappasahassaṃ vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā Atappaṃ gacchati. Tatrāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā Sudassaṃ gacchati. Tatrāpi cattāri kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā Sudassiṃ gacchati. Tatrāpi aṭṭha kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā Akaniṭṭhaṃ gacchati, tattha vasanto ariyamaggaṃ sañjanetīti attho.

Imesaṃ pana anāgāmīnaṃ pabhedajānanatthaṃ uddhamṣoto-akaniṭṭhagāmīcatukkaṃ veditabbaṃ—tattha yo Avihato paṭṭhāya cattāro devaloke sodhetvā Akaniṭṭhaṃ gantvā parinibbāyati, ayaṃ uddhamṣoto-akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā tayo devaloke sodhetvā Sudassīdevaloke ṭhatvā parinibbāyati, ayaṃ uddhamṣoto na Akaniṭṭhagāmī

nāma. Yo pana ito Akaniṭṭhameva gantvā parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto Akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā catūsu devalokesu tattha tattheva parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto na Akaniṭṭhagāmī nāmāti evamete aṭṭhacattālīsa anāgāmino honti.

Katham? Avihe tāva tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṃsoto, te asaṅkhāraparinibbāyino pañca, sasaṅkhāraparinibbāyino pañcāti dasa honti. Tathā Atappāsudassāsudassīsūti cattāro dasakā cattālīsaṃ, Akaniṭṭhe pana uddhaṃsoto natthi, tayo pana antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī, te asaṅkhāraparinibbāyino cattāro, sasaṅkhāraparinibbāyino cattāroti aṭṭha. Evaṃ aṭṭhacattālīsaṃ honti.

Te sabbepi papaṭikopamāya¹ dīpitā—divasaṃ santattānampi hi āraṇṇakavipphalikanakhacchedanānaṃ ayomukhe haññamāne papaṭikā uppajjitvāva nibbāyati, evarūpo paṭhamo antarāparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Uppannasamanantarāva kilesaparinibbānena parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṃ ullaṅghitvā nibbāyati, evarūpo duttiyo antarāparinibbāyī daṭṭhabbo. Kasmā? Vemajjhaṃ appatvā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṃ ullaṅghitvā nivattamānā pathaviyaṃ anupahaccatalā hutvā parinibbāyati, evarūpo tatiyo antarāparinibbāyī daṭṭhabbo. Kasmā? Vemajjhaṃ patvā anupahacca parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṃ ullaṅghitvā pathaviyaṃ patitvā upahaccatalā hutvā nibbāyati, evarūpo upahaccaparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Kālakiriyaṃ upagantvā āyugatiṃ khepetvā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā paritte tiṇakaṭṭhe patitvā taṃ parittaṃ tiṇakaṭṭhaṃ jhāpetvā nibbāyati, evarūpo asaṅkhāraparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Appayogena lahusāya gatiyā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā vipule tiṇakaṭṭhapuñje patitvā taṃ vipulaṃ tiṇakaṭṭhapuñjaṃ jhāpetvā nibbāyati, evarūpo sasaṅkhāraparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Sappayogena

1. Ayapappaṭikopamāya (Syā)

alahusāya gatiyā parinibbāyanato. Aparā mahantesu tiṇakaṭṭhapuñjesu patati, tattha mahantesu tiṇakaṭṭhapuñjesu jhāyamānesu vītaccitaṅgāro vā jālā vā uppatitvā kammārasālaṃ jhāpetvā gāmanigamanagararaṭṭhaṃ jhāpetvā samuddantaṃ patvā nibbāyati, evarūpo uddham̐soto Akaniṭṭhagāmī daṭṭhabbo. Kasmā? Anekabhavabījaviṭṭhāraṃ phussa phussa byantikātvā parinibbāyanato. Yasmā pana āraṇṭakādibhedāṃ khuddakampi mahantampi ayokapālemeva, tasmā sutte sabbavāresu ayokapālantveva vuttaṃ¹. Yathāha—

Idha bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti “no cassa, no ca me siyā, na bhavissati, na me bhavissati, yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahāmi”ti upekkhaṃ paṭilabhati. So bhave na rajjati, sambhave na rajjati, atthuttari padaṃ santaṃ sammappaññāya passati. Tañca khvassa padaṃ na sabbena sabbāṃ sacchikataṃ hoti, tassa na sabbena sabbāṃ mānānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbāṃ bhavarāgānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbāṃ avijjānusayo pahīno hoti. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti no cassa -pa- antarāparinibbāyī hoti.

Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti no cassa -pa- antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti no cassa -pa- antarāparinibbāyī hoti.

Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti no cassa -pa- antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā

1. Am̐ 2. 450 piṭṭhe.

anupahacca talaṃ nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti no cassa -pa- antarāparinibbāyī hoti.

Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti no cassa -pa- upahaccaparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā upahacca talaṃ nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti no cassa -pa- upahaccaparinibbāyī hoti.

Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti no cassa -pa- parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā paritte tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggimpi janeyya, dhūmampi janeyya, aggimpi janetvā dhūmampi janetvā tameva parittaṃ tiṇapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā anāhārā nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti no cassa -pa- parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti.

Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti no cassa -pa- sasaṅkhāraparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā vipule tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggimpi janeyya -pa- tameva vipulaṃ tiṇapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā anāhārā nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti no cassa -pa- sasaṅkhāraparinibbāyī hoti.

Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṃ paṭipanno hoti no cassa -pa- parikkhayā uddhamsoṭṭo hoti akaniṭṭhagāmī. Seyyathāpi bhikkhave divasaṃ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā mahante tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggimpi janeyya -pa- tameva mahantaṃ tiṇapuñjaṃ vā kaṭṭhapuñjaṃ vā pariyādiyitvā gacchampi daheyya, dāyampi

daheyya, gacchampi dahitvā dāyampi dahitvā haritantam vā
 pathantam vā selantam vā udakantam vā ramaṇīyam vā
 bhūmibhāgam āgamma anāhārā nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave
 bhikkhu evam paṭipanno hoti no cassa -pa- parikkhayā uddhamso
 hoti akaniṭṭhagāmīti.

41-44. Sotāpattiphalasacchi kiriyāya paṭipannādiniddesā uttānatthāva.

Ayam vuccati puggalo arahāti ettha pana dvādasa arahanto veditabbā.

Katham? Tayo hi vimokkhā suññato animitto appaṇihitoti. Tattha
 suññatavimokkhena vimuttakhīṇāsavo paṭipadāvasena catubbidho hoti, tathā
 animitta-appaṇihitavimokkhehīti evam dvādasa arahanto veditabbā. Iti ime
 dvādasa arahanto viya dvādaseva sakadāgāmino, catuvīsati sotāpannā,
 aṭṭhacattālīsa anāgāminoti ettakā puggalā ito muccitvā bahiddhā nuppaṇjanti,
 imasmiññeva Sabbaññubuddhasāsane uppaṇjantīti.

Ekakaniddesavaṇṇanā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

45. Dukaniddese **kodhanoti** kujjhanasīlo mahākodho. Evarṇ puggalaṃ
 pucchitvāpi dhammena puggalaṃ dassetuṃ **tattha katamo kodhoti**-ādimāha.
Upanāhīniddesādisupi ese va nayo. **Kodho kujjhanāti**-ādīni heṭṭhā
 vuttatthāneva. Tathā upanāhīniddesādisu **pubbakālaṃ kodhoti**-ādīni. **Ayam**
kodho appahīnoti ayam ettako kodho vikkhambhanappahānena vā
 tadanāgappahānena vā samucchedappahānena vā appahīno. Parato
upanāhādisupi ese va nayo.

53. Ahirikaniddesādisu **iminā ahirikenāti** iminā evampakārena
 ahirikadhammena samannāgato. **Iminā anottappenāti**-ādīsupi ese va nayo.

63. **Ajjhattasaṃyojanoti** ajjhattabandhano. **Bahiddhāsaṃyojanoti** bahiddhābandhano. Te ubhopi vacchakasālūpamāya dīpetabbā—vacchakasālāya hi anto baddho antoyeva sayitavacchako viya idhaṭṭhakasotāpannasakadāgāmino. Tesañhi bandhanampi idheva, sayampi idheva. Anto baddho pana bahi sayitavacchako viya rūpārūpabhava sotāpannasakadāgāmino. Tesañhi bandhanameva idha, sayam pana brahmaloke ṭhitā. Bahi baddho bahi sayitavacchako viya rūpārūpabhava anāgāmī. Tassa hi bandhanampi bahiddhā, sayampi bahiddhāva. Bahi baddho pana anto sayitavacchako viya idhaṭṭhaka-anāgāmī. Tassa hi bandhanam rūpārūpabhavesu, sayam pana idha ṭhito.

65. Akkodhananiddesādīsu **pahīnoti** vikkhambhanappahānena vā tadanāgappahānena vā samucchedappahānena vā pahīno.

83. Dullabhaniddese **dullabhāti** na sulabhā. **Pubbakārīti** paṭhamameva kārako. **Katavedīti** kataṃ vedeti, viditaṃ pākaṭaṃ karoti. Te agāriyānagāriyehi dīpetabbā—agāriyesu hi mātāpitaro pubbakārino nāma, puttadhītaro pana mātāpitaro paṭijaggantā abhivādanādīni tesam kurumānā katavedino nāma. Anagāriyesu ācariyupajjhāyā pubbakārino nāma, antevāsikasaddhivihārikā ācariyupajjhāye paṭijaggantā abhivādanādīni tesam kurumānā katavedino nāma. Tesam āvibhāvatthāya Upajjhāyaposakasoṇattherādīnam vatthūni kathetabbāni.

Aparo nayo—parena akateyeva upakāre attani kataṃ upakāram anapekkhitvā kārako pubbakārī seyyathāpi mātāpitaro ceva ācariyupajjhāyā ca, so dullabho, sattānam taṇhābhībhūtattā. Parena katassa upakārassa anurūpappavattim attani kataṃ upakāram upakārato jānanto vediyanto kataññukatavedī seyyathāpi mātāpitu-ācariyupajjhāyesu sammā paṭipanno, sopi dullabho, sattānam avijjābhībhūtattā.

Apica akāraṇavacchalo pubbakārī, sakāraṇavacchalo kataññukatavedī. “Karissati me”ti evamādikāraṇanirapekkhakiriyo pubbakārī,

“karissati me”ti evamādikāraṇasāpekkhakiriyo kataññukatavedī.
 Tamojotiparāyaṇo pubbakārī, jotijotiparāyaṇo kataññukatavedī. Desetā
 pubbakārī, paṭipajjitā kataññukatavedī. Sadevake loka Arahāṇ
 Sammāsambuddho pubbakārī, ariyasāvako kataññukatavedīti.
 Dukanipātaṭṭhakathāyaṃ¹ pana “pubbakārīti paṭhamam upakārassa kārako,
 kataññukatavedīti tena kataṃ ṇatvā pacchā kārako. Tesu pubbakārī ‘iṇaṃ
 demī’ti saññaṃ karoti, pacchākārako ‘iṇaṃ jīrāpemi’ti saññaṃ karoti”ti
 ettakameva vuttam.

84. Duttappayaniddese **duttappayā**ti atappayā, na sakkā kenaci
 tappetuṃ. Yo hi upaṭṭhākakulam vā ṇātikulam vā nissāya vasamāno cīvare
 jiṇṇe tehi dinnam cīvaram nikkhipati, na paribhuñjati, punappunam
 dinnampi gahetvā nikkhipateva, yo ca teneva nayena laddham laddham
 vissajjeti, parassa deti, punappunam laddhampi tatheva karoti. Ime dve
 puggalā sakatehipi paccaye upanentena tappetuṃ na sakkāti duttappayā
 nāma.

85. Sutappayaniddese **na vissajjeti**ti attano akatvā parassa na deti,
 atireke pana sati na nikkhipati, parassa deti. Idam vuttam hoti—yo pana
 bhikkhu upaṭṭhākakulā vā ṇātikulā vā jiṇṇacīvaro sāṭakam labhitvā cīvaram
 katvā paribhuñjati, na nikkhipati, aggaḷam datvā pārupantopi puna
 diyyamāne sahasā na paṭiggaṇhāti, yo ca laddham laddham attanā
 paribhuñjati, paresam na deti, ime dvepi sukhena sakkā tappetunti sutappayā
 nāmāti.

86. **Āsavāti** kilesā. Na **kukkuccāyitabbam kukkuccāyati**ti na
 kukkuccāyitabbayuttakam kukkuccāyati, sūkaramaṃsam labhitvā
 acchamaṃsanti kukkuccāyati, migamaṃsam labhitvā dīpimaṃsanti
 kukkuccāyati, kāle santeyeve kālo natthīti, appavāretvāva pavāritosmīti,
 patte rajasmim apatiteyeve patitanti, attānam uddissa macchamaṃse
 akateyeve maṃ uddissa katanti kukkuccāyati. **Kukkuccāyitabbam na**
kukkuccāyatiti kukkuccāyitabbayuttakam na kukkuccāyati, acchamaṃsam
 labhitvā sūkaramaṃsanti

1. Am-Ṭṭha 2 Āsāduppajahavaggassa dutiyasuttavaṇṇanāyaṃ.

na kukkuccāyati -pa- attānaṃ uddissa macchamaṃse kate maṃ uddissa katanti na kukkuccāyati. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ¹ pana “na kukkuccāyitabbanti saṃghabhogassa² apaṭṭhapanam avicāraṇam na kukkuccāyitabbaṃ nāma, taṃ kukkuccāyati. Kukkuccāyitabbanti tasveva paṭṭhapanam vicāraṇam, taṃ na kukkuccāyati”ti ettakameva vuttaṃ. **Imesanti** imesaṃ dvinnam puggalānaṃ subhūmiyaṃ tiṇalatādīni viya rattimpi divāpi āsavā vaddhantiyeva. Sukkapakkhe kappiyamaṃsaṃ labhitvā kappiyamaṃsantveva gaṇhanto na kukkuccāyitabbaṃ na kukkuccāyati nāmāti iminā nayena attho veditabbo.

88. **Hīnādhimuttoti** hīnajjhāsayo. **Dussīloti** nissīlo. **Pāpadhammoti** lāmakadhammo.

89. **Paṇītādhimuttoti** paṇitajjhāsayo. **Kalyāṇadhammoti** bhaddakadhammo sucidhammo sundaradhammo.

90. **Tittoti** suhito pariyosito. **Tappetāti** aññesampi tittikaro. **Paccekasambuddhā ye ca Tathāgatasāvakāti** ettha Paccekabuddhā navahi lokuttaradhammehi sayam tittā paripuṇṇā, aññe pana tappetuṃ na sakkonti. Tesañhi dhammakathāya abhisamayo na hoti, sāvakanam pana dhammakathāya aparimāṇānampi devamanussānaṃ abhisamayo hoti, evaṃ santepi yasmā pana te dhammaṃ desentā na attano vacanaṃ katvā kathenti, Buddhānaṃ vacanaṃ katvā kathenti. Sotuṃ nisinnaparisāpi “ayaṃ bhikkhu na attanā paṭividdhadhammaṃ katheti, Buddhehi paṭividdhadhammaṃ katheti”ti cittikāraṃ karoti. Iti so cittikāro Buddhānaṃyeva hoti. Evaṃ tattha Sammāsambuddhova **tappetā** nāma. Yathā hi “asukassa nāma idaṇcidaṇca dethā”ti raññā āṇattā kiñcāpi ānetvā denti, atha kho rājāva tattha dāyako. Yehipi laddhaṃ hoti, te “raññā amhākaṃ ṭhānantaraṃ dinnam, issariyavibhavo dinno”tveva gaṇhanti, na rājapurisehīti. Evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Dukaniddesavaṇṇanā.

1. Am-Ṭṭha 2 Dukanipāte Bālavaggavaṇṇanāyaṃ. 2. Saṃghabhāgassa (Sī, Syā, Ka)

3. Tikaniddesavaṇṇanā

91. Tikaniddese **dussīloti** nissīlo. **Pāpadhammoti** lāmakadhammo. Silavipattiyā vā dussīlo, diṭṭhivipattiyā pāpadhammo. Kāyavacīsaṃvarabhedena vā dussīlo, sesasaṃvarabhedena pāpadhammo. Asuddhapayogatāya dussīlo, asuddhāsayaṭāya pāpadhammo. Kusalasīlavirahena dussīlo, akusalasīlasamannāgamena pāpadhammo. **Asucīti** asucīhi kāyakammādīhi samannāgato. **Saṅkassarasamācāro**ti saṅkāya parehi saritabbasamācāro. Kiñcideva asāruppaṃ disvā “idaṃ iminā kataṃ bhavissatī”ti evaṃ parehi āsaṅkaṇīyasamācāro, attanoyeva vā saṅkāya saritabbasamācāro, sāsāṅkasamācāroti attho. Tassa hi divāṭṭhānādīsu sannipatitvā kiñcideva mantayante bhikkhū disvā “ime ekato hutvā mantenti, kacci nu kho mayā katakammaṃ jānitvā mantenti”ti evaṃ sāsāṅkasamācāro hoti.

Paṭicchannakammantoti paṭicchādetabbayuttakena pāpakammena samannāgato. **Assamaṇo samaṇapaṭiñṇoti** assamaṇo hutvāva samaṇapatirūpakatāya “samaṇo ahan”ti evaṃpaṭiñṇo. **Abrahmacārī brahmacāripaṭiñṇoti** aññe brahmacārino sunivatthe supārute sumbhakapattadhare¹ gāmanigamajanapadarājadhānīsu piṇḍāya caritvā jīvikam kappente disvā sayampi tādisena ākārena tathā paṭipajjanato “aham brahmacārī”ti paṭiñṇam dento viya hoti. “Aham bhikkhū”ti vatvā uposathaggādīni pavisanto pana brahmacāripaṭiñṇo hotiyeva. Tathā saṃghikam lābham gaṇhanto. **Antopūṭi**ti pūtinā kammena anto anupaviṭṭho, nigguṇatāya vā guṇasāravirahitattā antopūti. **Avassutoti** rāgādīhi tinto. **Kasambujātoti** saṅjātarāgādikacavaro. Atha vā kasambu vuccati tintakuṇapagataṃ kasaṭa-udakam. Imasmiṇca sāsane dussīlo nāma jigucchanīyattā tintakuṇapakasaṭa-udakasadiso. Tasmā kasambu viya jātoti kasambujāto.

Tassa na evaṃ hotīti kasmā na hoti? Yattha paṭiṭṭhitena sakkā bhaveyya arahattaṃ laddhum, tassā paṭiṭṭhāya bhinnattā. Yathā hi

1. Subhakapattadhare (Syā) Am-Ṭṭha 2 Tikanipāte Rathakāravaggavaṇṇanāyaṃ passitabbaṃ.

caṇḍālakumārakassa “asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto”ti sutvāpi yasmiṃ kule paccājātā abhisekaṃ pāpuṇanti, tasmiṃ kule apaccājātattā na evaṃ hoti “kudāssu nāmāhampi so khattiyakumāro viya abhisekaṃ pāpuṇeyyan”ti, evameva dussīlassa “asuko nāma bhikkhu arahattaṃ patto”ti sutvāpi yasmiṃ sīle paṭiṭṭhitena arahattaṃ pattabbaṃ, tassa abhāvato “kudāssu nāmāhampi so sīlavā viya arahattaṃ pāpuṇeyyan”ti na evaṃ hoti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo arahattāsāya abhāvā **nirāsoti** vuccati.

92. **Tassa evaṃ hotīti** kasmā hoti? Yasmiṃ paṭiṭṭhitena sakkā bhaveyya arahattaṃ pāpuṇitum, tassā paṭiṭṭhāya thirattā. Yathā hi sujātassa khattiyakumārassa “asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto”ti sutvāva yasmiṃ kule paccājātā abhisekaṃ pāpuṇanti, tasmiṃ paccājātassa evaṃ hoti “kudāssu nāmāhampi so kumāro viya abhisekaṃ pāpuṇeyyan”ti, evameva sīlavato “asuko nāma bhikkhu arahattaṃ patto”ti sutvāva yasmiṃ sīle paṭiṭṭhitena arahattaṃ pattabbaṃ, tassā paṭiṭṭhāya thirattā “kudāssu nāmāhampi so bhikkhu viya arahattaṃ pāpuṇeyyan”ti evaṃ hoti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo **āsāṃso** nāma vuccati. So hi arahattaṃ āsāṃsati patthetīti āsāṃso.

93. **Yā hissa pubbe avimuttassāti** yā tassa khīṇāsavassa pubbe arahattavimuttiyā avimuttassa vimuttāsā¹ ahosi, sā paṭippassaddhā, tasmā na evaṃ hoti. Yathā hi abhisittassa khattiyassa “asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto”ti sutvā ekassa rañño dvinnāṃ rajjābhisekānaṃ dvinnāṃ setacchattānaṃ abhāvā na evaṃ hoti “kudāssu nāmāhampi so kumāro viya abhisekaṃ pāpuṇeyyan”ti, evameva khīṇāsavassa “asuko nāma bhikkhu arahattaṃ patto”ti sutvā dvinnāṃ arahattānaṃ abhāvā “kudāssu nāmāhampi so bhikkhu viya arahattaṃ

1. Vimuttiyāsā (Sī, Ka)

pāpuṇeyyan”ti na evaṃ hoti. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo arahattāsāya vigatattā **vigatāsoti** vuccati.

94. Gilānūpamaniddese yāya upamāya te gilānūpamāti vuccanti, taṃ tāva upamaṃ dassetuṃ **tayo gilānāti**-ādi vuttaṃ. Tattha **sappāyānī**ti hitāni vuddhikarāni. **Patirūpanti** anucchavikaṃ. **Neva vuṭṭhāti tamhā ābādhāti** iminā atekicchena vātāpamārādinā rogena samannāgato niṭṭhappatto gilāno kathito. **Vuṭṭhāti tamhā ābādhāti** iminā khipitakacchutiṇapupphakajarādippabhedo¹ appamattakābādhō kathito.

Labhanto sappāyāni bhojanāni no alabhantoti iminā pana yesaṃ paṭijagganena phāsukaṃ hoti, sabbepi te ābādhā kathitā. Ettha ca patirūpo upaṭṭhāko nāma gilānupaṭṭhāka-aṅgehi samannāgato paṇḍito dakkho analaso veditabbo.

Gilānupaṭṭhāko anuññātoti bhikkhusaṃghena dātabboti anuññāto. Tasmiṃhi gilāne attano dhammatāya yāpetuṃ asakkonte bhikkhusaṃghena tassa bhikkhuno eko bhikkhu ca sāmaṇero ca “imaṃ paṭijaggathā”ti apaloketvā dātabbā. Yāva pana te taṃ paṭijagganti, tāva gilānassa ca tesaṃca dvinnam yenattho, sabbaṃ bhikkhusaṃghasseva bhāro. **Aññepi gilānā upaṭṭhātabbāti** itarepi dve gilānā upaṭṭhātabbā. Kiṃ kārāṇa? Yopi hi niṭṭhappattagilāno, so anupaṭṭhiyamāno “sace maṃ paṭijaggeyyuṃ, phāsukaṃ me bhavēyya, na kho pana maṃ paṭijagganti”ti manopadosaṃ katvā apāye nibbatteyya. Paṭijaggiyamānassa pana evaṃ hoti “bhikkhusaṃghena yaṃ kattabbaṃ, taṃ sabbaṃ kataṃ, mayhaṃ pana kammavipāko īdiso”ti. So bhikkhusaṃghe mettaṃ paccupaṭṭhapetvā sagge nibbattati. Yo pana appamattakena byādhinā samannāgato labhantopi alabhantopi vuṭṭhātiyeva, tassa vināpi bhesajjena vūpasamanakabyādhi bhesajje kate khippataraṃ vūpasammati, tato so

1. ...tilapupphakajarādipabhedo (Sī, Ka), ...tilakapupphakajarādibhedo (Syā) Ma-Ṭṭha 4. 139 piṭṭhe; Am-Ṭṭha 2 Tikanipāte Puggalavaggavaṇṇanāyaṇca passitabbaṃ.

Buddhavacanam vā uggaṇhitum samaṇadhammam vā kātum sakkhissati, iminā kāraṇena “aṇṇepi gilānā upaṭṭhātabbā”ti vuttam.

Neva okkamatiti neva pavisati. **Niyāmam kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu magganiyāmasaṅkhātām sammattam. Iminā padaparamo puggalo kathito. Dutiyavārena uggaṭṭhātaṇṇū gahito sāsane Nāḷakattherasadiso, Buddhantare ekavāram Paccekabuddhānam santike ovādam labhitvā paṭividdhapaccekabodhiṇāṇo ca. Tatiyavārena vipaṇcitaṇṇū puggalo kathito. Neyyo pana tannissitova hoti.

Dhammadesanā anuṇṇātāti māsassa aṭṭha vāre dhammakathā anuṇṇātā. **Aṇṇesampi dhammo desetabboti** itaresampi dhammo kathetabbo. Kim kāraṇā? Padaparamassa hi imasmiṃ attabhāve dhammam paṭivijjhitum asakkontassāpi anāgate paccayo bhavissati. Yo pana Tathāgatassa rūpadassanam labhantopi alabhantopi, dhammavinayaṇca savanāya labhantopi alabhantopi dhammam abhisameti, so alabhanto na tāva abhisameti, labhanto pana khippameva abhisamessatīti iminā kāraṇena tesam dhammo desetabbo. Tatiyassa pana punappunam desetabbova. Kāyasakkhidiṭṭhippattasaddhāvimuttā hetṭhā kathitāyeva.

98. Gūṭhabhāṇī-ādīsu **sabhagga**toti sabhāyam ṭhito. **Parisagga**toti gāmaparisāya ṭhito. **Ñātimajjhagga**toti dāyādānam majjhe ṭhito. **Pūgamajjhagga**toti seṇīnam majjhe ṭhito. **Rājakulamajjhagga**toti rājakulassa majjhe mahāvinicchaye ṭhito. **Abhinī**toti pucchanatthāya nīto. **Sakkhipuṭṭh**oti sakkhim katvā pucchito. **Ehambho purisā**ti ālapanametaṃ. **Attahetu vā parahetu vā**ti attano vā parassa vā hatthapādādi hetu vā dhanahetu vā. **Āmisakiñcikkahetu vā**ti ettha āmisanti lābho adhippeto. **Kiñcikkhanti** yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ, antamaso tittiravaṭṭakasappiṇḍanavanītapīṇḍādi-appamattakassāpi lañjassa hetūti attho. **Sampajānamusā bhāsita hoti**ti jānantoyeva musāvādam kattā hoti. **Ayam vuccati**ti ayam evarūpo puggalo gūṭhasadisavacanattā **gūṭhabhāṇī**ti vuccati. Yathā hi gūṭham nāma mahājanassa

aniṭṭhaṃ hoti akantaṃ, evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ aniṭṭhaṃ hoti akantaṃ.

99. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo pupphasadisavacanattā **pupphabhāṇī**ti vuccati. Yathā hi phullāni vassikāni vā atimuttakāni¹ vā mahājanassa iṭṭhāni kantāni honti, evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ iṭṭhaṃ hoti kantaṃ.

100. **Nelā**ti elam vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho, nelaṅgo setapacchādoti² ettha vuttanelaṃ viya. **Kaṇṇasukhā**ti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhaṇaṃ viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopam ājanetvā pemaṃ janetīti **pemaṇīyā**. Hadaṃ gacchati, appaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisaṭīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī**, pure saṃvaḍḍhanārī viya sukumārātipi porī, purassa esātipi porī, nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsīno hi yuttakathā honti, pitimattaṃ pitāti, mātimattaṃ mātāti, bhātimattaṃ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā**. Bahujanassa kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuddhikarāti **bahujanamanāpā**. **Ayaṃ vuccatī**ti ayaṃ evarūpo puggalo **madhubhāṇī**ti vuccati. “Mudubhāṇī”tipi pāṭho, ubhayatthāpi madhuravacanoti attho. Yathā hi catumadhuraṃ nāma madhuraṃ paṇītaṃ, evameva imassa puggalassa vacanaṃ devamanussānaṃ madhuraṃ hoti.

101. Arukūpamacittādīsu **abhisajjati**ti lagati. **Kuppatī**ti kopavasena kuppati. **Byāpajjati**ti pakatibhāvaṃ pajahati, pūtika hoti. **Patitthīyati**ti thinabhāvaṃ thaddhabhāvaṇca āpajjati. **Kopanti** dubbalakodhaṃ. **Dosanti** dussanavasena tato balavataraṃ. **Appaccayanti** atuṭṭhākāraṃ domanassaṃ. **Duṭṭhārukoti** purāṇavaṇo. **Kaṭṭhenā**ti daṇḍakakoṭiyā. **Kaṭṭhalāyāti** kapālena. **Āsavaṃ detī**ti aparāparaṃ savati. Purāṇavaṇo hi attano dhammatāya eva pubbaṃ lohitaṃ yūsanti imāni tīpi

1. Adhimuttakāni (Sī, Syā)

2. Khu 1. 173 piṭṭhe.

savati. Ghaṭṭito pana tāni adhikatarāṃ savati. **Evamevaṃ khoti** ettha idaṃ opammasāṃsandanaṃ—duṭṭhāruko viya hi kodhano puggalo, tassa attano dhammatāya savanaṃ viya kodhanassapi attano dhammatāya uddhumātakassa viya caṇḍikatassa caraṇaṃ, kaṭṭhena vā kaṭṭhalāya vā ghaṭṭanaṃ viya appamattakampi vacanaṃ, bhiyyoso mattāya savanaṃ viya “mādisaṃ nāma esa evaṃ vadati”ti bhiyyoso mattāya uddhumāyanabhāvo daṭṭhabbo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo **arukūpamacittoti** vuccati, purāṇavaṇasadisacittoti attho.

102. **Rattandhakāratimisāyāti** rattim cakkhuviññāṇupattinivāraṇena andhabhāvakaraṇe bahalatame. **Vijjantarikāyāti** vijjupattikkhaṇe. Idhāpi idaṃ opammasāṃsandanaṃ—cakkhumā puriso viya hi yogāvacaro daṭṭhabbo, andhakāraṃ viya sotāpattimaggavajjhā kilesā, vijjusañcaraṇaṃ viya sotāpattimaggañāṇassa uppattikālo, vijjantarikāya cakkhumato purisassa sāmāntā rūpadassanaṃ viya sotāpattimaggakkhaṇe nibbānadassanaṃ, puna andhakārāvattharaṇaṃ viya sakadāgāmimaggavajjhā kilesā, puna vijjusañcaraṇaṃ viya sakadāgāmimaggañāṇassa uppādo, vijjantarikāya cakkhumato purisassa sāmāntā rūpadassanaṃ viya sakadāgāmimaggakkhaṇe nibbānadassanaṃ, puna andhakārāvattharaṇaṃ viya anāgāmimaggavajjhā kilesā, puna vijjusañcaraṇaṃ viya anāgāmimaggañāṇassa uppādo, vijjantarikāya cakkhumato purisassa sāmāntā rūpadassanaṃ viya anāgāmimaggakkhaṇe nibbānadassanaṃ veditabbaṃ. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo **vijjūpamacittoti** vuccati, ittarakālobhāsenā vijjusadisacittoti attho.

103. Vajirūpamacittatāyapi idaṃ opammasāṃsandanaṃ—vajiraṃ viya hi arahattamaggañāṇaṃ daṭṭhabbaṃ, maṇigaṇṭhipāsānagaṇṭhi viya arahattamaggavajjhā kilesā, vajirassa maṇigaṇṭhim vā pāsānagaṇṭhim vā vinivijjhivā agamanabhāvassa natthibhāvo viya arahattamaggañāṇena acchejjānaṃ kilesānaṃ natthibhāvo, vajirena nibbiddhavedhassa puna apaṭipūraṇaṃ¹ viya arahattamaggena chinnānaṃ kilesānaṃ puna anuppādo daṭṭhabbo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo

1. Aparipūraṇaṃ (Syā, Ka)

puggalo **vajirūpamacittoti** vuccati, kilesānaṃ mūlaghātakaraṇasamatthatāya¹ vajirena sadisacittoti attho.

104. Andhādīsu **tathārūpaṃ cakkhu na hotīti** tathājātikaṃ tathāsabhāvaṃ paññācakkhu na hoti. **Phātiṃ kareyyāti** phītaṃ vaḍḍhitaṃ kareyya. **Sāvajjānavajjeti** sadosaniddose. **Hīnappaṇīti** adhamuttame. **Kaṇhasukkasappaṭibhāgeti** kaṇhasukkāyeva aññamaññapaṭibāhanato paṭipakkhavasena sappaṭibhāgāti vuccanti. Ayaṃ panettha saṅkhepo— kusale dhamme “kusalā dhammā”ti yena paññācakkhunā jāneyya, akusale dhamme “akusalā dhammā”ti, sāvajjādīsipi eseva nayo. Kaṇhasukkasappaṭibhāgesu pana kaṇhadhamme “sukkasappaṭibhāgā”ti, sukkadhamme “kaṇhasappaṭibhāgā”ti yena paññācakkhunā jāneyya, **tathārūpampissa cakkhu na hotīti**. Iminā nayena sesaṭṭhānesupi² attho veditabbo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo diṭṭhadhammikabhogasaṃharaṇapaññācakkhuno ca samparāyikatthasodhanapaññācakkhuno ca abhāvā **andhoti** vuccati. Dutīyo diṭṭhadhammikabhogasaṃharaṇapaññācakkhuno bhāvā, samparāyikatthasodhanapaññācakkhuno pana abhāvā **ekacakkhūti** vuccati. Tatiyo dvinnampi bhāvā **dvicakkhūti** vuccati.

107. Avakujjapaññādīsu **dhammaṃ desentīti** “upāsako dhammassavanatthāya āgato”ti attano kammaṃ pahāya dhammaṃ desenti. **Ādikalyāṇanti** ādimhi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjaṃ niddosaṃ katvā desenti. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha pana **ādīti** pubbapaṭṭhapanā. **Majjhanti** kathāvemajjhaṃ. **Pariyosānanti** sannitṭhānaṃ. Itissa dhammaṃ kathentā pubbapaṭṭhapanepi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā kathenti, vemajjhapi pariyosānepi. Ettha ca atthi desanāya ādimajjhapariyosānāni, atthi sāsanaṃ. Tattha desanāya tāva catuppadikagāthāya paṭhamapadaṃ ādi, dve padāni majjhaṃ, avasānapadaṃ pariyosānaṃ. Ekānusandhikasuttassa nidānaṃ ādi, anusandhi majjhaṃ, idamavocāti appanā pariyosānaṃ. Anekānusandhikassa paṭhamo anusandhi ādi, tato paraṃ eko vā anekā vā majjhaṃ, pacchimo pariyosānaṃ. Ayaṃ tāva desanāya nayo.

1. Samugghātakaraṇasamatthatāya (Syā)

2. Sesavāresupi (Syā) Aṃ-Ṭṭha 2 Tikanipāte Puggalavaggavaṇṇanāyampi.

Sāsanassa pana sīlaṃ ādi, samādhi majjham, vipassanā pariyosānam. Samādhi vā ādi, vipassanā majjham, maggo pariyosānam. Vipassanā vā ādi, maggo majjham, phalaṃ pariyosānam. Maggo vā ādi, phalaṃ majjham, nibbānam pariyosānam. Dve dve vā kariyamāne sīlasamādhayo ādi, vipassanāmaggā¹ majjham, phalanibbānāni pariyosānam. **Sāthanti** sāthakaṃ katvā desenti. **Sabyañjananti** akkharapāripūriṃ katvā desenti. **Kevalaparipuṇṇanti** sakalaparipuṇṇam anūnam katvā desenti. **Parisuddhanti** parisuddham nijjaṭam niggaṇṭham katvā desenti. **Brahmacariyam pakāsentīti** evaṃ desentā ca setṭhacariyabhūtam sikkhattayasaṅgahitam ariyam aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ pakāsentīti. **Neva ādiṃ manasi karotīti** neva pubbapaṭṭhapanam manasi karoti. **Kumbhoti** ghaṭo. **Nikkujjoti** adhomukho ṭhapito. **Evamevanti** ettha kumbho nikkujjo viya avakujjapañño puggalo daṭṭhabbo, udakāsīṇcanakālo viya dhammadesanāya laddhakālo, udakassa vivaṭṭanakālo viya tasmim āsane nisinnassa uggahetuṃ asamattakālo, udakassa asaṇṭhānakālo viya uṭṭhahitvā asallakkhaṇakālo veditabbo. **Ayam vuccatīti** ayam evarūpo puggalo **avakujjapaññoti** vuccati, adhomukhapaññoti attho.

108. **Ākiṇṇānīti** pakkhittāni. **Satisammosā pakireyyāti** muṭṭhassatitāya vikireyya. **Evamevanti** ettha ucchaṅgo viya ucchaṅgapañño puggalo daṭṭhabbo, nānākhajjakāni viya nānappakāram Buddhavacanam, ucchaṅge nānākhajjakāni khādantassa nisinnakālo viya tasmim āsane nisinnassa uggahaṇakālo, vuṭṭhahantassa satisammosā vikiraṇakālo viya tasmā āsanā vuṭṭhāya gacchantassa asallakkhaṇakālo veditabbo. **Ayam vuccatīti** ayam evarūpo puggalo **ucchaṅgapaññoti** vuccati, ucchaṅgasadisapaññoti attho.

109. **Ukkujjoti** uparimukho ṭhapito. **Sanṭhātīti** patitṭhahati. **Evameva khoti** ettha uparimukho ṭhapito kumbho viya puthupañño puggalo daṭṭhabbo, udakassa āsittakālo viya desanāya laddhakālo, udakassa saṇṭhānakālo viya tattha nisinnassa uggahaṇakālo, no

vivaṭṭanakālo viya uṭṭhāya gacchantassa sallakkhaṇakālo veditabbo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo **puthupaññoti** vuccati, vitthārikapaññoti attho.

110. Avītarāgādīsu yathā sotāpannasakadāgāmino, evaṃ puthujjanopi pañcasu kāmagaṇesu tīsu ca bhavesu **avītarāgo**. Adabbatāya pana na gahito. Yathā hi cheko vadḍhakī dabbasambhārattamaṃ vanaṃ pavitṭho na ādito paṭṭhāya sampattasampattarukkhe chindati. Ye panassa dabbasambhārūpagā honti, teyeva chindati, evamidhāpi Bhagavatā dabbajātikā ariyāva¹ gahitā. Puthujjanā pana adabbatāya na gahitāti veditabbā. **Kāmesu vītarāgoti** pañcasu kāmagaṇesu vītarāgo. **Bhavesu avītarāgoti** rūpārūpabhavesu avītarāgo.

113. Pāsāṇalekhūpamādīsu **anusetīti** appahīnatāya anuseti. **Na khippaṃ lujjatīti** na antarā nassati, kappuṭṭhāneneva nassati. **Evamevanti** evaṃ tassāpi puggalassa kodho na antarā punadivase vā aparadivase vā nibbāti, addhaniyo pana hoti, maraṇeneva nibbātīti attho. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo pāsāṇalekhā viya kujjhanabhāvena ciraṭṭhitikato **pāsāṇalekhūpamoti** vuccati.

114. **So ca khvassa kodhoti** so appamattakepi kāraṇe sahasā kuddhassa kodho. **Na ciranti** aciraṃ appahīnatāya anuseti². Yathā pana pathaviyaṃ ākaḍḍhitvā katalekhā vātādihi khippaṃ nassati, evamassa³ sahasā uppannopi kodho khippameva nibbātīti attho. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo pathaviyaṃ lekhā viya kujjhanabhāvena aciraṭṭhitikato **pathavīlekhūpamoti** vuccati.

115. **Āgāḥenāti** atigāḥena mammacchedakena thaddhavacanena. **Pharusenāti** na sotasukhena. **Amanāpenāti** na cittasukhena. **Saṃsandatīti** ekībhavati. **Sandhiyatīti** ghaṭayati. **Sammodatīti** nirantaro hoti. Atha vā **saṃsandatīti** cittakiriyādīsu cittena samodhānaṃ gacchati, khīrodakaṃ viya ekībhāvaṃ upetīti attho. **Sandhiyatīti** ṭhānagamanādīsu

1. Ariyasāvaka (Syā)

2. Nānuseti (Ka)

3. Evamevassa (Sī, Syā)

kāyakiriyādīsu kāyena samodhānaṃ gacchati, tilataṇḍulā viya missībhāvaṃ upetīti attho. **Sammodatīti** uddesaparipucchādīsu vacīkiriyāsu vācāya samodhānaṃ gacchati, vippavāsagatopi piyasahāyako viya viyatarabhāvaṃ upetīti attho. Apica kiccakaraṇīyesu tehi saddhiṃ āditova ekakiriyabhāvaṃ upagacchanto saṃsandati, yāva majjhā pavattanto sandhiyati, yāva pariyosānā anivattanto sammodatītipi veditabbo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo udakalekhā viya khippaṃ saṃsandanato **udakalekhūpamoti** vuccati.

116. Potthakūpamesu yāya upamāya te **potthakūpamāti** vuccanti, taṃ tāva upamaṃ dassetuṃ **tayo potthakāti**-ādi vuttaṃ. Tattha **navoti** navavāyimo. **Potthakoti** sāṇavākasāṭako. **Dubbaṇṇoti** vivaṇṇo. **Dukkhasamphassoti** kharasamphasso. **Appagghoti** atibahuṃ agghanto kahāpaṇagghanaṃ hoti. **Majjhimoti** paribhogamajjhimo. So hi navabhāvaṃ atikkamitvā jīṇabhāvaṃ appatto majjhe paribhogakālepi dubbaṇṇo ca dukkhasamphasso ca appagghoyeva ca hoti, atibahuṃ agghanto aḍḍhaṃ agghati, jīṇakāle pana aḍḍhamāsakaṃ vā kākaṇikaṃ vā agghati. **Ukkhaliparimajjananti** kāḷukkhali paripuṇṇaṃ.

Navoti upasampadāya pañcavassakālato heṭṭhā jātiyā satthivassopi navoyeva. **Dubbaṇṇatāyāti** sarīravaṇṇenapi guṇavaṇṇenapi dubbaṇṇatāya. Dussīlassa hi parisamajjhe nisinnassa nittejatāya sarīravaṇṇopi na sampajjati, guṇavaṇṇe vattabbameva natthi. **Ye kho panassāti** ye kho pana tassa upaṭṭhākā vā ñātimittādayo vā etaṃ puggalaṃ sevanti. **Tesaṃ tanti** tesaṃ puggalānaṃ cha satthāre sevantānaṃ micchādīṭṭhikānaṃ viya, Devadattaṃ sevantānaṃ Kokālikādīnaṃ viya ca taṃ sevanaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya hoti. **Majjhimoti** pañcavassakālato paṭṭhāya yāva navavassakālā majjhimo nāma. **Theroti** dasavassakālato paṭṭhāya thero nāma. **Evamāhamsūti** evaṃ vadanti. **Kim nu kho tuyhanti** tuyhaṃ bālassa saṇitena ko atthoti vuttaṃ hoti. **Tathārūpanti** tathājātikaṃ tathāsabhāvaṃ ukkhepanīyakammaṃ kārāṇabhūtaṃ.

117. Kāsikavatthūpamesu **kāsikavattham** nāma tayo kappāsaṃsū gahetvā kantitasuttēna vāyitaṃ sukhūmavattham, taṃ navavāyimaṃ anaggham hoti, paribhogamajjhimaṃ vīsampi timsampi sahaṣṣāni agghati, jīṇṇakāle pana aṭṭhapi dasapi sahaṣṣāni agghati.

Tesaṃ taṃ hotīti tesaṃ Sammāsambuddhādayo sevantānaṃ viya taṃ sevanam dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti. Sammāsambuddhañhi ekaṃ nissāya yāvajjakālā muccanakasattānaṃ pamāṇam natthi. Tathā Sāriputtattheramahāmoggallānatthere avasese ca asītimahāsāvake nissāya saggaṃ gatasattānaṃ pamāṇam natthi. Yāvajjakālā tesaṃ diṭṭhānugatiṃ paṭipannasattānampi pamāṇam natthiyeva. **Ādheyyam gacchatīti** tassa mahātherassa taṃ atthanissitaṃ vacanaṃ yathā gandhakaraṇḍake kāsikavattham ādhātābbataṃ ṭhapetābbataṃ gacchati, evaṃ uttamaṅge sirasmiṃ hadaye ca ādhātābbataṃ ṭhapetābbatampi gacchati. Sesamettha heṭṭhā vuttānusāreneva veditabban.

118. Suppameyyādisu sukhena pametābboti **suppameyyo**. **Idhāti** imasmiṃ sattaloke. **Uddhatoti** uddhaccena samannāgato. **Unnaḷoti** uggatanaḷo, tucchamānaṃ ukkhipitvā ṭhitoti attho. **Capaloti** pattamaṇḍanādinā cāpallena samannāgato. **Mukharoti** mukhakharo. **Vikiṇṇavācoti** asaṃyatavacano. **Asamāhitoti** cittekaggaṭārahito. **Vibbhantacittoti** bhantacitto bhantaḡāvībhantamigīsappaṭibhāgo. **Pākaṭindriyoti** vivaṭindriyo. **Ayam vuccatīti** ayam evarūpo puggalo “suppameyyo”ti vuccati. Yathā hi parittassa udakassa sukhena pamāṇam gayhati, evameva imehi aḡuṇaṅgehi samannāgatassa sukhena pamāṇam gayhati, tenesa “suppameyyo”ti vutto.

119. Dukkheṇa pametābboti **duppameyyo**. **Anuddhatādīni** vuttapaṭipakkhavasena veditābbāni. **Ayam vuccatīti** ayam evarūpo puggalo “duppameyyo”ti vuccati. Yathā hi mahāsamuddassa dukkheṇa pamāṇam gayhati, evameva imehi aḡuṇaṅgehi samannāgatassa dukkheṇa pamāṇam gayhati, tādiso “anāḡāmī nu kho, khīṇāsavo nu kho”ti vattābbataṃ gacchati, tenesa “duppameyyo”ti vutto.

120. Na sakkā pametunti **appameyyo**. Yathā hi ākāśassa na sakkā pamāṇaṃ gahetuṃ, evaṃ khīṇāsavassa. Tenesa “appameyyo”ti vutto.

121. Na sevitabbādīsu **na sevitabboti** na upasaṅkamitabbo. **Na bhajitabboti** na allīyitabbo. **Na payirupāsītabboti** na santike nisīdanavasena punappunaṃ upāsītabbo. **Hīno hoti sīlenāti**-ādīsu upādāyupādāya hīnatā veditabbā. Yo hi pañca sīlāni rakkhati, so dasa sīlāni rakkhantena na sevitabbo. Yo pana dasa sīlāni rakkhati, so catupārisuddhisīlaṃ rakkhantena na sevitabbo. **Aññatra anuddayā¹ aññatra anukampāti** ṭhapetvā anuddayañca anukampañca. Attano atthāya eva hi evarūpo puggalo na sevitabbo, anuddayānukampāvasena pana taṃ upasaṅkamuṃ vaṭṭati.

122. **Sadiso hotīti** samāno hoti. **Sīlasāmaññagatānaṃ satanti** sīlena samānabhāvaṃ gatānaṃ santānaṃ. **Sīlakathā ca no bhavissatīti** evaṃ samānasīlānaṃ amhākaṃ sīlameva ārabba kathā bhavissati. **Sā ca no phāsu bhavissatīti** sā ca sīlakathā amhākaṃ phāsuvihāro sukhavihāro bhavissati. **Sā ca no pavattinī bhavissatīti** sā ca amhākaṃ kathā divasampi kathentānaṃ pavattinī bhavissati, na paṭihaññissati. Dvīsu hi sīlavantesu ekena sīlassa vaṇṇe kathite itaro anumodati, tena tesaṃ kathā phāsu ceva hoti pavattinī ca. Ekasmim pana dussīle sati dussīlassa sīlakathā dukkathāti neva sīlakathā hoti na phāsu hoti na pavattinī. **Samādhipaññākathāsupi** eseva nayo. Dve hi samādhilābhino samādhikathaṃ, sappaññā ca paññākathaṃ kathentā² rattim vā divasaṃ vā atikkantampi na jānanti.

123. **Sakkatvā garuṃ katvāti** sakkārañceva garukārañca karitvā. **Adhiko hotīti** atireko hoti. **Sīlakkhandhanti** sīlarāsim. **Paripūressāmīti** taṃ atirekasīlaṃ puggalaṃ nissāya attano aparipūraṃ sīlarāsim paripūraṃ karissāmi. **Tattha tattha paññāya anuggahessāmīti** ettha

1. Anudayā (Syā)

2. Kathanti (Sī, Syā, Ka)

sīlassa asappāye anupakāradhamme vajjetvā sappāye upakāradhamme sevanto tasmim tasmim ṭhāne sīlakkhandham paññāya anuggaṇhāti nāma.

Samādhipaññākkhandhesupi eseva nayo.

124. Jigucchitabbādīsu **jigucchitabboti** gūtham viya jigucchitabbo. **Atha kho nanti** atha kho assa. **Kittisaddoti** kathāsaddo. **Evamevanti** ettha gūthakūpo viya dussīyam daṭṭhabbam, gūthakūpe patitvā ṭhito dhamanī-ahi viya dussīlapuggalo, gūthakūpato uddhariyamānena tena ahinā purisassa sarīram āruḥhenāpi adaṭṭhabhāvo viya dussīlam sevamānassāpi tassa kiriyāya akaraṇabhāvo, sarīram gūthena makkhetvā ahino gatakālo viya dussīlam sevamānassa pāpakittisaddassa abbhuggamanakālo veditabbo.

125. **Tindukālātanti** tindukarukkha-alātam. **Bhiyyoso mattāya ciccīṭāyatīti** tañhi jhāyamānam pakatīyāpi papaṭikāyo muñcantam ciccīṭāyati ciṭṭiṭāti¹ saddam karoti, ghaṭṭitam pana adhimattam karotīti attho. **Evamevanti** evamevam kodhano attano dhammatāyapi uddhato caṇḍikato hutvā carati, appamattakam pana vacanam vuttakāle “mādisam nāma evam vadatī”ti atirekataram uddhato caṇḍikato hutvā carati. **Gūthakūpoti** gūthapuṇṇakūpo gūtharāsiyeva vā. Opammasaṃsandanam panettha purimanayeneva veditabbam. **Tasmā evarūpo puggalo ajjhupekkhitabbo na sevitabboti** yasmā kodhano atiseviyamānopi ati-upasaṅkamiyamānopi kujjhatiyeva, “kim iminā”ti paṭikkamantopi kujjhatiyeva, tasmā palālaggi² viya ajjhupekkhitabbo na sevitabbo. Kim vuttam hoti? Yo hi palālaggim ati-upasaṅkamitvā tappati, tassa sarīram jhāyati. Yo atipaṭikkamitvā tappati, tassa sītam na vūpasammati. Anupasaṅkamitvā apaṭikkamitvā pana majjhattabhāvena tappentassa sītam vūpasammati, kāyopi na ḍayhati. Tasmā palālaggi viya kodhano puggalo majjhattabhāvena ajjhupekkhitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsītabbo.

126. **Kalyāṇamittoti** sucimitto. **Kalyāṇasahāyoti** sucisahāyo. **Sahāyoti** sahaḡamī saddhim caro. **Kalyāṇasampavaṅkoti**

1. Ciṭṭiṭāyatīti (Sī, Syā)

2. Palālaggi (Syā)

kalyāṇesu sucipuggalesu sampavaṅko, tanninnatappoṇatappabbhāramānasoti attho.

127. Sīsesu paripūrakārīti-ādīsu **sīlesu paripūrakārī**noti ete ariyasāvaka yāni tāni maggabrahmacariyassa ādibhūtāni ādibrahmacariyakāni pārājikasāṅkhātāni cattāri mahāsīlasikkhāpadāni, tesaṃ avītikkamanato, yāni khuddānukhuddakāni āpajjanti, tehi ca vuṭṭhānato sīlesu yaṃ kattabbaṃ, taṃ paripūraṃ samattaṃ karontīti “sīlesu paripūrakārīno”ti vuccanti. Samādhipāribandhakānaṃ¹ pana kāmarāgabyāpādānaṃ, paññāpāribandhakassa ca saccapaṭicchādakassa mohassa asamūhatattā samādhim paññaṃca bhāventāpi samādhipaññaṃsu yaṃ kattabbaṃ, taṃ mattaso pamāṇena padesamattameva karontīti **samādhismim paññāya ca mattaso kārī**noti vuccanti. Iminā upāyena itaresupi dvīsu nāyesu attho vedītabbo.

Tatrāyaṃ aparopi suttantanayo—

“Idha bhikkhave bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismim mattaso kārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni, tāni āpajjatipi vuṭṭhātipi. Taṃ kissa hetu? Na hi mettha bhikkhave abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasārūppāni, tattha dhuvasīlo ca hoti ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Idha pana bhikkhave bhikkhu sīlesu -pa-. So tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā rāgadosamohānaṃ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā dukkhassantaṃ karoti. Idha pana bhikkhave bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismim paripūrakārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni -pa- sikkhati sikkhāpadesu. So pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ -pa- anāvattidhammo tasmā lokā. Idha pana

1. Samādhipāripanthakānaṃ (Sī), samādhipāripanthikānaṃ (Syā)

bhikkhave bhikkhu sīlesu paripūrakārī, samādhismim paripūrakārī, paññāya paripūrakārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni -pa- sikkhati sikkhāpadesu. So āsavānaṃ khayā -pa- upasampajja viharatī”ti¹.

130. Satthāraniddese **pariññaṃ paññāpetī**ti pahānaṃ samatikkamaṃ paññāpeti. **Tatrā**ti tesu tīsu janesu. **Tena daṭṭhabboti** tena paññāpanena so Satthā **rūpāvacarasamāpattiyā lābhī**ti daṭṭhabboti attho. Dutiyaavārepi eseva nayo. **Sammāsambuddho Satthā tena daṭṭhabboti** tena titthiyehi asādhāraṇena paññāpanena ayaṃ tatiyo Satthā Sabbaññubuddho daṭṭhabbo. Titthiyā hi kāmānaṃ pariññaṃ paññāpento rūpabhavaṃ vakkhanti, rūpānaṃ pariññaṃ paññāpentā arūpabhavaṃ vakkhanti, vedanānaṃ pariññaṃ paññāpentā asaññabhavaṃ vakkhanti, sammā paññāpentā evaṃ paññāpeyyuṃ, no ca sammā paññāpetuṃ sakkonti. Sammāsambuddho pana kāmānaṃ pariññaṃ pahānaṃ anāgāmi maggena paññāpeti, rūpavedanānaṃ pariññaṃ pahānaṃ arahattamaggena paññāpeti. **Ime tayo satthāro**ti ime dve janā bāhirakā, eko Sammāsambuddhoti imasmim loke tayo satthāro nāma.

131. Dutiye satthāraniddese **diṭṭhe ceva dhammeti** imasmim attabhāve. **Attāna saccato thetato paññāpetī**ti “attā nāmeko atthi nicco dhuvo sassato”ti bhūtato thirato paññāpeti. **Abhisamparāyaṇicā**ti aparasmim attabhāve evameva paññāpeti. Sesamettha vuttanayeneva veditabbanti.

Tikaniddesavaṇṇanā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

132. Catukkaniddese **asappurisoti** lāmakapuriso. Pāṇaṃ atipātetīti **pāṇātipātī**. Adinnaṃ ādiyatīti **adinnādāyī**. Kāmesu micchā caratīti **kāmesumicchācārī**. Musā vadatīti **musāvādī**. Surāmerayamajjapamāde tiṭṭhatīti **surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī**.

1. Am 1. 233 piṭṭhe.

133. **Pāṇātipāte samādapetīti** yathā pāṇaṃ atipāteti, tathā naṃ tattha gahaṇaṃ gaṇhāpeti. Sesesupi eseṇa nayo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo yaṃ yaṃ katena ca dussīlyena samannāgato, yaṃ ca samādapitena kataṃ, tato upaḍḍhassa dāyādo, tasmā **asappurisenā asappurisaroti** vuccati. **Sappurisoti** uttamapuriso.

135. **Sappurisenā sappurisaroti** attanā katena susīlyena samannāgatattā yaṃ ca samādapito karoti, tato upaḍḍhassa dāyādattā uttamapurisenā uttamapurisarato.

136. **Pāpoti** akusalakammamāpathasaṅkhātena dasavidhena pāpeṇa samannāgato.

138. **Kalyāṇoti** kusalakammamāpathasaṅkhātena dasavidhena kalyāṇadhammena samannāgato suddhako bhadraḥ. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

140. Pāpadhammādīsu pāpo dhammo assāti **pāpadhammo**. Kalyāṇo dhammo assāti **kalyāṇadhammo**. Sesamettha uttānatthameva.

144. Sāvajjādīsu **sāvajjoti** sadoso. **Sāvajjena kāyakammenā**ti sadosena pāṇātipātādinā kāyakammena. Itaresupi eseṇa nayo. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammassa sadosattā gūṭhakuṇapādibharito padeso viya “sāvajjo”ti vuccati.

145. **Sāvajjena bahulantiyassa** sāvajjameva kāyakammaṃ bahu hoti appaṃ anavajjaṃ, so “sāvajjena bahula kāyakammena samannāgato appaṃ anavajjena”ti vuccati. Itaresupi eseṇa nayo. Ko pana evarūpo hotīti? Yo gāmadhammatāya vā nigamadhammatāya vā kadāci karahaci uposathaṃ samādiyati, sīlāni pūreti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ evarūpo

puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammesu¹ sāvajjasseva bahulatāya anavajjassa appatāya **vajjabahuloti** vuccati.

Yathā hi ekasmiṃ padese dubbaṇṇāni duggandhāni pupphāni rāsikatānassu, tesam upari tahaṃ tahaṃ atimuttakavassikapāṭalāni patitāni bhaveyyum, evarūpo ayaṃ puggalo veditabbo. Yathā pana ekasmiṃ padese atimuttakavassikapāṭalāni rāsikatānassu, tesam upari tahaṃ tahaṃ dubbaṇṇaduggandhāni badarapupphādīni patitāni bhaveyyum, evarūpo tatiyo puggalo veditabbo. Catuttho pana tīhipi dvārehi āyūhanakammassa niddosattā catumadhurabharitasuvaṇṇapāti viya daṭṭhabbo. Tesu paṭhamo andhabālaputhujjano. Duttiyo antaranārā kusalassa kārako lokiyaputhujjano. Tatiyo sotāpanno. Sakadāgāmi-anāgāminopi eteneva saṅgahitā. Catuttho khīṇāsavo. So hi ekantena anavajjoyeva. Ayaṃ Aṅguttaraṭṭhakathānayo².

148. Ugghaṭitaññū-ādīsu **ugghaṭitaññūti** ettha **ugghaṭitaṃ** nāma ñāṇugghaṭanam, ñāṇe³ ugghaṭitamatteyyeva jānātīti attho. **Saha udāhaṭavelāyāti** udāhāre udāhaṭamatteyyeva. **Dhammābhisamayoti** catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṃ abhisamayo. **Ayaṃ vuccatīti** “ayaṃ cattāro satipaṭṭhānā”ti-ādīnā nayena saṃkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā arahattaṃ gaṇhitum samattho puggalo “ugghaṭitaññū”ti vuccati.

149. Vipāñcitaṃ vitthāritameva atthaṃ jānātīti **vipāñcitaññū**. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ saṃkhittena mātikaṃ ṭhapetvā vitthārena atthe bhājiyamāne arahattaṃ pāpuṇitum samattho puggalo “vipāñcitaññū”ti vuccati.

150. Uddesādihi netabboti **neyyo**. **Anupubbena dhammābhisamayo hotīti** anukkamena arahattappatti.

1. Āyūhanakammēna (Sī, Syā)

2. Am-Ṭṭha 2 Catukkanipāte Puggalavaggavaṇṇanāyaṃ.

3. Ñāṇena (Sī, Syā, Ka)

151. Byañjanapadameva paramaṃ assāti **padaparamo**. Na tāya jātiyā **dhammābhisamayo hotīti** na tena attabhāvena jhānaṃ vā vipassanaṃ vā maggaṃ vā phalaṃ vā nibbattetuṃ sakkotīti attho.

152. Yuttappaṭibhānādīsu paṭibhānaṃ vuccati ñāṇampi ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi, taṃ idha adhippetam. Atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ paṭibhānamassāti **yuttappaṭibhāno**. Pucchitānantarameva sīghaṃ byākātuṃ asamatthatāya no muttaṃ paṭibhānamassāti **no muttappaṭibhāno**. Iminā nayena sesā veditabbā. Ettha pana paṭhamo kañci kālaṃ vīmaṃsitvā yuttameva pekkhati **Tipiṭakacūḷanāgatto** viya. So kira pañhaṃ puṭṭho pariggahetvā yuttapayuttakāraṇameva katheti.

Dutiyo pucchānantarameva yena vā tena vā vacanena paṭibāhati, vīmaṃsitvāpi ca yuttaṃ na pekkhati **Catunīkāyikapaṇḍitatissatto** viya. So kira pañhaṃ puṭṭho pañhapariyosānampi nāgameti, yaṃ vā taṃ vā kathetiyeva, vacanatthaṃ panassa vīmaṃsiyamānaṃ katthaci na laggati.

Tatiyo pucchāsamakārameva yuttaṃ pekkhati, taṃkhaṇaṇṇeva vacanaṃ byākaroti **Tipiṭakacūḷābhayatto** viya. So kira pañhaṃ puṭṭho sīghameva katheti, yuttapayuttakāraṇo ca hoti.

Catuttho puṭṭho samāno neva yuttaṃ pekkhati, na yena vā tena vā paṭibāhituṃ sakkoti, tibbandhakāraṇimuggo viya hoti **Lāḷudāyitto** viya.

156. Dhammakathikesu **appañca bhāsati**ti sampattapariśāya thokameva katheti. **Asahitañcā**ti kathento ca pana na atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ katheti. **Parisā cassa na kusalā hotīti** sotuṃ nisinnapariśā cassa yuttāyuttaṃ kāraṇākāraṇaṃ siliṭṭhāsiliṭṭhaṃ na jānātīti attho. **Evarūpoti** ayaṃ evaṃjātikō bāladhammakathiko evaṃjātikāya bālapariśāya dhammakathikotveva nāmaṃ labhati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Ettha ca dveyeva janā sabhāvadhammakathikā, itare pana dhammakathikānaṃ antare pavīṭṭhattā evaṃ vuttā.

157. Valāhakūpamesu **valāhakā**ti meghā. **Gajjitā**ti thanitā. Tattha gajjitvā no vassanabhāvo nāma pāpako. Manussā hi yadā devo gajjati, “suvuṭṭhikā bhavissatī”ti bījāni nīharitvā vapanti, atha deve avassante khetta bījāni khetteyeva nassanti, gehe bījāni geheyeva nassantīti dubbhikkhaṃ hoti. No gajjitvā vassanabhāvopi pāpakova. Manussā hi “imasmiṃ kāle dubbuṭṭhikā bhavissatī”ti ninnaṭṭhānesuyeva vappaṃ karonti, atha devo vassitvā sabbabījāni mahāsamuddaṃ pāpeti, dubbhikkhameva hoti. Gajjitvā vassanabhāvo pana bhaddako, tadā hi subhikkhaṃ hoti. No gajjitvā no vassanabhāvo ekantapāpakova.

Bhāsītā hoti no kattāti “idāni ganthadhuraṃ pūressāmi, vāsadhuraṃ pūressāmi”ti kathetiyeve, na pana uddesaṃ gaṇhāti, na kammaṭṭhānaṃ bhāveti.

Kattā hoti no bhāsītāti “ganthadhuraṃ vā pūressāmi vāsadhuraṃ vā”ti na bhāsati, sampatte pana kāle tamatthaṃ sampādeti. Iminā nayena itarepi veditabbā. Sabbaṃ panetaṃ pacayadāyakeneva kathitaṃ. Eko hi “asukadivase nāma dānaṃ dassāmi”ti saṃghaṃ nimanteti, sampattakāle no karoti, ayaṃ puggalo puññaṃ parihāyati, bhikkhusaṃghopi lābhena parihāyati. Aparo saṃghaṃ animantetvāva sakkāraṃ katvā “bhikkhū ānessāmi”ti na labhati, sabbe aññattha nimantitā honti, ayampi puññaṃ parihāyati, saṃghopi tena lābhena parihāyati. Aparo paṭhamāṃ saṃghaṃ nimantetvā pacchā sakkāraṃ katvā dānaṃ deti, ayaṃ kiccakārī hoti. Aparo neva saṃghaṃ nimanteti, na dānaṃ deti, ayaṃ pāpapuggaloti veditabbo.

158. Mūsikūpamesu **gādhaṃ kattā no vasitāti** attano āsayāṃ bilaṃ kūpaṃ khaṇati, no tattha vasati, kismiṃcideva ṭhāne vasati, evaṃ bilārādi-amittavasāṃ gacchati. “Khattā”tipi pāṭho. **Vasitā no gādhaṃ kattāti** sayāṃ na khaṇati, parena kate bile vasati, evaṃ jīvitaṃ rakkhati. Tatiyā dvepe karontī jīvitaṃ rakkhati. Catutthā dvepe akarontī amittavasāṃ gacchati. Imāya pana upamāya upamitesu

puggalesu paṭhamo yathā sā mūsikā gādham khaṇati, evaṃ navaṅgam
 Satthusāsanam uggaṇhāti. Yathā pana sā tattha na vasati, kismiñcideva ṭhāne
 vasanti amittavasam gacchati, tathā ayampi pariyattivasena ñāṇam pesetvā
 catusaccadhammam na paṭivijjhati, lokāmisatṭhānesuyeva caranto
 maccumārakilesamāradevaputtamārasaṅkhātānam amittānam vasam
 gacchati. Duttiyo yathā sā mūsikā gādham na khaṇati, evaṃ navaṅgam
 Satthusāsanam na uggaṇhāti. Yathā pana parena khatabile vasanti jīvitam
 rakkhati, evaṃ parassa katham sutvā catusaccadhammam paṭivijjhita
 tiṇṇam mārānam vasam atikkamati. Iminā nayena tatiyacatutthesupi
 opammasaṃsandanam veditabban.

159. Ambūpamesu **āmam pakkavaṇṇī**ti anto āmam, bahi pakkasadisam.
Pakkaṃ āmavaṇṇīti anto pakkaṃ, bahi āmasadisam. Sesadvayesupi eseva
 nayo. Tattha yathā ambe apakkabhāvo āmatā hoti, evaṃ puggalepi
 puthujjanabhāvo āmatā, ariyabhāvo pakkatā. Yathā ca tattha pakkasadisatā
 pakkavaṇṇitā, evaṃ puggalepi ariyānam abhikkamanādisadisatā
 pakkavaṇṇitāti iminā nayena upamitapuggalesu opammasaṃsandanam
 veditabban.

160. Kumbhūpamesu **kumbhoti** ghaṭo. **Tucchoti** anto ritto. **Pihitoti**
 pidahitvā ṭhapito. **Pūroti** anto puṇṇo. **Vivaṭoti** vivaritvā ṭhapito.
 Upamitapuggalesu panettha anto guṇasāravirahito tuccho bāhiraśobhanatāya
 pihito puggalo veditabbo. Sesesupi eseva nayo.

161. Udakarahadūpamesu **udakarahado** tāva jaṇṇumattepi udae sati
 paṇṇarasasambhinnavaṇṇattā vā bahalattā vā udakassa apaññāyamānatalo
uttāno gambhīrobhāso nāma hoti. Tiporisa catuporisepi pana udae sati
 acchattā udakassa paññāyamānatalo **gambhīro uttānobhāso** nāma hoti.
 Ubhayakāraṇasabbhāvato pana itare dve veditabbā. Puggalopi
 kilesussadabhāvato guṇavambhīratāya ca abhāvato guṇagambhīrānam
 sadisehi abhikkamādīhi yutto **uttāno gambhīrobhāso** nāma. Iminā nayena
 sesāpi veditabbā.

162. Balībaddūpamesu **balībaddo** tāva yo attano gogaṇaṃ ghaṭṭeti ubbejēti, paragogaṇe pana sorato sukhasīlo hoti, ayaṃ **sakagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo** nāma. Puggalopi attano parisam ghaṭṭento vijjhanto pharusena samudācaranto, paraparīsāya pana soraccaṃ nivātavuttitaṃ āpajjanto **sakagavacaṇḍo hoti no paragavacaṇḍo** nāmāti iminā nayena sesāpi veditabbā. Niddesavāre panettha **ubbejitā hotīti** ghaṭṭetvā vijjhivā ubbegappattaṃ karoticceva attho.

163. Āsīvisūpamesu **āsīviso** tāva yassa viṣaṃ āsum āgacchati, sīghaṃ pharati, ghoraṃ pana na hoti, cirakālaṃ na pīleti, ayaṃ **āgataviso no ghoraviso**. Sesapadesupi eśeva nayo. Puggalavibhājanaṃ pana uttānatthameva.

164. Ananuvicca **apariyogāhetvā** avaṇṇarahassa vaṇṇaṃ bhāsītā hotīti-ādīsu **ananuviccāti** atulayitvā apariggaṇhitvā. **Apariyogāhetvāti** paññāya guṇe anogāhetvā.

166. **Bhūtaṃ tacchanti** vijjamānato bhūtaṃ, aviparītato **tacchaṃ**. **Kālenāti** yuttapayuttakālena. **Tatra kālaññū hotīti** yamidaṃ kālenāti vuttaṃ, tatra yo puggalo kālaññū hoti kālaṃ jānāti tassa pañhassa veyyākaraṇatthāya “imasmim kāle pucchitenāpi mayā na kathetabbā, imasmim kāle kathetabbā”ti, ayaṃ kālena bhaṇati nāma. **Upekkhako viharatīti** majjhattabhūtāya upekkhāya ṭhito hutvā viharati. Sesam sabbattha uttānatthameva.

167. Uṭṭhānaphalūpajīvīti-ādīsu yo uṭṭhānavīriyeneva divasaṃ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṃ kiñcideva labhitvā jīvikaṃ kappeti, taṃ pana uṭṭhānaṃ āgamma kiñci puññaphalaṃ na paṭilabhati, taṃ sandhāya **yassa puggalassa uṭṭhahatoti**-ādī vuttaṃ. **Tatūpari devāti** tato upari brahmakāyikādayo devā. Tesañhi uṭṭhānavīriyena kiccaṃ nāma natthi, puññaphalameva upajīvanti. **Puññavato cāti** idaṃ puññavante khattiyabrāhmaṇādayo ceva bhummadeve ādim katvā Nimmānaratipariyosāne deve ca

sandhāya vuttaṃ. Sabbepi hete vāyāmaphalañceva puññaphalañca anubhavanti. Nerayikā pana neva uṭṭhānena ājīvaṃ uppādetuṃ sakkonti, nāpi nesaṃ puññaphalena koci ājīvo uppajjati.

168. Tamādīsu “nīce kule paccājāto”ti-ādikena tamena yuttoti **tamo**. Kāyaduccaritādīhi puna nirayatamūpagamanato **tamaparāyaṇo**. **Nesādakuleti** migaluddakādīnaṃ kule. **Venakuleti** vilīvakārakule. **Rathakārakuleti** cammakārakule. **Pukkusakuleti** pupphachaḍḍakakule. **Kasiravuttiketi** dukkavuttike. **Dubbaṇṇoti** paṃsupisācako viya jhāmakhāṇucaṇṇo. **Duddasikoti** vijātamātuyāpi amanāpadassano. **Okotimakoti** lakuṇḍako. **Kāṇoti** ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. **Kuṇṇoti** ekahatthakuṇi vā ubhayahatthakuṇi vā. **Khañjoti** ekapādakhañjo vā ubhayapādakhañjo vā. **Pakkhahatoti** hatapakkho pīṭhasappi. **Padīpeyyassāti** telakapallakādino padīpūpakaraṇassa. **Evaṃ puggalo tamo hoti tamaparāyaṇoti** ettha eko puggalo bahiddhā ālokaṃ adisvā mātukucchismiññeva kālaṃ katvā apāyesu nibbattanto sakalepi kappe saṃsarati, sopi tamo tamaparāyaṇova. So pana kuhakapuggalo bhaveyya, kuhakassa hi evarūpā nibbatti hotīti vuttaṃ.

Ettha ca **nīce kule paccājāto hoti caṇḍālakule vāti**-ādīhi āgamanavipatti ceva pubbuppannapaccayavipatti ca dassitā, **daliddeti**-ādīhi pavattipaccayavipatti, **kasiravuttiketi**-ādīhi ājīvupāyavipatti, **dubbaṇṇoti**-ādīhi rūpavipatti, **bahvābādhoti**-ādīhi dukkhakāraṇasamāyogo, **na lābhīti**-ādīhi sukhakāraṇavipatti ceva upabhogavipatti ca, **kāyena duccaritanti**-ādīhi tamaparāyaṇabhāvassa kāraṇasamāyogo, **kāyassa bheda**-ādīhi samparāyikatamūpagamo. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditaḥ.

Apicettha tividhāya kulasampattiyā paccājāti-ādikena jotinā yuttato **joti**, ālokaḥhoti vuttaṃ hoti. Kāyasucaritādīhi pana saggūpapattijotibhāvūpagamanato **jotiparāyaṇo**. **Khattiyamahāsālakule vāti**-ādīsu **khattiyamahāsālāti** khattiyā

mahāsārā mahāsārappattā khattiyā. Yesāñhi khattiyānaṃ heṭṭhimantena koṭisataṃ nidhānagataṃ hoti, tayo kahāpaṇakumbhā vaḷaṇjanatthāya gehamajjhe rāsīm katvā ṭhapitā honti, te khattiyamahāsālā nāma. Yesāṃ brāhmaṇānaṃ asītikoṭidhanaṃ nihitaṃ hoti, diyaḍḍho kahāpaṇakumbho vaḷaṇjanatthāya gehamajjhe rāsīm katvā ṭhapito hoti, te **brāhmaṇamahāsālā** nāma. Yesāṃ gahapatīnaṃ cattālīsakoṭidhanaṃ nihitaṃ hoti, kahāpaṇakumbho vaḷaṇjanatthāya gehamajjhe rāsīm katvā ṭhapito hoti, te **gahapatimahāsālā** nāma, tesāṃ kuleti attho. **Aḍḍheti** issare.

Nidhānagatatadhanassa mahantatāya **mahaddhane**.

Suvaṇṇarajatabhājanādīnaṃ upabhogabhaṇḍānaṃ mahantatāya **mahābhoge**.

Nidhānagatassa jātārūparajatassa pahūtātāya **pahūtajātārūparajate**.

Vittūpakaraṇassa tuṭṭhikāraṇassa pahūtātāya **pahūtavittūpakaraṇe**.

Godhanādīnaṃcā sattavidhadhaññānaṃcā pahūtātāya **pahūtadhanadhaññe**.

Abhirūpoti sundararūpo. **Dassanīyoti** aññaṃ kammaṃ pahāya divasampi passitabbayutto. **Pāsādikoti** dassaneneva cittappasādāvaho. **Paramāyāti** uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyāti** pokkharavaṇṇatāya. Pokkharaṃ vuccati sarīraṃ, tassa vaṇṇasampattiyāti attho. **Samannāgatoti** upeto.

169. Oṇatoṇatādīsu diṭṭhadhammikāya vā samparāyikāya vā sampattiyā virahito **oṇato**, nīco lāmakoti attho. Tabbipakkhato **uṇṇato**, ucco uggatoti attho. Sesamettha tamādīsu vuttanayeneva veditabbaṃ. Apica **oṇatoṇatoti** idāni nīco, āyatimpi nīcova bhavissati. **Oṇatuṇṇatoti** idāni nīco, āyatim ucco bhavissati. **Uṇṇatoṇatoti** idāni ucco, āyatim nīco bhavissati. **Uṇṇatuṇṇatoti** idāni ucco, āyatimpi uccova bhavissatīti.

170. Rukkhūpamesu rukkho tāva **pheggusāraparivāroti** vanajetṭhakarukkho sayāṃ pheggu hoti, parivārarukkhā panassa sārā honti. Iminā nayena sesā veditabbā. Puggalesu pana sīlasāravirahato pheggutā, sīlacārasamannāgadena ca sārātā veditabbā.

171. Rūpappamāṇādīsu sampattiyuttaṃ rūpaṃ pamāṇaṃ karotīti **rūpappamāṇo**. Tattha pasādaṃ janetīti **rūpappasanno**. Kittisaddabhūtaṃ ghosaṃ pamāṇaṃ karotīti **ghosappamāṇo**. Ārohaṃ vāti-ādīsu pana **ārohanti** uccattanaṃ. **Pariṇāhanti** kisathūlabhāvāpagataṃ parikkhepasampattiṃ. **Sanṭhānanti** aṅgapaccaṅgaṇaṃ dīgharassavaṭṭatādiyuttaṭṭhānesu tathābhāvaṃ. **Paripūrinti** yathāvuttappakārāṇaṃ anūnataṃ lakkaṇaparipuṇṇabhāvaṃ vā. **Paravaṇṇanāyāti** parehi parammukhā nicchāritāya guṇavaṇṇanāya. **Parathomanāyāti** parehi thutivasena gāthādi-upanibandhanena vuttāya thomanāya. **Parapasamsanāyāti** parehi sammukhā vuttāya pasamsāya. **Paravaṇṇahārikāyāti** paramparathutivasena parehi pavattitāya vaṇṇaharaṇāya.

172. **Cīvaralūkhanti** cīvarassa dubbaṇṇādibhāvena lūkhataṃ. **Pattalūkhanti** bhājanassa vaṇṇasaṇṭhānavatthūhi lūkhataṃ. **Senāsanalūkhanti** nāṭakādisampattivirahena senāsanassa lūkhataṃ. **Vividhanti** acelakāḍibhāvena anekappakāraṃ. **Dukkarakārikanti** sarīratāpanaṃ.

Aparo nayo—imesu hi catūsu puggalesu rūpe pamāṇaṃ gahetvā pasanno rūpappamāṇo nāma, rūpappasannoti tasseva atthavacanaṃ. Ghose pamāṇaṃ gahetvā pasanno ghosappamāṇo nāma. Cīvaralūkhapattalūkhesu pamāṇaṃ gahetvā pasanno lūkhappamāṇo nāma. Dhamme pamāṇaṃ gahetvā pasanno dhammappamāṇo nāma. Itarāni tesāmyeva atthavacanāni. Sabbasatte ca tayo koṭṭhāse katvā dve koṭṭhāsā rūpappamāṇā, eko na rūpappamāṇo. Pañca koṭṭhāse katvā cattāro koṭṭhāsā ghosappamāṇā, eko na ghosappamāṇo. Dasa koṭṭhāse katvā nava koṭṭhāsā lūkhappamāṇā, eko na lūkhappamāṇo. Satasahassaṃ koṭṭhāse katvā pana eko koṭṭhāsova dhammappamāṇo, sesā na dhammappamāṇā. Evamayaṃ catuppamāṇo lokasannivāso.

Etasmiṃ catuppamāṇe lokasannivāse Buddhesu appasannā mandā, pasannāva bahukā. Rūpappamāṇassa hi Buddharūpato uttari pasādāvaham rūpaṃ nāma natthi. Ghosappamāṇassa Buddhānaṃ kittighosato uttari pasādāvaho ghoso nāma natthi. Lūkhappamāṇassa kāsikāni vatthāni

mahārahāni kañcanabhājanāni tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavike
 sabbasampattiyutte pāsādavare pahāya
 paṃsukūlacīvaraselayapattarukkhamulādisenāsanasevino Buddhassa
 Bhagavato lūkhato uttari pasādāvahaṃ aññaṃ lūkhaṃ nāma natthi.
 Dhammappamaṇassa sadevake loka asādhāraṇasīladiguṇassa Tathāgatassa
 sīladiguṇato uttari pasādāvaho añño sīladiguṇo nāma natthi. Iti Bhagavā
 imaṃ catupparamāṇikaṃ lokasannivāsaṃ muṭṭhinā gahetvā viya ṭhitoti.

173. Attahitāya paṭipannādīsu **sīlasampannoti** sīlena sampanno
 samannāgato. **Samādhisampannoti**-ādīsupi eseṇa nayo. Ettha ca sīlaṃ
 lokiyalokuttaraṃ kathitaṃ. Tathā samādhipañña ca. **Vimutti**
 arahattaphalavimuttiyeṇa. **Ñāṇadassanaṃ** ekūnavīsatividhaṃ
 paccavekkhaṇaññaṃ. **No paranti**-ādīsu parapuggalaṃ “tayāpi
 sīlasampannena bhavituṃ vaṭṭatī”ti vatvā yathā sīlaṃ samādiyati, evaṃ na
 samādupeti na gaṇhāpeti. Eṇa nayo sabbattha. Etesu pana catūsu paṭhamo
 Vakkalitttherasadiso hoti, dutiyo Upanandasakyaputtasadiso, tatiyo
 Sāriputtamoggallānattherasadiso, catuttho Devadattasadisoti veditabbo.

174. Attantapādīsu attānaṃ tapati dukkhāpetīti **attantapo**. Attano
 paritāpanānuyogaṃ **attaparitāpanānuyogaṃ**. **Acelakoti** niccelo naggo.
Muttācāroti visatṭhācāro, uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito
 ṭhitakova uccāraṃ karoti, passāvaṃ karoti, khādāti, bhuñjati ca.
Hatthāpalekhanoti hatthe piṇḍamhi niṭṭhite jivhāya hatthaṃ apalekhati,
 uccāraṃ vā katvā hatthasmiññeva daṇḍakasaññī hutvā hatthena apalekhatīti
 dasseti. Te kira daṇḍakaṃ sattoti paññapenti. Tasmā tesāṃ paṭipadaṃ
 pūrento evaṃ karoti. Bhikkhāgahaṇatthaṃ “ehi bhaddante”ti vutto na etīti
na-ehibhaddantiko. “Tena hi tiṭṭha bhaddante”ti vuttopi na tiṭṭhatīti
natiṭṭhabhaddantiko. Tadubhayampi hetuṃ titthiyā “etassa vacanaṃ kamaṃ
 bhavissatī”ti na karonti. **Abhihaṇanti** puretaraṃ gahetvā āhaṇaṃ bhikkhaṃ.
Uddissakatanti “imaṃ tumhe uddissa katan”ti evaṃ ārocitabhikkhaṃ. **Na**
nimantananti “asukāṃ nāma kulāṃ vā vīthim vā gāmaṃ vā paviseyyāthā”ti
 evaṃ nimantitabhikkhampi na sādīyati, na gaṇhāti.

Na kumbhimukhāti kumbhito uddharitvā diyyamānaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāti. **Na kaḷopimukhāti kaḷopīti** ukkhali vā pacchi vā, tatopi na gaṇhāti. Kasmā? Kumbhikaḷopiyo kaṭacchunā pahāraṃ labhantīti. **Na eḷakamantaranti** ummāraṃ antaraṃ katvā diyyamānaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Ayaṃ maṃ nissāya antarakaraṇaṃ labhatīti. **Daṇḍamusalesupi** eseṇa nayo. **Dvinnanti** dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṃ utthāya dente na gaṇhāti. Kasmā? Kabaḷantarāyo hotīti. **Na gabbhiniyāti**-ādīsu pana gabbhiniyā kucchiyaṃ dāraḷo kilamati. **Pāyantiyā** dāraḷassa khīrantarāyo hoti. **Purisanantaragatāya** rati-antarāyo hotīti na gaṇhāti. **Na saṅkittīsūti** saṅkittitvā katabhattesu. Dubbhikkhasamaye kira acelakasāvakaṃ acelakānaṃ atthāya tato tato taṇḍulādīni samāpetvā bhattaṃ pacanti, ukkaṭṭhācelako tato na paṭiggaṇhāti. **Na yattha sāti** yattha sunakho “piṇḍaṃ labhissāmi”ti upaṭṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti.

Sanḍasaṇḍacāriniti samūhasamūhacārini. Sace hi acelakaṃ disvā “imassa bhikkhaṃ dassāma”ti mānussakā bhattagehaṃ pavisanti, tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā sanḍasaṇḍā caranti, tato āhaṭaṃ bhikkhaṃ na gaṇhāti. Kasmā? Maṃ nissāya makkhikānaṃ gocarantarāyo jātoti. **Thusodakanti** sabbasassasambhārehi kataṃ sovīraḷaṃ. Ettha ca surāpānameva sāvajjaṃ, ayaṃ pana etasmimpi sāvajjasāññī. **Ekāgārikoti** yo ekasmiṃyeva gehe bhikkhaṃ labhitvā nivattati. **Ekālopikoti** yo ekeneva ālopaṇa yāpeti. **Dvāgārikādīsupi** eseṇa nayo. **Ekissāpi dattiyāti** ekāya dattiyā. Datti nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkhaṃ pakkhipitvā ṭhapenti.

Ekāhikanti ekadivasantarikaṃ. **Aḍḍhamāsikanti** aḍḍhamāsantarikaṃ. **Pariyāyabhattabhojananti** vārabhattabhojanaṃ, ekāhavāreṇa dvīhavāreṇa sattāhavāreṇa aḍḍhamāsavāreṇāti evaṃ divasavāreṇa ābhatabhattabhojanaṃ. **Sākabhakkhoti** allasākabhakkho. **Sāmākabhakkhoti** sāmākataṇḍulabhakkho. Nīvārādīsu **nīvārā** nāma tāva araṇṇe sayāṃ jātā vīhijāti. **Daddulanti** cammakārehi cammaṃ vilikhitvā chaḍḍitakasaṭaṃ. **Haṭaṃ**

vuccati silesopi sevālopi kaṇikārādirukkhaniyyāsopi. **Kaṇanti** kuṇḍakam. **Ācāmoti** bhatta-ukkhaliḱāya laggo jhāmodano, tam chaḍḍitaṭṭhāne gahetvā khādāti. “Odanakañjiyan”tipi vadanti. **Piñṇākā**dayo pākaṭā eva. **Pavattaphalabhojī**ti patitaphalabhojī.

Sāṇānīti sāṇavāḱacelāni. **Masāṇānī**ti missaḱacelāni. **Chevadussānī**ti matasarīrato chaḍḍitavattḥāni, erakatiṇādīni vā ganthetvā katanivāsanāni. **Paṃsukūlānī**ti pathaviyaṃ chaḍḍitanantakāni. **Tirīṭānī**ti rukkhattacavatṭhāni. **Ajinanti** ajinamigacammaṃ. **Ajinakkhipanti** tadeva majjhe phālitaṃ, sakhurakantiṇi vadanti. **Kusacīranti** kusatiṇāni ganthetvā katacīrakam. **Vācacīraphalakacīresupi** eseṇa nayo. **Kesakambalanti** manussakesehi katakambalam. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “seyyathāpi bhikkhave yāni kānici tantāvutānaṃ vatṭhānaṃ, kesakambalo tesam paṭikuṭṭho akkhāyati”ti¹. **Vāḱakambalanti** assāvāḱādīhi katakambalam. **Ulūkapakkhanti** ulūkapattāni ganthetvā katanivāsanam. **Ubbhaṭṭhakoti** uddham ṭhitako.

Ukkuṭikappadhānamanuyuttoti ukkuṭikavīriyaṃ anuyutto, gacchantopi ukkuṭikova hutvā uppatitvā uppatitvā gacchati. **Kaṇṭakāpassayikoti** ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṃ koṭṭetvā tattha cammam attharivā ṭhānacaṇkamādīni karoti. **Seyyanti** sayantopi tattheva seyyam kappeti. Sāyaṃ tatiyamassāti **sāyatatiyakam**. Pāto, majjhanhike, sāyanti divasassa tikkhattum pāpaṃ pavāhessāmīti udakorohanānuyogaṃ anuyutto viharati.

175. Paraṃ tapatīti **parantapo**. Paresam paritāpanānuyogaṃ **paraparitāpanānuyogaṃ**. Orabbhikādīsu urabbhā vuccanti eḱakā, urabbhe hanatīti **orabbhiko**. **Sūkarikādīsupi** eseṇa nayo. **Luddoti** dāruṇo kakkhaḷo. **Macchaghātakoti** macchabandho kevaṭṭo. **Bandhanāgārikoti** bandhanāgāragopako. **Kurūrakammantāti** dāruṇakammantā.

176. **Muddhāvasittoti** khattiyābhisekena muddhani abhisitto. **Puratthimena** **nagarassāti** nagarato puratthimadisāya. **Sandhāgāranti**

1. Am 1. 290 piṭṭhe.

yaññasālaṃ. **Kharājinaṃ nivāsetvā**ti sakhuraṃ ajinacammaṃ nivāsetvā. **Sappitelenā**ti sappinā ca telena ca. Thapetvā hi sappiṃ avaseso yokoci sneho telanti vuccati. **Kaṇḍuvamā**noti nakhānaṃ chinnattā kaṇḍuvitabbakāle tena kaṇḍuvamāno. **Anantarahitā**yāti asanthatāya. **Sarūpavacchā**yāti sadisavacchāya. Sace gāvī setā hoti, vacchopi setakova, sace kabarā vā rattā vā, vacchopi tādisovāti evaṃ sarūpavacchāya. **So evamā**hāti so rājā evaṃ vadeti. **Vacchatarā**ti taruṇavacchakabhāvaṃ atikkantā balavavacchā. **Vacchatarī**supi eseva nayo. **Barihisatthā**yāti parikkhepakaraṇatthāya ceva yaññabhūmiyaṃ attharaṇatthāya ca.

177. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve. **Nicchāt**oti chātaṃ vuccati taṇhā, sā assa natthīti nicchāto. Sabbakilesānaṃ nibbutattā **nibbut**o. Anto tāpanakilesānaṃ abhāvā sītalo jātoti **sītībhū**to. Jhānamaggaphalanibbānasukhāni paṭisaṃvedetīti **sukhappaṭisaṃvedī**. **Brahmabhūtena attanā**ti seṭṭhabhūtena attanā.

Imaṃ pana puggalaṃ Buddhuppādato paṭṭhāya dassetuṃ **idha Tathāgat**oti-ādimāha, tattha **Tathāgat**oti aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato, tathā āgatoti Tathāgato, tathā gatoti Tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhi-asambuddhoti Tathāgato, tathadassitāya Tathāgato, tathāvādiyāya Tathāgato, tathākāritāya Tathāgato, abhibhavanaṭṭhena Tathāgatoti. **Araham Sammāsambuddh**oti-ādīni **Visuddhimagge** vitthāritāneva. **Taṃ dhammanti** taṃ vuttappakārasampadaṃ dhammaṃ. **Suṇā**ti **gahapati vā**ti kasmā paṭhamaṃ gahapatiṃ niddisati? Nihatamānattā ussannattā ca, yebhuyyena hi khattiyakulato pabbajitā jātīṃ nissāya mānaṃ karonti, brāhmaṇakulā pabbajitā mante nissāya mānaṃ karonti, hīnajaccakulā pabbajitā attano vijātītāya paṭiṭṭhātuṃ na sakkonti. Gahapatidārakā pana kacchehi sedaṃ muñcantehipiṭṭhiyā loṇaṃ pupphamānāya bhūmiṃ kasitvā tādisassa mānassa abhāvato nihatamānadappā¹ honti, te pabbajitvā mānaṃ vā dappaṃ vā akatvā yathābalaṃ

1. Nihatamānadabbā (Ka)

Buddhavacanam uggaheṭvā vipassanāya kammaṃ karontā sakkonti arahatte paṭiṭṭhātum. Itarehi ca kulehi nikkhamitvā pabbajitā nāma na bahukā, gahapatikāva bahukā. Iti nihataṃānattā ussannattā ca paṭhamam gahapatim niddisatīti.

Aññatarasmim vāti itaresam vā kulānam aññatarasmim. **Paccājātoti** patijāto¹. **Tathāgate saddham paṭilabhatīti** parisuddham dhammam sutvā Dhammassānimhi Tathāgate “Sammāsambuddho vata so Bhagavā”ti saddham paṭilabhati. **Iti paṭisañcikkhatīti** evam paccavekkhati. **Sambādhogharāvāsoti** sacepi saṭṭhihatthe ghare yojanasatantarepi vā dve jāyampatikā vasanti, tathāpi nesam sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharavāso sambādhoyeva. **Rajopathoti** rāgarajādīnam uṭṭhānaṭṭhānanti Mahā-aṭṭhakathāyaṃ vuttam. “Āgamanapatho”tipi vattum vaṭṭati. Alagganaṭṭhena abbhokāso viyāti **abbhokāso**. Pabbajito hi kūṭāgāraranapāsāde ca devavimānādīsu ca supihitadvāravātapānesu paṭicchannesu vasantopi neva lagati na sajjati na bajjhati. Tena vuttam “abbhokāso pabbajjā”ti.

Apica sambādhogharāvāso kusalakiriyāya okāsābhāvato. Rajopatho asamvutasañkāraṭṭhānam viya rajānam kilesarajānam sannipātaṭṭhānato. Abbhokāso pabbajjā kusalakiriyāya yathāsukham okāsasabbhāvato. **Nayidam sukaram -pa- pabbajeyyanti** ettha ayaṃ sañkhepakathā—yadetaṃ sikkhattayabrahmacariyaṃ ekampi divasaṃ akhaṇḍam katvā carimakacittam pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇam**, ekadivasampi ca kilesamalena amalīnam katvā carimakacittam pāpetabbatāya **ekantaparisuddham**, **saṅkhalikhitam** likhitasāṅkhasadisam dhotasañkhasappaṭibhāgam caritabbam. Idam na sukaram agāram ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇam -pa- caritum, yannūnāham kese ca massuñca ohāretvā kasāyarasapītātāya kāsāyāni brahmacariyaṃ carantānam anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā agāasmā nikkhamitvā anagāriyaṃ pabbajeyyanti. Ettha ca yasmā agārassa hitam kasivāṇijjādikammaṃ agāriyanti vuccati, tañca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anagāriyanti ñātābā, **taṃ anagāriyam**.

1. Aññatarasmim jāto (Sī, Syā) Ma-Ṭṭha 2. 108 piṭṭhe passitabbam.

Pabbajeyyanti paṭipajjeyyaṃ. **Appaṃ vāti** saḥassato heṭṭhā bhogakkhandho appo nāma hoti, saḥassato paṭṭhāya mahā. Ābandhanaṭṭhena ñātiyeva **ñātiparivaṭṭo**, sopi vīsatiyā heṭṭhā appo hoti, vīsatiyā paṭṭhāya mahā.

178. **Bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpannoti** yā bhikkhūnaṃ adhisīlasaṅkhātā sikkhā, tañca, yattha cete saha jīvanti, ekajīvikā sabhāgavuttino honti, taṃ Bhagavatā paññāttasikkhāpadasaṅkhātāṃ sājīvaṃ ca, tattha sikkhanabhāvena samāpannoti **bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno**. **Samāpannoti** sikkhaṃ paripūrento sājīvañca avitikkamanto hutvā tadubhayaṃ upagatoti attho. **Pāṇātipātāṃ pahāyāti** ādisu pāṇātipātādikathā heṭṭhā vitthāritā eva. **Pahāyāti** imaṃ pāṇātipātacetanāsaṅkhātāṃ dussīlyāṃ pajahitvā. **Paṭivirato hotīti** pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato viratova hoti. **Nihitadaṇḍo** **nihiṭasatthoti** parūpaghātattāya daṇḍaṃ vā satthaṃ vā ādāya avattanato nikkhattadaṇḍo ceva nikkhattasattho cāti attho. Ettha ca ṭhapetvā daṇḍaṃ sabbampi avasesaṃ upakaraṇaṃ sattānaṃ vināsanabhāvato¹ satthanti vedittabbaṃ. Yaṃ pana bhikkhū kattaradaṇḍaṃ vā dantakaṭṭhavāsīṃ vā pipphalikaṃ vā gahetvā vicaranti, na taṃ parūpaghātattāya. Tasmā “nihitadaṇḍā nihiṭasatthā”tveva saṅkhaṃ gacchanti. **Lajjīti** pāpajigucchanaḥkhaṇāya lajjāya samannāgato. **Dayāpannoti** dayāṃ mettacittataṃ āpanno. **Sabbapāṇabhūtahitānukampīti** sabbe pāṇabhūte hitena anukampako, tāya dayāpannatāya sabbesaṃ pāṇabhūtānaṃ hitacittakoti attho. **Viharatīti** iriyati pāleti.

Dinnameva ādiyatīti **dinnādāyī**. Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhatīti **dinnapāṭikaṅkhī**. Thenetīti theno, na thenena **athenena**. Athenattāyeva **sucibhūtena**. **Attanāti** attabhāvena. Athenāṃ sucibhūtaṃ attabhāvaṃ katvā viharatīti vuttaṃ hoti.

1. Vihimsanabhāvato (Sī, Syā) Ma-Ṭṭha 2. 110 piṭṭhepi.

Abrahmacariyanti aseṭṭhacariyaṃ. Brahmaṃ seṭṭhaṃ ācāraṃ caratīti **brahmacārī**. **Ārācārī**ti abrahmacariyato dūracārī¹. **Methunā**ti rāgapariyuṭṭhānavasena sadisattā methunakāti laddhavohārehi paṭisevitabbato methunāti saṅkhaṃ gatā asaddhammā. **Gāmadhammā**ti gāmaṃvāsīnaṃ dhammā.

Saccaṃ vadatīti **saccavādī**. Saccena saccaṃ sandahati ghaṭetīti **saccasandho**, na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccaṃ, tassa musāvādena antaritattā saccaṃ saccena na ghaṭīyati, tasmā na so saccasandho. Ayaṃ pana na tādiso, jīvitahetupi musā avatvā saccena saccaṃ sandahatiyevāti saccasandho. **Thetoti** thiro, thirakathoti² attho. Eko hi puggalo haliddirāgo viya, thusarāsīmhi nikhātakhāṇuko viya, assa piṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva ca na thirakatho hoti, eko pāsāṇalekhā viya indakhīlo viya ca thirakatho hoti, asinā sīse chindantepi³ dve kathā na katheti, ayaṃ vuccati theto. **Paccayikoti** pattiyāyitabbako⁴, saddhāyikoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttaṃ, asukenā”ti vutte “mā tassa vacanaṃ saddahathā”ti vattabbataṃ āpajjati. Eko paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttaṃ, asukenā”ti vutte “yadi tena vuttaṃ, idameva pamāṇaṃ, idāni upaparikkhitabbaṃ natthi, evameva idan”ti vattabbataṃ āpajjati, ayaṃ vuccati paccayiko. **Avisaṃvādako lokassāti** tāya saccavāditāya lokaṃ na visaṃvādetīti attho.

Imesaṃ bhedāyati yesaṃ ito sutvāti vuttānaṃ santike suttaṃ, tesāṃ bhedāya. **Bhinnānaṃ vā sandhātati** dvinnaṃ mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasaṅkamitvā “tumhākaṃ īdise kule jātānaṃ evaṃ bahussutānaṃ idaṃ na yuttan”ti-ādīni vatvā sandhānaṃ kattā. **Anuppadātati** sandhānānuppadātā, dve jane samagge disvā “tumhākaṃ evarūpe kule jātānaṃ evarūpehi guṇehi

1. Dūracārī (Sī, Syā)

2. Thitakathoti (Sī, Syā)

3. Chijjantepi (Syā, Ka)

4. Paccayāyitabbako (Sī), patiyāyitabbako (Syā)

samannāgatānaṃ anucchavikametan”ti-ādīni vatvā dalhīkammanā kattāti attho. Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo**, yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. “Samaggarāmo”tipi Pāli, ayameva attho.

Samaggaratoti samaggesu rato, te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī**. **Samaggakaraṇiṃ vācam bhāsītāti** yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ samaggīguṇaparidīpakameva vācam bhāsati, na itaranti.

Kālena vadatīti **kālavādī**, vattabbayuttakālaṃ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṃ tathaṃ tacchaṃ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī**. Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī**. Navalokuttaradhammasannissitaṃ katvā vadatīti **dhammavādī**. Saṃvaravinayapahānavinayasannissitaṃ katvā vadatīti **vinayavādī**. Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassā atthīti **nidhānavatī**, hadaye nidhātabbayuttakam¹ vācam bhāsītāti attho. **Kālenāti** evarūpiṃ bhāsamānopi ca “ahaṃ nidhānavatiṃ vācam bhāsissāmi”ti na akālena bhāsati, yuttakālaṃ pana sallakkhetvā² bhāsītāti attho. **Sāpadesanti** sa-upamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavatinti** paricchedaṃ dassetvā yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsītāti attho. **Atthasaṃhitanti** anekehipi nayehi vibhajantena pariyādātuṃ asakkuṇeyyatāya atthasampannaṃ bhāsati. Yaṃ vā so atthavādī atthaṃ vadati, tena atthena saṃhitattā atthasaṃhitaṃ vācam bhāsati, na aññaṃ nikkhipitvā aññaṃ bhāsītāti vuttaṃ hoti.

179. **Bījagāmbhūtagāmasamārambhāti** mūlabījaṃ khandhabījaṃ phalubījaṃ³ aggabījaṃ bījabījanti pañcavidhassa bījagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā, chedanabhedanapacanādibhāvena⁴ vikopānā paṭiviratoti attho. **Ekabhattikoti** pātarāsabhattaṃ sāyamāsabhattanti dve bhattāni, tesu pātarāsabhattaṃ antomajjhanhikena paricchinnaṃ, itaraṃ majjhanhikato uddhaṃ anto-aruṇena. Tasmā antomajjhanhike

1. Nidhetabbayuttakam (Sī, Syā)

2. Avekkhitvā (Syā) Ma-Ṭṭha 2. 112 piṭṭhepi.

3. Phalabījaṃ (Sī, Syā)

4. Chedanapacanādibhāvena (Sī, Syā)

dasakkhattum bhuñjamānopi ekabhattikova hoti. Tam sandhāya vuttam
 “ekabhattiko”ti. Rattiyā bhojanam¹ ratti, tato uparatoti **rattūparato**.
 Atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanam vikālabhojanam
 nāma, tato viratattā **virato vikālabhojanā**. Sāsanassa ananulomattā visūkam
 paṭaṇṇibhūtam dassananti visūkadassanam. Attanā naccananaccāpanādivasena
 naccā ca gītā ca vāditā ca antamaso mayūranaccanādivasenapi pavattānam
 naccādīnam visūkabhūtā dassanā cāti **naccagītavāditavisūkadassanā**.
 Naccādīni hi attanā payojetum vā parehi payojāpetum vā yuttāni passitum
 vā neva bhikkhūnam na bhikkhunīnam vaṭṭanti. Mālādīsu **mālā**ti yamkiñci
 puppham. **Gandhanti** yamkiñci gandhajātam. **Vilepananti** chavirāgakaraṇam.
 Tattha piḷandhanto dhāreti nāma, ūnaṭṭhānam pūrento maṇḍeti nāma,
 gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyanto vibhūseti nāma. **Ṭhānam**
 vuccati kāraṇam. Tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni
 mahājano karoti, tato paṭiviratoti attho. **Uccāsayanam** vuccati
 pamāṇātikkantam. **Mahāsayanam** akappiyasanthatam, tato paṭiviratoti attho.
Jātarūpanti suvaṇṇam. **Rajatanti** kahāpaṇo, lohamāsako jatumāsako
 dārumāsakoti ye vohāram gacchanti, tassa ubhayassāpi paṭiggahaṇā
 paṭivirato, neva nam uggaṇhāti na uggaṇhāpeti, na upanikkhattam sādiyatīti
 attho.

Āmakadhaññaṇapaṭiggahaṇāti

sālivīhiyavagodhumakaṅguvarakakudrūsakasaṅkhātassa sattavidhassāpi
 āmakadhaññaṇassa paṭiggahaṇā. Na kevalaṇca etesaṃ paṭiggahaṇameva,
 āmasanampi bhikkhūnam na vaṭṭatiyeva. **Āmakamaṃsapaṭiggahaṇāti** ettha
 aññaṭṭra odissa anuññātā āmakamacchamaṃsānam paṭiggahaṇameva
 bhikkhūnam na vaṭṭati, no āmasanam. **Itthikumārikapaṭiggahaṇāti** ettha
itthīti purisantaragatā, itarā kumārikā nāma, tesaṃ paṭiggahaṇampi
 āmasanampi akappiyeveva. **Dāsīdāsapaṭiggahaṇāti** ettha dāsīdāsavaseneva
 tesam paṭiggahaṇam na vaṭṭati. “Kappiyakārakam dammi, āramikam
 dammi”ti evam vutte pana vaṭṭati. **Ajelakādīsūpi khattavattupariyosānesu**
 kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha **khattam** nāma
 yasmim pubbaṇṇam ruhati. **Vatthu** nāma yasmim aparaṇṇam ruhati. Yattha
 vā

1. Rattibhojanam (Sī), rattim bhojanam (Syā)

ubhayampi ruhati, taṃ khettaṃ. Tadatthāya akatabhūmibhāgo vatthu.

Khettavatthusīsenā cettha vāpitaḷākādīnīpi saṅgahitāneva.

Dūteyyaṃ vuccati dūtakammaṃ, gihīnaṃ pahitaṃ paṇṇaṃ vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamanaṃ. **Pahiṇagamanaṃ** vuccati paragharaṃ¹ pesitassa khuddakagamanaṃ. **Anuyogo** nāma tadubhayakaraṇaṃ. Tasmā dūteyyapahiṇagamanānaṃ anuyogoti evamettha attho daṭṭhabbo.

Kayavikkayāti kayā ca vikkayā ca. Tulākūṭādīsu **kūṭanti** vaṇcanaṃ. Tattha tulākūṭaṃ nāma rūpakūṭaṃ aṅgakūṭaṃ gahaṇakūṭaṃ paṭicchannakūṭanti catubbidhaṃ hoti. Tattha **rūpakūṭaṃ** nāma dve tulā samarūpā katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭaṃ** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṃ akkamati, dadanto pubbabhāge.

Gahaṇakūṭaṃ nāma gaṇhanto mūle rajjuṃ gaṇhāti, dadanto agge.

Paṭicchannakūṭaṃ nāma tulaṃ susiraṃ katvā anto ayacuṇṇaṃ pakkhipitvā gaṇhanto taṃ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge.

Kaṃso vuccati suvaṇṇapāti, tāya vaṇcanaṃ **kiṃsakūṭaṃ**. Kathaṃ? Ekaṃ suvaṇṇapātiṃ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karonti, tato janapadaṃ gantvā kiñcīdeva aḍḍhakulaṃ pavisitvā “suvaṇṇabhājanāni kiṇathā”ti vatvā agghe pucchite samagghataraṃ dātukāmā honti. Tato tehi “kathaṃ imesaṃ suvaṇṇabhāvo jānitabbo”ti vutte “vīmaṃsitvā gaṇhathā”ti supaṇṇapātiṃ pāsāṇe ghaṃsitvā sabbapātiyo datvā gacchanti.

Mānakūṭaṃ nāma hadayaabheda sikhābheda rajjubhedavasena tividhaṃ hoti. Tattha **hadayaabhedo** sappitelādiminānakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhā chiddena mānena “saṇikaṃ āsiṇcā”ti vatvā antobhājane bahuṃ paggharāpetvā gaṇhāti, dadanto chiddaṃ pidhāya sīghaṃ pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādiminānakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṃ sikhāṃ ussāpetvā gaṇhāti, dadanto vegena pūretvā sikhāṃ chindanto deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminānakāle labbhati. Lañjaṃ alabhantā hi khettaṃ amahantampi mahantaṃ katvā minanti.

1. Gharā gharaṃ (Dī-Ṭṭha 1. 77; Ma-Ṭṭha 2. 114 piṭṭhesu.)

Ukkoṭanādīsu **ukkoṭananti** assāmike sāmike kātuṃ lañjaggahaṇaṃ. **Vañcananti** tehi tehi upāyehi paresaṃ vañcanaṃ. Tatridamekaṃ vatthu—eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati, tameko dhutto “kiṃ bho migo agghati, kiṃ migapotako”ti āha. “Migo dve kahāpaṇe, migapotako ekan”ti ca vutte kahāpaṇaṃ datvā migapotakaṃ gahetvā thokaṃ gantvā nivatto “na me bho migapotakena attho, migaṃ me dehī”ti āha. Tena hi dve kahāpaṇe dehīti. So āha “nanu te bho mayā paṭhamarṃ eko kahāpaṇo dinno”ti. Āma dinnoti, idampi migapotakaṃ gaṇha, evaṃ so ca kahāpaṇo ayañca kahāpaṇagghanaṃ migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissantīti. So “kāraṇaṃ vadatī”ti sallakkhetvā migapotakaṃ gahetvā migaṃ adāsīti.

Nikatīti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṃ pāmaṅganti, amaṇiṃ maṇīti, asuvaṇṇaṃ suvaṇṇanti katvā patirūpakena vañcanaṃ. **Sāciyogoti** kuṭīlayogo, etesaṃyeva ukkoṭanādīnametaṃ nāmaṃ. Tasmā ukkoṭanasāciyogo vañcanasāciyogo nikatisāciyogoti evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññaṃ dassetvā aññassa parivattanaṃ sāciyogoti vadanti, taṃ pana vañcaneneva saṅgahitaṃ.

Chedanādīsu **chedananti** hatthacchedanādi. **Vadhoti** māraṇaṃ. **Bandhoti** rajjubandhanādīhi bandhanaṃ. **Viparāmosoti** himaviparāmoso gumbaviparāmosoti duvidho. Yañhi himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggappaṭipannaṃ janaṃ musanti, ayaṃ **himaviparāmoso**. Yaṃ gumbādīhi paṭicchannā musanti, ayaṃ **gumbaviparāmoso**. **Ālopo** vuccati gāmaṇigamādīnaṃ vilopakaraṇaṃ. **Sahasākāroti** sāhasikakiriya, gehaṃ pavisitvā manussānaṃ ure satthaṃ ṭhapetvā icchitabhaṇḍaggahaṇaṃ. Evametasmā chedana -pa- sahasākārā paṭivirato hoti.

180. **So santuṭṭho hotīti** so catūsu paccayesu dvādasavidhena itarītarapaccayasantosena samannāgato hoti. **Kāyaparihārikenāti** kāyaṃ pariharaṇamattakena. **Kucchiparihārikenāti** kucchipariharaṇamattakena. **Samādāyeva pakkamatīti** aṭṭhavidhaṃ bhikkhu parikkhāramattakaṃ sabbaṃ gahetvāva kāyapaṭibaddhaṃ katvāva gacchati,

“mama vihāro pariveṇaṃ upaṭṭhāko”ti saṅgo vā baddho vā na hoti. So jiyā muttasaro viya, yūthā pakkanto mattahatthī viya icchiticchitaṃ senāsaṇaṃ vanasaṇḍaṃ rukkhamaṇaṃ vanapatthaṃ pabbhāraṃ¹ paribhuñjanto ekova tiṭṭhati, ekova nisīdati, sabbiriyāpathesu ekova adutiyo.

“Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamāno itarītarena.
Parissayānaṃ sahitā achambhī,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti².

Evam vaṇṇitaṃ khaggavisāṇakappataṃ āpajjati.

Idāni tamatthaṃ upamāya sādiento **seyyathāpīti**-ādimāha. Tattha **pakkhī sakuṇoti** pakkhayutto sakuṇo. **Ḍeti**ti uppatati. Ayaṃ panettha saṅkhepattho—sakuṇo nāma “asukasmiṃ padese rukkho paripakkaphalo”ti ñatvā nānādisāhi āgantvā nakhapakkhatuṇḍādīhi tassa phalāni vijjhantā vidhunantā³ khādanti. “Idaṃ ajjatanāya, idaṃ svātanāya bhavissatī”ti tesam na hoti. Phale pana khīṇe neva rukkhassa ārakkhaṃ ṭhapenti, na tattha pattam vā nakhaṃ vā tuṇḍam vā ṭhapenti. Atha kho tasmim rukkhe anapekkho hutvā, yo yaṃ disābhāgaṃ icchati, so tena sapattabhārova uppatitvā gacchati. Evameva **ayaṃ bhikkhu nissaṅgo** nirapekkhoyeva pakkamati. Tena vuttaṃ “samādāyeva pakkamatī”ti. **Ariyēnāti** niddosena. **Ajjhattanti** sake attabhāve. **Anavajjasukhanti** niddosasukhaṃ.

181. **So cakkhunā rūpaṃ disvāti** so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhu cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvāti attho. Sesapadesupi yaṃ vattabbaṃ, taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Abyāsekasukhanti kilesehi anavasittasukhaṃ. “Avikiṇṇasukhaṃ”tipi vuttaṃ. Indriyaṃ varasukhaṃhi diṭṭhādīsu diṭṭhamattādivasena pavattatāya avikiṇṇaṃ hoti.

1. Vanapathaṃ pabbhāraṃ (Syā), vanapabbhāraṃ (Dī-Ṭṭha 1. 186; Ma-Ṭṭha 2. 117 piṭṭhesu.)

2. Khu 1. 286 piṭṭhe.

3. Vitudentā (Sī, Ka)

182. **So abhikkante paṭikkanteti** so manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ saṃvarena samannāgato bhikkhu imesu abhikkantapaṭikkantādīsu sattasu ṭhānesu satisampajaññavasena sampajānakārī hoti. Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ **Jhānavibhaṅge** vuttameva.

So iminā cāti-ādinā kiṃ dasseti? Araññavāsassa paccayasampattiṃ dasseti. Yassa hi ime cattāro paccayā natthi, tassa araññavāso na ijjhati. Tiracchānagatehi vā vanacarakehi vā saddhiṃ vatthabbataṃ āpajjati. Araññe adhivatthā devatā “kiṃ evarūpassa pāpabhikkhuno araññavāsenā”ti bheravaṃ saddaṃ sāventi, hatthehi sīsaṃ paharitvā palāyanākāraṃ karonti. “Asuko bhikkhu araññaṃ pavisitvā idaṇcidaṇca pāpakammaṃ akāsi”ti ayaso pattharati. Yassa panete cattāro paccayā atthi, tassa araññavāso ijjhati. So hi attano sīlaṃ paccavekkhanto kiñci kālakaṃ vā tilakaṃ vā apassanto pītiṃ uppādetvā taṃ khayato vayato sammāsanto ariyabhūmiṃ okkamati. Araññe adhivatthā devatā attamanā vaṇṇaṃ bhāsanti. Itissa udake pakkhittatelabindu viya yaso vitthāriko hoti. **Vivittanti-**ādīni heṭṭhā vuttatthāneva. **So evaṃ samāhite citte -pa- yathākammūpage satte pajānātī**ti ettake ṭhāne yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ **Visuddhimagge** vuttameva.

185. Tatiyavijjāya **so evaṃ samāhite citteti** vipassanāpādaṃ catutthajjhānacittaṃ veditabbaṃ. **Āsavānaṃ khayaññāyāti** arahattamaggaññatthāya. Arahattamaggo hi āsavānaṃ vināsanato āsavānaṃ khayoti vuccati, tatra cetāṃ ñāṇaṃ tappariyāpannattāti. **Cittaṃ abhininnāmetī**ti vipassanācittaṃ abhinīharati. **So idaṃ dukkhanti** evamādisu “ettakaṃ dukkhaṃ, na ito bhiyyo”ti sabbampi dukkhasaccaṃ sarasalakkaṇappaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti paṭivijjhati. Tassa ca dukkhassa nibbattikaṃ taṇhaṃ “ayaṃ dukkhasamudayo”ti, tadubhayampi yaṃ ṭhānaṃ patvā nirujjhati, taṃ tesāṃ appavattiṃ nibbānaṃ “ayaṃ dukkhanirodho”ti, tassa ca sampāpakaṃ ariyamaggaṃ ayaṃ “dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti sarasalakkaṇappaṭivedhena yathābhūtaṃ pajānāti, paṭivijjhatīti evamattho veditabbo.

Evam sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento **ime āsavāti**-ādimāha. **Tassa evaṃ jānato evaṃ passatoti** tassa evaṃ jānantassa evaṃ passantassa, saha vipassanāya koṭippattam maggam katheti. **Kāmāsavāti** kāmāsavato. **Vimuccatīti** iminā maggakkhaṇam dasseti. **Vimuttasminti** iminā phalakkhaṇam dasseti. Maggakkhaṇe hi cittam vimuccati, phalakkhaṇe vimuttam hoti. **Vimuttasmiṃ vimuttamiti** ñāṇanti iminā paccavekkhaṇāṇam dasseti. **Khīṇā jātīti**-ādīhi tassa bhūmiṃ. Tena hi ñāṇena so paccavekkhanto khīṇā jātīti-ādīni pajānāti. **Vusitanti** vuṭṭham parivuṭṭham, kataṃ caritaṃ niṭṭhitanti attho. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyam. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṃ satta sekkhā brahmacariyavāsam vasanti nāma, khīṇāsavo vuṭṭhavāso. Tasmā so attano brahmacariyavāsam paccavekkhanto **vusitam brahmacariyanti** pajānāti. **Kataṃ karaṇīyanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccam niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṃ kiccam karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā so attano karaṇīyam paccavekkhanto “kataṃ karaṇīyan”ti pajānāti. **Nāparam itthattāyāti** idāni puna itthabhāvāya, evaṃ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanākiccam natthīti pajānāti.

186. Sarāgādisu **appahīnoti** vikkhambhanappahānena vā tadanāgappahānena vā samucchadappahānena vā appahīno.

187. **Lābhī hotīti**-ādīsu **lābhīti** lābhavā paṭilabhitvā ṭhito. **Ajjhattam cetosamathassāti** niyakajjhattasaṅkhāte attano citte uppannassa cetosamathassa. **Adhipaññādharmavipassanāyāti** adhipaññāsaṅkhātāya khandhadhammesu aniccādivasena pavattāya vipassanāya. **Rūpasahagatānanti** rūpanimittārammaṇānam rūpāvacarasamāpattīnam. **Arūpasahagatānanti** na rūpanimittārammaṇānam arūpasamāpattīnam. Ettha ca paṭhamo aṭṭhasamāpattilābhī puthujjano, dutiyo sukkhavipassaka-ariyasāvako, tatiyo aṭṭhasamāpattilābhī ariyasāvako, catuttho lokiyamahājano veditabbo.

188. Anusotagāmī-ādīsu **anusotagāmīti** vaṭṭasotaṃ anugato, vaṭṭasote nimuggo puthujjano veditabbo. **Paṭisotagāmīti**

paṭisotagamano, anusotaṃ agantvā paṭisotaṃ gacchantassetāṃ adhivacanaṃ. **Pāpañca kammaṃ na karotīti** paññattaṃ vītikkamanto na karoti. **Sahāpi dukkhena sahāpi domanassenāti** kilesapariyuṭṭhāne sati uppanna dukkhadomanassena saddhimpī. **Paripuṇṇanti** tissannaṃ sikkhānaṃ ekāyapi anūnaṃ. **Parisuddhanti** nirupakkilesaṃ. **Brahmacariyanti** seṭṭhacariyaṃ. Iminā varena sotāpannasakadāgāmino kathitā. Kiṃ pana te rudantā brahmacariyaṃ carantīti? Āma, kilesarodanena rudantā caranti nāma. Silasampanno puthujjanabhikkhupi ettheva saṅgahito.

Ṭhitattoti ṭhitasabhāvo. Anāgāmī hi kāmarāgabyāpādehi akampanīyacittatāya ca tamhā lokā anāvattidhammatāya ca ṭhitasabhāvo nāma. **Tiṇṇoti** taṇhāsotaṃ uttiṇṇo. **Pāraṅgatoti**¹ nibbānapāraṃ gato. **Thale tiṭṭhatīti** arahattaphalasamāpattithale tiṭṭhati. **Cetovimuttinti** phalasamādhim. **Paññāvimuttinti** phalaññaṃ. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ khīṇāsavo “tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo”ti vuccati. Bāhitapāpatāya hi esa **brāhmaṇo** nāma.

189. Appassutādīsu **appakaṃ sutam hotīti** navaṅge Satthusāsane kiñcideva thokaṃ sutam hoti. **Na atthamaññāya na dhammamaññāya dhammānudhammapaṭipanno hotīti** Aṭṭhakathañca Pāliñca jānitvā lokuttaradhammassa anurūpadhammaṃ pubbabhāgapāṭipadaṃ paṭipanno na hoti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

190. Samaṇamacalādīsu **samaṇamacaloti** samaṇa-acalo, makāro padasandhikaro, niccalasamaṇo thirasamaṇoti attho. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ sotāpanno sāsane mūlajātāya saddhāya patiṭṭhitattā “samaṇamacalo”ti vuccati. Sakadāgāmī pana rajjanakilesassa atthitāya **samaṇapadumoti** vutto. Rattatṭhoti idha padumaṭṭho nāmāti vuttaṃ. Anāgāmī kāmarāgasankhātassa rajjanakilesassa natthitāya **samaṇapuṇḍarīkoti** vutto. Paṇḍaraṭṭho hi idha puṇḍarīkaṭṭho nāmāti

1. Pāragatoti (Syā)

vuttaṃ. Khīṇāsavo ca thaddhabhāvavakarānaṃ kilesānaṃ abhāvena **samaṇesu samaṇasukhumālo** nāmāti vutto. Appadukkhattthenapi cesa samaṇasukhumāloyevāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

191. Pañcake **tatrā**ti tesu “ārabhati ca vippaṭisārī ca hotī”ti-ādinā nayena hetṭhā uddiṭṭhapuggalesu. **Yvāyanti** yo ayaṃ. **Ārabhatī**ti ettha ārambhasaddo kammakiriyāhimsanavīriyavikopanāpattivītikkamesu vattati. Tathā hesa “yaṃkiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbaṃ ārambhapaccayā”ti¹ kamme āgato, “mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā”ti² kiriyāyaṃ, “samaṇaṃ Gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārabbhanti”ti³ himsane, “ārabhatha nikkamatha, yuñjatha Buddhasāsane”ti vīriye⁴, “bijagāma bhūtagāmasamārambhā paṭivirato hotī”ti⁵ vikopane, “ārabhati ca vippaṭisārī ca hotī”ti⁶ ayaṃ pana āpattivītikkame āgato, tasmā āpattivītikkamavasena ārabhati ceva tappaccayā vippaṭisārī ca hotīti ayamettha attho.

Yathābhūtaṃ nappajānātīti anadhigatattā yathāsabhāvato na jānāti. **Yatthassāti** yasmiṃ assa, yaṃ ṭhānaṃ patvā etassa puggalassa uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantīti attho. Kiṃ pana patvā te nirujjhantīti. Arahattamaggaṃ. Phalappattassa pana niruddhā nāma honti. Evaṃ santepi idha maggakiccavasena phalameva vuttanti veditabbaṃ. **Ārambhajāti** āpattivītikkamasambhavā. **Vipphaṭisārajāti** vipphaṭisārato jātā. **Pavaḍḍhantī**ti punappunaṃ uppajjanena vaḍḍhanti. **Sādhūti** āyācanasādhū. Idaṃ vuttaṃ hoti—yāva aparaddhañca vata āyasmakā, evaṃ santepi mayāṃ āyasmantaṃ yācāma “desetabbayuttakassa desanāya, vuṭṭhātabbayuttakassa vuṭṭhānena āvikātabbayuttakassa āvikiriyāya, ārambhaje

1. Khu 1. 394 piṭṭhe.

2. Aṃ 1. 351 piṭṭhe.

3. Ma 2. 32 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 158, 159 piṭṭhesu.

5. Dī 1. 5; Ma 1. 237 piṭṭhesu.

6. Aṃ 2. 147 piṭṭhe.

āsave pahāya, suddhante ʈhitabhāvapaccavekkhaṇena vippaṭṭisāraje āsave paṭivinodetvā nīharitvā vipassanācittañceva vipassanāpaññañca bhāvetū”ti. **Amunā pañcamena puggalenā**ti etena pañcamena khīṇāsavapuggalena. **Samasamo bhavissatī**ti lokuttaraguṇehi samabhāveneva samobhavissatīti evaṃ khīṇāsavena ovaditabboti attho.

Ārabhati na vippaṭṭisārī hotīti āpattiṃ āpajjati, taṃ pana desetum sabhāgapuggalaṃ pariyesati, tasmā na vippaṭṭisārī hoti. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana “vuṭṭhitattā na vippaṭṭisārī hotī”¹ti vuttaṃ. **Na ārabhati vippaṭṭisārī hotī**ti āpattiṃ nāpajjati, vinayapaññattiyāṃ pana akovidattā anāpattiyāṃ āpattisaññī hutvā vippaṭṭisārī hoti. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṃ pana “sakiṃ āpattiṃ āpajjitvā tato vuṭṭhāya pacchā kiñcāpi nāpajjati, vippaṭṭisāraṃ pana vinodetum na sakkotī”¹ti vuttaṃ. **Na ārabhati na vippaṭṭisārī hotī**ti neva āpattiṃ āpajjati, na vippaṭṭisārī hoti. Katamo panesa puggaloti. Ossaṭṭhavīriyapuggalo. So hi “kiṃ me imasmiṃ Buddhakāle parinibbānena, anāgate **Metteyyasammāsambuddhakāle** parinibbāyissāmi”ti visuddhasīlopi paṭipattiṃ na pūreti. Sopi “kimatthaṃ āyasmā pamatto viharati? Puthujjanassa nāma gati anibaddhā, āyasmā hi Metteyyasammāsambuddhassa sammukhabhāvaṃ labheyyapi na labheyyāpīti, arahattatthāya vipassanaṃ bhāvehi”ti ovaditabbova. Sesāṃ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

192. Datvā avajānātīti-ādīsu eko bhikkhu mahāpuñño catupaccayalābhī hoti, so cīvarādīni labhitvā aññaṃ appapuññaṃ āpucchati. Sopi tasmiṃ punappunaṃ āpucchante pi gaṇhātiyeva. Athassa itaro thokaṃ kupito hutvā maṅkubhāvaṃ uppādetukāmo vadati “ayaṃ attano dhammatāya cīvarādīni na labhati, amhe nissāya labhati”ti. Evaṃ puggalo **datvā avajānātī**ti nāma. Eko pana ekena saddhiṃ dve tīṇi vassāni vasanto pubbe taṃ puggalaṃ garuṃ katvā pacchā gacchante gacchante kāle cittikāraṃ na karoti, āsanāpi na vuṭṭhāti, upaṭṭhānampi na gacchati. Evaṃ puggalo **samvāsena avajānātī**ti nāma.

1. Am-Ṭṭha 3 Pañcakanipāte Tikaṇḍakīvaggavaṇṇanāyaṃ.

Ādheyyamukhoti ādito dheyyamukho, paṭhamavacanasmiṃyeva ṭhapitamukhoti attho. **Adhimuccitā hotīti** saddhātā hoti. Tatrāyaṃ nayo—eko puggalo sāruppaṃyeva bhikkhuṃ “asāruppo eso”ti katheti, taṃ sutvā esa niṭṭhaṃ gacchati. Puna aññena sabhāgena bhikkhunā “sāruppo ayan”ti vuttepi tassa vacanaṃ na gaṇhāti. “Asukena nāma ‘asāruppo ayan’ti amhākaṃ kathitaṃ”ti purimabhikkhunova kathaṃ gaṇhāti. Aparopissa dussīlaṃ “sīlavā”ti katheti, tassa vacanaṃ saddahitvā puna aññena “asāruppo esa bhikkhu, nāyaṃ tumhākaṃ santikaṃ upasaṅkamtum yutto”ti vuttopi tassa vacanaṃ aggahetvā purimasseva kathaṃ gaṇhāti. Aparo vaṇṇampi kathitaṃ gaṇhāti, avaṇṇampi kathitaṃ gaṇhātiyeveva, ayampi ādheyyamukhoyeva nāma, ādhātābbamukho yaṃ yaṃ suṇāti, tattha tattha ṭhapitamukhoti attho.

Loloti saddhādīnaṃ ittarakālaṭṭhitikattā assaddhiyādīhi lulitabhāvena lolo. **Ittarasaddhoti** parittasaddho aparipuṇṇasaddho. Sesesupi eseva nayo. Ettha pana punappunaṃ bhajanavasena saddhāva **bhatti**. **Pemaṃ** saddhāpemaṃ gehasitapemampi vaṭṭati. **Pasādo** saddhāpasādova. **Evam puggalo lolo hotīti** evaṃ ittarasaddhādītāya puggalo lolo nāma hoti, haliddirāgo viya, thusarāsīmhi koṭṭitakhāṇuko viya, assa piṭṭhiyaṃ ṭhapitakumbhaṇḍaṃ viya ca anibaddhaṭṭhāno muhuttana pasīdati, muhuttana kuppati.

Mando momūhoti aññāṇabhāvena mando, avisadatāya momūho, mahāmūlhoti attho.

193. Yodhājīvūpamesu **yodhājīvāti** yuddhūpajīvino. **Rajagganti** hatthi-assādīnaṃ pādappahārabhinnāya bhūmiyā uggataṃ rajakkhandhaṃ. **Na santhambhatīti** santhambhitvā ṭhātuṃ na sakkoti. **Sahati rajagganti** rajakkhandhaṃ disvāpi adhivāseti. **Dhajagganti** hatthi-assādipiṭṭhesu vā rathesu vā ussāpitānaṃ dhajānaṃ aggaṃ. **Ussāraṇanti** hatthi-assarathādīnañceva balakāyassa ca uccāsaddamahāsaddaṃ. **Sampahāreti** samāgate appamattakepi pahāre. **Haññatīti** vihaññati vighātaṃ āpajjati. **Byāpajjatīti** vipattiṃ āpajjati pakatibhāvaṃ jahati. **Sahati sampahāranti** dve tayo pahāre patvāpi sahati

adhivāseti. **Tameva saṅgāmasī**santi tameva jayakhandhāvāraṭṭhānaṃ.

Ajjhāvasatīti sattāhamattaṃ abhibhavitvā āvasati. Kiṃ kāraṇā?

Laddhappahārānaṃ pahārajagganatthañceva katakammānaṃ viśesaṃ ñatvā
ṭhānantaradānatthañca issariyasukhānubhavanatthañca.

194. Idāni yasmā Satthu yodhājīvehi kiccaṃ natthi, imasmim̐ pana
sāsane tathārūpe pañca puggale dassetuṃ idaṃ opammaṃ ābhataṃ, tasmā te
puggale dassento **evamevanti**-ādimāha.

Tattha **saṃsīdatī**ti micchāvitakkasmim̐ visīdati anupavisati. **Na sakkoti
brahmacariyaṃ sandhāretunti** brahmacariyavāsaṃ anupacchijjamānaṃ
gopetuṃ na sakkoti. **Sikkhādubbalyaṃ āvikatvā**ti sikkhāya dubbalabhāvaṃ
pakāsetvā. **Kimassa rajaggasminti** kiṃ tassa puggalassa rajaggaṃ nāmāti
vadati. **Abhirūpāti** abhirūpavatī. **Dassanīyāti** dassanayoggā. **Pāsādikāti**
dassaneneva cittappasādāvahā. **Paramāyāti** uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyāti**
sarīravaṇṇena ceva aṅgasaṇṭhānena ca.

196. **Ūhasatī**ti avahasati. **Ullapatī**ti katheti. **Ujjagghatī**ti paṇim̐ paharitvā
mahāhasitaṃ hasati. **Uppaṇḍetī**ti uppaṇḍanakathaṃ katheti.

197. **Abhinisīdatī**ti abhibhavitvā santike vā ekāsane vā nisīdati.
Dutiyapadepi eseva nayo. **Ajjhottharatī**ti avattharati.

198. **Viniveṭhetvā vinimocetvāti** gahitaṭṭhānato tassa hatthaṃ
viniveṭṭhetvā ceva mocetvā ca. Sesamettha uttānatthameva.

199. Piṇḍapātikesu **mandattā momūhattāti** neva samādānaṃ jānāti, na
ānisaṃsaṃ, attano pana mandattā momūhattā aññāneva piṇḍapātiko hoti.
Pāpiccho icchāpakatoti “piṇḍapātikassa me sato ‘ayaṃ piṇḍapātiko’ti
catupaccayasakkāraṃ karissanti, lajjī appicchoti-ādīhi ca guṇehi
sambhāveṣṣanti”ti evaṃ pāpikāya icchāya ṭhatvā tāya pāpicchāya abhibhūto
hutvā piṇḍapātiko hoti. Ummādasena piṇḍāya caranto pana **ummāda
cittavikkhepā**

piṇḍapātiko nāma hoti. **Vaṇṇitanti** “idaṃ piṇḍapātikaṅgaṃ nāma Buddhhehi ca Buddhasāvakehi ca vaṇṇitaṃ pasatthan”ti piṇḍapātiko hoti.

Appicchataṃyeva nissāyāti-ādīsu “iti appiccho bhavissāmi, idaṃ me piṇḍapātikaṅgaṃ appicchatāya saṃvattissati, iti santuṭṭho bhavissāmi, idaṃ me piṇḍapātikaṅgaṃ santuṭṭhiyā saṃvattissati, iti kilese saṃlikhissāmi, idaṃ me piṇḍapātikaṅgaṃ kilesasallekhanatthāya saṃvattissati”ti piṇḍapātiko hoti. **Idamatthitanti** imāha kalyāṇāya paṭipattiyā atthikabhāvaṃ, iminā vā piṇḍapātamattena atthikabhāvaṃ, yaṃ yaṃ laddhaṃ, tena teneva yāpanabhāvaṃ nissāyāti attho. **Aggoti** jeṭṭhako. Sesāni tasseva vevacanāni.

Gavā khīranti gāvito khīraṃ nāma hoti, na vinā gāviyā. **Khīramhā dadhīti**-ādīsupi eseve nayo. **Evamevanti** yathā etesu pañcasu gorasesu sappimaṇḍo aggo, evamevaṃ imesu pañcasu piṇḍapātikesu yvāyaṃ appicchataḍḍhiṃ nissāya piṇḍapātiko hoti, ayaṃ aggo ca seṭṭho ca pāmokkho ca uttamo ca pavaro ca. Imesu pana pañcasu piṇḍapātikesu dveva janā piṇḍapātikā, tayo na piṇḍapātikā. Nāmamattena pana piṇḍapātikāti veditabbā. **Khalupacchābhattikā**-ādīsupi eseve nayo.

Pañcakaniddesavaṇṇanā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

202. Chakke **tatrāti** tesu chasu puggalesu. **Sammāsambuddho tena daṭṭhabboti** so puggalo tena anācariyakena attanā uppāditena sabbaññutaññāṇena Sabbaññubuddho daṭṭhabbo.

Paccekasambuddho tenāti-ādīsupi tena paccekasambodhiñāṇena so puggalo paccekasambuddho, tena sāvakapāramiñāṇena te puggalā Sāriputtamoggallānā, tena dukkhassa antakaraṇena te puggalā avasesā arahanto, tena itthattaṃ anāgamanena so puggalo anāgāmī, tena itthattaṃ āgamanena te puggalā sotāpannasakadāgāmino daṭṭhabboti.

Chakkaniddesavaṇṇanā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

203. Sattake **sakirīṃ nimuggoti** ekavāraṃ nimuggo. **Ekantakālakehīti** ekanteneva kālakehi natthikavāda-ahetukavāda-akiriyavādasāṅkhātehi niyatamicchādiṭṭhidhammehi. **Evaṃ puggaloti** iminā kāraṇena puggalo ekavāraṃ nimuggo tathā nimuggova hoti. Etassa hi puna bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthīti vadanti. Makkhaligosālādayo viya heṭṭhā narakaggīnaṃyeva āhāro hoti.

Sāhu saddhā kusalesu dhammesūti kusaladhammesu saddhā nāma sādhuḷaddhikāti ummujjati. So tāvatakeneva kusaleṇa ummujjati nāma. **Sādhu hirīti**-ādisupi eśeva nayo. **Hāyatiyevāti** caṅkavāre āsitta-udakaṃ viya ekantena parihāyateva. **Evaṃ puggaloti** evaṃ sāhu saddhāti imesaṃ saddhādīnaṃ vasena ekavāraṃ ummujjitvā tesāṃ parihāniyā puna nimujjatiyeva Devadattādayo viya. Devadatto hi aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattetvāpi puna Buddhānaṃ paṭikaṇṭakatāya tehi guṇehi parihīno ruhiruppādakammaṃ saṃghabhedakammaṇca katvā kāyassa bhedaṃ dutiyacittavāreṇa niraye nibbatti. Kokāliko dve aggasāvake upavaditvā Padumaniraye nibbatto.

Neva hāyati no vaḍḍhatīti appahonakakālepi na hāyati, pahonakakālepi na vaḍḍhati. Ubhayampi panetaṃ agārikenapi anagārikenapi dīpetabbaṃ. Ekacco hi agāriko appahonakakāle pakkhikabhattaṃ vā salākabhattaṃ vā vassāvāsikaṃ vā upanibandhāpeti. So pacchā pahonakakālepi pakkhikabhattādimattameva pavatteti. Anagārikopi ādimhi appahonakakāle uddesaṃ vā dhutaṅgaṃ vā gaṇhāti. Medhābalavīriyasampattiyaṃ pahonakakālepi tato uttarīṃ na karoti. **Evaṃ puggaloti** evaṃ imāya saddhādīnaṃ ṭhitiyā puggalo ummujjitvā ṭhito nāma hoti.

Ummujjitvā vipassati viloketīti sotāpanno puggalo uṭṭahitvā gamanamaggaṃ¹ gantabbaṃ disaṃ vā oloketi nāma.

1. Uddhaṃ gamanamaggaṃ (Syā)

Ummujjivā pataratīti sakadāgānipuggalo kilesatanutāya uṭṭhahitvā gantabbadisābhimukho patarati nāma.

Patigādhappatto hotīti anāgānipuggalo uṭṭhāya viloketvā patarivā gantvā ekasmiṃ tṭhāne patiṭṭhāpatto nāma hoti, tiṭṭhati na punāgacchati.

Tiṇṇo pārāṅgato thale tiṭṭhatīti sabbakilesoghaṃ taritvā paratīraṃ gantvā nibbānathale tṭhito nāma hoti. Ime pana satta puggalā udakopamena dīpitā.

Satta kira jaṅghavāṇijā addhānamaggapaṭipannā antarāmagge ekaṃ puṇṇanadiṃ pāpuṇimsu. Tesu paṭhamam otiṇṇo udakabhīruko puriso otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjivā puna uṭṭhātuṃ nāsakkhi, antoyeva macchakacchapabhakkho jāto. Duttiyo otiṇṇaṭṭhāne nimujjivā sakim uṭṭhahitvā puna nimuggo uṭṭhātuṃ nāsakkhi, antoyeva macchakacchapabhakkho jāto. Tatiyo nimujjivā uṭṭhahi¹, so majjhe nadiyā tṭhāvā neva orato āgantum, na parato gantum asakkhi. Catuttho uṭṭhāya tṭhito uttaraṇatittham olokesi. Pañcamo otaraṇatittham oloketvā patari. Chaṭṭho taritvā pārimatīraṃ gantvā kaṭippamāṇe udaye tṭhito. Sattamo pārimatīraṃ gantvā gandhacūṇṇadīhi nhatvā varavattāni nivāsetvā surabhivilepanam vilimpitvā nīluppalādīni piḷandhitvā nānālaṅkārapaṭimaṇḍito mahānagaram pavisitvā pāsādavaramāruya uttamabhojanam bhuñji.

Tattha satta jaṅghavāṇijā viya ime satta puggalā, nadī viya vaṭṭam, paṭhamassa udakabhīrukassa purisassa otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjanam viya micchādīṭṭhikassa vaṭṭe nimujjanam, ummujjivā nimuggapuriso viya saddhādīnam uppattimattakena ummujjivā tesam parihāniyā nimuggapuggalo, majjhe nadiyā tṭhito viya saddhādīnam tṭhitiyā tṭhitapuggalo, uttaraṇatittham olovento viya gantabbamaggam gantabbadisam vā olovento sotāpanno, pataritapuriso viya kilesatanutāya pataranto sakadāgāmī, taritvā kaṭimatte udaye tṭhitapuriso viya anāvattitadhammatāya tṭhito anāgāmī, nhatvā

1. Uṭṭhito (Sī, Syā)

pārimatīraṃ uttaritvā thale ṭhitapuriso viya cattāro oghe atikkamitvā nibbānathale ṭhito khīṇāsavabrāhmaṇo, thale ṭhitapurisassa nagaraṃ pavisitvā pāsādavaraṃ āruyha uttamabhojanabhūñjanaṃ viya khīṇāsavassa nibbānārammaṇaṃ phalasamāpattiṃ appetvā vītināmanaṃ veditabbaṃ. Ubhatobhāgavimuttādayo heṭṭhā pakāsītāyevāti.

Sattakaniddesavaṇṇanā.

207. Aṭṭhakanavakaniddesāpi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

209. Dasakaniddese **idhā**ti kāmāvacarabhūmiyaṃ. Kāmāvacarabhūmiyañhi sattakkhattuparamādīnaṃ kāmāvacarabhūmiyaññeva niṭṭhā hoti, kāmāvacarattabhāveneva arahattappatti ca anupādisesanibbānappatti ca hotīti attho.

Idha vihāyāti idha kāmāvacare attabhāve vihāya suddhāvāsattabhāve ṭhitānaṃ niṭṭhā hotīti attho. Antarāparinibbāyi-ādayo hi idha anāgāmiphalaṃ patvā ito cutā Suddhāvāsesu uppajjitvā tena attabhāvena arahattañceva anupādisesanibbānadhātuṇca pāpuṇanti. Tena vuttaṃ “imesaṃ pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā”ti.

Dasakaniddesavaṇṇanā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Yaṃ ve Puggalapaññattiṃ, loka appaṭipuggalo.

Nātisaṅkhepato Satthā, desesi tidasālaye.

Tassā Aṭṭhakathañceva, Dīpabhāsāya saṅkhatāṃ.

Āgamaṭṭhakathāyo ca, ogāhetvā asesato.

Suvibhatto asaṁkiṇṇo, yo yo attho yahim yahim.
 Tato tato taṁ gahetvā, pahāya ativitthāraṁ.
 Visuddhimagge yaṁ vuttaṁ, taṁ anādāya saṅkhatā.
 Nātisaṅkhepavitthāra-nayenaṭṭhakathā ayaṁ.
 Taṁ etaṁ sattamattehi, bhāṇavārehi tantiyā.
 Ciraṭṭhitatthaṁ dhammassa, saṅkharontena yaṁ mayā.
 Sampattaṁ kusalaṁ tena, saddhammaṁ sukhumaṁ sivaṁ.
 Oloketu visuddhena, pāṇayo dhammacakkhunāti.

Puggalapaññatti-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Kathāvatthu-aṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Nisinno devalokasmiṃ, devasaṃghapurakkhato.

Sadevakassa lokassa, Satthā appaṭipuggalo.

Sabbapaññattikusalo, paññattiparidīpanaṃ.

Vatvā Puggalapaññattiṃ, loke uttamapuggalo.

Yaṃ puggalakathādīnaṃ, kathānaṃ vatthubhāvato.

Kathāvatthupakaraṇaṃ, saṅkhepena adesayī.

Mātikāṭṭhapaneneva, ṭhapitassa surālaye.

Tassa Moggaliputtana, vibhattassa mahītale.

Idāni yasmā sampatto, attasaṃvaṇṇanākkamo.

Tasmā naṃ vaṇṇayissāmi, taṃ suṇātha samāhitāti.

Nidānakathā

Yamakaṇṭhāpāṭiḥirāvasānasmiṃhi Bhagavā tidasapure pāricchattakamūle

Paṇḍukambalasilāyaṃ vassaṃ upagantvā mātaraṃ kāyasakkhim katvā

devaparisāya abhidhammakathaṃ kathento

Dhammasaṅgaṇīvibhaṅgadhātukathāpuggalapaññattippakaraṇāni desayitvā

Kathāvatthudesanāya vāre sampatte “anāgate mama sāvako mahāpañño

Moggaliputtatissatthero nāma uppannaṃ sāsanaṃ malaṃ sodhetvā

tatiyaṃsaṅgītiṃ karonto bhikkhusaṃghassa majjhe nisinno sakavāde pañca

suttasatāni paravāde pañcāti suttasahassaṃ samodhānetvā imaṃ pakaraṇaṃ

bhājessatī”ti tassokāsaṃ karonto yā cesā puggalavāde tāva catūsu pañhesu

dvinnāṃ pañcakānaṃ vasena aṭṭhamukhā vādayutti, taṃ ādiṃ katvā

sabbakathāmaggesu asampuṇṇabhāṇavāramattāya tantiyā mātikaṃ ṭhapesi.

Athāvasesaṃ abhidhammakathaṃ vitthāranayeneva kathetvā vutthavasso suvaṇṇarajatasopānamajjhe¹ maṇimayena sopānena devalokato Saṅkassanagare oruyha sattahitaṃ sampādentō yāvatāyukaṃ ṭhatvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi.

Athassa Mahākassapappamukho vasīgaṇo Ajātasatturājānaṃ sahāyaṃ gahetvā dhammavinayasarīraṃ saṅgahaṃ² āropesi. Tato vassasatassa accayena Vajjiputtakā bhikkhū dasa vatthūni dīpayimsu, tāni sutvā Kākaṇḍakassa brāhmaṇassa putto Yasatthero Susunāgaputtaṃ Kālāsokaṃ³ nāma rājānaṃ sahāyaṃ gahetvā dvādasannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ antare sattatherasatāni uccinitvā tāni dasavatthūni madditvā dhammavinayasarīraṃ saṅgahaṃ āropesi.

Tehi pana dhammasaṅgāhakattherehi niggahitā dasasahassā Vajjiputtakā bhikkhū pakkaṃ pariyesamānā attano anurūpaṃ dubbalapakkaṃ labhitvā visuṃ Mahāsaṅghikācariyakulaṃ nāma akaṃsu. Tato bhijjivā aparāni dve ācariyakulāni jātāni Gokulikā ca, Ekabyohārikā ca. Gokulikanikāyato bhijjivā aparāni dve ācariyakulāni jātāni Paṇṇattivādā ca, Bāhuliyā⁴ ca. Bahussutikātipi tesāmyeva nāmaṃ. Tesāmyeva antare Cetiyavādā nāma apare ācariyavādā uppannā. Evaṃ Mahāsaṅghikācariyakulato dutiye vassāsate pañcācariyakulāni uppannāni, tāni Mahāsaṅghikehi saddhiṃ cha honti.

Tasmiṃyeva dutiye vassasate Theravādato bhijjivā dve ācariyavādā uppannā Mahisāsakā⁵ ca, Vajjiputtakā ca. Tattha Vajjiputtakavādato bhijjivā apare cattāro ācariyavādā uppannā Dhammuttariyā, Bhadrāyānikā, Channāgārikā, Samitiyāti. Puna tasmiṃyeva dutiye vassasate Mahisāsakavādato bhijjivā Sabbatthivādā⁶ Dhammaguttikāti dve ācariyavādā uppannā. Puna Sabbatthivādakulato bhijjivā Kassapikā nāma jātā. Kassapikesu bhinnesu apare Saṅkantikā nāma jātā. Saṅkantikesu bhinnesu Suttavādā nāma jātāti Theravādato bhijjivā ime

1. ...sopānānaṃ majjhe (Sī, Syā)

2. Saṅgītiṃ (Ka)

3. Asokaṃ (Syā)

4. Bāhulikā (Sī)

5. Mahimsāsakā (Sī)

6. Sabbatthikavādā (Syā)

ekādasa ācariyavādā uppannā, te Theravādehi saddhiṃ dvādasa honti. Iti ime ca dvādasa, Mahāsaṃghikānañca cha ācariyavādāti sabbeva aṭṭhārasa ācariyavādā dutiye vassasate uppannā. Aṭṭhārasa nikāyātipi, aṭṭhārasācariyakulānītipi etesaṃyeva nāmaṃ. Etesu pana sattarasa vādā bhinnakā, Theravādo asambhinnakoti veditabbo. Vuttampi cetam

Dīpavaṃse—

“Nikkaḍḍhitā pāpabhikkhū, therehi Vajjiputtakā.
 Aññaṃ pakkhaṃ labhitvāna, adhammavādī bahū janā.
 Dasasahassā samāgantvā, akaṃsu dhammasaṅgahaṃ.
 Tasmāyaṃ dhammasaṅgīti, mahāsaṅgīti vuccati.
 Mahāsaṅgītikā bhikkhū, vilomaṃ akaṃsu sāsane.
 Bhinditvā mūlasaṅgahaṃ, aññaṃ akaṃsu saṅgahaṃ.
 Aññaṃtra saṅgahitā¹ suttam, aññaṃtra akarīmsu te.
 Atthaṃ dhammañca bhindīmsu, vinaye nikāyesu ca pañcasu.
 Pariyāyadesitañcāpi, atho nipariyāyadesitaṃ.
 Nītatthañceva neyyatthaṃ, ajānitvāna bhikkhavo.
 Aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ, aññaṃ atthaṃ ṭhapayīmsu te.
 Byañjanacchāyāya te bhikkhū, bahuṃ atthaṃ vināsayuṃ.
 Chaḍḍetvāna ekadesaṃ, suttam vinayagambhiraṃ.
 Patirūpaṃ suttam vinayaṃ, tañca aññaṃ karīmsu te.
 Parivāraṃ atthuddhāraṃ, abhidhammaṃ chappakaraṇaṃ.
 Paṭisambhidañca Niddesaṃ, ekadesaṃ Jātaṃ.
 Ettakaṃ vissajjitvāna², aññāni akarīmsu te.
 Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.
 Pakatibhāvaṃ jahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.
 Pubbaṅgamā bhinnavādā, mahāsaṅgītikārakā.

1. Saṅgahitaṃ (Sī)

2. Vissajjetvāna (Sī), vibhajitvāna (Syā)

Tesañca anukārena, bhinnavādā bahū ahu.
 Tato aparakālamhi, tasmim̐ bhedo ajāyatha.
 Gokulikā Ekabyohāri, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
 Gokulikānaṃ dve bhedā, aparakālamhi jāyatha.
 Bahussutikā ca paññatti, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
 Cetiya ca punavādī, mahāsaṅgītibhedakā.
 Pañcavādā ime sabbe, mahāsaṅgītimūlakā.
 Atthaṃ dhammañca bhindim̐su, ekadesañca saṅgahaṃ.
 Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.
 Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.
 Pakatibhāvaṃ jahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.
 Visuddhattheravādamhi, puna bhedo ajāyatha.
 Mahisāsakā Vajjiputtakā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
 Vajjiputtakavādamhi, catudhā bhedo ajāyatha.
 Dhammuttarikā Bhaddayānikā, Channāgārikā ca samiti.
 Mahisāsakānaṃ dve bhedā, aparakālamhi ajāyatha.
 Sabbatthivādā Dhammaguttā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
 Sabbatthivādānaṃ Kassapikā, Saṅkantikassapikena ca.
 Saṅkantikānaṃ Suttavādī, anupubbena bhijjatha.
 Ime ekādasa vādā, sambhinnā Theravādato.
 Atthaṃ dhammañca bhindim̐su, ekadesañca saṅgahaṃ.
 Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.
 Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca.
 Pakatibhāvaṃ jahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.
 Sattarasa bhinnavādā, ekavādo abhinnako.
 Sabbevaṭṭhārasa honti, bhinnavādena te saha.

Nigrodhova mahārukkho, thera vādānamuttamo.

Anūnaṃ anadhikaṇca, kevalaṃ Jinasāsaṇaṃ.

Santakā¹ viya rukkhamhi, nibbattā vādasesakā.

Paṭhame vassasate natthi, dutiye vassasatantare.

Bhinnā sattarasa vādā, uppannā Jinasāsane”ti.

Aparāparaṃ pana Hemavatikā Rājagirikā Siddhatthikā Pubbaseliyā
Aparaseliyā Vājiriyāti aññepi cha ācariyavādā uppannā, te idha anadhippetā.
Purimakānaṃ pana aṭṭhārasannaṃ ācariyavādānaṃ vasena pavattamāne
sāsane paṭiladdhasaddho Asoko dhammarājā divase divase Buddhapūjāya
satasahassaṃ, dhammapūjāya satasahassaṃ, saṃghapūjāya satasahassaṃ,
attano ācariyassa Nigrodhattherassa satasahassaṃ, catūsu dvāresu
bhesajjathāya satasahassanti pañcasatasahassāni pariccajanto sāsane uḷāraṃ
lābhasakkāraṃ pavattesi.

Titthiyā hatalābhasakkārā² antamaso ghāsacchādanamattampi³
alabhantā lābhasakkāraṃ patthayamānā bhikkhūsu pabbajitvā sakāni sakāni
diṭṭhigatāni “ayaṃ dhammo, ayaṃ vinayo, idaṃ Satthusāsanā”ti dīpentī.
Pabbajjaṃ alabhamānāpi sayameva kese chinditvā kāsāyāni vatthāni
acchādetvā vihāresu vicarantā uposathakammādikaraṇakāle saṃghamajjham
pavisanti, te bhikkhusaṃghena dhammena vinayena Satthusāsanena
niggaḃhamānāpi dhammavinayānulomāya paṭipattiyā asaṇṭhahantā
anekarūpaṃ sāsanaṃ abbudaṇca malaṇca kaṇṭakaṇca samuṭṭhāpentī. Keci
aggim paricaranti, keci pañcātape tapanti, keci ādiccaṃ anuparivattanti, keci
“dhammaṇca vinayaṇca vobhindissāmā”ti tathā tathā paggaṇhimsu. Tadā
bhikkhusaṃgho na tehi saddhim uposathaṃ vā pavāraṇaṃ vā akāsi,
asokārāme satta vassāni uposatho upacchiḃji.

Rājā “āṇāya kāressāmī”ti vāyamantopi kāretuṃ nāsakkhi, aññadatthu
duggahitagāhinā bālena amaccena anekesu bhikkhūsu jīvitā voropitesu
vippaṭṭisārī ahosi, so taṇca vippaṭṭisāraṃ taṇca sāsane uppannaṃ abbudaṃ
vūpasametukāmo “ko nu kho imasmiṃ atthe

1. Kaṇṭakā (Ka), vandākā (?)

2. Rahitalābhasakkārā (Syā)

3. Ghāsacchādanampi (Syā)

paṭibalo”ti saṅghaṃ pucchitvā “Moggaliputtatissatthero mahārājā”ti sutvā saṅghassa vacanena Ahogaṅgāpabbatako¹ theram pakkosāpetvā iddhipāṭihāriyadassanena therassa ānubhāve² nibbicikiccho attano kukkucam pucchitvā vippaṭisāram vūpasamesi. Theropi taṃ rājuyyāneyeva vasanto satta divasāni samayaṃ uggaṇhāpesi, so uggaḥitasamayo sattame divase Asokārāme bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā sāṇipākāraṃ parikkhipāpetvā sāṇipākārantare nisinno ekaladdhike ekaladdhike bhikkhū ekato ekato kāretvā ekamekaṃ bhikkhusamūhaṃ pakkosāpetvā pucchi “bhante kimvādī Sammāsambuddho”ti. Tato sassatavādino “sassatavādī”ti āhaṃsu. Ekaccasassatikā, antānantikā, amarāvikkhepikā, adhiccasamuppannikā, saññīvādā, asaññīvādā, nevasaññīnāsaññīvādā, ucchedavādā, diṭṭhadhammanibbānavādā “diṭṭhadhammanibbānavādī”ti āhaṃsu. Rājā paṭhamameva samayassa uggaḥitattā “nayime bhikkhū, aññatitthiyā ime”ti ṇatvā tesam setakāni vatthāni datvā uppabbājesi, te sabbepi saṭṭhisahassā ahesum.

Athaññe bhikkhū pakkosāpetvā pucchi “kimvādī bhante Sammāsambuddho”ti. Vibhajjavādī mahārājāti evaṃ vutte rājā theram pucchi “vibhajjavādī bhante Sammāsambuddho”ti. Āma mahārājāti. Tato rājā “suddhaṃ dāni bhante sāsaṇaṃ, karotu bhikkhusaṅgho uposathan”ti ārakkhaṃ datvā nagaraṃ pāvisi. Samaggo saṅgho sannipatitvā uposathaṃ akāsi, tasmim sannipāte saṭṭhibhikkhusatasahassāni ahesum. Tasmim samāgame Moggaliputtatissatthero yāni ca tadā uppannāni vatthūni yāni ca āyatim uppajjissanti, sabbesampi tesam paṭibāhanatthaṃ Satthārā dinnanayavaseneva Tathāgatena ṭhapitamātikaṃ vibhajanto sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcāti suttasahassam āharitvā imaṃ parappavādamathanam āyatilakkhaṇaṃ **Kathāvatthuppakaraṇaṃ** abhāsi.

Tato saṭṭhisatasahassasaṅkhyesu bhikkhū uccinitvā Tipiṭakapariyattidharānaṃ pabhinnapaṭisambhidānaṃ bhikkhūnaṃ saḥassamekaṃ gahetvā yathā Mahākassapaṭthero ca Yasatthero ca dhammañca vinayañca saṅgāyimsu, evameva

1. Adhogaṅgāpabbatato (Syā)

2. Ānubhāvena (Syā, Ka)

saṅgāyanto sāsanaṃ māraṃ visodhetvā tatiyaṃ saṅgītiṃ akāsi. Tattha
abhidhammaṃ saṅgāyanto imaṃ yathābhāsitaṃ pakaraṇaṃ saṅgahaṃ
āropesi. Tena vuttaṃ—

“Yaṃ puggalakathādīnaṃ, kathānaṃ vatthubhāvato.

Kathāvatthuppakaraṇaṃ, saṅkhepena adesayī.

Mātikāṭṭhapaneneva, ṭhapitassa surālaye.

Tassa Moggaliputtena, vibhattassa mahītale.

Idāni yasmā sampatto, atthasaṃvaṇṇanākkamo.

Tasmā naṃ vaṇṇayissāmi, taṃ suṇātha samāhitā”ti.

Nidānakathā niṭṭhitā.

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

1. Tattha **puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā**ti ayam pucchā. **Āmantā**ti ayam paṭijānanā. Kassa panāyam pucchā, kassa paṭijānanāti. Asukassāti na vattabbā. Bhagavatā hi imasmim pakaraṇe nānappakārānaṃ laddhīnaṃ visodhanatthaṃ tantivasena mātikā ṭhapitā, sā therena Satthārā dinnanaye ṭhatvā tantivasena vibhattā. Na hi thero yattakā ettha vādamaggā dassitā, tattakehi vādīhi¹ saddhim vādena viggāhikakathaṃ kathesi. Evaṃ santepi pana tāsāṃ tāsāṃ kathānaṃ atthassa sukhāvadhāraṇatthaṃ sakavādīpucchā paravādīpucchā sakavādīpaṭipaññā paravādīpaṭipñāti evaṃ vibhāgaṃ dassetvāva atthavaṇṇanaṃ karissāma.

Puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti hi ayam sakavādīpucchā. Tāya “ye atthi puggaloti evamladdhikā puggalavādino, te evaṃ pucchitabbā”ti dīpeti. Ke pana puggalavādinoti? Sāsane vajjiputtakā ceva samitiyā ca bahiddhā ca bahū aññatitthiyā. Tattha **puggaloti** attā satto jīvo. **Upalabbhatī**ti paññāya upagantvā labbhati, ñāyatīti attho. **Saccikaṭṭhaparamatthenā**ti ettha **saccikaṭṭhoti** māyāmarīci-ādayo viya abhūtākārena aggahetabbo bhūtaṭṭho. **Paramatthoti** anussavādivasena aggahetabbo uttamattho. Ubhayenāpi yo parato “puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthena rūpaṇca upalabbhatī”ti-ādinā khandhāyatanadhātu-indriyavasena sattapaññāsavidho dhammappabhedo dassito, yathā so bhūtena sabhāvaṭṭhena upalabbhati, evaṃ tava puggalo upalabbhatīti pucchati. Paravādī **āmantā**ti paṭijānāti. Paṭijānanañhi katthaci “āma bhante”ti āgacchati, katthaci “āmo”ti paṭijānanaṃ² āgacchati, idha pana “āmantā”ti āgataṃ. Tatrāyaṃ adhippāyo—so hi yaṃ taṃ parato vuttaṃ Bhagavatā “atthi puggalo attahitāya paṭipanno”ti³.

1. Vādethi (Syā)

2. Paṭijānananti (Sī)

3. Am 1. 408 piṭṭhe.

suttaṃ āgataṃ, taṃ gahetvā yasmā pana Bhagavā saccavādī na viśaṃvādanapurekkhāro vācaṃ bhāsati, nāpi anussavādivasena dhammaṃ deseti, sadevakaṃ pana lokaṃ sayam abhiññā sacchikatvā pavedeti, tasmā yo tena¹ vutto “atthi puggalo attahitāya paṭipanno”ti, so saccikaṭṭhaparamattheneva atthīti laddhiṃ gahetvā “āmantā”ti paṭijānāti.

Athassa tādisassa lesavacanassa chalavādassa okāsaṃ adadamāno sakavādī **yo saccikaṭṭho**ti-ādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo—yvāyaṃ parato “sappaccayo appaccayo, saṅkhato asaṅkhato, sassato asassato, sanimitto animitto”ti evaṃ paridīpito rūpādisattapaññāsavidho dhammappabhedo āgato, na sammutisaccavasena, nāpi anussavādivasena gahetabbo, attano pana bhūtatāya eva saccikaṭṭho, attapaccakkhatāya ca paramattho, taṃ sandhāyāha “yo saccikaṭṭho paramattho, tato so puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā”ti.

Tatoti karaṇavacanameṭaṃ, tasmā tena saccikaṭṭhaparamatthena so puggalo upalabbhatīti ayamettha attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—ruppanādibhedena vā sappaccayādibhedena vā ākārena yo saccikaṭṭhaparamattho upalabbhati, kiṃ te puggalopi² tenākārena upalabbhatīti. **Na hevaṃ vattabbeti** avajānanā paravādissa. So hi tathārūpaṃ puggalaṃ anicchanto avajānāti. Tatrāyaṃ padacchedo—na hi evaṃ vattabbeti, na ha evantipi vaṭṭati. Dvinnampi evaṃ na vattabboti attho.

Ājānāhi niggahanti sakavādivacanaṃ. Yasmā te purimāya vattabbapaṭiññāya pacchimā navattabbapaṭiññā, pacchimāya ca purimā na sandhiyati, tasmāpi niggahaṃ patto, taṃ niggahaṃ dosaṃ aparādhaṃ sampañicchāhīti attho. Evaṃ niggahaṃ ājānāpetvā idāni taṃ ṭhapanāya ceva anulomapaṭilomato pāpanāropanānañca vasena pākaṭaṃ karonto **hañci puggaloti**-ādimāha. Tattha **hañci puggalo upalabbhatīti** yadi puggalo upalabbhati, sace puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti attho. Ayaṃ tāva paravādīpakkhassa ṭhapanato niggahapāpanāropanānaṃ

1. Tena Bhagavatā (Syā)

2. So puggalopi (Syā)

lakkhaṇabhūtā anulomaṭṭhapanā nāma. **Tena vata reti**-ādi anulomapakkhe niggahassa pāpitattā anulomapāpanā nāma. Tattha **tenāti** kāraṇavacanāṃ. **Vatāti** okappanavacanāṃ. **Reti** āmantanavacanāṃ. Idam vuttam hoti—tena re vattabbe vata¹, re hambho bhadramukha tena kāraṇena vattabboyevāti. **Yam tattha vadesīti**-ādi anulomapakkhe niggahassa āropitattā anulomaropanā nāma. Yam tassa² pariyosāne micchātipadam, tassa purato idam teti āharitabbaṃ. Idam te micchāti ayañhettha attho³, parato ca Pāliyam etaṃ āgatameva.

No ce pana vattabbeti-ādi “na hevaṃ vattabbe”ti paṭikkhittapakkhassa ṭhapitattā paṭilomato niggahapāpanāropanānaṃ lakkhaṇabhūtā paṭilomaṭṭhapanā nāma. **No ca vata reti**-ādi paṭilomapakkhe niggahassa pāpitattā paṭilomapāpanā nāma. Puna **yam tattha vadesīti**-ādi paṭilomapakkhe niggahassa āropitattā paṭilomaropanā nāma. Idhāpi pariyosāne micchātipadassa purato idam teti āharitabbameva. Paratopi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo.

Tatrāyam ādito paṭṭhāya saṅkhepattho—yadi puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthena, tena vata bho⁴ so upalabbhatīti vattabbo. Yam pana tattha vadesi “vattabbo kho purimapañhe ‘saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī’ti, no ca vattabbo dutiyapañhe ‘tato so puggalo upalabbhatī’ti”, idam te micchāti evaṃ tāva anulomato ṭhapanāpāpanāropanā honti. Atha na vattabbo dutiyapañhe “tato so upalabbhatī”ti, purimapañhepi na vattabbova. Yam panettha vadesi “vattabbo kho purimapañhe ‘saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī’ti, no ca vattabbo dutiyapañhe ‘tato so puggalo upalabbhatī’ti”, idam te micchāti evaṃ paṭilomato ṭhapanāpāpanāropanā honti. Evametam niggahassa ca anulomapaṭilomato catunnaṃ pāpanāropanānaṃca vuttattā upalabbhatīti-ādikaṃ anulomapañcayam nāma. Ettha ca kiñcāpi anulomato pāpanāropanāhi eko, paṭilomato pāpanāropanāhi ekoti dve niggahā katā, ājānāhi niggahanti etasseva

1. Tena vata re vattabbeti (Syā)

2. Yañcassa (Syā)

3. Ayañcettha attho (Syā)

4. Tena vata re (Syā)

panettha puggalo upalabbhatīti paṭhamam vādam nissāya paṭhamassa niggahassa dvīhākārehi āropitattā ekovāyam niggahoti paṭhamo niggaho.

2. Idāni paccaṇīkanayo hoti. Tattha pucchā paravādissa. So hi “atthi puggalo attahitāya paṭipanno”ti gahitattā “nupalabbhatī”ti asampaṭicchanto evam pucchatī. Sakavādī yathā rūpādidhammā upalabbhanti, evam anupalabbhaniyato **āmantā**ti paṭijānāti. Puna itaro¹ attanā adhippetam saccikaṭṭhamyeva sandhāya **yo saccikaṭṭhoti**-ādimāha. Sammutisaccaparamatthasaccāni vā ekato katvāpi evamāha. Sakavādī puggaloti upādāpaññattisabbhāvatopi dvinnam saccānam ekato katvā pucchitattāpi **na hevanti** paṭikkhipati.

Idāni kiñcāpi tena paṭhamam paramatthasaccavasena nupalabbhaniyātā sampaṭicchitā², pacchā sammutisaccavasena³ vomissakavasena vā paṭikkhittā. Paravādī pana nupalabbhatīti vacanasāmaññamattam chalavādam nissāya yaṁ tayā paṭhamam paṭiññātam, tam pacchā paṭikkhittanti bhaṇḍanassa paṭibhaṇḍanam viya attano katassa niggahakammassa paṭikammam karonto **ājānāhi paṭikammanti** āha. Idāni yathāssa anulomapañcake sakavādinā vādaṭṭhapanam katvā anulomapaṭilomato pāpanāropanāhi niggaho pākaṭo kato, evam paṭikammam pākaṭam karonto **hañci puggaloti**-ādimāha. Tam heṭṭhā vuttanayeneva atthato veditabbam. Yasmā panettha ṭhapanā nāma paravādīpakkhassa ṭhapanato “ayaṁ tava doso”ti dassetuṁ ṭhapanamattameva hoti, na niggahassa vā paṭikammassa vā pākaṭabhāvakaraṇam, pāpanāropanāhi panassa pākaṭakaraṇam hoti, tasmā idam anulomapaṭilomato pāpanāropanānam vasena catūhākārehi paṭikammassa katattā paṭikammacatukkam nāmāti ekam⁴ catukkam veditabbam.

3. Evam paṭikammam katvā idāni yvāssa⁵ anulomapañcake sakavādinā niggaho kato, tassa tameva chalavādam nissāya dukkaṭabhāvam dassento **tvañce pana maññasīti**-ādimāha. Tattha **tvaṁ ce pana maññasīti** yadi tvaṁ maññasi. **Vattabbe khoti** idam paccaṇīke āmantāti paṭiññam sandhāya

1. Itaro paravādī (Syā) 2. Sampaṭicchitvā (Syā) 3. Sammutisaccavasena vā (Syā)

4. Evam (Syā)

5. Yvāyam (Ka)

vuttaṃ. **No ca vattabbeti** idaṃ pana na hevāti avajānanam sandhāya vuttaṃ. **Tena tava tatthāti** tena kāraṇena tvaṃyeva tasmiṃ nupalabbhatīti pakkhe “hevaṃ paṭijānantanti āmantā”ti evaṃ paṭijānanto. **Hevaṃ niggahetabbeti** puna na hevāti avajānanto evaṃ niggahetabbo. **Atha taṃ niggaṇhāmāti** athevaṃ niggahārahaṃ¹ taṃ niggaṇhāma. **Suniggahito ca hosīti** sakena matena niggahitattā suniggahito ca bhavasi.

Evamassa niggahetabbabhāvaṃ dassetvā idāni taṃ niggaṇhanto **hañcīti-**ādimāha. Tattha ṭhapanāpāpanāropanā heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Pariyosāne pana **idaṃ te micchāti** idaṃ tava vacanam micchā hotīti attho. Idaṃ chalavādena catūhi ākārehi niggahassa katattā niggahacatukkam nāma.

4. Evaṃ niggaham katvāpi idāni “yadi ayaṃ mayā tava matena kato niggaho dunniggaho, yo mama tayā heṭṭhā anulomapañcake kato niggaho, sopi dunniggaho”ti dassento **ese ce dunniggahiteti**-ādimāha. Tattha **ese ce dunniggahiteti** eso ce tava vādo mayā dunniggahito, atha vā eso ce tava mayā kato niggaho dunniggaho. **Hevamevaṃ tattha dakkhāti** tatthāpi tayā mama heṭṭhā kate niggāhe evamevaṃ passa. Idāni yvāssa² heṭṭhā sakavādinā niggaho kato, taṃ “vattabbe kho”ti-ādivacanena dassetvā puna taṃ niggaham aniggahabhāvaṃ upanento **no ca mayaṃ tayāti**-ādimāha. Tattha **no ca mayaṃ tayā tattha hetāya paṭiññāyāti**-ādīsu ayamatto—yasmā so tayā mama kato niggaho dunniggaho, tasmā mayaṃ tayā tattha anulomapañcake āmantāti etāya paṭiññāya evaṃ paṭijānantā puna na hevāti paṭikkhepe katepi “ājānāhi niggahan”ti evaṃ na niggahetabboyeva, evaṃ aniggahetabbampi maṃ niggaṇhāsi, īdisena pana niggahena dunniggahitā mayaṃ homa.

Idāni yaṃ niggaham sandhāya “dunniggahitā ca homā”ti avoca, taṃ dassetuṃ **hañci puggalo -pa- idaṃ te micchāti**-āha. Evamidam

1. Niggaṇhārahaṃ (Ka)

2. Yvāyam (Ka)

anulomapaṭilomato catūhi pāpanāropanāhi niggahassa upanītattā
upanayanacatukkaṃ nāma hoti.

5. Idāni “na hevaṃ niggahetabbe”ti-ādikaṃ niggamanacatukkaṃ¹ nāma hoti. Tattha **na hevaṃ niggahetabbe**ti yathāhaṃ tayā niggahito, na hi evaṃ niggahetabbo. Etassa hi niggahassa dunniggahabhāvo mayā sādrito. **Tena hīti** tena kāraṇena, yasmā esa niggaho dunniggaho, tasmā yaṃ maṃ niggaṇhāsi hañci puggalo -pa- idaṃ te micchāti, idaṃ niggaṇhanāṃ tava micchāti attho. **Tena hi ye kate niggaheti** yena kāraṇena idaṃ micchā, tena kāraṇena yo tayā niggaho kato, so dukkaṭo. Yaṃ mayā paṭikammaṃ kataṃ, tadeva sukataṃ. Yāpi cesā paṭikammacatukkādivasena kathāmaggasamapaṭipādanā katā, sāpi sukata. Evametam puggalo upalabbhatīti-ādikassa anulomapañcakassa nupalabbhatīti-ādikaṇaṃ paṭikammaniggahopanayananniggamanacatukkāṇaṃ vasena anulomapaccanīkapañcakaṃ nāma niddiṭṭhanti veditabbaṃ. Ettāvata sakavādinō pubbapakkhe sati paravādinō vacanasāmaññaṃmattena chalavādena jayo hoti.

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

6. Idāni yathā paravādinō pubbapakkhe sati sakavādinō dhammeneva tathena² sujayo hoti, tathā vāduppattim dassetuṃ **puggalo nupalabbhatīti** paccanīkānulomapañcakaṃ āradhāṃ. Tattha paccanīke pucchā paravādisa, rūpādibhedam saccikaṭṭhaparamattham sandhāya paṭiññā sakavādisa. Suddhasammutisaccam vā paramatthamissakam vā sammutisaccam sandhāya **yo saccikaṭṭhoti** puna anuyogo paravādisa, sammutivasena nupalabbhatīti navattabbattā missakavasena vā anuyogassa samkiṇṇattā **na hevanti** paṭikkhepo sakavādisa. Paṭiññātāṃ paṭikkhipatīti vacanasāmaññaṃmattena **ājānāhi niggahanti**-ādivacanāṃ paravādisa. Evamayam puggalo nupalabbhatīti dutiyavādam nissāya dutiyo niggaho hotīti veditabbo. Evaṃ tena chalena niggaho āropito.

1. Nigamanacatukkaṃ (Sī)

2. Tatheva bhūtena (Syā)

7-10. Idāni¹ dhammena samena attano vāde jayaṃ dassetuṃ anulomanaye pucchā sakavādissa, attano laddhiṃ nissāya paṭiññā paravādissa. Laddhiyā okāsaṃ adatvā paramatthavasena puna anuyogo sakavādissa, paramatthavasena puggalassa abhāvato paṭikkhepo paravādissa. Tato paraṃ dhammena samena attano jayadassanatthaṃ **ājanāhi paṭikammanti**-ādi sabbaṃ sakavādīvacanameva hoti. Tattha sabbesaṃ paṭikammaniggahopanayanāniggamanacatukkānaṃ heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Evamidaraṃ puggalo nupalabbhatīti-ādikassa paccanīkapañcakassa upalabbhatīti-ādīnaṃ paṭikammaniggahopanayanāniggamanacatukkānañca vasena paccanīkānulomapañcakaṃ nāma niddiṭṭhaṃ hoti. Evametāni paṭhamasaccikaṭṭhe dve pañcakāni niddiṭṭhāni. Tattha purimapañcake paravādissa sakavādinā kato niggaho suniggaho, sakavādissa pana paravādinā chalavādaṃ nissāya paṭikammaṃ katvā attanā sādhitō jayo dujjayo. Dutiyapañcake sakavādissa paravādinā kato niggaho dunniggaho, paravādissa pana sakavādinā dhammavādaṃ nissaya paṭikammaṃ katvā attanā sādhitō jayo sujayoti paṭhamasaccikaṭṭho. Tatthetaṃ vuccati—

“Niggaho paravādissa, suddho paṭhamapañcake.

Asuddho pana tasseva, paṭikammajayo tahiṃ.

Niggaho sakavādissa, asuddho dutiyapañcake.

Visuddho pana tasseva, paṭikammajayo tahiṃ.

Tasmā dvīsipi ṭhānesu, jayova sakavādinō.

Dhammena hi jayo nāma, adhammena kuto jāyo.

Saccikaṭṭhe yathā cettha, pañcakadvayamaṇḍite.

Dhammādhammavaseneva, vutto jayaparājayo.

Ito paresu sabbesu, saccikaṭṭhesu paṇḍito.

Evameva vibhāveyya, ubho jayaparājaye”ti.

1. Idāni tasseva paṭiññāya (Sī, Syā)

2. Okāsasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

11. Evaṃ suḍḍhikasaccikaṭṭhaṃ vitthāretvā idāni tameva aparehi okāsādīhi nayehi vitthāretuṃ puna **puggalo upalabbhatī**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna **sabbatthā**ti sarīraṃ sandhāya anuyogo sakavādissa, rūpasmiṃ attānaṃ samanupassanādosañca aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti āpajjanadosañca disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesamettha anulomapaccanīkapañcake heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Pāḥo pana saṃkhitto. Tattha yasmā sarīraṃ sandhāya “sabbattha na upalabbhatī”ti vutte sarīrato bahi upalabbhatīti āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissa, paṭhamāṃ anujānitvā pacchā avajānātīti chalavādassa vasena paṭikammaṃ paravādissa. Sesaṃ pākaṭameva.

3. Kālasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

12. Dutīyanaye **sabbadā**ti purimapacchimajātikālañca dharamānaparinibbutakālañca sandhāya anuyogo sakavādissa, sveva khattiyo so brāhmaṇoti-ādīnaṃ āpattidosañca dharamānaparinibbutānaṃ viśesābhāvadosañca disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesaṃ paṭhamanaye vuttasadisameva.

4. Avayavasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

13. Tatiyanaye **sabbesū**ti khandhāyatanādīni sandhāya anuyogo sakavādissa, rūpasmiṃ attā, cakkhusmiṃ attāti-ādidosabhayena paṭikkhepo paravādissa. Sesaṃ tādīsimevāti.

Okāsādisaccikaṭṭha

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

14. Evametāni tīṇi¹ anulomapaccanīkapañcake anulomamattavaseneva tāva paṭipāṭiyā bhājetvā puna paccanīkānulomapañcake paccanīkamattavaseneva bhājetuṃ **puggalo nupalabbhatīti**-ādi āraddham. Tattha anulomapañcakassa Pāḷiyaṃ saṃkhipitvā āgate paccanīke vuttanayeneva paccanīkassa ca Pāḷiyaṃ saṃkhipitvā āgate anulome vuttanayeneva attho veditabbo. Ettāvatā suddhikassa ceva imesañca tiṇṇanti catunnaṃ saccikaṭṭhānaṃ ekekasmim saccikaṭṭhe anulomapaccanīkassa paccanīkānulomassa cāti dvinnā dvinnā paccanīkānaṃ vasena ayaṃ aṭṭhamukhā nāma vādayutti niddiṭṭhā hotīti veditabbā. Yā ekekasmim mukhe² ekekassa niggahassa vasena **aṭṭhakaniggahoti** Pāḷiyaṃ likhiyati, tatthetaṃ vuccati—

“Evaṃ catubbidhe pañhe, pañcakadvayabhedato.

Esā aṭṭhamukhā nāma, vādayutti pakāsita.

Aṭṭheva niggahā tattha, cattāro tesu dhammikā.

Adhammikā ca cattāro, sabbattha sakavādino.

Jayo parājayo ceva, sabbattha paravādino”ti.

Saccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Suddhikasamsandanavaṇṇanā

17-27. Idāni rūpādīhi saddhim saccikaṭṭhasamsandanam hoti. Tattha **rūpañcāti** yathā rūpaṃ paramatthato upalabbhati, kiṃ te puggalopi tatheva upalabbhatīti sandhāya pucchā sakavādisa, atthi puggaloti vacanamattaṃ gahetvā paṭiññā paravādisa. Yadi te rūpaṃ viya paramatthato puggalo atthi, rūpato vedanādīnaṃ viya puggalassāpi aññattaṃ³ āpajjatīti anuyogo sakavādisa, samayasuttavirodham disvā paṭikkhepo paravādisa. Sesam

1. Tīṇi mukhāni (Syā)

2. Pakkhe (Syā)

3. Aññathattaṃ (Syā)

atthato pākaṭameva. Dhammato panettha sattapaññāsabhedassa saccikaṭṭhaparamatthassa vasena sakavādīpakkkhamūlake anulomapaccanīke¹ sattapaññāsa anulomapañcakāni dassitāni. Paṭikammacatukkādīni saṁkhittāni. Paravādīpakkkhamūlakepi paccanīkānulome sattapaññāsa paṭilomapañcakāni dassitāni. Paṭikammacatukkādīni saṁkhittāni. Tattha “vuttaṁ Bhagavatā”ti vacanamattena puggalassa atthitaṁ rūpassa ca saccikaṭṭhaparamatthavasena upalabbhanīyataṁ dassetvā ubhinnaṁ aññattaṁ paṭijānāpanatthaṁ **vuttaṁ Bhagavatā**ti anuyogo paravādissa, sammutiparamatthānaṁ ekattanānattapañhassa ṭhapanīyattā paṭikkhepo sakavādissa. Sesamidhāpi atthato pākaṭamevāti.

Suddhikaṁsandanaṇṇanā.

6. Opammasaṁsandanaṇṇanā

28-36. Idāni rūpādīheva saddhiṁ opammavasena saccikaṭṭhasaṁsandanaṁ hoti. Tattha rūpavedanānaṁ upaladdhisāmaññena aññattapucchā ca puggalarūpānaṁ upaladdhisāmaññapucchā cāti pucchādvayampi sakavādissa, ubhopi paṭiññā paravādissa. Paravādīnā anuññātena upaladdhisāmaññena rūpavedanānaṁ viya rūpapuggalānaṁ aññattānuyogo sakavādissa, paṭikkhepo itarassa. Sesamidhāpi atthato pākaṭameva. Dhammato panettha rūpamūlakādīnaṁ cakkānañca vasena sakavādīpakkkhe vīsādhikāni nava niggaḥapañcakasatāni dassitāni. Kathaṁ? Khandhesu tāva rūpamūlake cakke cattāri, tathā vedanādimūlakesūti vīsati. Āyatanesu cakkhāyatanaṁmūlake cakke ekādasa, tathā sesesūti dvattiṁsasataṁ. Dhātūsu cakkhudhātumūlake cakke sattarasa, tathā sesesūti chādhikāni tīṇi satāni. Indriyesu cakkhundriyamūlake cakke ekavīsati, tathā sesesūti dvāsaṭṭhādhikāni cattāri satāni. Evaṁ sabbānīpi vīsādhikāni nava niggaḥapañcakasatāni honti.

37-45. Paravādīpakkkhepi **rūpaṁ upalabbhatī**ti anulomavaseneva rūpavedanādīnaṁ aññattapaṭiññānaṁ kāretvā puna atthi puggaloti suttaṁ nissāya

1. Anulomapañcake (Syā)

chalavasena puggalassa rūpādīhi upaladdhisāmaññaṃ āropetvā aññattānuyogo kato. Sesamidhāpi atthato uttānameva. Dhammatopi sakavādīpakkhe vuttanayena vīsādhikāni nava paṭikammaapañcakasatāni dassitāni.

Rūpādīhi saddhim opammavasena saccikaṭṭhasaṃsandanaṃ.

7. Catukkanayasamaṃsandanavaṇṇanā

46-52. Idāni yaṃ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhati, tena yasmā rūpādīsu sattapaññāsāya saccikaṭṭhaparamatthesu aññatarena bhavitabbaṃ, rūpādinissitena vā, aññatra vā rūpādīhi, rūpādīnaṃ vā nissayena, tasmā iminā catukkanayena saccikaṭṭhasaṃsandanaṃ āraddhaṃ. Tattha **rūpaṃ puggaloti** anuyogo sakavādissa, ucchedadiṭṭhibhayena **na hevāti** paṭikkhepo paravādissa, niggahāropanaṃ sakavādissa. Kiṃ panetaṃ yuttaṃ, nanu rūpaṃ vedanāti vuttampi paṭikkhipitabbamevāti? Āma paṭikkhipitabbaṃ, taṃ pana rūpato vedanāya aññasabhāvasabbhāvato, na aññattābhāvato. Ayañca rūpādīsu ekadhammatopi puggalassa aññattaṃ na icchati, tasmā yuttaṃ. Ayañca anuyogo rūpaṃ puggalo -pa- aññātāvindriyaṃ puggaloti sakalaṃ paramatthasaccaṃ sandhāya āraddho, sakalaṃ pana paccattalakkhaṇavasena ekato vattuṃ na sakkāti tantivasena anuyogalakkhaṇamattametaṃ¹ ṭhapitaṃ. Tena² viññū atthaṃ vibhāventi. Vādakāmena pana imaṃ lakkhaṇaṃ gahetvā yathā yathā paravādissa okāso na hoti, tathā tathā vattabbaṃ. Iti tantivasena anuyogalakkhaṇassa ṭhapitattāpi yuttameva. Iminā nayena sabbānuyogesu attho veditaḥ.

Ayaṃ pana viseso—**rūpasmiṃ puggaloti**—ādīsu yathā ekaṃ mahābhūtaṃ nissāya tayo mahābhūtā, vatthurūpaṃ nissāya viññāṇaṃ rūpasmiṃti vattuṃ vaṭṭati, kiṃ te evaṃ rūpasmiṃ puggalo. Yathā ca sabhāgavinibbhogato vedanādayo sabbadhammā, arūpā vā pana cattāro khandhā, nibbānameva vā “aññatra rūpā”ti vattuṃ vaṭṭati, kiṃ te evaṃ puggalo.

1. Anuyogamattametaṃ (Ka)

2. Tenetaṃ (Syā)

Yathā ca cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ nissayavasena “vedanāya rūpaṃ -pa-viññānaṃsmiṃ rūpaṃ”ti vattum vaṭṭati, kiṃ te evaṃ puggaloti.

Sabbānuyogesu pana ucchedadiṭṭhibhayena ceva samayavirodhena ca paṭikkhepo paravādissa. Sesamettha atthato pākaṭameva. Dhammato panettha sattapaññāsāya saccikaṭṭhesu ekekasmiṃ¹ cattāri cattāri katvā niggahavasena aṭṭhavīsādhikāni dve pañcakasatāni dassitāni.

Paravādīpakkhepi paṭikammavasena tattakāneva. Yā panettha atthi puggaloti vutte sakavādissa paṭiññā, sā sutte āgatenā sammutivasena. Yo rūpaṃ puggaloti-ādīsu paṭikkhepo, so sakkāyadiṭṭhipañhassa ṭhapanīyattā. Paravādissa paṭikammaṃ chalavasenevāti.

Catukkanayasamsandanāṃ.

Niṭṭhitā ca samsandanakathā.

8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā

53. Idāni lakkhaṇayutti nāma hoti. Tattha yasmā ṭhapetvā nibbānaṃ seso saccikaṭṭhaparamattho paccayapaṭibaddhatāya sappaccayo, paccayehi samāgamma katattā saṅkhato, uppajjitvā nirujjhanato sadā abhāvato asassato, uppattikāraṇasaṅkhātassa nimittassa atthitāya sanimitto, nibbānaṃ vuttappakārābhāvato appaccayaṃ asaṅkhataṃ sassataṃ animittanti idaṃ saccikaṭṭhassa lakkhaṇaṃ, tasmā yadi puggalopi saccikaṭṭhaparamatthova, tassāpi iminā lakkhaṇena bhavitabbanti sandhāya **puggalo sappaccayoti-**ādayo aṭṭhapi anuyogā sakavādissa, paṭikkhepo paravādissa. Ājānāhi niggahanti-ādī panettha saṅkhittaṃ. Evametāni sakavādīpakkhe anulomapaccanīke anulomamattavasena aṭṭha pañcakāni veditabbāni.

54. Paravādīpakkhepi paccanīkānulome paccanīkamattavasena² aṭṭheva. Tattha yasmā paravādinā suttavasena sammutisaccaṃ sādhitāṃ, sammutiyā ca

1. Ekekasmiṃ atthe (Syā) 2. Paccanīkamattavaseneva (Syā), paccanīkavasena (Ka)

sappaccayādhībhāvo natthi, tasmā yāthāvato ca¹ paṭikkhepo sakavādisa. Chalavasena pana vattabbaṃ “ājānāhi paṭikammaṃ”ti-ādi sabbam idhāpi saṃkhittameva.

Lakkhaṇayuttikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vacanasodhanavaṇṇanā

55-59. Idāni vacanasodhanaṃ hoti. Tattha yadetaṃ puggalo upalabbhatīti vacanaṃ, taṃ sodhetuṃ **puggalo upalabbhati, upalabbhati puggaloti** pucchā sakavādisa. Tassattho—yadetaṃ puggalo upalabbhatīti padadvayaṃ, taṃ ekatthaṃ vā bhavyeṃ nānatthaṃ vā. Yadi tāva nānatthaṃ, yathā aññaṃ rūpaṃ aññaṃ vedanā, evaṃ añño puggalo, añño upalabbhatīti āpajjati. Athekatthaṃ, yathā yaṃ cittaṃ taṃ mano, evaṃ sveva puggalo, so upalabbhatīti āpajjati. Tena taṃ vadāmi “yadi te yo puggalo, so upalabbhati, evaṃ sante yo yo upalabbhati, so so puggaloti āpajjati, kiṃ sampaṭicchasi etan”ti. Tato puggalavādī yasmā puggalassa upalabbhataṃ icchati, na upalabbhamānānampi rūpādīnaṃ puggalabhāvaṃ, tasmā **puggalo upalabbhati, upalabbhati ke hi ci puggalo ke hi ci na puggaloti**-ādimāha. Tassattho—mama puggalo atthi puggaloti Satthu vacanato upalabbhati. Yo pana upalabbhati, na so sabbo puggalo, atha kho ke hi ci puggalo ke hi ci na puggaloti. Tattha **ko-kāratthe ke-kāro, hi-kāro** ca² nipātamatto, koci puggalo koci na puggaloti ayaṃ panettha attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—puggalopi hi rūpādīsopi yo koci dhammo upalabbhatiyeva, tattha puggalova puggalo³. Rūpādīsū pana kocipi na puggaloti. Tato taṃ sakavādī āha **puggalo ke hi ci upalabbhati ke hi ci na upalabbhatīti**. Tassattho—puggalo upalabbhatīti padadvayassa atthato ekatte yadi upalabbhatīti anuññāto dhammo puggalato anaññopi koci puggalo koci na puggalo,

1. Yathāsambhavato ca (Syā)

2. Hikāro ca cikāro ca (Syā)

3. Puggalova ko kova puggalo (Syā)

puggalopi te koci upalabbhati koci na upalabbhatīti āpajjati, kiṃ sampaṭicchasi etanti. So puggalassa anupaladdhiṃ anicchanto **na hevanti** paṭikkhipati. Ito param “ājānāhi niggahan”ti-ādi sabbam saṃkhittam. Vitthārato pana veditabbam. **Puggalo saccikaṭṭhoti**-ādīsupi eseva nayo. Sabbāni hetāni upalabbhativevacanāneva, apica yasmā “puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā”ti ayaṃ puggalavādino paṭiññā, tasmāssa yatheva puggalo upalabbhatīti laddhi, evamevaṃ puggalo saccikaṭṭhotipi āpajjati. Yā panassa puggalo atthīti laddhi, tassā vijjamānotivevacanameva, tasmā sabbānipetāni vacanāni sodhitāni.

60. Tattha yaṃ avasāne “**puggalo atthi, atthi na sabbo puggalo**”ti-ādi vuttam, tatrāyamadhippāyo—yañhetam paravādinā “puggalo atthi, atthi kehici puggalo kehici na puggalo”ti vuttam, tam yasmā atthato puggalo atthi, atthi na sabbo puggaloti ettakam hoti, tasmā nam sakavādī sampaṭicchāpetvā idāni nam evaṃ anuyuñjati—tayā hi “atthi puggalo attahitāya paṭipanno”ti vacanamattam nissāya “puggalo atthī”ti laddhi gahitā, yathā ca Bhagavatā etam vuttam, tathā “suññato lokam avekkhassu, Mogharājā sadā sato”ti¹ ādinā nayena “natthī”tipi vuttam, tasmā yatheva te “puggalo atthi, atthi na sabbo puggalo”ti laddhi, tathā puggalo natthi, natthi na sabbo puggalotipi āpajjati, kiṃ etam sampaṭicchasi. Atha nam asampaṭicchanto **na hevati** paṭikkhipati. Sesamettha niggahādividhānam vuttanayeneva veditabbanti.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paññattānuyogavaṇṇanā

61-66. Idāni paññattānuyogo nāma hoti. Rūpadhātuyā hi puggalavādī rūpiṃ puggalam paññapeti, tathā arūpadhātuyā arūpiṃ. Tassa tam laddhiṃ bhinditum sabbāpi pucchā sakavādissa, paṭiññā ca paṭikkhepi ca

1. Khu 1. 448 piṭṭhe Suttanipāte.

itarassa. So hi **rūpī**ti vutte rūpakāyasabbhāvato ceva tathārūpāya ca paññattiyā atthitāya paṭijānāti, **kāmī**ti vutte vītarāgasabbhāvato ceva tathārūpāya ca paññattiyā natthitāya paṭikkhipati, **arūpī**ti vuttepi arūpakkhandhasabbhāvato ceva tathārūpāya ca paññattiyā atthitāya paṭijānāti. Dvīsupi navesu sattoti puggalassa vevacanavasena vuttam.

67. Idāni yasmā so “kāye kāyānupassī”ti āgataṭṭhāne añño kāyo añño puggaloti icchatī, tasmā taṃ laddhiṃ bhinditum **kāyoti vā sarīranti vāti**-ādi sakavādīpucchā hoti. Tattha **kāyaṃ appiyaṃ karitvāti** kāyaṃ appetabbaṃ allīyāpetabbaṃ ekībhāvaṃ upanetabbaṃ avibhajitabbaṃ katvā pucchāmīti attho. **Eseseti** eso soyeva. Ese esetipi pāṭho, eso esoyevāti attho. **Ekaṭṭheti** ekaṭṭho. **Same samabhāge tajjātetī** samo samabhāgo tajjātiko. Vacanamatteyevettha bhedo, atthato pana kāyova esoti pucchati. Paravādī nānattam apassanto **āmantāti** paṭijānāti. **Puggaloti vā jīvoti vāti** pucchāyapi eseva nayo. **Añño kāyoti** puṭṭho pana kāyānupassanāya evaṃladdhikattā paṭijānāti. **Aññaṃ jīvanti** puṭṭho pana āhacca bhāsitaṃ suttaṃ paṭikkhipitum asakkonto avajānāti. Tato paraṃ “ājānāhi niggahan”ti-ādi uttānatthameva.

68. Paravādīpakkhe pana **añño kāyo añño puggaloti** puṭṭho sakavādī ṭhapanīyapañhattā paṭikkhipati, paravādī chalavasena paṭikammaṃ karoti. Tampi uttānatthamevāti.

Paññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Gati-anuyogavaṇṇanā

69-72. Idāni gatiparivattanamukhena cutipaṭisandhi-anuyogo hoti. Tattha yasmā puggalavādī “sa sattakkhattuparamaṃ sandhāvitvāna puggalo”ti-ādīni¹ suttāni nissāya puggalo sandhāvatīti laddhiṃ gahetvā

1. Saṃ 1. 393; Khu 1. 207 piṭṭhesu.

voharati, tasmāssa taṃ laddhiṃ bhinditum **sandhāvatī**ti pucchā sakavādissa. Tattha **sandhāvatī**ti saṃsarati gamanāgamanam karoti. Attano laddhivasena paṭiññā paravādissa. **So puggaloti**-ādayo anuyogāpi sakavādissa, paṭikkhepo itarassa. Tattha **soti** soyeveṭi attho. Evaṃ pana anuyutto sassatadiṭṭhibhayena paṭikkhipati. **Aññoti** puṭṭho ucchedadiṭṭhibhayena. **So ca añño cāti** puṭṭho ekaccasassatadiṭṭhibhayena. **Neva so na aññoti** puṭṭho amarāvikkhepaditiṭṭhibhayena. Puna cattāropi pañhe ekato puṭṭho catunnampi diṭṭhīnam bhayena paṭikkhipitvā puna yānissa suttāni nissāya laddhi uppannā, tāni dassento **tena hi puggalo sandhāvatī**-ādimāha.

76. Puna sakavādinā “yväyam tava laddhiyā sandhāvati, kiṃ so asmiṃca parasmiṃca loke ekoyevā”ti adhippāyena **svevā**ti niyametvā puṭṭho sassatabhayā paṭikkhipitvā puna daḥam katvā tatheva puṭṭho yasmā so puggalova na añño bhāvo, “so tato cuto idhūpappanno”ti-ādisuttampi¹ atthi, tasmā paṭijānāti. **Sveva manusso**ti puṭṭho manussasseva devattābhāvato paṭikkhipati.

77. Puna puṭṭho “aham tena samayena Sunetto nāma Satthā aho sin”ti-ādisuttavasena² paṭijānāti. Athassa sakavādī devamanussupapattīnam nānattato vacanam micchāti pakāsento **manusso hutvā**ti-ādimāha.

78. Tattha **hevaṃ maraṇam na hehitī**ti evaṃ sante maraṇam na bhavissatīti attho. Ito param yakkho petoti attabhāvanānattavasena anuyoganānattam veditabbam.

82. **Khattiyoti**-ādini jātivasena ceva aṅgavekallādivasena vuttāni.

1. Vi 1. 5; Dī 1. 77; Ma 1. 11 piṭṭhādīsu.

2. Am 2. 476, 500 piṭṭhesu. (Atthato samānam)

87. Puna **na vattabbanti** paravādinā puṭṭho idhaṭṭhakassa¹ upapattivāsena paralokassa gamanābhāvato paṭiññā sakavādissa. Puna sotāpannassa bhavantarepi sotāpannabhāvāvijahanato dutiyapaṭiññāpi tasseva. **Hañcīti**-ādivacanāṃ paravādissa.

88. Puna devaloke upapannassa manussattābhāvadassanena anuyogo sakavādissa.

89. Tato param **anañño avigatoti** ettha **anaññoti** sabbākārena ekasadisso. **Avigatoti** ekenāpi ākārena avigatoti attho. **Na hevanti** devaloke upapannassa manussabhāvābhāvato evamāha.

90. Puna dāḥaṃ katvā anuyutto “sveva puggalo sandhāvatī”ti laddhiyā anujānāti. **Hatthacchinnoti**-ādi ākāravigamanadassanena avigato sandhāvatīti laddhibhindanattamaṃ vuttaṃ. Tattha **aḷacchinnoti** yassa aṅguṭṭhakā chinnā. **Kaṇḍaracchinnoti** yassa mahānhārū chinnā.

91. **Sarūpoti**-ādīsu paṭhame pañhe iminā rūpakāyena saddhiṃ agamanāṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutīye antarābhavapuggalaṃ sandhāya paṭijānāti. So hi tassa laddhiyā sarūpova gantvā mātukucchiṃ pavisati. Athassa taṃ rūpaṃ bhijjati. **Taṃ jīvanti** yena rūpasāṅkhātena sarīrena saddhiṃ gacchati, kimassa tadeva jīvaṃ taṃ sarīranti pucchati. Paravādī idha sarīranikkhepā suttavirodhā ca paṭikkhipati.

Savedanoti-ādīsu asaṇṇūpapattiṃ sandhāya paṭikkhipati, tadaññaṃ upapattiṃ sandhāya paṭijānāti. **Taṃ jīvanti** yena vedanādisāṅkhātena sarīrena saddhiṃ gacchati. Kimassa tadeva jīvaṃ taṃ sarīranti pucchati. Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīranti etissā hi laddhiyā pañcapi khandhā sarīranti adhippetā. Paravādī suttavirodhā paṭikkhipati.

92. **Arūpoti**-ādīsu paṭhame pañhe antarābhavaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutīye arūpā rūpaṃ² upapajjamānaṃ sandhāya paṭijānāti. **Aññaṃ jīvanti**

1. Puṭṭhena idha ṭhitassa (Syā)

2. Āruppā āruppaṃ (Sī, Ka)

yaṃ rūpasāṅkhātāṃ sarīraṃ pahāya arūpo sandhāvati, kiṃ te taṃ sarīraṃ aññaṃ, aññaṃ jīvanti pucchati. Itaro suttavirodhā paṭikkhipati.

Avedanoti-ādīsu saññībhavaṃ sandhāya paṭikkhipati, tadaññaṃ upapattim¹ sandhāya paṭijānāti. **Aññaṃ jīvanti** yaṃ vedanādisāṅkhātāṃ² sarīraṃ pahāya vedano aviññāṇo sandhāvati, kiṃ te taṃ aññaṃ sarīraṃ, aññaṃ jīvanti pucchati. Itaro suttavirodhā paṭikkhipati.

93. **Rūpaṃ sandhāvatīti**-ādīsu ye rūpādayo khandhe upādāya puggalaṃ paññāpeti, kiṃ te tasmim̐ puggale sandhāvante tampi rūpaṃ sandhāvatīti pucchati. Paravādī “avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsamyojanānaṃ sandhāvataṃ saṃsaratan”ti sattasseva sandhāvanavacanato paṭikkhipati. Puna puṭṭho yasmā rūpādiddhamme vinā puggalo natthi, tasmā tasmim̐ sandhāvante tenapi rūpena sandhāvitabbanti saññāya paṭijānāti. Vedanādisupi eseva nayo.

94. **Rūpaṃ na sandhāvatīti**-ādīsu yasmā te rūpaṃ puggalo na hoti, sveva ca sandhāvatīti vadesi, tasmā taṃ pucchāmi, kiṃ te rūpaṃ na sandhāvatīti attho. Itaro puggale sandhāvante³ na sakkā tassa upādānabhūtena rūpena sandhāvitunti saññāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho sattānaññeva⁴ sandhāvanavacanato paṭijānāti. Sesamettha uttānameva.

Gāthānaṃ pana ayamatto—āyasmato matena rukkhaṃ upādāya chāyā viya indhanaṃ upādāya aggi viya ca khandhe upādāya puggalo, rūpādīnaṃ sandhāvane asati tesu khandhesu bhijjamānesu so tava puggalo bhijjati ce, evaṃ sante ucchedā bhavati diṭṭhi, ucchedadiṭṭhi te āpajjati. Katarā? Yā Buddhena vivajjitā akusaladiṭṭhi. Yā pana “ucchedavādī samaṇo Gotamo”ti pariyāyabhāsītā, na taṃ vadāmāti dasseti. Athāpi tesu khandhesu bhijjamānesu so puggalo na bhijjati, evaṃ sante sassato puggalo hoti. Tato so nibbānena samasamo

1. Upapattibhāvaṃ (Syā)

2. Vedanāsāṅkhātāṃ (Sī, Ka)

3. Puggalena sandhāvante (Sī, Syā)

4. Sattānaññeva (Syā)

āpajjati. **Samasamoti** ativiya samo, samena vā samo, samabhāveneva samo. Yatheva nibbānaṃ nuppajjati na bhijjati, evaṃ te puggalopi² tena samasamoti.

Gatiparivattanamukhena cutipaṭisandhānuyogo niṭṭhito.

Anuyogavaṇṇanā.

12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā

95. Idāni upādāpaññattānuyogo hoti. Tattha pucchā sakavādissa, paṭiññāpaṭikkhepo paravādissa. So hi rukkhaṃ upādāya chāyāya viya indhanaṃ upādāya aggissa viya ca rūpādīni³ upādāya puggalassa paññattim paññāpanaṃ avabodhanaṃ icchati, tasmā “rūpaṃ upādāyā”ti puṭṭho paṭijānāti. Puna yathā rukkhupādānā chāyā rukkho viya, indhanupādāno ca aggi indhanaṃ viya aniccādidhammo, evaṃ te rūpādi-upādāno puggalo rūpādayo viya aniccoti imamatthaṃ puṭṭho attano laddhiyaṃ thatvā paṭikkhipati.

97. **Nīlaṃ rūpaṃ upādāya nīloti**-ādīsu nīlarūpena saddhim puggalassa ekattaṃ, ekasārīre nīlādīnaṃ bahūnaṃ vasena bahubhāvañca anicchanto paṭikkhipati.

98. **Kusalaṃ vedananti** etthāpi vedanāya saddhim ekattaṃ ekasantāne bahūnaṃ kusalavedanānaṃ vasena bahubhāvañca anicchanto paṭikkhipati. Dutīyanaye maggakusaloti-ādivacanasabbhāvato chekaṭṭhaṃ sandhāya paṭijānāti. **Saphaloti**-ādīni puṭṭho tathārūpassa vohārassa abhāvato paṭikkhipati.

99. Akusalapakkhe achekaṭṭhaṃ sandhāya paṭijānāti.

100. Abyākatapakkhe sassatādivasena abyākatabhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

1. Yathā ca (Syā)

2. So puggalopi na bhijjate. Puggalo (Syā)

3. Cakkhurūpādīni (Syā)

104. **Cakkhum upādāyā**ti-ādīsu “cakkhumā visamānīva -pa- pāpāni parivajjaye”ti¹ ādivohārasabbhāvato paṭijānāti. Cakkhumattādinirodhena puggalanirodhaṃ anicchanto paṭikkhipati.

107. **Rūpaṃ upādāya vedanaṃ upādāyā**ti ettha aññepi rūpamūlakā dukatikacatukkā veditabbā. Yasmā pana khandhe upādāya puggalassa paññatti, tasmā dvepi tayopi cattāropi pañcapi upādāya paññattim paṭijānāti. Ekasantāne pana dvinnaṃ pañcannaṃ vā abhāvā paṭikkhipati. Āyatanādīsupi eseva nayo.

112. Idāni yaṃ upādāya yassa paññatti, yathā tassa aniccatāya tassāpi aniccatā, tato ca aññattaṃ siddhaṃ, evaṃ tassa puggalassāpi āpajjatīti dassetuṃ **yathā rukkhanti**-ādimāha. Tattha **upādāyā**ti paṭicca āgamma, na vinā tanti attho. Paravādī pana tathā anicchanto laddhiyaṃ ṭhatvā paṭikkhipati.

115. **Nigaḷoti** saṅkhalikabandhanaṃ. **Negaḷikoti** tena bandhako. **Yassa rūpaṃ so rūpavā**ti yasmā yassa rūpaṃ so rūpavā hoti, tasmā yathā na nigaḷo -pa- añño rūpavāti attho.

116. **Citte citteti**-ādīsu sarāgādicittavasena sarāgāditam sandhāya cittānupassanāvasena paṭijānāti. **Jāyatīti**-ādinā nayena puṭṭho puggalassa khaṇikabhāvaṃ anicchanto paṭikkhipati. “So”ti vā “añño”ti vā puṭṭho sassatucchedabhayena paṭikkhipati. Puna na vattabbaṃ “kumārako”ti vā “kumārikā”ti vā puṭṭho lokavohārasamucchedabhayena vattabbanti paṭijānāti. Sesamettha pākaṭameva.

118. Idāni paravādī aññenākārena laddhiṃ paṭiṭṭhāpetukāmo **na vattabbaṃ puggalo upalabbhatī**-ādimāha. Tattha **na vattabbanti** kiṃ te iminā evaṃ bahunā upādāpaññattānuyogena, idaṃ tāva vadehi, kiṃ na vattabbaṃ “puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā”ti. Tato sakavādinā āmantāti vutte **nanu yo passatīti**-ādimāha. Tattha **yoti**

puggalo. **Yanti** rūpaṃ. **Yenāti** cakkhunā. **Soti** puggalo. **Tanti** rūpaṃ. **Tenāti** cakkhunā. Idaṃ vuttaṃ hoti—nanu yo yaṃ rūpaṃ yena cakkhunā passati, so taṃ rūpaṃ tena cakkhunā passanto puggaloti. Sakavādī kiñcāpi cakkhuvīññāṇassa nissayabhāvaṃ gacchantam cakkhumeva rūpaṃ passati, tathā sotameva saddaṃ suṇāti -pa- viññāṇameva dhammaṃ vijānāti, “atthi arahato cakkhu, passati arahā cakkhunā rūpan”ti-ādisammutivasena pana āmantāti paṭijānāti.

120. Tato chalavādaṃ nissāya paravādinā puggalassa vattabbatāya sādhitāya tameva vādaṃ parivattetvā **puggalo upalabbhatīti**-ādimāha. Tattha **yo na passatīti** andho Asaññasatto arūpaṃ upapanno nirodhaṃ samāpanno, anandhopi ca aññatra dassanasamayā na passati nāma. Sesavāresupi eseva nayo. Sesam Pāḷivaseneva atthato veditabbaṃ.

122. Suttasaṃsandanāyaṃ dibbassa cakkhuno rūpagocarattā **rūpaṃ passatīti** āha. Dutiyavāre “satte passāmī”tivacanato **puggalaṃ passatīti** āha. Tatiyavāre “rūpaṃ disvā puggalaṃ vibhāvetī”ti laddhito **ubho passatīti** āha. Yasmā pana passitabbaṃ nāma diṭṭhaṃ sutam mutaṃ viññātanti catubbidhe rūpasāṅgahe rūpāyatanaṃ saṅgahitaṃ, tasmā sakavādī “rūpaṃ puggalo, puggalo rūpaṃ, ubho rūpan”ti anuyogaṃ karoti. Tassattho pākaṭoyevāti.

Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā.

13. Purisakārānuyogavaṇṇanā

123. Idāni purisakārānuyogo hoti. Tattha kamme sati niyamato tassa kārakenapi bhavitabbanti laddhiyā pucchā paravādissa, tathārūpānaṃ kammānaṃ atthitāya paṭiññā sakavādissa. Puna **kattā kāretāti** pucchā paravādissa. Tattha **kattāti** tesam kammānaṃ kārako. **Kāretāti** āṇattidesanādīhi upāyehi kārāpako. Idāni

yasmā paravādī puggalaṃ sandhāya kattāti pucchati, na karaṇamattaṃ, tasmā paṭikkhepo sakavādissa.

124. **Tassa kattā kāretāti** ettha yadi yaṃ yaṃ upalabbhati, tassa tassa kattā puggalo te upalabbhati¹, kiṃ tassāpi kāraḷo ca kārapako ca añño puggalo upalabbhatīti attho. Paravādī tathā anicchanto issaranimmānavādabhayena paṭikkhipati. Puna puṭṭho yasmā puggalaṃ mātāpitāro janenti nāmaṃ karonti posenti, tasmāssa te kārakā. Ye ca pana taṃ kalyāṇamittā vā ācariyā vā tāni tāni vijjāṭṭhānasippāyatanāni sikkhāpenti, te kārapakā nāmāti imamatthaṃ sandhāya paṭijānāti. Purimakammameva tassa kattā ceva kārapetā cāti adhippetāṃ.

125. **Tassa tassevāti** iminā idaṃ pucchati—yadi kammānaṃ kārakassa kattā tassāpi kattā tassāpi kattā attheva, evaṃ sante purimena purimena avassaṃ pacchā pacchā puggalo kātabboti imināpi te² kammānaṃ kārakena puggalena āyatiraṃ añño puggalo kātabbo, tenāpi aññoti natthi dukkhassa antakiriya, natthi vaṭṭassa upacchedo, natthi appaccayapariniḃbānaṃ. Paccayābhāvena paccayapaṭibaddhassa dukkhassa abhāvā yaṃ nibbānaṃ vuttaṃ, natthi te tanti. Atha vā **tassa tassevāti** yadi kammaṃ kammamattaṃ na hoti, tassa pana kāraḷo puggalo, tassāpi kāraḷo tassāpi kārakoti evaṃ puggalaparamparā atthi, evaṃ sante yā esā kammavaṭṭassa appavattikaraṇena dukkhassa antakiriya vuttā, sā natthīti attho. Paravādī taṃ anicchanto paṭikkhipati. Ito aparāsupi upalabbhatisāmaññaṇena kārakapucchāsu puggalaṃyeva sandhāya “kattā kāretā”ti vuttaṃ, na paccaye. Na hi mahāpathavī-ādīnaṃ paccayā natthi.

135. **Añño kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ kattāti** pañho “saṅkhāravantaṃ vā attānaṃ”ti-ādidiṭṭhibhaya paṭikkhitto.

136. **Vipāko upalabbhatīti**-ādi vipākapaṭisaṃvedīvasena puggalaṃ dassentassa laddhibhindaṇatthaṃ vuttaṃ. Tattha **vipākapaṭisaṃvedīti** anuyogo

1. Puggalo upalabbhati, puggalo taveva upalabbhati (Syā)

2. Tesaṃ (Syā)

paravādissa, vipākapavattito aññassa vedakassa abhāvā paṭikkhepo sakavādissa. Puna pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

138. **Tassa paṭisaṃvedī**ti tassa¹ vipākapaṭisaṃvedakassa paṭisaṃvedī. Yasmā pana paṭisaṃveditabbo nāma vipāko, na ca puggalo vipāko, tasmā paṭikkhepo paravādissa. Puna puṭṭho yasmā puññavipāke ṭhitattā vipākapaṭisaṃvedī puttāṃ vā patiṃ vā mātā vā jāyā vā paricumbati² parisajjati, tasmā tathārūpaṃ paṭisaṃveditaṃ sandhāya paṭijānāti paravādī.

Tassa tassevāti yadi vipāko vipākamattaṃ na hoti, tassa pana paṭisaṃvedī puggalo, tassāpi paṭisaṃvedī, tassāpi paṭisaṃvedīti evaṃ puggalaparamparā atthi, evaṃ sante yā esā vipākavaṭṭassa appavattikaraṇena dukkhassa antakiriya vuttā, sā natthīti attho. Ito paraṃ upalabbhatisāmaññena paṭisaṃvedīpucchāsu heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

142. **Añño kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākapaṭisaṃvedī**ti pañho “vedanavantaṃ vā attānaṃ”ti-ādidiṭṭhibhayā paṭikkhitto.

143. **Dibbaṃ sukhanti-**ādi kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ vipākaṃ bhājetvā dassanavasena āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Sakavādino cettha puggalavaseneva paṭisaṃvedīpaṭikkhepo veditabbo, na vedayitavasena.

148. **Mahāpathavī-**ādīni hi ārammaṇaṃ katvā vedayitānaṃ uppatti appaṭisiddhā.

170. **Kattā kāretā vipākapaṭisaṃvedī**ti-ādi vomissakanayavasena āraddhaṃ. Tattha **so karoti**ti yaṃ tvaṃ kattāti ca paṭisaṃvedīti ca vadesi, kiṃ soyeva karoti so paṭisaṃvedeti. Ayamanuyogo sakavādissa, suttavirodhabhayena paṭikkhepo paravādissa.

1. Tassa tassa (Syā)

2. Parimuccati (Syā)

171. Puna puṭṭho “idha nandati pecca nandati”¹ti-ādisuttavasena¹ paṭiññā tasseva. Athassa vacanokāsaṃ paṭibāhanto sakavādī **sayamkataṃ sukhadukkhaṃ** āha.

172. Tattha **añño karotī**ti kārakavedakānaṃ aññattapucchāvasena vuttaṃ. Tato paravādī suttavirodhabhayena paṭikkhipitvā² puna puṭṭho “manussabhūto katvā devabhūto paṭisaṃvedeti”²ti maññamāno paṭijānāti. Evaṃvādino pana paraṃkataṃ sukhadukkhaṃ āpajjatīti tassa vasena puṭṭho puna paṭikkhipati.

174. **So ca añño cā**ti kārakavedakānaṃ ekatta-aññattapucchāvasena vuttaṃ. Tato paravādī suttavirodhabhayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho purime dvepi naye ekato katvā paṭijānāti. Evaṃvādino pana sayamkatañca paraṃkatañca sukhadukkhaṃ āpajjatīti tassa vasena puṭṭho puna paṭikkhipati.

176. **Neva so karotī**ti kārakavedakānaṃ ekatta-aññattapaṭikkhepavasena vuttaṃ. Tato paravādī suttavirodhavaseneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho yasmā manusso devalokūpapattiyā kammaṃ katvā na manussabhūtova paṭisaṃvedeti, nāpi yena kammaṃ kataṃ, tato añño paṭisaṃvedeti, tasmā kārakato vedako neva so hoti na aññoti maññamāno paṭijānāti. Laddhimattamevetam. Evaṃvādino pana asayamkāraṃ aparaṃkāraṃ adhiccasamuppannaṃ sukhadukkhaṃ āpajjatīti tassa vasena puṭṭho puna paṭikkhipati. Apica imasmiṃ vomissakanaye ādito paṭṭhāya imināpi nayena attho veditabbo. Yasmā hi ayaṃ puggalavādī kammānaṃ kārakañceva vedakañca icchatī, tasmāssa yo kārako, teneva vā vedakena bhavitabbaṃ, aññena vā ubhohi vā bhavitabbaṃ, ubhohi vāpi na bhavitabbanti idamāpannaṃ hoti. Evaṃāpannameva anuyogaṃ anuyuñjanto sakavādī “so karotī”²ti-ādayo cattāropi vikappe āha. Sesaṃ vuttappakārameva.

Pariyosāne pana cattāropi pañhā ekato puṭṭhā. Tattha paṭikkhepo ca paṭijānanā ca sayamkatādidossappatti ca purimanayeneva veditabbā.

1. Khu 1. 15 piṭṭhe.

2. Vacanokāsaṃ paṭikkhipitvā (Syā)

Ito param “kalyāṇapāpakānī”ti avatvā heṭṭhā vuttanayā eva “kamman atthī”ti-ādinā vikappena dassitā. Tesampi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

Purisakārānuyogavaṇṇanā.

Kalyāṇavaggotipi etasseva nāman.

14. Abhiññānuyogavaṇṇanā

193. Ito param abhiññānuyogādivasena arahattasādhanā hoti. Tattha **āmanta**ti sakavādinā paṭiññāte paravādī “bahiddhā anindriyabaddharūpe iddhividhādivisesādhigamo natthi, ajjhattaṃ atthi, tasmā iddhādinibbattakena puggalena bhavitabban”ti maññamāno **nanu atthi koci iddhiṃ vikubbatī**ti-ādimāha. Taṃ sabbaṃ uttānatthameva.

Abhiññānuyogavaṇṇanā.

15-18. Nātakānuyogādivaṇṇanā

197. Idāni **mātā**ti-ādiko nātakānuyogo. **Khattiyoti**-ādiko jāti-anuyogo. **Gahaṭṭho pabbajitoti** paṭipatti-anuyogo. **Devo manussoti** upapatti-anuyogo. **Sotāpannoti**-ādiko paṭivedhānuyogo, ariyānuyogotipi vuccati. Te sabbe uttānatthāyeva. “Arahā hutvā na arahā”ti panettha moghapāṇhattā na vuttaṃ.

206. **Cattāro purisayugā**ti-ādi saṃghānuyogo, sopi uttānatthoyeva.

209. **Saṅkhatoti**-ādi saccikaṭṭhasabhāvānuyogo. Tattha **tatiyā koṭī**ti pucchā sakavādisa. Tathārūpassa saccikaṭṭhassa abhāvato paṭikkhepo paravādisa. Puna puṭṭho puggalaṃ sandhāya paṭiññā tasseva.

211. **Añño puggalotipañhepi** saṅkhatehi khandhehi aññattaṃ anicchanto paṭikkhepo tasseva.

212. **Khandhā saṅkhatāti**-ādi saṅkhatāsaṅkhatāni sarūpena dassetvā aññattapucchanatthaṃ vuttaṃ.

213. **Rūpaṃ saṅkhatanti**-ādi khandhe vibhāgato dassetvā aññattapucchanatthaṃ vuttaṃ.

214. **Puggalassa uppādoti** pucchā sakavādissa, “jātidhammā jarādharmā, atho maraṇadhammino”ti-ādisuttavasena paṭiññā paravādissa. Saṅkhatabhāvaṃ panassa so na icchati, tasmā paṭikkhipati.

215. Puna **na uppādo paññāyatīti**-ādinā nayena puṭṭho “dukkhameva hi sambhoti, dukkhaṃ tiṭṭhati veti cā”ti-ādivacanato¹ puggalassa uppādādayo nāma na yujjantīti paṭijānāti.

216. **Atthattamhīti** atthaṃ vuccati nibbānaṃ, tattha **atthīti** pucchati. Tassa atthitāya sassataṃ, natthitāya ucchedo āpajjati. Tadubhayampi anicchanto pacchā paṭikkhipati.

Ñātakānuyogādivaṇṇanā.

19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā

217. Bhavaṃ nissāya pañhe **bhavanti** upapattibhavaṃ.

218. Vedanaṃ vediyamānapañhe vedanaṃ vediyamāno pariggahitavedano yogāvacarova pajānāti, bālaputhujjano nappajānāti.

224. Kāyānupassanādipañhā uttānatthāyeva.

1. Saṃ 1. 137 piṭṭhe.

226. Pārāyanagāthāya¹ **suññato lokam avekkhassūti** sattasuññatavasena khandhalokam olokehīti attho.

228. **Puggalo avekkhatīti** sakavāḍipucchā. Paravāḍissa hi “suññato lokam avekkhassū”ti gāthāya yo avekkhati, so puggaloti laddhi, tasmā nam evam pucchati. **Saha rūpenāti** rūpakāyena saddhim, tato anissaṭo hutvāti attho. Idam pañcavokāravasena anujānitvā puna tam jīvanti puṭṭho suttavirodhabhayena paṭikkhipati. **Vinā rūpenāti** idam catuvokāravasena anujānitvā puna aññaṃ jīvanti puṭṭho suttavirodhabhayeneva paṭikkhipati. “Abbhantaragato”ti ca “bahiddhā nikkhamitvā”ti ca idam “saha rūpena vinā rūpenā”ti heṭṭhā vuttassa lakkhaṇavacanam. Tattha **abbhantaragato**ti rūpassa antogato, ito vā etto vā anikkhamitvā rūpaparicchedavaseneva ṭhito hutvāti attho. **Nikkhamitvāti** rūpaparicchedam atikkamitvā, rūpaṃ anissito hutvāti attho.

231. **Anattāti** attanā jīvena puggalena rahito, ekadhammepi puggalo natthīti attho. Evam sabbasuttānam Āgamaṭṭhakathāsu vuttanayeneva attho veditaḍḍho. Idha pana sandhāyabhāsitamattameva vakkhāma.

237. **Vuttam Bhagavatā sappikumbhoti**-ādi “sabbāva desanā yathārutavaseneva² atthato na gahetabbā”ti dassanattham ābhatam. Yathā hi suvaṇṇam gahetvā kato suvaṇṇavikāro kumbho suvaṇṇakumbhoti vuccati, na evam sappim gahetvā kato sappissa vikāro sappikumbho nāma atthi. Yasmiṃ pana kumbhe sappi pakkhittam, so sappikumbho nāmāti ayamettha attho. Telakumbhādīsupi eseva nayo. Yathā ca nibbānam niccam dhuvam, na evam bhattam vā yāgu vā atthi. Kālaparicchedam pana akatvā divase divase dassāmāti paññattavasena “niccabhattam dhuvayāgū”ti vuccatīti ayamettha attho.

“Atthi puggalo attahitāya paṭipanno”ti-ādīsupi yathā rūpādayo dhammā paccattalakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena atthi, na evam

1. Pārāyanakathāya (Syā)

2. Yathāvuttavaseneva (Syā)

puggalo. Rūpādīsu pana satī evaṃnāmo evaṃgottoti vohāro hoti. Iti iminā lokavohārena lokasammutiyā lokaniruttiyā atthi puggaloti ayamettha attho. Vuttampi cetam Bhagavatā “imā kho citta lokasamaññā lokaniruttiyo lokavohārā lokapaññattiyo”¹. Rūpādīdhammā pana vināpi lokasammutim paccattasāmaññalakkhaṇavasena paññāpanato atthīti ayamettha attho.

Buddhānam pana **dve kathā** sammutikathā ca paramatthakathā ca. Tattha satto puggalo devo brahmāti-ādikā **sammutikathā** nāma. Aniccam dukkham anattā khandhā dhātuyo āyatanāni satipaṭṭhānā sammappadhānāti-ādikā **paramatthakathā** nāma.

Tattha yo sammutidesanāya sattoti vā -pa- brahmāti vāti vutte jānitum paṭivijjhītum niyyātum arahattajayaggāham gahetum sakkoti, tassa Bhagavā āditova sattoti vā puggaloti vā posoti vā devoti vā brahmāti vā katheti. Yo paramatthadesanāya aniccanti vā dukkhanti vāti-ādīsu aññataram sutvāva jānitum paṭivijjhītum niyyātum arahattajayaggāham gahetum sakkoti, tassa aniccanti-ādīsu aññataram katheti. Tathā sammutikathāya bujjanakasattassa na paṭhamam paramatthakatham katheti, sammutikathāya pana bodhetvā pacchā paramatthakatham katheti. Paramatthakathāya bujjanakasattassāpi na paṭhamam sammutikatham katheti, paramatthakathāya pana bodhetvā pacchā sammutikatham katheti. Pakatiyā pana paṭhamameva paramatthakatham² kathentassa desanā lūkhākārā hoti, tasmā Buddhā paṭhamam sammutikatham kathetvā pacchā paramatthakatham kathenti. Te sammutikatham kathentāpi saccameva sabhāvameva amusāva kathenti, paramatthakatham kathentāpi saccameva sabhāvameva amusāva kathenti. Ayañhi—

Duve saccāni akkhāsi, Sambuddho vadatam varo.

Sammutim paramatthañca, tatiyam nupalabbhati.

1. Dī 1. 186 piṭṭhe.

2. Sammatikatham kathetvā pacchā paramatthakatham (Syā)

Tattha—

“Saṅketavacanam saccam, lokasammutikāraṇam.

Paramatthavacanam saccam, dhammānam tathalakkhaṇam”ti.

Aparo nayo—dve Bhagavato desanā paramatthadesanā ca khandhādivasena, sammutidesanā ca sappikumbhādivasena. Na hi Bhagavā samaññaṃ atidhāvati. Tasmā “atthi puggalo”ti vacanamattato abhiniveso na kātabbo. Satthārā hi—

Paññattiṃ anatikkamma, paramattho pakāsito.

Samaññaṃ nātidhāveyya, tasmā aññopi paṇḍito.

Paramattham pakāsento, samaññaṃ nātidhāvaye.

Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Puggalakathā niṭṭhitā.

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānavañṇanā

239. Idāni parihānikathā¹ hoti. Parihānidhammo अपरिहानिदhammo, dveme bhikkhave dhammā sekkhassa bhikkhuno parihānāya saṁvattanti², pañcime bhikkhave dhammā samayavimuttassa bhikkhuno parihānāya saṁvattanti³ evamādīni hi suttāni nissāya Sammitiyā Vajjiputtakā Sabbatthivādino ekacce ca Mahāsaṁghikā arahatopi parihāniṃ icchanti, tasmā te vā hontu aññeyeva vā, yesaṃ ayaṃ laddhi, tesaṃ laddhibhindanatthaṃ **parihāyati arahā arahattā**ti pucchā sakavādissa. Tatra **parihāyatī**ti dve parihāriṇiyo pattaparihāni ca appattaparihāni ca. Tattha “dutiyaṃpi kho āyasmā Godhiko tamhā sāmāyikāya cetovimuttiyā parihāyī”ti⁴ ayaṃ pattaparihāni nāma. “Mā vo sāmāññatthikānaṃ satam sāmāññattho parihāyī”ti⁵ ayaṃ appattaparihāni. Tāsu idha pattaparihāni adhippetā. Tañhi sandhāya **āmantā**ti paṭiññā paravādissa. Sakasamaye pana imaṃ pattaparihāniṃ nāma lokiyasamāpattiyāva icchanti, na arahattādihi sāmāññaphalehi. Parasamayepi naṃ sabbasāmāññaphalesu sabbabhavesu sabbakālesu sabbesaṅca puggalānaṃ na icchanti, taṃ pana tesaṃ laddhimattamevāti sabbaṃ laddhijālaṃ bhindituṃ puna **sabbatthā**ti-ādinā nayena desanā vaḍḍhitā.

Tattha yasmā paravādī kamena parihāyitvā sotāpattiphale ṭhitassa arahato parihāniṃ na icchati, upariphalesu ṭhitasseva icchati. Yasmā ca rūpārūpabhavesu ṭhitassa na icchati, kammārāmatādīnaṃ pana parihāniyadhammānaṃ bhāvato kāmabhava ṭhitasseva icchati, tasmā “sabbatthā”ti puṭṭho paṭikkhipati. Puna daḷhaṃ katvā puṭṭho kāmabhavaṃ sandhāya paṭijānāti. Sabbasmimpi hi kāmabhava parihānikarā kāmaguṇā atthi, tasmā tattha parihāyatī tassa laddhi.

1. Parihānikathā nāma (Syā)

3. Am 2. 153 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 121 piṭṭhe.

2. Am 1. 95 piṭṭhe.

5. Ma 1. 339 piṭṭhe.

Tatīyapucchāya **parihānī**ti parihānikare dhamme pucchati. Tattha yasmā parihāni nāma kammārāmatādidhammā, visesato vā kāmarāgabyāpādā eva, te ca rūpārūpabhava natthi, tasmā “na hevan”ti paṭikkhepo paravādissa.

Sabbadāti kālāpucchā. Tattha paṭhamapañhe yonisomanasikārakāle aparihāyanato paṭikkhipati. Dutiye ayonisomanasikaroto rattibhāge vā divasabhāge vā sabbadā parihāyanato paṭijānāti. Tatiye parihānikaradhammasamāyoge sati muhuttameva parihāni nāma hoti, tato pubbe aparihīnassa pacchā parihīnassa ca¹ parihāni nāma natthīti paṭikkhipati.

Sabbeva arahantoti pañhānaṃ paṭhamasmiṃ tikkhindriye sandhāya paṭikkhipati². Dutiyaṃ smiṃ mudindriye sandhāya paṭijānāti. Tatiyaṃ mimpī tikkhindriyāva adhippetā. Tesañhi sabbesampi parihāni na hotīti tassa laddhi.

Seṭṭhi-udāharāṇe paṭhamapucchā paravādissa, dutiyā sakavādissa. Tatrāyaṃ adhippāyo—yaṃ maṃ tumhe pucchatha “arahā arahattā parihāyanto catūhi phalehi parihāyati”ti, tatra vo paṭipucchāmi “catūhi satahassehi seṭṭhi seṭṭhitaṃ karonto satahassehi parihīne seṭṭhi seṭṭhitaṃ parihīno hoti”ti. Tato sakavādinā ekadesena parihāniṃ sandhāya “āmantā”ti vutte **sabbasāpateyyā parihīno hoti**ti pucchati. Tathā aparihīnattā sakavādī na hevāti vatvā atha naṃ “evameva arahāpi parihāyati ca, na ca catūhi phalehi”ti uppannaladdhikaṃ dutiyaṃ bhabbapañhaṃ pucchati. Paravādī seṭṭhino abhabbatāya niyamaṃ apassanto paṭijānitvā arahato catūhi phalehi parihānibhabbataṃ puṭṭho “niyato sambodhiparāyaṇo”ti³ vacanassa ayoniso atthaṃ gahetvā laddhiyaṃ ṭhito sotāpattiphalato parihāyitum abhabbataṃ sandhāya paṭikkhipati, taṃ panassa laddhimattamevāti.

Ettāvatā vādayutti nāma niṭṭhitā hoti.

1. Parihīnassa (Syā)

2. Paṭijānāti (Syā)

3. Am 1. 233 piṭṭhe.

2. Ariyapuggalasamsandanaparihānivaṇṇanā

240. Idāni ariyapuggalasamsandanā āradadhā. Tattha yasmā keci arahatova parihāniṃ icchanti, keci anāgāminopi, keci sakadāgāmissapi. Sotāpannassa pana sabbepi na icchantiyeva. Ye arahattā parihāyitvā anāgāmisakadāgāmibhāve¹ ṭhitā, tesam parihāniṃ icchanti, na itaresam anāgāmisakadāgāmīnaṃ. Sotāpannassa pana tepi sabbathāpi² na icchantiyeva, tasmā peyyālamukhena pucchā katā. Tattha tesam laddhivasena paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbā. “Parihāyati anāgāmī anāgāmiphalā”ti hi pañhasmiṃ ye anāgāmino parihāniṃ na icchanti, tesam vasena paṭikkhepo. Ye pakati-anāgāmino vā arahattā parihāyitvā ṭhita-anāgāmino vā parihāniṃ icchanti, tesam vasena paṭiññāti idamettha nayamukhaṃ. Tassānusārena sabbapeyyālā atthato veditabbā.

241. Yam panettha “sotāpattiphalassa anantarā arahattamyeva sacchikaroti”ti vuttaṃ, taṃ parihīnassa puna vāyamato arahattappattiṃ sandhāya vuttaṃ. Itaro³ sotāpattiphalānantaram arahattassa abhāvā paṭikkhipati.

242. Tato param “parihāni nāmesā kilesappahānassa vā mandatāya bhaveyya, maggabhāvanādīnaṃ vā anadhimattatāya, saccānaṃ vā adassanena”ti evamādīnaṃ vasena anuyuñjituṃ **kassa bahutarā kilesā pahīnāti**-ādi vuttaṃ. Taṃ sabbam uttānādhippāyameva suttānaṃ panattho Āgamaṭṭhakathāsu vuttanayeneva veditabbo.

262. **Samayavimutto arahā arahattā parihāyatī**ti ettha mudindriyo samayavimutto, tikkhindriyo asamayavimuttoti tesam laddhi. Sakasamaye pana avasippatto jhānalābhī samayavimutto, vasippatto jhānalābhī ceva sabbe ca ariyapuggalā ariye vimokkhe asamayavimuttāti sanniṭṭhānaṃ. So pana taṃ attano laddhiṃ gahetvā

1. Anāgāmisakadāgāmībhūmibhāve (Syā)

2. Sabbadāpi (Sī, Syā)

3. Itaro taṃ (Syā)

“samayavimutto parihāyati, itaro na parihāyati”ti āha. Sesamettha uttānatthameva.

Ariyapuggalasamsandanaparihānivaṇṇanā.

3. Suttasāadhanaparihānivaṇṇanā

265. Idāni suttasāadhanā hoti. Tattha **uccāvacā**ti uttamahīnabhedato uccā ca avacā ca. **Paṭipādā**ti paṭipadā. **Samaṇena pakāsītā**ti Buddhasamaṇena jotitā. Sukhāpaṭipadā hi khippābhiññā uccā, dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā avacā. Itarā dve ekenāṅgena uccā, ekena avacā. Paṭhamam vuttā eva vā uccā, itarā tissopi avacā. Tāya cetāya uccāvacāya paṭipadāya **na pāram diguṇam yanti**, ekamaggena dvikkhattum nibbānam na gacchantīti attho. Kasmā? Yena maggena ye kilesā pahīnā, tena tesam puna appahātabbato. Etena parihānidhammābhāvaṃ dīpeti. **Nayidaṃ ekaguṇam mutanti** tañca idaṃ pāram ekavāraṃmyeva phusanārahaṃ¹ na hoti. Kasmā? Ekena maggena sabbakilesānaṃ appahānato. Etena ekamaggeneva arahattābhāvaṃ dīpeti.

Atthi chinnassa chediyanti chinnassa kilesavaṭṭassa puna chinditabbam kiñci atthīti pucchati. Itaro tikkhindriyaṃ sandhāya paṭikkhipitvā puna puṭṭho mudindriyaṃ sandhāya paṭijānāti. Sakavādī suttam āharitvā natthibhāvaṃ dasseti. Tattha **oghapāso**ti kilesogho ceva kilesapāso ca.

266. **Katassa paṭicayoti** bhāvitassa maggassa puna bhāvanā. Idhāpi paṭikkhepapaṭijānanāni purimanayeneva veditabbāni.

267. **Parihānāya saṃvattantīti** paravādinā ābhate sutte pañca dhammā appattaparihānāya ceva lokiyasamāpattiparihānāya ca saṃvattanti. So pana² pattassa arahattaphalassa parihanāya sallakkheti. Teneva **atthi**³ **arahato kammārāmatā**ti āha. Itaropi

1. Phusanārahampi (Syā)

2. Na so pana (Syā)

3. Teneva nam atthi (Syā)

asamayavimuttaṃ sandhāya paṭikkhipitvā itaraṃ sandhāya paṭijānāti.
Kāmarāgavasena vā pavattamānaṃ taṃ¹ paṭikkhipitvā itarathā
pavattamānaṃ paṭijānāti. Rāgādīnaṃ pana atthitaṃ puṭṭho paṭijāniturū na
sakkoti.

268. **Kim pariyuṭṭhitoti** kena pariyuṭṭhito anubaddho ajjhotthato vā
hutvāti attho. Anusayapucchāyapi tikkhindriyamudindriyavaseneva
paṭikkhepapaṭijānanāni veditabbāni. Kalyāṇānusayoti
vacanamattasāmaññena vā paṭijānāti. **Rāgo upacayaṃ gacchatīti** bhāvanāya
pahīnaṃ sandhāyāha. Parato dosamohesupi eseva nayo. Sakkāyadiṭṭhi-
ādīnaṃ pana dassanena pahīnattā upacayaṃ na icchati. Sesam sabbattha
uttānatthamevāti.

Suttasādhanaṃ.

Parihānikathā niṭṭhitā.

1. Pavattamānataṃ (Ka)

3. Brahmacariyakathā

1. Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā

269. Idāni brahmacariyakathā hoti. Tattha dve brahmacariyavāsā maggabhāvanā ca pabbajjā ca. Pabbajjā sabbadevesu natthi, maggabhāvanā ṭhapetvā Asaññasatte sesesu appaṭisiddhā. Tattha ye Paranimmitavasavattideve upādāya taduparidevesu maggabhāvanampi na icchanti seyyathāpi sammitiyā, te sandhāya **natthi deve**sūti pucchā sakavādissa. “Tīhi bhikkhave ṭhānehi Jambudīpakā manussā Uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca Tāvatiṃse. Katamehi tīhi. Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso”¹ti idam suttam nissāya dvepi brahmacariyavāsā natthi devesūti uppannaladdhivasena paṭiññā paravādissa. Puna dvinnampi brahmacariyānam antarāyikadhammavaseneva **sabbe devā ja**lāti pucchā sakavādissa. Tattha **hatthasamvācika**tī mūgā viya hatthamuddhāya vattāro. Parato **atthi deve**sūti pucchā paravādissa, maggabhāvanam sandhāya paṭiññā sakavādissa. Paṭiññāya adhippāyam asallakkhetvā pabbajjāvasena anuyogo paravādissa.

270. **Yattha natthi pabbajjā**tī pañhe gihīnañceva ekaccānañca devānam maggapaṭilābham sandhāya paṭikkhepo tasseva. Puna puṭṭho paccantavāsino ceva Asaññasatte ca sandhāya paṭiññā tasseva. **Yo pabbajjā**tī-ādīsu pucchāsūpi eseva nayo. Puna “atthi devesū”ti pañhepi maggabhāvanam sandhāyeva paṭiññā sakavādissa, “sabbadevesū”ti vutte Asaññasatte sandhāya paṭikkhepo tasseva.

271. **Manussesū**tī pañhadvaye Jambudīpake sandhāya paṭiññā, paccantavāsino sandhāya paṭikkhepo veditabbo.

Atthi yattha atthītī atthi te devā, atthi vā so padeso, yattha atthīti evam sattapadesavibhāgamukhena vissajjanam sakavādissa. Iminā nayena sabbe ekantarikapañhā veditabbā.

1. Am 3. 198 piṭṭhe.

272. Suttānuyoge **kuhiṃ phaluppattī**ti tassa anāgāmino arahattaphaluppatti kuhinti pucchā sakavādissa. **Tatthevā**ti Suddhāvāsesūti attho.

Handa hīti kāraṇatthe nipāto. Idaṃ vuttaṃ hoti—yasmā anāgāmapuggalo idha loke bhāvitena maggena tattha Suddhāvāsesu phalaṃ sacchikaroti, na tattha aññaṃ maggaṃ bhāveti, tasmā natthi devesu brahmacariyavāsoti.

2. Saṃsandanabrahmacariyavaṇṇanā

273. Idāni yadi aññattha bhāvitena maggena aññattha phalasacchikiriyā hoti, sotāpannādīnampi siyāti etamatthaṃ dassetuṃ puna **anāgāmī**ti-ādīnaṃ saṃsandanapucchā sakavādissa. Tattha anāgāmiṃ phalasacchi kiriyāya paṭiññā, sesānaṃ phalasacchikiriyāya paṭikkhepo paravādissa. Idha bhāvitamaggo hi anāgāmī idhavihāyaniṭṭho nāma hoti. So idha anāgāmiṃ maggaṃ bhāvetvā “opapātiko tatthaparinibbāyī”ti vacanato “puna¹ maggabhāvanāṃ vinā upapattivaseneva arahattaphalaṃ sacchikaroti”ti tassa laddhi. Sotāpannasakadāgāmino pana tattha maggaṃ bhāvetvā tatrupaluppattikā nāma hontīti tesāṃ idhāgamaññaṃ natthi. Iti so anāgāmiṃ phalasacchikiriyāṃ puṭṭho paṭijānāti, itaresāṃ paṭikkhipati.

Anāgāmī puggalo tattha bhāvitena maggaṇāti pañhe “anāgāmino tattha maggabhāvanāva natthī”ti laddhiyā paṭikkhipati. **Maggo ca bhāvīyati, na ca kilesā pahīyantī**ti pucchā sakavādissa, rūpāvacaramaggaṃ sandhāya paṭiññā itarassa. Rūpāvacaramaggena hi so idhavihāyaniṭṭho nāma jāto.

Anāgāmī puggalo katakaraṇīyoti pañhe “opapātiko tatthaparinibbāyī”ti vacanato upapattiyāvassa katakaraṇīyādibhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. **Arahāti** pañhe idhaparinibbāyino arahato vaseneva paṭikkhipati, puna puṭṭho tatthaparinibbāyino vasena paṭijānāti.

Atthi arahato punabbhavoti-ādīsopi tatthaparinibbāyī-idhaparinibbāyīnaṃ vaseneva attho veditabbo. **Appaṭividdhākuppova tatthaparinibbāyati**ti

puṭṭho idheva bhāvitena maggena tassa¹ akuppapaṭivedhaṃ icchanto paṭikkhipati.

Yathā migoti paṭhamam udāharaṇam paravādissa, dutiyam sakavādissa. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Brahmacariyakathā niṭṭhitā.

3. Odhisokathāvaṇṇanā

274. Idāni odhisokathā nāma hoti. Tattha ye sotāpannādīnam nānābhisamayavasena dukkhadassanādīhi odhiso odhiso ekadesena ekadesena kilesappahānam icchanti seyyathāpi etarahi Sammitiyādayo, tesaṃ taṃ laddhiṃ bhinditum **odhisoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna anuyogo sakavādissa, ekadesena sotāpannādibhāvassa abhāvato paṭikkhepo paravādissa. Iminā upāyena sabbavāresu² attho veditabboti.

Odhisokathāvaṇṇanā.

4. Jahatikathā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā

279. Idāni jahatikathā³ nāma hoti. Tattha hesam⁴ “jhānalābhī puthujjano saha saccābhisamayā anāgāmī nāma hoti, tassa puthujjanakāleyeva kāmarāgabyāpādā pahīnā”ti laddhi seyyathāpi etarahi Sammitiyānam, tesaṃ taṃ laddhi bhinditum **jahati puthujjanoti** pucchā sakavādissa, jhānavikkhambhitānam pana tesaṃ pariyuṭṭhānam apassantassa paṭiññā paravādissa. Yasmā pana tesaṃ jhānavikkhambhitānampi anāgāmimaggeneva

1. Arahattassa (Sī, Syā)

3. Pajahatikathā (Syā)

2. Sabbatṭhānesu (Ka)

4. Yesañca (Syā)

accantaṃ pahānaṃ hoti, tasmā puna **accantanti**-ādi-anuyogo sakavādisa, tathārūpassa pahānassa abhāvato paṭikkhepo itarassa. **Vikkhambhetī** accantavikkhambhanameva sandhāya pucchā sakavādisa. Tato paraṃ anāgāmimaggaṭṭhena saddhiṃ puthujjanasaṃsandanaṃ hoti. Taṃ uttānatthameva.

280. Tato paraṃ **anāgāmiphale saṇṭhātī**ti puṭṭho jānānāgāmitaṃ sandhāya paṭijānāti. **Arahatte saṇṭhātī**ti puṭṭho dassanamaggena uddhambhāgiyānaṃ pahānābhāvato paṭikkhipati.

Apubbaṃ acarimaṃ tayo maggeti puṭṭho tathārūpāya bhāvanāya abhāvā paṭikkhipati. Puna puṭṭho tiṇṇaṃ maggānaṃ kiccasabbhāvaṃ¹ sandhāya paṭijānāti. Sāmaññaphalapucchāsipi eseva nayo. **Katamena maggenā**ti puṭṭho **anāgāmimaggenā**ti jhānānāgāmitaṃ sandhāya vadati. Puna saṃyojanappahānaṃ puṭṭho tiṇṇaṃ anāgāmimaggena tesaṃ kilesānaṃ appaheyyattā² paṭikkhipati. Dutiyāṃ puṭṭho paṭhamamaggasseva jhānānāgāmimaggabhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Jahatikathā.

5. Sabbamatthītikathā

1. Vādayuttivaṇṇanā

282. Idāni sabbamatthītivādakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ -pa- ayaṃ vuccati rūpakkhando”ti-ādivacanato³ “sabbepi atītādibhedā dhammā khandhasabhāvaṃ na vijahanti, tasmā sabbaṃ atthiyeva nāmā”ti laddhi seyyathāpi etarahi Sabbamatthivādānaṃ, tesaṃ laddhivisodhanatthaṃ **sabbamatthī**ti pucchā sakavādisa, vuttappakārāya laddhiyā thatvā paṭiññā itarassa. **Sabbathā**ti sabbasmaṃ sarīre sabbamatthīti pucchati. **Sabbadā**ti sabbasmaṃ kāle sabbamatthīti pucchati. **Sabbena sabbanti** sabbenākārena sabbamatthīti pucchati. **Sabbesū**ti sabbesu dhammesu sabbamatthīti pucchati.

1. Kiccasabhāvaṃ (Sī, Syā)

2. Appahīnattā (Syā)

3. Abhi 2. 1 piṭṭhe.

Ayoganti ayuttam. Nānāsabhāvānañhi yogo hoti, na ekasabhāvassa. Iti imasmim pañhe rūpaṃ vedanāya, vedanaṃ vā rūpena anānaṃ ekalakkaṇameva katvā sabbamatthīti pucchati. **Yampi natthi tampatthīti** yampi chaṭṭhakhandhādikaṃ sasavisāṇādikaṃ vā kiñci natthīti siddham, tampi te atthīti pucchati. **Sabbamatthīti yā diṭṭhi sā diṭṭhi micchādiṭṭhīti, yā diṭṭhi sā diṭṭhi sammādiṭṭhīti heva matthīti** iminā idaṃ pucchati—yā te esā sabbamatthīti diṭṭhi, sā diṭṭhi ayāthāvakattā micchādiṭṭhīti evaṃ yā amhākaṃ diṭṭhi, sā diṭṭhi yāthāvakattā sammādiṭṭhīti evaṃ tava samaye atthīti pucchati. Itaro sabbesupi etesu nayesu vuttappakārāya atthitāya abhāvato paṭikkhipati. Imesu pana sabbesupi nayesu “ājānāhi niggahan”ti-ādiṃ katvā sabbo kathāmaggabhedo vitthārato veditabboti ayaṃ tāvettha vādayutti.

2. Kālasaṃsandanavaṇṇanā

283-284. Idāni atītaṃ atthīti kālasaṃsandanaṃ hoti. Tattha **atītaṃ atthīti**-ādikam suddhikaṃsandanaṃ. **Atītaṃ rūpaṃ atthīti**-ādikam khandhavasena kālasaṃsandanaṃ.

285. **Paccuppannaṃ rūpaṃ appiyaṃ karitvāti** atītānāgataṃ pahāya paccuppannarūpameva appiyaṃ avibhajitabbaṃ karitvā. **Rūpabhāvaṃ jahatīti** pañhe niruddhassāpi rūpassa rūpakkhandhasaṅgahitattā paṭikkhipati. **Rūpabhāvaṃ na jahatīti** paṭilomapañhepi rūpakkhandhena saṅgahitattāva paṭijānāti. **Odātaṃ vatthaṃ appiyaṃ karitvāti** ettha kiñcāpi na sabbam vatthaṃ odātaṃ, iminā pana vatthanti avatvā “odātaṃ vatthaṃ appiyaṃ karitvā”ti vutte sakavādinā ekatthataṃ anuññatā. **Odātabhāvaṃ jahatīti**¹ pañhe vaṇṇavigamaṃ sandhāya paṭiññā sakavādisa, **vatthabhāvaṃ jahatīti** ettha pana paññattiyā avigatattā paṭikkhepo tasseva. Paṭilomepi ese va nayo.

286. **Atītaṃ atītabhāvaṃ na jahatīti** puṭṭho “yadi jaheyya, anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā siyā”ti maññamāno paṭijānāti. **Anāgataṃ anāgatabhāvaṃ na jahatīti** puṭṭho pana “yadi na jaheyya”²,

1. Na jahatīti (Syā)

2. Jaheyya (Syā)

anāgatamevassa¹, paccuppanabhāvaṃ na pāpuṇeyyā”ti maññamāno paṭikkhipati. Paccuppannapañhepi atītabhāvaṃ anāpajjanadoso siyāti paṭikkhipati. Anulomapañhesupi imināva nayena attho veditabbo.

287. Evaṃ suddhikanayaṃ vatvā puna khandhavasena dassetuṃ **atītaṃ rūpanti**-ādi vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ Pāli-anusāreneva sakkā nānituṃ.

Vacanasodhanavaṇṇanā

288. Idāni “atītaṃ nvatthī”ti-ādi vacanasodhanā² hoti. Tattha **hañci atītaṃ nvatthī**ti yadi atītaṃ no atthīti attho. **Atītaṃ atthīti micchā**ti atītañca taṃ atthi cāti micchā eva. **Taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti** puṭṭho anāgatakkhaṇeyevassa paccuppannatāya abhāvaṃ sandhāya kālanānattena paṭikkhipati.

Dutiyaṃ puṭṭho yaṃ uppādayo pubbe anāgataṃ ahosi, tassa uppannakāle paccuppannattā paṭijānāti. **Hutvā hoti hutvā hotīti** yadetam tayā “anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hotī”ti vadatā taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti laddhivasena “anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā hutvā hotī”ti vuttaṃ, kiṃ te tampi hutvā hotīti. Itaro hutvā bhūtassa puna hutvā abhāvato **na hevanti** paṭikkhipati.

Dutiyaṃ puṭṭho yasmā taṃ anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hontaṃ “hutvā hotī”ti saṅkhaṃ gataṃ, tasmā paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī “yadi te taṃ anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hontaṃ ‘hutvā hotī’ti saṅkhaṃ gataṃ, puna hutvā hoti, yaṃ anāgataṃ na hutvā paccuppannaṃ na hontaṃ ‘na hutvā na hotī’ti saṅkhaṃ gataṃ sasavisāṇaṃ, kiṃ te tampi puna na hutvā na hotī”ti-adhippāyena **na hutvā na hoti na hutvā na hotīti** pañhaṃ pucchati. Itaro “yaṃ natthi, taṃ natthitāya eva anāgataṃ na hutvā paccuppannaṃ na hotīti nahutvānahoti nāma tāva hotu, puna nahutvānahotibhāvo panassa kuto”ti maññamāno paṭikkhipati. **Taññeva paccuppannaṃ taṃ atītanti** pañhepi paccuppannakkhaṇeyevassa atītātāya abhāvaṃ sandhāya kālanānattā paṭikkhipati.

1. Anāgatameva (Syā, Ka)

2. Vacanato sodhanā (Syā)

Dutiyapañhe puṭṭho yaṃ atītabhāvato pubbe paccuppannaṃ ahosi, tasseva atītattā paṭijānāti. **Hutvā hoti hutvā hotīti** yadetaṃ tayā “paccuppannaṃ hutvā atītaṃ hotī”ti vadatā “taññeva paccuppannaṃ taṃ atītaṃ”ti laddhivasena “paccuppannaṃ vā atītaṃ vā hutvā hotī”ti vuttaṃ, kiṃ te tampi hutvā hotīti. Itaro hutvā bhūtassa puna hutvā abhāvato **na hevanti** paṭikkhipati.

Dutiyapañhe yasmā taṃ paccuppannaṃ hutvā atītaṃ hontaṃ “hutvā hotī”ti saṅkhaṃ gataṃ, tasmā paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī “yadi te taññeva paccuppannaṃ hutvā atītaṃ hontaṃ ‘hutvā hotī’ti saṅkhaṃ gataṃ, puna hutvā hoti, yaṃ paccuppannaṃ na hutvā atītaṃ na hontaṃ ‘na hutvā na hotī’ti saṅkhaṃ gataṃ sasavisāṇaṃ, kiṃ te tampi puna na hutvā na hotī”ti adhippāyena **na hutvā na hoti na hutvā na hotīti** pañhaṃ pucchati. Itaro “yaṃ natthi, taṃ natthitāya eva paccuppannaṃ na hutvā atītaṃ na hotīti nahutvānahoti nāma tāva hotu, puna nahutvānahotibhāvo panassa kuto”ti maññamāno paṭikkhipati. Ubhayaṃ ekato katvā āgate tatiyapañhepi imināvupāyena yojanā kātabbā.

Aparo nayo—yadi taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ, anāgatassa paccuppanne vutto hotibhāvo, paccuppannassa ca anāgate vutto hutvābhāvo āpajjati, evaṃ sante anāgatampi hutvāhoti nāma, paccuppannampi hutvāhotiyeva nāma, tena taṃ pucchāma “kiṃ te etesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotī”ti. Itaro “taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ”ti pañhe paṭikkhittanayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho dutiye pañhe paṭiññātanayeneva paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī “taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ”ti pañhāvasena tesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotīti paṭijānantaṃ purimaṃ paṭikkhittapañhaṃ parivattitvā pucchanto **na hutvā na hoti na hutvā na hotīti** pucchati. Tassattho—nanu “tayā taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ”ti vutte paṭhamapañhaṃ paṭikkhipantena anāgatassa hotibhāvo paccuppannassa ca hutvābhāvo paṭikkhittoti. Tena anāgataṃ na hoti nāma, paccuppannaṃ na hutvā nāma.

Dutiyapañhe ca taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti paṭiññātaṃ, evaṃ sante anāgatampi na hutvā na hoti nāma, paccuppannampi na hutvā na hotiyeva nāma. Tena taṃ pucchāma “kiṃ te etesu ekekaṃ na hutvā na hoti na hutvā na hoti”ti. Paravādī sabbato andhakārena pariyonaddho viya tesāṃ nahutvānahotibhāvaṃ apassanto na hevanti paṭikkhipati.

Dutiyavārepi yadi taññeva paccuppannaṃ taṃ atītaṃ, paccuppannassa atīte vutto hotibhāvo, atītassa ca paccuppanne vutto hutvābhāvo āpajjati, evaṃ sante paccuppannampi hutvāhoti nāma, atītampi hutvāhotiyeva nāma, tena taṃ pucchāma “kiṃ te etesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hoti”ti. Itaro taññeva paccuppannaṃ taṃ atītantipañhe paṭikkhittanayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho dutiyapañhe paṭiññātanayeneva paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī “taññeva paccuppannaṃ taṃ atītan”ti pañhāvasena tesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotīti paṭijānantarī¹ purimaṃ paṭikkhittapañhaṃ parivattitvā pucchanto **na hutvā na hoti na hutvā na hotīti** pucchati. Tassattho—nanu tayā taññeva paccuppannaṃ taṃ atītanti vutte paṭhamapañhaṃ paṭikkhipantena paccuppannassa hotibhāvo atītassa ca hutvābhāvo paṭikkhittoti. Tena paccuppannaṃ nahoti nāma, atītaṃ nahutvā nāma.

Dutiyapañhe ca te “taññeva paccuppannaṃ taṃ atītan”ti paṭiññātaṃ, evaṃ sante paccuppannampi na hutvā na hoti nāma, atītampi na hutvā na hotiyeva nāma, tena taṃ pucchāma “kiṃ te etesu ekekaṃ na hutvā na hoti na hutvā na hoti”ti. Paravādī sabbato andhakārena pariyonaddho viya tesāṃ nahutvānahotibhāvaṃ apassanto **na hevanti** paṭikkhipati.

Tatīyavārepi yadi taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ taṃ atītaṃ, anāgapaccuppannānaṃ paccuppannātītesu vutto hotibhāvo, paccuppannātītānaṃ anāgapaccuppannesu vutto hutvābhāvo āpajjati, evaṃ sante anāgatampi hutvāhoti nāma, paccuppannampi atītampi² hutvā hotiyeva nāma, tena taṃ pucchāma “kiṃ te tīsupi etesu ekekaṃ hutvā

1. Paṭijānantassa (Syā, Ka)

2. Atītaṃ (Syā)

hoti hutvā hotī”ti. Itaro “taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ taṃ atītaṃ”tipañhe paṭikkhittanayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho dutiyapañhe paṭiññātanayeneva paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī “taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ taṃ atītaṃ”ti pañhāvasena tesu ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotīti paṭijānantaṃ purimaṃ paṭikkhittapañhaṃ parivattitvā pucchanto **na hutvā na hoti na hutvā na hotīti** pucchati. Tassattho—nanu tayā taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ taṃ atītanti vutte paṭhamapañhaṃ paṭikkhipantena anāgatapaccuppannānaṃ hotibhāvo paccuppannātītānañca hutvābhāvo paṭikkhittoti. Tena anāgataṃ paccuppannañca na hoti nāma, paccuppannañca atītañca na hutvā nāma.

Dutiyapañhe ca te “taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ taṃ atītaṃ”ti paṭiññātaṃ, evaṃ sante anāgatampi na hutvā na hoti nāma, paccuppannampi atītampi na hutvā na hotiyeva nāma, tena taṃ pucchāma “kiṃ te etesu ekekaṃ na hutvā na hoti na hutvā na hotī”ti. Paravādī sabbato andhakārena pariyonaddho viya tesam na hutvā na hotibhāvaṃ apassanto **na hevanti** paṭikkhipatīti. Niggahādīni panettha heṭṭhā vuttanayeneva yojetabbāni.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Atītacakkhurūpādikathāvaṇṇanā

289. **Atītaṃ cakkhu atthīti**-ādīsipi cakkhādibhāvāvijahaneneva atthitaṃ¹ paṭijānāti. **Passatīti**-ādīni puṭṭho pana² tesam viññāṇānaṃ kiccābhāvasena paṭikkhipati.

Atītaññāpādikathāvaṇṇanā

290. **Tena ñāṇena ñāṇakaraṇīyaṃ karotīti** pañhe tassa ñāṇassa niruddhattā kiccābhāvamassa apassanto paṭikkhipati. Puna puṭṭho atītārammaṇaṃ paccuppannaṃ ñāṇaṃ atītānaṃ dhammānaṃ³ jānato atītaṃ

1. Atītaṃ (Syā)

2. Puna (Syā)

3. Atītārammaṇadhammānaṃ (Syā)

ñāṇanti¹ lesena paccuppannameva “atītaṃ ñāṇaṃ”ti katvā tena ñāṇena ñāṇakaraṇīyassa atthitāya paṭijānāti. Athassa sakavādī lesokāsaṃ adatvā **tena ñāṇena dukkhaṃ pari jānātīti**-ādimāha, itaro atītārammaṇeneva ñāṇena imesaṃ catunnaṃ kiccānaṃ abhāvā paṭikkhipati. Anāgatapañhepi eseva nayo. Paccuppannapañho ceva saṃsandanapañho ca uttānatthāyeva.

Arahantādikathāvaṇṇanā

291. **Arahato atīto rāgo atthīti**-ādīsupi rāgādibhāvāvijahanato evaṃ paṭijānāti. **Sarāgoti**-ādīsu suttavirodhabhayena ceva yuttivirodhabhayena ca paṭikkhipati.

Padasodhanakathāvaṇṇanā

295. Evaṃ sabbampi Pāḷi-anusāreneva viditvā parato **atthi siyā atītaṃ, siyā nvātītanti** ettha evamattho veditabbo—yaṃ atīameva atthi, taṃ atītaṃ. Yaṃ paccuppannānāgataṃ atthi, taṃ no atthi, taṃ no atītaṃ. **Tenātītaṃ nvātītaṃ, nvātītaṃ atītanti** tena kāraṇena atītaṃ no atītaṃ, no atītaṃ atītanti. Anāgatapaccuppannapucchāsupi eseva nayo.

Suttasāadhanavaṇṇanā

296. **Na vattabbaṃ “atītaṃ atthi anāgataṃ atthī”**ti suttasāadhanāya pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissa. Puna attano laddhiṃ nissāya **yaṃkiñci bhikkhave rūpanti** anuyogo paravādisseva. Dutīyanaye pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Evaṃ sabbattha pucchā ca paṭiññā ca veditabbā. Yaṃ panetaṃ paravādinā anāgatassa atthibhāvasāadhanatthaṃ “nanu vuttaṃ Bhagavatā kabaḷikāre ce bhikkhave”ti suttassa pariyosāne **atthi tattha āyatim punabbhavābhini battīti**-ādi dassitaṃ, na taṃ anāgatassa

1. Atītañāpassa (Syā)

atthibhāvasādhakam. Tañhi hetūnaṃ pariniṭṭhitattā avassaṃ bhāvitam sandhāya tattha vuttam. Ayaṃ suttādhippāyo. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Sabbamatthitīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Atītakkhandhādīkathā

1. Nasuttasāadhanakathāvaṇṇanā

297. Idāni “atītaṃ khandhā”ti-ādīkathā hoti. Tattha khandhādibhāvāvijahanato atītānāgatānaṃ atthitaṃ icchantassa **atītaṃ khandhā**ti pucchā paravādissa, atītassa khandhasaṅgahitattā **āmanta**ti paṭiññā sakavādissa. Puna **atītaṃ natthī**ti pucchā paravādissa, tassa niruttipathasuttena atthitāya vāritattā paṭikkhepo sakavādissa. Āyatanadhātupucchāsupi anāgatapañhesupi paccuppanna saddhim saṃsanditvā anulomapaṭilomato āgatapañhesupi “atītaṃ rūpaṃ”ti-ādīpañhesupi¹ imināvupāyena attho veditabbo.

2. Suttasāadhanavaṇṇanā

298. Suttasādhane² pana **na vattabbanti** pucchā sakavādissa. Tattha **natthi ceteti** natthi ca ete dhammāti attho. Khandhādibhāve sati natthitaṃ anicchantassa **āmanta**ti paṭiññā paravādissa, atha nesaṃ natthibhāvasāadhanattham suttāharaṇam sakavādissa. Dutiyapucchāpi paravādissa, paṭiññā sakavādissa, suttāharaṇam paravādissa. Tam pana nesaṃ khandhādibhāvameva sādheti, na atthibhāvanti āhaṭampi anāhaṭasadisamevāti.

Atītaṃ khandhāti-ādīkathāvaṇṇanā.

1. Ādīpañhepi (Syā)

2. Suttasādhane (Sī, Ka)

7. Ekaccaṃatthītikathā

1. Atītādi-ekaccakathāvaṇṇanā

299. Idāni **ekaccaṃ atthīti** kathā hoti. Tattha ye “ekaccaṃ atītaṃ atthī”ti maññanti seyyathāpi Kassapikā, tesāṃ laddhibhīdanattham **atītaṃ atthīti** pucchā sakavādissa, **ekaccaṃ atthīti** vissajjanam paravādissa. Ayañhi adhippāyo—avipakkavipākam atthi, vipakkavipākam¹ natthīti. **Ekaccaṃ niruddhanti** anuyogo sakavādissa. Tassattho—yadi te atītaṃ ekaccaṃ atthi ekaccaṃ natthi, evaṃ sante ekaccaṃ atītaṃ niruddham, ekaccaṃ atītaṃ aniruddham, tatheva ṭhitanti āpajjati. **Vigatanti**—ādīsupi eseva nayo.

Avipakkavipākadhammā ekacceti idam yasmā yesam so² avipakkavipākānam atthitam icchati, tepi atītāyeva³. Tasmā yathā te atītaṃ ekaccaṃ atthi, kim tathā avipakkavipākāpi dhammā ekacce atthi ekacce natthīti codetum vuttam. **Vipakkavipākā**ti idam yesam so natthitam icchati, tesam vasena codetum vuttam. **Avipākā**ti idam abyākatānam vasena codetum vuttam. Iti imesam tiṇṇam rāsīnam vasena sabbesu anulomapaṭilomesu paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbā. Atītā ekadesam vipakkavipākā, ekadesam avipakkavipākāti vipakatavipākā vuccanti. Yena hi kammena paṭisandhi nibbattitā, bhavaṅgampi cutipi tasseva vipāko. Tasmā paṭisandhito yāva cuti, tāva tam vipakatavipākam nāma hoti. Tathārūpe dhamme sandhāyetam vuttam.

Vipaccissantīti katvā te atthīti pucchā sakavādissa. Yathā dhammadharassa puggalassa niddāyantassāpi bahupavattino dhammā atthīti vuccanti, evam lokavohāravasena atthitam sandhāya paṭiññā paravādissa. **Vipaccissantīti katvā paccuppannā**ti dutiyapañhe “kammānam avināsaśāṅkhāto kammūpacayo⁴ nāmeko atthī”ti laddhiyam ṭhatvā paṭiññā paravādissa.

1. Vipakkavipākā (Sī, Syā), vipakkamavipākam (Ka)

2. Yasmā so (Syā)

3. Atītāyeva dhammā (Syā)

4. Kammappaccayo (Syā)

2. Anāgatādi-ekaccakathāvaṇṇanā

300. **Anāgataṃ atthīti**-ādisupi **ekaccaṃ atthīti** uppādino dhamme sandhāya vadati. Sesam sabbattha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Ekaccamatthītikathāvaṇṇanā.

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

301. Idāni satipaṭṭhānakathā hoti. Tattha “catunnaṃ bhikkhave satipaṭṭhānānaṃ samudayañca atthaṅgamañca desessāmi”¹ti Satipaṭṭhānasamyutte¹ vuttanayeneva yesam kāyādayo satiyā ārammaṇadhamme gahetvā “sabbe dhammā satipaṭṭhānā”²ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṃ, Andhakā nāma Pubbaseliyā Aparaseliyā Rājagiriya Siddhatthikāti ime pacchā uppannanikāyā, tesam laddhivivecanattham pucchā sakavādisa, paṭiññā paravādisa. Tattha yasmā “patiṭṭhāti etesūti **paṭṭhānā**. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānā **satipaṭṭhānā**”³ti iminā atthena satigocarāpi satipaṭṭhānā. “Patiṭṭhahantīti **paṭṭhānā**. Kā patiṭṭhahanti? Satiyo. Satiyova paṭṭhānā **satipaṭṭhānā**”⁴ti iminā atthena satiyova satipaṭṭhānā, tasmā dvepi vādā pariyāyena yujjanti. Ye pana tam pariyāyam pahāya ekanteneva “sabbe dhammā satipaṭṭhānā”⁵ti vadanti, te sandhāya pucchā sakavādisa, ārammaṇavasena paṭiññā paravādisa. **Sabbe dhammā satīti** anuyuttassa pana sabbesaṃ satisabhāvābhāvato paṭikkhepo tasseva. Tattha **khayagāmīti**-ādīni maggavisesanāni. Ekāyanamaggo hi kilesānaṃ khayabhūtaṃ nibbānaṃ gacchatīti **khayagāmī**. Cattāri saccāni bujjhanto gacchatīti **bodhagāmī**. Vaṭṭam apacinanto gacchatīti **apacayagāmī**. Evametehi padehi “kim te sabbe dhammā evarūpo te ekāyano maggo hotī”⁶ti pucchati. **Anāsavā asamyojaniyāti**-ādīnipi lokuttarabhāvaṃ pucchanaṭṭhāya vuttāni. **Buddhānussatīti**-ādīni pabhedapucchāvasena vuttāni.

1. Sam 3. 161 piṭṭhe.

Cakkhāyatanam satipaṭṭhānanti-ādi sabbadhammānaṃ pabhedapucchāvasena vuttaṃ. Tatthāpi sativasena paṭikkhepo, ārammaṇavasena paṭiññāti evaṃ sabbapañhesu attho veditabbo. Suttasādhanā uttānatthāyevāti.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Hevatthikathāvaṇṇanā

304. Idāni hevatthikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “sabbepi atītādibhedā dhammā rūpādivasena atthi, atītaṃ anāgatapaccuppannavasena, anāgatapaccuppannāni vā atītādivasena natthi, tasmā sabbamevidaṃ evaṃ atthi evaṃ natthī”ti laddhi seyyathāpi etarahi vuttappabhedānaṃ Andhakānaṃ, te sandhāya **atītaṃ atthīti** pucchā sakavādissa. **Hevatthi heva natthīti** vissajjanaṃ paravādissa. Tattha **hevāti** evaṃ. Atha naṃ sakavādī “yadi atītova evaṃ atthi evaṃ natthīti laddhi, evaṃ sante soyeva atthi, soyeva natthi nāmā”ti pucchanto **sevatthi, seva natthīti** āha. Itaro teneva sabhāvena atthitaṃ teneva natthitaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyam puṭṭho sakabhāveneva atthitaṃ parabhāveneva natthitaṃ sandhāya paṭijānāti. Tato param **atthaṭṭho natthaṭṭho**ti atthisabhāvo natthisabhāvo nāma hotīti pucchatī. Imināvupāyena sabbavāresu attho veditabbo. Pariyosāne pana “**tena hi atītaṃ hevatthi, heva natthī**”ti ca “**tena hi rūpaṃ hevatthi, heva natthī**”ti cāti-ādīni vatvā kiñcāpi paravādinā laddhi patiṭṭhāpitā, ayoniso patiṭṭhāpitattā panesā appatiṭṭhāpitāyevāti.

Hevatthikathāvaṇṇanā.

Mahāvaggo niṭṭhito.

2. Dutiyavagga

1. Parūpahāravaṇṇanā

307. Idāni parūpahārakathā nāma hoti. Tattha ye arahattaṃ paṭijānantānaṃ appatte pattasaññīnaṃ adhimānikānaṃ kuhakānaṃ vā arahattaṃ paṭijānantānaṃ sukkavissatṭhiṃ¹ disvā “mārakāyikā devatā arahato asuciṃ upasaṃharanti”ti maññanti seyyathāpi etarahi Pubbaseliyā ca Aparaseliyā ca, te sandhāya **atthi arahatoti** pucchā sakavādisa, paṭiññā itarassa. Idāni yasmā sukkavissatṭhi nāma rāgasamuṭṭhānā hoti, tasmā **atthi arahato rāgoti** manuyogo āraddho. So sabbopi uttānatthoyeva.

Mārakāyikā devatā attanoti-ādipaṇhe yasmā tāsāṃ devatānaṃ sukkavissatṭhi nāma natthi, aññesampi sukkaṃ gahetvā na upasaṃharanti, arahato pana sukkameva natthi, tasmā **na hevanti** paṭikkhipati.

Neva attanotipaṇhe pana nimminivā upasaṃharantīti laddhiyā paṭijānāti. **Lomakūpehī**paṇhe sappitelānaṃ viya lomakūpehi upasaṃharaṇābhāvaṃ disvā paṭikkhipati.

308. **Handa hīti** vacasāyatthe² nipāto. “Arahā nu kho ahaṃ, no”ti evaṃ vimatiṃ gāhayissāmāti evaṃ vacasāyaṃ³ katvā upasaṃharantīti attho. **Atthi arahato vimatīti** puṭṭho aṭṭhavatthukaṃ vicikicchaṃ sandhāya paṭikkhipati, dutiyaṃ puṭṭho itthipurisānaṃ nāmagottādīsu sanniṭṭhānābhāvaṃ sandhāya paṭijānāti.

309. **Atthi tassa āsayoti** tassa sukkassa uccārapassāvānaṃ viya patiṭṭhānokāso atthīti pucchati.

312. **Sadhammakusalassāti** attano⁴ arahattadhammamatteyeva kusallassa. Paññāvimuttaṃ sandhāyevaṃ vadati. **Paradhammakusalassāti** sadhammato

1. Asucisukkavissatṭhiṃ (Syā)

2. Byavasāyatthe (Sī, Syā)

3. Byavasāyaṃ (Sī, Syā)

4. Attanopi (Sī, Ka)

parasmim̐ aṭṭhasamāpattidhammepi kusalassa. Ubhatobhāgavimuttaṃ sandhāyevaṃ vadati. Sesamettha Pāli-anusāreneva veditabbanti.

Parūpahāarakathāvaṇṇanā.

2-3-4. Aññāṇādikathāvaṇṇanā

314. Idāni aññāṇaṃ, kaṅkhā, paravitarāṇāti tisso kathā nāma honti. Tattha yesaṃ “arahato itthipurisādīnaṃ nāmagottādīsu ñāṇappavattiyā abhāvena atthi aññāṇaṃ, tattheva sanniṭṭhānābhāvena atthi kaṅkhā. Yasmā ca nesaṃ tāni vatthūni pare vitaranti pakāsentī ācikkhanti, tasmā nesaṃ atthi paravitarāṇā”ti imā laddhiyo seyyathāpi etarahi Pubbaseliyādīnaṃ, tesāṃ tā laddhiyo bhinditum̐ tīsupi kathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca itarassa. Tattha sabbesupi pañhesu ceva vissajjanesu ca Pāliṃ anugantvāva attho veditabboti.

Aññāṇādikathāvaṇṇanā.

5. Vacībheda-kathāvaṇṇanā

326. Idāni vacībheda-kathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “sotāpattimagga-khaṇe paṭhamāṃ jhānaṃ samāpannassa dukkhanti vācā bhijjati”ti laddhi seyyathāpi etarahi Pubbaseliyādīnaṃ, te sandhāya **samāpannassa atthi vacībheda**ti pucchā sakavādissa, laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā paravādissa. Puna **sabbatthā**ti tayo bhava sandhāya puṭṭho arūpaṃ sandhāya paṭikkhipati. **Sabbadā**ti kālavasena puṭṭho paṭhamamaggakkhaṇe paṭhamajjhānikasamāpattito aññaṃ sabbaṃ samāpattikālaṃ sandhāya paṭikkhipati. **Sabbesaṃ samāpannānanti** puṭṭho dutiyajjhānādikaṃ lokuttaraṃ sabbañca lokiyasamāpattiṃ sandhāya paṭikkhipati.

Kāyabhedoti abhikkamādivasena pavattakāyaviññatti. Idam “yāni cittāni vacīviññattim samuṭṭhāpentī, tāneva kāyaviññattim, evam sante kasmā kāyabhedopi na hotī”ti codanattham pucchati, itaro laddhivasena paṭikkhipati ceva paṭijānāti ca. Idāni yadi so maggakkhaṇe “dukkhan”ti vācam bhāsati, “samudayo”ti-ādikampi bhāseyya. Yadi vā tam na bhāsati, itarampi na bhāseyyāti codanattham **dukkhanti jānantoti**-ādayo pañhā vuttā, itaro pana attano laddhivaseneva paṭijānāti ceva paṭikkhipati ca. Lokuttaram paṭhamajjhānam samāpanno dukkhadukkhanti vipassatīti hissa laddhi.

328. **Ñānanti** lokuttaram catusaccañānam. **Sotanti** sotaviññānam adhippetam, yena tam saddam suṇāti. **Dvinnam phassānanti** sotasamphassamanosamphassānam.

329. **No vata re vattabbeti** yadi avisesena yamkiñci samāpannassa natthi vacībhedo, na avisesena vattabham “samāpannassa atthi vacībhedo”ti. Sesamettha uttānatthameva saddhim suttasāadhanāya. Yam panetena¹ “sikhissa Ānanda Bhagavato”ti pariyosāne suttaṁ ābhataṁ, tattha yena samāpatticittena so vacībhedo samuṭṭhito, kāyabhedopi tena samuṭṭhātiyeva, na ca tam lokuttaram paṭhamajjhānacittam, tasmā asādhakanti.

Vacībhedakathāvaṇṇanā.

6. Dukkāhārakathāvaṇṇanā

334. Idāni dukkhāhārakathā nāma hoti. Tattha “dukkham dukkhanti vācam bhāsanto dukkhe ñānam āharati, tam dukkhāhāro nāma vuccati, tañca panetaṁ maggaṅgaṁ maggapariyāpannan”ti yesam laddhi seyyathāpi etarahi Pubbaseliyānam, te sandhāya **dukkāhāro**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. **Ye kecīti** paṭhamapañhe avipassake sandhāya paṭikkhipati.

1. Yampanetaṁ (Syā)

Dutiyapañhe vipassake sandhāya paṭijānāti, taṃ panassa laddhimattameva, tasmā “sabbe te”ti vādassa bhindanatthaṃ **bālaputhujjanāti**-ādimāha. Taṃ uttānatthamevāti.

Dukkhāhārakathāvaṇṇanā.

7. Cittatṭhitikathāvaṇṇanā

335. Idāni cittatṭhitikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ samāpatticittañceva bhavaṅgacittañca anuppabandhena pavattamānaṃ disvā “ekameva cittaṃ ciraṃ tiṭṭhati”ti laddhi seyyathāpi etarahi heṭṭhā vuttappabhedānaṃ Andhakānaṃ, taṃladdhivisodhanatthaṃ **ekaṃ, cittaṃ divasaṃ**¹ **tiṭṭhatī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. **Upaḍḍhadivaso uppādakkaṇoti** ettha ṭhitikkhaṇaṃ anāmasitvā “aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino”ti² desanāyena uppādavayavaseneva pucchā katā.

Te dhammā cittaena lahuparivattāti puṭṭho cittato lahutaraparivattino dhamme apassanto paṭikkhipati. Dutiyāṃ puṭṭho yassa cittassa dīghatṭhitim icchati, taṃ sandhāya paṭijānāti. **Yāvatāyukaṃ tiṭṭhatī**ti pañhe “cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū”ti-ādivacanavasena³ āruppato aññatra paṭikkhipati, āruppe paṭijānāti. **Muhuttaṃ muhuttaṃ uppajjatī**ti pañhe paravādissa “uppādavayadhammino”ti-ādisuttavirodhabhayena paṭijānāti. Ṭhitim panassa laddhivasena icchati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Cittatṭhitikathāvaṇṇanā.

8. Kukkuḷakathāvaṇṇanā

338. Idāni kukkuḷakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “sabbaṃ bhikkhave ādittam”⁴, sabbe saṅkhārā dukkhā”ti-ādīni⁵ suttāni ayoniso

1. Divasampi (Syā, Ka)

3. Khu 7. 32 piṭṭhe Mahānidese.

5. Khu 1. 53 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 160, 398 piṭṭhesu.

4. Saṃ 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu.

gahetvā “nippariyāyeneva sabbe saṅkhārā kukkuḷā vītaccitaṅgārasammissā chārikanirayasadisā”ti laddhi seyyathāpi etarahi Gokulikānaṃ, tesāṃ nānappakārasukhasandassanena taṃ laddhiṃ vivecetum pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Tattha **anodhiṃ katvāti** odhiṃ mariyādaṃ koṭṭhāsaṃ akaritvā, avisesena sabbeyevāti attho. Sesāṃ sabbāṃ Pāḷinayeneva veditabbāṃ saddhiṃ suttasādhanāyāti.

Kukkuḷakathāvaṇṇanā.

9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā

339. Idāni anupubbābhisamayakathā nāma hoti. Tattha yesāṃ

“Anupubbena medhāvī, thokaṃ thokaṃ khaṇe khaṇe.
Kammāro rajatasseva, niddhame malamattano”ti¹—

Ādīni suttāni ayoniso gahetvā “sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno ekacce kilese dukkhadassanena pajahati, ekacce samudayanirodhamaggadassanena, tathā sesāpīti evaṃ soḷasahi koṭṭhāsehi anupubbena kilesappahānaṃ katvā arahattapaṭilābho hoti”ti evarūpā nānābhisamayaladdhi uppannā seyyathāpi etarahi Andhakasabbatthikasammitiyabhadrayānikānaṃ, tesāṃ laddhivivecanattham **anupubbābhisamayoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Anupubbena sotāpattimaganti** puṭṭho pana ekassa maggassa bahubhāvāpattibhayena paṭikkhipati. Dutiyāṃ puṭṭho dukkhadassanādivasena paṭijānāti. Tāni vā cattāripi ñāṇāni eko sotāpattimaggoyevāti paṭijānāti, phalaṃ pana ekameva icchati, tasmā paṭikkhipati. Sakadāgāmimaggaḍḍisupi eseva nayo.

344. **Magge diṭṭhe phale** ṭhitoti pañhe yasmā dukkhadassanādīhi dassanaṃ apariniṭṭhitaṃ, maggadassanena pariniṭṭhitaṃ nāma hoti, tadā so phale ṭhitoti saṅkham gacchati, tasmā paṭijānāti.

1. Khu 1. 48 piṭṭhe Dhammapade.

345. **Dukkhe diṭṭhe cattāri saccānī**ti pucchā paravādissa, ekābhisamayavasena paṭiññā sakavādissa. Puna **dukkhasaccam cattāri saccānī**ti anuyoge catunnampi nānāsabhāvattā paṭikkhepo tasseva.

Rūpakkhandhe aniccato diṭṭheti pucchā sakavādissa, samuddato ekabindussa rase paṭividdhe sesa-udakassa paṭivedho viya ekadhamme aniccādito paṭividdhe sabbepi paṭividdhā hontīti laddhiyā paṭiññā paravādissa.

Catūhi ñāṇehīti dukkhe ñāṇādīhi. **Aṭṭhahi ñāṇehī**ti sāvakanāṃ sādharāṇehi saccañāṇehi ceva paṭisambhidāñāṇehi ca. **Dvādasahi ñāṇehī**ti dvādasāṅgapāṭiccasamuppādañāṇehi. **Catucattārīsāya ñāṇehī**ti “jarāmarāṇe ñāṇaṃ, jarāmarāṇasamudaye ñāṇaṃ”ti evaṃ Nidānavagge vuttañāṇehi. **Sattasattatiyā ñāṇehī**ti “jarāmarāṇaṃ bhikkhave aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ”ti¹ evaṃ tattheva vuttañāṇehi. Sesamettha Pālinayeneva vedītabbāṃ saddhīm suttasādhanevāti.

Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā.

10. Vohārakathāvaṇṇanā

347. Idāni vohārakathā nāma hoti. Tattha Buddho Bhagavā lokuttarena vohārena voharatīti yesaṃ laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā paravādissa. **Lokuttare soteti**-ādīni tassa ayuttavādībhāvadīpanatthaṃ vuttāni. Ayañhettha adhippāyo “saddāyatanameva te lokuttaraṃ, udāhu sotādīnipī”ti.

Hañci Buddhassa Bhagavato vohāro lokiye sote paṭihaññatīti ettha yadi so lokuttare paṭihaññeyya. Lokuttaro siyāti evamattho na gahetabbo. Lokiye paṭihaññamānassa pana lokuttaratā nāma natthīti ayametthādhippāyo. **Lokiyena viññāṇenā**ti etthāpi

1. Saṃ 1. 264 piṭṭhe.

lokiyenevāti attho. Itarathā anekantatā siyā. Lokuttarañhi lokiyenapi ñāṇena ñāyati. Evaṃ sabbam yathā nurūpato veditabbam. **Sabbe te maggaṃ bhāventīti** pañhesu ye maggaṃ nappaṭilabhanti, te sandhāya paṭikkhipati. Ye paṭilabhanti, te sandhāya paṭijānāti.

351. **Sovaṇṇamayāyāti** suvaṇṇamayāya. Idam paravādissa udāharaṇam.

Eḷaṇḍiyāyāti eḷaṇḍamayāya. Idam sakavādissa udāharaṇam. Lokiyam voharantassa lokiyoti ayampi ekā laddhi. Sā etarahi ekaccānam andhakānam laddhi. Sesamettha uttānatthamevāti.

Vohārakathāvaṇṇanā.

11. Nirodhakathāvaṇṇanā

353. Idāni nirodhakathā nāma hoti. Tattha yesam appaṭisaṅkhānirodhañca paṭisaṅkhānirodhañca dvepi ekato katvā nirodhasaccanti laddhi seyyathāpi etarahi Mahisāsakānañceva Andhakānañca, te sandhāya **dve nirodhāti** pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. **Dve dukkhanirodhāti** pañhesu yasmā dve dukkhasaccāni na icchati, tasmā paṭikkhipati. Yasmā dvīhākārehi dukkham nirujjhatīti icchati, tasmā paṭijānāti. **Dve nirodhasaccānīti** pañhesu dvinnam dukkhasaccānam nirodhavasena anicchanto paṭikkhipati. Dvīhākārehi dukkhassa nirujjhanato paṭijānāti. **Dve tāṇānīti**-ādīsupi eseva nayo.

Atthi dvinnam nibbānānanti-ādīsu pucchāsu uccanīcatādīni apassanto paṭikkhipati.

Appaṭisaṅkhāniruddheti ye paṭisaṅkhāya lokuttarena ñāṇena aniruddhāsuddhapakatikattā vā uddesaparipucchādīnam vā vasena na samudācaraṇato niruddhāti vuccanti, te saṅkhāre. **Paṭisaṅkhā nirodhentīti** lokuttarañāṇena nirodhenti anuppattibhāvaṃ gamenti. **Nanu appaṭisaṅkhāniruddhā saṅkhārāti** pucchā

paravādissa¹. Tattha bhaggānaṃ puna abhañjanato
appaṭisaṅkhāniruddhānaṃ vā ariyamagge uppanne tathā nirujjhanatova
sakavādī accantabhaggataṃ paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Nirodhakathāvaṇṇanā.

Dutiyo vaggo.

3. Tatiyavagga

1. Balakathāvaṇṇanā

354. Idāni balakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ Anuruddhasaṃyutte
“imesaṇca panāhaṃ āvuso catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ bhāvitattā
bahulīkatattā ṭhānaṇca ṭhānato aṭṭhānaṇca aṭṭhānato yathābhūtaṃ
pajānāmi”ti-ādini² dasasuttāni ayoniso gahetvā “Tathāgatabalaṃ
sāvakaśādhāraṇaṃ”ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṃ, te sandhāya
pucchā sakavādissa, laddhiyaṃ thatvā paṭiññā paravādissa. Tathāgatabalaṇca
nāmetaṃ sāvakehi śādhāraṇampi atthi asādhāraṇampi
śādhāraṇāsādhāraṇampi. Tattha āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ śādhāraṇaṃ,
indriyaparopariyattiñāṇaṃ asādhāraṇaṃ, sesaṃ śādhāraṇaṇca
asādhāraṇaṇca. Ṭhānāṭṭhānādini hi sāvakā padesena jānanti, Tathāgatā
nippadesena. Iti tāni uddesato śādhāraṇāni, na niddesato. Ayaṃ pana
avisesena sabbampi śādhāraṇanti āha. Tameṇaṃ tato vivecetum
Tathāgatabalaṃ sāvakabalanti puna anuyogo āraddho. Tattha paṭhamapañhe
niddesato sabbākāravisaṃyamaṃ sandhāya paṭikkhipati, dutiyapañhe uddesato
ṭhānāṭṭhānamattādi jānanaṃ avasena paṭijānāti. **Taññevāti**-ādipañhesu
sabbākārena ninnānākaraṇatāya³ abhāvena paṭikkhipati. **Pubbayogo** ca
pubbacariyā ca atthato ekaṃ, tathā **dhammakkhānaṇca dhammadesanā** ca.

Indriyaparopariyattipañhe ekadesena śādhāraṇataṃ sandhāya
sāvakavisaye paṭijānāti.

1. Sakavādissa (Sī, Syā)

2. Saṃ 3. 266 piṭṭhe.

3. Nānākaraṇatāya (Syā)

355. Idāni yasmā uddesato ṭhānāṭṭhānādīni sāvako jānāti, tasmā sāvakassa tathā jānanam pakāsetvā tena jānanamattasāmaññena tesam sāvakasādhāraṇattam patiṭṭhāpetum **sāvako ṭhānāṭṭhānam jānāti**-ādayo paravādipaṇhā honti. Tattha indriyaparopariyattiñāṇam channam asādhāraṇañāṇam aññataranti na gahitam. **Āsavakkhayena vā āsavakkhayanti** yam Tathāgatassa āsavakkhayena saddhim sāvakassa āsavakkhayam paṭicca vattabham siyā nānākaraṇam, tam natthi. **Vimuttiyā vā vimuttinti** padepi eveda nayo. Sesamettha uttānatthameva.

356. Idāni yam sakavādinā “āsavānam khaye ñāṇam sādharmaṇam”ti anuññātam, tena saddhim saṁsanditvā sesānampi sādharmaṇabhāvaṁ pucchitum puna **āsavānam khayeti**-ādayo paravādipaṇhā honti. Tesam vissajjane¹ sakavādinā āsavakkhaye viśesābhāvena tam ñāṇam sādharmaṇanti anuññātam. Itaresupi viśesābhāvena sādharmaṇatā paṭikkhattā. Puna ṭhānāṭṭhānādīnam āsavakkhayeneva saddhim saṁsanditvā asādhāraṇapucchā paravādisseva. Tattha āsavakkhayañāṇe paṭikkhepo, sesesu ca² paṭiññā sakavādisa. Tato indriyaparopariyattena saddhim saṁsanditvā asādhāraṇapucchā paravādisa. Sā saṅkhipitvā dassitā. Tathāpi indriyaparopariyatte paṭiññā, sesesu ca paṭikkhepo sakavādisa. Tato ṭhānāṭṭhānādīhi saddhim saṁsanditvā indriyaparopariyattassa sādharmaṇapucchā paravādisa. Sāpi saṅkhipitvāva dassitā. Tattha indriyaparopariyatte paṭikkhepo, sesesu ca paṭiññā sakavādisati.

Balakathāvaṇṇanā.

2. Ariyantikathāvaṇṇanā

357. Idāni ariyantikathā nāma hoti. Tattha yesam “na kevalam āsavakkhayañāṇameva ariyam, atha kho purimānapi nava balāni ariyāni”ccheva laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānam, te sandhāya **ariyanti** pucchā sakavādisa, paṭiññā itarassa. Puna yadi tam³ ariyam, maggādīsu tena

1. Vissajjanena (Syā)

2. Sesesupi ca (Syā)

3. Yadidam (Sī, Syā)

aññatarena bhavitabbanti maggādivasena pucchā sakavādisa, paṭikkhepo itarassa.

Puna suññatārammaṇādivasena pucchā sakavādisa. Tattha dve suññatā sattasuññatā ca saṅkhārasuññatā ca. Sattasuññatā nāma diṭṭhiyā parikappitena¹ sattena suññā pañcakkhandhā. Saṅkhārasuññatā nāma sabbasaṅkhārehi suññam vivittam nissaṭam nibbānam. Tattha paravādī nibbānārammaṇataṃ sandhāya paṭikkhipati, saṅkhārārammaṇataṃ sandhāya paṭijānāti. **Manasi karotīti** puṭṭhopi nibbānameva sandhāya paṭikkhipati, saṅkhāre sandhāya paṭijānāti. Tato sakavādinā “ṭhānāṭṭhānādīmanasikāro saṅkhārārammaṇo, suññatamanasikāro nibbānārammaṇo”ti imam nayaṃ gahetvā “dvinnam phassānam dvinnam cittānam samodhānam hotī”ti puṭṭho lesokāsaṃ alabhanto paṭikkhipati. Animittapaṇihitesupi eseva nayo. Sattanimittabhāvato hi khandhā animittā, saṅkhāranimittabhāvato nibbānam. Ekadhammasmimpi āropetvā ṭhapetabbasaṅkhātena ca paṇidahitabbaṭṭhena² paṇihitasaṅkham gatena sattapaṇidhinā³ appaṇihitā khandhā, taṇhāpaṇidhinā taṇhāya vā ārammaṇabhūtena sabbasaṅkhārapaṇidhinā appaṇihitam nibbānam. Tasmā idhāpi paṭikkhepo ca paṭiññā ca purimanayeneva veditabbā.

358. Tato “yathā satipaṭṭhānādayo lokuttaradhammā ariyā ceva suññatādi-ārammaṇā ca, kiṃ te evaṃ ṭhānāṭṭhānaññāna”ti anulomapaṭilomapucchā honti. Tattha sabbāpi paṭiññā sabbe ca paṭikkhepā paravādisseva. Imināvupāyena sesaññānesupi pucchāvissajjanam veditabbam. Pāliyam pana sesāni saṅkhipitvā avasāne cutūpapātaññānameva vihattam. Tato param sakasamayepi “ariyan”ti siddhena āsavānam khayaññāna saddhim saṃsanditvā sesaññānam anulomato ca paṭilomato ca ariyabhāvapucchā honti. Tā sabbā paravādisa, paṭiññā paṭikkhepo ca sakavādisa. Te uttānatthāyeva. Pāliyam panettha paṭhamanavamāneva⁴ dassetvā satta ñāṇāni saṅkhittānīti.

Ariyantikathāvaṇṇanā.

1. Parikappitabbena (Syā)

3. Sattapaṇidhinā ca (Sī, Ka)

2. Paṇihitabbaṭṭhena (Sī)

4. Paṭhamanayeneva (Syā)

3. Vimuttikathāvaṇṇanā

363. Idāni vimuttikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “vītarāgacittānaṃ vimuttipayojanaṃ nāma natthi. Yathā pana malīnaṃ vatthaṃ dhoviyamānaṃ malā vimuccati, evaṃ sarāgaṃ cittaṃ rāgato vimuccatī”ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṃ, te sandhāya **sarāganti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato **rāgasahagatanti**-ādinā nayena puṭṭho maggakkhaṇe cittaṃ vimuccati nāma, tadā ca evarūpaṃ cittaṃ natthīti paṭikkhipati.

Saphassanti-ādinā nayena puṭṭhopi yathā phasso ca cittaṅca ubho rāgato vimuccanti, evaṃ rāgassa vimuttiṃ apassamāno paṭikkhipati. Sadosādīsopi imināvupāyena attho veditabbo.

Vimuttikathāvaṇṇanā.

4. Vimuccamānakathāvaṇṇanā

366. Idāni vimuccamānakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “jhānena vikkhambhanavimuttiyā vimuttaṃ, maggakkhaṇe samucchedavimuttiyā vimuccamānaṃ nāma hotī”ti laddhi, te sandhāya **vimuttaṃ vimuccamānanti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Puna **ekadesanti** pucchā sakavādissa. Tattha **ekadesanti** bhāvanapūṃsakam. Yathā vimuttaṃ ekadesena vā ekadesa vā avimuttaṃ hoti, kiṃ evaṃ ekadesaṃ vimuttaṃ, ekadesaṃ avimuttanti pucchati. Kiṃ kārāṇā evaṃ pucchatīti. “Vimuttaṃ vimuccamānan”ti vippakatabhāvena vuttattā. Yathā hi kariyamānā kaṭādayo vippakatattā ekadesena katā ekadesena akatā honti, tathā idampi ekadesaṃ vimuttaṃ ekadesaṃ avimuttanti āpajjati. Tato paravādī kaṭādīnaṃ viya cittassa ekadesābhāvā paṭhamapañhe paṭikkhipitvā dutiye vimuccamānassa apariniṭṭhitavimuttitāya paṭijānāti. Lokiyajjhānakkhaṇaṃ vā sandhāya paṭikkhipati. Na hi taṃ tadā samucchedavimuttiyā vimuccamānaṃ. Lokuttarajjhānakkhaṇaṃ sandhāya paṭijānāti. Tañhi tadā samucchedavimuttiyā vimuttekaadesena vimuccamānantissa laddhi. Tato sakavādī “yadi te

ekameva cittaṃ ekadesaṃ vimuttaṃ ekadesaṃ avimuttaṃ, evaṃ sante yo ekeneva¹ cittaṇa sotāpanno hoti, sopi te ekadesaṃ sotāpanno, ekadesaṃ na sotāpanno āpajjati”ti codanattamaṃ **ekadesaṃ sotāpannoti**-ādimāha. Itaro taṃ vidhānaṃ apassanto paṭikkhipati. Sesavāresupi eseva nayo.

Uppādakkhaṇapañhe yadi ekameva cittaṃ vimuttañca vimuccamānañca, ekasmiṃ khaṇe vimuttaṃ ekasmiṃ vimuccamānaṃ āpajjati. Kiṃ te evarūpaṃ cittanti attho.

367. Suttasādhane paṭhamasuttaṃ paravādissa.

Tatrāssāyamadhippāyo—**vimuccatīti** vipakataniddeso, tasmā yaṃ tassa yogino evaṃ jānato evaṃ passato etehi āsavehi cittaṃ vimuccati, taṃ vimuccamānaṃ nāma hotīti. Dutiyasuttaṃ sakavādissa.

Tatrāssāyamadhippāyo—yadi te vimuccatīti vacanato vimuttaṃ vimuccamānaṃ, idha vimuccatīti vacanābhāvato vimuttameva siyā, na vimuccamānanti.

Idāni “yathā te vipakatavimuttitāya vimuccamānaṃ, kiṃ evaṃ vipakatarāgāditāya rajjamānādīnapi atthi”ti codanattamaṃ puna **atthi cittanti**-ādi āraddhaṃ. Paravādināpi tathārūpaṃ cittaṃ apassantena sabbaṃ paṭikkhittaṃ. Atha naṃ sakavādī “dveyeva koṭiyo, tatiyā natthi”ti anubodhento **nanu rattañceva arattañcāti**-ādimāha. Tassattho—nanu bhadrāmukha rāgasampayuttaṃ cittaṃ rattaṃ, vippayuttaṃ arattanti dveva koṭiyo, rajjamānaṃ nāma tatiyā koṭi natthīti. Duṭṭhādīsopi eseva nayo. Atha naṃ āmantāti paṭijānitvā ṭhitaṃ vimuttipakkhepi¹ dveyeva koṭiyo dassetuṃ **hañci rattañcevāti**-ādimāha. Tassattho—yadi etā dve koṭiyo sampañicchasi, avimuttañceva vimuttañcāti imāpi sampañiccha. Kilesasampayuttañhi cittaṃ avimuttaṃ, vippayuttaṃ vimuttaṃ. Vimuccamānaṃ nāmāti paramatthato tatiyā koṭi natthīti.

Vimuccamānakathāvaṇṇanā.

1. Ekadeseneva (Sī, Ka)

2. Cittavimuttipakkhepi (Syā)

5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā

368. Idāni aṭṭhamakakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ anulomagotrābhūmaggaḥkhaṇe kilesānaṃ samudācārābhāvato aṭṭhamakassa sotāpattimaggatṭhapuggalassa dve pariyuṭṭhānā pahīnāti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānañceva Sammitiyānañca, tesaṃ aññataraṃ sandhāya pucchā sakavādissa. Maggaḥkhaṇato paṭṭhāya diṭṭhiyā anuppattiṃ sandhāya paṭiññā itarassa. Tato yasmā diṭṭhi nāmesā sotāpannasseva pahīnā, na maggaṭṭhassa, tasmā **aṭṭhamako puggalo sotāpannoti** anuyogo sakavādissa. Vicikicchāpañhepi eseṇa nayo. Anusayapañhe pariyuṭṭhānato añño anusayoti tesaṃ laddhi, tasmā “na hevaṇ”ti paṭikkhitaṃ.

Sīlabbataparāmāsapañhepi¹ sīlabbataparāmāsapariyuṭṭhānanti vohāraṃ na passati, tasmā paṭikkhipati. Pariyuṭṭhānamevassa pahīnanti laddhi.

369. **Maggo bhāvitoti** pañhe tasmiṃ khaṇe bhāveti, na bhāvito. Tasmā paṭikkhipati. **Amaggenāti**-ādi-anuyoge paṭhamamaggeneva pahīnabhāvaṃ² sandhāya paṭikkhipati. Yadi hi amaggena pahīyetha, gotrabhūpuggalādīnampi³ pahīyethāti āpajjanato. **Uppajjissatīti** pucchā paravādissa, vissajjanaṃ sakavādissa. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā.

6. Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā

371. Idāni aṭṭhamakassa indriyakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “aṭṭhamako⁴ maggaḥkhaṇe indriyāni paṭilabhati nāma, no cassa paṭiladdhāni hontī”ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṃ, te sandhāya **natthi saddhindriyanti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa, **natthi saddhāti** puṭṭho pana saddhindriyato saddhāya nānattaṃ sallakkhetvā paṭikkhipati. Sesesupi eseṇa nayo. Yathā pana yassa atthi mano, tassa manindriyampi atthi, evaṃ

1. Sīlabbataparāmāsapañhe (Syā)

3. Gotrabhūpuggalānampi (Ka)

2. Pahānabhāvaṃ (Sī, Ka)

4. Aṭṭhamako puggalo (Sī)

yassa saddhādayo atthi, tassa atthi saddhindriyādīnipīti dīpanattham **atthi mano atthi manindriyanti**-ādi āradham. Tam sabbam uttānatthameva saddhim suttasādhanevāti.

Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā.

7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā

373. Idāni dibbacakkhukathā nāma hoti. Tattha yesam catutthajjhānadhammūpatthaddham māṃsacakkhumeva dibbacakkhu nāma hotīti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya **maṃsacakkhū**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Puna “maṃsacakkhu dibbacakkhu, dibbacakkhu māṃsacakkhū”ti puṭṭho tammatameva tam na hotīti paṭikkhipati. **Yādisanti**-ādipucchāsūpi ubhinnaṃ ekasabhāvābhāvevā paṭikkhipati.

Visayoti-ādīsu ubhinnaṃ rūpāyatanevā visayo, māṃsacakkhu pana āpāthagatameva¹ passati, itaraṃ anāpāthagataṃ² tiropabbatādigatampi. Dibbacakkhussa ca atisukhumampi rūpaṃ gocaro, na tādisaṃ itarassāti evametesam ānubhāvagocarā asadisā.

Upādiṇṇam hutvā anupādiṇṇam hotīti puṭṭho yasmā māṃsacakkhu upādiṇṇam, dibbacakkhu anupādiṇṇam, na ca māṃsacakkhumeva dibbacakkhūti icchati, tasmā paṭikkhipati. Dutiyam puṭṭho yasmā “maṃsacakkhussa uppādo, maggo dibbassa cakkhuno”ti vacanaṃ nissāya māṃsacakkhupaccayā dibbacakkhu uppajjati, tañca rūpāvacarikaṇaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ pasādoti icchati, tasmā paṭijānāti. **Kāmāvacaram hutvāti** puṭṭhōpi yasmā na māṃsacakkhumeva dibbacakkhūti icchati, tasmā paṭikkhipati. Dutiyam puṭṭho rūpāvacarajjhānapaccayena uppannattā rūpāvacaram nāma jātanti paṭijānāti.

Rūpāvacaram hutvā arūpāvacaranti puṭṭhōpi tato paraṃ bhāvanāya arūpāvacarakkhaṇe rūpāvacaracittassa abhāvā paṭikkhipati, dutiyam puṭṭho

1. Āpātagatameva (Sī)

2. Anāpātagataṃ (Sī)

arūpāvacarikānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ pasādo hutvā uppajjati
laddhiyā paṭijānāti. Apariyāpannabhāvaṃ panassa na icchati, tasmā
paṭikkhipatiyeva.

374. **Dibbacakkhuṃ dhammupatthaddhanti** kāmāvacaradhammena
upatthambhitaṃ hutvā. Puna **dhammupatthaddhanti** lokuttaradhammena
upatthaddham. **Dveva cakkhūnīti** puṭṭho kiñcāpi dibbacakkhuno
dhammupatthaddhassa paññācakkhubhāvaṃ na icchati, paññācakkhussa
pana atthitāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho maṃsacakkhu dhammupatthaddham
dibbacakkhu hotīti laddhivasena paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Dibbacakkhukathāvaṇṇanā.

8. Dibbasotakathāvaṇṇanā

375. Idāni dibbasotakathā nāma hoti. Tattha **ekamyeva sotanti** puṭṭho
dvinnāṃ atthitāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho yasmā tadeva
dhammupatthaddham dibbasotaṃ nāma hoti, tasmā paṭijānāti. Sesāṃ heṭṭhā
vuttanayamevāti.

Dibbasotakathāvaṇṇanā.

9. Yathākammūpagataññakathāvaṇṇanā

377. Idāni yathākammūpagataññakathā nāma hoti. Tattha yesāṃ “iti
dibbena cakkhunā visuddhena -pa- yathākammūpage satte pajānāti”¹
suttaṃ ayoniso gahetvā yathākammūpagaññameva dibbacakkhūnīti laddhi,
te sandhāya pucchā sakavādisa, paṭiññā itarassa. Puna
yathākammūpagatañca manasi karotīti puṭṭho ekacittassa
ārammaṇadvayābhāvā paṭikkhipati. Dutiyāṃ puṭṭho nānācittavasena
paṭijānāti. Puna lesokāsaṃ adatvā **dvinnāṃ phassānanti** puṭṭho paṭikkhipati.
Iti yathā iminā yathākammūpagatapadena, evameva **ime vata bhonto sattāti-**
ādipadehipi saddhiṃ yojanāsu attho veditabbo.

1. Dī 1. 78; Khu 9. 110 piṭṭhādīsu.

378. **Āyasmā Sāriputto yathākammūpagataṃ ñāṇaṃ jānātīti** idaṃ sakavādī yasmā thero appicchatāya abhiññāñāṇāni na vaḷañjetīti ekacce na jānanti, tāni panassa neva atthīti maññanti, tasmā taṃ “dibbacakkhuno alābhī thero”ti maññamānaṃ pucchatī. Teneva kāraṇena “atthāyasmato Sāriputtassa dibbacakkhū”ti parato puṭṭho paṭikkhipati. Dutiyam puṭṭho yaṃkiñci sāvakena pattabbari, sabbari taṃ therena anuppattanti paṭijānāti. Idānissa vikkhepaṃ karonto sakavādī **nanu āyasmā Sāriputtoti**-ādimāha. Imañhi gāthaṃ thero vaḷañjanapaṇidhiyā eva abhāvena āha, na abhiññāñāṇassa abhāvena. Paravādī pana abhāvenevāti atthaṃ sallakkheti. Tasmā tassa laddhiyā therassa yathākammūpagatañāṇameva atthi, no dibbacakkhu. Tena vuttaṃ “tena hi na vattabbari yathākammūpagatañāṇaṃ dibbacakkhū”ti.

Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā.

10. Saṃvarakathāvaṇṇanā

379. Idāni saṃvarakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ Tāvatiṃse deve upādāya tatuttari devesu yasmā te pañca verāni na samācaranti, tasmā saṃvaro atthīti laddhi, te sandhāya pucchā sakavādissa, verasamudācāraṃ apassato paṭiññā itarassa. Tato yasmā saṃvaro nāma saṃvaritabbe asaṃvare sati hoti, tasmā asaṃvarapucchā sakavādissa, devesu pāṇātipātādīnaṃ abhāvena paṭikkhepo itarassa.

Atthi manussesūti-ādi saṃvare sati asaṃvarassa asaṃvare ca sati saṃvarassa pavattidassanattaṃ vuttaṃ.

380. **Pāṇātipātā veramaṇīti**-ādipaṇhesu pāṇātipātādīnaṃ asamācaraṇavasena paṭiññā, pāṇātipātādīnaṃ natthitāya paṭikkhepo veditabbo. Paṭilomapaṇhā uttānatthāyeva.

Avasāne **natthi devesu saṃvarotipaṇhe** pāṇātipātādīni katvā puna tato saṃvarābhāvaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Tato

chalavasena yadi saṁvaro natthi, sabbe devā pāṇātipātinoti-ādipucchā paravādissa. Devānaṁ verasamudācārassa abhāvena paṭikkhepo sakavādissa. **Nahevanti** vacanamattam gahetvā laddhipaṭiṭṭhāpanam paravādissa. Evaṁ paṭiṭṭhitā pana laddhi appaṭiṭṭhitāva hotīti.

Samvarakathāvaṇṇanā.

11. Asaññakathāvaṇṇanā

381. Idāni asaññakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ “saṅkhārapaccayā viññāṇaṁ”ti vacanato vinā viññāṇena paṭisandhi nāma natthi. “Saññuppādā ca pana te devā tamhā kāyā cavantī”ti¹ vacanato Asaññasattānampi cutipaṭisandhikkhaṇe saññā atthīti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato naṁ sakavādī “kiṁ te tam ṭhānaṁ saññābhavo”ti-ādīhi codetuṁ **saññābhavo saññāgatī**ti-ādimāha. Tam sabbaṁ tato paraṁca Pālinayeneva veditabbanti.

Asaññakathāvaṇṇanā.

12. Nevasaññānāsaññāyatanakathāvaṇṇanā

384. Idāni Nevasaññānāsaññāyatanakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ “nevasaññānāsaññāyatanan”ti vacanato na vattabbaṁ “tasmim bhava saññā atthī”ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha sabbaṁ Pālinayeneva veditabbanti.

Nevasaññānāsaññāyatanakathāvaṇṇanā.

Tatiyo vaggo.

1. Pavattantīti (Syā)

4. Catutthavagga

1. Gihissa arahātikathāvaṇṇanā

387. Idāni gihissa arahāti kathā nāma hoti. Tattha yesaṃ Yasakulaputtādīnaṃ gihibyañjane ṭhitānaṃ arahattappattiṃ disvā “gihi assa arahā”ti laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa. Tattha **gihissā**ti yo gihisaṃyojanasampayuttatāya gihi, so araham assāti attho. Paravādī pana adhippāyaṃ asallakkhetvā gihibyañjanamattameva passanto paṭijānāti. Idānissa “gihi nāma gihisaṃyojanena hoti, na byañjanamattena. Yathāha Bhagavā—

‘Alaṅkato cepi samaṃ careyya,
Santo danto niyato brahmacārī.
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍam,
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū’ti”¹

Imaṃ namaṃ dassetuṃ **atthi arahatoti**-ādi āraddham. Taṃ sabbam uttānatthamevāti.

Gihissa arahātikathāvaṇṇanā.

2. Upapattikathāvaṇṇanā

388. Idāni upapattikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “opapātiko hoti tatthaparinibbāyī”tivacanāni² ayoniso gahetvā suddhāvāsesu upapattiya³ arahāti laddhi, “yesaṃ vā⁴ upahaccaparinibbāyī”ti padaṃ parivattitvā “upapajjaparinibbāyī”ti pariyāpuṇantānaṃ saha upapattiya arahā hotīti laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa, tattha yasmā upapatticittaṃ nāma lokiyaṃ, tena sotāpaṇṇādayopi na honti, pageva arahā,

1. Khu 1. 34 piṭṭhe Dhammapade.

2. Abhi 3. 119 piṭṭhe.

3. Upapanno saha upapattiya (Syā)

4. Yesaṃ (Sī, Ka)

tasmāssa imam̐ nayaṃ dassetuṃ **saha upapattiyā sotāpannoti**-ādi āradham̐.

389. **Sāriputtoti**-ādi imesu mahātheresu ko ekopi saha upapattiyā arahā nāmāti codanattham̐ vuttaṃ.

390. **Upapattesiyeṇāti** paṭisandhicittena. Tañhi upapattim̐ esati gavesati, tasmā upapattesiyaṃti vuccati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Upapattikathāvaṇṇanā.

3. Anāsavakathāvaṇṇanā

391. Idāni anāsavakathā nāma hoti. Tattha ye dhammā anāsavassa arahato, sabbe te anāsavāti yesaṃ laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya **arahatoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ anāsavā nāma maggādayo, kiṃ tassa teyeva uppajjantīti codanattham̐ **maggo phalanti**-ādi āradham̐. **Cakkhu anāsavanti** puṭṭho tassa sāsavattā paṭikkhipati. Dutiyam̐ puṭṭho anāsavassetanti paṭijānāti.

392. Cīvarapañhe ekova dhammo anāsavo sāsavo ca hotīti lakkhaṇavirodhabhayā¹ paṭikkhipati. Dutiyam̐ puṭṭho anāsavassa hutvā sāsavassa hotīti paṭijānāti. **Taññeva anāsavanti** pañhādvayepi eseṇa nayo. Sakavādī pana **taññevāti** anuññātattā “maggo anāsavo hutvā”ti-ādīhi codeti. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Anāsavakathāvaṇṇanā.

1. Tassa lakkhaṇavirodhabhayā (Syā)

4. Samannāgatakathāvaṇṇanā

393. Idāni samannāgatakathā nāma hoti. Tattha dve samannāgamā paccuppannakkhaṇe samaṅgībhāvasamannāgamo ca rūpāvacarādīsu aññatarabhūmippattito paṭilābhasamannāgamo ca. So yāva adhigatavisesā na parihāyati, tāvadeva labbhati. Yesaṃ pana ṭhapetvā ime dve samannāgame añño upapattidhammavasena eko samannāgamo nāma hotīti laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṃ, tesāṃ pattidhammo nāma koci natthīti anubodhanatthaṃ **arahā catūhi phalehi samannāgatoti** pucchā sakavādissa, pattim sandhāya paṭiññā itarassa. Athassa “yadi te arahā catūhi khandhehi viya catūhi phalehi samannāgato, evaṃ sante ye catūsu phalesu cattāro phassādayo, tehi te arahato samannāgatatā pāpuṇāti”ti codanatthaṃ **arahā catūhi phassehīti**-ādi āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ paravādinā ekakkhaṇe catunnaṃ phassādīnaṃ abhāvā paṭikkhittaṃ. Anāgāmipaṇhādīsopi¹ eseva nayo.

395. **Sotāpattiphalaṃ vītivattoti** na paṭhamajjhānaṃ viya dutiyajjhānalābhī, puna anuppattiyā pana vītivattoti pucchati. **Sotāpattimagganti**-ādi yaṃ vītivatto, tenassa puna asamannāgamaṃ dassetuṃ āraddhaṃ.

396. **Tehi ca aparihīnoti** pañhe yasmā yathā paccanīkasamudācārena lokiyajjhānadhammā parihāyanti, na evaṃ lokuttarā. Maggena hi ye kilesā pahīyanti phalena ca paṭippassambhanti, te tathā pahīnāva tathā paṭippassaddhāyeva ca honti, tasmā sakavādinā āmantāti paṭiññātaṃ. Svāyamattho parato “arahatā cattāro maggā paṭiladdhā”ti-ādīsu pakāsitoyeva. Sesaṃ uttānatthamevāti.

Samannāgatakathāvaṇṇanā.

1. Anāgāmipaṇhesopi (Syā)

5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā

397. **Arahā chahi upekkhāhīti** kathāyapi imināva nayena attho veditabbo. Arahā hi chasu dvāresu upekkhānam uppattibhabbatāya tāhi samannāgatoti vuccati, na ekakkhaṇe sabbāsam uppattibhāvenāti.

Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā.

6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā

398. Idāni **bodhiyā Buddhotikathā** nāma hoti. Tattha **bodhīti** catumaggañāṇassāpi sabbaññutaññāṇassāpi adhivacanam. Tasmā yesam yathā odātena vaṇṇena odāto, sāmena vaṇṇena sāmo, evam bodhiyā Buddhoti laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānamyeva, te sandhāya pucchā ca anuyogo ca sakavādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca itarassa.

Atītāyāti pañhe tasmim khāṇe abhāvato paṭikkhipati. Dutiyam puṭṭho paṭilābham sandhāya paṭijānāti. Puna kiccavasena puṭṭho kiccābhāvato paṭikkhipati. Dutiyam puṭṭho yaṁ tena tāya karaṇīyam kataṁ, tattha sammohābhāvaṁ paṭijānāti. Lesokāsam pana adatvā **dukkham pari jānāti**-ādinā nayena puṭṭho tassa kiccassa abhāvā paṭikkhipati.

Anāgatapañhe tasmim khāṇe maggañāṇassa abhāvā paṭikkhipati. Dutiyam puṭṭho “agamā Rājagaham Buddho”ti¹ anāgatāya bodhiyā Buddhabhāvaṁ² maññamāno paṭijānāti. **Bodhikaraṇīyam karotīti** puṭṭho tasmim khāṇe kiccābhāvena paṭikkhipati. Dutiyam puṭṭho yadi na kareyya, Buddhoti na vucceyya. Yasmā avassam karissati, tasmā karotiyeva nāmāti paṭijānāti. Puna lesokāsam adatvā puṭṭho paṭikkhipati. Paccuppannapaṇho saddhim saṁsandanāya uttānatthova.

399. Tisso bodhiyo ekato katvā puṭṭho sabbaññutaññāṇam sandhāya tīhipi Buddhoti vattabbabhāvato paṭijānāti. Puna tīhīti puṭṭho

1. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Bodhibhāvaṁ (Ka)

sabbāsaṃ ekakkhaṇe abhāvā paṭikkhipati. Dutiyāṃ puṭṭho atītānāgatapaccuppannaṃ sabbaññutaññāṇassa vasena paṭijānāti. Puna lesokāsaṃ adatvā **satataṃ samitanti** puṭṭho paṭikkhipati.

Na vattabbaṃ bodhiyāti pucchā paravādissa, bodhiyā abhāvakkhaṇe abuddhabhāvāpattito paṭiññā sakavādissa. **Nanu bodhipaṭilābhāti** pañhe pana yasmim santāne bodhisankhātāṃ maggañāṇaṃ uppannaṃ, tattha Buddhoti sammutisabbhāvato paṭiññā tasseeva. Tassa adhippāyaṃ ajānitvā **hañcīti** laddhiṭṭhapanā paravādissa. Idānissa asallakkhaṇaṃ pākaṭaṃ kātuṃ **bodhipaṭilābhā Buddhoti bodhiyā Buddhoti** pucchā sakavādissa. Tassattho “kiṃ te yasmā bodhipaṭilābhā Buddho, tasmā bodhiyā Buddho”ti. Itaro “bodhipaṭilābho nāma bodhiyā uppajjitvā niruddhāyapi santāne uppannabhāvoyeva, bodhi nāma maggakkhaṇe ñāṇaṃ”ti imaṃ vibhāgaṃ asallakkhentova puna paṭijānāti. Tato sakavādinā **bodhipaṭilābhā bodhīti** puṭṭho vacanokāsaṃ alabhanto paṭikkhipatīti.

Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā.

Iti imā tissopi kathā Uttarāpathakānaṃyeva.

7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā

400. Idāni lakkhaṇakathā nāma hoti. Tattha “yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti”ti¹ imaṃ suttaṃ ayoniso gahetvā lakkhaṇasamannāgato bodhisattova hotīti yesaṃ laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Cakkavattisattoti pañhesu yasmā cakkavattī sattopi ca bodhisattopi, tasmā abodhisattaṃ sandhāya paṭikkhipati. Bodhisattaṃ sandhāya paṭijānāti.

1. Dī 1. 83 piṭṭhe.

402. **Dvattimsimānī**isuttam bodhisattameva sandhāya vuttam. So hi pacchime bhava Buddhho hoti, itaresu cakkavattī, tasmā ābhatampi anābhataśadisamevāti.

Lakkhaṇakathāvaṇṇanā.

8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā

403. Idāni niyāmokkantikathā nāma hoti. Tattha yesam Ghaṭikārasutte Jotipālassa pabbajjam sandhāya “bodhisatto Kassapabhagavato pāvacaṇe okkantaniyāmo caritabrahmacariyo”ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānam, te sandhāya **bodhisattoti** pucchā sakavādissa, laddhiyam ṭhatvā paṭiññā itarassa. Tato yasmā niyāmoti vā brahmacariyanti vā ariyamaggassa nāmaṁ, bodhisattānañca ṭhapetvā pāramīpūraṇam aññā niyāmokkanti nāma natthi. Yadi bhaveyya, bodhisatto sotāpanno sāvako bhaveyya, na cetamevaṁ. Kevalaṁhi naṁ Buddhā attano ñāṇabale ṭhatvā “ayaṁ Buddhho bhavissatī”ti byākaronti, tasmā puna **bodhisattoti** anuyogo sakavādissa. Pacchimabhavaṁ sandhāya paṭikkhepo itarassa. Dutiyapañhe Jotipālakālam sandhāya paṭiññā tasseva. **Sāvako hutvāti**-ādīsipi eseṇa nayo. **Anussaviyoti** anussaveṇa paṭividdhadhammo. Pacchimabhavaṁ sandhāya paṭikkhipitvā Jotipālakāle anussavaṁ sandhāya paṭijānāti.

404. **Aññam satthāraṇti** Ālāraṇca Rāmaputtañca sandhāya vuttam. **Āyasmā Ānandoti**-ādi “okkantaniyāmāva sāvakā honti, na itare okkantaniyāmā evarūpā honti”ti dassetuṁ vuttam.

Sāvako jātiṁ vītivattoti yāya jātiyā sāvako, taṁ vītivatto aññasmim bhava asāvako hotīti pucchati, itaro sotāpannādīnaṁ sotāpannādisāvakabhāvato paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Niyāmokkantikathāvaṇṇanā.

9. Aparāpi samannāgatakathāvaṇṇanā

406. Idāni aparāpi samannāgatakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “catutthamaggaṭṭho puggalo pattidhammavasena tīhi phalehi samannāgato”tiladdhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā catūhi phalehi samannāgatakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Aparāpi samannāgatakathāvaṇṇanā.

10. Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā

413. Idāni saṃyojanappahānakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “nippariyāyeneva sabbasaṃyojanappahānaṃ arahattan”ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna **sabbe saṃyojanā**ti puṭṭho heṭṭhā vuttamaggattayena pahīne sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṃ puṭṭho tena maggena appahīnassa abhāvā paṭijānāti. **Sakkāyadiṭṭhi**-ādisupi paṭhamamaggena pahīnabhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati, catutthamaggena anavasesappahānaṃ sandhāya paṭijānāti. Eseva nayo sabbatthāti.

Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā.

Catutthovaggo.

5. Pañcamavagga

1. Vimuttikathāvaṇṇanā

418. Idāni vimuttikathā nāma hoti. Tattha vipassanā, maggo, phalaṃ, paccavekkhaṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ vimuttiñāṇanti nāmaṃ. Tesu vipassanāñāṇaṃ niccanimittādihi¹ vimuttattā, tadaṅgavimuttibhāvena vā vimuttattā vimuttiñāṇaṃ.

1. Niccanimittārammaṇādīhi vā (Syā)

Maggo samucchavedavimutti, phalaṃ paṭippassaddhivimutti, paccavekkhaṇañāṇaṃ pana vimuttiṃ jānāti **vimuttiññāṇaṃ**. Evaṃ catubbidhe vimuttiññāṇe nippariyāyena phalaññāṇameva vimutti, sesāni “vimuttānī”ti vā “avimuttānī”ti vā na vattabbāni. Tasmā “idaṃ nāma vimuttiññāṇaṃ vimuttan”ti avatvā aviseseneva “vimuttiññāṇaṃ vimuttan”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakāṇaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna **yamkiñcīti** puṭṭho paccavekkhaṇādīni sandhāya paṭikkhipati. **Paṭipannassāti** puṭṭho maggaññāṇassa anāsavataṃ sandhāya paṭijānāti. Yasmā pana taṃ sotāpannassa phale ṭhitassa ñāṇaṃ na hoti, tasmā vimuttaṃ nāma na hotīti codanattaṃ puna sakavādī **sotāpannassāti**-ādimāha. Iminā upāyena sabbattha attho vedītabbo.

Vimuttikathāvaṇṇanā.

2. Asekhaññāṇakathāvaṇṇanā

421. Idāni asekhakathā nāma hoti. Tattha yasmā Ānandattherādayo sekha “uḷāro Bhagavā”ti-ādinā nayena aseke jānanti, tasmā “sekhassa asekhāññāṇaṃ atthī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakāṇaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Jānāti passatīti** idaṃ attanā adhiḡatassa jānanaśasena vuttaṃ. **Gotrabhunoti**-ādi heṭṭhimāya bhūmiyaṃ ṭhitassa uparūpariññāṇassa abhāvadassanaṭṭhaṃ vuttaṃ. **Nanu āyasmā Ānando sekho “uḷāro Bhagavā”ti jānāti**ti paravādī aseke Bhagavati¹ pavattattā taṃ asekhāññāṇanti icchati, na paṇetaṃ asekaṃ, tasmā evaṃ patiṭṭhāpitāpi laddhi appatiṭṭhāpitāva hotīti.

Asekhaññāṇakathāvaṇṇanā.

3. Viparītakathāvaṇṇanā

424. Idāni viparītakathā nāma hoti. Tattha “yvāyaṃ pathavīkaṣiṇe pathavīsaññī samāpajjati, tassa taṃ ñāṇaṃ viparītaññāṇaṃ”ti yesaṃ laddhi

1. Asekkho Bhagavāti (Syā)

seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa, pathaviṃ nissāya uppannanimittāñhi na pathavīyeva, tatra cāyaṃ pathavīsaññī. Tasmā viparītaññānti ayametassa adhippāyo. Tato sakavādī “lakkhaṇapathavīpi sasambhārapathavīpi nimittapathavīpi pathavīdevatāpi sabbā pathavīyeva, tāsu pathavīti ñāṇaṃ viparītaṃ na hoti. Anicce niccanti-ādivīpariyeso pana viparītaññānaṃ nāma, kiṃ te idaṃ etesu aññataran”ti codetuṃ **anicce niccanti**-ādimāha. Itaro vipallāsalakkhaṇābhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati, pathavīnimittaṃ sandhāya paṭijānāti.

Kusalanti sekkhaputhujjanānaṃ ñāṇaṃ sandhāya vuttaṃ. **Atthi arahatoti** pañhesupi vipallāsalakkhaṇābhāvena paṭikkhipati, pathavīnimittaṃ sandhāya paṭijānāti. **Sabbeva pathavīti** sabbaṃ taṃ pathavīkasiṇaṃ lakkhaṇapathavīyeva hotīti pucchati. Sakavādī tathā abhāvato paṭikkhipati. **Nanu pathavī atthi, atthi ca koci pathaviṃ pathavito samāpajjati**ti pucchā sakavādissa. Tassattho—nanu nimittapathavī atthi, atthi ca koci taṃ pathaviṃ pathavitoyeva samāpajjati, na āpato vā tejato vāti. **Pathavī atthīti**-ādi “yadi yaṃ yathā atthi, taṃ tathā samāpajjantassa ñāṇaṃ viparītaṃ hoti, nibbānaṃ atthi, tampi samāpajjantassa sabbavipariyesasamugghātanaṃ maggañāṇampi te viparītaṃ hotū”ti dassanatthaṃ vuttanti.

Viparītakathāvaṇṇanā.

4. Niyāmakathāvaṇṇanā

428-431. Idāni niyāmakathā nāma hoti. Tattha yo puggalo sammattaniyāmaṃ okkamissati, taṃ “bhabbo esa dhammaṃ abhisametun”ti yasmā Bhagavā jānāti, tasmā “aniyatassa puthujjanasseva sato puggalassa niyāmagamanāya ñāṇaṃ atthī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya **aniyatassāti** pucchā sakavādissa. Tattha **niyāmagamanāyāti** niyāmo vuccati maggo, maggagamanāya maggokkamanāyāti attho. Yaṃ panassa ñāṇaṃ disvā Bhagavā “bhabbo ayan”ti jānāti, taṃ sandhāya paṭiññā paravādissa.

Athassa sakavādi ayuttavāditam dīpetum **niyatassāti** viparītānuyogamāha. Tattha paṭhamapañhe maggena niyatassa aniyāmagamanāya ñāṇam nāma natthīti paṭikkhipati, dutiye natthibhāvena paṭijānāti, tatiye aniyatassa natthīti puṭṭhattā laddhivirodhena paṭikkhipati. Puna paṭhamapañhameva catuttham katvā niyatassa niyāmagamanādivasena tayo pañhā katā. Tesu paṭhame yasmā ādimaggena niyatassa puna tadatthāya ñāṇam natthi, tasmā paṭikkhipati. Dutie natthibhāveneva paṭijānāti. Tatiye laddhivirodheneva paṭikkhipati. Puna paṭhamapañham aṭṭhamam katvā aniyatassa aniyāmagamanādivasena tayo pañhā katā, tesam attho vuttanayeneva veditabbo. Puna paṭhamapañhameva dvādasamam katvā tarimūlakā **atthi niyāmoti**-ādayo pañhā katā. Tattha yasmā niyāmagamanāya ñāṇam nāma maggañāṇameva hoti, tasmā tam sandhāya **atthi niyāmoti** vuttam. Itaro pana niyāmoti vutte paṭikkhipati, ñāṇanti vutte paṭijānāti. **Satipaṭṭhānā**disupi eseva nayo. Paccanīkam uttānatthameva. **Gotrabhunoti**-ādi yena yam appattam, tassa tam natthīti dassanattam vuttam. **Bhagavā jānāti**ti attano ñāṇabalena jānāti, na tassa niyāmagamanāñāṇasabbhāvato. Tasmā iminā kāraṇena paṭiṭṭhitāpissa laddhi appaṭiṭṭhitāyevāti.

Niyāmakathāvaṇṇanā.

5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā

432-433. Idāni paṭisambhidākathā nāma hoti. Tattha yesam “yamkiñci ariyānam ñāṇam, sabbam lokuttaramevā”ti gahetvā “sabbam ñāṇam paṭisambhidā”ti laddhi seyyathāpi Andhakānam, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sammutiñāṇapañhesu** pathavīkaṣiṇasammutiyam samāpattiñāṇam sandhāya paṭikkhipati, niruttiñāṇam sandhāya paṭijānāti. **Ye keci sammutintipañhe** puthujjane sandhāya paṭikkhipati. Cetopariyāyapañhesu puthujjanassa ñāṇam sandhāya paṭikkhipati, ariyassa ñāṇam sandhāya paṭijānāti. **Sabbā paññā**tipañhesu kaṣiṇasamāpattipañham sandhāya paṭikkhipati, lokuttaram sandhāya paṭijānāti. **Pathavīkaṣiṇasamāpattinti**-ādi “yā etesu ettakesu ṭhānesu paññā, kim sabbā sā paṭisambhidā”ti pucchanattam vuttam.

Tena hi sabbaṃ ñāṇanti yasmā sabbā lokuttarapaññā paṭisambhidā, tasmā sabbanti vacanaṃ sāmāññaphalena¹ saddhiṃ paṭiṭṭhāpeti.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā.

6. Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā

434-435. Idāni sammutiñāṇakathā nāma hoti. Tattha sammutisaccaṃ paramatthasaccanti dve saccāni. Ye pana evaṃ vibhāgaṃ akatvā saccanti vacanasāmāññena sammutiñāṇampi “saccārammaṇamevā”ti vadanti seyyathāpi andhakā², te ayuttavādinoti tesaṃ vādavisodhanatthaṃ ayaṃ kathā āraddhā. Tattha **na vattabbanti** pucchā paravādissa, paramatthasaccaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Sammutisaccamhīti** sammutiṃ anupavitthe saccamhi. Paccatte vā bhumavacanaṃ, sammutisaccanti attho. **Sammutiñāṇaṃ saccārammaṇaññevā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato naṃ “yadi taṃ avisesena saccārammaṇaññeva, tena ñāṇena dukkhapariññādīni kareyyā”ti codetuṃ **tena ñāṇenāti**-ādimāha.

Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā.

7. Cittārammaṇakathāvaṇṇanā

436-438. Idāni cittārammaṇakathā nāma hoti. Tattha cetopariyāye ñāṇanti vacanamattameva gahetvā “taṃ ñāṇaṃ cittārammaṇamevā”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Athassa “yo sarāgādivasena cittaṃ jānāti, tassa rāgādayopi ārammaṇā honti, tasmā na vattabbaṃ taṃ cittārammaṇaññevā”ti codanatthaṃ **nanu atthi kocīti**-ādi āraddhaṃ. **Phassārammaṇeti** phassasaṅkhāte ārammaṇe. **Vedanārammaṇeti**-ādīsupi eseva nayo. Puna **phassārammaṇe ñāṇaṃ na vattabbanti** puṭṭho phassassa

1. Vacanasāmāññato chalena (Ka)

2. Andhakānaṃ (Sī, Syā, Ka)

phusanalakkhanaṃ manasikaroto phassovārammaṇaṃ¹ hotīti paṭijānāti. **Kim panetaṃ phassapariyāye ñāṇanti** puṭṭho pana tādisassa suttapadassa abhāvā paṭikkhipati. Vedanādīsupi eseva nayo. Idāni yaṃ nissāya laddhi, tadeva dassetvā laddhiṃ paṭiṭṭhāpetuṃ **nanu cetopariyāye ñāṇanti**-ādimāha. Sā panesā vacanamattābhinivasena paṭiṭṭhāpitāpi appaṭiṭṭhāpitāva hotīti.

Cittārammaṇakathāvaṇṇanā.

8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā

439-440. Idāni anāgatañāṇakathā nāma hoti. Tattha anāgataṃ nāma antarampi atthi, anantarampi. Tesu anantare ekanteneva ñāṇaṃ natthi. Yathā ca anantare, tathā ekavīthi-ekajavanapariyāpannepi. Tattha ye sabbasmimpi anāgate ñāṇaṃ icchanti seyyathāpi andhakā², te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yaṃ te anāgate ñāṇaṃ, kim tena anantaraṃ anāgataṃ mūlādivasena jānāti”ti codetuṃ **anāgataṃ mūlatoti**-ādimāha. Tattha **mūlatoti**-ādīni sabbāni kāraṇavevacanāneva. Kāraṇaṇhi yaṃ attano phalaṃ karoti, taṃ tattha mūlayati paṭiṭṭhātīti **mūlaṃ**. Tato ca taṃ hinoti pavattayatīti **hetu**. Tadeva taṃ nideti “handa naṃ gaṇhathā”ti niyyātetī viyāti **nidānaṃ**. Tato taṃ sambhavatīti **sambhavo**. Pabhavatīti **pabhavo**. Tattha ca taṃ samuṭṭhātī, taṃ vā naṃ samuṭṭhāpetīti **samuṭṭhānaṃ**. Tadeva naṃ āharatīti **āhāro**. Tañcassa apariccajitabbaṭṭhena **ārammaṇaṃ**. Tadeva cetaṃ paṭicca etīti **paccayo**. Tato naṃ samudetīti **samudayoti** vuccati. Yasmā pana anantaraṃ cittaṃ etehākārehi na sakkā jānituṃ, tasmā **na hevanti** paṭikkhipati. **Anāgataṃ hetupaccayatanti** yā anantarānāgate³ citte hetupaccayatā, taṃ jānāti. Ye tattha dhammā hetupaccayā honti, te jānātīti attho. Sesapadesupi eseva nayo. **Gotrabhunoti**-ādi yasmim anāgate ñāṇaṃ na uppajjati, taṃ sarūpato dassetuṃ vuttaṃ.

1. Phassārammaṇaṃ (Syā) 2. Andhakānaṃ (Sī, Syā, Ka) 3. Antarā anāgate (Ka)

Pāṭaliputtassāti suttaṃ yasmim anāgate ñāṇaṃ uppajjati, taṃ dassetuṃ āhaṭaṃ. Yasmā panetaṃ na sabbasmim anāgate ñāṇassa sādhaṃ, tasmā anāhaṭamevāti.

Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā.

9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā

441-442. Idāni paṭuppannañāṇakathā¹ nāma hoti. Tattha yesaṃ “sabbasaṅkhāresu aniccatō diṭṭhesu tampi ñāṇaṃ aniccatō diṭṭhaṃ hoti”ti vacanaṃ nissāya “avisesena sabbasmim paccuppanne ñāṇaṃ atthi”ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya **paṭuppanneti**² pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi avisesena paṭuppanne ñāṇaṃ atthi, khaṇapaccuppannepi tena bhavitabbaṃ. Evaṃ sante dvinnarā ñāṇānaṃ ekato abhāvā teneva ñāṇena taṃ jānitabbaṃ hoti”ti codanattamaṃ **tenāti** anuyogo sakavādissa. Tattha paṭhamapañhe teneva taṃ jānitum na sakkāti paṭikkhepo itarassa, dutiyapañhe santatiṃ sandhāya paṭiññā tasseva. Paṭipāṭito bhaṅgaṃ passanto³ bhaṅgānupassaneneva bhaṅgānupassanāñāṇaṃ passatīti adhippāyo. **Tena ñāṇena taṃ ñāṇaṃ jānātīti**-ādīsupi eseva nayo. **Tena phassena taṃ phassanti**-ādīnissa lesokāsanivāraṇattamaṃ vuttāni. Yaṃ panetena laddhipaṭiṭṭhāpanattamaṃ **nanu sabbasaṅkhāreti**-ādi vuttaṃ, tattha nayato taṃ ñāṇaṃ diṭṭhaṃ hoti, na ārammaṇatoti adhippāyena paṭiññā sakavādissa. Tasmā evaṃ paṭiṭṭhitāpissa laddhi appaṭiṭṭhitāva hoti.

Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā.

10. Phalañāṇakathāvaṇṇanā

443-444. Idāni phale ñāṇakathā nāma hoti. Tattha “Buddhāpi sattānaṃ ariyaphalappattiyaṃ dhammaṃ desenti sāvakāpi, iti iminā

1. Paccuppannañāṇakathā (Sī, Syā) 2. Paccuppanneti (Sī, Syā) 3. Passantoti (Ka)

sāmaññena Buddhānaṃ viya sāvakānampi tena tena sattena sattabbe phale ñāṇaṃ atthī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya **sāvakassā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi sāvakassa phale ñāṇaṃ atthi, yathā Buddhā samānepi sotāpattiphale attano ñāṇabalena ‘ayaṃ ekabījī, ayaṃ kolamkolo, ayaṃ sattakkhattuparamo’ti phalassakataṃ paññapenti, kiṃ te evaṃ sāvakopi”ti codetuṃ **sāvako phalassa kataṃ paññapetī**ti āha, itaro paṭikkhipati.

Atthi sāvakassa phalaparopariyattī-ādi phale ñāṇassa atthitāya paccayapucchānatthaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo—Buddhānaṃ “idaṃ phalaṃ paraṃ, idaṃ oparaṃ”ti evaṃ phalānaṃ uccāvacabhāvajānanasaṅkhātā phale¹ paropariyatti nāma atthi. Tathā indriyapuggalaparopariyattiyo, tāsāṃ atthitāya tassa tassa puggalassa tesāṃ tesāṃ indriyānaṃ vasena taṃ taṃ phalaṃ jānanti, kiṃ te sāvakassāpi etā paropariyattiyo atthīti.

Atthi sāvakassa khandhapaññattī-ādīnipi “yadi te sāvakassa Buddhānaṃ viya phale ñāṇaṃ atthi, imā hi pissa paññattīhi bhavitabbaṃ, kimassa tā atthi, sakkoti so etā paññattiyo attano balena jānitum vā paññapetuṃ vā”ti codanattthaṃ vuttāni. **Sāvako Jinoti**-ādi “yadi sāvakassa Buddhānaṃ viya phale ñāṇaṃ atthi, evaṃ sante sveva Jino”ti codanattthaṃ vuttaṃ. **Sāvako anuppannassā**ti pañhepi ayameva nayo. **Aññāṇī**ti pañhe avijjāsaṅkhātassa aññāṇassa vihatattā paṭikkhitto, na panassa Buddhānaṃ viya phale ñāṇaṃ atthi. Tasmā appaṭiṭṭhitova paravādīvādoti.

Phalaññānakathāvaṇṇanā.

Pañcama vaggo.

Mahāpaṇṇāsako samatto.

6. Chaṭṭhavagga

1. Niyāmakathāvaṇṇanā

445-447. Idāni niyāmakathā nāma hoti. Tattha **niyāmoti** “bhabbo niyāmaṃ okkamituṃ kusalesu dhammesu sammattan”¹ti vacanato ariyamaggo vuccati. Yasmā pana tasmim uppajjitvā niruddhepi puggalo aniyato nāma na hoti, tasmā “so niyāmo niccaṭṭhena asaṅkhato”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato “yadi so asaṅkhato, evarūpena tena bhavitabban”ti dīpento **nibbānanti**-ādimāha. Saṃsandanapucchā uttānatthāyeva.

Atthi kecīti-ādi niyāmassa saṅkhatabhāvadīpanattham vuttaṃ. **Maggo asaṅkhatotipaṇhe** tassa uppādanīrodhabhāvato paṭikkhipatīti. **Niyāmo saṅkhatotipaṇhe** niruddhepi magge niyāmassa atthitaṃ sandhāya paṭikkhipati. **Sotāpattiniyāmoti**-ādipaṇhesupi anulomato ca paṭilomato ca imināva nayena attho veditabbo. **Pañca asaṅkhatānīti** puṭṭho pañcannaṃ asaṅkhatānaṃ āgataṭṭhānaṃ apassanto paṭikkhipati. Dutiyam puṭṭho catunnaṃ sammattaniyāmānaṃ niyāmavacanato nibbānassa ca asaṅkhatabhāvato paṭijānāti. Micchattaniyāmapaṇho niyāmavacanamattena asaṅkhatatāya ayuttabhāvadīpanattham vuttoti.

Niyāmakathāvaṇṇanā.

2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā

448. Idāni paṭiccasamuppādakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ Nidānavagge “uppādā vā Tathāgatānaṃ anuppādā vā Tathāgatānaṃ ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā”ti-ādivacanato² “paṭiccasamuppādo asaṅkhato”ti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānañca Mahisāsakānañca, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

1. Abhi 3. 116 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 264 piṭṭhe.

449. **Avijjā asaṅkhatā**ti-ādayo pañhā avijjādīnaṃyeva paṭiccasamuppādabhāvadassanattam vuttā. Yena panatthena tattha ekekaṃ aṅgaṃ “paṭiccasamuppādo”ti vuccati, so Paṭiccasamuppādavibhaṅge vuttoyeva.

451. **Avijjāpaccayā saṅkhārā**ti yā **tattha dhammaṭṭhitatā**ti-ādi yena suttana laddhi patiṭṭhāpitā, tasseva atthadassanena laddhibhīdanattam vuttam. Ayañhettha attho—yā ayaṃ heṭṭhā “ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā”ti vuttā, na sā aññatra avijjādīhi visum ekā atthi, avijjādīnaṃ pana paccayānaṃyevetaṃ nāmaṃ. Uppannepi hi Tathāgate anuppannepi avijjāto saṅkhārā sambhavanti, saṅkhārādīhi ca viññāṇādīni, tasmā “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti yā etasmiṃ pade saṅkhāradhammānaṃ kāraṇatṭhena ṭhitatāti dhammaṭṭhitatā, tesamyeva ca dhammānaṃ kāraṇatṭheneva niyāmatāti dhammaniyāmatāti avijjā vuccati, sā ca asaṅkhatā, nibbānaṅca asaṅkhatanti pucchati. Paravādī laddhivasena paṭijānitvā puna **dve asaṅkhatānī**ti puṭṭho suttābhāvena paṭikkhipitvā laddhivaseneva paṭijānāti. Sesapadesupi eseva nayo. Heṭṭhā vuttasadisam pana tattha vuttanayeneva veditabbanti.

Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā.

3. Saccakathāvaṇṇanā

452-454. Idāni saccakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “cattārimāni bhikkhave tathāni avitathāni”ti¹ suttam nissāya “cattāri saccāni niccāni asaṅkhatāni”ti² laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Ayañhissa adhippāyo—
dukkhasamudayamaggesu vatthusaccaṃ saṅkhatam, lakkhaṇasaccaṃ asaṅkhatam. Nirodhe vatthusaccaṃ nāma natthi, asaṅkhatameva tanti. Tasmā **āmanta**ti āha. Tam panassa laddhimattameva. So hi dukkham vatthusaccaṃ icchati, tathā samudayaṃ maggaṅca. Yāni pana nesaṃ bādhanapabhavaniyyānikalakkhaṇāni, tāni lakkhaṇasaccaṃ nāmāti, na ca bādhanalakkaṇādīhi aññāni dukkhādīni nāma atthīti. **Tāpānī**ti-ādīsu adhippāyo vuttanayeneva veditabbo.

1. Sam 3. 377 piṭṭhe.

2. Saccāni asaṅkhatānīti (Sī, Syā)

Dukkhasaccanti pañhe laddhivasena lakkhaṇaṃ sandhāya paṭijānāti. **Dukkham**ti pañhe vatthum sandhāya paṭikkhipati. Ito paraṃ suddhikapañhā ca saṃsandanapañhā ca sabbe Pāli-anusāreṇeva veditabbā. Avasāne laddhipaṭiṭṭhāpanattham āhaṭasuttaṃ atthassa micchā gahitattā anāhaṭasadisamevāti.

Saccakathāvaṇṇanā.

4. Āruppakathāvaṇṇanā

455-456. Idāni āruppakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “cattāro āruppā āneñjā”ti vacanaṃ nissāya “sabbepi te dhammā asaṅkhatā”ti laddhi, te sandhāya **Ākāsānañcāyatananti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti. Sādhakasuttampi attham ajānitvā āhaṭattā anāhaṭasadisamevāti.

Āruppakathāvaṇṇanā.

5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā

457-459. Idāni nirodhasamāpattikathā nāma hoti. Tattha **nirodhasamāpattī**ti catunnaṃ khandhānaṃ appavatti. Yasmā pana sā kariyamānā kariyati, samāpajjiyamānā samāpajjiyati, tasmā nipphannāti¹ vuccati. Saṅkhatāsaṅkhatalakkaṇānaṃ pana abhāvena na vattabbā “saṅkhatāti vā asaṅkhatā”ti vā. Tattha yesaṃ “yasmā saṅkhatā na hoti, tasmā asaṅkhatā”ti laddhi seyyathāpi Andhakānañceva Uttarāpathakānañca, te sandhāya **nirodhasamāpattī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Uppādentī**-ādi samāpajjanapaṭilābhavaseneva vuttaṃ. Yathā pana rūpādayo asaṅkhatadhamme uppādenti, na tathā taṃ keci uppādenti nāma. **Nirodhā vodānaṃ vuṭṭhānanti** phalasamāpatti veditabbā. Asaṅkhatā pana

1. Niruddhāti (Syā)

taṃ natthiyeva, tasmā paṭikkhipati. **Tena hīti** yasmā saṅkhatā na hoti, tasmā asaṅkhatāti laddhi. Idaṃ pana asaṅkhatabhāve kāraṇaṃ na hotīti vuttampi avuttasadisamevāti.

Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā.

6. Ākāsakathāvaṇṇanā

460-462. Idāni ākāsakathā nāma hoti. Tattha tividho ākāso paricchedākāso, kasiṇugghāṭimākāso, ajaṭākāso. “Tucchākāso”tipi tasseva nāmaṃ. Tesu paricchedākāso saṅkhatō, itare dve paññattimattā. Yesaṃ pana “duvidhopi yasmā saṅkhatō na hoti, tasmā asaṅkhatō”ti laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ Mahisāsakānañca, te sandhāya **ākāso**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Ākāsakathāvaṇṇanā.

7. Ākāsosanidassanotikathāvaṇṇanā

463-464. Idāni ākāso sanidassanotikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ tālacchiddādīsu nāṇappavattim nissāya “sabbopi ajaṭākāso sanidassano”ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya **ākāso sanidassano**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi sanidassano, evaṃvidho bhaveyyā”ti codanattham **rūpanti**-ādi vuttam. **Cakkhuñca paṭiccā**tipañhesu evarūpassa suttassa abhāvena paṭikkhipitvā tulanarikādīnaṃ¹ upaladdhim nissāya paṭijānāti. **Dvinnam rukkhānam antaranti** ettha rukkhārūpaṃ cakkhunā disvā antare rūpābhāvato ākāsaṃ manodvāraviññānaṃ uppajjati, na cakkhuviññānaṃ. Sesesupi eeva nayo. Tasmā asādhakametanti.

Ākāso sanidassanotikathāvaṇṇanā.

1. Tulānantarikādīnaṃ (Ka)

10. Pathavīdhātusanidassanāti-ādikathāvaṇṇanā

465-470. Idāni pathavīdhātu sanidassanāti-ādikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ pāsāṇa-udakajālarukkhacalanānañceva pañcindriyapatiṭṭhokāsānañca vaṇṇāyatanaṃ kāyaviññattikāle hatthapādādirūpañca disvā “pathavīdhātu-ādayo sanidassanā”ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya sabbakathāsu ādipucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesā sabbattha Pāli-anusārena ceva heṭṭhā vuttanayena ca veditabbanti. **Pathavīdhātu sanidassanāti-ādiṃ** katvā **kāyakammaṃ sanidassananti** pariyosānakathā niṭṭhitā.

Chaṭṭho vaggo.

7. Sattamavagga

1. Saṅgahitakathāvaṇṇanā

471-472. Idāni saṅgahitakathā nāma hoti. Tattha yasmā dāmādīhi balibaddādayo viya keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitā nāma natthi, tasmā “natthi keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitā, evaṃ sante ekavidhena rūpasāṅgahoti-ādi niratthakan”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Rājagirikānañceva Siddhatthikānañca, te sandhāya aññenatthena saṅgahabhāvaṃ dassetuṃ pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Idāni yenatthena saṅgaho labbhati, taṃ dassetuṃ **nanu atthi keci dhammāti-ādi** āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Yā panesā paravādinā laddhipatiṭṭhāpanattham **yathā dāmena vāti-ādikā** upamā āhaṭā, sakavādinā taṃ anabhinanditvā appaṭikkositvā “hañci dāmena vā”ti tassa laddhi bhinnāti veditabbā. Ayañhettha attho—yadi te dāmādīhi balibaddādayo saṅgahitā nāma, atthi keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitāti.

Saṅgahitakathāvaṇṇanā.

2. Sampayuttakathāvaṇṇanā

473-474. Idāni sampayuttakathā nāma hoti. Tattha yasmā tilamhi telam viya na vedanādayo saññādīsu anupaviṭṭhā, tasmā “natthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttā, evaṃ sante ñāṇasampayuttanti-ādi niratthakam hoti”ti yesam laddhi seyyathāpi Rājagirikasiddhatthikānaññeva¹, te sandhāya aññenevatthena sampayuttatam dasseturam pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Yo panesa paravādinā “yathā tilamhi telan”ti-ādiko upamāpañho āhaṭo, so yasmā vedanāsaññānam viya tilatelānam lakkhaṇato nānattavavatthānam natthi. Sabbesupi hi tila-aṭṭhitacesu tiloti vohāramattam, teneva tilam nibbattetvā gahite purimasañṭhānena tilo nāma na paññāyati, tasmā anāhaṭasadisova hotīti.

Sampayuttakathāvaṇṇanā.

3. Cetasikakathāvaṇṇanā

475-477. Idāni cetasikakathā nāma hoti. Tattha yasmā phassikādayo nāma natthi, tasmā “cetasikenāpi na bhavitabbanam, iti natthi cetasiko dhammo”ti yesam laddhi seyyathāpi Rājagirikasiddhatthikānam te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sahajātoti** sampayuttasahajātam sandhāya vuttam. **Phassikāti** tādisaṃ vohāram apassantassa pucchā paravādissa, kim vohārena, yathā cittanissitakoti cetasiko, evam sopi phassanissitattā phassikoti vutte doso natthīti paṭiññā sakavādissa. Sesam uttānatthamevāti.

Cetasikakathāvaṇṇanā.

1. Rājagirikānañceva siddhatthikānañca (Syā)

4. Dānakathāvaṇṇanā

478. Idāni dānakathā nāma hoti. Tattha dānaṃ nāma tividhaṃ cāgacetanāpi viratipi deyyadhammopi. “Saddhā hiriyaṃ kusalaṇca dānaṃ”¹ti āgataṭṭhāne cāgacetanā dānaṃ. “Abhayaṃ deti”²ti āgataṭṭhāne virati. “Dānaṃ ceti annaṃ pānaṃ”ti āgataṭṭhāne deyyadhammo. Tattha cāgacetanā “deti vā deyyadhammaṃ, denti vā etāya deyyadhammaṃ”ti dānaṃ. Virati avakhaṇḍanaṭṭhena lavanaṭṭhena vā dānaṃ. Sā hi uppajjamānā bhayaabheravādisaṅkhātā dussīlyacetanaṃ dāti khaṇḍeti lunāti vāti dānaṃ. Deyyadhammo diyyatīti dānaṃ. Evametaṃ tividhampi atthato cetasiko ceva dhammo deyyadhammo cāti duvidhaṃ hoti. Tattha yesaṃ “cetasikova dhammo dānaṃ, na deyyadhammo”ti laddhi seyyathāpi Rājagirikasiddhatthikānaṃ, te sandhāya **cetasikoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ deyyadhammavasena codetuṃ **labbhāti** pucchā sakavādissa, annādīni viya so na sakkā dātunti paṭikkhepo itarassa. Puna dāhaṃ katvā puṭṭhe “abhayaṃ deti”ti suttavasena paṭiññā tasseeva. Phassapañhādīsu pana phassaṃ³ detīti-ādivohāraṃ apassanto paṭikkhipateva.

479. **Aniṭṭhaphalanti**-ādi acetasikassa dhammassa dānabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ. Na hi acetasiko annādidhammo āyatim vipākāṃ deti, iṭṭhaphalabhāvanīyamanatthaṃ panetaṃ vuttanti veditabbaṃ. Ayampi hettha adhippāyo—yadi acetasiko annādidhammo dānaṃ bhaveyya, hitacittena aniṭṭhaṃ akantaṃ bhesajjaṃ dentassa nimbabījādīhi viya nimbādayo aniṭṭhameva phalaṃ nibbatteyya. Yasmā panettha hitapharaṇacāgacetanā dānaṃ, tasmā aniṭṭhepi deyyadhamme dānaṃ iṭṭhaphalameva hotīti.

Evam paravādinā cetasikadhammassa dānabhāve patiṭṭhāpīte sakavādī itarena pariyāyena deyyadhammassa dānabhāvaṃ sādhetuṃ **dānaṃ iṭṭhaphalaṃ vuttaṃ Bhagavatāti**-ādimāha. Paravādī pana cīvarādīnaṃ iṭṭhavipākataṃ apassanto paṭikkhipati. Suttasādhanaṃ paravādīvādepi yujjati sakavādīvādepi, na pana ekenatthena. Deyyadhammo iṭṭhaphaloti iṭṭhaphalabhāvamattameva paṭikkhittaṃ. Tasmā **tena hi na vattabbanti** iṭṭhaphalabhāvene na vattabbatā

1. Am 3. 68 piṭṭhe.

2. Am 3. 76 piṭṭhe.

3. Pana na phassaṃ (Ka)

yujjati, dātabbatṭhena pana deyyadhammo dānameva. Dvinnañhi dānānaṃ saṅkarabhāvamocanattameva ayaṃ kathāti.

Dānakathāvaṇṇanā.

5. Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā

483. Idāni paribhogamayapuññakathā nāma hoti. Tattha “tesaṃ divā ca ratto ca, sadā puññaṃ pavaḍḍhati”¹ ti ca “yassa bhikkhave bhikkhu cīvaraṃ paribhuñjamāno”² ti ca evamādīni suttāni ayoniso gahetvā yesaṃ “paribhogamayaṃ nāma puññaṃ atthi”³ ti laddhi seyyathāpi Rājagirikasiddhatthikasammitiyānaṃ, te sandhāya **paribhogamayanti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “puññaṃ nāma phassādayo kusalā dhammā, na tato paraṃ, tasmā phassādīhi te vaḍḍhitabban”⁴ ti codetum **paribhogamayo phassoti**-ādi āraddhaṃ. Taṃ sabbaṃ itarena tesāṃ avaḍḍhanato paṭikkhittaṃ. **Latāviyāti**-ādīni “kiriyaṃ vā bhāvanāya vā vināpi yathā latādīni sayameva vaḍḍhanti, kiṃ te evaṃ vaḍḍhanti”⁵ ti codanattaraṃ vuttāni. Tathā panassa avaḍḍhanato **na hevāti** paṭikkhittaṃ.

484. **Na samannāharatīti** pañhe paṭiggāhakānaṃ paribhogena purimacetanā vaḍḍhati, evaṃ taṃ hoti puññaṃ laddhivasena paṭijānāti. Tato **anāvaṭṭentassāti**-ādīhi puṭṭho dāyakaṃ cāgacetanaṃ sandhāya paṭikkhipati. Tattha **anāvaṭṭentassāti**³ dānacetanāya purecārikaṇa āvajjanaṇa bhavaṅgaṃ anāvaṭṭentassa aparivaṭṭentassa⁴. **Anābhogassāti** nirābhogassa. **Asamannāharantassāti** na samannāharantassa. Āvajjanañhi bhavaṅgaṃ vicchinditvā attano gatamagge uppajjamānaṃ dānacetanāṃ samannāharati nāma. Evaṃkiccena iminā cittaṇa asamannāharantassa puññaṃ hotīti pucchati. **Amanasikarontassāti** manāṃ akarontassa. Āvajjanaṇa hi⁵ tadanantaraṃ uppajjamānaṃ manāṃ karoti nāma, evaṃ akarontassāti attho. Upayogavacanasmiñhi etaṃ bhummaṃ. **Acetayantassāti** cetanaṃ anuppādentassa.

1. Saṃ 1. 31 piṭṭhe.

2. Aṃ 1. 365 piṭṭhe.

3. Anāvajjentassāti (Syā)

4. Aparivaṭṭentassa (Syā)

5. Āvajjanañhi (Syā)

Apaṭṭhentaṣṣāti patthanāsaṅkhātāṃ kusalacchandaṃ akarontassa.
Appaṇidahaṇṭassaṭi dānacetanāvasena cittaṃ aṭṭhapentaṣṣāti attho. **Nanu āvaṭṭentaṣṣāti** vāre **ābhogaṣṣāti** ābhogavato. Atha vā ābhogaṃ assa¹, ābhogassa vā anantaraṃ taṃ puññaṃ hotīti attho.

485. **Dvinnam phassānanti**-ādisupi ekakkhaṇe dāyakassa dvinnam phassādīnaṃ abhāvā paṭikkhipati, dāyakassa ca paribhuñjantassa cāti ubhinnaṃ phassādayo sandhāya paṭijānāti. Apicassa pañcannaṃ viññāṇānaṃ samodhānaṃ hotīti laddhi, tassāpi vasena paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī pariyaṃyassa dvāraṃ pidahitvā ujuvipaccanīkavasena codetum **kusalā**dipaṇhaṃ pucchati. Tatrāpi kusalākusālānaṃ ekassekakkhaṇe sampayogābhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati. Paribhogamayaṃ pana cittavippayuttaṃ uppajjati laddhiyā paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī suttena niggaṇāti.

486. Suttasādhane ārāmaropakādīnaṃ anussaraṇapaṭisaṅkharaṇādivasena antaranāraṇā uppajjamānaṃ puññaṃ sandhāya **sadā puññaṃ pavaḍḍhatīti** vuttaṃ. **Appamāṇo tassa puññābhisaṇḍoti** idam² appamāṇavihārino dinnapaccayattā ca “evarūpo me cīvaraṃ paribhuñjati”ti anumodanavasena ca vuttaṃ, taṃ so **paribhogamayanti** sallakkheti. Yasmā pana paṭiggāhakena paṭiggahetvā aparibhuttepi deyyadhamme puññaṃ hotiyeva, tasmā sakavādīvādova balavā, tattha paṭiggāhakena paṭiggahiteti attho daṭṭhabbo. Sesam uttānatthamevāti.

Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā.

6. Itodinnakathāvaṇṇanā

488-491. Idāni ito dinnakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “ito dinnena yāpenti, petā kālaṇkatā tahiṇ”ti³ vacanaṃ nissāya “yaṃ ito cīvaraḍi dinnam, teneva yāpenti”ti laddhi seyyathāpi Rājagirikasiddhatthikānaṃ, te sandhāya **ito dinnenāti** pucchā sakavādissa, paṭiññā

1. Ābhogo assa (Sī, Syā)

2. Idampi (Syā)

3. Khu 2. 129 piṭṭhe.

itarassa. Puna cīvarādivasena anuyutto paṭikkhipati. **Añño aññassa kārakoti** aññassa vipākadāyakanāṃ kammānaṃ añño kārako, na attanāva attano kammaṃ karotīti vuttaṃ hoti. Evaṃ puṭṭho pana itaro suddhāroddhabhayena paṭikkhipati. **Dānaṃ dentanti** dānaṃ dadamānaṃ disvāti attho. Tattha yasmā attano anumoditattā ca tesaṃ tattha bhogā uppajjanti, tasmāssa iminā kāraṇena laddhiṃ paṭiṭṭhapentassāpi¹ appaṭiṭṭhitāva hoti. Na hi te ito dinneneva vatthunā² yāpenti. Sesesupi suddhāroddhabhayena itaro paṭikkhipati.

Ito dinnakathāvaṇṇanā.

7. Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā

492. Idāni pathavī kammavipākotikathā nāma hoti. Tattha yasmā “atthi issariyasamvattaniyaṃ kammaṃ, ādhipaccasamvattaniyaṃ kamman”ti ettha issarānaṃ bhāvo issariyaṃ nāma, adhipatīnaṃca bhāvo ādhipaccaṃ nāma³, pathavissariya-ādhipaccasamvattanikaṃca kammaṃ atthīti vuttaṃ, tasmā yesaṃ “pathavī kammavipāko”ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya **pathavīti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sukhavedanīyāti-**ādi kammavipākasabhāvadassanavasena vuttaṃ. “Phasso hoti”ti-ādinā nayena niddiṭṭhesu vipākesu phasso sukhavedanīyādi bhedo hoti. So ca saññādayo ca sukhavedanādihi sampayuttā, vedanādayo saññādihi, sabbe pi sārammaṇā, atthi ca nesaṃ purecārika-āvaṭṭanādisaṅkhātāṃ āvajjanaṃ, kammaṃ paccayabhūtā cetanā, yo tattha iṭṭhavipāko, tassa patthanā, paṇidhānavasena pavattā mūlataṇhā, kiṃ te evarūpā pathavīti pucchati. Itaro paṭikkhipati. Paṭilomapucchādīni uttānatthāneva.

493. **Kammavipāko paresaṃ sādharāṇoti** pañhe phassādayo sandhāya paṭikkhipati, kammaṃ samuṭṭhānaṃ rūpaṃca pathavī-ādīnaṃ yeva ca sādharāṇabhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. **Asādharāṇamaññesanti** suddhāroddhabhayena itaro paṭikkhipati. Paṭilomapucchādīni uttānatthāneva.

1. Laddhi paṭiṭṭhapentiyāpi (Ka)

2. Dinnāneva vatthūni (Ka)

3. Issarānaṃ issariyaṃ nāma, adhipatīnaṃca ādhipaccaṃ nāma, (Sī, Ka)

āharitvā dassitaṃ. **Sabbe sattā pathaviṃ paribhuñjantī**ti pañhe pathaviṃ anissite sandhāya paṭikkhipati, nissite sandhāya paṭijānāti. **Pathaviṃ aparibhuñjitvā parinibbāyantī**ti pañhe āruppe parinibbāyantānaṃ vasena paṭijānāti. **Kammavipākaṃ akhepetvā**ti idaṃ parasamayavasena vuttaṃ. Kammavipākañhi khepetvāva parinibbāyantīti tesaṃ laddhi. Sakasamaye pana katokāsassa kammaṃ uppannaṃ vipākaṃ akhepetvā parinibbānaṃ natthi. Tesañca laddhiyā pathavī sādharmaṇavipākattā uppannavipākoyeva hoti, taṃ vipākabhāvena ṭhitaṃ akhepetvā parinibbānaṃ na yujjati codetuṃ vaṭṭati. Itaro laddhivasena paṭikkhipati. **Cakkavattisattassa kammavipākanti** pañhe asādhāraṇaṃ phassādiṃ sandhāya paṭikkhipati, sādharmaṇaṃ sandhāya paṭijānāti. Pathavīsamuddasūriyacandimādayo hi sabbesaṃ sādharmaṇakammavipākoti tesaṃ laddhi.

494. **Issariyaṃvattaniyanti** ettha issariyaṃ nāma bahudhanatā, ādhipaccaṃ nāma sesajane attano vase vattetvā tehi garukātabbaṭṭhena adhipatibhāvo. Tattha kammaṃ paṭilābhavasena taṃsaṃvattanikaṃ nāma hoti, na janakavasena, tasmā vipākabhāve asādhakametanti.

Pathavī kammavipākotikathāvaṇṇanā.

8. Jarāmarāṇaṃvipākotikathāvaṇṇanā

495. Idāni jarāmarāṇaṃ vipākotikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “atthi dubbaṇṇasaṃvattaniyaṃ kammaṃ appāyukasaṃvattaniyaṃ kamman”ti ettha dubbaṇṇatā nāma jarā, appāyukatā nāma marāṇaṃ, taṃsaṃvattaniyañca kammaṃ atthi. Tasmā jarāmarāṇaṃ vipākoti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Paṭilomapañhe **anārammaṇanti** rūpadhammānaṃ tāga anārammaṇameva, arūpānaṃ pana jarāmarāṇaṃ sampayogalakkaṇābhāvā anārammaṇameva.

496. **Akusalānaṃ dhammānaṃ jarāmarāṇaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ vipākoti** pañhe jarāmarāṇena nāma aniṭṭhavipākena bhavitabbanti laddhiyā

paṭijānāti. Teneva kāraṇena kusalānaṃ dhammānaṃ jarāmarāṇassa kusalavipākataṃ paṭikkhipati, parato cassa akusalavipākataññeva paṭijānāti.

Kusalānañca akusalānañcāti pucchāvasena ekato kataṃ, ekakkhaṇe pana taṃ natthi. Abyākatānaṃ avipākānaṃ jarāmarāṇaṃ vipākoti vattabbatāya pariyāyo natthi, tasmā abyākatavasena **pucchā na katā**.

497. **Dubbaṇṇasaṃvattaniyanti** ettha dubbaṇṇiyaṃ nāma aparisuddhavaṇṇatā, appāyukatā nāma āyuno ciraṃ pavattitum asamatthatā. Tattha akusalakammaṃ kammaṣamuṭṭhānassa dubbaṇṇarūpassa kammappaccayo hoti, asadisattā panassa taṃvipāko na hoti. Utusamuṭṭhānādino¹ pana taṃpaṭilābhavasena āyuno ca upacchedakavasena paccayo hoti. Evametaṃ pariyāyena taṃsaṃvattanikaṃ nāma hoti, na vipākaphassādīnaṃ viya janakavasena, tasmā vipākabhāve asādhakaṃ. Sesamettha heṭṭhā vuttasadisamevāti.

Jarāmarāṇaṃ vipākotikathāvaṇṇanā

9. Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā

498. Idāni ariyadhammavipākakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ kilesappahānamattameva sāmaññaphalaṃ, na cittacetasikā dhammāti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya **natthi ariyadhammavipākoti** pucchā sakavādissa. Tattha **ariyadhammavipākoti** maggasaṅkhātassa ariyadhammassa vipāko. Kilesakkhayamattaṃ ariyaphalanti laddhiyā paṭiññā itarassa. **Sāmaññanti** samaṇabhāvo, maggassetāṃ nāmaṃ. “Sāmaññañca vo bhikkhave desessāmi sāmaññaphalañcā”²ti² hi vuttaṃ. Brahmaññepi eseva nayo.

Sotāpattiphalaṃ na vipākoti-ādīsu sotāpattimaggādīnaṃ apacayagāmitaṃ sandhāya ariyaphalānaṃ navipākabhāvaṃ paṭijānāti, dānaphalādīnaṃ

1. Utusamuṭṭhānādibhedena (Sī, Ka)

2. Sāmaññaphalāni cāti (Saṃ 3. 20 piṭṭhe)

paṭikkhipati. So hi Ācayagāmittikassa evaṃ atthaṃ dhāreti—
vipākasāṅkhātāṃ ācayāṃ gacchanti, taṃ vā ācinantā gacchantīti
ācayagāmino, vipākāṃ apacinantā gacchantīti apacayagāminoti. Tasmā
evaṃ paṭijānāti ca paṭikkhipati ca.

500. **Kāmāvacaraṃ kusalaṃ savipākāṃ ācayagāmīti**-ādikā pucchā
paravādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca sakavādissa. Lokiyañhi kusalaṃ
vipākacutipaṭisandhiyo¹ ceva vaṭṭaṇca ācinantaṃ gacchatīti ācayagāmi,
lokuttarakusalaṃ cutipaṭisandhiyo ceva vaṭṭaṇca apacinantaṃ gacchatīti
apacayagāmi. Evametāṃ savipākameva hoti, na apacayagāmivacanamattena
avipākāṃ. Imamatthaṃ sandhāyettha sakavādino paṭiññā ca paṭikkhepo ca
veditabbāti.

Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā.

10. Vipākavipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā

501. Idāni vipāko vipākadhammadhammotikathā nāma hoti. Tattha
yasmā vipāko vipākassa aññamaññādipaccayavasena paccayo hoti, tasmā
vipākopi vipākadhammadhammoti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te
sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Tassa vipākoti** tassa
vipākadhammadhammassa vipākassa yo vipāko, sopi te
vipākadhammadhammo hotīti pucchati. Itaro āyatim vipākadānābhāvaṃ
sandhāya paṭikkhipati. Dutiyāṃ puṭṭho tappaccayāpi aññassa vipākassa
uppatim sandhāya paṭijānāti. Evaṃ sante panassa kusalākusalassa viya
tassāpi vipākassa vipāko, tassāpi vipākoti vaṭṭānupacchedo āpajjatīti puṭṭho
samayavirodhabhayena paṭikkhipati.

Vipākoti vāti-ādimhi vacanasādhane pana yadi vipākassa
vipākadhammadhammena ekatthatā bhavēyya, kusalākusalābyākatānaṃ
ekatthatāṃ āpajjēyyāti paṭikkhipati. **Vipāko ca vipākadhammadhammo cāti**

1. Kusalavipākāṃ cutipaṭisandhiyo (sabbattha)

ettha ayaṃ adhippāyo—so hi catūsu vipākakkhandhesu ekekaṃ aññaṃaññapaccayādisu paccayaṭṭhena vipākadhammadhammataṃ paccayuppannaṭṭhena ca vipākaṃ maññaṃāno “vipāko vipākadhammadhammo”ti puṭṭho āmantāti paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī “yasmā tayā ekakkhaṇe catūsu khandhesu vipāko vipākadhammadhammopi anuññāto, tasmā tesaṃ sahaḡatādiḡbhāvo āpajjati”ti codetuṃ evamāha. Itaro kusalākusalasaṅkhātāṃ¹ vipākadhammadhammaṃ sandhāya paṭikkhipati. **Taññeva akusalanti** yadi te vipāko vipākadhammadhammo, yo akusalavipāko, so akusalaṃ āpajjati. Kasmā? Vipākadhammadhammena ekattā. **Taññeva kusalanti**-ādisupi eseḡa nayo.

502. **Aññaṃaññapaccayā**ti idaṃ sahaḡatānaṃ paccayamattavasena vuttaṃ, tasmā asādhakaṃ. Mahābhūtānampi ca aññaṃaññapaccayathā vuttā, na ca tāni vipākāni, na ca vipākadhammadhammānīti.

Vipāko vipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā.

Sattamo vaggo.

8. Aṭṭhamavagga

1. Chagatikathāvaṇṇanā

503-504. Idāni chagatikathā nāma hoti. Tattha Asurakāyena saddhiṃ cha gatiyoti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānañceḡa Uttarāpathakānañca, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ sakavādī “pañca kho paṇimā Sāriputta gatiyo”ti² lomahaṃsanapariyāye paricchinnānaṃ gatīnaṃ vasena codetuṃ **nanu pañca gatiyoti**-ādimāha. Itaro suttavirodhabhayena paṭijānāti. Kasmā pana sakavādī cha gatiyo na sampaṭicchati, nanu “catūhāpāyehi ca vippamutto”ti ettha Asurakāyopi gahitoti. Saccāṃ gahito, na panesā gati. Kasmā? Visuṃ abhāvato. Asurakāyasmiṃhi Kālakañcikā Asurā petagatiyā

1. Kusalasaṅkhātāṃ (Syā)

2. Ma 1. 106 piṭṭhe.

saṅgahitā, Vepacittiparisā devagatiyā, asurakāyoti visum ekā gati nāma natthi.

Idāni etameva atthaṃ dassetuṃ **nanu Kālakañcika**ti-ādi āradham. Tattha **samānavañṇā**ti sadisarūpasaṇṭhānā bībhacchā virūpā duddassikā. **Samānabhoga**ti sadisamethunasamācārā. **Samānāhārā**ti sadisakheḷasiṅghāṇikapubbalohitādi-āhārā. **Samānāyukā**ti sadisa-āyuparicchedā. **Āvāhaviyāhanti** kaññāgahaṇaṇceva kaññādānaṇca. Sukkapakkhe **samānavañṇā**ti sadisarūpasaṇṭhānā abhirūpā pāsādikā dassanīyā pabhāsampannā. **Samānabhoga**ti sadisapañcakāmaguṇabhoga. **Samānāhārā**ti sadisasudhābhojanādi-āhārā. Sesam vuttanayameva. **Nanu atthi asurakāyoti** idaṃ asurakāyasaveva sādhaṃ. Tassa pana visum gatiparicchedābhāvena na gatisādhakanti.

Chagatikathāvaṇṇanā.

2. Antarābhavakathāvaṇṇanā

505. Idāni antarābhavakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “antarā parinibbāyī”ti suttapadaṃ ayoniso gahetvā “antarābhavo nāma atthi, yattha satto dibbacakkhuko viya adibbacakkhuko, iddhimā viya aniddhimā mātāpitisaṃgamaṇceva utusamayaṇca olokayamāno sattāhaṃ vā atirekasattāhaṃ vā tiṭṭhati”ti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṇceva Sammitiyānaṇca, te sandhāya **atthi**ti pucchā sakavādissa, laddhiyaṃ thatvā paṭiññā itarassa. Atha naṃ ye ca Bhagavatā tayo bhavā vuttā, tesam vasena codetuṃ **kāmabhavoti**-ādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo—yadi te antarābhavo nāma koci bhavo atthi, tena kāmabhavādīnaṃyeva aññatarena bhavitabbaṃ pañcavokārabhavādīna¹ viya, tena taṃ pucchāmi “kiṃ te ayaṃ antarābhavo nāma kāmabhavo, udāhu rūpabhavo arūpabhavo vā”ti. Itaro tathā anicchanto sabbaṃ paṭikkhipati. **Kāmabhavassa cāti**-ādi yadi antarābhavo nāma atthi, imesaṃ bhavānaṃ antarā dvinnāṃ sīmānaṃ

1. Pañcavokārabhavādīnaṃ (Ka)

sīmantarikā viya bhaveyyāti codetuṃ āraddhaṃ. Paravādī pana tathā anicchanto sabbapañhe paṭikkhipati kevalaṃ laddhiyā, na sahadhammena. Teneva naṃ sakavādī no vata reti paṭisedheti.

506. **Pañcamī sā yonīti**-ādīnipi yathāparicchinneyoni-ādīsu so samodhānaṃ na gacchati, atha tena tato tato atirekena bhavitabbanti codetuṃ vuttāni. **Antarābhavūpagaṃ kammanti** yadi sopi eko bhavo, yathā kāmabhavūpagādīni kammāni atthīti Satthārā vibhajitvā dassitāni, evaṃ tadupagenāpi kammena bhavitabbanti codanattham vuttaṃ. Yasmā pana parasamaye antarābhavūpagaṃ nāma pāṭiyekkaṃ kammaṃ natthi, yaṃ yaṃ bhavaṃ upapajjissati, tadupageneva kammena antarābhavo nibbattatīti tesam laddhi, tasmā nahevanti paṭikkhittaṃ. **Atthi antarābhavūpagā sattāti** puṭṭhopi kāmabhavūpagāyeva¹ nāma teti laddhiyā paṭikkhipati. **Jāyantīti**-ādīni puṭṭhopi tattha jātijarāmarañāni ceva cutipaṭisandhiparamparañca anicchanto paṭikkhipati. Rūpādivasena puṭṭhopi yasmā antarābhavasattassa anidassanaṃ rūpaṃ, vedanādayopi aññesaṃ viya na oḷārikāti tassa laddhi, tasmā paṭikkhipati. Imināva kāraṇena pañcavokārabhavabhāvepi paṭikkhepo veditabbo.

507. Idāni **kāmabhavo bhavo gatīti**-ādī bhavaśāṃsandanaṃ nāma hoti. Tatrāyaṃ adhippāyo—yadi te antarābhavo nāma koci bhavo² bhaveyya, yathā kāmabhavādīsu bhavagati-ādibhedo labbhati, tathā tatrāpi labbhettha. Yathā vā tattha na labbhati, tathā imesupi na labbhettha. Samānasmiñhi bhavabhāve etesvevesa vibhāgo atthi, na itarasminti ko ettha visesahetūti. Itaro puna laddhimattavasena taṃ taṃ paṭijānāti ceva paṭikkhipati ca.

508. **Sabbesaññeva sattānaṃ atthi antarābhavoti** puṭṭho yasmā nirayūpaga-asaññasattūpaga-arūpūpagānaṃ antarābhavaṃ na icchati, tasmā paṭikkhipati. Teneva kāraṇena paṭilome³ paṭijānāti. **Ānantariyassāti**⁴ ādi yesaṃ so antarābhavaṃ na icchati, te tāva

1. Kāmabhavarūpabhavūpagāyeva (Ka)

2. Gatibhavo (Sī, Ka)

3. Paṭilomena (Syā)

4. Anantarikassāti (Sī, Syā, Ka)

vibhajitvā dassetuṃ vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ Pāḷi-anusāreṇeva veditabbaṃ saddhiṃ suttasādhanaṇāti.

Antarābhavakathāvaṇṇanā.

3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā

510. Idāni kāmaguṇakathā nāma hoti. Tattha sakasamaye tāva **kāmadhātū**ti vatthūkāmāpi vuccanti kilesakāmāpi kāmabhavopi. Etesu hi vatthūkāmā kamanīyaṭṭhena kāmā, sabhāvanissattasuññataṭṭhena dhātūti kāmadhātu. Kilesakāmā kamanīyaṭṭhena ceva kamaṇaṭṭhena ca kāmā, yathāvuttenevatthena dhātūti kāmadhātu. Kāmabhavo kamanīyaṭṭhena kamaṇaṭṭhena vatthūkāmapavattidesaṭṭhenāti tīhi kāraṇehi kāmo, yathāvuttenevatthena dhātūti kāmadhātu. Parasamaye pana “pañcime bhikkhave kāmaguṇā”ti vacanamattaṃ nissāya pañceva kāmaguṇā kāmadhātūti gahitaṃ, tasmā yesaṃ ayaṃ laddhi seyyathāpi etarahi Pubbaseliyānaṃ, te sandhāya kāmadhātunānattaṃ bodhetuṃ¹ **pañcevā**ti pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā itarassa. **Nanu atthī**ti-ādi kilesakāmadassanattaṃ vuttaṃ. Tattha **tappaṭisaṃyutto**ti kāmaguṇapaṭisaṃyutto, kāmaguṇārammaṇoti attho. **No ca vata re vattabbe pañcevā**ti imesu tappaṭisaṃyuttachandādisu sati pañceva kāmaguṇā kāmadhātūti na vattabbaṃ. Etepi hi chandādayo kamanīyaṭṭhena kāmā ca dhātu cātipi kāmadhātu, kamaṇaṭṭhena kāmasaṅkhātā dhātūtipi kāmadhātūti attho.

Manussānaṃ cakkhūti-ādi vatthūkāmadassanattaṃ vuttaṃ. Tattha paravādī channampi āyatanānaṃ vatthūkāmabhāvena nakāmadhātubhāvaṃ paṭikkhipitvā puna manoti puṭṭho mahaggatalokuttaraṃ sandhāya nakāmadhātubhāvaṃ paṭijānāti. Yasmā pana sabbopi tebhūmakamano kāmadhātuyeva, tasmā naṃ sakavādī suttena niggaṇhāti.

1. Codetuṃ (Syā)

511. **Kāmaguṇā bhavoti**-ādi bhavassa kāmadhātubhāvadassanattam vuttam. Yasmā pana kāmaguṇamatte bhavoti vohāro natthi, tasmā paravādi nahevāti paṭikkhipati. **Kāmaguṇūpagam kammanti**-ādi sabbam kāmaguṇamattassa nakāmadhātubhāvadassanattam vuttam. Kāmadhātusaṅkhātakāmabhavūpagameva hi kammam atthi, kāmabhavūpagā eva ca sattā honti. Tattha jāyanti jiyanti miyanti cavanti upapajjanti, na kāmaguṇesūti iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Kāmaguṇakathāvaṇṇanā.

4. Kāmakathāvaṇṇanā

513-514. Idāni kāmakathā nāma hoti. Tattha yesam “pañcime bhikkhave kāmaguṇā”ti vacanamattam nissāya rūpāyatanādīni pañcevāyatanāni kāmāti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānam, tesam kilesakāmasseva nippariyāyena kāmabhāvam dassetum **pañcevāti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Kāmakathāvaṇṇanā.

5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā

515-516. Idāni rūpadhātukathā nāma hoti. Tattha “rūpino dhammā rūpadhātu nāmā”ti yesam laddhi seyyathāpi Andhakānam, te sandhāya **rūpinoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha nam sakavādī yasmā rūpadhātu nāma rūpabhavo, na rūpamattameva, tasmā tenatthena codetum **rūpadhātūti**-ādimāha. Tam sabbam kāmaguṇakathāyam vuttanayeneva veditabban. **Sāva kāmadhātūti** puṭṭho bhūmiparicchadena virodham passamāno paṭikkhipati. Puna daḥam katvā puṭṭho attano laddhivasena paṭijānāti. Evaṃ sante pana dvīhi bhavehi samannāgatatā āpajjati, tena tam sakavādī **kāmabhavena cāti**-ādimāha. Itaro ekassa dvīhi samannāgatābhāvato paṭikkhipatīti.

Rūpadhātukathāvaṇṇanā.

6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā

517-518. Arūpadhātukathāyapi imināvupāyena attho veditabbo. Arūpadhammesu pana vedanākkhandhameva gahetvā vedanā bhavoti-ādinā nāyenettha desanā katā. Tattha kiṃ te arūpino dhammāti saṅkhaṃ gatā vedanādīsu aññatarā hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesam heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Arūpadhātukathāvaṇṇanā.

7. Rūpadhātuyā-āyatanakathāvaṇṇanā

519. Idāni rūpadhātuyā āyatanakathā nāma hoti. Tattha yesam “rūpī manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo”¹ti¹ suttam nissāya brahmakāyikānaṃ ghānādinnitānīpi āyatanānevāti kappetvā saḷāyataniko tesam attabhāvoti laddhi seyyathāpi Andhakānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya **saḷāyatanikoti** pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā itarassa. Atha naṃ yaṃ tattha āyatanam natthi, tassa vasena codetuṃ **atthi tattha ghānāyatananti**-ādi āraddham. Tato paravādī yaṃ tattha ajjhattikānaṃ tiṇṇam āyatanānaṃ ghānādikaṃ saṇṭhānanimittam, tadeva āyatananti laddhiyā paṭijānāti. Bāhirānaṃ gandhāyatanādīnaṃ vasena puṭṭho ghānappasādādayo tattha na icchati, tasmā tesam gocaram paṭisedhento paṭikkhipati. Paṭilomapañhasamsandanapañhesupi imināvupāyena attho veditabbo.

521. Atthi tattha ghānāyatanam atthi gandhāyatanam tena ghānena taṃ gandham ghāyatīti tasmimyeva parasamaye ekacce ācariye sandhāya vuttam. Te kira tattha cha ajjhattikāni āyatanāni paripuṇṇāni icchanti, āyatanena ca nāma sakiccakena bhavitabbanti tehi ghānādīhi te gandhādayo ghāyanti sāyanti phusantīti icchanti. Taṃ laddhim sandhāya paravādī āmantāti paṭijānāti.

1. Dī 1. 31 piṭṭhe.

522. **Atthi tattha mūlagandhoti**-ādīni pana puṭṭho atthibhāvaṃ sādhetuṃ asakkonto paṭikkhipati. **Nanu atthi tattha ghānanimittanti**-ādi saṇṭhānamattasseva sādhaṃ, na āyatanassa, tasmā udāhaṭampi anudāhaṭasadisamevāti.

Rūpadhātuyā āyatanakathāvaṇṇanā.

8. Arūpe rūpakathāvaṇṇanā

524-526. Idāni arūpe rūpakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “viññāṇapaccayā nāmarūpan”ti vacanato āruppabhavēpi oḷārikarūpā nissaṭaṃ sukhumarūpaṃ atthīti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya **atthi rūpanti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Arūpe rūpakathāvaṇṇanā.

9. Rūpaṃ kammantikathāvaṇṇanā

527-537. Idāni rūpaṃ kammantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ kāyavacīviññattisaṅkhātāṃ rūpameva kāyakammaṃ vacīkammaṃ nāma, taṅca kusalasamuṭṭhānaṃ kusalaṃ, akusalasamuṭṭhānaṃ akusalanti laddhi seyyathāpi Mahisāsakānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya **kusalena cittaena samuṭṭhanti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ sace taṃ kusalaṃ, yvāyaṃ sārammaṇādibhedo kusalassa labbhati, atthi te so tassāti codetuṃ **sārammaṇanti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **patthanā paṇidhīti** cetanāyevetaṃ vevacanaṃ. Kusalacetanāyeva hi pakappayamānā patthanāti, pakappanavasena ṭhitattā paṇidhīti ca vuccati. Parato pana **kusalena cittaena samuṭṭhitā vedanā saññā cetanā saddhāti**-ādīsu vedanādīnaññeva cettha patthanā paṇidhīti labbhati, na cetanāya. Kasmā? Dvinnāṃ cetanānaṃ ekato abhāvā, sotapatitattā pana evaṃ tanti gatāti veditabbā. **Rūpāyatananti**-ādi purimavāre “sabbantaṃ kusalan”ti saṃkhittassa pabhedadassanattamaṃ

vuttaṃ. Sesā saṃsandananayā, vacīkammakathā, “akusalena cittena samuṭṭhitan”ti-ādividhānaṃca sabbaṃ Pāli-anusāreṇeva veditabbaṃ. **Asucīti** panettha sukkaṃ adhippettaṃ. Suttasādhanaṃ uttānatthameva.

Rūpaṃ kammantikathāvaṇṇanā.

10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā

540. Idāni jīvitindriyakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ jīvitindriyaṃ nāma cittavippayutto arūpadhammo, tasmā rūpajīvitindriyaṃ natthīti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṃceva Sammitiyānaṃca, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Natthi rūpīnaṃ dhammānaṃ āyūti** pañhe upādinna-rūpānampi tiṇakaṭṭhādīnampi santānavasena pavattimeva āyu ṭhiti yapaṇā yāpaṇā iriyaṇā vattaṇā pālanāti icchati, tasmā paṭikkhipati. **Atthīti** pañhepi iminā kāraṇena paṭijānāti. **Atthi arūpajīvitindriyanti** pañhe arūpadhammānaṃ cittavippayuttaṃ jīvitindriyasantānaṃ nāma atthīti icchati, tasmā paṭijānāti.

541. **Rūpīnaṃ dhammānaṃ āyu arūpajīvitindriyanti** pañhe satta-santāne rūpino vā hontu arūpino vā, sabbesaṃ cittavippayuttaṃ arūpajīvitindriyameva icchati, tasmā paṭijānāti.

542. Nirodhasamāpannapañhesupi cittavippayuttaṃ arūpajīvitameva sandhāya paṭikkhipati ca paṭijānāti ca. Sakavādī pana taṃ asampaṭicchanto yaṃ arūpapavatte asati atthi, rūpeṇa tena bhavitabbanti¹ codetuṃ **hañcīti**-ādimāha. Saṅkhārakkhandhapañhe phassādisaṅkhārakkhandhaṃ sandhāya paṭikkhipati, kāyakammādisaṅkhārakkhandhaṃ sandhāya paṭijānāti. Kāyaviññatti vacīviññatti sammāvācā sammākammanto jīvitindriyanti evamādayopi dhammā saṅkhārakkhandhapariyāpannāti laddhi. Sakavādī pana taṃ asampaṭicchanto yadi niruddhepi arūpapavatte saṅkhārakkhandho atthi, catunnampi khandhānaṃ atthitā hotīti codetuṃ **atthi vedanākkhandhoti**-ādimāha, itaro antosamāpattiṃ sandhāya paṭikkhipati, samāpajjantassa ca vuṭṭhahantassa ca pubbāparabhāgaṃ sandhāya paṭijānāti.

1. Atthi rūpeṇa bhavitabbanti (Sī, Syā)

543. Asaññasattavārepi eseva nayo. Tassa hi laddhiyā Asaññasattānaṃ paṭisandhikāle cittaṃ uppajjitvā nirujjhati, tena saha cittavippayutta-arūpajīvitindriyaṃ uppajjitvā yāvatāyukaṃ pavattati. Tasmā tesam jīvitindriyaṃ natthīti puṭṭho paṭikkhipati, atthīti puṭṭho paṭijānāti. Vedanākkhandhādayopi tesam pavattivasena paṭikkhipati, cutipaṭisandhivasena paṭijānāti. Sakavādī pana taṃ anicchanto “sace tattha ekakkhaṇepi vedanādayo atthi, pañcavokārabhavattaṃ pāpuṇātī”ti codetuṃ **pañcavokārabhavoti** āha. Itaro suddhivirodhabhayā paṭikkhipati.

544-545. **Ekadesaṃ bhijjati**ti pañhe sampayuttaṃ bhijjati, vippayuttaṃ tiṭṭhatīti tassa laddhi, tasmā paṭijānāti. **Dve jīvitindriyānīti** pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissa. Rūpārūpavasena hi dve jīvitindriyāni, tehiyeva satto jīvati, tesam bhaṅgena maratīti vuccati. Cutikkhaṇasmiñhi dvepi jīvitāni saheva bhijjanti.

Jīvitindriyakathāvaṇṇanā.

11. Kammahetukathāvaṇṇanā

546. Idāni kammahetukathā nāma hoti. Tattha yena arahatā purimabhava arahā abbhācikkhitapubbo, so tassa kammaṃsa hetu arahattā parihāyatīti yesam laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya **kammahetūti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesam parihānikathāya vuttanayameva.

Handa hi arahantānaṃ abbhācikkhatīti idaṃ yassa kammaṃsa hetu parihāyati, taṃ sampaṭicchāpetuṃ vadati. Atha naṃ sakavādī taṃ pakkhaṃ paṭijānāpetvā “yadi evaṃ yehi arahanto na abbhācikkhitapubbā, te sabbe arahattaṃ pāpuṇeyyū”ti codetuṃ **ye kecīti**-ādimāha. Itaro tassa kammaṃsa arahattaṃ sampāpuṇane niyāmaṃ apassanto paṭikkhipati.

Kammahetukathāvaṇṇanā.

Aṭṭhamo vaggo.

9. Navamavagga

1. Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā

547. Idāni ānisaṃsadassāvīkathā nāma hoti. Tattha sakasamaye saṅkhāre ādīnavato nibbānañca ānisaṃsato passantassa saṃyojanappahānaṃ hotīti nicchayo. Yesaṃ pana tesu dvīsupi ekasikavādaṃ gahetvā “ānisaṃsadassāvinova saṃyojanappahānaṃ hotī”ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Athassa “ekasikavādo tayā gahito, ādīnavopi daṭṭhabboyeva”ti vibhāgadassanattamaṃ sakavādī **saṅkhareti**-ādimāha.

Saṅkhāre ca aniccato manasikaroti, nibbāne ca ānisaṃsadassāvī hotīti pañhasmiṃ ayamadhippāyo—ānisaṃsadassāvissa saṃyojanānaṃ pahānaṃ hotīti tesaṃ laddhi. Nanu saṅkhāre aniccato manasikaroto saṃyojanā pahīyanti ca puṭṭho āmantāti paṭijānāti. Tena te saṅkhāre ca aniccato manasikaroti, nibbāne ca ānisaṃsadassāvī hotīti idaṃ āpajjati, kiṃ sampañcchasi etanti. Tato paravādī ekacittakkhaṇaṃ sandhāya paṭikkhipati, dutiyaṃ puṭṭho nānācittavasena paṭijānāti. Sakavādī panassa adhippāyaṃ madditvā aniccamanasikārassa ānisaṃsadassāvitāya ca ekato paṭiññātattā **dvinnam phassānam dvinnam cittānam samodhānam hotīti** pucchati. Itaro dvinnam samodhānam apassanto paṭikkhipati. **Dukkhatoti**-ādipañhesupi eseva nayo. Kiṃ panettha sanniṭṭhānaṃ, kiṃ aniccādito manasikaroto saṃyojanā pahīyanti, udāhu nibbāne ānisaṃsadassāviya, udāhu dvepi ekato karontassāti. Yadi tāva aniccādito manasikaroto pahānaṃ bhaveyya, vipassanācitteneva bhaveyya, atha ānisaṃsadassāvino, anussavavasena nibbāne ānisaṃsaṃ passantassa vipassanācitteneva bhaveyya, atha dvepi ekato karontassa bhaveyya, dvinnam phassādīnaṃ samodhānam bhaveyya. Yasmā pana ariyamaggakkhaṇe aniccādimanasikārassa kiccaṃ nipphattiṃ gacchati puna niccatoti-ādigahaṇassa anuppattidhammabhāvato, nibbāne ca paccakkhatova ānisaṃsadassanaṃ ijjhati, tasmā kiccanipphattivasena

aniccādito manasikaroto ārammaṇaṃ katvā pavattivaseṇa ca nibbāne ānisaṃsadassāvissa saṃyojanānaṃ pahānaṃ hotīti veditabbaṃ.

548. **Nibbāne sukhānupassīti** suttaṃ nibbāne sukhānupassanādibhāvameva sādheti, na ānisaṃsadassāvitāmattena saṃyojanānaṃ pahānaṃ, tasmā ābhatampi anābhataśadisamevāti.

Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā.

2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā

549. Idāni amatārammaṇakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “nibbānaṃ maññatī”ti-ādīnaṃ ayoniso atthaṃ gahetvā amatārammaṇaṃ saṃyojanaṃ hotīti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ sace amatārammaṇaṃ saṃyojanaṃ, amatassa saṃyojanīyādibhāvo āpajjatīti codetuṃ **amataṃ saṃyojaniyanti**-ādimāha, itaro suttavirodhabhayena sabbaṃ paṭikkhipati. Iminā upāyena sabbavāresu attho veditabbo. **Nibbānaṃ nibbānatoti** āhaṭasuttaṃ pana diṭṭhadhammanibbānaṃ sandhāya bhāsitaṃ, tasmā asādhakanti.

Amatārammaṇakathāvaṇṇanā.

3. Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā

552-553. Idāni rūpaṃ sārammaṇantikathā nāma hoti. Tattha rūpaṃ sappaccayaṭṭhena sārammaṇaṃ nāma hoti, na aññaṃ ārammaṇaṃ karotīti ārammaṇapaccayavasena. Yesaṃ pana avisesena rūpaṃ sārammaṇanti laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya ārammaṇatthassa vibhāgadassanatthaṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha Pāli-anusāreneva veditabbaṃ. **Na vattabbanti** pañhe olubbhārammaṇaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Dutiyapañhepi paccayārammaṇaṃ sandhāya paṭiññā tasseva. Iti sappaccayaṭṭhenevettha sārammaṇatā siddhāti.

Rūpaṃ sārammaṇantikathāvaṇṇanā.

4. Anusayā-anārammaṇakathāvaṇṇanā

554-556. Idāni anusayā anārammaṇātikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ anusayā nāma cittavippayuttā ahetukā abyākatā, teneva ca anārammaṇāti laddhi seyyathāpi Andhakānañceva ekaccānañca Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya **anusayāti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ anārammaṇena nāma evaṃvidhena bhavitabbanti codetuṃ **rūpanti**-ādimāha. **Kāmarāgoti**-ādi kāmarāgānusayato anaññattā dassitaṃ. **Saṅkhārakkhandho anārammaṇoti** pañhe cittasampayuttasaṅkhārakkhandhaṃ sandhāya paṭikkhipati. Anusayaṃ jīvitindriyaṃ kāyakammādirūpaṇca saṅkhārakkhandhapariyāpannaṃ, taṃ sandhāya paṭijānāti. Imināvupāyena sabbavāresu attho veditabbo. **Sānusayoti** pañhe pana appahīnānusayattā sānusayatā anuññātā, na anusayānaṃ pavattisabbhāvā. Yo hi appahīno, na so atīto nānāgato na paccuppanno ca. Maggavajjhakilesa pana appahīnattāva atthīti vuccati. Evarūpassa ca idaṃ nāma ārammaṇanti na vattabbaṃ. Tasmā taṃ paṭikkhittaṃ. Taṃ panetaṃ na kevalaṃ anusayassa, rāgādīnampi tādisameva, tasmā anusayānaṃ anārammaṇatāsādhakaṃ na hotīti.

Anusayā anārammaṇātikathāvaṇṇanā.

5. Ñāṇaṃ anārammaṇantikathāvaṇṇanā

557-558. Idāni ñāṇaṃ anārammaṇantikathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā cakkhuviññāṇasamaṅgī ñāṇīti vuccati, tassa ñāṇassa tasmim̐ khaṇe ārammaṇaṃ natthi, tasmā ñāṇaṃ anārammaṇanti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha anusayakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Ñāṇaṃ anārammaṇantikathāvaṇṇanā.

6. Atītānāgatārammaṇakathāvaṇṇanā

559-561. Idāni atītānāgatārammaṇakathā nāma hoti. Tattha yasmā atītānāgatārammaṇaṃ nāma natthi, tasmā tadārammaṇena cittena

ārammaṇassa natthitāya anārammaṇena bhavitabbanti atītaṃ anārammaṇanti yesaṃ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya **atītārammaṇanti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpālimeva niyyātīti.

Atītānāgatārammaṇakathāvaṇṇanā.

7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā

562. Idāni vitakkānupatitakathā nāma hoti. Tattha vitakkānupatitā nāma duvidhā ārammaṇato ca sampayogato ca. Tattha asukacittaṃ nāma vitakkassārammaṇaṃ na hotīti niyamābhāvato siyā sabbāṃ cittaṃ vitakkānupatitaṃ, vitakkavippayuttacittasabbhāvato pana na sabbāṃ cittaṃ vitakkānupatitaṃ. Iti imaṃ vibhāgaṃ akatvā aviseseneva sabbāṃ cittaṃ vitakkānupatitanti yesaṃ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha Pāḷivaseneva niyyātīti.

Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā.

8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā

563. Idāni vitakkavipphārasaddakathā nāma hoti. Tattha yasmā “vitakkavicārā vacīsaṅkhārā”ti vuttā, tasmā sabbaso vitakkayato vicārayato antamaso manodhātupavattikālepi vitakkavipphāro saddoyevāti yesaṃ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṃ, te sandhāya **sabbasoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yadi vitakkavipphāramattaṃ saddo, phassādivipphāropi saddo bhaveyyāti codetuṃ **sabbaso phusayatoti-** ādimāha. Itaro tādisaṃ suttalesaṃ apassanto paṭikkhipatī. **Vitakkavipphāro saddo sotaviññeyyoti** vitakkassa vipphāramattameva saddoti katvā pucchati, na vitakkavipphārasamuṭṭhitaṃ

suttapamattānaṃ saddaṃ, itaro paṭikkhipati. **Nanu vitakkavipphārasaddo na sotaviññeyyoti** idaṃ tasseva laddhiyā dasseti. So hi vitakkavipphāramattameva saddaṃ vadati, so na sotaviññeyyoti. Itaro pana “vitakkavipphārasaddaṃ sutvā ādisatī”¹ti vacanato sotaviññeyyovāti vadati.

Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā.

9. Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā

564. Idāni nayathācittassa vācātikathā nāma hoti. Tattha yasmā koci aññaṃ bhaṇissāmīti aññaṃ bhaṇati, tasmā nayathācittassa vācā cittānurūpā cittānugatikā na hoti, vināpi cittena pavattatīti yesaṃ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi taṃsamuṭṭhāpakāṃ cittaṃ na siyā, phassādayopi tasmaṃ khaṇe na siyun”ti codetuṃ **aphassakassāti**-ādimāha. **Na bhaṇitukāmoti**-ādīsu yasmā aññaṃ bhaṇissāmīti aññaṃ bhaṇantopi bhaṇitukāmoyeva nāma hoti, tasmā na hevāti paṭikkhipati.

565. **Nanu atthi koci aññaṃ bhaṇissāmīti**-ādīsu cīvaranti bhaṇitukāmo cīranti bhaṇeyya. Tattha aññaṃ bhaṇitukāmatācittaṃ, aññaṃ bhaṇanacittaṃ, iti pubbabhāgena cittena asadisattā ayathācitto nāma hoti, tenassa kevalaṃ anāpatti nāma hoti, na pana cīranti vacanasamuṭṭhāpakacittaṃ natthi, iti acittakā sā vācāti atthaṃ sandhāya iminā udāharaṇena “nayathācittassa vācā”ti patiṭṭhāpitāpi appatiṭṭhāpitāva hotīti.

Nayathācittassa vācātikathāvaṇṇanā.

10. Nayathācittassakāyakammantikathāvaṇṇanā

566-567. Idāni nayathācittassa kāyakammantikathā nāma hoti. Tattha yasmā koci aññatra gacchissāmīti aññatra gacchati, tasmā nayathācittassa kāyakammaṃ cittānurūpaṃ cittānugatikaṃ na hoti, vināpi cittaṇa pavattatīti yesaṃ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṃyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Nayathācittassa kāyakammantikathāvaṇṇanā.

11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā

568-570. Idāni atītānāgatehi samannāgatakathā nāma hoti. Tattha samannāgatapaññatti paṭilābhapaññattīti dve paññattiyo veditabbā. Tāsu paccuppannadhammasamaṅgī samannāgatoti vuccati. Aṭṭha samāpattilābhino pana samāpattiyo kiñcāpi na ekakkhaṇe pavattanti, aññā atītā honti, aññā anāgatā aññā paccuppannā, paṭivijjhivā aparihīnatāya pana lābhīti vuccati. Tattha yesaṃ imaṃ vibhāgaṃ aggahetvā yasmā jhānalābhīnaṃ atītānāgatāni jhānānīpi atthi, tasmā “te atītenapi anāgatenapi samannāgatā”ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti. “Aṭṭhavimokkhajjhāyī”ti-ādi pana lābhībhāvassa sādhamā, na samannāgatabhāvassāti.

Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā.

Navamo vaggo.

10. Dasamavagga

1. Nirodhakathāvaṇṇanā

571-572. Idāni nirodhakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “upapattesiyanti saṅkham gatassa bhavaṅgacittassa bhaṅgakkhaṇena saheva kiriyāti saṅkham

gatā kusalā vā akusalā vā cattāro khandhā cittasamuṭṭhānarūpañcāti pañcakkhandhā uppajjanti. Tesu hi anuppannesu bhavaṅge¹ niruddhe santativicchedo bhaveyyā”ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya **upapattesiye**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha **upapattesiye**ti catūsupi padesu bahuvacanabhummatthe ekavacanabhummaṃ, upapattesiyesu pañcasu khandhesu aniruddhesūti ayañhettha attho.

Dasannanti upapattesiyaḥkhandhānaṃ kiriyakhandhānaṃ vasena vuttaṃ. Tattha paṭhamapañhe khandhalakkhaṇavasena kiriyavasena ca pañceva nāma te khandhāti paṭikkhipati. Dutiyapañhe purimapacchimavasena upapattesiyaḥkiriyavasena ca nānattaṃ sandhāya paṭijānāti. Dvinnāṃ pana phassānaṃ cittānaṃ samodhānaṃ puṭṭho suttalesābhāvena paṭikkhipati.

Kiriya cattāroti rūpena vinā kusalā akusalā vā cattāro gahitā.

Kiriyaññanti paravādinā cakkhuviññāṇasamaṅgikkhaṇe arahato anuññātāṃ anārammaṇāṇāṃ. **Niruddhe maggo uppajjati**ti pucchā paravādissa, aniruddhe anuppajjanato paṭiññā sakavādissa. **Mato maggaṃ bhāveti**ti chalena pucchā paravādissa. Yasmā pana paṭisandhito yāva cuticittā satto jīvatiyeva nāma, tasmā sakavādī **na hevanti** paṭikkhipati.

Nirodhakathāvaṇṇanā.

2. Rūpaṃ maggotikathāvaṇṇanā

573-575. Idāni rūpaṃ maggotikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “sammāvācākamantājīvā rūpaṃ”ti laddhi seyyathāpi Mahisāsakasammitiyamahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya **maggasamaṅgissā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi te sammāvācādayo rūpaṃ, na viratiyo, yathā sammādiṭṭhādimaggo sārammaṇādisabhāvo, evaṃ tampi rūpaṃ siyā”ti codetuṃ **sārammaṇoti**-ādimāha. Tattha paṭikkhepo ca paṭiññā ca paravādinā laddhi-anurūpena veditabbā. Sesamettha uttānatthamevāti.

Rūpaṃ maggotikathāvaṇṇanā.

1. Bhavaṅgacitte (Syā)

3. Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā

576. Idāni pañcaviññāṇasamaṅgissa maggakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti”ti suttaṃ nissāya “pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā”ti laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “sace tassa maggabhāvanā atthi, pañcaviññāṇagatikena vā maggena, maggagatikhehi vā pañcaviññāṇehi bhavitabbaṃ, na ca tāni maggagatikāni anibbānārammaṇattā alokuttarattā ca, na maggo pañcaviññāṇagatiko tesam lakkhaṇena asaṅgahitattā”ti codetuṃ **nanu pañcaviññāṇā uppannavattukā**ti-ādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo—yadi pañcaviññāṇasamaṅgissa maggabhāvanā siyā, yena manoviññāṇena maggo sampayutto, tampi pañcaviññāṇasamaṅgissa siyā. Evaṃ sante yadidaṃ “pañcaviññāṇā uppannavattukā”ti-ādi lakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ evaṃ avatvā “cha viññāṇā”ti vattabbaṃ siyā. Tathā pana avatvā “pañcaviññāṇā”tveva vuttaṃ, tasmā na vattabbaṃ “pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā”ti. Yasmā cettha ayameva adhippāyo, tasmā sakavādī taṃ lakkhaṇaṃ paravādiṃ sampañicchāpetvā **no ca vata re vattabbe pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā**ti āha.

Aparo nayo—pañcaviññāṇā uppannavattukā, maggo avattukopi hoti. Te ca uppannārammaṇā, maggo navattabbārammaṇo. Te purejātavattukāva, maggo avattukopi. Te purejātārammaṇā, maggo apurejātārammaṇo. Te ajjhattikavattukāva, maggo avattukopi hoti. Te ca rūpādivasena bāhirārammaṇā, maggo nibbānārammaṇo. Te aniruddhaṃ vatthuṃ nissayaṃ katvā pavattanato asambhinnavattukā, maggo avattukopi. Te aniruddhāneva rūpādīni ārabha pavattanato asambhinnaārammaṇā, maggo nibbānārammaṇo. Te nānāvattukā, maggo avattukoko vā ekavattukoko vā. Te nānārammaṇā, maggo ekārammaṇo. Te attano attanova rūpādigocare pavattanato na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhonti, maggo rūpādīsu ekampi gocaraṃ na karoti. Te kiriyaṃanodhātuṃ purecārikaṃ katvā uppajjanato na asamannāhārā na amanasikārā uppajjanti, maggo nirāvajjanova. Te sampañicchanādīhi vokiṇṇā uppajjanti, maggassa vokāroyeva natthi. Te aññamaññaṃ

pubbacarimabhāvena uppajjanti, maggassa tehi saddhiṃ purimapacchimatāva natthi tesāṃ anuppattikāle tikkhavipassanāsamaye, tesāṃ anuppattidese āruppepi ca uppajjanato. Te sampaṭicchanādīhi antaritattā na aññamaññassa samanantarā uppajjanti, maggassa sampaṭicchanādīhi antaritabhāvova natthi. Tesāṃ aññatra abhinipātā ābhogamattampi kiccaṃ natthi, maggassa kilesasamugghātanāṃ kiccanti. Yasmā cettha ayampi adhippāyo, tasmā sakavādī imehākārehi paravādiṃ maggassa apañcaviññāṇagatikabhāvaṃ sampaṭicchāpetvā **no ca vata re vattabbe pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanāti** āha.

577. **Suññatāṃ ārabbhāti** “yathā lokuttaramaggo suññatāṃ nibbānaṃ ārabbhā, lokiyo suddhasaṅkhārappuñjaṃ ārabbhā uppajjati, kiṃ te evaṃ cakkhuviññāṇaṃ”ti pucchti. Itaro “cakkhuñca paṭicca rūpe cā”ti vacanato paṭikkhipati. Dutiyāṃ puṭṭho “na nimittaggāhī”ti vacanato yaṃ tattha animittāṃ, tadeva suññatanti sandhāya paṭijānāti. **Cakkhuñca paṭiccāti** pañhadvayepi ese va nayo.

578-579. **Cakkhuviññāṇaṃ atītānāgataṃ ārabbhāti** ettha ayamadhippāyo—manoviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā, manoviññāṇaṃ atītānāgatampi ārabbhā uppajjati, kiṃ te evaṃ cakkhuviññāṇampīti. **Phassaṃ ārabbhāti**—ādīsupi ese va nayo. **Cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī**ti ettha javanakkhaṇe na nimittaggāhitā vuttā, na cakkhuviññāṇakkhaṇe. Tasmā lokiyamaggampi sandhāyetaṃ asādhakanti.

Pañcaviññāṇasamaṅgissa maggakathāvaṇṇanā.

4. Pañcaviññāṇākusalāpītikathāvaṇṇanā

580-583. Idāni pañcaviññāṇā kusalāpītikathā nāma hoti. Sā heṭṭhā vuttanayeneva atthato veditabbāti.

Pañcaviññāṇā kusalāpītikathāvaṇṇanā.

5. Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā

584-586. Idāni pañcaviññāṇā sābhogāti kathā nāma hoti. Tattha ābhogo nāma kusalākusalavasena hoti¹, Satthārā ca “cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti na nimittaggāhī hoti”ti-ādi vuttaṃ, taṃ ayoniso gahetvā “pañcaviññāṇā sābhogā”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha purimakathāsadisamevāti.

Pañcaviññāṇā sābhogātikathāvaṇṇanā.

6. Dvīhisīlehītikathāvaṇṇanā

587-589. Idāni dvīhi sīlehītikathā nāma hoti. Tattha “sīle patiṭṭhāya naro sapañño”ti² ādivacanato yasmā lokiyena sīlena sīlavā lokuttaraṃ maggaṃ bhāveti, tasmā “purimena ca lokiyena maggakkhaṇe lokuttarena cāti dvīhi sīlehi samannāgato nāma hoti”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃyeva, te sandhāya **maggasamaṅgī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi so ekakkhaṇe lokiyalokuttarehi dvīhi sīlehi samannāgato, dvīhi phassādīhipi tena samannāgatena bhavitabban”ti codetuṃ **dvīhi phassehī**ti-ādimāha. Itaro tathārūpaṃ nayaṃ apassanto paṭikkhipati. **Lokiyena ca lokuttarena cāti** pañhe pubbe samādinnañce maggakkhaṇe uppannasammāvācādīni ca sandhāya paṭijānāti.

Lokiye sīle niruddheti pucchā paravādissa, khaṇabhaṅganirodhaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Itaro pana taṃ vītakkamaṃ viya sallakkhento **dussīloti**-ādimāha. Laddhipatiṭṭhāpanaṃ panassa pubbe abhinnaśīlataṃyeva dīpeti, na dvīhi samannāgatataṃ. Tasmā appatiṭṭhitāva laddhīti.

Dvīhi sīlehītikathāvaṇṇanā.

1. Namī (Tīkāyaṃ), namanāṃ (?)

2. Saṃ 1. 13 piṭṭhe.

7. Sīlamacetāsikantikathāvaṇṇanā

590-594. Idāni sīlaṃ acetāsikantikathā nāma hoti. Tattha yasmā sīle uppajjitvā niruddhepi samādānahetuko sīlopacayo nāma atthi, yena so sīlavāyeva nāma hoti, tasmā “sīlaṃ acetāsikan”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha “dānaṃ acetāsikan”tikathāyaṃ vuttanayeneva vedītabbhaṃ. Laddhipaṭiṭṭhāpanampi ayoniso gahitattā appaṭiṭṭhāpanamevāti.

Sīlaṃ acetāsikantikathāvaṇṇanā.

8. Sīlānacittānuparivattītikathāvaṇṇanā

595-597. Idāni sīlaṃ na cittānuparivattītikathā nāma hoti. Tattha **na cittānuparivattīti** bhāsantameva nānaṃ, sesaṃ purimakathāsadisamevāti.

Sīlaṃ na cittānuparivattītikathāvaṇṇanā.

9. Samādānahetukakathāvaṇṇanā

598-600. Idāni samādānahetukakathā nāma hoti. Tattha “ārāmaropā”ti gāthāya atthaṃ ayoniso gahetvā “sadā puññaṃ pavaḍḍhatī”ti vacanato “samādānahetukaṃ sīlaṃ vaḍḍhatī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, cittavippayuttaṃ sīlopacayaṃ sandhāya paṭiññā paravādissa. Sesaṃ purimakathāsadisamevāti.

Samādānahetukakathāvaṇṇanā.

10. Viññattisīlantikathāvaṇṇanā

601-602. Idāni viññatti sīlantikathā nāma hoti. Tattha kāyaviññatti, kāyakammaṃ, vacīviññatti, vacīkammanti gahitattā “viññatti sīlaṃ”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya

viññattīti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā sīlaṃ nāma virati, na rūpadhammo, tasmā tenatthena codetum **pāṇātipātā veramaṇī**-ādimāha. **Abhivādanam sīlanti**¹ ādi yathārūpaṃ viññattim so “sīlaṃ”ti maññati², taṃ uddharitvā dassetum vuttaṃ. Yasmā pana sā virati na hoti, tasmā puna **pāṇātipātā**-ādimāha. Laddhi panassa chalena paṭiṭṭhitattā appaṭiṭṭhitāyevāti.

Viññatti sīlantikathāvaṇṇanā.

11. Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā

603-604. Idāni aviññatti dussīlyantikathā nāma hoti. Tattha cittavippayuttaṃ apuññūpacayañceca āṇattiyā ca pāṇātipātādīsu aṅgapāripūrim sandhāya “aviññatti dussīlyan”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “sace sā dussīlyam, pāṇātipātādīsu aññatarā siyā”ti codetum **pāṇātipātoti**-ādimāha. **Pāpakammaṃ samādiyivāti** “asukaṃ nāma ghātessāmi, asukaṃ bhaṇḍaṃ avaharissāmi”ti evaṃ pāpasamādānaṃ katvā. **Ubho vaḍḍhanti**ti puṭṭho dānakkhaṇe pāpassa anuppattim sandhāya paṭikkhipati. Dutiyam puṭṭho cittavippayuttaṃ pāpūpacayaṃ sandhāya paṭijānāti. Sesamettha paribhogamayakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Laddhipaṭiṭṭhāpanampissa pāpasamādinnaṃ pubbabhāgameva sādheti, na aviññattiyā dussīlabhāvanti.

Aviññatti dussīlyantikathāvaṇṇanā.

Dasamo vaggo.

Dutiyapaṇṇāsako samatto.

1. Abhivādanādīhi sīlanti (Syā)

2. Paññatti (Syā)

11. Ekādasamavagga

1-3. Tissopi-anusayakathāvaṇṇanā

605-613. Idāni anusayā abyākatā, ahetukā, cittavippayuttāti tissopi anusayakathā nāma honti. Tattha yasmā puthujjano kusalābyākate citte vattamāne “sānusayo”ti vattabbo, yo cassa tasmim̐ khaṇe hetu, na tena hetunā anusayā sahetukā, na tena cittena sampayuttā, tasmā “te abyākatā, ahetukā, cittavippayuttā”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya tīsupi kathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā sakkā Pāḷimaggeneva jānitunti tasmā na vitthāritanti.

Tissopi anusakayathāvaṇṇanā.

4. Ñāṇakathāvaṇṇanā

614-615. Idāni ñāṇakathā nāma hoti. Tattha maggañāṇena aññāṇe vigatepi puna cakkhuviññāṇādivasena ñāṇavippayuttacitte vattamāne yasmā taṃ maggacittaṃ na pavattati, tasmā “na vattabbaṃ ñāṇī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi aññāṇe vigate ‘ñāṇī’ti paññatti na siyā, rāgādīsu vigatesu vītarāgādipaññattipi na siyāti puggalapaññattiyaṃ akovidosi”ti codetum **rāge vigateti**-ādimāha. Itaro tesu vigatesu sarāgādibhāve yuttim̐ apassanto paṭikkhipati. Pariyosāne yasmā ñāṇapaṭilābhena so ñāṇīti vattabbataṃ arahati, tasmā **na hevanti** paṭikkhepo sakavādissāti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā.

5. Ñāṇaṃcittavippayuttantikathāvaṇṇanā

616-617. Idāni ñāṇaṃ cittavippayuttantikathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā cakkhuviññāṇādisamaṅgī paṭiladdhaṃ maggañāṇaṃ sandhāya “ñāti”ti vuccati, na cassa taṃ tena cittaena sampayuttaṃ, tasmā “ñāṇaṃ cittavippayuttaṃ”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi te ñāṇaṃ cittavippayuttaṃ, cittavippayuttesu rūpādīsu aññataraṃ siyā”ti codetuṃ **rūpanti**-ādimāha, itaro paṭikkhipati. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Pariyosāne pana **paññavāti** puṭṭho paṭilābhavasena taṃ pavattiṃ icchati, tasmā paṭijānātīti.

Ñāṇaṃ cittavippayuttantikathāvaṇṇanā.

6. Idamdukkhantikathāvaṇṇanā

618-620. Idāni idaṃ dukkhantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “lokuttaramaggakkhaṇe yogāvacaro idaṃ dukkhanti vācaṃ bhāsati, evamassa idaṃ dukkhanti vācaṃ bhāsato ca idaṃ dukkhanti ñāṇaṃ pavattatī”ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, maggakkhaṇe tathā vācābhāsanaṃ ñāṇappavattiñca sandhāya paṭiññā itarassa. Yasmā pana so sesasaccapaṭisaṃyuttaṃ vācaṃ puthujjanova bhāsati, na ca tassa tathā ñāṇappavattīti¹ icchati, tasmā samudayādipaṇhesu paṭikkhipati. **Rūpaṃ aniccanti**-ādi dukkhapariyāyadassanavasena vuttaṃ, itaro pana sakasamaye tādisaṃ vohāraṃ apassanto paṭikkhipati. **Iti ca danticāti**-ādi yadi tassa dukkhe ñāṇaṃ pavattati, i-kāra daṃ-kāra du-kāra kha-kāresu paṭipāṭiyā catūhi ñāṇehi pavattitabbanti dassetuṃ vuttaṃ. Itaro pana tathā na icchati, tasmā paṭikkhipati.

Idaṃ dukkhantikathāvaṇṇanā.

1. Ñāṇaṃ pavattatīti (Syā)

7. Iddhibalakathāvaṇṇanā

621-624. Idāni iddhibalakathā nāma hoti. Tattha iddhipādabhāvanānisamsassa atthaṃ ayoniso gahetvā “iddhibalena samannāgato kammaṃ tiṭṭheyyā”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya **iddhibalena samannāgato kammaṃ tiṭṭheyyāti** pucchā sakavādissa. Tattha kappo nāma mahākappo, kappekadeso, āyukappoti tividho. “Cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyāni”ti¹ ettha hi mahākappova kappoti vutto. “Brahmakāyikānaṃ devānaṃ kappo āyupparamāṇaṃ”ti² ettha kappekadeso. “Kammaṃ nirayamhi paccati, kammaṃ saggamhi modatī”ti³ ettha āyukappo, āyukappanaṃ āyuvindhānaṃ kammassa vipākavasena vā vassagaṇanāya vā āyuparicchedoti attho. Tesu mahākappaṃ sandhāya pucchati, itaro paṭijānāti.

Atha naṃ sakavādī “sace te iddhibalena samannāgato ‘yo ciraṃ jīvati, so vassasataṃ appaṃ vā bhiyyo’⁴ti evaṃ paricchinā āyukappā uddhaṃ mahākappaṃ vā mahākappekadesaṃ vā jīveyya, iddhimayikenassa āyuna bhavitabbaṃ”ti codetuṃ **iddhimayiko so āyūti**-ādimāha. Itaro “jīvitindriyaṃ nāma iddhimayikaṃ natthi, kammamasamuṭṭhānamevā”ti vuttattā paṭikkhipati. Ko panettha iddhimato viseso, nanu aniddhimāpi āyukappaṃ tiṭṭheyyāti? Ayaṃ viseso—iddhimā hi yāvatāyukaṃ jīvitappavattiyā antarāyakare dhamme iddhibalena paṭibāhitvā antarā akālamaraṇaṃ nivāretuṃ sakkoti, aniddhimato etaṃ balaṃ natthi. Ayametesāṃ viseso.

Atītaṃ anāgatanti idaṃ avisesena kammaṃ tiṭṭheyyāti paṭiññātattā codeti. **Dve kappeti**-ādi “yadi iddhimā jīvitaparicchedaṃ atikkamituṃ sakkoti, na kevalaṃ ekaṃ anekepi kappe tiṭṭheyyā”ti codanatthaṃ vuttaṃ. **Uppanno phassoti**-ādi na sabbaṃ iddhiyā labbhati, iddhiyā avisayopi atthīti dassetuṃ vuttaṃ. Sesamettha uttānatthamevāti.

Iddhibalakathāvaṇṇanā.

1. Am 1. 460 piṭṭhe.

3. Vi 4. 369 piṭṭhe.

2. Am 1. 441 piṭṭhe.

4. Sam 1. 398 piṭṭhe.

8. Samādhikathāvaṇṇanā

625-626. Idāni samādhikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ ekacittakkhaṇe uppannāpi ekaggatā samādhānaṭṭhena samādhīti aggahetvā “satta rattindivāni ekantasukhapāṭisaṃvedī viharitun”ti-ādivacanā¹ nissāya “cittasantati samādhī”ti laddhi seyyathāpi Sabbatthivādānañceva Uttarāpathakānañca, te sandhāya **cittasantatī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi cittasantati samādhī, cittasantati nāma atītāpi atthi, anāgatāpi atthi. Na hi ekaṃ paccuppannacittameva cittasantati nāma hoti, kiṃ te sabbāpi sā samādhī”ti codetuṃ **atītā**ti-ādimāha, itaro tathā anicchanto paṭikkhipati.

Nanu atītaṃ niruddhanti-ādi “cittasantatiyaṃ paccuppannameva cittaṃ kiccakaraṃ, atītānāgataṃ niruddhattā anuppannattā ca natthi, kathaṃ taṃ samādhī nāma hoti”ti dassetuṃ vuttaṃ. **Ekacittakkhaṇikoti** pucchā paravādissa. Tato yā sakasamaye “samādhim bhikkhave bhāvēthā”ti-ādīsu paccuppannakusalacittasampayuttā ekaggatā samādhīti vuttā, taṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Cakkhuviññāpasamaṅgī**-ādi “ekacittakkhaṇiko”ti vacanamattaṃ gahetvā chalena vuttaṃ, teneva sakavādinā paṭikkhittaṃ. **Nanu vuttaṃ Bhagavatā**ti suttaṃ purimapacchimavasena pavattamānassa samādhissa abbokiṇṇataṃ sādheti, na santatiyā samādhibhāvaṃ, tasmā asādhakanti.

Samādhikathāvaṇṇanā.

9. Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā

627. Idāni dhammaṭṭhitatākathā nāma hoti. Tattha “ṭhitāva sā dhātū”ti vacanaṃ nissāya “paṭiccasamuppādasasāṅkhātā dhammaṭṭhitatā nāma ekā atthi, sā ca parinipphannā”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi parinipphannānaṃ avijjādīnaṃ

1. Ma 1. 132 piṭṭhe.

aññā dhammaṭṭhitatā nāma parinipphannā atthi, tāyapi ca te dhammaṭṭhitatāya aññā ṭhitatā parinipphannā āpajjati”ti codetum **tāya ṭhitatā**ti-ādimāha, paravādī evarūpāya laddhiyā abhāvena paṭikkhipati. Dutiyam puṭṭho anantarapaccayatañceva aññamaññapaccayatañca sandhāya paṭijānāti. Sesam heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā.

10. Aniccatākathāvaṇṇanā

628. Idāni aniccatākathā nāma hoti. Tattha “aniccānam rūpādīnam aniccatāpi rūpādayo viya parinipphannā”ti yesam laddhi seyyathāpi Andhakānam, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha nam “yadi te rūpādayo viya aniccatā parinipphannā, tassāpi aññāya parinipphannāya aniccatāya bhavitabban”ti codetum **tāya aniccatāyā**ti-ādimāha. Itaro dvinnam aniccatāya ekato abhāvena paṭikkhipitvā puna yasmā sā aniccatā niccā na hoti, teneva aniccena saddhim antaradhāyati, tasmā paṭijānāti. Athassa sakavādī lesokāsam adatvā yā tena dutiyā aniccatā paṭiññātā, tāyapi tato parāyapīti paramparavasena anupacchedadosam āropento **tāya tāyevāti**-ādimāha. **Jarā parinipphannāti**-ādi yasmā uppannassa jarāmarāṇato aññā aniccatā nāma natthi, tasmā aniccatāvibhāgānuyuñjanavasena vuttam. Tatrāpi paravādinō purimanayeneva paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbo.

629. **Rūpam parinipphannanti**-ādi yesam sā aniccatā, tehi saddhim saṃsandanattham vuttam. Tattha “yathā parinipphannānam rūpādīnam aniccatājarāmarāṇāni atthi, evam parinipphannānam aniccatādīnam tāni natthi”ti maññamāno ekantena paṭikkhipatiyevāti.

Aniccatākathāvaṇṇanā.

Ekādasamo vaggo.

12. Dvādasamavagga

1. Saṁvaro kammantikathāvaṇṇanā

630-632. Idāni saṁvaro kammantikathā nāma hoti. Tattha “cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti na nimittaggāhī hotī”ti suttam nissāya “saṁvaropi asaṁvaropi kamman”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Atha naṃ yā sakasamaye cetanā “kamman”ti vuttā yathā sā kāyavacīmanodvāresu pavattamānā kāyakammādināmaṃ labhati, tathā “yadi te saṁvaro kamman, sopi cakkhundriyādīsū pavattamāno cakkhukammādināmaṃ labheyyā”ti codetum **cakkhundriyasaṁvaro cakkhukammanti**-ādimāha. Itaro tādisaṃ suttapadaṃ apassanto catūsū dvāresu paṭikkhipitvā pañcame kāyadvāre pasādakāyaṃ sandhāya paṭikkhipati, viññattikāyaṃ sandhāya paṭijānāti. So hi pasādakāyampi viññattikāyampi kāyindriyantveva icchati. Manodvārepi vipākadvāraṃ sandhāya paṭikkhipati, kammadvāraṃ sandhāya paṭijānāti. Asaṁvarepi eseṇa nayo. “Cakkhunā rūpaṃ disvā”ti suttam tesu dvāresu saṁvarāsaṁvareva dīpeti, na tassa kammabhāvaṃ, tasmā asādhakanti.

Saṁvaro kammantikathāvaṇṇanā.

2. Kammakathāvaṇṇanā

633-635. Idāni kammakathā nāma hoti. Tattha “nāhaṃ bhikkhave sañcetanikānaṃ kammānaṃ”ti¹ suttapadaṃ nissāya “sabbaṃ kamman savipākaṃ”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṃ, tesāṃ “cetanāhaṃ bhikkhave kamman vadāmi”ti² Satthārā avisesena cetanā “kamman”ti vuttā, sā ca kusalākusalāva savipākā, abyākatā avipākāti imaṃ vibhāgaṃ dassetum **sabbaṃ kamman**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna **sabbā cetanā**ti pañhesu abyākataṃ sandhāya paṭikkhepo, kusalākusale sandhāya paṭiññā

1. Am 3. 497 piṭṭhe.

2. Am 2. 363 piṭṭhe.

veditabbā. **Vipākābyākātā**-ādi savipākāvipākacetanaṃ sarūpena dassetuṃ vuttaṃ. Sesamettha uttānatthameva. “Nāhaṃ bhikkhave”ti suttaṃ sati paccaye diṭṭhadhammādisu vipākapaṭisaṃvedanaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā asādhakanti.

Kammakathāvaṇṇanā.

3. Saddo vipākotikathāvaṇṇanā

636-637. Idāni saddo vipākotikathā nāma hoti. Tattha “so tassa kammasa katattā upacitattā ussannattā vipulattā brahmassaro hoti”ti-ādīni¹ ayoniso gahetvā “saddo vipāko”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, tesaṃ “kammasaṃmutṭhānā arūpadhammāva² vipākāti nāmaṃ labhanti, rūpadhammesu pañāyaṃ vohāro natthi”ti dassetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sukhavedanīyoti**-ādi “vipāko nāma evarūpo hoti”ti dassanatthaṃ vuttaṃ. “So tassa kammassa”ti suttaṃ lakkhaṇapaṭilābhadassanatthaṃ vuttaṃ. Mahāpuriso hi kammasa³ katattā suciparivāropi hoti, na ca parivāro vipāko, tasmā asādhakametanti.

Saddo vipākotikathāvaṇṇanā.

4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā

638-640. Idāni saḷāyatanakathā nāma hoti. Tattha yasmā saḷāyatanam kammasa katattā uppannaṃ, tasmā “vipāko”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya **cakkhāyatanam vipākoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Saḷāyatanam vipākoti** ettha manāyatanam siyā vipāko, sesāni kevalaṃ kammasaṃmutṭhānāni, na vipāko. Tasmā asādhakametanti.

Saḷāyatanakathāvaṇṇanā.

1. Dī 3. 141 piṭṭhe.

2. Arūpadhammā (Syā)

3. Purimakammasa (Syā)

5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā

641-645. Idāni sattakkhattuparamakathā nāma hoti, tattha yasmā “sattakkhattuparamo”ti vuttaṃ, tasmā “sattakkhattuparamo puggalo sattakkhattuparamatāya niyato”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ, tesaṃ ṭhapetvā “ariyamaggaṃ añño tassa niyamo natthi, yena so sattakkhattuparamatāya niyato bhaveyyā”ti imaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ pucchā sakavādisa, paṭiññā itarassa.

Mātā jīvītāti-ādīsu ayamadhippāyo—dve niyāmā sammattaniyāmo ca micchattaniyāmo ca. Sammattaniyāmo ariyamaggo, so avinipātadhammatañceva phaluppattiñca niyameti. Micchattaniyāmo ānantariyakammaṃ, taṃ anantarā nirayūpapattiṃ niyameti. Tattha sattakkhattuparamo sotāpattimaggena avinipātadhammatāya ca phaluppattiyā ca niyapito, sesamagganiyāmo panassa natthi anadhigatattā, ānantariyampi kātuṃ so abhabbo, tvaṃ panassa niyāmaṃ icchasi, tena taṃ vadāma “kiṃ te so iminā micchattaniyāmeva niyamito”ti.

Abhabbo antarāti pañhesu ānantariyābhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati, sattakkhattuparamaṃ sandhāya paṭijānāti. **Atthi so niyāmoti** pañhe¹ sattakkhattuparamatāya niyāmaṃ apassanto paṭikkhipati. **Atthi te satipaṭṭhānā**ti-ādi niyāmasaṅkhāte maggadhamme dassetuṃ vuttaṃ. Tassa pana puna paṭhamamaggānuppattito tepi natthi, tasmā paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthameva. **Nanu so sattakkhattuparamoti** ettha Bhagavā “ayaṃ puggalo ettake bhava sandhāvitvā parinibbāyissati, ayaṃ ettake”ti attano ñāṇabalena byākaroti, na bhavaniyāmaṃ nāma kiñci, tena² sattakkhattuparamo, kolaṃkolo, ekabījī vāti³ vuttaṃ, tasmā asādhakametanti.

Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā.

646-647. Kolaṃkolo-ekabījīkathāyopi imināvupāyena veditabbā.

1. Pañhesu (Syā)

2. Yena (?)

3. Ekabījīti (Syā)

8. Jīvitāvoropanakathāvaṇṇanā

648-649. Idāni jīvibhāvoropanakathā nāma hoti. Tattha yasmā dosasampayuttēna cittēna¹ paṇātipāto hoti, doso ca diṭṭhisampannassa appahīno, tasmā “diṭṭhisampanno sañcicca paṇaṃ jīvitā voropeyyā”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṃ², te sandhāya **diṭṭhisampannoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sañcicca mātaranti**-ādipañhesu pana “aṭṭhānametaṃ anavakāso”ti suttabhayena paṭikkhipati. **Satthari agāravoti**-ādi Satthārādīsu sagāravassa sikkhāpadassa vītikkamābhāvadassanattamaṃ vuttaṃ. Itaro pana akusalavasena tassa agāravo nāma natthīti paṭikkhipitvā sagāravabhāvañca sampañcchitvā puna **agāravoti** puṭṭho tesu tesu kiccesu pasutatāya vikkhittānaṃ asatiyā amanasikārena cetiye abhivādanapadakkhiṇakaraṇābhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. Puna **ohadeyyāti**-ādinā nayena puṭṭho tādisāya kiriyāya sañcicca akaraṇato paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Jīvitāvoropanakathāvaṇṇanā.

9. Duggatikathāvaṇṇanā

650-652. Idāni duggatikathā nāma hoti. Tattha ye duggatiñca duggatisattānaṃ rūpādi-ārammaṇaṃ taṇhañcāti ubhayampi duggatīti gahetvā puna tathā avibhajitvā aviseseneva “diṭṭhisampannassa pahīnā duggatī”ti vadanti seyyathāpi uttarāpathakā, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āpāyike rūpe rajjeyyāti**-ādi paravādinō laddhiyā diṭṭhisampannassa duggati appahīnā, tassa vasena codetum vuttaṃ. Sesamettha uttānatthameva. **Nirayaṃ upapajjeyyāti**-ādi duggatipahānameva duggatigāminitaṇhāpahānaṃ vā dīpeti, na duggatisattānaṃ rūpādi-ārammaṇāya taṇhāya pahānaṃ, tasmā asādhakanti.

Duggatikathāvaṇṇanā.

1. Dosasampayuttacittēna (Syā)

2. Pubbaseliyānaṃ (Syā)

653. Sattamabhavikakathāyapi eseṇa nayoti.

Dvādasamo vaggo.

13. Terasamavagga

1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā

654-657. Idāni Kappaṭṭhakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “saṃghaṃ samaggaṃ bhetvāna, kammaṃ nirayamhi paccatī”ti “sakalampi kammaṃ saṃghabhedako niraye tiṭṭhatī”ti laddhi seyyathāpi Rājagirikānaṃ, te sandhāya **kappaṭṭho**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Buddho ca loketi** idaṃ vinā Buddhuppādena saṃghabhedassa abhāvacassanattamaṃ vuttaṃ. **Kappo ca saṇṭhāti saṃgho ca bhijjati**ti-ādi “yadi so sakalaṃ kammaṃ tiṭṭhati, saṇṭhahanato paṭṭhāya taṃ kammaṃ katvā tattha uppajjitvā tiṭṭheyyā”ti dassetuṃ vuttaṃ. **Atīanti**-ādi heṭṭhā vuttādhippāyameva. **Kappaṭṭho iddhi**māti pañhe bhāvanāmayāṃ sandhāya paṭikkhipati, parasamaye paṇassa jātimayaṃ iddhiṃ icchanti, taṃ sandhāya paṭijānāti. **Chandiddhipādoti**-ādi “jātimayāya iddhiyā iddhiṃ laddhimattametaṃ, kiṃ tena, yadi paṇassa iddhi atthi, iminā nayena iddhipādā bhāvitā bhavēyyun”ti codanattamaṃ vuttaṃ. **Āpāyiko nerayiko**ti suttaṃ yaṃ so ekaṃ kammaṃ asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kālāṃ tiṭṭheyya, taṃ āyukappaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā asādhamaṃti.

Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā.

2. Kusalapaṭilābhakathāvaṇṇanā

658-659. Idāni kusalapaṭilābhakathā nāma hoti. Tattha kappaṭṭho sakasamaye kāmāvacarakusalameva paṭilabhati. Yena pana taṃ upapattiṃ paṭibāheyya, taṃ mahaggataṃ lokuttaraṃ vā na paṭilabhati. Yesaṃ pana imaṃ vibhāgaṃ akatvā aviseseneva “so kusalaṃcittaṃ na

paṭilabhati”ti laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ, tesāṃ vibhāgadassanena taṃ laddhiṃ bhinditum pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Kusalapaṭilābhakathāvaṇṇanā.

3. Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā

660-662. Idāni anantarāpayuttakathā nāma hoti. Tattha anantarāpayutto nāma yena khandhabhedato anantarā vipākadāyakaṃ mātughātādi ānantariyakammaṃ āṇattaṃ. Tattha yassa niyatāya āṇattiyā āṇatto taṃ kammaṃ karissati, so atthasādhikāya cetanāya uppāditattā micchattaniyato hoti, abhabbo sammattaniyāmaṃ okkamitum. Yassa aniyatāya āṇattiyā āṇatto taṃ kammaṃ karissati, so atthasāmikāya cetanāya anuppāditattā na micchattaniyato, bhabbo sammattaniyāmaṃ okkamitunti idaṃ sakasamaye sanniṭṭhānaṃ. Yesaṃ pana “aniyatāyapi āṇattiyā abhabboyeva sammattaniyāmaṃ okkamitum”ti laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ, tesāṃ taṃ laddhiṃ bhinditum sakavādī pubbapakkhaṃ datvā **anantarāpayuttoti** paravādinā attānaṃ pucchāpeti. Tenettha paṭhamapucchā paravādissa, atthakādhikacetanāya abhāvaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Tato paravādī mātughātādikammaṃ āṇattattāva “so micchattaniyato”ti maññati, tasmā **micchattaniyāmañcāti** pañhaṃ pucchati. Sakavādī pana ekassa puggalassa dvinnāṃ niyāmānaṃ anokkantimattameva sandhāya **na hevanti** paṭikkhipati.

Nanu taṃ kammanti mātughātādikammaṃ. Tattha aniyatāṇattin sandhāya “āmanta”ti paṭiññā sakavādissa. Aniyatampi hi āṇattin payojetvā ṭhitassa “ananucchavikaṃ mayā katan”ti kukkucchaṃ uppajjateva, vippaṭisāro jāyateva. **Hañcīti**-ādi kukkuccuppattimattaṃ gahetvā paravādinā laddhipaṭiṭṭhāpanatthaṃ vuttaṃ.

661. Idāni yassa aniyatāṇattikassāpi anantarāpayuttassa paravādinā sammattaniyāmokkamaṇaṃ paṭisiddhaṃ, tameva puggalaṃ gahetvā

anantarāpayutto puggalo abhabboti pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Atha naṃ sakavādī “abhabbo nāma mātughātādikammānaṃ kārako, kiṃ te tena tāni kammāni katāni”ti codetuṃ **mātā jīvītā voropitāti-** ādimāha. Itaro tesaṃ vatthūnaṃ arogatāya tathārūpaṃ kiriyaṃ apassanto “na hevan”ti paṭikkhipati.

Taṃ kammaṃ paṭisaṃharitvāti aniyatāṇattikammaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi “mā kho mayā āṇattaṃ akāsi”ti āṇattaṃ nivārentena paṭisaṃhaṭaṃ nāma hoti, paṭisaṃhaṭattāyeva cettha kukkucchaṃ paṭivinoditaṃ, vippaṭisāro paṭivinīto nāma hoti. Evaṃ santepi panettha purimāṇattiyāyeva niyatabhāvaṃ maññamāno paravādī “āmanta”ti paṭijānāti. Atha naṃ sakavādī tassa kammaṃ paṭisaṃhaṭabhāvaṃ sampaṭicchāpetvā attano laddhiṃ paṭiṭṭhāpetvā **hañcīti**-ādimāha.

662. Puna **anantarāpayuttoti** pariyosānapañhe paṭhamapañhe viya pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissa. **Nanu taṃ kammanti** anuyogo paravādissa, paṭisaṃhaṭakālato pubbe payuttakālaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Payuttapubbatāmattaṃ gahetvā aniyatāṇattivasena hañcīti laddhipaṭiṭṭhāpanaṃ paravādissa. Ayaṃ pana laddhi ayoniso paṭiṭṭhitattā appaṭiṭṭhitāva hotīti.

Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā.

4. Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā

663-664. Idāni niyatassa niyāmakathā nāma hoti. Tattha duvidho niyāmo micchattaniyāmo ca ānantariyakammaṃ, sammattaniyāmo ca ariyamaggo, ime dve niyāme ṭhapetvā añño niyāmo nāma natthi. Sabbepi hi sesā tebhūmakadhammā aniyatā nāma, tehi samannāgatopi aniyatoyeva. Buddhehi pana attano ñāṇabalena “ayaṃ satto anāgate bodhiṃ pāpuṇissatī”ti byākato bodhisatto puññussadattā niyatoti vuccati. Iti imaṃ vohāramattaṃ gahetvā “pacchimabhaviko

bodhisatto tāya jātiyā bhabbo dhammaṃ abhisametun”ti adhippāyena
 “niyato niyāmaṃ okkamati”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi
 pubbaseliyāparaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.
Micchattaniyatoti-ādi aññena niyāmena niyatassa
 aññaniyāmābhavadassanattamaṃ vuttaṃ. **Pubbe maggaṃ bhāvetvāti**-ādi
 niyāmapabbhedadassanattamaṃ vuttaṃ. **Satipaṭṭhānanti**-ādi ekasmimpi
 niyāme dhammapabbhedadassanattamaṃ vuttaṃ. **Bhabbo bodhisattoti**
 vacanaṃ kevalaṃ bodhisattassa bhabbataṃ dīpeti, na niyatassa
 niyāmokkamaṇaṃ, tasmā asādhakaṃ. So hi pubbe ekenapi niyatadhammena
 aniyato bodhimūle saccadassanena niyāmaṃ okkantoti.

Niyatassa niyāmakathāvaṇṇanā.

5. Nivutakathāvaṇṇanā

665-667. Idāni nivutakathā nāma hoti. Tattha suddhassa
 suddhakiccābhāvato nīvaraṇehi nivuto ophuṭo pariyaṇaddho ca nīvaraṇaṃ
 jahatīti yesaṃ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya
nivutotipucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Ratto rāganti**-ādi nivutassa
 nīvaraṇajahane dosadassanattamaṃ vuttaṃ. **Parisuddhe pariyodāteti**-ādi
 vikkhambhanavisuddhiyā visuddhassa samucchedavisuddhidassanattamaṃ
 vuttaṃ. **Tassa evaṃ jānatoti**-ādi jānato passato āsavakkhayaṃ dīpeti, na
 nivutassa nīvaraṇajahanaṃ, tasmā asādhakanti.

Nivutakathāvaṇṇanā.

6. Sammukhībhūtakathāvaṇṇanā

668-670. Idāni sammukhībhūtakathā nāma hoti. Tattha
sammukhībhūtoti saṃyojanānaṃ sammukhībhāvaṃ tehi samaṅgībhāvaṃ
 upagato. Sesamettha nivutakathāsadisamevāti.

Sammukhībhūtakathāvaṇṇanā.

7. Samāpanno-assādetītikathāvaṇṇanā

671-673. Idāni samāpanno assādetītikathā nāma hoti. Tattha “paṭhamam jhānam upasampajja viharati, so tadassādetī”ti-ādivacanam nissāya “samāpanno assādeti, sā cassa jhānanikanti jhānārammaṇā hotī”ti yesam laddhi seyyathāpi Andhakānam, te sandhāya **samāpannoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Tam jhānam tassa jhānassa ārammaṇanti** pañhesu tasveva tadārammaṇataṃ apassanto suttavirodhabhayena paṭikkhipati, “tadassādetī”tivacanamattena paṭijānāti. **So tadassādetīti** suttam jhānalābhino jhānā vuṭṭhāya jhānassādam sādheti, na antosamāpattiyamyeva jhānanikantiyā jhānārammaṇataṃ, tasmā asādhakanti.

Samāpanno assādetītikathāvaṇṇanā.

8. Asātarāgakathāvaṇṇanā

674. Idāni asātarāgakathā nāma hoti. Tattha “yamkiñci vedanam vedeti sukham vā dukkham vā adukkhamasukham vā, so tam vedanam abhinandati abhivadati”ti² sutte diṭṭhābhinandanavasena vuttam “abhinandati”tivacanam nissāya “dukkhavedanāyapi rāgassādasena abhinandanā hoti, tasmā atthi asātarāgo”ti yesam laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānam, te sandhāya **atthi asātarāgoti** pucchā sakavādissa. Tattha **asātarāgoti** asāte dukkhavedayite “aho vata me etadeva bhavye”ti rajjanā. **Āmantāti** laddhivasena paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthameva.

675. **So tam vedanam abhinandatīti** sutte pana vinivaṭṭetvā dukkhavedanameva ārabha rāgupatti nāma natthi, samūhaggahaṇena pana vedayitalakkhaṇam dhammam dukkhavedanameva vā attato samanupassanto diṭṭhimaññanāsankhātāya diṭṭhābhinandanāya vedanam abhinandati, dukkhāya vedanāya vipariṇāmam abhinandati, dukkhāya vedanāya abhibhūto tassā paṭipakkham kāmasukham

1. Am 1. 441 piṭṭhe.

2. Ma 1. 333 piṭṭhe.

patthayantopi dukkhavedanaṃ abhinandati nāma. Evaṃ dukkhavedanāya abhinandanā hotīti adhippāyo. Tasmā asādhakametaṃ asātarāgassāti.

Asātarāgakathāvaṇṇanā.

9. Dhammataṇhā-abyākatātikathāvaṇṇanā

676-680. Idāni dhammataṇhā abyākatātikathā nāma hoti. Tattha rūpataṇhā -pa- dhammataṇhāti imāsu chasu taṇhāsu yasmā sabbapacchimā taṇhā dhammataṇhāti vuttā, tasmā sā abyākatāti yesaṃ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesapañhānaṃ Pāḷiyā attho niyyāti. **Kāmataṇhāti**-ādīhi tīhi koṭṭhāsehi chapi taṇhā saṃkhipitvā dassitā, rūpādīsu hi chasu ārammaṇesu kāmassādavasena pavattā taṇhā kāmataṇhā, “bhavissati attā ca loko cā”ti sassatadiṭṭhisahagatā taṇhā bhavataṇhā, “na bhavissatī”ti ucchedadiṭṭhisahagatā taṇhā vibhavataṇhāti. **Nanu sā dhammataṇhāti** padaṃ taṇhāya dhammārammaṇaṃ ārabha pavattiṃ dīpeti, na abyākatabhāvaṃ, tasmā asādhakanti.

Dhammataṇhā abyākatātikathāvaṇṇanā.

10. Dhammataṇhānadukkhasamudayotikathāvaṇṇanā

681-685. Idāni dhammataṇhā na dukkhasamudayotikathā nāma hoti. Tatrāpi yasmā sā dhammataṇhāti vuttā, tasmā na dukkhasamudayoti yesaṃ laddhi seyyathāpi pubbaseliyānaṃyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ purimakathāsadisamevāti.

Dhammataṇhā nadukkhasamudayotikathāvaṇṇanā.

Terasamo vaggo.

14. Cuddasamavagga

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā

686-690. Idāni kusalākusalapaṭisandahanakathā nāma hoti. Tattha kusalam vā akusalassa, akusalam vā kusalassa anantarā uppajjanakam nāma natthīti tesam aññamaññaṃ paṭisandhānaṃ na yujjati. Ye pana yasmā ekavatthusmiññeva rajjati virajjati ca, tasmā taṃ aññamaññaṃ paṭisandahatīti laddhim gahetvā ʘhitā seyyathāpi Mahāsaṃghikā, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āvaṭṭanā paṇidhīti** ubhayaṃ āvajjanasseva nāmaṃ. Tañhi bhavaṅgaṃ āvaṭṭetīti āvaṭṭanā, bhavaṅgārammaṇato aññasmim ārammaṇe cittaṃ paṇidahati ʘhapetīti paṇidhi. **Kusalam anāvaṭṭentassāti** yaṃ taṃ akusalānantaram paṭisandahantaṃ kusalam uppajjati, taṃ anāvaṭṭentassa uppajjatīti pucchati. Itaro pana vinā āvajjanena kusalassa uppattiṃ apassanto paṭikkhipati. **Kusalam ayoniso manasikarototi** idaṃ yadi akusalānantaram kusalam uppajjeyya, akusalasseva āvajjanena ayoniso manasikaroto uppajjeyyāti codanatthaṃ vuttaṃ. Sesam yathāpāḷimeva niyyāti. **Nanu yasmimyeva vatthusminti** vacanaṃ ekārammaṇe sarāgavirāguppattiṃ dīpeti, na kusalākusalānaṃ anantarataṃ, tasmā asādhakanti.

Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā.

2. Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā

691-692. Idāni saḷāyatanuppattikathā nāma hoti. Tattha upapattesiyeṇa paṭisandhicittena saheva opapātikānaṃ saḷāyatanam uppajjati, gabbhaseyyakānaṃ ajjhattikāyatanesu manāyatanakāyāyatanāneva paṭisandhikkhaṇe uppajjanti, sesāni cattāri sattasattatirattimhi, tāni ca kho yena kammunā paṭisandhi gahitā, tasseva aññassa vā katattāti ayaṃ sakasamaye vādo. Yesam pana ekakammasambhavattā sampannasākhāviṭapānaṃ rukkhādīnaṃ aṅkuro viyu bījamattaṃ saḷāyatanam mātukucchismim paṭisandhikkhaṇeyeva uppajjatīti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṃ, te sandhāya **saḷāyatananti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sabbaṅgapaccaṅgīti**-ādi

saḷāyatane sati evarūpo hutvā okkameyyāti codanattham vuttam.

Mātukucchigatassāti pucchā paravādissa. Parato **mātukucchigatassa pacchā kesāti** pucchā sakavādissa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Saḷāyatanupattikathāvaṇṇanā.

3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā

693-697. Idāni anantarapaccayakathā nāma hoti. Tattha naccagītādīsu rūpadassanasaddasavanādīnaṃ lahu-parivattitaṃ disvā “imāni viññāṇāni aññamaññassa anantarā uppajjanti”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya **cakkhuviññāṇassāti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sotaviññāṇaṃ rūpārammaṇaṃ** yevāti yadi cakkhuviññāṇassa anantarā uppajjeyya, vipākamanodhātu viya rūpārammaṇaṃ siyāti codetum vuttam. **Cakkhuṇca paṭicca rūpe ca uppajjati sotaviññāṇanti** pañhesu suttābhāvena paṭikkhipitvā anantarupattim¹ sallakkhento laddhivasena paṭijānāti. **Taññeva cakkhuviññāṇaṃ taṃ sotaviññāṇanti** yathā paṭhamajavanānantaraṃ dutiyajavanaṃ manoviññāṇabhāvena taññeva hoti, kiṃ te tathā etampi dvayaṃ ekamevāti pucchati. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo. **Naccati gāyatī-**ādivacanāṃ ārammaṇasamodhāne lahu-parivattitāya vokiṇṇabhāvaṃ dīpeti, na anantarapaccayatāṃ, tasmā asādhakanti.

Anantarapaccayakathāvaṇṇanā.

4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā

698-699. Idāni ariyarūpakathā nāma hoti. Tattha sammāvācākammantā rūpaṃ, tañca kho “sabbāni rūpaṃ cattāri ca mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpan”ti² vacanato upādāyarūpanti yesaṃ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya **ariyarūpaṃ mahābhūtānaṃ upādāyāti**

1. Anantarapavattim (Sī, Ka)

2. Ma 3. 49 piṭṭhe.

pucchā sakavādissa. Tattha ariyānaṃ rūpaṃ, ariyaṃ vā rūpanti **ariyarūpaṃ**. **Āmantā**ti laddhiyaṃ ṭhatvā paṭiññā itarassa. **Kusalanti** puṭṭho laddhivaseneva paṭijānāti. Anāsavapucchādīsupi eseva nayo. **Yaṃ kiñci rūpanti** suttaṃ ṭhapetvā bhūtāni sesarūpassa upādābhāvaṃ dīpeti, na sammāvācākammantānaṃ. Tesañhi rūpamattaññeva asiddhaṃ, kuto upādārūpatā, tasmā asādhakanti.

Ariyarūpakathāvaṇṇanā.

5. Añño-anusayotikathāvaṇṇanā

700-701. Idāni añño anusayotikathā nāma hoti. Tattha yasmā puthujjano kusalābyākate citte vattamāne sānusayoti vattabbo, na pariyuṭṭhitoti, tasmā añño anusayo aññaṃ pariyuṭṭhānanti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya **añño kāmarāgānusayoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ heṭṭhā anusayakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Sānusayoti**-ādi pana tasmim̐ samaye anusayassa appahīnattā sānusayoti vattabbataṃ, anuppannattā ca pariyuṭṭhitoti avattabbataṃ dīpeti, na anusayapariyuṭṭhānānaṃ aññattaṃ, tasmā asādhakanti.

Añño anusayotikathāvaṇṇanā.

6. Pariyuṭṭhānaṃcittavippayuttantikathāvaṇṇanā

702. Idāni pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttantikathā nāma hoti. Tattha yasmā aniccādito manasikarotopi rāgādayo uppajjanti. Vuttampi cetam̐ “appekadā bho bhāradvāja asubhato manasikarissāmīti subhatova manasikaroti”¹. Tasmā pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttanti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Pariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttantikathāvaṇṇanā.

1. Saṃ 2. 329 piṭṭhe.

7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā

703-705. Idāni pariyāpannakathā nāma hoti. Tattha yasmā kāmarāgo kāmādhātum anuseti, kāmādhātupariyāpannoti ca vuccati, tasmā rūparāgarūparāgāpi rūpadhātu-arūpadhātuyo anusenti, rūpadhātu-arūpadhātupariyāpannāyeva ca nāma hontīti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānañceva sammitiyānañca, te sandhāya **rūparāgoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha **anusetīti** yathā kāmarāgo kāmavitakkasaṅkhātāṃ kāmādhātum saha-jātavasena anuseti, kiṃ te evaṃ rūparāgo rūpadhātuntī pucchati. **Pariyāpannoti** yathā ca so tividhāya kāmādhātuyā kilesakāmavasena pariyāpannattā kāmādhātupariyāpanno, kiṃ te evaṃ rūparāgopi rūpadhātupariyāpannoti pucchati. Itaro panassa adhippāyaṃ asallakkhento kevalaṃ laddhivasena āmantāti paṭijānāti. Atha naṃ tamatthaṃ sallakkhāpetum kusalavipākakiriyāsaṅkhātehi samāpattesiyaḍḍhi saṃsanditvā pucchitum **samāpattesiyaḍḍhi** ādimāha. Sesamettha yathāpālimeva niyyāti. **Nanu kāmarāgoti**-ādivacanampi kāmarāgasseva kāmādhātuyaṃ anusayabhāvaṃ pariyāpannatañca dīpeti, na itaresaṃ itaradhātūsūti.

Pariyāpannakathāvaṇṇanā.

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

706-708. Idāni abyākatakathā nāma hoti. Tattha vipākakiriyarūpanibbāna-saṅkhātāṃ catubbidhaṃ abyākataṃ avipākattā abyākatanti vuttaṃ, diṭṭhigataṃ “sassato lokoti kho vaccha abyākatametā”ti¹ sassatādhivāseṇa akathitattā. Yesaṃ pana imaṃ vibhāgaṃ aggahetvā purimābyākataṃ viya diṭṭhigatampi abyākatanti laddhi seyyathāpi Andhakānañceva Uttarāpathakānañca, tesaṃ taṃ vibhāgaṃ dassetum **diṭṭhigataṃ abyākatanti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpālimeva niyyāti.

Abyākatakathāvaṇṇanā.

1. Sam 2. 559 piṭṭhe thokaṃ visadisam.

9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā

709-710. Idāni apariyāpannakathā nāma hoti. Tattha yasmā puthujjano jhānalābhī kāmesu vītarāgoti vattabbo hoti, na pana vigatadiṭṭhikoti, tasmā diṭṭhigataṃ apariyāpannanti yesaṃ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Apariyāpannakathāvaṇṇanā.

Cuddasamo vaggo.

15. Pannarasamavagga

1. Paccayatākathāvaṇṇanā

711-717. Idāni paccayatākathā nāma hoti. Tattha yo dhammo hetupaccayena paccayo, so yesaṃ hetupaccayena paccayo, tesaññeva yasmā ārammaṇānantarasamanantarapaccayena paccayo na hoti, yo vā ārammaṇapaccayena paccayo, so yasmā tesaṃyeva anantarasamanantarapaccayena paccayo na hoti, tasmā paccayatā vavathitāti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Paccayatākathāvaṇṇanā.

2. Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā

718-719. Idāni aññamaññapaccayakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ samaye “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ayameva tanti, “saṅkhārapaccayāpi avijjā”ti ayaṃ natthi, tasmā avijjāva saṅkhārānaṃ paccayo, na pana saṅkhārā avijjāyāti laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya avijjāsaṅkhārādīnaṃ aññamaññapaccayatāpi atthīti dassetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā

itarassa. **Avijjā saṅkhārenā**ti ettha apuññābhisaṅkhārova gahito, tasmā saṅkhārapaccayāpi avijjāti ettha sahaajāta-aññamañña-atthivigatasampayuttavasena paccayatā veditabbā. **Upādānapaccayāpi taṇhāti** ettha ṭhapetvā kāmupādānaṃ sesāni tīṇi upādānāni avijjāya saṅkhārā viya taṇhāya paccayā hontīti veditabbāni. Sesam yathāpāḷimeva niyyāti. **Jarāmaraṇapaccayāti** pucchā paravādissa, **nāmarūpaṃ viññāṇapaccayāti** sakavādissāti.

Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā.

3. Addhākathāvaṇṇanā

720-721. Idāni addhākathā nāma hoti. Tattha “tīṇimāni bhikkhave kathāvatthūnī”¹ti¹ suttam nissāya kālasaṅkhāto addhā nāma parinipphanno atthīti yesam laddhi, tesam “addhā nāma koci parinipphanno natthi aññatra kālapaññattimattā, rūpādayo pana khandhāva parinipphannā”ti vibhāgaṃ dassetuṃ **addhā parinipphannoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “sace so parinipphanno, rūpādīsu anena aññatarena bhavitabban”ti codetuṃ **rūpanti**-ādimāha. Itaro paṭikkhipati. Sesam yathāpāḷimeva niyyātīti.

Addhākathāvaṇṇanā.

722-723. Khaṇalayamuhuttakathāsupi eśeva nayo. Sabbepi hete khaṇādayo addhāpariyāyā evāti.

Khaṇalayamuhuttakathāvaṇṇanā.

5. Āsavakathāvaṇṇanā

724-725. Idāni āsavakathā nāma hoti. Tattha yasmā catūhi āsavehi uttari añño āsavo nāma natthi, yena cattāro

1. Am 1. 197 piṭṭhe.

āsavā sāsavā siyūṃ, tasmā cattāro āsavā anāsavāti yesaṃ laddhi seyyathāpi hetuvādānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi te āsavā anāsavā, evaṃ sante tehi maggādilakkhaṇappattehi bhavitabban”ti codetuṃ **maggoti**-ādimāha. Sesamettha uttānatthamevāti.

Āsavakathāvaṇṇanā.

6. Jarāmarañakathāvaṇṇanā

726-727. Idāni jarāmarañakathā nāma hoti. Tattha jarāmarāṇaṃ nāma aparinipphannattā lokiyaṃ vā lokuttaraṃ vā na vattabbaṃ. “Lokiyaṃ dhammā lokuttarā dhammā”ti hi duke jarāmarāṇaṃ neva lokiyapade, na lokuttarapade niddiṭṭhaṃ. Tattha yesaṃ imaṃ lakkhaṇaṃ anādiyitvā lokuttarānaṃ dhammānaṃ jarāmarāṇaṃ lokuttaraṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpālimeva niyyatīti.

Jarāmarañakathāvaṇṇanā.

7. Saññāvedayitakathāvaṇṇanā

728-729. Idāni saññāvedayitakathā nāma hoti. Tattha saññāvedayitanirodhasamāpatti nāma na koci dhammo, catunnaṃ pana khandhānaṃ nirodho. Iti sā neva lokiyā na lokuttarā. Yasmā pana lokiyā na hoti, tasmā lokuttarāti yesaṃ laddhi seyyathāpi hetuvādānaṃyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ purimakathāsadisamevāti.

Saññāvedayitakathāvaṇṇanā.

8. Dutiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

730-731. Idāni yasmā sā lokuttarā na hoti, tasmā lokiyāti yesaṃ laddhi seyyathāpi hetuvādānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ purimasadisamevāti.

Dutiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā.

9. Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

732. Idāni yasmā “asuko maraṇadhammo, asuko na maraṇadhammo”ti sattānaṃ maraṇadhammatāya niyāmo natthīti saññāvedayitanirodhaṃ samāpannapi kālaṃ kareyyāti yesaṃ laddhi seyyathāpi rājagirikānaṃ, tesāṃ samāpannāyapi maraṇadhammatāya maraṇasamayañca amaraṇasamayañca dassetuṃ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā kālaṃ karontassa nāma maraṇantikehi phassādihi bhavitabbaṃ, tasmā tenākārena codetuṃ **atthīti**-ādimāha.

Aphassakassa kālakiriyāti-ādīni puṭṭho sesasatte sandhāya paṭikkhipati. **Visaṃ kameyyāti**-ādīni puṭṭho samāpatti-ānubhāvaṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyavāre sarīrapakatim sandhāya paṭijānāti. Evaṃ sante pana samāpatti-ānubhāvo nāma na hoti, teneva **na nirodhasamāpannoti** anuyuñjati.

733-734. **Na kālaṃ kareyyāti** pucchā paravādissa. **Atthi so niyāmoti** paravādissa pañhe pana yasmā evarūpo niyāmo nāma natthi, tasmā paṭikkhipati. **Cakkhuviññāṇasamaṅgīti**-ādi sakavādinā “niyāme asantepe maraṇasamayeneva parati, nāsamayenā”ti dassetuṃ vuttaṃ. Tatrāyamadhippāyo—yadi niyāmābhāvena kālakiriyā bhaveyya, cakkhuviññāṇasamaṅginopi bhaveyya, tato “pañcahi viññāṇehi na cavati na upapajjati”ti suttavirodho siyā. Yathā pana cakkhuviññāṇasamaṅgissa kālakiriyā na hoti, tathā nirodhasamāpannassāpīti.

Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā.

10. Asaññasattupikākathāvaṇṇanā

735. Idāni Asaññasattupikā kathā nāma hoti. Tattha saññāvirāgavasena pavattabhāvanā asaññasamāpattipi nirodhasamāpattipi saññāvedayitanirodhasamāpatti nāma. Iti dve saññāvedayitanirodhasamāpattiyo lokiyā ca lokuttarā ca. Tattha lokiyā puthujjanassa Asaññasattupikā hoti, lokuttarā ariyānaṃ, sā ca nāsaññasattupikā. Imaṃ pana vibhāgaṃ akatvā avisesena saññāvedayitanirodhasamāpatti Asaññasattupikāti yesaṃ laddhi seyyathāpi hetuvādānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā asaññasamāpattiṃ samāpannassa alobhādayo atthi, na nirodhasamāpattiṃ, tasmā tesaṃ vasena codetuṃ **atthi**ti-ādimāha.

736. **Idhāpi asaññi**ti pañhe idha saññāvirāgavasena samāpannattā asaññitā anuññātā, **tatrāpi**¹ Asaññasatteneva. Tasmā imaṃ paṭiññānaṃ gahetvā laddhiṃ patiṭṭhapentena chalena patiṭṭhāpitā hoti. Idha vā nirodhasamāpattiṃ sandhāya asaññitā anuññātā, tatrāpi ito cutassa anāgāmino nirodhasamāpattiveva. Tasmāpi imāya paṭiññāya patiṭṭhāpitā laddhi appatiṭṭhitāyevāti.

Asaññasattupikākathāvaṇṇanā.

11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā

737. Idāni kammūpacayakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ kammūpacayo nāma kammato añño cittavippayutto abyākato anārammaṇoti laddhi seyyathāpi Andhakānañceva sammitiyānañca, te sandhāya **aññaṃ kammanti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi kammato añño kammūpacayo, phassādītopi aññena phassūpacayādīnā bhavitabban”ti codetuṃ **añño phassoti**-ādimāha. Itaro laddhiyā abhāvena paṭikkhipati.

1. Tatra (Sī, Ka)

738-739. **Kammena sahaḷātoti** pañhesu cittavippayuttaṃ sandhāya paṭikkhipati, cittasampayuttaṃ sandhāya paṭijānāti. **Kusaloti** pañhesupi cittavippayuttaṃ sandhāya paṭijānāti¹. Parato **akusaloti** pañhesupi eseva nayo.

740. **Sārammaṇoti** puṭṭho pana ekantaṃ anārammaṇameva icchati, tasmā paṭikkhipati. **Cittaṃ bhijjamānanti** yadā cittaṃ bhijjamānaṃ hoti, tadā kammaṃ bhijjatīti attho. Bhummatthe vā paccattaṃ, citte bhijjamāneti attho. Ayameva vā pāṭho. Tattha yasmā sampayutto bhijjati, vippayutto na bhijjati, tasmā paṭijānāti ceva paṭikkhipati ca.

741. **Kammamhi kammūpacayoti** kamme sati kammūpacayo, kamme vā patiṭṭhite kammūpacayo, kammūpacayatova vipāko nibbattati. Tasmim̐ pana kamme niruddhe yāva aṅkuruppādā bījaṃ viya yāva vipākuppādā kammūpacayo tiṭṭhatīti laddhi, tasmā paṭijānāti. **Taññeva kammaṃ, so kammūpacayo, so kammavipākoti** yasmā kammamhi kammūpacayo, so ca yāva vipākuppādā tiṭṭhatīti laddhi, tasmā naṃ tesam̐ tiṇṇampi ekattaṃ pucchati. **Vipāko sārammaṇoti** idaṃ vipāko viya vipākadhammadhammopi ārammaṇapaṭibaddhoyevāti codanattaṃ pucchati. Itaro pana laddhivasenekaṃ paṭijānāti, ekaṃ paṭikkhipati. Paṭilomepi eseva nayo. Sesamettha yathāpālimeva niyyātīti.

Kammūpacayakathāvaṇṇanā.

Pannarasamo vaggo.

Tatīyapaṇṇāsako samatto.

1. Vippayuttaṃ sandhāya paṭikkhipati, sampayuttaṃ sandhāya paṭijānāti (Sī, Syā)
cittavippayuttaṃ sandhāya paṭikkhipati, cittasampayuttaṃ sandhāya paṭijānāti (Ṭikā)

16. Soḷasamavagga

1. Niggahakathāvaṇṇanā

743-744. Idāni niggahakathā nāma hoti. Tattha ye loke balappattā vasībhūtā, te yadi parassa cittaṃ niggaṇhituṃ na sakkuṇeyyūṃ, kā tesāṃ balappatti, ko vasībhāvo. Balappattiyā pana vasībhāvena ca addhā te parassa cittaṃ niggaṇhantīti yesāṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya **paro parassā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha **niggaṇhātī**ti saṃkilesāpattito nivāreti. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti. Paggahakathāyapi eśeva nayo.

Niggahakathāvaṇṇanā.

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā

747-748. Idāni sukhānuppadānakathā nāma hoti. Tattha “bahūnaṃ vata no Bhagavā sukhadhammānaṃ upahattā”¹ti¹ suttaṃ nissāya paro parassa sukhāṃ anuppadetīti yesāṃ laddhi seyyathāpi hetuvādānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Dukkhaṃ anuppadetī**ti puṭṭho pana tādisaṃ suttapadaṃ apassanto paṭikkhipati. **Attano sukhanti**-ādipaṇhe yaṃ attano parassa vā, taṃ anuppadātuṃ na sakkā. Yaṃ tasseva, kiṃ tattha anuppadānaṃ nāmāti paṭikkhipati. **Nevattanoti**-ādipaṇhe pana yaṃ evarūpaṃ, na taṃ anuppadinnaṃ nāma bhavitumarahatīti laddhiyāpaṭijānāti. **No ca vata reti** tādissassa sukhassa abhāvā vuttaṃ. **Sukhadhammānaṃ upahattā**ti vacanaṃ Bhagavato paresāṃ sukhupattiyā paccayabhāvaṃ dīpeti, na annādīnaṃ viya sukhassa anuppadānaṃ, tasmā asādhakanti.

Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā.

1. Ma 2. 111 piṭṭhe.

4. Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā

749-753. Idāni adhigayha manasikārakathā nāma hoti. Tattha duvidho manasikāro nayato ca ārammaṇato ca. Tattha ekasaṅkhārassāpi aniccatāya diṭṭhāya sabbe saṅkhārā aniccāti avasesesu nayato manasikāro hoti. Atīte pana saṅkhāre manasikaronto na anāgate manasikātuṃ sakkoti. Atītādīsu aññatarāṃ manasikaroto ārammaṇato manasikāro hoti. Tattha paccuppanne manasikaronto yena cittena te manasikaroti, taṃ paccuppannakkhaṇe manasikātuṃ na sakkoti. Tattha yesaṃ “sabbe saṅkhārā aniccā”ti-ādivacanaṃ nissāya “manasikaronto nāma adhigayha adhigaṇhitvā saṅgaṇhitvā sabbe saṅkhāre ekato manasikaroti”ti laddhi seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Atha naṃ yasmā sabbe ekato manasikarontena yena cittena te manasikaroti, tampi manasikātabbāṃ hoti, tasmā taṃcittatāya codetuṃ **tena cittenā**ti āha. Itaro ārammaṇaṃ katvā na sakkā jānitunti sandhāya paṭikkhipati. Evaṃlakkhaṇaṃ cittanti ñātattā pana tampi cittaṃ ñātameva hotīti sandhāya paṭijānāti. Atha vā taññeva tassa ārammaṇaṃ na hotīti paṭikkhipati, “sabbe saṅkhārā aniccā, yadā paññāya passatī”ti-ādīni nissāya uppajjaladdhivasena paṭijānāti. Sesapañhadvayepi eseva nayo. **Tena phassenā**ti-ādīsu pana tathārūpaṃ suttaṃ apassanto paṭikkhipateva. Atītādipañhesu heṭṭhā vuttanayeneva paṭikkhepaṭiññā veditabbā. Sesaṃ yathāpālimeva niyyātīti. **Sabbe saṅkhārā**ti-ādivacanaṃ nayato dassanaṃ sandhāya vuttaṃ, na ekakkhaṇe ārammaṇato, tasmā asādhakanti.

Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā.

5. Rūpaṃhetūtikathāvaṇṇanā

754-756. Idāni rūpaṃ hetūti kathānāma hoti. Tattha **hetūti** kusalāmūlādino hetuhetussāpi nāmaṃ, yassa kassaci paccayassāpi.

imaṃ pana vibhāgaṃ akatvā “cattāro mahābhūtā hetū”ti vacanamattaṃ nissāya aviseseneva rūpaṃ hetūti yesaṃ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Alobho hetūti** kiṃ te rūpaṃ alobhasaṅkhāto hetūti pucchati, itaro paṭikkhipati. Sesesupi eseva nayo. **Mahābhūtā upādāyarūpānaṃ upādāyahetūti** ettha paccayaṭṭhena hetubhāvo vutto, na mūlaṭṭhena, tasmā asādhakanti.

Rūpaṃ hetūtikathāvaṇṇanā.

757-759. Sahetukakathāyampi imināva nayena attho veditabboti.

Rūpaṃ sahetukantikathāvaṇṇanā.

7. Rūpaṃkusalākusalantikathāvaṇṇanā

760-764. Idāni rūpaṃ kusalākusalantikathā nāma hoti. Tattha “kāyakammaṃ vacīkammaṃ kusalampi akusalampi”tivacanaṃ nissāya kāyavacīkamasāṅkhātāṃ kāyaviññāttivacīviññāttirūpaṃ kusalampi akusalampiṭi yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahisāsakānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya **rūpaṃ kusalan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi te rūpaṃ kusalaṃ, evaṃvidhena anena bhavitabban”ti codetuṃ **sārammaṇanti**-ādimāha. Parato akusalapañhepi eseva nayo. Sesamettha uttānatthamevāti.

Rūpaṃ kusalākusalantikathāvaṇṇanā.

8. Rūpaṃvipākotikathāvaṇṇanā

765-767. Idāni rūpaṃ vipākotikathā nāma hoti. Tattha yaṃ kamma katattā uppannā cittacetasikā viya kamma katattā uppannaṃ, taṃ rūpampi vipākoti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānañceva sammitiyānañca,

te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi te rūpaṃ vipāko, evaṃvidhena anena bhavitabban”ti codetuṃ **sukhavedanīyanti-**ādimāha. Sesam yathāpālimeva niyyātīti.

Rūpaṃ vipākotikathāvaṇṇanā.

9. Rūpaṃrūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā

768-770. Idāni rūpaṃ rūpāvacarārūpāvacarantikathā nāma hoti. Tattha yaṃ kāmāvacarakamassa katattā rūpaṃ, taṃ yasmā kāmāvacaraṃ, tasmā rūpāvacarārūpāvacarakammānampi katattā rūpena rūpāvacarārūpāvacarena bhavitabbanti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya **atthi rūpaṃ rūpāvacarārūpāvacaranti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayamevāti.

Rūpaṃ rūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā.

10. Rūpārūpadhātupariyāpannakathāvaṇṇanā

771-775. Idāni rūparāgo rūpadhātupariyāpanno arūparāgo arūpadhātupariyāpannoti kathā nāma hoti. Tattha yasmā kāmarāgo kāmādhātupariyāpanno, tasmā rūparāgārūparāgehipi rūpadhātu-arūpadhātupariyāpannehi bhavitabbanti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesam heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Kevalaṇhi tattha “rūpadhātuṃ anuseti, arūpadhātuṃ anuseti”tipadaṃ viseso. Sā ca laddhi Andhakānañceva sammitiyānañca, ayaṃ andhakānaṃyevāti.

Rūparāgo rūpadhātupariyāpanno arūparāgo arūpadhātupariyāpannotikathāvaṇṇanā.

Soḷasamo vaggo.

17. Sattarasamavagga

1. Atthi-arahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā

776-779. Idāni atthi arahato puññūpacayoti kathā nāma hoti. Tattha yesaṃ arahato dānaśaṃvibhāgacetiyaṃ vandanādīni kammāni disvā¹ atthi arahato puññūpacayoti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “arahā nāma pahīnapuññapāpo, so yadi puññaṃ kareyya, pāpampi kareyyā”ti codetuṃ **apuññūpacayoti** āha. Itaro paṇātipātādikiriyaṃ apassanto paṭikkhipati. **Puññābhisankhāranti**-ādīsu bhavaḡāmikammaṃ arahato natthīti paṭikkhipati. **Dānaṃ dadeyyāti**-ādīsu kiriya-cittena dānādīpavattisabbhāvato sakavādī paṭijānāti. Itaro cittaṃ anādiyitvā kiriyāpavattimattadassaneneva laddhiṃ paṭiṭṭhabeti. Sā pana ayoniso paṭiṭṭhāpitattā appaṭiṭṭhāpitā hotīti.

Atthi arahato puññūpacayotikathāvaṇṇanā.

2. Natthi-arahato-akālamaccūtikathāvaṇṇanā

780. Idāni natthi arahato akālamaccūtikathā nāma hoti. Tattha “nāhaṃ bhikkhave sañcetanikānaṃ kammānaṃ katānaṃ upacitānaṃ apaṭisaṃveditvā byantībhāvaṃ vadāmi”ti² suttassa atthaṃ ayoniso gahetvā “arahatā nāma sabbakammavipākāṃ paṭisaṃvedayitvāva parinibbāyitabbaṃ, tasmā natthi arahato akālamaccū”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Rājagirikānañceva Siddhatthikānañca, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “sace tassa natthi akālamaccu, arahantaghātakena nāma na bhavitabbaṃ”ti codetuṃ **natthi arahantaghātakoti** āha. Itaro ānantariyakammaṃ ceva tādīsānañca puggalānaṃ sabbhāvato paṭikkhipati.

781. **Visaṃ na kameyyāti** pañhe “yāva pubbe katakammaṃ parikkhayaṃ na gacchati, tāva na kamati”ti laddhiyā paṭikkhipati. Sesamettha yathāpālimeva niyyāti.

1. Nissāya (Syā)

2. Am 3. 497 piṭṭhe.

782. **Nāhaṃ bhikkhavi**ti suttaṃ idaṃ sandhāya vuttaṃ—
 sañcetanikānaṃ kammānaṃ katānaṃ vipākaṃ apaṭisaṃveditvā avinditvā
 ananubhavitvā byantībhāvaṃ tesaṃ kammānaṃ
 parivaṭumaparicchinnaabhāvaṃ na vadāmi, tañca kho
 diṭṭhadhammavedanīyānaṃ diṭṭheva dhamme, na tato paraṃ,
 upapajjavedanīyānaṃ anantaraṃ upapattiṃ upapajjitvāva, na tato paraṃ,
 aparāpariyavedanīyānaṃ yadā vipākokāsaṃ labhanti, tathārūpe, aparāpare
 vā¹ pariyāye. Evaṃ sabbathāpi saṃsārapavatte sati laddhavipākavāre
 kamme na vijjateso jagatippadeso, yatthaṭṭhito mucceyya pāpakammāti.
 Evaṃ sante yadetaṃ “aladdhavipākavārampi kammaṃ avassaṃ arahato
 paṭisaṃveditabban”ti kappanāvasena “natthi arahato akālamaccū”ti
 laddhipatiṭṭhāpanaṃ kataṃ, taṃ dukkaṭamevāti.

Natthi arahato akālamaccūtikathāvaṇṇanā.

3. Sabbamidamkammatotikathāvaṇṇanā

783. Idāni sabbamidaṃ kammatotikathā nāma hoti. Tattha “kammunā
 vattati loko”ti suttaṃ nissāya “sabbamidam kammakilesavipākavaṭṭaṃ
 kammatova hoti”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Rājagirikānañceva
 Siddhatthikānañca, te sandhāya **sabbamidanti** pucchā sakavādissa, paṭiññā
 itarassa. Atha naṃ “evaṃ sante kammampi kammato āpajjati”ti codetuṃ
kammampi kammatoti āha. Itaro yadi kammampi kammatova nāma taṃ
 kammaṃ vipākoyeva siyāti paṭikkhipati. **Pubbekatahetūti** “yadi sabbamidam
 kammato, pubbekatahetunā tena bhavitabban”ti codetuṃ pucchati, itaro
 pubbekatahetuvādabhayena paṭikkhipati.

784. **Kammavipākatoti** “yadi sabbamidam kammato, yaṃ atītabhave
 pavattassa hetubhūtaṃ kammaṃ, tampi purimatare bhava kammatoti
 kammavipāko sampajjati, tena te sabbamidam kammavipākato āpajjati”ti
 codetuṃ pucchati. Itaro bījato añkurasseva paccuppannapavattassa kammato
 nibbattiṃ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyam puṭṭho tassāpi kammassa bījassa
 purimabījato

1. Tathārūpe apare vā (Sī, Syā)

viya purimakammato pavattattā paṭijānāti. **Pāṇaṃ haneyyāti**-ādi “yadi sabbaṃ kammavipākato, pāṇātipātādīni kammavipākeneva kareyyā”ti codetum vuttaṃ. Itaro dussilyacetanāpi purimakammanibbāttā ekena pariāyena vipākoyevāti laddhiyā paṭijānāti. Atha naṃ “yadi te pāṇātipāto kammavipākato nibbattati, pāṇātipāto viya vipākopi saphalo āpajjati”ti cocetum **saphaloti** āha. Itaro pāṇātipātassa nirayaśaṃvattanikādibhāvato saphalataṃ passanto paṭijānāti, kammavipākassa pana idaṃ nāma phalanti vuttaṭṭhānaṃ apassanto paṭikkhipati. Adinnādānādisupi eseṇa nayo. **Gilānapaccayabhesajjaparikkhāro saphaloti** deyyadhammavasena dānaphalaṃ pucchati. **Kammunā vattatīti** suttaṃ “natthi kamman”ti akammavāditāṃ paṭikkhipitvā “atthi kamman”ti kammavāditāṃ kammassakataṃ dīpeti, na sabbasseva kammato nibbattiṃ, tasmā asādhakanti.

Sabbamidaṃ kammatotikathāvaṇṇanā.

4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā

786-787. Idāni indriyabaddhakathā nāma hoti. Tattha duvidhaṃ dukkhaṃ indriyabaddhaṃ anindriyabaddhañca. Indriyabaddhaṃ dukkhavatthutāya dukkhaṃ, anindriyabaddhaṃ udayabbayaapaṭipīḷanaṭṭhena “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ”ti saṅgahitattā dukkhaṃ. Imaṃ vibhāgaṃ aggahetvā “yassa pariññāya Bhagavati brahmacariyaṃ vussati, taṃ indriyabaddhameva dukkhaṃ, na itaraṃ”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Hetuvādānaṃ, tesāṃ itarassāpi dukkhabhāvaṃ dassetum **indriyabaddhaññevāti** pucchā sakavādisa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yasmā Bhagavatā ‘yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ’ti vuttaṃ, tasmā indriyabaddheneva tena aniccena bhavitabbaṃ”ti codetum **indriyabaddhaññeva aniccanti**-ādimāha. **Nanu anindriyabaddhaṃ aniccanti** nanu pathavīpabbatapāsāṇādi anindriyabaddhampi aniccanti attho.

788. **Na vattabbaṃ indriyabaddhaññeva dukkhanti** pañhe **āmantaṭi** paṭiññā sakavādisa. Anindriyabaddhañhi dukkhadomanassānaṃ ārammaṇaṃ hoti. Uṇhakālasmiñhi agga sītakāle ca vāto dukkhassa ārammaṇaṃ,

niccampi bhogavināsādayo domanassassa. Tasmā vināpi aniccaṭṭhena anindriyabaddham dukkhanti vattabham. Kammakilesehi pana anibbattattā dukkham ariyasaccanti na vattabham, tathā maggena aparīññeyyattā. Yasmā pana tiṇakaṭṭhādinirodho vā utubījādinirodho vā dukkhanirodham ariyasaccam nāma na hoti, tasmā indriyabaddham dukkhañceva ariyasaccañca, itaram pana dukkhamevāti idam nānattam dassetum paṭijānāti. **Yathā indriyabaddhassāti**-ādivacanam indriyabaddhassa pariññāya brahmacarivāsam pariññātassa puna anuppattiṃ dīpeti. Tenevettha sakavādinā paṭikkhepo kato, “yadaniccam tam dukkhan”ti vacanena pana saṅgahitassa anindriyabaddhassa dukkhabhāvaṃ paṭisedhetum na sakkāti, tasmā asādhakanti.

Indriyabaddhakathāvaṇṇanā.

5. Ṭhapetvā-ariyamaggantikathāvaṇṇanā

789-790. Idāni ṭhapetvā ariyamaggantikathā nāma hoti. Tattha “yasmā ariyamaggo ‘dukkhanirodhagāminipaṭipadā’ti vutto, tasmā ṭhapetvā ariyamaggaṃ avasesā saṅkhārā dukkhā”ti yesam laddhi seyyathāpi Hetuvādānam, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha nam “yadi evam samudayassāpi dukkhabhāvo āpajjati”ti codetum **dukkhasamudayopīti** āha. Itaro hetulakkhaṇam sandhāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho pavatta¹pariyāpanabhāvaṃ sandhāya paṭijānāti. **Tīnevāti** pañhesu suttavirodhabhayena paṭikkhipati, laddhivasena paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Ṭhapetvā ariyamaggantikathāvaṇṇanā.

6. Navattabbamsaṃghodakkhiṇampaṭiggaṇhātītikathāvaṇṇanā

791-792. Idāni na vattabham saṃgho dakkhiṇam paṭiggaṇhātītikathā nāma hoti. Tattha “paramatthato maggaṇhāneva saṃgho, maggaṇhalehi

1. Pavatti (Syā). Parivatta (Ka)

añño saṃgho nāma natthi, maggaphalāni ca na kiñci paṭiggaṇhanti, tasmā na vattabbaṃ saṃgho dakkhiṇaṃ paṭiggaṇhātī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi etarahi mahāpuññavādīsāṅkhātānaṃ vetullakānaṃ, te sandhāya **na vattabbanti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi saṃgho na paṭiggaṇheyya, na naṃ Satthā āhuneyyāti-ādīhi thomeyyā”ti codetuṃ **nanu saṃgho āhuneyyoti**-ādimāha. **Saṃghassa dānaṃ denti**ti “ye te saṃghassa denti, te paṭiggāhakesu asati kassa dadeyyun”ti codanattamaṃ vuttaṃ. **Āhutiṃ jātavedovā**ti suttaṃ parasamayato āgataṃ. Tattha **mahāmeghanti** meghavuṭṭhiṃ sandhāya vuttaṃ. Vuṭṭhiñhi medanī paṭiggaṇhāti, na meghameva. **Maggo paṭiggaṇhātī**ti “maggaphalāni saṃgho”ti laddhiyā vadati, na ca maggaphalāneva saṃgho, maggaphalapātubhāvaparissuddhe pana khandhe upādāya paññattā aṭṭha puggalā saṃgho, tasmā asādhakametanti.

Na vattabbaṃ saṃgho dakkhiṇaṃ paṭiggaṇhātītikathāvaṇṇanā.

7. Navattabbaṃsaṃghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāvaṇṇanā

793-794. Idāni na vattabbaṃ saṃgho dakkhiṇaṃ visodhetītikathā nāma hoti. Tattha “maggaphalāneva saṃgho nāma, na ca tāni dakkhiṇaṃ visodhetuṃ sakkonti, tasmā na vattabbaṃ saṃgho dakkhiṇaṃ visodhetī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āhuneyyoti**-ādi “yadi saṃgho dakkhiṇaṃ visodhetuṃ na sakkuṇheyya¹, na naṃ Satthā evaṃ thomeyyā”ti dassanattamaṃ vuttaṃ. **Visodhetī**ti mahapphalaṃ karoti. Saṃghasmiñhi appaṃ dinnam bahu hoti, bahu dinnam bahutaram. **Dakkhiṇeyyāti** dakkhiṇārahā dakkhiṇāya anucchavikā, dakkhiṇaṃ visodhetuṃ samatthāti attho. **Dakkhiṇaṃ ārādhenti**ti sampādentī, appamattikāyapi dakkhiṇāya mahantaṃ phalaṃ pāpuṇantīti attho. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Na vattabbaṃ saṃgho dakkhiṇaṃ visodhetītikathāvaṇṇanā.

1. Na sakkā (Sī, Ka)

8. Navattabbaṃsaṃghobhuñjatītikathāvaṇṇanā

795-796. Idāni na vattabbaṃ saṃgho bhuñjatītikathā nāma hoti. Tatrāpi “maggaphalāneva saṃgho nāma, na ca tāni kiñci bhuñjanti, tasmā na vattabbaṃ saṃgho bhuñjati, pivati, khādati, sāyatī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi tesāmyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi saṃgho na bhuñjeyya, saṃghabhaddādikaraṇaṃ niratthakaṃ bhavyeyyā”ti codetuṃ **nanu atthi keci saṃghabhaddāni karontīti**-ādimāha. **Gaṇabhojananti**-ādi “yadi saṃgho na bhuñjeyya, kassa gaṇabhojanādāni siyun”ti codanattamaṃ vuttaṃ. **Aṭṭha pānāni**ti idampi “yadi saṃgho na piveyya, kassetāni pānāni Satthā anujāneyyā”ti codanattamaṃ vuttaṃ. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Na vattabbaṃ saṃgho bhuñjatītikathāvaṇṇanā.

9. Navattabbaṃsaṃghassadinnamamahapphalantikathāvaṇṇanā

797-798. Idāni na vattabbaṃ saṃghassa dinnam mahapphalantikathā nāma hoti. Tatrāpi “maggaphalāneva saṃgho nāma, na ca sakkā tesāni kiñci dātuṃ, na ca tehi paṭiggaṇhituṃ, nāpi tesāni dānena koci upakāro ijjhati, tasmā na vattabbaṃ saṃghassa dinnam mahapphalan”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi tesāmyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āhuneyyoti**-ādi “yadi saṃghassa dinnam mahapphalan na bhavyeyya, na naṃ satthā evaṃ thomeyyā”ti dassanattamaṃ vuttaṃ. Sesaṃ yathāpālimeva niyyātīti.

Na vattabbaṃ saṃghassa dinnam mahapphalantikathāvaṇṇanā.

10. Navattabbaṃbuddhassadinnamamahapphalantikathāvaṇṇanā

799. Idāni na vattabbaṃ Buddhassa dinnam mahapphalantikathā nāma hoti. Tattha “Buddho Bhagavā na kiñci paribhuñjati, lokānuvattanattamaṃ pana paribhuñjamānaṃ viya attānaṃ dasseti, tasmā nirupakārattā na vattabbaṃ tasmim dinnam mahapphalan”ti

yesaṃ laddhi seyyathāpi tesāmyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Dvipadānaṃ** aggoti-ādi “manussadussīlepi dānaṃ sahasasagūṇaṃ hoti, kimaṅgaṃ pana evarūpe aggapuggale”ti dassanattamaṃ vuttaṃ. Sesamettha yathāpālimeva niyyātīti.

Na vattabbaṃ Buddhassa dinnāṃ mahapphalantikathāvaṇṇanā.

11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā

800-801. Idāni dakkhiṇāvisuddhikathā nāma hoti. Tattha “yadi paṭiggāhakato dakkhiṇā visujjheyya, mahapphalā bhaveyya. Dāyakena dānaṃ dinnāṃ, paṭiggāhakena vipāko nibbattitoti añño aññassa kārako bhaveyya, paraṃkataṃ sukhadukkhaṃ āpajjheyya, añño kareyya, añño paṭisaṃvedeyya. Tasmā dāyakatovadānaṃ visujjhati, no paṭiggāhakato, dāyakasseva¹ cittavisuddhi vipākadāyikā hoti”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āhuneyyāti**-ādi “yadi paṭiggāhakato dānaṃ na visujjheyya, kimassa āhuneyyādibhāvo kareyyā”ti dassanattamaṃ vuttaṃ. **Añño aññassa kārakoti** yadi dāyakassa dānacetanā paṭiggāhakena katā bhaveyya, yuttarūpaṃ siyā. Tassa pana dānacetanā parisuddhā paṭiggāhakasaṅkhātāṃ vatthum paṭicca mahāvipākattena visujjhati, tasmā acodanā esā “paṭiggāhakato² dānaṃ visujjhati”ti.

Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā.

Sattarasamo vaggo.

18. Aṭṭhārasamavagga

1. Manussalokakathāvaṇṇanā

802-803. Idāni manussalokakathā nāma hoti. Tattha “Tathāgato loke jāto loke saṃvaḍḍho lokaṃ abhibhuyya

1. Dāyakassevettha (Sī)

2. Paṭiggāhakatopi (Ka)

viharati anupalitto lokenā”¹ti¹ suttam̐ ayoniso gahetvā “Bhagavā Tusitabhavane nibbatto tattheva vasati, na manussalokaṃ āgacchati, nimmitarūpamattakaṃ panettha dasseṭi”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi etarahi Vetullakānaṃmyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ puṭṭhokāsenā ceva suttasādhanaena ca saññāpetuṃ **nanu atthīti**-ādimāha. **Loke jātoti** paravādī Tusitapuram̐ sandhāya vadati, Satthārā panetaṃ manussalokaññeva sandhāya lokaṃ vuttaṃ. **Lokaṃ abhibhuyyāti** paravādī manussalokaṃ abhibhavitvāti diṭṭhiyā vadati, Satthā pana ārammaṇalokaṃ abhibhavitvā vihāsi. **Anupalitto lokenāti** paravādī manussalokena anupalittatam̐va sandhāya vadati, Satthā pana lokadhammesu kilesehi anupalitto vihāsi. Tasmā asādhakametanti.

Manussalokakathāvaṇṇanā.

2. Dhammadesanākathāvaṇṇanā

804-806. Idāni dhammadesanākathā nāma hoti. Tattha “Tusitapure ṭhito Bhagavā dhammadesanattāya abhinimmitaṃ pesesi, tena ceva tassa ca desanaṃ sampaṭicchitvā āyasmatā Ānandena dhammo desito, na Buddhena Bhagavatā”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Vetullakānaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi tena dhammo desito, sveva Satthā bhaveyyā”ti codetuṃ **abhinimmito Jinoti**-ādimāha. Itaro tathā asampaṭicchanto paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Dhammadesanākathāvaṇṇanā.

3. Karuṇākathāvaṇṇanā

807-808. Idāni karuṇākathā nāma hoti. Tattha piyāyitānaṃ vatthūnaṃ vipattiya sarāgānaṃ rāgavasena karuṇāpatirūpikaṃ pavattiṃ disvā

1. Saṃ 2. 114 piṭṭhe.

“rāgo va karuṇā nāma, so ca Bhagavato natthi, tasmā natthi Buddhassa Bhagavato karuṇā”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “karuṇā nāmesā nikkilesatāya ceva sattārammaṇatāya ca cetovimuttitāya ca ekādasānisamsatāya ca mettādīhi samānajātikā, tasmā yadi Bhagavato karuṇā natthi, mettādayopissa na siyū”ti codanattamaṃ **natthi Buddhassa Bhagavato mettāti**-ādimāha. **Akaruṇikoti** pañhe tathārūpaṃ vohāraṃ apassanto paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Karuṇākathāvaṇṇanā.

4. Gandhajātakathāvaṇṇanā

809. Idāni gandhajātakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ Buddhe Bhagavati ayoniso pemavasena “Bhagavato uccārapassāvo aññe gandhajāte ativiya adhigaṇhāti, natthi tato ca sugandhataraṃ gandhajātan”ti laddhi seyyathāpi ekaccānaṃ Andhakānañceva Uttarāpathakānañca, te sandhāya pucchāya sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpālimeva niyyātīti.

Gandhajātakathāvaṇṇanā.

5. Ekamaggakathāvaṇṇanā

810-811. Idāni ekamaggakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ Buddhe Bhagavati ayoniso pemavaseneva “Bhagavā sotāpanno hutvā sakadāgāmī, sakadāgāmī hutvā anāgāmī, anāgāmī hutvā¹ arahattaṃ sacchākāsi, ekeneva pana ariyamaggena cattāri phalāni sacchākāsi”ti laddhi seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ catūhi phalehi saddhiṃ uppannānaṃ catunnaṃ phassādīnaṃ

1. Sotāpanno hutvā, sakadāgāmī hutvā, anāgāmī hutvā (Syā)

ekato samodhānavasena codetuṃ **catunnaṃ phassānanti**-ādimāha. **Sotāpattimaggenā**ti-ādi “kataramaggena sacchikaroti”ti pucchanatthaṃ vuttaṃ. **Arahattamaggenā**ti ca vutte tena sakkāyadiṭṭhi-ādīnaṃ pahānābhāvavasena codeti. **Bhagavā sotāpannoti** Buddhabhūtaṃ sotāpannabhāvo natthīti paṭikkhipati. Parato pañhadvayepi eseṇa nayo. Sesamettha yathāpālimeva niyyātīti.

Ekamaggakathāvaṇṇanā.

6. Jhānaśāṅkantikathāvaṇṇanā

813-816. Idāni jhānaśāṅkantikathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “idha bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharati, vitakkavicārānaṃ vūpasamā dutiyaṃ jhānaṃ, tatiyaṃ jhānaṃ, catutthaṃ jhānaṃ, upasampajja viharati”ti¹ imaṃ paṭipāṭidesanaṃ nissāya “tassa tassa jhānassa upacārappavattiṃ vināva jhānā jhānaṃ saṅkamati”ti laddhi seyyathāpi Mahisāsakānañceva ekaccānañca Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi te dutiyajjhānūpacāraṃ appatvā uppaṭipāṭiyā paṭhamajjhānā dutiyajjhānameva saṅkamati, paṭhamato tatiyaṃ, dutiyato catutthampi saṅkameyyā”ti codetuṃ **paṭhamā jhānā**ti-ādimāha. **Yā paṭhamassā**ti-ādi “yadi paṭhamato anantaraṃ dutiyaṃ, dutiyādīhi vā tatiyādīni samāpajjati, ekāvajjanena samāpajjeyyā”ti codanatthaṃ vuttaṃ. **Kāme ādīnavatoti** paṭhamāṃ kāme ādīnavato manasi karoto pacchā uppajjati, jhānakkhaṇe panaṇa nimittameva manasi karoti. **Taññeva paṭhamanti** “yadi purimajavanato pacchimajavanaṃ viya anantaraṃ uppajjeyya, ṭhapetvā purimapakchimabhāvaṃ lakkhaṇato taññeva taṃ bhavēyyā”ti codetuṃ pucchati. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. **Vivicceva kāmehī**ti-ādīhi paṭipāṭiyā jhānaṃ desitabhāvaṃ dīpeti, na anantaruppattiṃ, tasmā asādhakanti.

Jhānaśāṅkantikathāvaṇṇanā.

1. Saṃ 3. 268 piṭṭhe.

7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā

817-818. Idāni jhānantarikakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ samaye “pañcakanaye pañca jhānāni vibhattāni, kevalaṃ tayo samādhī uddiṭṭhā”ti avitakkavicāramattassa samādhino okāsaṃ ajānantānaṃ “paṭhamassa ca dutiyassa ca jhānassa antare jhānantarikā nāma esā”ti laddhi seyyathāpi Sammitiyānañceva ekaccānañca Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “jhānampi cetasikā dhammā, phassādayopi, tasmā yadi jhānantarikā nāma bhaveyya, phassantarikādhipi bhavitabban”ti codanatthaṃ **atthi phassantarikā**ti-ādimāha.

Dutiyassa ca jhānassāti “yadi jhānantarikā nāma bhaveyya, dutiyatatiyādīnipi jhānāneva, tesampi antarikāya bhavitabban”ti codanatthaṃ vuttaṃ. So kevalaṃ laddhiyā abhāvena paṭikkhipati ceva paṭijānāti ca. **Paṭhamassa cāti** puṭṭho laddhivasena paṭijānāti.

819. **Savitakko savicāro**ti-ādi “tiṇṇampi samādhīnaṃ samādhibhāve samāne avitakko vicāramattova samādhī jhānantariko, na itaroti ko ettha visesahetū”ti codanatthaṃ vuttaṃ.

820-822. **Dvinnāṃ jhānānaṃ paṭuppannānanti** paṭhamadutiyāni sandhāya pucchati. Itaro “tesaṃ paccuppannānaṃyeva¹ antare avitakko vicāramatto samādhī jhānantariko nāma hoti”ti laddhiyā paṭijānāti. **Paṭhamāṃ jhānaṃ niruddhanti** puṭṭho tiṇṇāṃ ekakkhaṇe pavatti na yuttāti paṭijānāti. **Avitakko vicāramatto samādhī paṭhamāṃ jhānanti** catukkanayavasena pucchati. Sakavādī tasmim naye tassa abhāvā paṭikkhipati. **Nanu tayo samādhī**ti etthāyamadhippāyo—yathā tesu tīsu samādhīsu dve samādhī jhānāneva, na jhānantarikā, evaṃ itarenapi jhānāneva bhavitabban, na jhānantarikāyāti.

Jhānantarikakathāvaṇṇanā.

1. Paṭuppannānaṃyeva (Sī, Syā)

8. Samāpannosaddaṃsuṇātītikathāvaṇṇanā

823-825. Idāni samāpanno saddaṃ suṇātītikathā nāma hoti. Tattha “yasmā paṭhamassa jhānassa saddo kaṇḍako vutto Bhagavatā, yadi ca samāpanno taṃ na suṇeyya, kataṃ kaṇḍako siyā. Tasmā samāpanno saddaṃ suṇātī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Cakkhunā rūpaṃ passatī**ti-ādi “samāpannassa tāva pañcadvārappavattaṃ natthi, tasmim̐ asati yadi so saddaṃ suṇeyya, rūpampi passeyyā”ti codanatthaṃ vuttaṃ. **Saddo kaṇḍakoti** vikkhepakarattā¹ vuttaṃ. Oḷārikena hi saddena sote ghaṭṭite paṭhamajjhānato vuṭṭhānaṃ hoti, tenetaṃ vuttaṃ, tasmā asādhakaṃ. **Dutiyassa jhānassati**-ādi “yathā aññopi kaṇḍako antosamāpattiyaṃ natthi, evaṃ saddassavanampī”ti bodhanatthaṃ vuttaṃ, taṃ sabbaṃ uttānatthamevāti.

Samāpanno saddaṃ suṇātītikathāvaṇṇanā.

9. Cakkhunārūpaṃpassatītikathāvaṇṇanā

826-827. Idāni cakkhunā rūpaṃ passatītikathā nāma hoti. Tattha “cakkhunā rūpaṃ disvā”ti vacanaṃ nissāya “pasādacakkhumeva rūpaṃ passatī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi cakkhunā rūpaṃ passeyya, rūpena rūpaṃ passeyyā”ti codetum̐ **rūpena rūpaṃ passatī**ti āha. Itaro rūpāyatanaṃ sandhāya paṭikkhipitvā puna puṭṭho cakkhumeva sandhāya paṭijānāti. **Paṭivijānātī**ti ettha ayamadhippāyo—passatīti hi mayam̐ paṭijānanaṃ sandhāya pucchāma, na cakkhūpasamhāramattaṃ. Tasmā vadehi tāva “kim̐ te cakkhumā rūpena rūpaṃ paṭivijānātī”ti. Itaro purimanayeneva paṭikkhipati ceva paṭijānāti ca. Atha naṃ “evaṃ sante rūpaṃ manoviññānaṃ āpajjati, tañhi paṭivijānāti nāmā”ti codetum̐ **rūpaṃ manoviññānanti** āha. Itaro lesaṃ alabhanto paṭikkhipateva. **Atthi cakkhussa āvaṭṭanāti**-ādi “yadi cakkhu paṭivijānanaṭṭhena passati, cakkhuviññānaṃ viya tassāpi

1. Vikkhepakaraṇattā (Syā)

āvajjanāya bhavitabban”ti codetum pucchati. Itaro yasmā na āvajjanapaṭibaddhaṃ cakkhu, na taṃ āvajjanānantaraṃ uppajjati, tasmā **na hevanti** paṭikkhipati. **Sotena saddanti**-ādīsupi eseva nayo. **Idha bhikkhave bhikkhu cakkhunā rūpaṃ passatīti** sasambhārakathānayaena vuttaṃ. Yathā hi usunā vijjhantopi “dhanunā vijjhatī”ti vuccati, evaṃ cakkhuviññāṇena passantopi “cakkhunā passatī”ti vutto, tasmā asādhakametaṃ. Sesesupi eseva nayoti.

Cakkhunā rūpaṃ passatītikathāvaṇṇanā.

Aṭṭhārasamo vaggo.

19. Ekūnavīsativavagga

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā

828-831. Idāni kilesapajahanakathā nāma hoti. Tattha “yasmā kilesapahānaṃ nāma atthi, pahīnakilesassa ca atītāpi kilesā pahīnāva honti, anāgatāpi, paccuppannāpi, tasmā atītepi kilese pajahati, anāgatepi, paccuppannepī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi ekaccānaṃ Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya **atīteti**-ādipucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ yathāpālīmeva niyyāti. **Natthi kilese jahatīti** imasmiṃ pana paravādissa pañhe yasmā kacavaraṃ pajahantassa kacavare chaḍḍanavāyāmo viya kilese pajahantassa na atītādibhede kilesesu vāyāmo atthi, nibbānārammaṇe pana ariyamagge pavattite kilesā anuppannāyeva nuppajjantīti pahīnā nāma honti, tasmā **na hevanti** paṭikkhipati. **Tena hi atīte kilese pajahatīti**-ādi pana yasmā “natthi kilesapajahanā”ti na vattabbaṃ, tasmā atītādibhede pajahatīti chalena vuttaṃ.

Kilesapajahanakathāvaṇṇanā.

2. Suññatakathāvaṇṇanā

832. Idāni suññatakathā nāma hoti. Tattha **suññatā**ti dve suññatā khandhānañca anattalakkhaṇaṃ, nibbānañca. Tesu anattalakkhaṇaṃ tāva ekaccaṃ ekena pariyāyena siyā saṅkhārakkhandhapariyāpannaṃ, nibbānaṃ apariyāpannameva. Imaṃ pana vibhāgaṃ aggahetvā “suññatā saṅkhārakkhandhapariyāpannā”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Animittanti** sabbanimittarahitaṃ nibbānaṃ. “Appaṇihito”tipi tasseva nāmaṃ. Kasmā panetaṃ ābhatanti? Avibhajjavādīvāde dosāropanatthaṃ. Yassa hi avibhajjivā “ekadeseneva suññatā saṅkhārakkhandhapariyāpannā”ti laddhi, tassa nibbānampi saṅkhārakkhandhapariyāpannanti āpajjati. Imassa dosassāropanatthaṃ “animittaṃ appaṇihitaṃ”ti ābhatanti. Itaro tassa pariyāpannabhāvaṃ anicchanto paṭikkhipati. **Saṅkhārakkhandho na aniccoti-** ādi nibbānasaṅkhātāya suññatāya aniccabhāvāpattidosadassanatthaṃ vuttaṃ.

833. **Saṅkhārakkhandhassa suññatā**ti “yadi aññassa khandhassa suññatā aññakkhandhapariyāpannā, saṅkhārakkhandhasuññatāyapi sesakkhandhapariyāpannāya bhavitabban”ti codanatthaṃ vuttaṃ. **Saṅkhārakkhandhassa suññatā na vattabbāti-**ādi “yadi saṅkhārakkhandhasuññatā sesakkhandhapariyāpannā na hoti, sesakkhandhasuññatāpi saṅkhārakkhandhapariyāpannā na hoti”ti paṭilomadassanatthaṃ vuttaṃ.

834. **Suññamidam bhikkhave saṅkhārā**ti suttaṃ parasamayato ābhatanti. Tattha **saṅkhārā**ti “sabbe saṅkhārā aniccā”ti āgataṭṭhāne viya pañcakkhandhā, te ca attattaniyasuññattā suññatāti sāsanaṇvacaraṃ hoti, na virujjhati, tasmā anuññātā. Yasmā panetaṃ na suññatāya saṅkhārakkhandhapariyāpannabhāvaṃ dīpeti, tasmā asādhakanti.

Suññatakathāvaṇṇanā.

3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā

835-836. Idāni sāmaññaphalakathā nāma hoti. Tattha maggavīthiyampi phalasamāpattivīthiyampi¹ ariyamaggassa vipākacittaṃ sāmaññaphalaṃ

1. Phalasamāpattiyampi (Syā)

nāmāti sakasamaye sannitṭhānaṃ. Yesaṃ pana tathā aggahetvā
 “kilesapahānañceva phaluppatti ca sāmāññaphalaṃ, tasmā asaṅkhatan”ti
 laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā
 itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā yathāpālimeva niyyātīti.

Sāmāññaphalakathāvaṇṇanā.

4. Pattikathāvaṇṇanā

837-840. Idāni pattikathā nāma hoti. Tattha “yaṃ yaṃ paṭilabbhati¹,
 tassa tassa paṭilābho patti nāma, sā ca asaṅkhatā”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi
 Pubbaseliyānaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.
 Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā yathāpālimeva niyyātīti. **Na vattabbanti**-ādi
 yāya laddhiyā patti asaṅkhatāti maññati, taṃ pakāsetuṃ vuttaṃ. Tattha
 sakavādī “na hevaṃ vattabbe”ti paṭikkhipanto kevalaṃ pattiya
 rūpādibhāvaṃ na sampañcchati. Na hi patti nāma koci dhammo atthi, na
 pana asaṅkhatabhāvaṃ anujānāti. Itaro pana paṭikkhepamatteneva
 asaṅkhatāti laddhiṃ patiṭṭhapeti, sā ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitāyevāti.

Pattikathāvaṇṇanā.

5. Tathatākathāvaṇṇanā

841-843. Idāni tathatākathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “rūpādīnaṃ
 sabbadhammānaṃ rūpādisabhāvatāsaṅkhātā tathatā nāma atthi, sā ca
 saṅkhatesu rūpādisu apariyāpannattā asaṅkhatā”ti laddhi seyyathāpi
 ekaccānaṃ Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā
 itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā pākāṭamevāti.

Tathatākathāvaṇṇanā.

1. Paṭilabhati (Syā)

6. Kusalakathāvaṇṇanā

844-846. Idāni kusalakathā nāma hoti. Tattha anavajjampi kusalam, iṭṭhapākampi. Anavajjam nāma kilesavippayuttaṃ. Ayaṃ nayo ṭhapetvā akusalam sabbadhamme bhajati. Iṭṭhavipākaṃ nāma āyatim upapattipavattesu iṭṭhaphalanipphādaṃ puññaṃ. Ayaṃ nayo Kusalattike ādipadameva bhajati. Yesam pana imaṃ vibhāgaṃ aggahetvā anavajjabhāvamatteneva nibbānaṃ kusalanti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, tesam iṭṭhavipākattṭhena nibbānassa kusalatābhāvaṃ dīpetum pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Kusalakathāvaṇṇanā.

7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā

847. Idāni accantaniyāmakathā nāma hoti. Tattha yesam “sakim nimuggo nimuggova hoti”¹ti¹ suttam nissāya “atthi puthujjanassa accantaniyāmatā”ti laddhi seyyathāpi ekaccānaṃ Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Mātughātakoti**-ādi “niyatamicchādīṭṭhikassa ca mātughātakādīnaṃca samāne micchattaniyāme mātughātakādīhipi te accantaniyatehi bhavitabban”ti codanattham vuttam. Itaro “niyatamicchādīṭṭhiko saṃsārakhāṇuko bhavantarepi niyatova, ime pana ekasmiññeva attabhāve”ti laddhiyā **na hevanti** paṭikkhipati.

848. **Vicikicchā uppajjeyyāti** “ayaṃ niyato vā no vā”ti evaṃ uppajjeyyāti pucchati. Itaro anuppattikāraṇaṃ apassanto paṭijānāti. **Nuppajjeyyāti** puṭṭho pana yaṃ dīṭṭhim āsevanto niyāmaṃ okkanto, tattha anuppattim sandhāya paṭijānāti. Tato **pahīnāti** puṭṭho maggena appahīnattā paṭikkhipati, taṃ dīṭṭhim ārabba asamudācārato paṭijānāti. Atha naṃ yasmā pahānaṃ nāma vinā ariyamaggena natthi, tasmā tassa vasena codetum **sotāpattimaggenāti**-ādimāha. So ekamaggenāpi

1. Am 2. 403 piṭṭhe.

appahīnattā paṭikkhipati. Puna **katamenā**ti puṭṭho micchāmaggaṃ sandhāya **akusalenā**ti-ādimāha.

849. **Ucchedadiṭṭhi uppajjeyyā**ti dutiyaniyāṃupattim pucchati. Itaro yasmā “yepi te okkalā vayabhiññā natthikavādā akiriyavādā ahetukavādā”²ti vacanato tissopi niyatamicchādiṭṭhiyo ekassa uppajjanti, tasmā paṭijānāti.

850. Atha nam “na ca nāma so accantaniyāmo”¹ti codetum **hañcī**ti-ādimāha. Accantaniyatassa hi dutiyaniyāmo niratthako. **Nuppajjeyyā**ti pañhe yaṃ sassatadiṭṭhiyā sassatanti gahitaṃ, tadeva ucchijjissatī³ gahetvā anuppattim sandhāya paṭijānāti. **Pahīnā**ti puṭṭho maggena appahīnattā paṭikkhipati, vuttanayena anuppajjanato paṭijānāti. **Sassatadiṭṭhi uppajjeyyā**ti-ādīsupi eseva nayo. Sesam vicikicchāvāre vuttanayameva.

851-852. **Na vattabbanti** pucchā paravādissa, suttassa⁴ atthitāya paṭiññā sakavādissa. Na pana so bhavantarepi nimuggova. Imasmiññeva hi bhava abhabbo so taṃ diṭṭhim pajahitunti ayamettha adhippāyo, tasmā asādhakametanti. **Sabbakālaṃ ummujjitvā nimujjati**ti-ādi vacanamatte abhinivesaṃ akatvā attho⁵ pariyesitabboti dassanatthaṃ vuttanti.

Accantaniyāmakathāvaṇṇanā.

8. Indriyakathāvaṇṇanā

853-856. Idāni indriyakathā nāma hoti. Tattha lokiyā saddhā saddhā eva nāma, na saddhindriyaṃ. Tathā lokiyaṃ vīriyaṃ, sati, samādhi, paññā paññāyeva nāma, na paññindriyanti yesaṃ laddhi seyyathāpi Hetuvādānañceva Mahisāsakānañca, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā

1. Ukkaṇṇavassa aññā (Sī, Syā, Ka)

2. Ma 3. 121 piṭṭhe.

3. Uccijjati (Syā)

4. Tassa suttassa (Syā)

5. Attho pana (Sī, Syā)

itarassa. **Natthi lokiyā saddhā**ti-ādi yasmā lokiyāpi saddhādayova dhammā adhipatyaṭṭhena indriyaṃ, na saddhādīhi aññaṃ saddhindriyādi nāma atthi, tasmā lokiyānampi saddhādīnaññeva saddhindriyādibhāvadassanattamaṃ vuttaṃ. **Atthi lokiyo manoti**-ādi yathā te lokiyāpi manādayo dhammā manindriyādīni, evaṃ lokiyā saddhādayopi saddhindriyānīti upamāya tassatthassa vibhāvanattamaṃ vuttaṃ. Sesamettha yathāpālimeva niyyātīti.

Indriyakathāvaṇṇanā.

Ekūnavīsatiṃ vaggo.

20. Vīsativagga

1. Asañciccakathāvaṇṇanā

857-862. Idāni asaṅciccakathā nāma hoti. Tattha “ānantariyavatthūni nāma garūni bhāriyāni, tasmā asaṅciccāpi tesu vatthūsu vikopitesu ānantariko hoti”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi ekaccānaṃ Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya **asaṅciccā**ti pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yasmā ānantariyakammaṃ nāma kammaṭṭhappattaṃ, yadi ca asaṅcicca kammaṭṭhābhedo siyā, avasesā paṇātipātādayopi asaṅcicca bhavēyyun”ti codanattamaṃ **asaṅcicca paṇā**ti hantvāti-ādimāha. Itaro tathārūpāya laddhiyā abhāvena paṭikkhipati. Sesaṃ yathāpālimeva niyyātīti. **Na vattabbaṃ mā**tughātakoti pucchā paravādissa, rogapaṭikārādikāle¹ asaṅcicca ghātaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Nanu mātā jīvita** voropitāti pañhepi asaṅcicca voropitaṃ sandhāya paṭiññā sakavādisseva. Evaṃ adhippāyaṃ pana aggahetvā hañcīti laddhipaṭiṭṭhāpanaṃ itarassa, taṃ ayoniso paṭiṭṭhāpitattā appaṭiṭṭhitameva. Pitughātakādīsopi eseva nayo. Saṃghabhedake pana dhammasaññiṃ sandhāya **saṃghabhedo ānantarikoti** pucchā sakavādissa, “saṃghaṃ samaggaṃ bhettvāna,

1. Rogatikicchākārādikāle (Syā)

kappaṃ nirayamhi paccatī”ti vacanaṃ ayoniso gahetvā paṭiññā paravādissa. Puna **sabbeti** puṭṭho sakapakkhe dhammasaññim sandhāya paṭikkhipati, parapakkhe dhammasaññim sandhāya paṭijānāti. **Dhammasaññīti** pañhadvayepi eseva nayo. **Nanu vuttaṃ Bhagavatāti** suttaṃ ekanteneva dhammavādissa ānatarikabhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. **Āpāyiko nerayikoti** gāthāyapi adhammavādīyeve adhippeto. Itaro pana adhippāyaṃ aggahetvā laddhiṃ paṭiṭṭhapeti. Sā ayoniso paṭiṭṭhāpitattā apatiṭṭhitāyevāti.

Asañciccakathāvaṇṇanā.

2. Ñāṇakathāvaṇṇanā

863-865. Idāni ñāṇakathā nāma hoti. Tattha duvidhaṃ ñāṇaṃ lokiyañca lokuttarañca. Lokiyaṃ samāpattiñāṇampi hoti dānādivasena pavattaṃ kammassakatañāṇampi, lokuttaraṃ saccaparicchedakaṃ maggañāṇampi phalañāṇampi. Imaṃ pana vibhāgaṃ akatvā “saccaparicchedakameva ñāṇaṃ, na itaraṃ, tasmā natthi puthujjanassa ñāṇaṃ”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Hetuvādānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Paññāti**-ādi ñāṇavevacanadassanatthaṃ vuttaṃ. Tenetaṃ dīpeti—yadi tassa ñāṇaṃ natthi, paññādayopi natthi. Atha paññādayo atthi, ñāṇampi atthi. Kasmā? Paññādīnaṃ ñāṇato anaññattāti, **paṭhamaṃ jhānanti**-ādi samāpattiñāṇassa dassanatthaṃ vuttaṃ. **Dānaṃ dadeyyāti**-ādi kammassakatañāṇassa. **Dukkhaṃ parijānāti**ti lokuttaramaggañāṇameva dīpeti, na ca lokuttarameva ñāṇanti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā.

3. Nirayapālakathāvaṇṇanā

866. Idāni nirayapālakathā nāma hoti. Tattha “niraye nerayikakammāneva nirayapālarūpavasena¹ vadhenti, natthi nirayapālā nāma

1. Nirayapālarūpena (Syā)

sattā”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi tattha nirayapālā na siyūṃ, kammakāraṇāpi na bhavyeyyūṃ. Kāraṇikesu hi sati kāraṇā”ti codetuṃ **natthi nirayesūti**-ādimāha.

867-868. **Atthi manussesūti** paccakkhena nāpanatthaṃ vuttaṃ. Yathā hi manussesu sati kāraṇikesu kāraṇā, evaṃ tatthāpīti ayamettha adhippāyo. **Atthi nirayesūti** pucchā paravādissa, paṭiññā itarassa. **Na Vessabhū nopi ca Pettirājāti** paravādinā sakasamayato suttaṃ ābhataṃ. Taṃ pana sāsanaṇvacarikanti sakavādinā anuññātaṃ. Tattha **Vessabhūti** eko devo. **Pettirājāti** pettivisaye petamahiddhiko. **Somādayo** pākaṭā eva. Idaṃ vuttaṃ hoti—attano kammehi ito paṇunnaṃ¹ paralokaṃ pattaṃ purisaṃ na ete Vessabhū-ādayo hananti. Yehi pana so kammehi tattha paṇunno, tāni sakāni kammāniyeva naṃ tattha hanantīti kammassakataṃ dīpeti, na nirayapālānaṃ abhāvaṃ. Sakavādinā pana **tamenam bhikkhaveti** ābhataṇi suttapadāni nītatthānevāti.

Nirayapālakathāvaṇṇanā.

4. Tiracchānakathāvaṇṇanā

869-871. Idāni tiracchānakathā nāma hoti. Tattha devesu Erāvaṇādayo devaputtā hatthivaṇṇaṃ assavaṇṇaṃ vikubbanti, natthi tattha tiracchānagatā. Yesaṃ pana tiracchānavaṇṇino devaputte disvā “atthi devesu tiracchānagatā”ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “yadi devayoniyaṃ tiracchānagatā siyūṃ, tiracchānayoniyampi devā siyūṃ”ti codetuṃ **atthi tiracchānagatesūti**-ādimāha. **Kiṭṭāti**-ādi yesaṃ so abhāvaṃ icchatī, te dassetuṃ vuttaṃ. **Erāvaṇoti** pañhe tassa atthitāya paṭiññā

1. Panuṇṇaṃ (Sī, Syā)

sakavādissa, na tiracchānagatassa. **Haṭṭhibandhā**ti-ādi “yadi tattha haṭṭhi-ādayo siyūṃ, haṭṭhibandhādayopi siyūṃ”ti codanattamaṃ vuttaṃ. Tattha **yāvasikā**ti yavassa dāyakā. **Kāraṇikā**ti haṭṭhācariyādayo, yehi te nānāvidhaṃ kāraṇaṃ kareyyuṃ. **Bhaddakāra**kāti haṭṭhi-ādīnaṃ bhaddarandhakā. **Na hevanti** tathā anicchanto paṭikkhipatīti.

Tiracchānakathāvaṇṇanā.

5. Maggakathāvaṇṇanā

872-875. Idāni maggakathā nāma hoti. Tattha yesaṃ “pubbeva kho panassa kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supārisuddho hotī”ti¹ idañceva suttaṃ sammāvācākammantājīvānañca cittavippayuttataṃ nissāya “nippariyāyena pañcaṅgikova maggo”ti laddhi seyyathāpi Mahisāsakānaṃ, te sandhāya **pañcaṅgikoti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sammāvācā maggaṅgaṃ, sā ca na maggoti**-ādi parasamayavasena vuttaṃ. Parasamayasmañhi sammāvācādayo maggaṅganti āgatā. Rūpattā pana maggo na hotīti vaṇṇitā. **Sammādiṭṭhi maggaṅganti**-ādi maggaṅgassa amaggatā nāma natthīti dassanattamaṃ vuttaṃ. **Pubbeva kho panassā**ti sutte parisuddhasīlassa maggabhāvanā nāma hoti, na itarassāti āgamanīyapaṭipadāya visuddhibhāvadassanattamaṃ “kāyakammaṃ vacīkammaṃ ājīvo supārisuddho hotī”ti vuttaṃ, na imehi vinā pañcaṅgikabhāvadassanattamaṃ. Tenevāha “evamassāyaṃ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatī”ti. Sakavādinā ābhatasuttaṃ nītatthamevāti.

Maggakathāvaṇṇanā.

6. Nāṇakathāvaṇṇanā

876-877. Idāni nāṇakathā nāma hoti. Tattha dhammacakkapavattane dvādasākārañānaṃ sandhāya “dvādasavatthukaṃ nāṇaṃ lokuttaraṃ”ti yesaṃ laddhi

1. Ma 3. 337 piṭṭhe.

seyyathāpi Pubbaseliyānaṃ¹, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “sace taṃ dvādasavattukam, dvādasahi maggañāṇehi bhavitabban”ti codetum **dvādasā**ti-ādimāha. Itaro maggassa ekattaṃ sandhāya paṭikkhipati, ekekasmiṃ sacce saccañāṇakiccañāṇakatañāṇaṃ vasena ñāṇanānattaṃ sandhāya paṭijānāti. **Dvādasa sotāpattimaggā**ti-ādīsupi eseva nayo. **Nanu vuttaṃ Bhagavatā**ti suttaṃ saddhim pubbabhāgaparabhāgehi ñāṇanānattaṃ dīpeti, na ariyamaggassa dvādasa ñāṇataṃ. Tasmā asādhakanti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā.

Vīsatiṃ vaggero.

Catutthapaṇṇāsako samatto.

21. Ekavīsativavagga

1. Sāsanakathāvaṇṇanā

878. Idāni sāsanakathā nāma hoti. Tattha tisso saṅgītiyo sandhāya “sāsanam navam katan”ti ca “atthi koci Tathāgatassa sāsanam navam karoti”ti ca “labbhā Tathāgatassa sāsanam navam kātun”ti ca yesam laddhi seyyathāpi ekaccānam Uttarāpathakānam, te sandhāya tīsupi kathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Satipaṭṭhānā**ti-ādi sāsanam nāma satipaṭṭhānādayo ceva ariyadhammā, kusālādīnaṃ desanā. Tattha yesam² Bhagavatā desitā satipaṭṭhānādayo, ṭhapetvā te aññesam vā satipaṭṭhānādīnam karaṇena akusālādīnam vā kusālādibhāvakaraṇena sāsanam navamkataṃ nāma bhavēyya, kiṃ taṃ evaṃ kataṃ kenaci, atthi vā koci evaṃ karoti, labbhā vā evaṃ kātunti tīsupi pucchāsu codanattam vuttaṃ. Sesam sabbattha yathāpālimeva niyyātīti.

Sāsanakathāvaṇṇanā.

1. Pubbaseliyāparaseliyānaṃ (Syā)

2. Ye (?)

2. Avivittakathāvaṇṇanā

879-880. Idāni avivittakathā nāma hoti. Tattha yassa puggalassa yo dhammo paccuppanno, so tena avivitto nāmāti idaṃ sakasamaye sannitṭhānaṃ. Yasmā pana puthujjanena tedhātukā dhammā aparīññātā, tasmā so ekakkhaṇeaya sabbehipi tedhātukehi dhammehi avivittoti yesaṃ laddhi seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Phassehīti**-ādi sabbesaṃ phassādīnaṃ ekakkhaṇe pavattidosadasanattamaṃ vuttaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Avivittakathāvaṇṇanā.

10. Saññojanakathāvaṇṇanā

881-882. Idāni saññojanakathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā sabbaṃ Buddhavisayaṃ na jānāti, tasmā tassa tattha avijjāvicikicchāhi appahīnāhi bhavitabbanti saññāya “atthi kiñci saññojanaṃ appahāya arahattappattī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Atthi kiñci sakkāyadiṭṭhīti**-ādi arahato sabbasaṃyojanappahānadassanattamaṃ vuttā. **Sabbaṃ Buddhavisayanti** pañhadvaye arahato sabbaññutaññābhāvena paṭisedho kato, na avijjāvicikicchānaṃ appahānena. Itaro pana tesaṃ appahīnataṃ sandhāya **tena hīti** laddhiṃ paṭiṭṭhapeti. Sā ayoniso paṭiṭṭhāpitattā appaṭiṭṭhitāva hotīti.

Saññājanakathāvaṇṇanā.

11. Iddhikathāvaṇṇanā

883-884. Idāni iddhikathā nāma hoti. Tattha iddhi nāmesā katthaci ijjhati, katthaci na ijjhati, aniccādīnaṃ niccādikaraṇe ekanteneva na ijjhati. Sabhāgasantatiṃ pana parivattetvā visabhāgasanthatikaraṇe vā

sabhāgasantativaseneva ciratarappavattane vā yesaṃ atthāya kariyati, tesaṃ puññādīni kāraṇāni nissāya katthaci ijjhati bhikkhūnaṃ atthāya pāṇiyassa sappikhīrādikaraṇe viya mahādhātunidhāne dīpādīnaṃ cirasantānappavattane viya cāti idaṃ sakasamaye sanniṭṭhānaṃ. Yaṃ pana āyasmā Pilindavaccho rañño pāsādaṃ suvaṇṇantveva adhimucci, taṃ nissāya yesaṃ “atthi adhippāya-iddhī”ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya **atthi adhippāya-iddhī**ti pucchā sakavādissa. Tattha **adhippāya-iddhī**ti adhippāya-iddhī¹, yathādhippāyaṃ ijjhana-iddhīti attho. **Āmantāti** laddhimatte ṭhatvā paṭiññā paravādissa. Atha naṃ aniccādīnaṃ niccādītāya anuyunjitum **niccapaṇṇā rukkhā** hontūti-ādimāha. Sesamettha uttānatthameva. Laddhipatiṭṭhāpane **suvaṇṇo ca paṇāsīti** rañño puññūpanissayena āsi, na kevalaṃ therassa adhippāyeneva. Tasmā asādhakametanti.

Iddhikathāvaṇṇanā.

12. Buddhakathāvaṇṇanā

885. Idāni Buddhakathā nāma hoti. Tattha ṭhapetvā tasmim tasmim kāle sarīravemattataṃ āyuvemattataṃ pabhāvemattatañca sesehi Buddhadhammehi Buddhānaṃ Buddhehi hīnātirekatā nāma natthi. Yesaṃ pana aviseseneva atthāti laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya **atthi Buddhānanti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ Buddhadhammehi anuyunjitum **satipaṭṭhānatoti**-ādimāha. Itaro tesaṃ vasena hīnātirekataṃ apassanto paṭikkhipatiyevāti.

Buddhakathāvaṇṇanā.

13. Sabbadisākathāvaṇṇanā

886. Idāni sabbadisākathā nāma hoti. Tattha catūsu disāsu, heṭṭhā, uparīti samantato lokadhātusannivāsaṃ, sabbalokadhātūsu

1. Adhippāyaṃ iddhi (Sī, Syā)

ca Buddhā atthīti attano vikappasippanṃ uppādetvā “sabbadisāsu Buddhā tiṭṭhanti”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Mahāsaṃghikānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Purattimāyāti** puṭṭho Sakyamuniṃ sandhāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho laddhivasena aññalokadhātuyaṃ ṭhitaṃ sandhāya paṭijānāti. **Kinnāmo so Bhagavāti**-ādi “sace tvaṃ jānāsi¹, nāmādivasena naṃ kathehi”ti codanattamaṃ vuttaṃ. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Sabbadisākathāvaṇṇanā.

14. Dhammakathāvaṇṇanā

887-888. Idāni dhammakathā nāma hoti. Tattha yasmā rūpādayo rūpādisabhāvena niyatā na taṃ sabhāvaṃ vijahanti, tasmā sabbadhammā niyatāti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānañceva ekaccānañca Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya **sabbe dhammāti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ “sace te niyatā, micchattaniyatā vā siyumaṃ sammattaniyatā vā, ito añño niyāmo² nāma natthi”ti codetumaṃ **micchattaniyatāti**-ādimāha. Tattha paṭikkhepo ca paṭiññā ca paravādissa. **Rūpaṃ rūpaṭṭhenāti**-ādi yenatthena niyatāti vadati, tassa vasena codetumaṃ vuttaṃ. Tatrāyaṃ adhippāyo—rūpañhi rūpaṭṭhena niyatanti rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvanti adhippāyena vattabbaṃ, ito aññathā na vattabbaṃ. Kasmā? Rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvā. Rūpasabhāvo hi rūpaṭṭho, rūpasabhāvo ca rūpameva, na rūpato añño. Vedanādihi panassa nānattapaññāpanattham esa vohāro hotīti. Tasmā “rūpaṃ rūpaṭṭhena niyatan”ti vadantena rūpaṃ niyatanti vuttaṃ hoti. Niyatañca nāma micchattaniyataṃ vā siyā sammattaniyataṃ vā, ito añño niyāmo² nāma natthīti. Atha kasmā paṭijānātīti? Atthantaravasena. **Rūpaṃ rūpaṭṭhena niyatanti** ettha hi rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvanti ayamattho. Tasmā paṭijānāti. Ito aññathā panassa niyatattaṃ natthīti puna teneva nayena codetumaṃ

1. Na jānāsi (Sī, Syā, Ka)

2. Niyato (Ka)

micchattaniyatanti-ādimāha. Taṃ sabbaṃ uttānatthameva. **Tena hi rūpanti** laddhipi ayoniso paṭiṭṭhāpitattā appaṭiṭṭhitāva hotīti.

Dhammakathāvaṇṇanā.

15. Kammakathāvaṇṇanā

889. Idāni kammakathā nāma hoti. Tattha “yasmā diṭṭhadhammavedanīyādīni diṭṭhadhammavedanīyaṭṭhādīhi niyatāni, tasmā sabbe kammā niyatā”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sajavādissa, paṭiññā itarassa. **Diṭṭhadhammavedanīyaṭṭhena niyatanti** ettha diṭṭhadhammavedanīyaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṭṭhameva. Sace diṭṭheva dhamme vipākaṃ dātuṃ sakkoti, deti, no ce, ahosikammaṃ nāma hotīti imamatthaṃ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Micchattasammattaniyāmasena¹ panetaṃ aniyatamevāti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Kammakathāvaṇṇanā.

Ekavīsatimo vaggo.

22. Bāvīsativagga

1. Parinibbānakathāvaṇṇanā

892. Idāni parinibbānakathā nāma hoti. Tattha “yasmā arahā sabbaññuvisaye appahīnasamyojanova parinibbāyati, tasmā atthi kiñci samyojanaṃ appahāya parinibbānan”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayamevāti.

Parinibbānakathāvaṇṇanā

1. Micchattaniyāmasena (Syā)

2. Kusalacittakathāvaṇṇanā

894-895. Idāni kusalacittakathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā sativapullappatto parinibbāyantopi sato sampajānova parinibbāti, tasmā kusalacitto parinibbāyatīti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ yasmā kusalacitto nāma puññābhisaṅkhārāṇādivasena hoti, tasmā tenatthena codetuṃ **arahā puññābhisaṅkhāranti**-ādimāha. Sesamettha yathāpālīmeva niyyāti. **Sato sampajāno**ti idaṃ javanakkhaṇe kiriyaśatisampajāññānaṃ vasena asammohamaraṇadīpanatthaṃ vuttaṃ, na kusalacittadīpanatthaṃ. Tasmā asādhakanti.

Kusalacittakathāvaṇṇanā.

3. Āneñjakathāvaṇṇanā

896. Idāni āneñjakathā nāma hoti. Tattha Bhagavā catutthajjhāne ṭhito parinibbāyīti sallakkhetvā “arahā āneñje ṭhito parinibbāyatī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi ekaccānaṃ Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Pakaticitteti** bhavaṅgacitte. Sabbe hi saññino sattā bhavaṅgacitte ṭhatvā¹ bhavaṅgapariyosānena cuticittena kālaṃ karonti. Iti naṃ iminā atthena codetuṃ evamāha. Tattha kiñcāpi catuvokārabhave arahato pakaticittampi āneñjaṃ hoti, ayaṃ pana pañho pañcavokārabhavavasena uddhaṭo. Tasmā **no ca vata re vattabbeti** āha. Sesamettha uttānatthamevāti.

Āneñjakathāvaṇṇanā.

4. Dhammābhisamayakathāvaṇṇanā

897. Idāni dhammābhisamayakathā nāma hoti. Tattha atītabhave sotāpannaṃ mātukucchiyaṃ vasitvā nikkhantaṃ disvā “atthi gabbhaseyyāya

1. Ṭhitā (Sī, Ka)

dhammābhisamayo”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi ekaccānaṃ
 Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha
 naṃ “yadi tattha dhammābhisamayo atthi, dhammābhisamayassa kāraṇehi
 dhammadesanādīhi bhavitabban”ti codetuṃ **atthi gabbhaseyyāya**
dhammadesanāti-ādimāha. **Suttassāti**-ādi bhavaṅgavāraṃ sandhāya vuttaṃ.
 Gabbhaseyyāya hi yebhuyyena bhavaṅgameva pavattati. Teneva satto¹
 kiriyaṃmayappavattābhāvā² sutto, bhāvanānuyogassa abhāvā pamatto,
 kammaṭṭhānapariggāhakānaṃ satisampajaññānaṃ abhāvā muṭṭhassati
 asampajāno nāma hoti, tathārūpassa kuto dhammābhisamayoti.

Dhammābhisamayakathāvaṇṇanā.

5-7. Tissopikathāvaṇṇanā

898-900. Idāni tissopikathā nāma hoti. Tattha acirajātānaṃ pana
 sotāpannānaṃ arahattappattiṃ suppvāsāya ca upāsikāya sattavassikaṃ
 gabbhaṃ disvā “atthi gabbhaseyyāya arahattapattī”ti ca supine
 ākāśagamanādīni disvā “atthi dhammābhisamayo”ti ca “atthi tattha
 arahattapattī”ti ca idhāpi yesaṃ laddhiyo seyyathāpi tesaññeva, te
 sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha
 purimakathāsadisamevāti.

Tissopikathāvaṇṇanā.

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

901-902. Idāni abyākatakathā nāma hoti. Tattha “atthesā bhikkhave
 cetanā, sā ca kho abbohārikā”ti³ vacanato “sabbaṃ supinagatassa cittaṃ
 abyākatan”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi ekaccānaṃ Uttarāpathakānaññeva, te
 sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpālīmeva
 niyyāti. **Supinagatassa cittaṃ abbohārikanti**

1. Sutto (Sī, Syā) 2. Kiriyaṃmayappavattābhāvo (Sī, Syā) 3. Vi 1. 153 piṭṭhe.

idaṃ āpattiṃ sandhāya vuttaṃ. Supinagatassa hi pāṇātipātādivasena kiñcāpi akusalacittaṃ pavattati, vatthuvikopanaṃ pana natthīti na sakkā tattha āpattiṃ paññāpetuṃ. Iminā kāraṇena taṃ abbohārikaṃ, na abyākatattāti.

Abyākatakathāvaṇṇanā.

9. Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā

903-905. Idāni āsevanapaccayakathā nāma hoti. Tattha yasmā sabbe dhammā khaṇikā, na koci muhuttampi ṭhatvā āsevanapaccayaṃ āsevati nāma. Tasmā natthi kiñci āsevanapaccayatā, āsevanapaccayatāya uppannaṃ pana na kiñci atthīti yesaṃ laddhi seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṃ suttavaseneva paññāpetuṃ **nanu vuttaṃ Bhagavatā pāṇātipātoti**-ādi ābhataṃ. Taṃ sabbaṃ uttānatthamevāti.

Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā.

10. Khaṇikakathāvaṇṇanā

906-907. Idāni khaṇikakathā nāma hoti. Tattha yasmā sabbasaṅkhatadhammā aniccā, tasmā ekacittakkhaṇikāyeva. Samānāya hi aniccatāya eko lahuṃ bhijjati, eko cirenāti ko ettha niyāmoti¹ yesaṃ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyāparaseliyānaṃ, te sandhāya **ekacittakkhaṇikā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Citte mahāpathavī**ti-ādīsu tesaṃ tathā saṅghānaṃ apassanto paṭikkhipati. **Cakkhāyatananti**-ādi “yadi sabbe ekacittakkhaṇikā bhaveyyuṃ, cakkhāyatanādīni cakkhuviññānādīhi saddhiṃyeva uppajjitvā nirujjheyyuṃ”ti codanatthaṃ vuttaṃ. Itaro pana automātukucchigatassa viññāṇupattiṃ sandhāya

paṭikkhipati, pavattaṃ sandhāya laddhivasena¹ paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti. **Tena hi ekacittakkhaṇikā**ti yasmā niccā na honti, tasmā ekacittakkhaṇikāti attano ruciyā kāraṇaṃ vadati. Taṃ avuttasadisamevāti.

Khaṇikakathāvaṇṇanā.

Bāvīsatiṃ vaggio.

23. Tevīsativavagga

1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā

908. Idāni ekādhippāyakathā nāma hoti. Tattha kāruṇṇena vā ekena adhippāyena ekādhippāyo, saṃsāre vā ekato bhavissāmāti itthiyā saddhiṃ Buddhapūjādāni katvā paṇidhivasena eko adhippāyo assāti ekādhippāyo, evarūpo dvinnampi janānaṃ ekādhippāyo methuno dhammo paṭisevitabboti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānañceva Vetullakānañca, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpālameva niyyātīti.

Ekādhippāyakathāvaṇṇanā.

2. Arahantavaṇṇakathāvaṇṇanā

909. Idāni arahantavaṇṇakathā nāma hoti. Tattha iriyāpathasampanne ākappasampanne pāpabhikkhū disvā “arahantānaṃ vaṇṇena amanussā methunaṃ dhammaṃ paṭisevantī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi ekaccānaṃ Uttarāpathakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Arahantavaṇṇakathāvaṇṇanā.

1. Laddhivaseneva (Syā)

3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā

910-914. Idāni issariyakāmakārikākathā nāma hoti. Chaddantajātakādīni sandhāya “bodhisatto issariyakāmakārikāhetu vinipātāṃ gacchati, gabbhaseyyaṃ okkamati, dukkarakārikāṃ akāsi, aparantapaṃ akāsi, aññaṃ satthāraṃ uddisī”ti yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṃ paṭhamakathāyaṃ uttānatthameva. Dutiyakathāyaṃ **iddhimāti** yadi issariyakāmakārikāhetu gaccheyya, iddhiyā gaccheyya, na kammavasenāti codanattham vuttaṃ. Itaro pana paṭhamapañhe bhāvanāmayāṃ sandhāya paṭikkhipati, dutiyapañhe puññiddhiṃ sandhāya paṭijānāti. Tatiyakathāyaṃ issariyakāmakārikāhetu nāma dukkarakārikā micchādīṭṭhiyā kariyati. Yadi ca so taṃ kareyya, sassatādīnipi gaṇheyyāti codanattham **sassato lokoti-**ādi vuttaṃ. Catutthakathāyampi eseva nayoti.

Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā.

8. Patirūpakathāvaṇṇanā

915-916. Idāni rāgapatirūpakathā nāma hoti. Tattha mettākaruṇāmudītāyo sandhāya “na rāgo rāgapatirūpako”ti ca issāmacchariyakukkuccāni sandhāya “na doso dosapatirūpako”ti ca hasituppādaṃ sandhāya “na moho mohapatirūpako”ti ca dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahaṃ pesalānaṃ bhikkhūnaṃ anuggahaṃ pāpagarahitaṃ kalyāṇapasamsaṃ āyasmato Pilindavacchassa vasalavādaṃ Bhagavato kheḷāsakavādaṃ¹ moghapurisavādañca sandhāya “na kilesa kilesapatirūpako”ti ca yesaṃ laddhi seyyathāpi Andhakānaṃ, te sandhāya sabbakathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Ayaṃ naṃ yasmā phassādipatirūpakā naphassādayo² nāma natthi, tasmā rāgādipatirūpakā narāgādayopi³

1. Kheḷāsikavādaṃ (Sī, Syā)

2. Phassādipatirūpakānaṃ phassādayo (Sī, Syā)

3. Rāgādipatirūpakānaṃ rāgādayopi (Sī, Syā)

natthīti codetum **atthi na phassoti**-ādimāha. Itaro tesam abhāvā paṭikkhipati. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Patirūpakathāvaṇṇanā.

9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā

917-918. Idāni aparinipphannakathā nāma hoti. Tattha

“Dukkameva hi sambhoti, dukkham tiṭṭhati veti ca.

Nāññatra dukkhā sambhoti, nāññam dukkhā nirujjhatī”ti¹—

Vacanam nissāya dukkhaññeva parinipphannam, sesā khandhāyatanadhātu-indriyadhammā aparinipphannāti yesam laddhi seyyathāpi ekaccānam Uttarapathakānañceva Hetuvādānañca, te sandhāya **rūpaṃ aparinipphannanti** pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha nam “sace rūpaṃ aparinipphannam, na aniccādisabhāvaṃ siyā”ti codetum **rūpaṃ na aniccanti**-ādimāha. Itaro tathārūpaṃ rūpaṃ apassanto paṭikkhipati. Sakavādī **nanu rūpaṃ aniccanti**-ādivacanena tassa ekaṃ laddhiṃ paṭisedhetvā dutiyam pucchanto **dukkhaññeva parinipphannanti**-ādimāha. Athassa tampi laddhiṃ paṭisedhetum **na yadaniccanti**-ādimāha. Tatrāyam adhippāyo—na kevalaṇhi paṭhamasaccameva dukkham, yaṃ pana kiñci aniccaṃ, taṃ dukkameva. Rūpañca aniccaṃ, tasmā tampi parinipphannam. Iti yaṃ tvaṃ vadesi “rūpaṃ aparinipphannam, dukkhaññeva parinipphannan”ti, taṃ no vata re vattabbe “dukkhaññeva parinipphannan”ti. Vedanādimūlikādisupi yojanāsu eseva nayo. Dhammāyatanadhammadhātūsu pana ṭhapetvā nibbānam sesadhammānam vasena aniccatā veditabbā. Indriyāni aniccānevāti.

Aparinipphannakathāvaṇṇanā.

Tevīsatiṃ vaggo.

1. Sam 1. 137 piṭṭhe.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Paṇṇāsakehi catūhi, tihi vaggehi ceva ca.

Saṅgahetvā kathā sabbā, ūnatisatabhedanā.

Kathāvatthuppakaraṇaṃ, kathāmaggesu kovido.

Yaṃ Jino desayi tassa, niṭṭhitā atthavaṇṇanā.

Imaṃ terasamattehi, bhāṇavārehi tantiyā.

Ciraṭṭhitatthaṃ dhammassa, saṅkharontena yaṃ mayā.

Yaṃ pattam kusalam tena, lokoyaṃ sanarāmaro.

Dhammarājassa saddhamma-rasamevādhigacchatūti.

Kathāvatthu-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Yamakappakaraṇaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Saṅkhepeneva devānaṃ, Devadevo surālaye.
Kathāvatthuppakaraṇaṃ, desayitvā raṇaṇjaho.
Yamassa visayātīto, nānāyamakamaṇḍitaṃ.
Abhidhammapakaraṇaṃ, chaṭṭhaṃ chaṭṭhāna desako.
Yamakaṃ ayamāvatta¹, nīlāmalatanūruho.
Yaṃ desayi anupatto, tassa saṃvaṇṇanākkamo.
Idāni yasmā tasmāssa, hoti saṃvaṇṇanā ayanti.

1. Mūlayamaka uddesavāravaṇṇanā

1. Mūlayamakaṃ Khandhayamakaṃ Āyatanayamakaṃ Dhātuyamakaṃ Saccayamakaṃ Saṅkhārayamakaṃ Anusayayamakaṃ Cittayamakaṃ Dhammayamakaṃ Indriyayamakanti imesaṃ dasannaṃ Yamakānaṃ vasena idaṃ pakaraṇaṃ dasavidhena vibhattanti hi vuttaṃ. Tattha yesaṃ dasannaṃ Yamakānaṃ vasena idaṃ pakaraṇaṃ dasavidhena vibhattaṃ, tesañceva imassa ca pakaraṇassa nāmattho tāva evaṃ veditabbo—kenatṭhena Yamakanti? Yugaḷatṭhena. Yugaḷañhi Yamakanti vuccati “yamakapāṭihāriyaṃ yamakasālā”ti-ādīsu viya. Iti yugaḷasaṅkhātānaṃ Yamakānaṃ vasena desitattā imesu dasasu ekekaṃ Yamakaṃ nāma, imesaṃ pana Yamakānaṃ samūhabhāvato sabbampetaṃ pakaraṇaṃ Yamakanti veditabbaṃ.

Tattha mūlavasena pucchāvissajjanaṃ katvā desitattā dasannaṃ tāva sabbapaṭṭhamāṃ Mūlayamakanti vuttaṃ. Tattha uddesavāro niddesavāroti dve vārā

1. Ayamāvatta (Syā)

honti, tesu uddiṭṭhānukkamena niddisitabbattā uddesavāro paṭhamo. Tassa **ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā, ye vā pana kusalamūlā, sabbe te dhammā kusalāti** idaṃ yamakāṃ ādi. Tassa kusalākusalamūlasaṅkhātānaṃ dvinnāṃ atthānaṃ vasena atthayamakanti vā tesaṅṇeva atthānaṃ vasena anulomapaṭilomato pavattapāḷidhammavasena dhammayamakanti vā anulomapaṭilomato pavattapucchāvasena pucchāyamakanti vā tidhā yamakabhāvo veditabbo. Sesesupi eseva nayo.

Idāni imesaṃ yamakānaṃ vasena desite imasmiṃ Mūlayamake uddesavarassa tāva nayayamakapucchā-atthavārappabhedavasena Pāḷivavatthānameva evaṃ veditabbaṃ—Kusalattikamātikāya hi “kusalā dhammā”ti idaṃ ādipadaṃ nissāya mūlanayo mūlamūlanayo mūlakanayo mūlamūlakanayoti ime cattāro nayā honti. Tesāṃ ekekasmimṃ naye mūlayamakaṃ ekamūlayamakaṃ aññamaññamūlayamakanti tīpi tīpi yamakāni. Evaṃ catūsu navesu dvādasa yamakāni, ekekasmimṃ yamake anulomapaṭilomavasena dve dve pucchāti catuvīsati pucchā, ekekāya pucchāya sanniṭṭhānasamsayavasena dve dve atthāti aṭṭhacattālīsa atthāti.

Tattha **ye keci kusalā dhammā**ti kusalesu “kusalā nu kho, na kusalā nu kho”ti sandehābhāvato imasmiṃ pade sanniṭṭhānattho veditabbo. **Sabbe te kusalamūlā**ti “sabbe te kusalā dhammā kusalamūlā nu kho, nanu kho”ti evaṃ vimativasena pucchitattā imasmiṃ pade saṃsayattho veditabbo. So ca kho veneyyānaṃ saṃsayatṭhāne saṃsayadīpanatthaṃ vutto, Tathāgatassa pana saṃsayo nāma natthi. Ito paresupi pucchāpadesu eseva nayo.

Yathā ca kusalapadaṃ nissāya ime cattāro nayā, ekekasmimṃ naye tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena dvādasa yamakāni, ekekasmimṃ yamake dvinnāṃ dvinnāṃ pucchānaṃ vasena catuvīsati pucchā, ekekāya pucchāya dvinnāṃ dvinnāṃ atthānaṃ vasena aṭṭhacattālīsa atthā ca honti, akusalapadaṃ nissāyapi tatheva, abyākatapadaṃ nissāyapi tatheva, tīpi pi padāni ekato katvā niddiṭṭhaṃ nāmapadaṃ nissāyapi tathevāti Kusallattikamātikāya catūsu padesu sabbepi¹ soḷasa nayā aṭṭhacattālīsa

1. Sabbesupi (Syā)

yamakāni channavuti pucchā dvenavutisatāṃ atthā ca uddesavasena vuttāti veditabbā. Ettāvataṃ mūlavāro nāma paṭhamāṃ uddiṭṭho hoti.

Tato param **ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalahetūti**-ādayo tasseva Mūlavārassa vevacanavasena nava vārā uddiṭṭhā. Iti Mūlavāro Hetuvāro Nidānavāro Sambhavavāro Pabhavavāro Samuṭṭhānavāro Āhāravāro Ārammaṇavāro Paccayavāro Samudayavāroti sabbepi dasa vārā honti. Tattha Mūlavāre āgataparicchedeneva sesesupi nayādayo veditabbāti sabbesupi dasasu vāresu saṭṭhisatanayā asīti-adhikāni cattāri yamakasatāni saṭṭhi-adhikāni navapucchāsātāni vīsādhikāni ekūnavīsati atthasātāni ca uddiṭṭhānīti veditabbāni. Evaṃ tāva uddesavāre nayayamakapucchā-atthavārappabhedavasena Pāḷivavattthānameva veditabbam.

Mūlaṃ hetu nidānañcāti gāthā dasannampi vārānaṃ uddānagāthā nāma. Tattha mūlādīni sabbānīpi kārāṇavevacanāneva. Kārāṇāñhi patiṭṭhānaṭṭhena mūlaṃ, attano phalanipphādanattham hinoti pavattatīti hetu, handa naṃ gaṇhāthāti dassentam viya attano phalaṃ nideṭīti nidānaṃ, etasmā phalaṃ sambhotīti¹ sambhavo, pabhavatīti pabhavo, samuṭṭhāti ettha phalaṃ, etena vā samuṭṭhātīti samuṭṭhānaṃ, attano phalaṃ āharatīti āhāro, appaṭikkhipitabbena attano phalena ālambiyatīti ālambaṇaṃ, etaṃ paṭicca appaṭikkhipitvā phalaṃ eti pavattatīti paccayo, etasmā phalaṃ samudetīti samudayo. Evametesam padānaṃ vacanattho veditabbo.

Uddesavāraṇṇanā.

Niddesavāraṇṇanā

50. Idāni **yekeci kusalā dhammāti**-ādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha **ye kecīti**-anavasesavacanaṃ. **Kusalā dhammāti** Kusalattikassa padabhājane vuttalakkaṇā anavajjasukhavipākā kusalasabhāvā. **Sabbe te kusalamūlāti** kim te sabbeyeva kusalamūlāti pucchati.

1. Sambhavatīti (Syā)

tīṇeva kusalamūlānīti na te sabbe kusalamūlāni, alobhādīni pana tīṇi eva kusalamūlānīti attho. **Avasesā kusalā dhammā na kusalamūlāti** avasesā phassādayo kusalā dhammā kusalamūlāni nāma na honti. Atha vā avasesā phassādayo kusalā dhammāyeva nāma, na kusalamūlānīti attho. **Ye vā pana kusalamūlāti** ye vā pana paṭhamapucchāya dutiyapadena kusalamūlāti tayo alobhādayo gahitā. **Sabbe te dhammā kusalāti** kiṃ te sabbe tayopi dhammā kusalāti pucchati. **Āmantāti** sabbesampi kusalamūlānaṃ kusalabhāvaṃ sampaṭicchanto āha. Ayaṃ tāva mūlanaye mūlayamakassa attho. Iminā upāyena sabbapucchāsu vissajjananayo veditabbo. Yaṃ pana yattha visesamattaṃ atthi, tadeva vaṇṇayissāma.

51. Ekamūlayamake tāva **sabbe te kusalamūlena ekamūlāti** gaṇanaṭṭhena ekamūlakaṃ aggahetvā samānaṭṭhena gahetabbā. Ayañhettha attho—sabbe te kusalamūlena samānamūlā, yaṃ phassassa mūlaṃ, tadeva vedanādīnanti. Atha nesaṃ tathābhāvaṃ sampaṭicchanto **āmantāti** āha. **Kusalasamuṭṭhānanti** kusalacittasamuṭṭhānarūpaṃ dassitaṃ. **Ekamūlanti** alobhādīnā kusalamūlena samānamūlaṃ. Yatheva hi phassādīnaṃ alobhādayo hetupaccayattā mūlaṃ, tathā taṃsamūṭṭhānarūpassāpi, kusalaalakhaṇābhāvena pana taṃ na kusalaṃ.

52. Aññaṃaññayamake “yekeci kusalā”ti apucchitvā **yekeci kusalamūlena ekamūlāti** pucchā katā, kasmā? Imināpi byañjanena tassevatthassa sambhavato. **Kusalamūlānīti** idaṃ purimassa visesanaṃ. “Mūlāni yāni ekato uppajjantī”ti hi vuttaṃ, tāni pana kusalamūlānipi honti akusala-abyākatamūlānipi, idha kusalamūlānīti visesadassanattamidaṃ vuttaṃ. **Aññaṃaññamūlāni cāti** aññaṃaññaṃ hetupaccayena paccayā hontīti attho. Tasseva paṭilomapucchāya “sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā”ti avatvā **sabbe te dhammā kusalāti** vuttaṃ, kasmā? Atthavisesābhāvato. Kusalamūlena ekamūlāti hi pucchāya katāya “mūlāni yāni ekato uppajjantī”ti heṭṭhā vuttanayeneva vissajjanaṃ kātabbhaṃ bhaveyya, evaṃca sati atthavisesābhāvo hoti. Tasmā tathā

akatvā evaṃ pucchā katā. Iminā upāyena mūlamūlanayādīsupi aññamaññamūlayamake pucchāviseso veditabbo.

53-55. Mūlamūlanaye **sabbe te kusalamūlamūlā**ti sabbe te kusalamūlasaṅkhātā mūlāti pucchati. **Ekamūlamūlā**ti samānatṭhena ekameva mūlamūlaṃ etesanti ekamūlamūlā. **Aññamaññamūlamūlā**ti aññamaññassa mūlaṃ aññamaññamūlaṃ, aññamaññamūlaṃ hetupaccayaṭṭhena mūlaṃ etesanti aññamaññamūlamūlā.

56. Mūlakanaye **kusalamūlakā**ti hetupaccayaṭṭhena kusalaṃ mūlaṃ etesanti kusalamūlakā.

57-61. Mūlamūlakanaye **kusalamūlamūlakā**ti kusalānaṃ mūlaṃ kusalamūlaṃ, hetupaccayaṭṭheneva kusalamūlaṃ mūlaṃ etesanti kusalamūlamūlakāti. Ayaṃ tāva kusalapadaṃ nissāya nayayamakapucchāsu visesattho.

62-73. **Akusalapadā**dīsupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso, **ahetukaṃ akusalanti** vicikicchāya ceva uddhaccena ca sampayuttaṃ mohaṃ sandhāya vuttaṃ.

74-85. **Ahetukaṃ abyākatanti** aṭṭhārasa cittuppādā rūpaṃ nibbānaṃ. **Abyākatamūlena na ekamūlanti** idha pana ṭhapetvā sahetuka-abyākatasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ sesaṃ labbhati. Sahetuka-abyākatasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ abyākatamūlena ekamūlaṃ hoti, taṃ abbohārikaṃ katvā ekato labbhamānakavaseneva cetāṃ vissajjanaṃ kataṃ.

86-97. **Nāmā dhammā**ti nāmasaṅkhātā dhammā, te atthato cattāro arūpino khandhā nibbānaṃ. **Naveva nāmamūlānī**ti kusalākusala-abyākatamūlavasena nava mūlāni. **Ahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlena na ekamūlanti** ahetukaṃ sabbampi aṭṭhārasa cittuppādā vicikicchuddhaccasampayutta moha nibbānasaṅkhātāṃ nāmaṃ nāmamūlena na ekamūlaṃ. Na hi taṃ tena saddhiṃ uppajjati.

Sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlenāti padepi sahetukaṃ nāmaṃ nāmamūlenāti attho. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Mūlavāraṇṇanā.

98-99. Hetuvārādīsupi imināvupāyena attho veditabbo. **Mūlaṃ hetu nidānañcā**ti gāthā yathānidḍiṭṭhānaṃ dasannampi vārānaṃ puna uddānavaseneva vuttāti.

Mūlayamakavaṇṇanā.

2. Kandhayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā

1. Idāni Mūlayamake desiteyeva kusalādidhamme khandhavasena saṅgaṇhitvā Mūlayamakānantaraṃ desitassa Kandhayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha Pāḷivavatthānaṃ tāva evaṃ veditabbaṃ—imasmiñhi Kandhayamake tayo mahāvārā honti paṇṇattivāro pavattivāro Pariññāvāroti. Tesu Paṇṇattivāro khandhānaṃ nāmābhidhānasodhanavaseneva gatattā paṇṇattivāroti vuccati. Pavattivāro tena sodhitanāmābhidhānānaṃ khandhānaṃ uppādanīrodhavasena pavattiṃ sodhayamāno gato, tasmā Pavattivāroti vuccati. Pariññāvāro iminānukkamena pavattānaṃ khandhānaṃ saṅkhepeneva tisso pariññā dīpayamāno gato, tasmā pariññāvāroti vuccati. Tattha Paṇṇattivāro uddesaniddesavasena dvīhākārehi vavatthito. Itaresu viṣum uddesavāro natthi, ādito paṭṭhāya pucchāvissajjanavasena ekadhā vavatthitā¹. Tattha **pañcakkhandhā**tipadaṃ ādiṃ katvā yāva **na khandhā na saṅkhārā**ti padaṃ, tāva Paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo. Pucchāvāroti taseva nāmaṃ. Tattha **pañcakkhandhā**ti ayaṃ yamakavasena pucchitabbānaṃ khandhānaṃ uddeso. **Rūpakkhando -pa- viññāṇakkhandho**ti tesaññeva pabhedato nāmavavatthānaṃ.

1. Vavatthito (Syā)

2-3. Idāni imesaṃ khandhānaṃ vasena Padasodhanavāro Padasodhanamūlacakkavāro Suddhakhandhavāro Suddhakhandhamūlacakkavāroti cattāro nayavārā honti. Tattha **rūpaṃ rūpakkkhandho, rūpakkkhandho rūpanti**-ādinā nayena padameva sodhetvā gato Padasodhanavāro nāma, so anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha Anulomavāre “rūpaṃ rūpakkkhandho, rūpakkkhandho rūpan”ti-ādīni pañca yamakāni, Paṭilomavārepi “na rūpaṃ na rūpakkkhandho, na rūpakkkhandho na rūpan”ti-ādīni pañceva. Tato paraṃ tesaññeva Padasodhanavāre sodhitānaṃ khandhānaṃ “rūpaṃ rūpakkkhandho, khandhā vedanākkhandho”ti-ādinā nayena ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri cakkāni bandhitvā gato padasodhanamūlakānaṃ cakkānaṃ atthitāya Padasodhanamūlacakkavāro nāma, sopi anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha Anulomavāre “rūpaṃ rūpakkkhandho, khandhā vedanākkhandho”ti-ādīni ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri katvā vīsati yamakāni, Paṭilomavārepi “na rūpaṃ na rūpakkkhandho, na khandhā na vedanākkhandho”ti-ādīni vīsatimeva.

Tato paraṃ **rūpaṃ khandho, khandhā rūpanti**-ādinā nayena suddhakhandhavaseneva gato Suddhakhandhavāro nāma. Tattha **khandhā rūpanti**-ādīsu khandhā rūpakkkhandho, khandhā vedanākkhandhoti attho gahetabbo. Kasmā? Niddesavāre evaṃ bhājitattā¹. Tattha hi “rūpaṃ khandhoti, āmantā. Khandhā rūpakkkhandhoti? Rūpakkkhandho khandho ceva rūpakkkhandho ca, avasesā khandhā na rūpakkkhandho”ti evaṃ “khandhā rūpan”ti-ādīnaṃ khandhā rūpakkkhandhoti-ādinā nayena padaṃ uddharitvā attho vibhatto. Teneva ca kāraṇenesa Suddhakhandhavāroti vutto. Vacanasodhane viya hi ettha na vacanaṃ² pamāṇaṃ. Yathā yathā pana suddhakhandhā labbhanti, tathā tathā atthova pamāṇaṃ. Parato āyatanayamakādīsopi eseva nayo. Esopi ca Suddhakhandhavāro anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha Anulomavāre “rūpaṃ khandho, khandhā rūpan”ti-ādīni pañca yamakāni, Paṭilomavārepi “na rūpaṃ na khandho, na khandhā na rūpan”ti-ādīni pañceva.

Tato paraṃ tesaññeva suddhakhandhānaṃ **rūpaṃ khandho, khandhā vedanā**ti-ādinā nayena ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri cakkāni bandhitvā gato suddhakhandhamūlakānaṃ cakkānaṃ atthitāya Suddhakhandhamūlacakkavāro nāma.

1. Vibhajitattā (Syā)

2. Khandhāti vacanaṃ (Syā)

Tattha **khandhā vedanā**ti-ādīsu¹ khandhā vedanākkhandhoti-ādinā nayena attho veditabbo. Itarathā niddesavārena saddhiṃ virodho hoti. Sopi anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha Anulomavāre “rūpaṃ khandho, khandhā vedanā”ti-ādīni ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri katvā vīsati yamakāni, Paṭilomavārepi “na rūpaṃ na khandho, na khandhā na vedanā”ti-ādīni vīsati meva. Evaṃ tāva ekena yamakasatena dvīhi pucchāsatehi ekekapucchāya sanniṭṭhānasamśayavasena dve dve atthe katvā catūhi ca atthasatehi paṭimaṇḍito Paṇṇattivārassa uddesavāro veditabboti.

Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā.

1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā

26. Idāni **rūpaṃ rūpakkkhandhoti**-ādinā nayena niddesavāro āradhho. Tattha **rūpaṃ rūpakkkhandhoti** yaṃkiñci rūpanti vuccati, sabbaṃ taṃ rūpaṃ rūpakkkhandhoti vacanasodhanatthaṃ pucchati. **Piyarūpaṃ sātārūpaṃ rūpaṃ na rūpakkkhandhoti** yaṃ “piyarūpaṃ sātārūpan”ti ettha rūpan”ti vuttaṃ, taṃ rūpameva, na rūpakkkhandhoti attho. **Rūpakkkhandho rūpañceva rūpakkkhandho cāti** yo pana rūpakkkhandho, so rūpantipi rūpakkkhandhotipi vattuṃ vaṭṭatīti attho. **Rūpakkkhandho rūpanti** ettha pana yasmā rūpakkkhandho niyameneva rūpanti vattabbo, tasmā **āmanta**ti āha. Iminā upāyena sabbavissajjanesu attho veditabbo. Yo pana yattha viśeso bhavissati, tattheva taṃ vaṇṇayissāma. Saññāyamake tāva **diṭṭhisaññā**ti “papañcasaññā”ti-ādīsu āgatā diṭṭhisaññā. Saṅkhārayamake **avasesā saṅkhārā**ti “aniccā vata saṅkhārā”ti-ādīsu āgatā saṅkhārakkhandhato avasesā saṅkhatadhammā. Paṭilomavārepi eseṃa nayoti.

Padasodhanavāro niṭṭhito.

28. Padasodhanamūlacakkavāre **khandhā vedanākkhandhoti** yekeci khandhā, sabbe te vedanākkhandhoti pucchati. Sesapucchāsupi eseṃa nayo. Paṭilome **na khandhā na vedanākkhandhoti** ettha ye paññattinibbānasāṅkhātā

dhammā khandhā na honti, te yasmā vedanākkhandhopi na honti, tasmā **āmantāti** āha. Sesavissajjanesupi eśeva nayoti.

Padasodhanamūlacakkavāro niṭṭhito.

38. Suddhakhandhavāre **rūpaṃ khandhoti** yaṃkiñci rūpanti vuttaṃ, sabbaṃ taṃ khandhoti pucchati. Tattha yasmā piyarūpasātarūpasaṅkhātāṃ vā rūpaṃ hotu bhūtopādārūpaṃ vā, sabbaṃ pañcasu khandhesu saṅghaṃ gacchateva, tasmā **āmantāti** paṭijānāti. Dutiyapade “khandhā rūpaṃ”ti pucchitabbe yasmā rūpantivacanena rūpakkkandhova adhippeto, tasmā vacanaṃ anādiyitvā atthavasena pucchanto **khandhā rūpakkkandhoti** āha. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Parato āyatanayamakādīnaṃ niddesavārepi eśeva nayo. **Saññā khandhoti** etthāpi diṭṭhisaññā vā hotu saññā eva vā, sabbāyapi khandhabhāvato āmantāti vuttaṃ. **Saṅkhārā khandhoti** padepi eśeva nayo. Kandhavinimuttako hi saṅkhāro nāma natthi.

39. Paṭilome **na rūpaṃ na khandhoti** yaṃ dhammajātaṃ rūpaṃ na hoti, taṃ kandhopi na hotīti pucchati. Vissajjane paṇassa **rūpaṃ ṭhapetvā avasesā khandhā na rūpaṃ khandhāti** rūpato aññe vedanādayo khandhā rūpameva na honti, khandhā pana hotīti attho. **Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesāti** pañcakkandhavinimuttaṃ nibbānañceva paññatti ca. Ito aresupi avasesāti padesu eśeva nayoti.

Suddhakhandhavāro niṭṭhito.

40-44. Suddhakhandhamūlacakkavāre **rūpaṃ khandhoti**-ādīnaṃ heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabboti.

Suddhakhandhamūlacakkavāro niṭṭhito.

Paṇṇattinidesavāravaṇṇanā.

2. Pavattivāraṇṇanā

50-205. Idāni **yassa rūpakkhandhoti**-ādinā nayena Pavattivāro āraddho. Kasmā panettha uddesavāro na vuttoti? Heṭṭhā dassitanayattā. Paṇṇattivārasmiñhi uddesavāre nayo dassito, tena pana nayena sakkā so idha avuttopi jānitunti taṃ avatvā niddesavārova āraddho. Imasmim pana Pavattivārasaṅkhāte mahāvāre Uppādavāro Nirodhavāro Uppādanirodhavāroti tayo antaravārā honti. Tesu paṭhamo dhammānaṃ uppādalakkhaṇassa dīpitattā **Uppādavāro**ti vuccati, dutiyo tesaññeva nirodhalakkhaṇassa dīpitattā **Nirodhavāro**ti vuccati, tatiyo ubhinnampi lakkhaṇaṃ dīpitattā **Uppādanirodhavāro**ti vuccati. Uppādavārena cettha dhammānaṃ uppajjanākārova dīpito, Nirodhavārena “uppannaṃ nāma niccaṃ natthi”ti tesaññeva aniccatā dīpitā, Uppādanirodhavārena tadubhayaṃ.

Tattha Uppādavāre tāva tiṇṇaṃ addhānaṃ vasena cha kālabhedā honti—paccuppanno atīto anāgato paccuppannenātīto paccuppannenānāgato atītenānāgato. Tesu **yassa rūpakkhandho uppajjati**ti paccuppannābhidhānavasena paccuppanno veditabbo, so paccuppannaṃ dhammānaṃ paccakkhato gahetabbattā ativiya suviññeyyoti paṭhamaṃ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjitthāti** atītābhidhānavasena atīto veditabbo, so paccakkhato anubhūtapubbānaṃ atītadhabbānaṃ anumānena anāgatehi suviññeyyatarattā dutiyaṃ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjissati**ti anāgatābhidhānavasena anāgato veditabbo, so paccakkhato ca anubhūtapubbavasena ca gahitadhammānumānena “anāgatepi evarūpā dhammā uppajjissanti”ti gahetabbato tatiyaṃ vutto.

Yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjitthāti paccuppanna saddhiṃ atītābhidhānavasena paccuppannenātīto veditabbo, so missakesu tīsu suviññeyyatarattā catutthaṃ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjissati**ti paccuppanna saddhiṃ anāgatābhidhānavasena paccuppannenānāgato veditabbo, so paccakkhato gahetabbānaṃ dhammānaṃ atthitāya atthato suviññeyyataroti pañcamaṃ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjittha tassa vedanākkhandho uppajjissati**ti

atītena saddhiṃ anāgatābhidhānavasena atītenānāgato veditabbo, so purimehi duviññeyyoti chaṭṭhaṃ vutto.

Evametesu chasu kālabhedesu yvāyaṃ paṭhamo paccuppanno, tattha puggalato okāsato puggalokāsatoti tayo vārā honti. Tesu **yassāti** puggalavasena khandhānaṃ uppattidīpano **Puggalavāro, yatthāti** okāsavasena khandhānaṃ uppattidīpano **Okāsavāro, yassa yatthāti** puggalokāsavasena khandhānaṃ uppattidīpano **Puggalokāsavāro**. Ime pana tayopi vārā paṭhamāṃ anulomanayena niddisitvā pacchā paṭilomanayena niddiṭṭhā. Tesu “uppajjati uppajjittha uppajjissatī”ti vacanato uppattidīpano anulomanayo, “nuppajjati nuppajjittha nuppajjissatī”ti vacanato anuppattidīpano paṭilomanayo.

Tattha paccuppannakāle tāva Puggalavārassa anulomanaye “yassa rūpakkkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjati, yassa vā pana vedanākkhandho uppajjati tassa rūpakkkhandho uppajjati. Yassa rūpakkkhandho uppajjati tassa saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho uppajjati, yassa vā pana viññāṇakkhandho uppajjati tassa rūpakkkhandho uppajjati”ti evaṃ rūpakkkhandhamūlakāni cattāri yamakāni, “yassa vedanākkhandho uppajjati tassa saññākkhandho uppajjati”ti-ādinā nayena vedanākkhandhamūlakāni tīṇi, saññākkhandha mūlakāni dve, saṅkhārakkhandhamūlakam ekanti aggahitaggahaṇena dasa yamakāni honti.

Tattha rūpakkkhandhamūlakesu catūsu ādito ekameva vissajjitam, sesāni tena sadisavissajjanānīti tantiyā lahubhāvattham saṅkhittāni. Vedanākkhandhādīmūlakesupi āmantāti ekasadisameva vissajjanaṃ, tasmā tānīpi tantiyā lahubhāvattham saṅkhittānevāti evametāni paccuppannakāle Puggalavāre anulomanaye ekayamakavissajjaneneva dasa yamakāni vissajjitāni nāma hontīti veditabbāni. Yatha ca Puggalavāre dasa, evaṃ Okāsavāre dasa, Puggalokāsavāre dasāti paccuppannakāle tīsu vāresu anulomanaye tiṃsa yamakāni honti. Yathā ca anulomanaye, evaṃ paṭilomanayepīti sabbānīpi paccuppannakāle

saṭṭhi yamakāni honti. Tesu¹ vīsapucchāsataṃ cattārīsāni ca dve atthasatāni hontīti veditabbāni. Evaṃ sesesupi pañcasu kālabhedesu puggalādibhedato anulomapaṭilomanayavasena cha cha vārā. Ekekasmim vāre dasa dasa katvā saṭṭhi saṭṭhi yamakānīti tīṇi yamakasatāni, tāni purimehi saddhim saṭṭhādhikāni tīṇi yamakasatāni vīsādhikāni sattapucchāsatāni cattārīsāni ca cuddasa atthasatāni honti. Idaṃ tāva Uppādavāre Pālivavatthānaṃ. Yathā ca Uppādavāre, tathā Nirodhavārepi Uppādanirodhavārepīti sabbasmimpi Pavattimahāvare asīti yamakasahassaṃ, saṭṭhisatādhikāni dve pucchāsahassāni, vīsaṃ tisatādhikāni ca² cattāri atthasahassāni veditabbāni.

Pāli pana Uppādavāre Nirodhavāre ca tīsu asammissakakālabhedesu tasmim tasmim vāre ekekameva yamakaṃ vissajjetvā saṃkhittā. Tīsu missakakālabhedesu “yassa vedanākkhandho uppajjati tassa saññākkhandho uppajjitthā”ti-ādinā nayena vedanākkhandhādimūlakesupi ekaṃ yamakaṃ vissajjitam. Uppādanirodhavāre pana chasupi kālabhedesu taṃ vissajjitameva. Sesāni tena samānavissajjanattā saṃkhittānīti idaṃ sakalepi Pavattimahāvare Pālivavatthānaṃ.

Atthavinicchayatthaṃ panassa idaṃ lakkhaṇaṃ veditabbaṃ—
 imasmiñhi Pavattimahāvare catunnaṃ pañhānaṃ pañca vissajjanāni sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitvā atthavinicchayo veditabbo. Tattha purepañho pacchāpañho paripuṇṇapañho moghapañhoti ime cattāro pañhā nāma. Ekekasmīñhi yamake dve dve pucchā, ekekapucchāyapi dve dve padāni. Tattha yāya pucchāya vissajjane ekeneva padena gahitakkhandhassa uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṃ **purepañho** nāma. Yāya pana pucchāya vissajjane dvīhipi padehi gahitakkhandhānaṃ uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṃ **pacchāpañho** nāma. Yāya pana pucchāya vissajjane ekenapi padena gahitakkhandhassa dvīhipi padehi gahitakkhandhānaṃ uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṃ **paripuṇṇapañho** nāma. Yāya pana pucchāya vissajjane paṭikkhepo vā paṭisedho vā labbhati, ayaṃ **moghapañho** nāma. Yasmā panesa adassiyamāno na sakkā jānitum, tasmā naṃ dassayissāma.

1. Tesam (Ka)

2. Vīsatitīsatādhikāni ca (Syā)

“Yattha rūpakkkhandho nuppajjati tattha vedanākkhandho nuppajjati”ti pucchāya tāva uppajjati imasmim vissajjane ekeneva padena gahitassa vedanākkhandhassa uppādo labbhati, iti ayañceva añño ca evarūpo pañho purepañhoti veditabbo. “Yassa rūpakkkhandho uppajjittha tassa vedanākkhandho uppajjitthā”ti pucchāya pana “āmantā”ti imasmim vissajjane dvīhi padehi gahitānaṃ rūpavedanākkhandhānaṃ yassa kassaci sattassa atīte uppādo labbhati, iti ayañceva añño ca evarūpo pañho pacchāpañhoti veditabbo.

“Yassa rūpakkkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjati”ti imāya pana paṭhamapucchāya “asaññasattaṃ upapajjantānaṃ”ti-ādike imasmim vissajjane “asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkkhandho uppajjati no ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjati”ti imasmim koṭṭhāse ekeneva padena gahitassa rūpakkkhandhassapi uppādo labbhati, “pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesaṃ rūpakkkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjati”ti imasmim koṭṭhāse dvīhipi padehi saṅgahitānaṃ rūpavedanākkhandhānampi uppādo labbhati, iti ayañceva añño ca evarūpo pañho paripuṇṇapañhoti veditabbo. Purepacchāpañhotipi etasseva nāmaṃ. Etassa hi vissajjane purimakotṭhāse ekena padena saṅgahitassa rūpakkkhandhasseva uppādo dassito. Dutiyakotṭhāse dvīhi padehi saṅgahitānaṃ rūpavedanākkhandhānaṃ. Imināyeva ca lakkhaṇena¹ yattha ekena padena saṅgahitassa khandhassa uppādo vā nirodho vā labbhati, so purepañhoti vutto. Yattha dvīhipi padehi saṅgahitānaṃ khandhānaṃ uppādo vā nirodho vā labbhati, so pacchāpañhoti vutto.

“Yassa rūpakkkhandho nuppajjittha, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā”ti imāya pana pucchāya “natthi”ti imasmim vissajjane paṭikkhepo labbhati. “Yassa rūpakkkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho nirujjati”ti pucchāya “no”ti imasmim vissajjane paṭisedho labbhati, tasmā ayañceva duvidho añño ca evarūpo pañho moghapañhoti veditabbo. Tucchapañhotipi vuccati. Evaṃ tāva cattāro pañhā veditabbā.

Paḷigatiyā vissajjanaṃ paṭivacanavissajjanaṃ sarūpadassanena vissajjanaṃ paṭikkhepena vissajjanaṃ paṭisedhena vissajjananti imāni pana pañca vissajjanāni

1. Iminā nayena ca lakkhaṇena ca (Syā)

nāma. Tattha yaṃ vissajjanam Pāḷipadameva hutvā attham vissajjeti, idaṃ **Pāḷigatiyā vissajjanam** nāma, taṃ purepañhe labbhati. “Yattha rūpakkkhandho nuppajjati tattha vedanākkhandho nuppajjati”ti hi pañhe uppajjati idaṃ vissajjanam Pāḷipadameva hutvā attham vissajjayamānam gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu Pāḷigatiyā vissajjanam veditabbaṃ. Yaṃ pana vissajjanam paṭivacanabhāvena attham vissajjeti, idaṃ **paṭivacanavissajjanam** nāma, taṃ pacchāyañhe labbhati. “Yassa rūpakkkhandho uppajjittha tassa vedanākkhandho uppajjitthā”ti hi pañhe “āmantā”ti idaṃ vissajjanam paṭivacanavaseneva attham vissajjayamānam gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭivacanavissajjanam veditabbaṃ. Yaṃ vissajjanam sarūpena dassetvā attham vissajjeti, idaṃ **sarūpadassanena vissajjanam** nāma, taṃ paripuṇṇapañhe labbhati. “Yassa rūpakkkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjati”ti hi pañhe “asaññasattam upapajjantānam”ti idaṃ vissajjanam “imesam rūpakkkhandho uppajjati, no ca vedanākkhandho, imesam rūpakkkhandho ca uppajjati vedanākkhandho cā”ti sarūpadassaneneva attham vissajjayamānam gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu sarūpadassanena vissajjanam veditabbaṃ. Yaṃ pana vissajjanam tathārūpassa atthassābhāvato atthapaṭikkhepena pañham vissajjeti, idaṃ **paṭikkhepena vissajjanam** nāma. Yaṃ tathārūpassa atthassa ekakkaṇe alābhato atthapaṭisedhanena pañham vissajjeti, idaṃ **paṭisedhena vissajjanam** nāma, taṃ moghapañhe labbhati. “Yassa rūpakkkhandho nuppajjittha tassa vedanākkhandho nuppajjitthā”ti hi pañhe “natthi”ti idaṃ vissajjanam evarūpo nāma satto natthi atthapaṭikkhepena pañham vissajjayamānam gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭikkhepena vissajjanam veditabbaṃ. “Yassa rūpakkkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho nirujjhati”ti pañhe pana “no”ti idaṃ vissajjanam ekasmiṃ paṭisandhikkhaṇe uppādena saddhiṃ nirodho nāma na labbhatīti atthapaṭisedhanena pañham vissajjayamānam gataṃ, tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭisedhena vissajjanam veditabbaṃ.

Idāni ime cattāro pañhā imāni ca pañca vissajjanāni yesu sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitabbāni, tāni evaṃ veditabbāni—Asaññasattam upapajjantānanti ekaṃ ṭhānam, Asaññasatte tatthāti ekaṃ, Asaññasattānanti ekaṃ, Asaññasattā cavantānanti ekaṃ, arūpaṃ upapajjantānanti ekaṃ, arūpe tatthāti ekaṃ, arūpānanti ekaṃ, arūpā cavantānanti ekaṃ, arūpe

pacchimabhavikānanti ekaṃ, arūpe parinibbantānanti ekaṃ, ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissantīti ekaṃ, pañcavokāraṃ upapajjantānanti ekaṃ, pañcavokāre tatthāti ekaṃ, pañcavokārānanti ekaṃ, pañcavokārā cavantānanti ekaṃ, pañcavokāre pacchimabhavikānanti ekaṃ, pañcavokāre parinibbantānanti ekaṃ, Suddhāvāsaṃ upapajjantānanti ekaṃ, Suddhāvāse tatthāti ekaṃ, Suddhāvāsānanti ekaṃ, Suddhāvāse parinibbantānanti ekaṃ, sabbesaṃ upapajjantānanti ekaṃ, sabbesaṃ cavantānanti ekaṃ, sabbasādhāraṇavasena pacchimabhavikānanti ekaṃ, parinibbantānanti ekaṃ, catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānanti ekaṃ, cavantānanti ekaṃ. Evaṃ imesaṃ catunnaṃ pañhānaṃ imāni pañca vissajjanāni imesu sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitvā imasmim̐ Pavattimahāvāre atthavinicchayo veditabbo. Evaṃ veditvā hi pañhaṃ vissajjantena suvissajjito hoti, atthañca vinicchayantena suvinicchito hoti.

Tatthāyaṃ nayo—**yassa rūpakkkhandho uppajjati**ti yassa puggalassa uppādakkaṇasamaṅgitāya rūpakkkhandho uppajjati. **Tassa vedanākkhandho uppajjati**ti vedanākkhandhopi tassa tasmiññeva khaṇe uppajjati pucchati. **Asaññasattaṃ upapajjantānanti** acittakapaṭisandhivasena Asaññasattabhavaṃ upapajjantānaṃ. **Tesaṃ rūpakkkhandho uppajjati**ti tesaṃ ekantena rūpakkkhandho uppajjatiyeva. Pavatte uppannānaṃ rūpakkkhandho uppajjati nirujjhati, tasmā asaññasattānanti avatvā “asaññasattaṃ upapajjantānaṃ”ti vuttaṃ. **No ca tesaṃ vedanākkhandho uppajjati**ti acittakattā pana tesaṃ vedanākkhandho nuppajjateva. Idaṃ sattavīsatiyā ṭhānesu paṭhame ṭhāne paripuṇṇapañhassa purimakoṭṭhāse sarūpadassanena vissajjanaṃ. **Pañcavokāraṃ upapajjantānanti** rūparūpamissakapaṭisandhivasena pañcavokārabhavaṃ upapajjantānaṃ. **Tesaṃ rūpakkkhandho ca uppajjati vedanākkhandho cāti** tesaṃ ekantena rūpavedanākkhandhasaṅkhātā dvepi khandhā uppajjantiyeva, pavatte pana tattha uppannānaṃ te khandhā uppajjanti nirujjanti, tasmā pañcavokārānanti avatvā “pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ”ti vuttaṃ. Idaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānanti ṭhāne paripuṇṇapañhassa pacchimakoṭṭhāse sarūpadassanena vissajjanaṃ. Iminā upāyena sabbāni vissajjanāni veditabbāni.

Idaṃ panettha uppādanirodhesu niyamalakkhaṇaṃ—sakalepi hi imasmim̐ Khandhayamaṃ tattha tattha uppannānaṃ pavatte yāva maraṇā khandhānaṃ apariyantesu

uppādanīrodhesu vijjamānesupi lahuparivattānaṃ dhammānaṃ vinibbhogaṃ katvā uppādanīrodhe dassetuṃ na sukaranti pavattiyaṃ uppādanīrodhe anāmasitvā abhinavaṃ vipākavaṭṭaṃ nipphādayamānena nānākammena nibbattānaṃ paṭisandhikhandhānaṃ uppādaṃ dassetuṃ sukhanti paṭisandhikāle uppādavāseneva Uppādavāro kathito, uppannassa pana vipākavaṭṭassa pariyośānena nirodhaṃ dassetuṃ sukhanti maraṇakāle nirodhavasena Nirodhavāro kathito.

Kim panettha pavattiyaṃ uppādanīrodhānaṃ anāmaṭṭhabhāve pamāṇanti? Pāliyeva. Pāliyañhi visesena Uppādavārassa anāgatakālavāre “pacchimabhavikānaṃ tesaṃ rūpakkhando ca nuppajjissati vedanākkhando ca nuppajjissati”ti ayaṃ Pāli atipamāṇameva. Pacchimabhavikānañhi pavatte rūpārūpadhammānaṃ uppajjituṃ yuttabhāve satipi “rūpakkhando ca nuppajjissati vedanākkhando ca nuppajjissati”ti sanniṭṭhānaṃ katvā vuttabhāvena pavatte uppādo na gahitoti veditabbo. “Suddhāvāse parinibbantānaṃ tesaṃ tattha saññākkhando na nirujjhittha no ca tesaṃ tattha vedanākkhando na nirujjhatī”ti ayaṃ pana Pāli pavatte nirodhassa anāmaṭṭhabhāve ativiya pamāṇaṃ. Suddhāvāse parinibbantānañhi cuticittassa bhaṅgakkhaṇe ṭhitānaṃ paṭisandhito paṭṭhāya pavatte uppajjitvā niruddhasaññākkhandhānaṃ gaṇanapatho natthi. Evaṃ santepi “tesaṃ tattha saññākkhando na nirujjhitthā”ti sanniṭṭhānaṃ katvā vuttabhāvena pavatte nirodho na gahitoti veditabbo.

Evamettha uppādanīrodhesu niyamalakkhaṇaṃ viditvā paṭisandhi-
uppādameva cutinīrodhameva ca gahetvā tesu tesu ṭhānesu āgatānaṃ
vissajjanānaṃ atthavinicchayo veditabbo. So pana sakkā ādivissajjane
vuttanayena sabbattha veditunti vissajjanapaṭipāṭiyā na vitthārito. Iminā pana
evaṃ dinnenapi nayena yo etesaṃ atthavinicchayaṃ jānituṃ na sakkoti,
tena ācariye payirupāsitvā sādhukaṃ sutvāpi jānitabbo.

Uppādassa nirodhassa, uppannañcāpi ekato.

Nayassa anulomassa, paṭilomanayassa ca.

Vasena yāni khandhesu, Yamakāni ca pañcasu.

Puggalaṃ atha okāsaṃ, puggalokāsameva ca.

Āmasitvā pavattesu, ṭhānesu kathayī Jino.
 Tesam Pāḷivavatthānaṃ, dassitaṃ anupubbato.
 Vinicchayatthaṃ atthassa, pañhāvissajjanāni ca.
 Vissajjanānaṃ ṭhānāni, yāni tāni ca sabbaso.
 Dassetvā ekapañhasmiṃ, yojanāpi pakāsita.
 Vitthārena gate ettha, pañhāvissajjanakkame.
 Atthaṃ vaṇṇayatā kātum, kiṃ nu sakkā ito param.
 Nayena iminā tasmā, atthaṃ jānantu paṇḍitā.

Pavattimahāvāraṇṇanā.

3. Pariññāvāraṇṇanā

206-208. Tadanantare Pariññāvārepi chaḷeva kālabbhedā,
 anulomapaṭilomato dveyeva nayā, Puggalavāro Okāsavāro
 Puggalokāsavāroti imesu pana tīsu Puggalavārova labbhati, na itare dve.
 Kiṃ kārāṇā? Sadisavissajjanatāya. Yo hi koci puggalo yattha katthaci ṭhāne
 rūpakkhandhaṃ ce parijānāti, vedanākkhandhampi parijānātiyeva.
 Vedanākkhandhaṃ ce parijānāti, rūpakkhandhampi parijānātiyeva.
 Rūpakkhandhaṃ ce na parijānāti, vedanākkhandhampi na parijānātiyeva.
 Vedanākkhandhaṃ ce na parijānāti, rūpakkhandhampi na parijānātiyeva.
 Tasmā tesupi “yattha rūpakkhandhaṃ parijānāti tattha vedanākkhandhaṃ
 parijānāti”ti-ādivasena puccham katvā āmantātveva vissajjanaṃ kātabbhaṃ
 siyāti sadisavissajjanatāya te idha na labbhantīti veditabbā.

Atha vā pariññākkiccam nāma puggalasseva hoti, no okāsassa,
 puggalova parijānitum samattho, no okāsoti Puggalavārovettha gahito, na
 Okāsavāro. Tassa pana aggahitattā tadanantaro Puggalokāsavāro
 labbhamānopi na gahito. Yo panesa Puggalavāro gahito, tattha
 paccuppannakāle rūpakkhandhamūlakāni cattāri, vedanākkhandhamūlakāni
 tīni, saññākkhandhamūlakāni dve, saṅkhārakkhandhamūlakāni

ekanti heṭṭhā vuttanayeneva anulomanaye aggahitaggahaṇena dasa yamakāni paṭilomanaye dasāti vīsati, tathā sesesupīti ekekasmim kāle vīsati vīsati katvā chasu kālesu vīsam yamakasataṃ, cattārīsāni dve pucchāsātāni, asītyādhikāni cattāri atthasātāni ca hontīti idamettha Pāḷivavatthānaṃ.

Atthavinicchaye panettha atītānāgatapaccuppannasaṅkhātā tayo addhā Pavattivāre viya cutipaṭisandhivasena na labbhanti, pavatte cittakkhaṇavaseneva labbhanti. Tenevettha “yo rūpakkkhandhaṃ parijānāti so vedanākkhandhaṃ parijānāti”ti-ādīsu pucchāsu “āmantā”ti vissajjanaṃ kataṃ. Lokuttaramaggakkhaṇasmiṃhi nibbānārammaṇena cittaṇa pañcasu khandhesu pariññākiccanibbattiyā yaṃkiñci ekaṃ khandhaṃ parijānanto itarampi parijānātīti vuccati. Evamettha “parijānāti”ti pañhesu anulomanaye pariññākiccassa matthakappattaṃ aggamaggasamaṅgiṃ sandhāya “āmantā”ti vuttanti veditabbaṃ. Paṭilomanaye pana “na parijānāti”ti pañhesu puthujjanādayo sandhāya āmantāti vuttaṃ, “parijānitthā”ti imasmim pana atītakālavāre maggānantara-aggaphale ṭhitopi pariññākiccassa niṭṭhitattā parijānitthayeveva nāma.

209. **Yo rūpakkkhandhaṃ parijānāti so vedanākkhandhaṃ parijānitthāti** pañhena aggamaggasamaṅgiṃ pucchati. Yasmā panesa khandhapañcakaṃ parijānātiyeva nāma, na tāva niṭṭhitapariññākicco, tasmā “no”ti paṭisedho kato. Dutiyapañhe pana **parijānitthāti** arahantaṃ pucchati. Yasmā paneso niṭṭhitapariññākicco. Natthi tassa pariññeyyaṃ nāma, tasmā “no”ti paṭisedho kato. Paṭilomanayavissajjane panettha **arahā rūpakkkhandhaṃ na parijānātīti** arahato pariññāya abhāvena vuttaṃ. **Aggamaggasamaṅgi vedanākkhandhaṃ na parijānitthāti** arahattamaggaṭṭhassa anīṭṭhitapariññākiccatāya vuttaṃ. Na kevalaṇca vedanākkhandhameva, ekadhammampi so na parijānittheva. Idaṃ pana pucchāvasena vuttaṃ. **No ca rūpakkkhandhanti** idampi pucchāvaseneva vuttaṃ, aññampi pana so khandhaṃ parijānāti.

210-211. **Yo rūpakkkhandhaṃ parijānāti so vedanākkhandhaṃ parijānissatīti** ettha yasmā maggaṭṭhapuggalo ekacittakkhaṇiko, tasmā so parijānissatīti saṅkhaṃ na gacchati. Tena vuttaṃ “no”ti. **Te rūpakkkhandhaṇca**

na **parijānitthā**ti pucchāsabhāgena vuttaṃ, na parijānimsūti panettha attho.
Iminā upāyena sabbattha atthavinicchayo veditabboti.

Pariññāvāraṇaṇā.

Khandhayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āyatanayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāraṇaṇā

1-9. Idāni Mūlayamake desiteyeva kusalādidhamme āyatanavasenāpi saṅgaṇhitvā Khandhayamakānantaraṃ desitassa Āyatanayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha Khandhayamake vuttanayeneva Pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ. Yatheva hi tattha Paṇṇattivāro Pavattivāro Pariññāvāroti tayo mahāvārā honti, tathā idhāpi. Vacanatthopi nesaṃ tattha vuttanayeneva veditabbo. Idhāpi ca Paṇṇattivāro uddesaniddesavasena dvidhā vavatthito, itare niddesavaseneva. Tattha “dvādasāyatanāni”tipadaṃ ādiṃ katvā yāva “**nāyatanā na mano**”ti, tāva Paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo. Tattha **dvādasāyatanāni**ti ayaṃ yamakavasena pucchi tabbānaṃ āyatanānaṃ uddeso. **Cakkhāyatanam -pa- dhammāyatananti** tesaññeva pabhedato nāmavavatthānaṃ. Yamakavasena pucchāsukhatthañcettha paṭhamam paṭipāṭiyā ajjhatarūpāyatanāni vuttāni, pacchā bāhirarūpāyatanāni, pariyosāne manāyatanadhammāyatanāni.

Yathā pana heṭṭhā khandhavasena, evamidha imesaṃ āyatanānaṃ vasena Padasodhanavāro Padasodhanamūlacakkavāro Suddhāyatanavāro suddhāyatanamūlacakkavāroti cattārova nayavārā honti. Ekeko cettha anulomapaṭilomavasena duvidhoyeva. Tesamattho tattha vuttanayeneva veditabbo. Yathā pana Khandhayamake Padasodhanavārassa Anulomavāre “rūpaṃ rūpakkhando rūpaṃ”ti-ādīni pañca yamakāni, tathā idha “cakkhu cakkhāyatanam, cakkhāyatanam cakkhū”ti-ādīni dvādasa, Paṭilomavārepi “na cakkhu na cakkhāyatanam, na cakkhāyatanam na cakkhū”ti-ādīni

dvādasa. Padasodhanamūlacakkavārassa panettha Anulomavāre ekekāyatanamūlakāni ekādasa ekādasa katvā dvattiṃsasataṃ yamakāni, Paṭilomavārepi dvattiṃsasatameva. Suddhāyatanavārassāpi Anulomavāre dvādasa, Paṭilomavāre dvādasa. Suddhāyatanamūlacakkavārassāpi Anulomavāre ekekāyatanamūlakāni ekādasa ekādasa katvā dvattiṃsasataṃ yamakāni, Paṭilomavārepi dvattiṃsasatamevāti evamidha chasattatādhikehi pañcahi yamakasatehi dvipaññāsādhikehi ekādasahi pucchāsatehi caturādhikehi tevīsāya atthasatehi ca paṭimaṇḍito Paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo.

Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā.

1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā

10-17. Niddesavāre pana heṭṭhā Khandhayamakassa Paṇṇattivāraniddese vuttanayeneva attho veditabbo aññatra viśesā. Tatrāyaṃ viśeso—**dibbacakkhūti** dutiyavijjāñāṇaṃ. **Paññācakkhūti** tatiyavijjāñāṇaṃ. **Dibbasotanti** dutiya-abhiññāñāṇaṃ. **Tañhāsotanti** tañhāva. **Avaseso kāyoti** nāmakāyo rūpakāyo hatthikāyo assakāyoti evamādi. **Avasesaṃ rūpanti** rūpāyatanato sesaṃ bhūtopādāyarūpañceva piyarūpasātarūpañca. **Sīlagandhoti**-ādīni vāyanatṭhena sīlādīnaṃyeva nāmāni. **Attharasoti**-ādīnipi sādumadhuraṭṭhena atthādīnaññeva nāmāni. **Avaseso dhammoti** pariyattidhammādi-ane-kappabhedoti ayamettha viśeso.

Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā.

2. Pavattivāraṇṇanā

18-21. Idhāpi ca Pavattivārassa uppādavārādīsu tīsu antaravāresu ekekasmim chaḷeva kālabhedā, tesaṃ ekekasmim kāle Puggalavārādayo tayo vārā, te sabbepi anulomapaṭilomanayavasena

duvidhāva honti. Tattha paccuppannakāle Puggalavārassa anulomanaye yathā Khandhayamake rūpakkhandhamūlakāni cattāri, vedanākkhandhamūlakāni tīni, saññākkhandhamūlakāni dve, saṅkhārakkhandhamūlakam ekanti aggahitaggahaṇena dasa yamakāni honti, evaṃ “yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa sotāyatanaṃ uppajjati, yassa vā pana sotāyatanaṃ uppajjati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjati. Yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa ghāṇāyatanaṃ jivhāyatanaṃ kāyāyatanaṃ rūpāyatanaṃ saddāyatanaṃ gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ manāyatanaṃ dhammāyatanaṃ uppajjati, yassa vā pana dhammāyatanaṃ uppajjati tassa cakkhāyatanaṃ uppajjati”ti evaṃ cakkhāyatanaṃ mūlakāni ekādasa. “Yassa sotāyatanaṃ uppajjati tassa ghāṇāyatanaṃ uppajjati”ti ādinā nayena sotāyatanaṃ mūlakāni dasa, ghāṇāyatanaṃ mūlakāni nava, jivhāyatanaṃ mūlakāni aṭṭha, kāyāyatanaṃ mūlakāni satta, rūpāyatanaṃ mūlakāni cha, saddāyatanaṃ mūlakāni pañca, gandhāyatanaṃ mūlakāni cattāri, rasāyatanaṃ mūlakāni tīni, phoṭṭhabbāyatanaṃ mūlakāni dve, manāyatanaṃ mūlakam ekanti aggahitaggahaṇena chasaṭṭhi yamakāni honti.

Tattha cakkhāyatanaṃ mūlakesu ekādasasu “yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati tassa sotāyatanaṃ ghāṇāyatanaṃ rūpāyatanaṃ manāyatanaṃ dhammāyatanaṃ uppajjati”ti imāni pañceva vissajjitāni. Tesu paṭhamam viṣajjetabbaṃ tāva viṣajjitaṃ. Dutiyam kiñcāpi paṭhamena sadisavissajjanaṃ, cakkhusotāyatanaṃ pavattiṭṭhāne pana ghāṇāyatanaṃ na ekantena pavattito “katham nu kho etaṃ viṣajjetabban”ti vimatinivāraṇatthaṃ viṣajjitaṃ. Rūpāyatanaṃ manāyatanaṃ dhammāyatanehi saddhiṃ tīni yamakāni asadisavissajjanattā viṣajjitāni. Sesesu jivhāyatanaṃ kāyāyatanehi tāva saddhiṃ dve yamakāni purimehi dvīhi saddhiṃ sadisavissajjanāni. Saddāyatanaṃ paṭisandhikkhaṇe anuppattito tena saddhiṃ yamakassa viṣajjanameva natthi. Gandha rasa phoṭṭhabbāyatanehi saddhiṃ tīni yamakāni purimehi dvīhi sadisavissajjanāneva hontīti tantiya lahubhāvatthaṃ saṅkhittāni. Sotāyatanaṃ mūlakesu yaṃ labbhati, taṃ purimehi sadisavissajjanamevāti ekampi Pāḷiṃ nāruḷhaṃ. Ghāṇāyatanaṃ mūlakesu rūpāyatanaṃ saddhiṃ ekam manāyatanaṃ dhammāyatanehi saddhiṃ dveti tīni yamakāni Pāḷiṃ āruḷhāni, sesāni ghāṇāyatanaṃ yamakena sadisavissajjanattā nāruḷhāni. Tathā jivhāyatanaṃ kāyāyatanaṃ mūlakāni

rūpāyatanamūlakesu manāyatanadhammāyatanehi saddhiṃ dveyeva vissajjitāni. Gandharasaphoṭṭhabbehi pana saddhiṃ tīṇi rūpāyatanamanāyatanehi saddhiṃ sadisavissajjanāni. Yatheva hettha “sarūpakānaṃ acittakānaṃ”ti-ādi vuttaṃ, tathā idhāpi “sarūpakānaṃ agandhakānaṃ arasakānaṃ aphoṭṭhabbakānaṃ”ti yojanā veditabbā. Gandhādīni cettha āyatanabhūtāneva adhippetāni, tasmā “sarūpakānaṃ sagandhāyatanānaṃ”ti āyatanavasenettha attho daṭṭhabbo.

Saddāyatanamūlakāni atthābhāvato Pāliṃ nāruḷhāneva. Gandharasaphoṭṭhabbamūlakāni cattāri tīṇi dve ca heṭṭhimēhi sadisavissajjanattā Pāliṃ nāruḷhāni. Manāyatanamūlakaṃ vissajjitamevāti evametāni paccuppannakāle Puggalavārassa anulomanaye katipayayamakavissajjaneneva chasaṭṭhiyamakāni vissajjitāni nāma hontīti veditabbāni. Yathā ca Puggalavāre, evaṃ Okāsavārepi Puggalokāsavārepi chasaṭṭhīti paccuppannakāle tīsu vāresu anulomanaye aṭṭhanavutisatāṃ yamakāni honti. Yathā ca anulomanaye, evaṃ paṭilomanayepīti sabbānīpi paccuppannakāle channavutādhikāni tīṇi yamakasatāni honti. Tesu dvānavutādhikāni satta pucchāsātāni caturāsītādhikāni ca pannarasa atthasātāni hontīti veditabbāni. Evaṃ sesesupi pañcasu kālābhedesūti sabbānīpi chasattatādhikāni tevīsati yamakasatāni, tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthāti idamettha Uppādavāre Pāḷivavatthānaṃ. Nirodhavāra-uppādanīrodhavāresupi eseṇa nayoti sabbasmimpi Pavattivāre aṭṭhavīsāni ekasattati yamakasatāni, tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā veditabbā. Pāḷi pana manāyatanāṃ dhammāyatanaṃca ekasadisāṃ, nānaṃ natthi. Upari pana “vārasaṅkhepo hoti”ti-ādīni vatvā tattha tattha saṅkhittā. Tasmā yaṃ tattha tattha saṅkhittāṃ, taṃ sabbāṃ asammuyhantehi sallakkhetabbāṃ.

Atthavinicchaye panettha idaṃ nayumukhaṃ—**sacakkhukānaṃ asotakānanti** apāye jātibadhira-opapātikaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi sacakkhuko asotako hutvā upapajjati. Yathāha ‘kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci aparāni dasāyatanāni pātubhavanti, opapātikānaṃ

petānaṃ opapātikānaṃ asurānaṃ opapātikānaṃ tiracchānagatānaṃ
 opapātikānaṃ nerayikānaṃ jaccabadhirānaṃ upapattikkhaṇe dasāyatanāni
 pātubhavanti cakkhāyatanāni
 rūpaghānagandhajivhārasakāyaphoṭṭhabbāyatanāni manāyatanāni
 dhammāyatanāni”ti. **Sacakkhukānaṃ sasotakānanti** sugatiduggatīsu
 paripuṇṇāyatane ca opapātike rūpībrahmāno ca sandhāya vuttaṃ. Te hi
 sacakkhukā sasotakā hutvā upapajjanti. Yathāha “kāmadhātuyā
 upapattikkhaṇe kassaci ekādasāyatanāni pātubhavanti, kāmāvacarānaṃ
 devānaṃ paṭhamakappikānaṃ manussānaṃ opapātikānaṃ petānaṃ
 opapātikānaṃ Asurānaṃ opapātikānaṃ tiracchānagatānaṃ opapātikānaṃ
 nerayikānaṃ paripuṇṇāyatanānaṃ. Rūpadhātuyā upapattikkhaṇe
 pañcāyatanāni pātubhavanti cakkhāyatanāni rūpasotamanāyatanāni
 dhammāyatanāni”ti.

Aghānakānanti Brahmapārisajjādayo sandhāya vuttaṃ. Te hi
 sacakkhukā aghānakā hutvā upapajjanti. Kāmadhātuyānaṃ pana aghānako
 opapātiko natthi. Yadi bhavēyya, “kassaci aṭṭhāyatanāni pātubhavanti”ti
 vadeyya. Yo gabbhaseyyako pana aghānako siyā, so “sacakkhukānaṃ”ti
 vacanato idha anadhippeto. **Sacakkhukānaṃ saghānakānanti**
 jaccabadhirampi paripuṇṇāyatanampi opapātikaṃ sandhāya vuttaṃ.
Saghānakānaṃ acakkhukānanti jaccandhampi jaccabadhirampi opapātikaṃ
 sandhāya vuttameva. **Saghānakānaṃ sacakkhukānanti** paripuṇṇāyatanameva
 opapātikaṃ sandhāya vuttaṃ.

Sarūpakānaṃ acakkhukānanti ettha jaccandhajaccabadhira-opapātikesu
 aññataropi gabbhaseyyakopi labbhatiyeva. **Sacittakānaṃ acakkhukānanti**
 ettha heṭṭhā vuttehi jaccandhādīhi tīhi saddhim arūpinopi labbhanti.
Acakkhukānanti ettha purimāpade vuttehi catūhi saddhim Asaññasattāpi
 labbhanti. **Sarūpakānaṃ aghānakānanti** ettha gabbhaseyyakā ca Asaññasattā
 ca sesarūpībrahmāno ca labbhanti. **Sacittakānaṃ aghānakānanti** ettha
 gabbhaseyyakā ca rūpārūpābrahmāno ca labbhanti. **Acittakānaṃ**
arūpakānanti padesu pana ekavokāracatuvokārasattāva labbhantīti iminā
 nayena sabbesu Puggalavāresu puggalavibhāgo veditabbo.

22-254. Okāsavāre **yattha cakkhāyatananti** rūpībrahmalokaṃ pucchatī,
 teneva **āmantāti** vuttaṃ. Tasmiṃhi tale niyamato tāni

āyatanāni paṭisandhiyaṃ uppajjanti. Idamettha nayamukhaṃ, iminā nayamukhena sakalepi pavattivāre attho veditabbo. Pariññāvāro Khandhayamake vuttanayoyevāti.

Pavattivāravaṇṇanā.

Āyatanayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhātuyamaka

1-19. Idāni teyeva Mūlayamake desite kusalādidhamme dhātuvasena saṅgaṇhitvā Āyatanayamakānantaraṃ desitassa Dhātuyamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha Āyatanayamake vuttanayeneva Pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ. Idhāpi hi paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā avasesā antaravārā ca saddhiṃ kālappabhedādīhi Āyatanayamake āgatasadisāyeva. Idhāpi ca yamakapucchāsukhatthaṃ paṭipāṭiyā ajjhattikabāhirā rūpadhātuyova patvā viññāṇadhātuyo vuttā. Dhātūnaṃ pana bahuttā idha Āyatanayamakato bahutarāni yamakāni yamakadiguṇā pucchā pucchādiguṇā ca atthā honti. Tattha cakkhudhātumūlakādīsu yamakesu labbhamānānaṃ yamakānaṃ atthavinicchayo Āyatanayamake vuttanayeneva veditabbo. Taṃsadisāyeva hettha atthagati, teneva ca kāraṇena Pāḷipi saṃkhittā, Pariññāvāro pākatikeyevāti.

Dhātuyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saccayamaka

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1-9. Idāni teyeva Mūlayamake desite kusalādidhamme saccavasena saṅgaṇhitvā Dhātuyamakānantaraṃ desitassa Saccayamakassa vaṇṇanā hoti. Tatthāpi heṭṭhā vuttanayeneva Paṇṇattivārādayo tayo

mahāvārā antaravārādayo ca avasesappabhedā veditabbā. Paṇṇattivāre panettha catunnaṃ saccānaṃ vasena Padasodhanavāro Padasodhanamūlacakkavāro Suddhasaccavāro Suddhasaccamūlacakkavāroti imesu catūsu vāresu yamakagaṇanā veditabbā.

10-26. Paṇṇattivāraniddese pana **avasesaṃ dukkhasaccanti** dukkhavedanāya ceva taṇhāya ca vinimuttā tebhūmakadhammā veditabbā. **Avaseso samudayoti** Saccavibhaṅge niddiṭṭhakāmāvacarakusalādibhedo dukkhasaccassa paccayo. **Avaseso nirodhoti** tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭipassaddhinirodho ceva khaṇabhaṅganirodho ca. **Avaseso maggoti** tasmim kho pana samaye pañcaṅgiko maggo hoti, aṭṭhaṅgiko maggo micchāmaggo jaṅghamaggo sakaṭamaggoti evamādiko.

Paṇṇattivāraṇṇanā.

2. Pavattivāraṇṇanā

27-164. Pavattivāre panettha paccuppannakāle Puggalavārassa anulomanaye “yassa dukkhasaccaṃ uppajjati tassa samudayasaccaṃ uppajjati, yassa vā pana samudayasaccaṃ uppajjati tassa dukkhasaccaṃ uppajjati”ti dukkhasaccamūlakehi tīhi, samudayasaccamūlakehi dvīhi, nirodhasaccamūlakena ekenāti labbhamānaṃ alabbhamānaṃ gahetvā Pālivasena chahi yamakehi bhavitabbaṃ. Tesu yasmā nirodhassa neva uppādo na nirodho yujjati, tasmā dukkhasaccamūlakāni samudayasaccamaggasaccehi saddhiṃ dve, samudayasaccamūlakam maggasaccena saddhiṃ ekanti tīhi yamakāni āgatāni. Tassa paṭilomanayepi Okāsavārādīsipi eseve nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena yamakagaṇanā veditabbā. Atthavinicchaye panettha idaṃ lakkhaṇaṃ—imassa hi saccayamakassa pavattivāre nirodhasaccaṃ tāva na labbhateva, sesesu pana tisu samudayasaccamaggasaccāni ekantena pavattiyāmyeva labbhanti, dukkhasaccaṃ cutipaṭisandhīsipi pavattepi labbhanti, paccuppannādayo pana tayo kālā cutipaṭisandhīnampi pavattiyāpi vasena labbhanti¹. Evamettha yaṃ yaṃ labbhanti, tassa tassa vasena atthavinicchayo veditabbo.

1. Pavattassapi labbhanti (Sī)

Tatridaṃ nayamukhaṃ—**sabbesaṃ upapajjantānaṃ** antamaso suddhāvāsānaṃpi. Tepi¹ hi dukkhasacceneva upapajjanti.

Taṇhāvippayuttacittassāti idaṃ dukkhasaccasamudayasaccesu ekakoṭṭhāsassa uppattidassanattaraṃ vuttaṃ. Tasmā pañcavokāravaseneva gahetabbaṃ. Catuvokāre pana taṇhāvippayuttassa phalasamāpatticittassa uppādakkhaṇe ekampi saccam nuppajjati, idaṃ idha na gahetabbaṃ. **Tesaṃ dukkhasaccañcā**ti tasmiṃhi khaṇe taṇhaṃ ṭhapetvā sesaṃ dukkhasaccam nāma hotīti sandhāyetaṃ vuttaṃ. Maggassa uppādakkhaṇepi eseva nayo. Tattha pana rūpameva dukkhasaccam nāma, sesā maggasampayuttakā dhammā saccavinimuttā, teneva kāraṇena “arūpe maggassa uppādakkhaṇe tesaṃ maggasaccam upapajjati no ca tesaṃ dukkhasaccam upapajjati”ti vuttaṃ. **Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tatthā**ti tesaṃ tasmim upapattikkhaṇe taṇhāvippayuttacittupattikkhaṇe cāti evamettha khaṇavasena okāso veditabbo. Aññesupi evarūpesu eseva nayo. **Anabhisametāvīnaṃ** catusaccapaṭivedhasaṅkhātaraṃ abhisamayaraṃ appattasattānaṃ. **Abhisametāvīnaṃ** abhisamitasaccānaṃ. Iminā nayamukhena sabbattha atthavinicchayo veditabbo.

Pavattivāravaṇṇanā

3. Pariññāvaravaṇṇanā

165-170. Pariññāvāre pana ñātapariññā tīraṇapariññā pahānapariññāti tissopettha pariññāyo labbhanti. Yasmā ca lokuttaradhammesu pariññā nāma natthi, tasmā idha dve saccāni gahitāni. Tattha **dukkhasaccam parijānātī**ti ñātati tīraṇapariññāvaseneva vuttaṃ. **Samudayasaccam pajahatī**ti ñātapahānapariññāvasena. Iti imāsaṃ pariññānaṃ vasena sabbapadesu attho veditabboti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

Saccayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṅkhārayamaka

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1. Idāni tesaṇṇeva Mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ labbhamānavasena ekadesaṃ saṅgaṇhitvā Saccayamakānantaraṃ desitassa Saṅkhārayamakassa vaṇṇanā hoti. Tatthāpi heṭṭhā vuttanayeneva Paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā antaravārādayo ca avasesapabhedā veditabbā. Ayaṃ panettha viseso—Paṇṇattivāre tāva yathā heṭṭhā khandhādayo dhamme uddisitvā “rūpaṃ rūpakkhando, cakkhu cakkhāyatanaṃ, cakkhu cakkhudhātu, dukkhaṃ dukkhasaccaṃ”ti Padasodhanavāro āradaddho, tathā anārabhitvā “assāsapassāsā kāyasaṅkhāro”ti paṭhamam tayopi saṅkhārā vibhajitvā dassitā.

Tattha kāyassa saṅkhāro **kāyasaṅkhāro**. “Assāsapassāsā kāyikā ete dhammā kāyappaṭibaddhā”ti¹ hi vacanato kāraṇabhūtaṃ karajakāyassa phalabhūto eva saṅkhāroti kāyasaṅkhāro. Aparo nayo—saṅkhariyatīti saṅkhāro. Kena saṅkhariyatīti? Kāyena. Ayaṇhi vāto viya bhastāya karajakāyena saṅkhariyatīti evampi kāyassa saṅkhāroti kāyasaṅkhāro, kāyena kato assāsapassāsavātoto attho. “Pubbeva kho āvuso visākha vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindati, tasmā vitakkavicārā vacīsaṅkhāro”ti² vacanato pana saṅkharotīti saṅkhāro. Kiṃ saṅkharotīti? Vacīṃ. Vaciyā saṅkhāroti **vacīsaṅkhāro**. Vacībhedasamuṭṭhāpakassa vitakkavicāradvayassetam nāmaṃ. “Saṇṇā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittappaṭibaddhā”ti³ vacanatoyeva pana tatiyapadepi saṅkhariyatīti saṅkhāro. Kena saṅkhariyati? Cittena. Karaṇatthe sāmivacanam katvā cittassa saṅkhāroti **cittasaṅkhāro**. Sabbesampi cittasamuṭṭhānānaṃ cetasikadhammānametaṃ adhivacanam. Vitakkavicārānaṃ pana vacīsaṅkhārabhāvena visum gahitattā “ṭhapetvā vitakkavicāre”ti vuttam.

1. Ma 1. 375; Saṃ 2. 483 piṭṭhesu. (Atthato samānaṃ)

2. Ma 1. 376 piṭṭhe.

3. Ma 1. 376; Saṃ 2. 483 piṭṭhesu. (Atthato samānaṃ)

2-7. Idāni **kāyo kāyasaṅkhāro**ti Padasodhanavāro āraddho, tassa anulomanaye tīṇi, paṭilomanaye tīṇīti cha yamakāni. Padasodhanamūlacakkavāre ekekaṣaṅkhāramūlakāni dve dve katvā anulomanaye cha, paṭilomanaye chāti dvādasa yamakāni. Suddhasaṅkhāravāre pana yathā Suddhakhandhavārādīsu “rūpaṃ khandho, khandhā rūpaṃ. Cakkhu āyatanam, āyatanā cakkhū”ti-ādinā nayena yamakāni vuttāni, evaṃ “kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo”ti avatvā “kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro, vacīsaṅkhāro kāyasaṅkhāro”ti-ādinā nayena kāyasaṅkhāramūlakāni dve, vacīsaṅkhāramūlakam ekanti anulome tīṇi, paṭilome tīṇīti sabbānīpi suddhikavāre cha yamakāni vuttāni. Kim kārāṇā? Suddhika-ekekapadavasena atthābhāvato. Yathā hi Khandhayamakādīsu rūpādivisiṭṭhānam khandhānam cakkhādivisiṭṭhānaṃ āyatanādīnam adhippetattā “rūpaṃ khandho, khandhā rūpaṃ. Cakkhu āyatanam, āyatanā cakkhū”ti suddhika-ekekapadavasena attho atthi, evamidha “kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo”ti natthi. Kāyasaṅkhāroti pana dvīhihi padehi ekova attho labbhati. Assāso vā passāso vāti suddhika-ekekapadavasena atthābhāvato “kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo”ti na vuttam, “kāyo kāyasaṅkhāro”ti-ādi pana vattabham siyā, tampi kāyavacīcittapadehi idha adhippetānam saṅkhārānam aggahitattā na yujjati. Suddhasaṅkhāravāro hesa. Padasodhane pana vināpi atthena vacanam yujjati tattha so nayo gahitova. Idha pana kāyasaṅkhārassa vacīsaṅkhārādīhi vacīsaṅkhārassa ca cittasaṅkhārādīhi cittasaṅkhārassa ca kāyasaṅkhārādīhi aññattā “kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro, vacīsaṅkhāro kāyasaṅkhāro”ti ekekaṣaṅkhāramūlakāni dve dve katvā cha yamakāni yujjanti. Tesu aggahitaggahaṇena tīṇeva labbhanti. Tasmā tāneva dassetuṃ anulomanaye tīṇi, paṭilomanaye tīṇīti cha yamakāni vuttāni. Suddhasaṅkhāramūlacakkavāro panettha na gahitoti evaṃ paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo.

8-18. Niddesavāre panassa anulome tāva yasmā na kāyādayova kāyasaṅkhārādīnam nāmaṃ, tasmā “no”ti paṭisedho kato. Paṭilome **na kāyo na kāyasaṅkhāro**ti yo na kāyo, so kāyasaṅkhāropi na hotīti pucchati. **Kāyasaṅkāro na kāyo**

kāyasaṅkhāroti kāyasaṅkhāro kāyo na hoti, kāyasaṅkhāroyeva panesoti attho. **Avasesanti** na kevalaṃ sesasaṅkhāradvayameva, kāyasaṅkhāravanimuttaṃ pana sesaṃ sabbampi saṅkhatāsaṅkhatapaṇṇattibhedāṃ dhammajātaṃ neva kāyo na kāyasaṅkhāroti iminā upāyena sabbavissajjanesu attho veditabboti.

Paṇṇattivāraṇṇanā.

2. Pavattivāraṇṇanā

19. Pavattivāre panettha paccuppannakāle Puggalavārassa anulomanaye “yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa vacīsaṅkhāro uppajjati”ti kāyasaṅkhāramūlakāni dve, vacīsaṅkhāramūlakaṃ ekanti tiṇeva yamakāni labbhanti, tāni gahitāneva. Tassa paṭilomanayepi Okāsavārādīsipi eseva nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena yamakagaṇanā veditabbā.

Atthavinicchaye panettha idaṃ lakkhaṇaṃ—imasmañhi Saṅkhārayamake “assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe”ti-ādivacanato paccuppannādikālabhedo pavattivāsenāpi gahetabbo, na cutipaṭisandhivaseneva. “Dutiyajjhāne tatiyajjhāne tattha kāyasaṅkhāro uppajjati”ti-ādivacanato ca jhānampi okāsavasena gahitanti veditabbaṃ. Evamettha yaṃ yaṃ labbhati, tassa tassa vasena atthavinicchayo veditabbo.

Tatridaṃ nayamukhaṃ—**vinā vitakkavicārehī**ti dutiyatatiyajjhānavasena vuttaṃ. **Tesanti** tesaṃ dutiyatatiyajjhānasamaṅgīnaṃ. **Kāmāvacarānanti** kāmāvacare uppannasattānaṃ. Rūpāvacaradevānaṃ pana assāsapassāsā natthi, arūpāvacarānaṃ rūpameva natthi. **Vinā assāsapassāsehī**ti rūpārūpabhavesu nibbattasattānaṃ vitakkavicārappattiṃ sandhāya vuttaṃ.

21. **Paṭhamajjhāne kāmāvacareti** kāmāvacarabhūmiyaṃ uppanne paṭhamajjhāne. Aṅgamattavasena cettha paṭhamajjhānaṃ gahetabbaṃ, na appanāvaseneva. Anappanāppattepi hi savitakkasavicāracitte idaṃ saṅkhāradvayaṃ uppajjateva.

24. **Cittassa bhaṅgakkhaṇeti** idaṃ kāyasaṅkhārassa ekantacittasamuṭṭhānattā vuttaṃ. Uppajjamānameva hi cittaṃ rūpaṃ vā arūpaṃ vā samuṭṭhāpeti, na bhijjamānaṃ.

37. **Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāneti** paṭisandhito dutiye bhavaṅgacitte. Kāmañcetaṃ paṭisandhicittepi vattamāne tesaṃ tattha nuppajjittheva, yāva pana abbokiṇṇaṃ vipākacittaṃ vattati, tāva nuppajjittheva nāmāti dassanattametaṃ vuttaṃ. Yassa vā jhānassa vipākacittena te nibbattā, taṃ sataṣopi saḥassasopi uppajjamānaṃ paṭhamacittameva. Vipākacittena pana visadisaṃ bhavanikantiyā āvajjanacittaṃ dutiyacittaṃ nāma, taṃ sandhāyetaṃ vuttanti veditabbaṃ.

44. **Pacchimakittasamaṅgīnanti** sabbapacchimena appaṭisandhikacittena samaṅgibhūtānaṃ khīṇāsavānaṃ. **Avitakka-avicāraṃ pacchimacittanti** rūpāvacarānaṃ dutiyajjhānikādicutticittavasena arūpāvacarānaṃ catutthajjhānikacutticittavasenetam vuttaṃ. **Tesanti** tesaṃ pacchimakittasamaṅgī-ādīnaṃ.

79. **Yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa cittasaṅkhāro nirujjhatīti** ettha niyamato kāyasaṅkhārassa cittasaṅkhārena saddhiṃ ekakkhaṇe nirujjhanato āmantāti paṭivacanaṃ dinnam, na cittasaṅkhārassa kāyasaṅkhārena saddhiṃ. Kim kāraṇā? Cittasaṅkhāro hi kāyasaṅkhārena vināpi uppajjati ca nirujjhati ca, kāyasaṅkhāro pana cittasamuṭṭhāno assāsapassāsavāto. Cittasamuṭṭhānarūpaṇca cittassa uppādakkhaṇe upajjitvā yāva aññāni soḷasa cittāni uppajjanti, tāva tiṭṭhati. Tesaṃ soḷasannaṃ sabbapacchimena saddhiṃ nirujjhatīti yena cittaṃ saddhiṃ uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṃ nirujjhati. Na kassaci cittassa uppādakkhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā nirujjhati, nāpi ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā uppajjati. Esā cittasamuṭṭhānarūpassa dhammatāti niyamato cittasaṅkhārena saddhiṃ ekakkhaṇe nirujjhanato āmantāti vuttaṃ. Yaṃ pana Vibhaṅgappakāraṇassa Sīhaḷaṭṭhakathāyaṃ “cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ sattarasamassa cittassa uppādakkhaṇe nirujjhatī”ti vuttaṃ, taṃ imāya Pāḷiyā virujjhati. Aṭṭhakathāto ca Pāḷieva balavatarāti Pāḷiyaṃ vuttameva pamāṇaṃ.

128. **Kassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatīti** ettha yasmā kāyasaṅkhāro cittassa uppādakkhaṇe uppajjati, na ca tasmim

khañe vitakkavicārā nirujjhanti, tasmā notī paṭisedho katoti iminā
nayamukhena sabbattha atthavinicchayo veditabbo. Parīññāvāro
pākatikoyevāti.

Pavattivāraṇṇanā.

Saṅkhārayamakavaṇṇanā nīṭṭhitā.

7. Anusayayamaka

Paricchedaparinuddesavāraṇṇanā

1. Idāni tesaññeva Mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ
labbhamānavasena ekadesaṃ saṅgaṇhitvā Saṅkhārayamakānantaraṃ
desitassa Anusayayamakassa atthavaṇṇanā hoti. Tattha Pāḷivavatthānaṃ tāva
veditabbaṃ—imasmiñhi Anusayayamake Khandhayamakādīsu viya
desanaṃ akatvā aññena nayena Pāḷidesanā katā. Kathaṃ? Paṭhamāṃ tāva
paricchedato uddesato uppattiṭṭhānatoti tihākārehi anusaye gāhāpetuṃ
paricchedavāro paricchinuddesavāro uppattiṭṭhānavāroti tayo vārā desitā.
Tato sattannaṃ Mahāvārānaṃ vasena anusaye yojetvā yamakadesanā katā.
Tattha **sattānusayā**ti ayaṃ “satteva, na tato uddham, na heṭṭhā”ti
gaṇanaparinchedena paricchinditvā anusayānaṃ desitattā paricchedavāro
nāma. **Kāmarāgānusayo -pa- avijjānusayoti** ayaṃ paricchedavārena
paricchinnānaṃ nāmamattaṃ uddisitvā “ime nāma te”ti desitattā
paricchinnuddesavāro nāma. **Kattha kāmarāgānusayo anuseti -pa- ettha
avijjānusayo anuseti**ti ayaṃ “imesu nāma ṭhānesu ime anusayā anuseti”ti
evaṃ tesaṃyeva uppattiṭṭhānassa desitattā uppattiṭṭhānavāro nāma.

Yesāṃ pana sattannaṃ mahāvārānaṃ vasena anusaye yojetvā
yamakadesanā katā, tesaṃ imāni nāmāni—Anusayavāro Sānusayavāro
Pajahanavāro Parīññāvāro Pahīnavāro Uppajjanavāro Dhātuvāroti. Tesu
paṭhamo Anusayavāro, so anulomapaṭilomanayavasena duvidho hoti.

Yo pañāyaṃ sabbapaccchimo dhātuvāro nāma, so pucchāvāro
vissajjanāvāroti dvidhā ʘhito. Tassa pucchāvāre **kāmadhātuyā cutassa
kāmadhātum upapajjantassā**ti vatvā “kāmadhātum vā pana upapajjantassa
kāmadhātuyā cutassā”ti na vuttaṃ. Kiṃ kāraṇā? Atthavisesā bhāvato. Dvepi
hi etā pucchā ekatthāyeva, tasmā ekekasmā yamakā ekekameva pucchariṃ
pucchitvā sabbapucchāvasāne pucchānukkameneva

“kāmadhātuyā cutassa kāmadhātum upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti”ti-ādinā nayena vissajjanam katam.

Tattha “kāmadhātuyā cutassa kāmadhātum upapajjantassa, rūpadhātum, arūpadhātum, nakāmadhātum, narūpadhātum, na-arūpadhātum upapajjantassā”ti cha suddhikapucchā, “nakāmadhātum na-arūpadhātum, narūpadhātum na-arūpadhātum, nakāmadhātum narūpadhātum upapajjantassā”ti tisso missakā pucchā cāti kāmadhātumūlakā nava anulomapucchā honti. Tathā rūpadhātumūlakā nava, arūpadhātumūlakā navāti sattavīsati anulomapucchā honti. Tathā nakāmadhātunarūpadhātunarūpadhātumūlakā sattavīsati paṭilomapucchā. Puna “nakāmadhātuyā na-arūpadhātuyā narūpadhātuyā na-arūpadhātuyā nakāmadhātuyā na-arūpadhātuyā”ti sattavīsati dukamūlakā pucchāti sabbāpi sampiṇḍitā ekāsīti pucchā honti, tāsam vasenettha vissajjanam katanti idam dhātuvāre Pāḷivavatthānam. Evaṃ tāva sakalepi Anusayayamake Pāḷivavatthānametaṃ veditabbam.

Ādito paṭṭhāya panettha yaṃ yaṃ anuttānam, tattha tattha ayaṃ vinicchayakathā—**anusayā**ti kenatṭhena anusayā? Anusayanatṭhena. Ko esa anusayanatṭho nāmāti? Appahīnatṭho. Ete hi appahīnatṭhena tassa tassa¹ santāne anusenti nāma, tasmā anusayāti vuccanti. **Anusenti**ti anurūpaṃ kāraṇam labhitvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā—anusayanatṭho nāma appatīnākāro, appahīnākāro ca uppajjatīti vattum na yujjati, tasmā na anusayā uppajjantīti. Tatridam paṭivacanam—appahīnākāro anusayo, anusayoti pana appahīnatṭhena thāmagatakilesa vuccati. So cittasampayutto sārammaṇo sappaccayaṭṭhena sahetuko ekantākusalo atītopi hoti anāgatopi paccuppannopi, tasmā uppajjatīti vattum yujjati.

Tatridam pamāṇam—abhidhamme tāva Kathāvatthusmim² “anusayā abyākatā anusayā ahetukā anusayā cittavippayuttā”ti sabbe vādā paṭisedhitā. Paṭisambhidāmagge³ “paccuppanne kilese pajahatī”ti puccham katvā anusayānam paccuppannabhāvassa atthitāya “thāmagatānusayam

1. Sattassa (Syā)

2. Abhi 4. 299 piṭṭhe.

3. Khu 9. 394 piṭṭhe.

pajahatī”ti vuttaṃ. Dhammasaṅgahe pana mohassa padabhājane “avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṃ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṃ, ayaṃ tasmim̐ samaye moho hotī”ti¹ akusalacittena saddhim̐ avijjānusayassa uppannabhāvo vutto. Imasmim̐yeva Anusayayamake sattannaṃ mahāvārānaṃ aññatarasmim̐ uppajjanavāre “yassa kāmarāgānusayo uppajjati tassa paṭighānusayo uppajjati”ti-ādi vuttaṃ. Tasmā “anusetīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjati”ti yaṃ vuttaṃ, taṃ iminā tantippamāṇena suvuttanti veditabbaṃ. Yampi “cittasampayutto sārammaṇo”ti-ādi vuttaṃ, tampi suvuttameva. Anusayo hi nāmesa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammoti niṭṭhamettha gantabbaṃ. **Kāmarāgānusayoti-ādīsu kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti kāmarāgānusayo.** Sesapadesupi eseva nayo.

Paricchedaparicchinnuddesavāraṇṇanā.

Uppattiṭṭhānavāraṇṇanā

2. Idāni tesam̐ uppattiṭṭhānaṃ pakāsetum̐ **kattha kāmarāgānusayo anusetīti-ādimāha.** Tattha **kāmadhātuyā dvīsu vedanāsūti** kāmāvacarabhūmiyaṃ sukhāya ca upekkhāya cāti dvīsu vedanāsu. **Ettha kāmarāgānusayo anusetīti** imāsu dvīsu vedanāsu uppajjati. So panesa akusalavedanāsu sahaajātavasena ārammaṇavasena cāti dvīhākārehi anuseti. Akusalāya sukhāya vedanāya ceva upekkhāya vedanāya ca sahaajātopi hutvā uppajjati, tā vedanā ārammaṇaṃ katvāpi uppajjati attho. Avasesā pana kāmāvacarakusalavipākakiriyavedanā ārammaṇameva katvā uppajjati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusayamāno cesa tāhi vedanāhi sampayuttesu saññāsāṅkhāraviññāṇesupi anusetiyeva. Na hi sakkā vedanāsu anusayamānena taṃsampayuttehi saññādīhi saddhim̐ asahaajātena vā bhavitum̐ taṃsampayutte vā saññādayo ārammaṇaṃ akatvā uppajjitum̐. Evaṃ

1. Abhi 1. 94 piṭṭhe.

santepi pana yasmā imā dve vedanāva sātasantasukhattā assādaṭṭhena kāmarāgānusayassa uppattiyā sesasampayuttadhammesu padhānā, tasmā “dvīsu vedanāsu ettha kāmarāgānusayo anusetī”ti vuttaṃ. Oḷārikavasena hi bodhaneyye sukhaṃ bodhetunti.

Nanu cesa ārammaṇavasena anusayamāno na kevalaṃ imāsu dvīsu vedanāsu ceva vedanāsampayuttadhammesu ca anuseti, iṭṭhesu pana rūpādīsupi anusetiyeva. Vuttampi cetāṃ Vibhaṅgappakaraṇe¹ “yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, ettha sattānaṃ kāmarāgānusayo anusetī”ti. Imasmimpi pakaraṇe anusayavārassa paṭilomanaye vuttaṃ “yattha kāmarāgānusayo nānuseti tattha diṭṭhānusayo nānusetīti, dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānuseti no ca tattha diṭṭhānusayo nānuseti, apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti diṭṭhānusayo ca nānusetī”ti. Ettha hi dukkhavedanāya ceva rūpadhātu-ādīsū ca nānusetīti vuttattā sasampayuttadhammaṃ dukkhavedanaṃ sa-okāse rūpārūpāvacaradhamme nava ca lokuttaradhamme ṭhapetvā avasesesu rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbesu anusetīti vuttaṃ hoti. Taṃ idha kasmā na vuttanti? Anoḷārikattā. Heṭṭhā vuttanayena hi vedanānaññeva oḷārikattā imesaṃ pana² anoḷārikattā etesu rūpādīsū anusetīti na vuttaṃ, atthato pana labbhati. Tasmā etesupi kāmarāgānusayo anusetiyevāti veditabbo. Na hi satthā sabbaṃ sabbattha katheti. Bodhaneyyasattānaṃ pana vasena katthaci yaṃ labbhati, taṃ sabbaṃ katheti. Katthaci na katheti. Tathā hi anena katthaci “diṭṭhānusayo anusetī”ti pucchitvā “sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha diṭṭhānusayo anusetī”ti yaṃ labbhati, taṃ sabbaṃ kathitaṃ. Aparasmim ṭhāne vissajjantena “rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anuseti, kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anuseti, dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca

1. Abhi 2. 353 piṭṭhe.

2. Imesañca (Sī, Ka)

avijjānusayo ca anusentī”ti yaṃ labbhati, taṃ sabbaṃ akathetvā rūpadhātu-arūpadhātūhi saddhiṃ tisso vedanāva kathitā. Vedanāsampayuttā pana arūpadhammā sabbañca rūpaṃ na kathitaṃ. Kiñcāpi na kathitaṃ, diṭṭhānusayo panettha anusetiyeva. Evameva kiñcāpi idha rūpādi-iṭṭhārammaṇaṃ na kathitaṃ, kāmarāgānusayo panettha anusetiyevāti evaṃ tava kāmarāgānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ vedītabbaṃ.

Paṭighānusayassa pana “dukkhāya vedanāyā”ti vacanato dve domanassavedanā kāyaviññāṇasampayuttā dukkhavedanāti tisso vedanā anusayanaṭṭhānaṃ. So pana domanassavedanāsu sahaajātasena ārammaṇavasena cāti dvihākārehi anuseti, avasesadukkhavedanāya pana ārammaṇavaseneva anuseti. Tāsu vedanāsu anusayamāno cesa tāhi sampayuttesu saññākkhandhādisupi anusetiyeva. Yāya hi vedanāya esa sahaajāto, taṃsampayuttehi saññādīhipi sahaajātova. Yā ca vedanā ārammaṇaṃ karoti, tāhi sampayutte saññādayopi karotiyeva. Evaṃ santepi pana yasmā dukkhavedanāva asāta dukkhavedayitattā nirassādaṭṭhena paṭighānusayassa uppattiyā sesasampayuttadhammesu adhikā, tasmā “dukkhāya vedanāya ettha paṭighānusayo anuseti”ti vuttaṃ. Oḷārikavasena hi bodhaneyye sukhaṃ bodhetunti.

Nanu cesa ārammaṇavasena anusayamāno na kevalaṃ dukkhavedanāya ceva taṃsampayuttadhammesu ca anuseti, anīṭṭhesu pana rūpādisupi anusetiyeva. Vuttampi cetaṃ Vibhaṅgappakaraṇe¹ “yaṃ loke appiyarūpaṃ asātarūpaṃ, ettha sattānaṃ paṭighānusayo anuseti”ti. Imasmimpi pakaraṇe anusayavārassa paṭilomanaye vuttaṃ “kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha paṭighānusayo nānuseti no ca tattha kāmarāgānusayo nānuseti, rūpadhātuyā arūpadhātuyā aperiyaṇne ettha paṭighānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca nānuseti”ti. Ettha hi dvīsu kāmāvacaravedanāsu ceva rūpadhātu-ādīsu ca nānusetīti vuttattā sasampayuttadhammā dve vedanā sa-okāse rūpārūpāvacaradhamme nava ca lokuttaradhamme ṭhapetvā avasesesu rūpādisu anusetīti vuttaṃ

1. Abhi 2. 353 piṭṭhe.

hoti. Taṃ idha kasmā na vuttanti? Anolārikattā. Heṭṭhā vuttanayena hi dukkhavedanāya eva olārikattā imesaṃ pana anolārikattā etesu rūpādīsu anusetīti na vuttaṃ, atthato pana labbhati. Tasmā etesupi paṭighānusayo anusetiyeṇāti veditabbo.

Kim pana itarā dve vedanā iṭṭhārammaṇaṃ vā paṭighassa ārammaṇaṃ na hontīti. No na honti. Parihīnajjhānassa hi vippaṭisāravasena sasampayuttadhammā tā vedanā ārabha domanassaṃ uppajjati, iṭṭhārammaṇassa ca paṭiladdhassa vipariṇāmaṃ vā appaṭiladdhassa appaṭilābhaṃ vā samanussaratopi domanassaṃ uppajjati. Domanassamattameva pana taṃ hoti, na paṭighānusayo. Paṭighānusayo hi aniṭṭhārammaṇe paṭihaññānavasena uppanno thāmagato kilesa, tasmā ettha domanassena saddhiṃ paṭigho uppannopi attano paṭighakiccaṃ akaraṇabhāvena eva paṭighānusayo na hoti, abbohārikattaṃ gacchati. Yathā hi pāṇātipātacetanāya saddhiṃ uppannopi byāpādo manokammaṃ nāma na hoti, abbohārikattaṃ gacchati, evaṃ paṭighānusayo na hoti, abbohārikattaṃ gacchati. Vuttampi cetāṃ ekaccaṃ iṭṭhārammaṇaṃ nekkhammasitampi vā domanassaṃ sandhāya “yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, paṭighaṃ tena pajahati, na tattha paṭighānusayo anuseti”¹. Evaṃ paṭighānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Mānānusayassa pana “kāmadhātuyā dvīsu vedanāsū”^{ti}-ādivacanato dve kāmāvacaravedanā rūpārūpadhātuyo cāti idaṃ tividhaṃ anusayanaṭṭhānaṃ, tassa akusalāsu vedanāsu kāmarāgānusayassa viya saha-jātānusayatā veditabbā. Sasampayuttadhammāsu pana sabbāsupi kāmāvacarāsu sukha-adukkhamasukhavedanāsu rūpārūpadhātūsu ca ārammaṇavaseneva anuseti. Anusayavārassa pana paṭilomanaye “dukkhāya vedanāya अपरियāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānuseti”^{ti} vuttattā ṭhapetvā dukkhavedanañceva navavidhaṃ lokuttaradhammañca sesarūpārūpadhammesupi ayaṃ anusetiyeṇāti. Evaṃ mānānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

1. Ma 1. 378 piṭṭhe.

Diṭṭhānusayavicikicchānusayā pana kevalaṃ lokuttaradhammesveva nānuseti, tebhūmakesu pana sabbesupi anusetiyeva. Tena vuttaṃ “sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha diṭṭhānusayo anuseti, ettha vicikicchānusayo anuseti”ti. Tattha **sabbasakkāyapariyāpannesūti** saṃsāraṇaṇissitaṭṭhena sakkāyapariyāpannesu sabbadhammesūti attho. Tattha panete pañcasu cittuppādesu saha-jātānusayanavasena anuseti, te vā pana pañca cittuppāde aññe vā tebhūmakadhamme ārabba pavattikāle ārammaṇānusayanavasena anuseti. Evaṃ diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Bhavarāgānusayo pana kiñcāpi diṭṭhivippayuttesu catūsu cittesu uppajjanato saha-jātānusayanavasena “kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti”ti vattabbo bhaveyya, kāmadhātuyaṃ panesa dvīhi vedanāhi saddhiṃ uppajjamānopi rūpārūpāvacaradhammameva paṭilabhati, kāmadhātuyā pariyāpannaṃ ekadhammampi ārammaṇaṃ na karoti. Tasmā ārammaṇānusayanavasena niyamaṃ katvā “rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo anuseti”ti vuttaṃ. Apica rāgo nāmesa kāmarāgabhavarāgavasena duvidho. Tattha kāmarāgo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti vutto. Sace pana bhavarāgopi kāmarāgo viya evaṃ vucceyya, kāmarāgena saddhiṃ desanā saṃkiṇṇā viya bhaveyyāti rāgakilesaṃ dvidhā bhinditvā kāmarāgato bhavarāgassa visesadassanattampi evaṃ desanā katāti. Evaṃ bhavarāgānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Avijjānusayo pana sabbesupi tebhūmakadhammesu anuseti, tena vuttaṃ “sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha avijjānusayo anuseti”ti. Tassa dvādasasu cittuppādesu saha-jātānusayatā veditabbā. Ārammaṇakaraṇavasena pana na kiñci tebhūmakadhammaṃ ārabba na pavattatīti. Evaṃ avijjānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Ayaṃ tāva paricchedavāraparicchinnuddesavāra-uppattiṭṭhānavāresu vinicchayakathā.

Uppattiṭṭhānavāraṇṇanā.

Mahāvāra 1. Anusayavāravaṇṇanā

3. Sattannaṃ pana Mahāvārānaṃ paṭhame Anusayavāre **yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa paṭighānusayo anuseti**ti ettha yadetaṃ **āmantā**ti paṭivacanaṃ dinnam, taṃ duddinnaṃ viya khāyati. Kasmā? Kāmarāgapaṭighānaṃ ekakkhaṇe anuppattito. Yathā hi “yassa manāyatanam uppajjati tassa dhammāyatanam uppajjati āmantā. Assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesam kāyasaṅkhāro ca uppajjati, vacīsaṅkhāro ca uppajjati”ti-ādīsu manāyatanadhammāyatanāni kāyasaṅkhāravacīsaṅkhārā ca ekakkhaṇe uppajjanti, na tathā kāmarāgapaṭighā. Kāmarāgo hi aṭṭhasu lobhasahagatacittuppadesu uppajjati, paṭigho dvīsu domanassasahagatesūti natthi nesaṃ ekakkhaṇe uppatti. Tasmā ettha noti paṭisedho kattabbo siyā. Taṃ akatvā pana āmantāti paṭivacanaṃ dinnattā heṭṭhāyamakesu viya ettha khaṇapaccuppannavasena vattamānavohāraṃ aggahetvā aññathā gahetabbo.

Katham? Appahīnavasena. Appahīnatañhi sandhāya ayaṃ anuseti vattamānavohāro vutto, na khaṇapaccuppannataṃ. Yasmā ca appahīnataṃ sandhāya vutto, tasmā “yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa paṭighānusayo anuseti”ti pucchāya yassa kāmarāgānusayo appahīno, na anuppattidhammataṃ āpādito, tassa paṭighānusayopi appahīnoti evamattho daṭṭhabbo. Yasmā ca tesu yasseko appahīno, tassa itaropi appahīnova hoti, tasmā āmantāti vuttam. Yadi evaṃ yaṃ upari uppajjanavāre “yassa kāmarāgānusayo uppajjati tassa paṭighānusayo uppajjati”ti pucchitvā āmantāti vuttam, tattha katham attho gahetabboti? Tatthāpi appahīnavaseneva, uppattipaccaye sati uppattiyā anivāritavasena vā. Yathā hi cittakammādīni ārabhitvā apariniṭṭhitakammantā cittakārādayo tesam kammantānaṃ akaraṇakkhaṇepi mittasuhajjādīhi diṭṭhadiṭṭhatṭhāne “imesu divasesu kiṃ karoṭhā”ti vuttā “cittakammaṃ karoma, kaṭṭhakammaṃ karomā”ti vadanti. Te kiñcāpi tasmim khaṇe na karonti, avicchinnakammantattā pana katakhaṇaṇca kattabbakhaṇaṇca upādāya karontiyeva nāma honti. Evameva yaṃhi santāne anusayā appahīnā, yaṃhi vā pana nesaṃ santāne uppattipaccaye sati uppatti anivāritā, tattha

anuppajjanakkhaṇepi uppannapubbañceva kālantare uppajjanakañca upādāya yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatiyeve nāmāti evamattho veditabbo. Ito paresupi evarūpesu vissajjanesu eseva nayo. **No ca tassāti** idaṃ anāgāmiṣṣa kāmarāgabyāpādānaṃ anavasesato pahīnattā vuttaṃ. **Tiṇṇaṃ puggalānanti** puthujjanasotāpannasakadāgāmīnaṃ. **Dvinnāṃ puggalānanti** sotāpannasakadāgāmīnaṃ. Paratopi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo.

14. Okāsavārassa paṭhamadutiyapucchāsu yasmā kāmarāgānusayo kāmādhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti, paṭighānusayo dukkhavedanāya, tasmā **noti** paṭisedho kato. Tatiyapucchāyaṃ ubhinnampi kāmādhātuyā dvīsu vedanāsu anusayanato **āmantāti** paṭivacanāṃ dinnāṃ. Rūpadhātu-arūpadhātuyā¹ pana mānānusayassa kāmarāgānusayena saddhiṃ asādhāraṇaṃ uppattiṭṭhānaṃ, tasmā **no ca tattha kāmarāgānusayoti** vuttaṃ. Iminā nayena sabbesaṃ uppattiṭṭhānavāraṃ oloketvā sādharmaṇāsādhāraṇaṃ uppattiṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

20. Dukamūlakapucchāyaṃ yasmā kāmarāgapaṭighānusayā nāpi ekasmiṃ ṭhāne uppajjanti, na ekaṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ karonti, tasmā **natthīti** paṭikkhepo kato. Ayañhettha adhippāyo—yasmaṃ ime dve anusayā anusayeyyūṃ, taṃ ṭhānameva natthi. Tasmā “kattha mānānusayo anuseti”ti ayaṃ pucchā apucchāyevāti. Aññesupi evarūpesu eseva nayo.

27. Puggalokāsavāre **catunnanti** puthujjanasotāpannasakadāgāmī-anāgāmīnaṃ.

36. Paṭilomanaye yassa **kāmarāgānusayo nānusetīti** ayaṃ pucchā anāgāmiṃ gahetvā pucchati.

1. Rūpadhātu-arūpadhātuyo (?)

56. **Dvinnam puggalānam sabbattha kāmarāgānusayo nānusetīti** anāgāmi-arahantānam. **Kāmadhātuyā tīsu vedanāsūti** ca vedanāggahaṇena vedanāsampayuttakānampi tesam vatthārammaṇānampīti sabbesampi kāmāvacaradhāmmānam gahaṇam veditabban. Ayaṁ Anusayavāre vinicchayakathā.

Anusayavāraṇṇanā.

2. Sānusayavāraṇṇanā

66-131. Sānusayavāre pana **yo kāmarāgānusayena sānusayoti** yathā ekantarikajarādirogena ābādhiko yāva tamhā rogā na muccati, tāva tassa rogassa anuppattikkhaṇepi sarogoyeva nāma hoti, evaṁ sasaṁkilesassa vaṭṭagāmisattassa yāva ariyamaggena anusayā samugghātam na gacchanti, tāva tesam anusayānam anuppattikkhaṇepi sānusayoyeva nāma hoti. Evarūpaṁ sānusayataṁ sandhāya **āmantāti** vuttam. Sesamettha Anusayavārasadisameva.

Okāsavāre pana “rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayena sānusayo”ti vutte tāsū dhātūsu puggalassa sānusayatā paññāyeyya, anusayassa uppattiṭṭhānam na paññāyeyya, anusayassa ca uppattiṭṭhānadassanattam ayaṁ vāro āradhho, tasmā **tato mānānusayena sānusayoti** vuttam. Evañhi sati tato dhātudvayato uppanna mānānusayena sānusayoti anusayassa uppattiṭṭhānam dassitam hoti. Imassa pana pañhassa atthe avutte ādipañhassa attho pākaṭo na hotīti paṭhamam na vutto, tasmā so evaṁ veditabbo. **Yato kāmarāgānusayenāti** yato uppanna kāmarāgānusayena sānusayo, kim so tato uppanna paṭighānusayenapi sānusayoti. Yasmā panete dve ekasmā ṭhānā nuppajjanti, tasmā “no”ti paṭisedho kato. **Arahā sabbatthāti** arahā sabbadhammesu uppajjanakena kenaci anusayena nirānusayoti iminā atthavasena nippadesaṭṭhānesu bhumma vacanameva katanti. Iminā upāyena sabbattha atthavinicchayo veditabboti.

Sānusayavāraṇṇanā.

3. Pajahanavāravaṇṇanā

132-197. Pajahanavāre **pajahatī**ti tena tena maggena pahānapariññāvasena pajahati, āyatim anuppattidhammatam āpādeti. **Āmantā**ti anāgāmi maggaṭṭham sandhāya paṭivacanam. **Tadekaṭṭham pajahatī**ti pahānekaṭṭhatam sandhāya vuttam. **Noti** arahattamaggaṭṭham sandhāya paṭisedho.

Yato kāmarāgānusayam pajahatīti yato uppajjanakam kāmarāgānusayam pajahatīti attho. **Aṭṭhamakoti** arahattaphalaṭṭhato paṭṭhāya paccorohanagaṇanāya gaṇiyamāno sotāpattimaggaṭṭho aṭṭhamako nāma. Dakkhiṇeyyagaṇanāya hi arahā aggadakkhiṇeyyattā paṭhamo, arahattamaggaṭṭho dutiyo, anāgāmī tatiyo -pa- sotāpattimaggaṭṭho aṭṭhamo, so idha aṭṭhamakoti vutto, nāmasaññāyeva vā esā tassāti. **Anāgāmi maggasamaṅgiṇca aṭṭhamakaṇca ṭhapetvā avasesāti** saddhim puthujjanena sekkhāsekkhā. Tesu hi puthujjano¹, pahānapariññāya abhāvena nappajahati². Sesā tesam anusayānam pahīnattā. **Dvinnam maggasamaṅgīnanti** dve maggasamaṅgino ṭhapetvāti attho. Iminā nayena sabbattha vinicchayo veditabboti.

Pajahanavāravaṇṇanā.

4. Pariññāvāravaṇṇanā

198-263. Pariññāvāre **parijānātī**ti tihi pariññāhi parijānāti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva. Ayampi hi vāro Pajahanavāro viya maggaṭṭhānaññeva vasena vissajjitoti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

5. Pahīnavāravaṇṇanā

264-274. Pahīnavāre phalaṭṭhavaseneva desanā āradhā. Anāgāmiṇa hi ubhopete anusayā pahīnā, tasmā “āmantā”ti vuttam.

1. Puthujjanā (Syā)

2. Nappajahanti (Syā)

275-296. Okāsavāre **yattha kāmarāgānusayo pahīno tattha paṭighānusayo pahīnoti** pucchitvā **na vattabbo pahīnoti vā appahīnoti vā**ti vuttam, tam kasmāti? Uppattiṭṭhānassa asādhāraṇattā. Aññaṃ hi kāmarāgānusayassa uppattiṭṭhānaṃ, aññaṃ paṭighānusayassa. Abhāvitamaggassa ca yattha anusayo uppajjati, magge bhāvite tattheva so pahīno nāma hoti. Tattha yasmā neva kāmarāgānusayaṭṭhāne paṭighānusayo uppajjati, na paṭighānusayaṭṭhāne kāmarāgānusayo, tasmā tattha so pahīnoti vā appahīnoti vā na vattabbo. So hi yasmim attano uppattiṭṭhāne kāmarāgānusayo pahīno, tasmim appahīnattā tattha pahīnoti na vattabbo. Yaṃ kāmarāgānusayassa uppattiṭṭhānaṃ, tasmim aṭṭhitattā tattha appahīnoti na vattabbo.

Yattha kāmarāgānusayo pahīno tattha mānānusayo pahīnoti ettha pana sādharmaṇaṭṭhānaṃ sandhāya āmantāti vuttam. Kāmarāgānusayo hi kāmādhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti, mānānusayo tāsu ceva rūpārūpadhātūsu ca. So ṭhapetvā asādhāraṇaṭṭhānaṃ sādharmaṇaṭṭhāne tena saddhim pahīno nāma hoti, tasmā āmantāti vuttam. Iminā nayena sabbasmimpi Okāsavāre pahīnatā ca navattabbatā ca veditabbā. Natthīti āgataṭṭhānesu pana heṭṭhā vuttasadisova vinicchayo. Puggalokāsavāro Okāsavāragatikoyeva.

297-307. Paṭilomanaye **yassa kāmarāgānusayo appahīnoti** puthujjanasotāpannasakadāgāmivasena pucchati. Kiñcāpi hi ime dve anusayā puthujjanato paṭṭhāya yāva anāgāmimaggaṭṭhā channaṃ puggalānaṃ appahīnā, idha pana parato “tiṇṇaṃ puggalānaṃ dvinnam puggalānaṃ”ti-ādivacanato maggaṭṭhā anadhippetā, tasmā puthujjanasotāpannasakadāgāminova sandhāya āmantāti vuttam. **Dvinnam puggalānanti** sotāpannasakadāgāmīnaṃ. Iminā nayena Puggalavāre vinicchayo veditabbo.

308-329. Okāsavārapuggalokāsavārā pana heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti.

Pahīnavāraṇṇanā.

6. Uppajjanavāraṇṇanā

330. Uppajjanavāro Anusayavārasadisoyeva.

7. Dhātupucchāvāraṇṇanā

332-340. Dhātuvārassa pucchāvāre tāva **kati anusayā anusentīti** kati anusayā santānaṃ anugatā hutvā sayanti. **Kati anusayā nānusentīti** kati anusayā santānaṃ na anugatā hutvā sayanti. **Kati anusayā bhaṅgāti** kati anusayā anusenti nānusentīti evaṃ vibhajitabbāti attho. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ heṭṭhā Pāḷivavatthāne vuttameva.

7. Dhātuviśajjanāvāraṇṇanā

341-349. Niddesavāre panassa **kassaci satta anusayā anusentīti** puthujjanavasena vuttaṃ. **Kassaci pañcāti** sotāpannasakadāgāmivasena vuttaṃ. Tesañhi diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnāti pañceva anusenti. Tattha yathā anusayavāre anusentīti padassa uppajjantīti attho gahito, evamidha na gahetabbo. Kasmā? Tasmim̐ khaṇe anuppajjanato. Kāmadhātuṃ upapajjantassa hi vipākacittañceva kammāsamutṭhānarūpañca uppajjati, akusalacittaṃ natthi. Anusayā ca akusalacittakkhaṇe uppajjanti, na vipākacittakkhaṇeti tasmim̐ khaṇe anuppajjanato tathā attho na gahetabbo. Kathaṃ pana gahetabboti? Yathā labbhati, tathā gahetabbo. Kathaṃ labbhati? Appahīnaṭṭhena. Yathā hi rāgadosamohānaṃ appahīnattā kusālābyākatacittasamaṅgī puggalo “sarāgo sadoso samoho”ti vuccati, evaṃ maggabhāvanāya appahīnattā paṭisandhikkhaṇepi tassa tassa puggalassa te te anusayā anusentīti vuccanti. Na kevalaṃ vuccanti, appahīnattā pana te anusentiyeva nāmāti veditabbā.

Anusayā bhaṅgā natthīti yassa hi yo anuseti, so anusetiyeva. Yo nānuseti, so nānusetiyeva. Ayaṃ anuseti ca nānuseti ca. Ayaṃ siyā anuseti siyā nānusetīti evaṃ vibhajitabbo anusayo nāma natthi. **Rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci**

tayoti nāgāmivasena vuttaṃ. Tassa hi kāmarāgapatiḥhadiṭṭhivicikicchānusayā cattāropi anavasesato pahīnā, itare tayova appahīnā. Tena vuttaṃ “kassaci tayo anusayā anusentī”ti.

Na kāmadhātuntī kāmadhātuyā paṭisiddhattā sesā dve dhātuyo upapajjantassāti attho. **Sattevāti** yasmā ariyasāvakassa rūpadhātuyā cutassa kāmadhātuyam upapatti nāma natthi, puthujjanasseva hoti, tasmā sattevāti niyametvā vuttaṃ. “Arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṃ upapajjantassa sattevā”ti etthāpi eseva nayo. **Rūpadhātuyā upapatti natthīti** kasmā natthi? Upapattinipphādakassa rūpāvacarajjhānassa abhāvā. So hi sabbaso rūpasāññānaṃ samatikkamā taṃ dhātuṃ upapannoti nāssa tattha rūpāvacarajjhānaṃ atthi, tadabhāvā rūpadhātuyam upapatti natthīti veditabbā. **Arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātuntī** ettha arūpadhātuyeva adhippetā. Iminā nayena sabbavissajjanesu attho veditabboti.

Dhātuvāraṇṇanā.

Anusayayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cittayamaka

Uddesavāraṇṇanā

1. 62. Idāni tesaññeva Mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ labbhamānavasena ekadesameva saṅgaṇhitvā Anusayayamakānantaraṃ desitassa Cittayamakassa atthavaṇṇanā hoti. Tattha Pāḷivavatthānaṃ tāva veditabbaṃ—imasmiñhi Cittayamake mātikāṭhapanam, ṭhapitamātikāya vissajjananti dve vārā honti. Tattha mātikāṭhapanam Puggalavāro Dhammavāro Puggaladhammavāroti-āditova tayo suddhikamahāvārā honti.

Tattha “yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatī”ti evaṃ puggalavasena cittassa uppajjananirujjhanādibhedam dīpento gato Puggalavāro nāma. “Yaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhatī”ti evaṃ dhammavaseneva cittassa uppajjananirujjhanādibhedam dīpento gato dhammavāro nāma. “Yassa yaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhatī”ti evaṃ

ubhayavasena cittassa uppajjananirujjhanādibhedam dipento gato
 puggaladhammavāro nāma. Tato “yassa sarāgam cittan”ti soḷasannaṃ
 padānaṃ vasena apare sarāgādipadavisesitā soḷasa Puggalavārā, soḷasa
 dhammavārā, soḷasa puggaladhammavārāti aṭṭhacattālīsaṃ missakavārā
 honti. Te sarāgādipadamattaṃ dassetvā saṃkhittā. Tato “yassa kusalaṃ
 cittan”ti-ādinā nayena chasaṭṭhidvisatasāṅkhānaṃ
 abhidhammamātikāpadānaṃ vasena apare kusalādipadavisesitā
 chasaṭṭhidvisataPuggalavārā, chasaṭṭhidvisatadhammavārā,
 chasaṭṭhidvisatapuggaladhammavārāti aṭṭhanavutisattasatā missakavārā
 honti. Tepi kusalādipadamattaṃ dassetvā saṃkhittāyeva. Yānipettha
 sanidassanādīni padāni cittena saddhiṃ na yujjanti, tāni moghapucchāvasena
 ṭhapitāni.

Tesu pana tīsu vāresu sabbapaṭhame suddhikapuggalamahāvāre
 uppādanīrodhakālasambhedavāro uppāduppannavāro nirodhuppannavāro
 uppādavāro nirodhavāro uppādanīrodhavāro uppajjamānanīrodhavāro
 uppajjamānuppannavāro nirujjhamānuppannavāro uppannuppādavāro
 atītānāgatavāro uppannuppajjamānavāro niruddhanirujjhamānavāro
 atikkantakālavāroti cuddasa antaravārā. Tesu uppādavāro nirodhavāro
 uppādanīrodhavāroti imesu tīsu vāresu anulomapaṭilomavasena cha cha
 katvā aṭṭhārasa yamakāni, uppannuppādavāre atītānāgatakālavasena
 anulomato dve, paṭilomato dveti cattāri yamakāni, sesesu ādito niddiṭṭhesu
 tīsu, anantare niddiṭṭhesu tīsu, avasāne niddiṭṭhesu catūsūti dasasu vāresu
 anulomato ekaṃ, paṭilomato ekanti dve dve katvā vīsati yamakāni. Evaṃ
 sabbesupi cuddasasu antaravāresu dvācattālīsa yamakāni caturāsīti pucchā
 aṭṭhasaṭṭhi-atthasataṃ hoti. Yathā ca ekasmiṃ suddhikapuggalamahāvāre,
 tathā suddhikadhammavārepi suddhikapuggaladhammavārepīti tīsu
 mahāvāresu chabbīsatiyamakasataṃ tato diguṇā pucchā tato diguṇā atthā ca
 veditabbā. Idaṃ pana vārattayaṃ sarāgādivasena soḷasaguṇaṃ
 kusalādivasena chasaṭṭhidvisataguṇaṃ katvā imasmiṃ Cittayamake anekāni
 yamakasahassāni tato diguṇā pucchā tato diguṇā atthā ca hontīti. Pāṭho pana
 saṃkhittoti. Evaṃ tāva imasmiṃ Cittayamake Pāḷivavatthānaṃ veditabbāṃ.

Mātikāṭhapanavaṇṇanā.

Niddesa 1. Puggalavāraṇṇanā

63. Idāni ṭhapitānukkamena mātikaṃ vissajjetuṃ **yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatīti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **uppajjati**ti uppādakkhaṇasamaṅgitāya uppajjati. **Na nirujjhatīti** nirodhakkhaṇaṃ appattatāya na nirujjhati. **Tassa cittaṃ** tassa puggalassa tato paṭṭhāya cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti pucchati. **Tesaṃ cittaṃ** yesaṃ paricchinnavatṭadukkhānaṃ khīṇāsavaṇaṃ sabbapacchimassa cuticittassa uppādakkhaṇo vattati, etesaṃ tadeva cuticittaṃ uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati. Idāni pana bhaṅgaṃ patvā taṃ tesaṃ cittaṃ nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṃ nuppajjissati. **Itaresanti** pacchimakittasamaṅgiṃ khīṇāsavaṃ ṭhapetvā avasesānaṃ sekkhāsekkhaputhujjanānaṃ. **Nirujjhissati ceva uppajjissati cāti** yaṃ taṃ uppādakkhaṇappattaṃ, taṃ nirujjhissateva, aññaṃ pana tasmiṃ vā aññasmiṃ vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati ca. Dutiyapucchāvissajjanepi tathārūpasseva khīṇāsavassa cittaṃ sandhāya āmantāti vuttaṃ. **Nuppajjati nirujjhatīti** bhaṅgakkhaṇe arahato pacchimakittampi sesānaṃ bhijjamānacittampi. Tato paṭṭhāya pana arahato cittaṃ na nirujjhissatīti sakkā vuttuṃ, uppajjissatīti pana na sakkā. Sesānaṃ uppajjissatīti sakkā vuttuṃ, na nirujjhissatīti na sakkā. Tasmā noti paṭisedho kato. Dutiyapañhe yassa cittaṃ na nirujjhissati uppajjissatīti so puggaloyeva natthi, tasmā natthīti paṭikkhepo kato.

65-82. **Uppannanti** uppādasamaṅginopetaṃ nāmaṃ uppādaṃ patvā aniruddhassāpi. Tattha uppādasamaṅgitaṃ sandhāya āmantāti, uppādaṃ patvā aniruddhabhāvaṃ sandhāya “tesaṃ cittaṃ uppannaṃ”ti vuttaṃ. **Anuppannanti** uppādaṃ appattaṃ. **Tesaṃ cittaṃ uppajjitthāti** etthāpi sabbesaṃ tāva cittaṃ khaṇapaccuppannameva hutvā uppādakkhaṇaṃ atītattā uppajjittha nāma, nirodhasamāpannānaṃ nirodhato pubbe uppannapubbattā, Asaññasattānaṃ saññībhava uppannapubbattā. **Uppajjittha ceva uppajjati cāti** uppādaṃ pattattā uppajjittha, anatītattā uppajjati nāmāti attho.

Uppādakkhaṇe anāgatañcāti uppādakkhaṇe ca cittaṃ anāgatañca cittaṃ nattho.

83. Atikkantakālavāre **uppajjamānaṃ khaṇanti** uppādakkhaṇaṃ. Tattha kiñcāpi uppādakkhaṇo uppajjamāno nāma na hoti, uppajjamānassa pana khaṇattā

evaṃ vutto. **Khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ** na ciraṃ vītikkantaṃ, tameva pana uppādakḥkhaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ saṅkhaṃ gacchati. **Nirujjhamānaṃ khaṇanti** nirodhakḥkhaṇaṃ. Tattha kiñcāpi nirodhakḥkhaṇo nirujjhamāno nāma na hoti, nirujjhamānassa pana khaṇattā evaṃ vutto. **Khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ** kiṃ tassa cittaṃ evaṃ nirodhakḥkhaṇampi vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma hotīti pucchati. Tattha yasmā bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppādakḥkhaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ hoti, nirodhakḥkhaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma na hoti, atītaṃ pana cittaṃ ubhopi khaṇe khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma, tasmā “bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppādakḥkhaṇaṃ vītikkantaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ avītikkantaṃ, atītaṃ cittaṃ uppādakḥkhaṇaṇca vītikkantaṃ bhaṅgakkhaṇaṇca vītikkantaṃ”ti vissajjanamāha. Dutiyapañhassa vissajjane yasmā atītaṃ cittaṃ ubhopi khaṇe vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma hoti, tasmā atītaṃ cittanti vuttaṃ. Paṭilomapañhassa vissajjane yasmā uppādakḥkhaṇe ca cittaṃ anāgataṇca cittaṃ ubhopi khaṇe khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma na hoti tesāṃ khaṇānaṃ avītikkantattā, tasmā “uppādakḥkhaṇe cittaṃ anāgataṃ cittaṃ”ti vuttaṃ. Dutiyavissajjanaṃ pākaṭameva.

84-113. Dhammavārepi imināvupāyena sabbavissajjanesu attho veditabbo. Puggaladhammavāro dhammavāragatikoyeva.

114-116. Sabbepi missakavārā **yassa sarāgaṃ cittanti**-ādinā nayena mukhamattaṃ dassetvā saṅkhittā, vitthāro pana nesaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Tesu pana “yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati tassa cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatī”ti evaṃ vitthāretabbatāya pucchāva sadisā hoti. Yasmā pana sarāgaṃ cittaṃ pacchimacittaṃ na hoti, tasmā “yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati tassa cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti no”ti evaṃ vissajjitabbattā vissajjanaṃ asadisā hoti. Taṃ taṃ tassā tassā pucchāya anurūpavasena veditabbanti.

Cittayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā

1. 16. Idāni tesaññeva Mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ mātikaṃ ṭhapetvā Cittayamakānantaraṃ desitassa Dhammayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha Khandhayamake vuttanayeneva Pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ. Yathā hi tattha paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā avasesā antaravārā ca honti, tathā idhāpi. “Yo kusalaṃ dhammaṃ bhāveti so akusalaṃ dhammaṃ pajahatī”ti āgatattā panettha pariññāvāro bhāvanāvāro nāmāti veditabbo. Tattha yasmā abyākato dhammo neva bhāvetabbo, na pahātabbo, tasmā taṃ padameva na uddhaṭaṃ. Paṇṇattivāre panettha tiṇṇaṃ kusalādidhammānaṃ vasena Padasodhanavāro Padasodhanamūlacakkavāro Suddhadhammavāro Suddhadhammamūlacakkavāroti imesu catūsu vāresu yamakagaṇanā veditabbā.

1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā

17-32. Paṇṇattivāraniddese pana **kusalā kusaladhammā**ti kusalānaṃ ekantena kusaladhammattā “āmantā”ti vuttaṃ. Sesavissajjanesupi eseṇa nayo. **Avasesā dhammā na akusalā dhammā**ti avasesā dhammā akusalā na honti, dhammā pana hontīti attho. Iminā nayena sabbavissajjanāni veditabbāni.

Paṇṇattivāraṇṇanā.

2. Pavattivāraṇṇanā

33-34. Pavattivāre panettha paccuppannakāle Puggalavārassa anulomanaye “yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa akusalā dhammā uppajjanti, yassa vā pana akusalā dhammā uppajjanti tassa kusalā dhammā uppajjanti”ti kusaladhammamūlakāni dve yamakāni, akusaladhammamūlakaṃ ekanti tiṇi yamakāni honti. Tassa paṭilomanayepi Okāsavārādīsipi eseṇa nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena yamakagaṇanā veditabbā. Atthavinicchaye panettha idaṃ lakkhaṇaṃ—imassa hi

Dhammayamakassa pavattimahāvāre “uppajjanti nirujjhanti”ti imesu uppādanirodhesu kusalākusaladhammā tāva ekantena pavattiyāmyeva labbhanti, na cutipaṭisandhīsu. Abyākatadhammā pana pavatte ca cutipaṭisandhīsu cāti tīsupi kālesu labbhanti. Evamettha yaṃ yattha yattha labbhati, tassa vasena tattha tattha vinicchayo veditabbo.

Tatridaṃ nayamukhaṃ—kusalākusalānaṃ tāva ekakkhaṇe anuppajjanato “no”ti paṭisedho kato. **Abyākatā cāti** cittasamuṭṭhānarūpavasena vuttaṃ.

35-36. **Yattha kusalā dhammā nuppajjantīti** asaṇṇabhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenevettha “āmantā”ti vissajjanaṃ kataṃ. **Uppajjantīti** idampi asaṇṇabhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Abyākatānaṃ pana anuppattiṭṭhānassa abhāvā “natthi”ti paṭikkhepo kato.

49. **Dutiye akusaleti** bhavaṃ assādetvā uppannesu nikantijāvanesu dutiye jāvanacitte. **Dutiye citte vattamāneti** paṭisandhito dutiye bhavaṅgacitte vattamāne, saha vā paṭisandhiyā bhavaṅgaṃ vipākavasena ekameva katvā bhavanikantiyā āvajjanacitte. Tañhi kiriyacittattā abyākatajātiyaṃ vipākato dutiyaṃ nāma hoti.

57. **Yassa cittassa anantarā aggamagganti** gotrabhucittaṃ sandhāya vuttaṃ. **Kusalā dhammā uppajjissantīti** te aggamaggadhammeyeva sandhāya vuttaṃ.

79. **Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇeti** idaṃ cittajātivāsena vuttaṃ. Tajjātikassa hi ekāvajjanena uppannassa tato orimacittassa uppādakkhaṇepi etaṃ lakkhaṇaṃ labbhateva.

99. Nirodhavārepi kusalākusalānaṃ ekato anirujjhanato “no”ti vuttaṃ. Iminā nayamukhena sabbattha vinicchayo veditabboti.

Dhammayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyayamaka

Idāni tesaññeva Mūlayamake desitānaṃ kusalādidhammānaṃ labbhamānavasena ekadesaṃ saṅgaṇhitvā Dhammayamakānantaraṃ desitassa Indriyayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha Khandhayamakādīsu vuttanayeneva Pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ. Idhāpi hi Paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā, avasesā antaravārā ca saddhiṃ kālappabhedādīhi Khandhayamakādīsu āgatasadisāva. Indriyānaṃ pana bahutāya Dhātuyamakatoṇṇi bahutarāṇi yamakāni honti. Yathā pana heṭṭhā Puggalavārādīsu cakkhāyatanacakkhudhātumūlake naye cakkhāyatanacakkhudhātūhi saddhiṃ jivhāyatanakāyāyatanāni na yojitāni, jivhāyatanakāyāyatanamūlakāni ca yamakāneva na gahitāni, tathā idhāpi cakkhundriyamūlake naye jivhindriyakāyindriyāni na yojitāni, jivhindriyakāyindriyamūlakāni ca yamakāneva na gahitāni. Tesāṃ aggahaṇe kāraṇaṃ tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Manindriyaṃ pana yathā cakkhundriyādīmūlakehi, tattheva itthindriyādīmūlakehi saddhiṃ yasmā yojanaṃ gacchati, tasmā nikkhattapaṭipāṭiyā ayojetvā sabbehi cakkhundriyamūlakādīhi saddhiṃ pariyosāne yojitanti veditabbaṃ. Cakkhundriyena saddhiṃ itthindriyapurisindriyajīvitindriyāni yojitāni. Sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni paṭisandhiyaṃ natthīti na gahitāni, somanassindriya-upekkhindriyāni paṭisandhiyaṃ uppattisabbhāvato gahitāni, tathā saddhindriyādīni pañca. Lokuttarāni tīṇi paṭisandhiyaṃ abhāveneva na gahitāni. Iti yāni gahitāni, tesāṃ vasenettha cakkhundriyamūlake naye yamakagaṇanā veditabbā. Yathā cettha, evaṃ sabbattha, yāni pana na gahitāni, tesāṃ vasena yamakāni na gaṇetabbāni, gaṇentena vā moghapucchāvasena gaṇetabbānīti evaṃ tāva sabbavāresu Pāḷivavatthānameva veditabbaṃ.

Pavattivāravaṇṇanā

1-86. Atthavinicchaye panettha idaṃ nayamukhaṃ—**sacakkhukānaṃ na itthīnanti** Brahmapārisajjādīnañceva rūpīnaṃ purisanapumsakānañca vasena vuttaṃ. Tesañhi itthindriyaṃ nuppajjati. **Sacakkhukānaṃ na purisānanti** rūpībrahmānañceva itthinapumsakānañca vasena vuttaṃ. Tesañhi purisindriyaṃ nuppajjati. **Acakkhukānaṃ upapajjantānaṃ tesāṃ jīvitindriyaṃ upapajjati**ti ekavokāracatuvokārakāmadhātusatte sandhāya vuttaṃ. **Sacakkhukānaṃ vinā somanassenāti**

upekkhāsahagatānaṃ catunnaṃ mahāvīpākapaṭisandhīnaṃ vasena vuttaṃ. **Sacakkhukānaṃ vinā upekkhāyāti** somanassasahagatapaṭisandhikānaṃ vasena vuttaṃ. **Upekkhāya acakkhukānanti** ahētukaṭisandhivasena vuttaṃ. **Ahetukānanti** ahētukaṭisandhicittena saddhiṃ saddhindriyādīnaṃ abhāvato vuttaṃ. Tattha hi ekanteneva saddhāsatipaññāyo natthi, samādhivīriyāni pana indriyappattāni na honti. **Sahetukānaṃ acakkhukānanti** gabbhaseyyakavasena ceva arūpīvasena ca vuttaṃ. Añño hi sahetuko acakkhuko nāma natthi. **Sacakkhukānaṃ ahētukānanti** apāye opapātikavasena vuttaṃ. **Sacakkhukānaṃ ñāṇavippayuttānanti** kāmādhātuyaṃ duhetukaṭisandhikānaṃ vasena vuttaṃ. **Sacakkhukānaṃ ñāṇasampayuttānanti** rūpībrahmāno ceva kāmāvacaradevamanusse ca sandhāya vuttaṃ. **Ñāṇasampayuttānaṃ acakkhukānanti** arūpino ca tihetukagabbhaseyyake ca sandhāya vuttaṃ.

190. Jīvitindriyamūlake **vinā somanassena upapajjantānanti** dvepi jīvitindriyāni sandhāya vuttaṃ. **Pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkaṇeti** arūpajīvitindriyaṃ sandhāya vuttaṃ. Iminā nayena sabbatthāpi paṭisandhipavattivasena jīvitindriyayaṇā veditabbā. Somanassindriyādīmūlakesupi paṭisandhipavattivasenevattho gahetabbo. Paṭilomanaye pana nirodhavāre ca etesañceva aññesañca dhammānaṃ yathālābhavasena cutipaṭisandhipavattesu tīsupi anuppādanirodhā veditabbā.

281. Anāgatavāre **eteneva bhāvenāti** etena purisabhāveneva, antarā itthibhāvaṃ anāpajjitvā purisapaṭisandhiggahaṇenevāti attho. **Katicī bhavedasettvā parinibbāyissantīti** katicī paṭisandhiyo gahetvā itthibhāvaṃ appatvā parinibbāyissantīti attho. Dutiyapucchāyapi eveda nayo.

361. Paccuppanna Atītavāre **suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe manindriyañca nuppajjitthāti**¹ Cittayamake viya uppādakkaṇātikamavasena atthaṃ aggahetvā tasmīṃ bhaveda anuppannapubbavasena gahetabboti. Iminā nayamukhena sabbasmimpi pavattivāre atthavinicchayo veditabbo.

Pavattivāravaṇṇanā.

1. Jīvitindriyañca nuppajjati somanassindriyañca nuppajjitthāti (?)

Pariññāvāraṇṇanā

435-482. Pariññāvāre pana cakkhumūlakādīsu ekameva cakkhusotayamakam dassitam. Yasmā pana sesānipi lokiya-abyākatāni ceva lokiya-abyākatamissakāni ca pariññeyyāneva, tasmā tāni anupadiṭṭhānipi imināva dassitāni honti. Yasmā pana akusalam ekantato pahātabbameva, ekantam kusalam bhāvetabbameva, lokuttarābyākatam sacchikātabbam, tasmā “domanassindriyam pajahatī”ti “anaññātāññassāmītindriyam bhāvetī”ti “aññātāvindriyam sacchikarotī”ti vuttam. Aññindriyam pana bhāvetabbampi atthi sacchikātabbampi, tam bhāvanāvaseneva gahitam. Tattha **dve puggalā**ti sakadāgāmimaggasamaṅgī ca arahattamaggasamaṅgī ca. Tesu eko samucchinditum asamatthattā domanassindriyam nappajahati nāma, eko pahīnadosattā. **Cakkhundriyam na pari jānāti**ti anuppādam āpādetum asamatthatāya na pari jānāti. Iminā nayena sabbavissajjanesu attho veditabboti.

Pariññāvāraṇṇanā.

Indriyayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Yassovāde ṭhatvā, niṭṭhitakiccassa kiccasampanno.

Yuvatijanopi atīto, suvihitaniyamo yamassāṇam.

Devaparisāya majjhe, devapure sabbadevadevena.

Yamakam nāma pakāsitam, yamāmalalomena yaṁ tena.

Pālivavatthānavidhim, pucchāvissajjane ca atthanayam.

Dassetum āraddhā, Yamaka-aṭṭhakathā mayā tassa.

Sā subahu-antarāye, lokamhi yathā anantarāyena.

Ayamajja pañcamattehi, tantiyā bhāṇavārehi.

Niṭṭham patta evaṃ, niṭṭhānam pāpuṇantu sabbepi.

Hitasukhanibbattikarā, manorathā sabbasattānanti.

Yamakappakaraṇaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Paṭṭhānappakaraṇaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Devātidevo devānaṃ, devadānavapūjito.
Desayitvā pakaraṇaṃ, Yamakaṃ suddhasaṃyamo.
Atthato dhammato ceva, gambhīrassātha tassa yaṃ.
Anantaraṃ Mahāvīro, sattamaṃ Isisattamo.
Paṭṭhānaṃ nāma nāmena, nāmarūpanirodhano.
Desesi atigambhīra¹-nayamaṇḍitadesanaṃ.
Idāni tassa sampatto, yasmā saṃvaṇṇanākkamo.
Tasmā naṃ vaṇṇayissāmi, taṃ suṇātha samāhitāti.

Paccayuddesavaṇṇanā

Sammāsambuddhena hi anulomapaṭṭhāne dvāvīsati tike nissāya Tikapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ, sataṃ duke² nissāya Dukapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ. Tato paraṃ dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā Dukatikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ, tato paraṃ dukasataṃ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā Tikadukapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ, tike pana tikesuyeva pakkhipitvā Tikatikapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ, duke ca³ dukesuyeva pakkhipitvā Dukadukapaṭṭhānaṃ nāma dassitaṃ. Evaṃ—

Tikañca Paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca.
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha **anulomamhi** nayā sugambhīrāti.

1. Atigambhīraṃ (Syā)

2. Sataduke (Syā)

3. Duke pana (Syā)

Paccanīyapaṭṭhānēpi dvāvīsati tike nissāya Tikapaṭṭhānaṃ nāma,
 dukasataṃ nissāya Dukapaṭṭhānaṃ nāma, dvāvīsati tike dukasate
 pakkhipitvā Dukatikapaṭṭhānaṃ nāma, dukasataṃ dvāvīsatiyā tikesu¹
 pakkhipitvā Tikadukapaṭṭhānaṃ nāma, tike tikesuyeva pakkhipitvā
 Tikatikapaṭṭhānaṃ nāma, duke dukesuyeva pakkhipitvā Dukadukapaṭṭhānaṃ
 nāmāti evaṃ paccanīyepi chahi nayehi Paṭṭhānaṃ niddiṭṭhaṃ. Tena
 vuttaṃ—

“Tikañca Paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
 Dukam tikañceva tikam dukañca.
 Tikam tikañceva dukam dukañca,
 Cha **paccanīyamhi** nayā sugambhīrā”ti.

Tato paraṃ anulomapaccanīyepi etenevupāyena cha nayā dassitā.
 Tenāha²—

“Tikañca Paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
 Dukam tikañceva tikam dukañca.
 Tikam tikañceva dukam dukañca,
 Cha **anulomapaccanīyamhi** nayā sugambhīrā”ti.

Tadanantaraṃ paccanīyānulomamhi eteheva chahi nayehi niddiṭṭhaṃ.
 Tenāha—

“Tikañca Paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
 Dukam tikañceva tikam dukañca.
 Tikam tikañceva dukam dukañca,
 Cha **paccanīyānulomamhi** nayā sugambhīrā”ti.

Evaṃ anulome cha paṭṭhānāni, paccanīye cha, anulomapaccanīye cha,
 paccanīyānulome cha paṭṭhānānīti idaṃ
 “catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānapaṭṭhānamahāpakaraṇaṃ nāmā”ti hi
 vuttaṃ.

Tattha yesaṃ catuvīsatiyā samantapaṭṭhānānaṃ samodhānavasenetam
 catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānaṃ Paṭṭhānamahāpakaraṇaṃ nāmāti³
 vuttaṃ, tesañceva imassa ca pakaraṇassa nāmattho tāva evaṃ veditabbo.

1. Tikesuyeva (Sī)

2. Tenevāha (Sī)

3. Nāmāti hi (Syā)

Kenaṭṭhena **Paṭṭhānanti**? Nānappakārapaccayaṭṭhena. Pa-kāro hi nānappakāratthaṃ dīpeti, ṭhānasaddo paccayaṭṭhaṃ. Ṭhānāṭṭhānakusalatāti-ādīsu hi paccayo ṭhānanti vutto. Iti nānappakārānaṃ paccayānaṃ vasena desitattā imesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekaṃ paṭṭhānaṃ nāma, imesaṃ pana paṭṭhānānaṃ samūhato sabbampetaṃ pakaraṇaṃ Paṭṭhānanti veditabbaṃ.

Aparo nayo—kenatṭhena Paṭṭhānanti? Vibhajanatṭhena. “Paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkamman”¹ āgataṭṭhānasmiñhi vibhajanatṭhena Paṭṭhānaṃ paññāyati. Iti kusalādīnaṃ dhammānaṃ hetupaccayādivasena vibhattattā imesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekaṃ paṭṭhānaṃ nāma, imesaṃ pana paṭṭhānānaṃ samūhato sabbampetaṃ pakaraṇaṃ Paṭṭhānaṃ nāmāti veditabbaṃ.

Aparo nayo—kenatṭhena Paṭṭhānanti? Paṭṭhitatṭhena, gamanatṭhenāti attho. “Goṭṭhā paṭṭhitagāvo”² āgataṭṭhānasmiñhi yena paṭṭhānena paṭṭhitagāvoti vutto, taṃ atthato gamanaṃ hoti. Iti nātivitthāritanayesu Dhammasaṅgaṇī-ādīsu anissaṅgagamanassa sabbaññūtaññāṇassa hetupaccayādibhedabhinnesu kusalādīsu vitthāritanayaalābhato nissaṅgavasena pavattagamanattā imesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekaṃ paṭṭhānaṃ nāma, imesaṃ pana paṭṭhānānaṃ samūhato sabbampetaṃ pakaraṇaṃ Paṭṭhānaṃ nāmāti veditabbaṃ.

Tattha anulomamhi tāva paṭhamāṃ tikavasena desitattā Tikapaṭṭhānaṃ nāma. Tassa padacchedo—tikānaṃ paṭṭhānaṃ ettha atthīti **Tikapaṭṭhānaṃ**, tikānaṃ nānappakārakā paccayā etissā desanāya atthīti attho. Dutiyavikappepi tikānaṃ paṭṭhānantveva³ Tikapaṭṭhānaṃ, hetupaccayādivasena tikānaṃ vibhajanāti attho. Tatiyavikappe hetupaccayādibhedabhinnatāya laddhavitthārā tikā eva paṭṭhānaṃ Tikapaṭṭhānaṃ, sabbaññūtaññāṇassa nissaṅgagamanabhūmīti attho. Dukapaṭṭhānādīsupi eśeva nayo. Evaṃ anulome chapatṭhānāni viditvā paccanīyādīsupi imināvupāyena veditabbāni.

Yasmā panetāni anulome, paccanīye, anulomapaccanīye, paccanīyānulometi samantā cha cha hutvā catuvīsati honti, tasmā “catuvīsati

1. Ma 3. 291 piṭṭhe.

2. Ma 1. 112 piṭṭhe.

3. Paṭṭhānaṃ tena (Ka)

samantapaṭṭhānānī”ti vuccanti. Iti imesaṃ catuvīsatiyā khuddakapaṭṭhānasaṅkhātānaṃ samantapaṭṭhānānaṃ samodhānavasenetāṃ catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānaṃ Paṭṭhānamahāpakaraṇaṃ nāma.

Taṃ panetaṃ ye tikādayo nissāya niddiṭṭhattā “tikapaṭṭhānaṃ Dukapaṭṭhānaṃ -pa- Dukadukapaṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ, te anāmasitvā yesaṃ paccayānaṃ vasena te tikādayo vibhattā, te paccaye dassetuṃ ādito tāvassa mātikānikkhepavāro nāma vutto, paccayavibhaṅgavārotipi tasseva nāmaṃ. So uddesaniddesato duvidho. Tassa **hetupaccayo -pa- avigatapaccayoti** ayaṃ uddeso.

Tattha hetu ca so paccayo cāti **hetupaccayo**. Hetu hutvā paccayo, hetubhāvena paccayoti vuttaṃ hoti. Ārammaṇapaccayādisupi eseva nayo. Tattha **hetū**ti vacanāvayavakāraṇamūlānametaṃ adhivacanāṃ. “Paṭiññā hetū”ti-ādīsu hi loke vacanāvayavo hetūti vuccati. Sāsane pana “ye dhammā hetuppabhavā”ti¹ ādīsu kāraṇaṃ. “Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū”ti² ādīsu mūlaṃ hetūti vuccati. Taṃ idha adhippetāṃ. **Paccayoti** ettha pana ayaṃ vacanattho—paṭicca etasmā etīti paccayo, appaccakkhāya naṃ vattatīti attho. Yo hi dhammo yaṃ dhammaṃ appaccakkhāya tiṭṭhati vā uppajjati vā, so tassa paccayoti vuttaṃ hoti.

Lakkhaṇato pana upakāraḷakkhaṇo paccayo. Yo hi dhammo yassa dhammassa ṭhitiyā vā uppattiyā vā upakāraḷo hoti, so tassa paccayoti vuccati. Paccayo hetu kāraṇaṃ nidānaṃ sambhavo pabhavoti atthato ekaṃ, byañcanato nānaṃ. Iti mūlaṭṭhena hetu, upakāraḷaṭṭhena paccayoti saṅkhepato mūlaṭṭhena upakāraḷo dhammo hetupaccayo. So hi sāli-ādīnaṃ sālibījādīni viya maṇippabhādīnaṃ viya ca maṇivaṇṇādayo kusalādīnaṃ kusalādibhāvasādhakoti ācariyānaṃ adhippāyo. Evaṃ sante pana taṃsamutṭhānarūpesu hetupaccayatā na sampajjati. Na hi so tesāṃ kusalādibhāvaṃ sādheti, na ca paccayo na hotīti. Vuttañhetāṃ “hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ

1. Vi 3. 51 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 214, 215 piṭṭhesu.

taṃsamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ hetupaccayena paccayo”ti. Ahetukacittānaṃ vinā etena abyākatabhāvo siddho.

Sahetukānampi ca yonisomanasikārādipaṭibaddho kusalādibhāvo, na sampayuttahetupaṭibaddho. Yadi ca sampayuttahetūsu sabhāvatova kusalādibhāvo siyā, taṃsampayuttesu hetupaṭibaddho, alobho kusalo vā siyā abyākato vā. Yasmā pana ubhayathāpi hoti, tasmā yathā sampayuttesu, evaṃ hetūsupi kusalādītā pariyesitabbā. Kusalādibhāvasāadhanavasena pana hetūnaṃ mūlaṭṭhaṃ aggahetvā suppatiṭṭhitabhāvasāadhanavasena gayhamāne na kiñci virujjhati. Laddhahetupaccayā hi dhammā viruḷhamulā viya pādapaṭṭhiraṃ honti suppatiṭṭhitā, ahetukā pana tilabījakādisevālā viya na suppatiṭṭhitā. Iti mūlaṭṭhena upakāraṇakoti suppatiṭṭhitabhāvasāadhanena upakāraṇako dhammo hetupaccayoti veditabbo.

Tato paresu ārammaṇavasena upakāraṇako dhammo **ārammaṇapaccayo**. So¹ “rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā”ti ārabhitvāpi “yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabha ye ye dhammā uppajjanti cittacetāsikā dhammā, te te dhammā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo”ti osāpitattā na koci dhammo na hoti. Yathā hi dubbalo puriso daṇḍaṃ vā rajjuraṃ vā ālambitvā uṭṭhahati ceva tiṭṭhati ca, evaṃ cittacetāsikā dhammā rūpādi-ārammaṇaṃ ārabheva uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca. Tasmā sabbepi cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ ārammaṇabhūtā dhammā ārammaṇapaccayoti veditabbā.

Jeṭṭhakaṭṭhena upakāraṇako dhammo **adhipatipaccayo**. So saha-jātārammaṇavasena duvidho. Tattha “chandaḍhipati chandasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ adhipatipaccayena paccayo”ti-ādivacanato chandavīriyacittavīmaṃsasāṅkhātā cattāro dhammā saha-jātādhīpatipaccayoti veditabbā, no ca kho ekato. Yādā hi chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ katvā cittaṃ pavattati, tadā chandova adhipati, na itare. Esa nayo sesesupi. Yaṃ pana dhammaṃ garuṃ katvā arūpadhammā pavattanti, so nesāṃ ārammaṇādhīpati.

1. So rūpādivasena chabbidho (Syā)

Tena vuttaṃ “yaṃ yaṃ dhammaṃ garuṃ katvā ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā dhammā, te te dhammā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ adhipatipaccayena paccayo”ti.

Anantarabhāvena upakārako dhammo **anantarapaccayo**.

Samanantarabhāvena upakārako dhammo **samanantarapaccayo**. Idañca paccayadvayaṃ bahudhā papañcayanti. Ayaṃ panettha sāro—yo hi esa cakkhuviññāṇānantarā manodhātu, manodhātu-anantarā manoviññāṇadhātūti-ādi cittaniyamo, so yasmā purimacittavaseneva ijjhati, na aññathā. Tasmā attano attano anantaraṃ anurūpassa cittuppādassa uppādanasamattova dhammo anantarapaccayo. Tenevāha “anantarapaccayoti cakkhuviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo”ti-ādi.

Yo anantarapaccayo, sveva samanantarapaccayo. Byañjanamattameva hettha nānaṃ upacayasantati-ādīsu viya adhivacananiruttidukādīsu viya ca, atthato pana nānaṃ natthi. Yampi “addhānantaratāya anantarapaccayo, kālānantaratāya samanantarapaccayo”ti ācariyānaṃ mataṃ, taṃ “nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanakusalaṃ phalasamāpattiyā samanantarapaccayena paccayo”ti-ādīhi virujjhati. Yampi tattha vadanti “dhammānaṃ samuṭṭhāpanasamattatā na parihāyati, bhāvanābalena pana vāritattā dhammā samanantaraṃ nuppajjanti”ti, tampi kālānantaratāya abhāvameva sādheti. Bhāvanābalena hi tattha kālānantaratā natthīti mayampi etadeva vadāma. Yasmā ca kālānantaratā natthi, tasmā samanantarapaccayatā na yujjati. Kālānantaratāya hi tesāṃ samanantarapaccayo hotīti laddhi. Tasmā abhinivesaṃ akatvā byañjanamattatovettha nānākaraṇaṃ paccetabbaṃ, na atthato. Kathaṃ? Natthi etesaṃ antaranti hi anantarā. Saññhānābhāvato suṭṭhu anantarāti samanantarā.

Uppajjamāno saha uppajjamānabhāvena upakārako dhammo **sahajātapaccayo** pakāsassa¹ padīpo viya. So arūpakkhandhādivasena chabbidho hoti. Yathāha—cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sahajātapaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ -pa-. Okkantikkhaṇe

1. Pabhāsassa (Syā)

nāmarūpaṃ aññamaññaṃ -pa-. Cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ -pa-. Mahābhūtā upādārūpānaṃ -pa-. Rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ kiñci kāle sahaajātapaccayena paccayo, kiñci kāle na sahaajātapaccayena paccayoti. Idaṃ hadayavatthumeva sandhāya vuttaṃ.

Aññamaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakārako dhammo **aññamaññapaccayo** aññamaññupatthambhakaṃ tidaṇḍaṃ viya. So arūpakkhandhādivasena tividho hoti. Yathāha—cattāro khandhā arūpino aññamaññapaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā -pa-. Okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññapaccayena paccayoti.

Adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārako dhammo **nissayapaccayo** tarucittakammādīnaṃ pathavīpaṭādayo viya. So “cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ nissayapaccayena paccayo”ti evaṃ sahaajāte vuttanayeneva veditabbo. Chaṭṭho panettha koṭṭhāso “cakkhāyatanaṃ cakkhuviññādhātuyā, sota, ghāna, jivhā, kāyāyatanaṃ kāyaviññādhātuyā taṃsampayuttakānaṃca dhammānaṃ nissayapaccayena paccayo. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññādhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā ca manoviññādhātuyā ca taṃsampayuttakāraṇaṃca dhammānaṃ nissayapaccayena paccayo”ti evaṃ vibhatto.

Upanissayapaccayoti idha pana ayaṃ tāva vacanatto—
tadadhīnavuttitāya attano phalena nissito, na paṭikkhittoti nissayo. Yathā pana bhuso āyāso upāyāso, evaṃ bhuso nissayo upanissayo. Balavakāraṇassetāṃ adhivacanaṃ. Tasmā balavakāraṇabhāvena upakārako dhammo upanissayapaccayoti veditabbo. So ārammaṇūpanissayo anantarūpanissayo pakatūpanissayoti tividho hoti. Tattha “dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyivā uposathakammaṃ katvā taṃ garuṃ katvā paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni garuṃ katvā paccavekkhati, jhānā vuṭṭhahitvā jhānaṃ garuṃ katvā paccavekkhati, sekkhā gotrabhuṃ garuṃ katvā paccavekkhanti, vodānaṃ garuṃ katvā paccavekkhanti, sekkhā maggā vuṭṭhahitvā maggaṃ garuṃ katvā paccavekkhanti”ti evamādinā nayena **ārammaṇūpanissayo** tāva ārammaṇādhipatinā saddhiṃ nānattaṃ akatvā vibhatto. Tattha yaṃ ārammaṇaṃ garuṃ katvā cittacetasikā uppajjanti, taṃ niyamato tesāṃ ārammaṇesu balavārammaṇaṃ

hoti. Iti garukātabbamattaṭṭhena ārammaṇādhipati, balavakāraṇaṭṭhena ārammaṇūpanissayoti evametesam nānattam veditabham.

Anantarūpanissayopi “purimā purimā kusalā khandhā pacchimānam pacchimānam kusalānam khandhānam upanissayapaccayena paccayo”ti-ādinā nayena anantarapaccayena saddhim nānattam akatvāva vibhatto. Mātikānikkhepe pana nesaṃ “cakkhuviññādhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānam anantarapaccayena paccayo”ti-ādinā nayena anantarassa ca “purimā purimā kusalā dhammā pacchimānam pacchimānam kusalānam dhammānam upanissayapaccayena paccayo”ti-ādinā nayena upanissayassa ca āgatattā nikkhepaviseso atthi, sopi atthato ekībhāvameva gacchati. Evaṃ santepi attano attano anantaram anurūpassa cittuppadassa pavattanasamatthatāya anantaratā purimacittassa ca pacchimacittuppadane balavatāya anantarūpanissayatā veditabbā. Yathā hi hetupaccayādīsu kañci dhammam vināpi cittam uppajjati, na evaṃ anantaracittam vinā cittassa uppatti nāma atthi, tasmā balavapaccayo hoti. Iti attano attano anantaram anurūpacittuppadavasena anantarapaccayo, balavakāraṇavasena anantarūpanissayoti evametesam nānattam veditabham.

Pakatūpanissayo pana pakato upanissayo pakatūpanissayo. Pakato nāma attano santāne nipphādito vā saddhāsīlādi, upasevito vā utubhojanādi. Pakatiyāyeva vā upanissayo pakatūpanissayo, ārammaṇānantarehi asammissoti attho. Tassa “pakatūpanissayo—saddham upanissāya dānam deti, sīlam samādiyati, uposathakammaṃ karoti, jhānam uppādeti, vipassanam uppādeti, maggam uppādeti, abhiññam uppādeti, samāpattim uppādeti. Sīlam, sutam, cāgam, paññam upanissāya dānam deti -pa-samāpattim uppādeti. Saddhā, sīlam, sutam, cāgo, paññā saddhāya, sīlassa, sutassa, cāgassa, paññāya upanissayapaccayena paccayo”ti-ādinā nayena anekappakārako pabhedo veditabbo. Iti ime saddhādayo pakatā ceva balavakāraṇaṭṭhena upanissayā cāti pakatūpanissayoti.

Paṭhamataram uppajjitvā vattamānabhāvena upakārako dhammo **purejātapaccayo**. So pañcadvāre vatthārammaṇahadayavatthuvasena ekādasavidho

hoti. Yathāha—cakkhāyatanaṃ cakkhuviññādhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Sota, ghāna, jivhā, kāyāyatanaṃ rūpāyatanaṃ, sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabbāyatanaṃ kāyaviññādhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo.

Rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññādhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo, manoviññādhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ kiñci kāle purejātapaccayena paccayo, kiñci kāle na purejātapaccayena paccayoti.

Purejātānaṃ rūpadhammānaṃ upatthambhakaṭṭhena upakārako arūpadhammo **pacchājātapaccayo** gijjhapotakasārīraṇaṃ āhārāsācetanā viya. Tena vuttaṃ “pacchājātā cittacetāsikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo”ti.

Āsevanaṭṭhena anantarānaṃ paṇḍalavabhāvāya upakārako dhammo **āsevanapaccayo** ganthādisu purimāpurimābhiyogo viya. So kusalākusalakiriyaajanavasena tividho hoti. Yathāha—purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayo. Purimā purimā akusalā -pa- kiriyābyākatā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kiriyābyākatānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayoti.

Cittapayogasaṅkhātena kiriyābhāvena upakārako dhammo **kammapaccayo**. So nānakkhaṇikāya ceva kusalākusalacetanāya saha-jātāya ca sabbāyapi¹ cetanāya vasena duvidho hoti. Yathāha—kusalākusalaṃ kammaṃ vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ kammapaccayena paccayo. Cetanā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuttāhānānaṃ rūpānaṃ kammapaccayena paccayoti.

Nirussāhasantabhāvena nirussāhasantabhāvāya upakārako vipākadhammo **vipākapaccayo**. So pavatte cittasamuttāhānaṃ² paṭisandhiyaṃ kaṭattā

1. Sabbāya (Sī, Ka)

2. Cittasamuttāhānaṃ rūpānaṃ (Syā)

ca rūpānaṃ sabbattha ca sampayuttadhammānaṃ vipākapaccayo hoti. Yathāha—vipākābyākato eko khandho tiṇṇaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo -pa-. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākato eko khandho -pa- dve khandhā dvinnāṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo. Khandhā vatthussa vipākapaccayena paccayoti.

Rūpārūpānaṃ upatthambhakaṭṭhena upakāraḱā cattāro āhārā **āhārapaccayo**. Yathāha—kabalīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo. Arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ āhārapaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā āhārā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo”tipi vuttaṃ.

Adhipatiyaṭṭhena upakāraḱā itthindriyapurisindriyavajjā vīsatiindriyā **indriyapaccayo**. Tattha cakkhundriyādayo pañca arūpadhammānaṃyeva, sesā rūpārūpānaṃ paccayā honti. Yathāha—cakkhundriyaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā, sota, ghāna, jivhā, kāyindriyaṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānaṃ dhammānaṃ indriyapaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṃ kaṭatārūpānaṃ indriyapaccayena paccayo. Arūpino indriyā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ indriyapaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā indriyā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ indriyapaccayena paccayo”tipi vuttaṃ.

Upanijjhāyanatṭhena upakāraḱāni ṭhapetvā dvipaṇcaviññāṇesu kāyikasukhadukkhavedanādvayaṃ sabbānipi kusalādiḱhedāni satta jhānaṅgāni **jhānapaccayo**. Yathāha “jhānaṅgāni jhānasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ jhānapaccayena paccayo”ti. Pañhāvāre pana “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni jhānaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ jhānapaccayena paccayo”tipi vuttaṃ.

Yato tato vā niyyānatṭhena upakāraḱāni kusalāniḱhedāni dvādasa maggaṅgāni **maggapaccayo**. Yathāha “maggaṅgāni maggasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ maggapaccayena paccayo”ti. Pañhāvāre pana “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni maggaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca

rūpānaṃ maggapaccayena paccayo”ti vuttaṃ. Na ete pana dvepi jhānamaggapaccayā yathāsaṅkhyā dvipaṇcaviññāṇāhetukacittesu labbhantīti veditabbā.

Ekavatthuka-ekārammaṇa-ekuppādekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā arūpadhammā **sampayuttapaccayo**. Yathāha “cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sampayuttapaccayena paccayo”ti.

Ekavatthukādibhāvānupagamena upakārakā rūpino dhammā arūpīnaṃ, arūpino dhammā rūpīnaṃ **vippayuttapaccayena** paccayo. So sahaajātapacchājātapurejātavasena tividho hoti. Vuttañhetuṃ—sahajātā kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayoti. Abyākatapadassa pana sahaajātavibhaṅge “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā khandhā kaṭattārūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Khandhā vatthussa, vatthu khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo”ti vuttaṃ. Purejātaṃ pana cakkhundriyādivatthuvaseva veditabbaṃ. Yathāha—purejātaṃ cakkhāyatanāṃ cakkhuviññāṇassa -pa- kāyāyatanāṃ kāyaviññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu vipākābyākatānaṃ kiriyābyākatānaṃ khandhānaṃ, vatthu kusalānaṃ khandhānaṃ, vatthu akusalānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayoti.

Paccuppannalakkhaṇena atthibhāvena tādisasseva dhammassa upatthambhakaṭṭhena upakārako dhammo **atthipaccayo**. Tassa arūpakkhandhamahābhūtanāmarūpacittacetāsikamahābhūtāyatanavattuvase na sattadhā mātikā nikkhattā. Yathāha—cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ atthipaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ. Okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññaṃ. Cittacetāsikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ. Mahābhūtā upādārūpānaṃ. Cakkhāyatanāṃ cakkhuviññāṇadhātuyā -pa-. Kāyāyatanāṃ -pa-. Rūpāyatanāṃ -pa-. Phoṭṭhabbāyatanāṃ kāyaviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ atthipaccayena paccayo. Rūpāyatanāṃ -pa-. Phoṭṭhabbāyatanāṃ manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ atthipaccayena paccayo. Yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā ca manoviññāṇadhātuyā ca taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ atthipaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana sahaajātaṃ purejātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriyantipi nikkhipitvā sahaajāte tāva “eko khandho tiṇṇaṃ khandhānaṃ

cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ atthipaccayena paccayo”ti-ādinā nayena niddeso kato. Purejāte purejātānaṃ cakkhādīnaṃ vasena niddeso kato. Pacchājāte purejātassa imassa kāyassa pacchājātānaṃ cittacetāsikānaṃ paccayavasena niddeso kato. Āhārindriyesu pana “kabalīkāro āhāro imassa kāyassa atthipaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṃ kaṭattārūpānaṃ atthipaccayena paccayo”ti evaṃ niddeso katoti.

Attano anantaraṃ uppajjamānānaṃ arūpadhammānaṃ pavatti-okāsassa dānena upakāraḱa samanantaraniruddhā arūpadhammā **natthipaccayo**. Yathāha—samanantaraniruddhā cittacetāsikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ natthipaccayena paccayoti.

Te eva vigatabhāvena upakāraḱattā **vigatapaccayo**. Yathāha—samanantaravigatā cittacetāsikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetāsikānaṃ dhammānaṃ vigatapaccayena paccayoti.

Atthipaccayadhammā eva avigatabhāvena upakāraḱattā **avigatapaccayoti** veditabbā. Desanāvilāsena pana tathā vinetabbaveneyyavasena vā ayaṃ duko vutto sahetukadukaṃ vatvāpi hetusampayuttaduko viyāti.

Imesu pana catuvīsatiyā paccayesu asammohatthaṃ—

Dhammato kālato ceva, nānappakārabhedato.

Paccayuppannato ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **dhammatoti**—imesu hi paccayesu hetupaccayo tāva nāmarūpadhammesu nāmadhammekadeso. Ārammaṇapaccayo saddhiṃ paññattiyā ca abhāvena sabbepi nāmarūpadhammā. Adhipatipaccaye sahaḱātādhipati nāmadhammakadeso. Tathā kammajhānamaggapaccayā. Ārammaṇādhipati sabbepi garukātabbā ārammaṇadhammā. Anantarasamanantarapacchājāta-āsevanavipākasampayuttanattvivigatapaccayā nāmadhammāva. Nibbānassa asaṅghatattā nāma dhammekadesotipi vattuṃ vaṭṭati. Purejātapaccayo rūpekadeso. Sesā yathālābhavasena nāmarūpadhammāti evaṃ tāvettha dhammato viññātabbo vinicchayo.

Kālatoti—

Paccuppannāva hontettha, paccayā dasa pañca ca.

Atītā eva pañceko, te kāle dvepi nissito.

Tayo tikālikā ceva, vimuttā cāpi kālatoti.

Etesu hi hetupaccayo sahajāta-aññamaññanissayapurejātapacchājāta vipāka āhāra indriya jhāna maggasampayuttavippayutta atthi-avigatapaccayoti ime pannarasa paccayā paccuppannadhammāva honti. Anantarapaccayo samanantara-āsevananatthivigatapaccayoti ime pañca atītāyeva honti. Eko pana kammapaccayo te paccuppannātīte dvepi kāle nissito hoti. Sesā ārammaṇapaccayo adhipatipaccayo upanissayapaccayoti ime tayo paccayā tekālikāpi honti, paññattiyā saddhim nibbānassa saṅgahitattā kālavimuttāpīti evamettha kālatopi viññātabbo vinicchayo.

Nānappakārabhedato paccayuppannatoti imesaṃ pana dvinnam padānaṃ attho niddesavāre āvibhavissatīti.

Paccayuddesavaṇṇanā.

Paccayaniddesa 1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā

1. Idāni sabbepi te paccaye uddiṭṭhapaṭipāṭiyā niddisitvā dassetuṃ **hetupaccayoti hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānānaṃ rūpānaṃ hetupaccayena paccayoti-ādimāha.** Tattha **hetupaccayoti** catuvīsatiyā paccayesu nikkhattapaṭipāṭiyā sabbapaṭhamam bhājetabbassa paduddhāro. Sesapaccayesupi imināva nayena paṭhamam bhājetabbapadam uddharitvā vissajjanam katanti veditabbam. Ayaṃ panettha sambandho—yo paccayuddese hetupaccayoti uddiṭṭho, so niddesato “hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānānaṃ rūpānaṃ hetupaccayena paccayo”ti evam

veditabbo. Iminā upāyena sabbapaccayesu bhājetabbassa padassa vissajjanena saddhim sambandho veditabbo.

Idāni **hetū hetusampayuttakānanti** ettha “hetusampayuttakānan”ti avatvā “hetū hetusampayuttakānan”ti kasmā vuttanti? Paccayassa ceva paccayuppannānañca vavatthāpanato. Hetusampayuttakānanti hi vutte hetunā sampayuttakānaṃ hetupaccayena paccayoti attho bhaveyya. Evaṃ sante asuko nāma dhammo hetupaccayena paccayoti paccayavavatthānaṃ na paññāyeyya. Athāpi hetunā sampayuttakānaṃ hetusampayuttakānanti atthaṃ aggahetvā yesaṃ kesañci sampayuttakānaṃ hetū hetupaccayena paccayoti attho bhaveyya, evaṃ sante hetunā vippayuttā cakkhuviññāṇādayopi sampayuttakāyeva, hetunā sampayuttā kusalādayopi. Tattha ayaṃ hetu asukassa nāma sampayuttakadhammassa paccayoti paccayuppannavavatthānaṃ na paññāyeyya. Tasmā paccayañceva paccayuppannañca vavatthāpento “hetū hetusampayuttakānan”ti āha. Tassattho—hetusampayuttakānaṃ kusalādidhammānaṃ yo hetu sampayuttako, so hetupaccayena paccayoti. Tatrāpi “paccayo”ti avatvā “hetupaccayenā”ti vacanaṃ hetuno aññathā paccayabhāvapaṭisedhanatthaṃ. Ayañhi hetu hetupaccayenāpi paccayo hoti sahaajātādipaccayenāpi. Tatrāssa yvāyaṃ sahaajātādipaccayavasena aññathāpi paccayabhāvo, tassa paṭisedhanatthaṃ hetupaccayenāti vuttaṃ. Evaṃ sante pi “taṃsampayuttakānan”ti avatvā kasmā “hetusampayuttakānan”ti vuttanti? Niddisitabbassa apākaṭattā. Taṃsampayuttakānanti hi vutte yena te taṃsampayuttakā nāma honti, ayaṃ nāma soti niddisitabbo apākaṭo. Tassa apākaṭattā yena sampayuttā te taṃsampayuttakāti vuccanti, taṃ sarūpatova dassetuṃ “hetusampayuttakānan”ti vuttaṃ.

Taṃsamuttāhānānanti ettha pana niddisitabbassa pākaṭattā taṃ-gaḥaṇaṃ kataṃ. Ayañhettha attho—te hetū ceva hetusampayuttakā ca dhammā samuttāhānaṃ¹ etesanti taṃsamuttāhānāni. Tesāṃ taṃsamuttāhānaṃ, hetuto ceva hetusampayuttadhammehi ca nibbattānanti attho. Iminā cittasamuttāhānarūpaṃ

1. Samuttāhānā (Sī, Syā, Ka)

gaṇhāti. Kiṃ pana taṃ cittato aññenapi samuṭṭhātīti. Āma samuṭṭhātīti. Sabbepi hi cittacetāsikā ekato hutvā rūpaṃ samuṭṭhāpentī. Lokiyadhammadesanāyaṃ pana cittassa adhikabhāvato tathāvidhaṃ rūpaṃ cittasamuṭṭhānanti vuccati. Tenevāha—cittacetāsikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ sahaajātapaccayena paccayoti.

Yadi evaṃ idhāpi “taṃsamuṭṭhānānaṃ”ti avatvā cittasamuṭṭhānānanti kasmā na vuttanti. Acittasamuṭṭhānānampi saṅgaṇhanato. Pañhāvārasmiñhi “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākātā hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo”ti āgataṃ. Tassa saṅgaṇhanatthaṃ idha cittasamuṭṭhānānanti avatvā taṃsamuṭṭhānānanti vuttaṃ. Tassattho—cittajarūpaṃ ajanayamānāpi te hetū hetusampayuttakā dhammā sahaajātādipaccayavasena samuṭṭhānaṃ etesanti taṃsamuṭṭhānāni. Tesāṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ pavatte cittajānaṃ paṭisandhiyañca kaṭattārūpānampi² hetū hetupaccayena paccayoti. Iminā upāyena aññesupi taṃsamuṭṭhānānanti āgataṭṭhānesu attho veditabbo.

Kasmā paṇāyaṃ hetu paṭisandhiyameva kaṭattārūpānaṃ hetupaccayo hoti, na pavatteti? Paṭisandhiyaṃ kammajarūpānaṃ cittapaṭibaddhavuttitāya. Paṭisandhiyañhi kammajarūpānaṃ cittapaṭibaddhā pavatti, cittavasena uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca. Tasmiñhi khaṇe cittaṃ cittajarūpaṃ janetuṃ na sakkoti, tānipi vinā cittaena uppajjituṃ vā ṭhātuṃ vā na sakkonti. Tenevāha “viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, tasmim̐ patiṭṭhite viññāṇe nāmarūpassa avakkanti hoti”ti³. Pavattiyaṃ pana tesāṃ citte vijjamānepi kammaapaṭibaddhāva pavatti, na cittapaṭibaddhā. Avijjamāne cāpi citte nirodhasamāpannānaṃ uppajjantiyeva.

Kasmā pana paṭisandhikkhaṇe cittaṃ cittajarūpaṃ janetuṃ na sakkotīti? Kammavegakkhittatāya ceva appatiṭṭhitavattutāya ca dubbalattā. Tañhi tadā kammavegakkhittaṃ apurejātavattutukattā ca appatiṭṭhitavattutukanti dubbalaṃ hoti. Tasmā papāte patitamatto puriso kiñci sippaṃ kātuṃ viya rūpaṃ janetuṃ na sakkoti, kammajarūpameva panassa cittasamuṭṭhānarūpaṭṭhāne tiṭṭhati. Tañca kammajarūpasseva bījaṭṭhāne tiṭṭhati. Kammaṃ panassa khettsadisam̐.

1. Samuṭṭhānā (Syā)

2. Kaṭattārūpānaṃ (Syā)

3. Saṃ 1. 296 piṭṭhe.

kilesā āpasadisā. Tasmā santēpi khette āpe ca paṭhamupattiyaṃ bījānubhāvena rukkhupatti viya paṭisandhikkhaṇe cittānubhāvena rūpakāyassa upatti. Bīje pana vigatēpi pathavī-āpānubhāvena rukkhassa uparūpari pavatti viya vinā cittena kammato va kaṭattārūpānaṃ pavatti hotīti veditabbā. Vuttampi cetāṃ “kammaṃ khettaṃ, viññāṇaṃ bījaṃ, taṇhā sneho”ti¹.

Ayañca panattho okāsavaseneva gahetabbo. Tayo hi okāsā nāmokāso rūpokāso nāmarūpokāsoti. Tattha arūpabhavo nāmokāso nāma. Tatra hi hadayavatthumattampi rūpapaccayaṃ vinā arūpadhammāva uppajjanti. Asaññabhavo rūpokāso nāma. Tatra hi paṭisandhicittamattampi arūpapaccayaṃ vinā rūpadhammāva uppajjanti. Pañcavokārabhavo nāmarūpokāso nāma. Tatra hi vatthurūpamattampi vinā paṭisandhiyaṃ arūpadhammā, paṭisandhicittaṅca vinā kammajāpi rūpadhammā nuppajjanti. Yuganaddhāva² rūpārūpānaṃ upatti. Yathā hi sassāmi ke sarājake gehe sadvārapālake rājāṇattim vinā paṭhamappaveso nāma natthi, aparabhāge pana vināpi āṇattim purimāṇatti-ānubhāveneva hoti, evameva pañcavokāre paṭisandhiviññāṇarājassa saha-jātādipaccayataṃ vinā rūpassa paṭisandhivasena paṭhamupatti nāma natthi. Aparabhāge pana vināpi paṭisandhiviññāṇassa saha-jātādipaccayānubhāvaṃ purimānubhāvavasena laddhappavesassa kammato pavatti hoti. Asaññabhavo pana yasmā arūpokāso na hoti, tasmā tattha vināva arūpapaccayā asaṇṇokāsattā³ rūpaṃ pavattati assāmi ke suñṇagehe attano gehe ca purisassa paveso viya. Arūpabhavopi yasmā rūpokāso na hoti, tasmā tattha vināva rūpapaccayā aṇṇokāsattā arūpadhammā pavattanti. Pañcavokārabhavo pana rūpārūpokāsoti natthettha arūpapaccayaṃ vinā paṭisandhikkhaṇe rūpānaṃ uppattīti. Iti ayaṃ hetu paṭisandhiyameva kaṭattārūpānaṃ paccayo hoti, na pavatteti.

Nanu “hetū saha-jātānaṃ hetupaccayena paccayo”ti vutte sabbopi ayamatto gahito hoti, atha kasmā “hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṇhasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ”ti idaṃ gahitanti? Pavattiyaṃ kaṭattārūpādīnaṃ paccayabhāvapaṭibāhanato. Evañhi sati yāni pavattiyaṃ

1. Am 1. 224 piṭṭhe.

2. Yuganandhāva (Sī, Ka)

3. Aṇṇokāsattā (Sī)

hetunā saha ekakkhaṇe kaṭattārūpāni ceva utu-āhārasamuṭṭhānāni ca jāyanti, tesampi hetu hetupaccayoti āpajjeyya, na ca so tesam paccayo. Tasmā tesam paccayabhāvassa paṭibāhanatthametam gahitanti veditabban.

Idāni “nānappakārabhedato paccayuppannato”ti imesam padānam vasenettha viññātabbo vinicchayo. Tesu **nānappakārabhedatoti** ayañhi hetu nāma jātito kusalākusalavipākakiriyabhedato catubbidho. Tattha kusalahetu bhūmantarato kāmāvacarādibhedena catubbidho, akusalahetu kāmāvacarova, vipākahetu kāmāvacarādibhedena catubbidho, kiriyahetu kāmāvacaro rūpāvacaro arūpāvacaroti tividho. Tattha kāmāvacarakusalahetu nāmato alobhādivasena tividho. Rūpāvacarādikusalahetūsupi eseva nayo. Akusalahetu lobhādivasena tividho. Vipākakiriyahetū pana alobhādivasena tayo tayo honti. Taṁtaṁcittasampayogavasena pana tesam tesam hetūnam nānappakārabhedoyevāti evam tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Paccayuppannatoti iminā paccayena ime dhammā uppajjanti, imesam nāma dhammānam ayaṁ paccayoti evampi viññātabbo vinicchayoti attho. Tattha imasmiṁ tāva hetupaccaye kāmāvacarakusalahetu kāmabhavarūpabhavesu attanā sampayuttadhammānam ceva cittasamuṭṭhānarūpānaṁca hetupaccayo hoti, arūpabhava sampayuttadhammānamyeva. Rūpāvacarakusalahetu kāmabhavarūpabhavesuyeva sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānaṁca hetupaccayo. Arūpāvacarakusalahetu kāmāvacarakusalahetusadisova. Tathā apariyāpannakusalahetu, tathā akusalahetu. Kāmāvacaravipākahetu pana kāmabhavasmimyeva attanā sampayuttadhammānam paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpānam pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṁca hetupaccayo. Rūpāvacaravipākahetu rūpabhava vuttappakārānaññeva hetupaccayo. Arūpāvacaravipākahetu arūpabhava sampayuttakānaññeva hetupaccayo. Apariyāpannavipākahetu kāmabhavarūpabhavesu sampayuttakānaññeva cittasamuṭṭhānarūpānaṁca arūpabhava arūpadhammānaññeva hetupaccayo. Kiriyahetūsu pana

tebhūmakesupi kusalahetusadisova paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Hetupaccayaniddesavaṇṇanā.

2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā

2. Ārammaṇapaccayaniddese **rūpāyatananti** rūpasāṅkhātāṃ āyatanāṃ. Sesesupi eseṇa nayo. **Cakkhuviññādhātuyā**ti cakkhuviññāsaṅkhātāya dhātuyā. Sesapadesupi eseṇa nayo. **Tāmsampayuttakānanti** tāya cakkhuviññādhātuyā sampayuttakānaṃ tiṇṇaṃ khandhānaṃ, sabbesampi cakkhupasādavattukānaṃ catunnaṃ khandhānaṃ rūpāyatanāṃ ārammaṇapaccayena paccayoti attho. Ito paresupi eseṇa nayo. **Manodhātuyā**ti sasampayuttadhammāya tividhāyapi manodhātuyā rūpāyatanādini pañca ārammaṇapaccayena paccayo, no ca kho ekakkhaṇe. **Sabbe dhammā**ti etāni ca rūpāyatanādini pañca avasesā ca sabbe pi ñeyyadhammā imā cha dhātuyo ṭhapetvā sesāya sasampayuttadhammāya manoviññādhātuyā ārammaṇapaccayena paccayoti attho. **Yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbhā**ti iminā ye ete etāsaṃ sattannaṃ viññādhātūnaṃ ārammaṇadhammā vuttā, te tāsāṃ dhātūnaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjanakkhaṇeyeva ārammaṇapaccayo hontīti dīpeti. Evaṃ hontāpi ca na ekato honti, yaṃ yaṃ ārabbhā ye ye uppajjanti, tesāṃ tesāṃ te te visum visum ārammaṇapaccayo hontītipi dīpeti. **Uppajjantī**ti idaṃ yathā najjo sandanti, pabbatā tiṭṭhantīti sabbakālasaṅghavasena, evaṃ vuttanti veditabbaṃ. Tena yepi ārabbhā ye uppajjimsu, yepi uppajjissanti, te sabbe ārammaṇapaccayeneva uppajjimsu ca uppajjissanti cāti siddhaṃ hoti. **Cittacetāsikā dhammā**ti idaṃ “ye ye dhammāti vuttānaṃ sarūpato nidassanaṃ. **Te te dhammā**ti te te ārammaṇadhammā. **Tesaṃ tesanti** tesāṃ tesāṃ cittacetāsikadhammānaṃ. Ayaṃ tāvettha Pālivaṇṇanā.

Idaṃ pana ārammaṇaṃ nāma rūpārammaṇaṃ saddagandharasaphoṭṭhabbadhammārammaṇanti koṭṭhāsato chabbidhaṃ hoti. Tattha ṭhapetvā paññattim avasesaṃ

bhūmito kāmāvacaram -pa- apariyāpannanti catubbidham hoti. Tattha kāmāvacaram kusalākusalavipākakiriyarūpabhedato pañcavidham, rūpāvacaram kusalavipākakiriyato tividham, tathā arūpāvacaram, apariyāpannam kusalavipākanibbānavasena tividham hoti. Sabbameva vā etaṃ kusalākusalavipākakiriyarūpanibbānapaññattibhedato sattavidham hoti. Tattha kusalam bhūmibhedato catubbidham hoti, akusalam kāmāvacarameva, vipākam catubhūmakam, kiriyam tibhūmakam, rūpam ekabhūmakam kāmāvacarameva, nibbānampi ekabhūmakam apariyāpannameva, paññatti bhūmiviniṃuttāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evam bhinne panetasmiṃ ārammaṇe kāmāvacarakusalārammaṇam kāmāvacarakusalassa rūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyassa rūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalārammaṇam tesu chasu rāsīsu kāmāvacaravipākavajjānaṃ pañcannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Arūpāvacarakusalārammaṇam kāmāvacarakusalassa rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakusalassa akusalassa arūpāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyassa rūpāvacarakiriyassa arūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ aṭṭhannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Apariyāpannakusalārammaṇam kāmāvacararūpāvacarato kusalakiriyānameva ārammaṇapaccayo hoti. Akusalārammaṇam kāmāvacararūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacaravipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti.

Kāmāvacaravipākārammaṇam kāmāvacararūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacaravipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacaravipākārammaṇam kāmāvacararūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ pañcannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Arūpāvacaravipākārammaṇampi imesaṃyeva pañcannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Apariyāpannavipākārammaṇam kāmāvacararūpāvacarakusalakiriyānaññeva ārammaṇapaccayo hoti.

Kāmāvacarakiriyārammaṇam kāmāvacararūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacaravipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ

rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacarakiriyārammaṇaṃ imesu chasu rāsīsu kāmāvacaravipākavajjānaṃ pañcannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Arūpāvacarakiriyārammaṇaṃ tesāṃ pañcannaṃ arūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Catusamuṭṭhānaṃ rūpakkhandaṣaṅkhātāṃ rūpārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacaravipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Nibbānārammaṇaṃ kāmāvacararūpāvacarakusalassa apariyāpannato kusalavipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalakiriyānaṃ keci nicchanti, taṃ yuttito upadhāretabbaṃ. Nānappakāraṇaṃ pana paññatti-ārammaṇaṃ tebhūmakakusalassa akusalassa rūpāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassa tebhūmakakiriyassa cāti imesaṃ navannaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hoti. Tattha yaṃ yaṃ ārammaṇaṃ yesaṃ yesaṃ paccayo, te te taṃtaṃpaccayuppannā nāma hontīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā.

3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā

3. Adhipatipaccayaniddese **chandādhīpatī**ti chandasāṅkhāto adhipati. Chandaṃ dhuraṃ katvā chandaṃ jeṭṭhakaṃ katvā cittupattikāle uppannassa kattukamyatāchandassetāṃ nāmaṃ. Sesesupi eseṇa nayo. Kasmā pana yathā hetupaccayaniddese “hetū hetusampayuttakānaṃ”ti vuttaṃ, evamidha “adhipatī adhipatisampayuttakānaṃ”ti avatvā “chandādhīpati chandasampayuttakānaṃ”ti-ādinā nayena desanā katāti? Ekakkhaṇe abhāvato. Purimanayasmiṃhi dve tayo hetū ekakkhaṇepi hetupaccayo honti mūlaṭṭhena upakāraṇabhāvassa avijāhanato. Adhipati pana jeṭṭhakaṭṭhena upakāraṇo, na ca ekakkhaṇe bahū jeṭṭhakā nāma honti. Tasmā ekato uppannānampi nesaṃ ekakkhaṇe adhipatipaccayabhāvo natthi. Tassa adhipatipaccayabhāvassa ekakkhaṇe abhāvato idha evaṃ desanā katāti.

Evam sahajātādhipatim dassetvā idāni ārammaṇādhipatim dassetuṃ
yaṃ yaṃ dhammaṃ garuṃ katvāti-ādi āraddham. Tattha **yaṃ yaṃ**
dhammanti yaṃ yaṃ ārammaṇadhammaṃ. **Garuṃ katvāti**
garukāracittikāravasena vā assādavasena vā garuṃ bhāriyaṃ laddhabbaṃ
avijahitabbaṃ anavaññātaṃ katvā. **Te te dhammāti** te te
garukātabbadhammā. **Tesaṃ tesanti** tesaṃ tesaṃ garukāradhammānaṃ.
Adhipatipaccayenāti ārammaṇādhipatipaccayena paccayo hotīti ayaṃ
tāvettha Pālivaṇṇanā.

Ayaṃ pana adhipati nāma sahajātārammaṇavasena duvidho. Tattha
sahajāto chandādivasena catubbidho. Tesu ekeko kāmāvacarādivasena
bhūmito catubbidho. Tattha kāmāvacaro kusalākusalakiriyavasena tividho,
akusalaṃ patvā panettha vīmaṃsādhipati na labbhati. Rūpārūpāvacaro
kusalakiriyavasena duvidho, apariyāpanno kusalavipākavasena duvidho.
Ārammaṇādhipati pana jātibhedato
kusalākusalavipākakiriyarūpanibbānānaṃ vasena chabbidhoti evamettha
nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evam bhinne panettha sahajātādhipatimhi tāva
kāmāvacarakusalakiriyasaṅkhāto adhipati duhetukatihetukesu cittuppādesu
chandādīnaṃ aññataraṃ jeṭṭhakaṃ katvā uppattikāle attanā
sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca adhipatipaccayo hoti.
Rūpāvacarakusalakiriyasaṅkhātepi eseṃ nayo. Ayaṃ pana¹ ekanteneva
labbhati. Na hi te dhammā sahajātādhipatim vinā uppajjanti.
Arūpāvacarakusalakiriyasaṅkhāto pana pañcavokāre rūpāvacara-
adhipatisadisova, catuvokāre pana sampayuttadhammānaññeva
adhipatipaccayo hoti. Tathā tatthuppanno sabbopi kāmāvacarādhipati.
Apariyāpanno kusalatopi vipākato² pañcavokāre ekanteneva
sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca adhipatipaccayo hoti,
catuvokāre arūpadhammānaññeva. Akusalo kāmabhava
micchattaniyatacittesu² ekanteneva sampayuttakānañceva
cittasamuṭṭhānarūpānañca adhipatipaccayo hoti. Aniyato kāmabhava-

1. Panettha (Syā)

2. Micchattaniyatacittesu dvepaṭighacittesu ca (Ka)

rūpabhavesu attano adhipatikāle tesaññeva. Arūpabhave arūpadhammānaññeva adhipatipaccayo hoti. Ayam tāva saha-jātādhipatimhi nayo.

Ārammaṇādhipatimhi pana kāmāvacarakusalō ārammaṇādhipati kāmāvacarakusalassa lobhasahagatākusalassāti imesaṃ dvinnam rāsīnam ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Rūpāvacarārūpāvacarepi kusalārammaṇādhipatimhi eseva nayo. Apariyāpannakusalō pana ārammaṇādhipati kāmāvacarato ñāṇasampayuttakusalassa ceva ñāṇasampayuttakiriyassa ca ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Akusalō pana ārammaṇādhipati nāma lobhasahagata-cittupādo vuccati. So lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Kāmāvacaro pana vipākārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Tathā rūpāvacarārūpāvacaravipākārammaṇādhipati. Lokuttaro pana vipākārammaṇādhipati kāmāvacarato ñāṇasampayuttakusalakiriyānaññeva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Kāmāvacarādibhedato pana tividhopi kiriyārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Catusamuṭṭhānikarūpasaṅkhāto rūpak-khandho ārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Nibbānam kāmāvacarato ñāṇasampayuttakusalassa ñāṇasampayuttakiriyassa lokuttarakusalassa lokuttaravipākassa cāti imesaṃ catunnam rāsīnam ārammaṇādhipatipaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā.

4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā

4. Anantarapaccayaniddese **manodhātuyāti** vipākamanodhātuyā. **Manoviññāṇadhātuyāti** santīraṇakiccāya ahetukavipākamanoviññāṇadhātuyā. Tato param pana voṭṭhabbanajavanatadārammaṇabhavaṅgakiccā

manoviññāṇadhātuyo vattabbā siyūṃ, tā avuttāpi imināva nayena veditabbāti nayaṃ dassetvā desanā saṃkhittā. “Purimā purimā kusalā dhammā”ti-ādike ca chaṭṭhanaye tā saṅgahitātipi idha na vuttāti veditabbā. Tattha **purimā purimā**ti chasu dvāresupi anantarātītā kusalajavanadhammā daṭṭhabbā. **Pacchimānaṃ pacchimānanti** anantara-uppajjamānānaññeva. **Kusalānanti** sadisakusalānaṃ. **Abyākatānanti** idaṃ pana kusalānantaraṃ tadārammaṇabhavaṅgaphalasamāpattivaseṇa vuttaṃ. Akusalamūlake **abyākatānanti** tadārammaṇabhavaṅgasāṅkhātānaññeva. Abyākatamūlake **abyākatānanti** āvajjana javanavasena vā bhavaṅgavasena vā pavattānaṃ kiriyavipākābyākatānaṃ. Kiriya manodhātuto paṭṭhāya pana yāva voṭṭhabbanakiccā manoviññāṇadhātu, tāva pavattesu vīthicittesupi ayaṃ nayo labbhateva. **Kusalānanti** pañcadvāre voṭṭhabbanānantarānaṃ manodvāre āvajjanānantarānaṃ paṭhamajavanakusalānaṃ. **Akusalānanti** padepi eseṇa nayo. **Yesaṃ yesanti** idaṃ sabbesampi anantarapaccayadhammānaṃ saṅkhepalakkhaṇanti ayaṃ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana anantarapaccayo nāma ṭhapetvā nibbānaṃ catubhūmako arūpadhammarāsiyevāti veditabbo. So jātivaseṇa kusalākusalavipākakiriyato catudhā bhijjati. Tattha kusalo kāmāvacarādibhedato catubbidho hoti, akusalo kāmāvacarova, vipāko catubhūmako, kiriyānantarapaccayo pana tebhūmakoti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evam bhinne panettha kāmāvacarakusalo attanā sadisasseva kāmāvacarakusalassa anantarapaccayo hoti. Ñāṇasampayuttakāmāvacarakusalo pana rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakusalassa lokuttarakusalassāti imesaṃ tiṇṇaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Kāmāvacarakusalo ca kāmāvacaravipākassa, rūpāvacarārūpāvacaravipākassa, ñāṇasampayutto lokuttaravipākassāpīti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalo rūpāvacarakusalassa ñāṇasampayuttakāmāvacaravipākassa rūpāvacaravipākassāti imesaṃ tiṇṇaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Arūpāvacarakusalo tesāṃ dvinnaṃ vipākānaṃ

attano kusalassa vipākassa cāti avisesena catunnaṃ rāsīnaṃ
 anantarapaccayo hoti. Visesena panettha nevasaññānāsaññāyatanakusalo
 anāgāmiphalasaṅkhātassa lokuttaravipākassapi anantarapaccayo hoti.
 Lokuttarakusalo lokuttaravipākasveva anantarapaccayo hoti. Akusalo
 avisesena akusalassa ceva kusalākusalavipākassa ca. Visesena panettha
 sukhamaññhattavedanāsampayutto akusalo rūpāvacarā
 rūpāvacaravipākassāpīti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti.

Kāmāvacaravipākassa ñāṇasampayutto vā ñāṇavippayutto vā vipāko
 kāmāvacarakiriyāvajjanassa, ñāṇasampayuttavipāko panettha
 paṭisandhivasena uppajjamānassa rūpāvacarārūpāvacaravipākassāpīti
 imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti. Rūpāvacaravipāko
 sahetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacarārūpāvacaravipākassa
 kāmāvacarakiriyāvajjanassāti imesaṃ catunnaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo
 hoti. Arūpāvacaravipāko tihetukakāmāvacaravipākassa
 arūpāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyāvajjanassāti tiṇṇaṃ rāsīnaṃ
 anantarapaccayo hoti. Lokuttaravipāko tihetukakāmāvacaravipākassa
 rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākassāti catunnaṃ rāsīnaṃ
 anantarapaccayo hoti.

Kāmāvacarakiriyāṃ kāmāvacarakusalākusalassa catubhūmakavipākassa
 tebhūmakakiriyassāti navannaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti.
 Rūpāvacarakiriyāṃ tihetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacaravipākassa
 rūpāvacarakiriyassāti tiṇṇaṃ rāsīnaṃ anantarapaccayo hoti.
 Arūpāvacarakiriyāṃ tihetukakāmāvacaravipākassa
 rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākassa arūpāvacarakiriyassāti pañcannaṃ
 rāsīnaṃ anantarapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo
 vinicchayoti.

Anantarapaccayaniddesaṇṇanā.

5. Samanantarapaccayaniddesavaṇṇanā

5. Samanantarapaccayaniddesopi iminā samānagatikova. Ime pana dve paccayā mahāvitthārā, tasmā sabbacittupattivasena tesam upaparikkhitvā vitthāro gahetabboti.

Samanantarapaccayaniddesavaṇṇanā.

6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā

6. Sahajātapaccayaniddese aññamaññanti añño aññassa. Iminā etesaṃ¹ dhammānaṃ ekakkhaṇe paccayabhāvañceva paccayuppannabhāvañca dīpeti. **Okkantikkhaṇeti** pañcavokārabhave paṭisandhikkhaṇe. Tasmiñhi khaṇe nāmarūpaṃ okkantaṃ viya pakkhandantaṃ viya paralokato imaṃ lokaṃ āgantvā pavisaṇtaṃ viya uppajjati, tasmā so khaṇo “okkantikkhaṇo”ti vuccati. Ettha ca **rūpanti** hadayavatthumattameva adhippetam. Tañhi nāmassa, nāmañca tassa aññamaññaṃ sahajātapaccayaṭṭhaṃ pharati. **Cittacetasi**kāti pavattiyam cattāro khandhā. **Sahajātapaccayenā**ti ettha cittasamuṭṭhānarūpā cittacetasi kānaṃ paccayaṭṭhaṃ na pharanti, tasmā “aññamaññaṃ”ti na vuttaṃ. Tathā upādārūpā bhūtānaṃ. **Rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānanti** hadayavatthu catunnaṃ khandhānaṃ. **Kiñci kāleti** kismiñci kāle. **Sahajātapaccayenā**ti paṭisandhim sandhāya vuttaṃ. **Na sahajātapaccayenā**ti pavattiṃ sandhāya vuttaṃ.

Ayam pana cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sahajātapaccayena paccayoti evaṃ chahi koṭṭhāsehi ṭhito. Tattha tayo koṭṭhāsā aññamaññavasena vuttā, tayo na aññamaññavasena. Tattha paṭhamakoṭṭhāse arūpameva paccayo ceva paccayuppannañca, dutiye rūpameva, tatiye nāmarūpaṃ, catutthe paccayo arūpaṃ, paccayuppannaṃ rūpaṃ, pañcame paccayopi paccayuppannampi rūpameva, chaṭṭhe paccayo rūpaṃ, paccayuppannaṃ arūpanti ayam tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayam pana sahajātapaccayo jātivaseṇa kusalo akusalo vipāko kiriyaṃ rūpanti pañcadhā bhijjati. Tattha kusalo bhūmito

1. Imināva tesam (Sī, Ka)

catubbidho hoti, akusalo ekavidhova, vipāko catubbidho, kiriyasaṅkhāto tividho, rūpaṃ ekavidhaṃ kāmāvacaramevāti evaṃ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakampi kusalaṃ pañcavokārabhave attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahaajātapaccayo hoti, tathā akusalaṃ. Yaṃ panettha arūpe uppajjati, taṃ arūpadhammānañceva sahaajātapaccayo hoti.

Kāmāvacararūpāvacaravipākaṃ cittasamuṭṭhānarūpassa ceva sampayuttadhammānañca sahaajātapaccayo hoti. Yaṃ panettha rūpaṃ na samuṭṭhāpeti, taṃ sampayuttadhammānañceva. Yaṃ paṭisandhiyaṃ uppajjati, taṃ kaṭattārūpānañcāpi sahaajātapaccayo hoti. Arūpāvacaravipākaṃ sampayuttadhammānañceva. Lokuttaravipākaṃ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca, catuvokāre arūpānañceva. Kāmāvacara-arūpāvacarakiriyā pañcavokāre sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca sahaajātapaccayo hoti, catuvokāre arūpānañceva. Rūpāvacarakiriyā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca ekantena sahaajātapaccayo hoti.

Catusamuṭṭhānikassa rūpassa kammasamuṭṭhānarūpe ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇaṃ, tīṇi ekassa, dve dvinnāṃ mahābhūtānaṃ, mahābhūtā upādārūpassa sahaajātapaccayena paccayo. Kāmāvacararūpāvacarapaṭisandhikkhaṇe vatthurūpaṃ vipākakkhandhānaṃ sahaajātapaccayena paccayo. Utucittāhārasamuṭṭhānesu pana mahābhūtāni aññamaññañceva upādārūpassa ca sahaajātapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Sahaajātapaccayaniddesavaṇṇanā.

7. Aññamaññapaccayaniddesavaṇṇanā

7. Aññamaññapaccayaniddese sahaajātapaccayaniddesassa purimānaṃ tiṇṇaṃ koṭṭhāsānaṃ vasena Pāli āgatā, tassā tattha vuttasadisāva vaṇṇanāti puna na gahitā. Ayampi ca aññamaññapaccayo jātivasena kusalo akusalo vipāko kiriyāṃ rūpanti pañcadhā bhinno. Tattha kusalo

bhūmito catubbidho. Sabbaṃ purimaladisamevāti evamettha
nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evam bhinne panettha sabbampi catubhūmakam kusalam attanā
sampayuttadhammānam aññamaññapaccayena paccayo. Tathā akusalam.
Vipāke pana kāmāvacararūpāvacaravipākam paṭisandhiyam vatthurūpassa,
pavatte sampayuttadhammānaññeva. Arūpāvacaralokuttaravipākam attanā
sampayuttadhammānaññeva aññamaññapaccayena paccayo. Sabbampi
kiriyaṃ sampayuttadhammānaññeva aññamaññapaccayena paccayo.
Catusamuṭṭhānikarūpassa kammamuṭṭhāne ekam mahābhūtaṃ tiṇṇam, tīṇi
ekassa, dve dvinnam mahābhūtānam aññamaññapaccayena paccayo.
Kāmāvacararūpāvacarapaṭisandhiyam vatthurūpaṃ vipākakkhandhānam
aññamaññapaccayena paccayo. Utucittāhārasamuṭṭhānesu mahābhūtāneva
mahābhūtānam aññamaññapaccayena paccayoti evamettha
paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Aññamaññapaccayaniddesavaṇṇanā.

8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā

8. Nissayapaccayaniddese saha-jātapaccayaniddesassa purimānam
pañcannaṃ koṭṭhāsānam vasena saha-jātanissayanayaṃ dassetvā puna
chaṭṭhena koṭṭhāsena pure-jātanissayanayaṃ dassetuṃ **cakkhāyatanaṃ**
cakkhuvīññāna dhātuyāti-ādi āradham. Tattha **yaṃ rūpaṃ nissāyāti**
vatthurūpaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi nissāya tividhā manodhātu, ṭhapetvā
arūpavipākam dvāsattatividhā manovīññādhātūti imāni pañcasattati cittāni
vattantīti ayaṃ tāvettha Pāḷivaṇṇanā. Ayampi nissayapaccayo jātivasena
kusalādhedato pañcadhāva bhijjati. Tattha kusalo bhūmito catubbidhova,
akusalo ekavidho, vipāko catubbidho, kiriyaśāṅkhāto tividho, rūpaṃ
ekavidhamevāti evamettha nānappakarabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evam bhinne panettha catubhūmakampi kusalam pañcavokāre
sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca nissayapaccayena
paccayo hoti. Tathā

akusalāṃ. Yaṃ panettha āruppe uppajjati, taṃ arūpadhammānaññeva nissayapaccayo hoti. Kāmāvacararūpāvacaravipākāṃ pavatte sampayuttadhammānaññeva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpassāpi nissayapaccayo hoti. Arūpāvacaravipākāṃ sampayuttakkhandhānaññeva¹ hoti. Lokuttaravipākāṃ pañcavokāre sampayuttakānaññeva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre arūpasseva nissayapaccayo hoti. Kāmāvacara-arūpāvacarakiriyā pañcavokāre sampayuttakānaññeva cittasamuṭṭhānarūpassa ca nissayapaccayo hoti, catuvokāre arūpānaññeva. Rūpāvacarakiriyā sampayuttakānaññeva² cittasamuṭṭhānarūpassa ca ekantena nissayapaccayo hoti.

Catusamuṭṭhānikarūpassa ca kammamuṭṭhānarūpe ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇaṃ, tīṇi ekassa, dve dvinnāṃ mahābhūtānaṃ, mahābhūtā upādārūpānaṃ, vatthurūpaṃ pañcavokārabhave catubhūmakakusalassa, akusalassa, ṭhapetvā āruppavipākāññeva dve pañcaviññāṇāni ca sesatebhūmakavipākassa, tebhūmakakiriyassāti imesaṃ catunnaṃ dhammarāsīnaṃ nissayapaccayo hoti. Cakkhāyatanādīni pañca sasampayuttānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ nissayapaccayo hoti. Utucittāhārasamuṭṭhānesu pana mahābhūtā mahābhūtānaññeva upādārūpassa ca nissayapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā.

9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā

9. Upanissayapaccayaniddese **purimā purimā**ti anantarūpanissaye samanantarātītā labbhanti, ārammaṇūpanissayapakatūpanissayesu nānāvīthivasena purimatarā. Te tayopi rāsayo kusalavasena³ kusalapade labbhanti, kusalena pana akusale samanantarātītā na labbhanti. Teneva vuttaṃ “akusalānaṃ dhammānaṃ kesañci upanissayapaccayena

1. Sampayuttadhammānaññeva (Syā)

2. Pañcavokāre sampayuttakānaññeva (Sī, Syā)

3. Kusalapadena (Syā)

paccayo”ti. Idañhi “kusalo dhammo akusalassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo. Ārammaṇūpanissayo pakatūpanissayo. Ārammaṇūpanissayo—dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā taṃ garuṃ katvā assādeti abhinandati, taṃ garuṃ katvā rāgo uppajjati, diṭṭhi uppajjati, pubbe suciṇṇāni garuṃ katvā assādeti abhinandati, taṃ garuṃ katvā rāgo uppajjati diṭṭhi uppajjati. Jhānā vuṭṭhahitvā jhānaṃ garuṃ katvā assādeti abhinandati, taṃ garuṃ katvā rāgo uppajjati, diṭṭhi uppajjati. Pakatūpanissayo—saddhaṃ upanissāya mānaṃ jappeti, diṭṭhiṃ gaṇhāti. Sīlaṃ suttaṃ cāgaṃ paññaṃ upanissāya mānaṃ jappeti, diṭṭhiṃ gaṇhāti. Saddhā sīlaṃ suttaṃ cāgo paññaṃ rāgassa dosassa mohassa mānassa diṭṭhiyā patthanāya upanissayapaccayena paccayo”ti imaṃ nayaṃ sandhāya vuttaṃ. Kusalena abyākate tayopi labbhanti. Tathā akusalena akusale.

Akusalena pana kusale samanantarātītā na labbhanti. Tena vuttaṃ “kusalānaṃ dhammānaṃ kesañci upanissayapaccayena paccayo”ti. Idampi hi “akusalo dhammo kusalassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo. Pakatūpanissayo—rāgaṃ upanissāya dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, jhānaṃ uppādeti, vipassanaṃ uppādeti, maggaṃ uppādeti, abhiññaṃ uppādeti, samāpattiṃ uppādeti. Dosāni mohaṃ mānaṃ diṭṭhiṃ patthanāni upanissāya dānaṃ deti -pa- samāpattiṃ uppādeti. Rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanā saddhāya sīlassa sutassa cāgassa paññāya upanissāyapaccayena paccayo. Pāṇaṃ hantvā tassa paṭighātathāya dānaṃ deti”ti-ādinā nayaṃ Pañhāvāre āgataṃ pakatūpanissayameva sandhāya vuttaṃ. Akusalaṃ pana kusalassa ārammaṇūpanissayo na hoti. Kasmā? Taṃ garuṃ katvā tassa appavattanatoti yathā anantarūpanissayo, evaṃ ārammaṇūpanissayopettha na labbhatīti veditabbo. Akusalena abyākatapade ārammaṇūpanissayova na labbhati. Na hi abyākatā dhammā akusalaṃ garuṃ karonti. Yasmā pana anantaratā labbhati, tasmā ettha “kesañci”ti na vuttaṃ. Abyākatena pana abyākate kusale akusaleti tisu navesu tayopi upanissāyā labbhanteva. **Puggalopi senāsanampīti** idaṃ dvayaṃ pakatūpanissayavasena vuttaṃ. Idañhi dvayaṃ kusalākusalapavattiyā balavapaccayo hoti.

paccayabhāvo cassa panettha pariyāyavasena veditabboti ayaṃ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana upanissayapaccayo nāma saddhiṃ ekaccāya paññattiyā sabbepe catubhūmakadhammā. Vibhāgato pana ārammaṇūpanissayādivasena tividho hoti. Tattha ārammaṇūpanissayo ārammaṇādhipatinā ninnānākaraṇoti heṭṭhā vuttanayeneva nānappakārabhedato gahetabbo. Anantarūpanissayo anantarapaccayena ninnānākaraṇo, sopi heṭṭhā vuttanayeneva nānappakārabhedato veditabbo. Paccayuppannatopi nesaṃ tattha vuttanayeneva vinicchayo veditabbo. Pakatūpanissayo pana jātivasena kusalākusalavipākakiriyarūpabhedato pañcavidho hoti, kusalādīnaṃ pana bhūmibhedato anekavidhoti evaṃ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha tebhūmakakusalo catubhūmakassāpi kusalassa akusalassa vipākakiriyassāti catunnaṃ rāsīnaṃ pakatūpanissayo hoti. Lokuttaro akusalasseva na hoti. “Amhākaṃ ācariyena lokuttaradhammo nibbattito”ti iminā pana nayena aññesaṃ akusalassāpi hoti. Yassa vā uppajjissati, tassāpi anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato¹ iminā nayena hotiyeva. Akusalo sabbesampi catubhūmakānaṃ khandhānaṃ pakatūpanissayo hoti, tathā tebhūmakavipāko. Lokuttaravipāke heṭṭhimāni tīṇi phalāni akusalasseva na honti, upariṭṭhimaṃ kusalassāpi. Purimanayena pana aññesaṃ vā yassa vā uppajjissati, tassa santāne sabbopi lokuttaravipāko sabbesaṃ kusalādīnaṃ arūpakkhandhānaṃ pakatūpanissayo hoti. Kiriyaśaṅkhātopi pakatūpanissayo catubhūmakānaṃ akusalādikhandhānaṃ hotiyeva, tathā rūpaśaṅkhāto. Sayam pana rūpaṃ imasmim Paṭṭhānamahāpakaraṇe āgatanayena upanissayapaccayam na labhati, suttantikapariyāyena pana labhatīti vattum vaṭṭati. Evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā.

1. Upaṭṭhāpayatoti (Sī, Syā)

10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā

10. Purejātapaccayaniddese **purejātapaccayena paccayoti** ettha purejātaṃ nāma yassa paccayo hoti, tato purimataraṃ jātaṃ jātikkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitikkhaṇappattaṃ. **Cakkhāyatananti**-ādi vatthupurejātavasena vuttaṃ. **Rūpāyatananti**-ādi ārammaṇapurejātavasena. **Kiñcikāle purejātapaccayenāti** pavattiṃ sandhāya vuttaṃ. **Kiñcikāle na purejātapaccayenāti** paṭisandhiṃ sandhāya vuttaṃ. Evaṃ sabbathāpi pañcadvāre vatthārammaṇavasena, manodvāre vatthuvasevāyaṃ Pāli āgatā, Pañhāvāre pana “ārammaṇapurejātaṃ—sekkhā vā puthujjanā vā cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato vipassanti”ti āgatattā manodvārepi ārammaṇapurejātaṃ labbhateva. Idha pana sāvasesavasena desanā katāti ayaṃ tāvettha Pāliavaṇṇanā.

Ayaṃ pana purejātapaccayo suddharūpameva hoti, tañca kho uppādakkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitippattaṃ aṭṭhārasavidhaṃ rūparūpameva. Taṃ sabbampi vatthupurejātaṃ ārammaṇapurejātanti dvidhā ṭhitaṃ. Tattha cakkhāyatanam -pa- kāyāyatanam vatthurūpanti idaṃ vatthupurejātaṃ nāma. Sesam imāya Pāliya āgatañca anāgatañca vaṇṇo saddo gandho raso catasso dhātuyo tīṇi indriyāni kabalīkāro āhāroti dvādasavidhaṃ rūpaṃ ārammaṇapurejātapaccayo nāmāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha cakkhāyatanam dvinnam cakkhuviññāṇānam purejātapaccayena paccayo, tathā itarāni cattāri sotaviññāṇādīnam. Vatthurūpaṃ pana ṭhapetvā dvipaṇcaviññāṇāni cattāro ca āruppavipāke sesānam sabbesampi catubhūmakānam kusalākusalābyākatānam cittacetasikānam purejātapaccayo hoti. Rūpādīni pana pañcārammaṇāni dvipaṇcaviññāṇānañceva manodhātūnañca ekanteneva purejātapaccayā honti. Aṭṭhārasavidhampi panetaṃ rūparūpaṃ kāmāvacarakusalassa rūpāvacarato abhiññākusalassa akusalassa tadārammaṇabhāvino kāmāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyassa rūpāvacarato abhiññākiriyaṃ imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ

purejātapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā.

11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā

11. Pacchājātapaccayaniddese **pacchājātā**ti yassa kāyassa paccayā honti, tasmim uppajjitvā ṭhite jātā. **Purejātassā**ti tesaṃ uppādato paṭhamataram jātassa jātikkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitippattassa. **Imassa kāyassā**ti imassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikabhūta-upādārūpasāṅkhātassa kāyassa. Ettha ca tisamuṭṭhānikakāyoti āhārasamuṭṭhānassa abhāvato brahmapārisajjādīnaṃ kāyo veditabbo. Ayamettha Pāḷivaṇṇanā. Ayamā pana pacchājātapaccayo nāma saṅkhepato ṭhapetvā āruppavipāke avasesā catubhūmakā arūpakkhandhā. So jātivasena kusalākusalavipākakiriyabhedena catudhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evam bhinne panettha pañcavokārabhave uppannaṃ catubhūmakakusalañca akusalañca uppādakkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitippattassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikarūpakāyassa pacchājātapaccayo hoti. Vipākepi ṭhapetvā paṭisandhivipākaṃ avaseso kāmāvacararūpāvacaravipāko tas seva ekantena pacchājātapaccayo hoti. Lokuttaropi pañcavokāre uppannavipāko tas seva pacchājātapaccayo hoti. Tebhūmakakiriyāpi pañcavokāre uppannāva vuttappakāraṃ kāyassa pacchājātapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā.

12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā

12. Āsevanapaccayaniddese **purimā purimā**ti sabbanayesu samanantarātītāva daṭṭhabbā. Kasmā panettha anantarapaccaye viya “purimā purimā

kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ abyākatānaṃ dhammānaṃ”ti-
 ādinā nayena bhinnajātikehi saddhiṃ niddeso na katoti? Attano gatiṃ
 gāhāpetuṃ asamatthatāya. Bhinnajātikā hi bhinnajātikānaṃ
 arūpadhammānaṃ¹ āsevanaguṇena paguṇabalavabhāvaṃ sādhayamānā
 attano kusalādibhāvasaṅkhātāṃ gatiṃ gāhāpetuṃ na sakkonti. Tasmā tehi
 saddhiṃ niddesaṃ akatvā ye yesaṃ vāsanāsaṅkhātena āsevanena
 paguṇatarabalavatarabhāvavisiṭṭhaṃ attano kusalādibhāvasaṅkhātāṃ gatiṃ
 gāhāpetuṃ sakkonti, tesaṃ tehi samānajātikeheva saddhiṃ niddeso katoti
 veditabbo. Atha vipākābyākataṃ kasmā na gahitanti? Āsevanābhāvena.
 Vipākāñhi kammavasena vipākabhāvappattaṃ kammapariṇāmitaṃ hutvā
 vattati nirussāhaṃ dubbalanti taṃ² āsevanaguṇena attano sabhāvaṃ
 gāhāpetvā paribhāvetvā neva aññaṃ vipākaṃ uppādetuṃ sakkoti, na
 purimavipākānubhāvaṃ gahetvā uppajjitunti³. Kammavegakkhittaṃ pana
 patitaṃ viya hutvā uppajjatīti sabbathāpi vipāke āsevanaṃ natthīti
 āsevanābhāvena vipākaṃ na gahitaṃ. Kusalākusalakiriyānantaraṃ
 uppajjamānampi cetāṃ kammaṭṭhāpibaddhavuttitāya āsevanaguṇaṃ na
 gaṇhātīti kusalādayopissa āsevanapaccayā na honti. Apica nānājātikattāpete
 na hontiyeva. Bhūmito pana ārammaṇato vā nānājātikattaṃ nāma natthi.
 Tasmā kāmāvacarakusalakiriyāmahaggatakusalakiriyānampi,
 saṅkhārārammaṇaṇca anulomakusalaṃ nibbānārammaṇassa
 gotrabhukusalassa āsevanapaccayo hotiyevāti ayaṃ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.
 Ayaṃ pana āsevanapaccayo jātito tāva kusalo akusalo kiriyābyākatoti tidhā
 ṭhito. Tattha kusalo bhūmito kāmāvacaro rūpāvacaro arūpāvacaroti tividho
 hoti, akusalo kāmāvacarova, kiriyābyākato kāmāvacaro rūpāvacaro
 arūpāvacaroti tividhova, lokuttaro āsevanapaccayo nāma natthīti evamettha
 nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evam bhinne panettha kāmāvacarakusalaṃ attano anantarassa
 kāmāvacarakusalasseva. Yaṃ panettha nāṇasampayuttaṃ, taṃ attanā
 sadisavedanassa rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakusalassa
 lokuttarakusalassāti

1. Bhinnajātikānaṃ (Syā)

2. Dubbalaṃ taṃ (Syā), dubbalanti (Ka)

3. Uppajjitum (?)

imesaṃ rāsīnaṃ āsevanapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalaṃ pana rūpāvacarakusalasseva. Arūpāvacarakusalaṃ arūpāvacarakusalasseva. Akusalaṃ pana akusalasseva āsevanapaccayo hoti. Kiriyaṭo pana kāmāvacarakiriyasaṅkhāto tāva kāmāvacarakiriyasseva. Yo panettha ñāṇasampayutto, so attanā sadisavedanassa rūpāvacarakiriyassa arūpāvacarakiriyassāti imesaṃ rāsīnaṃ āsevanapaccayo hoti. Rūpāvacarakiriyasaṅkhāto pana rūpāvacarakiriyasseva, arūpāvacarakiriyasaṅkhāto arūpāvacarakiriyasseva āsevanapaccayo hoti. Vipāko pana ekadhammassāpi ekadhammopi vā koci vipākassa āsevanapaccayo natthīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā.

13. Kammapaccayaniddesavaṇṇanā

13. Kammapaccayaniddese **kammanti** cetanākammameva. **Kaṭattā ca rūpānanti** kammassa kaṭattā uppannarūpānaṃ. **Kammapaccayenāti** anekānampi kappakoṭīnaṃ matthake attano phalaṃ uppādetuṃ samatthena nānākkhaṇikakammapaccayenāti attho. Kusalākusalañhi kammaṃ attano pavattikkhaṇe phalaṃ na deti. Yadi¹ dadeyya, yaṃ manusso devalokūpagaṃ kusalakammaṃ karoti, tassānubhāvena tasmimyeva khaṇe devo bhaveyya. Yasmiṃ pana khaṇe taṃ kataṃ, tato aññasmiṃ khaṇe avijjamānampi kevalaṃ kaṭattāyeva diṭṭheva dhamme upapajje vā apare vā pariyāye avasesapaccayasamāyoge sati phalaṃ uppādeti niruddhāpi purimasippādikiriyaṃ viya kālantare pacchimasippādikiriyaṃ. Tasmā nānākkhaṇikakammapaccayoti vuccati. **Cetanāsampayuttakānaṃ dhammānanti** yā kāci cetanā attanā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ. **Taṃsamutṭhānānanti** iminā paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpampi gaṇhāti. **Kammapaccayenāti** idaṃ sahaajātacetanāṃ sandhāya vuttaṃ. Kusalādīsu hi yā kāci sahaajātacetanā² sesadhammānaṃ cittapayogasaṅkhātena

1. Yadi phalaṃ (Syā)

2. Cetanā (Syā)

kiriyābhāvena upakārikā hoti. Tasmā sahajātakammapaccayoṭi vuccati.
Ayaṃ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana kammapaccayo atthato catubhūmikacetanāmattameva. So hi jātibhedato kusalo akusalo vipāko kiriyāti catudhā bhijjati. Tattha kusalo bhūmito kāmāvacarādivasena catudhā bhijjati. Akusalo ekadhāva, vipāko catudhā, kiriyā tidhāvāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evam bhinne panettha sahajātā kāmāvacarakusalacetanā pañcavokāre attano sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre sampayuttakhandhānaññeva sahajātakammapaccayo hoti. Uppajjitvā niruddhā pana attano vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo hoti. Sā ca kho pañcavokāreyeva, na aññattha. Sahajātā rūpāvacarakusalacetanā attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca ekanteneva sahajātakammapaccayena paccayo. Uppajjitvā niruddhā pana attano vipākānañceva kaṭattārūpānañca nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo. Arūpāvacarā pana lokuttarā ca sahajātā kusalacetanā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva sahajātakammapaccayena paccayo. Uppajjitvā niruddhā panesā duvidhāpi attano attano vipākakkhandhānaññeva nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo. Sahajātā akusalacetanā pañcavokāre attanā sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca, catuvokāre arūpakkkhandhānaññeva sahajātakammapaccayena paccayo. Uppajjitvā niruddhā pana vipākakkhandhānañceva kaṭattārūpānañca nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo.

Kāmāvacararūpāvacarato vipākacetanā attanā sampayuttadhammānaṃ pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṃ, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānañca sahajātakammapaccayena paccayo. Arūpāvacaravipākacetanā attanā sampayuttadhammānaññeva sahajātakammapaccayena paccayo. Lokuttaravipākacetanā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre arūpasseva sahajātakammapaccayena paccayo. Tebhūmikā kiriyacetanā

pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahaajātakammapaccayena paccayo. Yā panettha āruppe uppajjati, sā arūpadhammānaññeva¹ sahaajātakammapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Kammapaccayaniddesavaṇṇanā.

14. Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā

14. Vipākapaccayaniddese **vipākā cattāro khandhā**ti yasmā kammasamuṭṭhānāpi rūpā vipākā na honti, tasmā “vipākā”ti vatvā “cattāro khandhā”ti vuttaṃ. Evaṃ ayaṃ Pāḷi arūpadhammānaññeva vipākapaccayavasena āgatā. Pañhāvāre pana “vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo”ti āgatattā cittasamuṭṭhānakammasamuṭṭhānarūpānampi vipākapaccayo labbhati. Idha pana sāvasesavasena desanā katāti ayaṃ tāvettha Pāḷivaṇṇanā. Ayaṃ pana vipākapaccayo vipākabhāvena jārito ekavidho, bhūmibhedato kāmāvacarādivasena catudhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha kāmāvacararūpāvacaravipāko attanā sampayuttadhammānaṃ² pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṃ, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānañca vipākapaccayo hoti. Arūpāvacaravipāko sampayuttadhammānaññeva. Lokuttaravipāko pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva³ vipākapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā.

1. Arūpānaññeva (Syā)

2. Sampayuttakkhandhānaṃ (Syā)

3. Sampayuttadhammānaṃ (Syā)

15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā

15. Āhārapaccayaniddese **kabaḷīkāro āhāro**ti catusantatisamuṭṭhāne rūpe oḷā āhāro nāma. So pana yasmā kabaḷam karitvā ajjhoharitova āhāra-kiccam karoti, na bahi ṭhito, tasmā āhāroti avatvā “kabaḷīkāro āhāro”ti vuttam. Kabaḷam karitvā ajjhoharitabbavatthukattā vā kabaḷīkāroti nāmametaṃ¹ tassa. **Arūpino āhārā**ti phassacetanāviññāṇāhārā. **Taṃsamuṭṭhānā**nti idhāpi kammamuṭṭhānāni gahitāneva. Vuttañhetam Pañhāvāre— paṭisandhikkhaṇe vipākābyākata āhārā sampayuttakānam khandhānam kaṭattā ca rūpānam āhārapaccayena paccayoti. Ayaṃ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana āhārapaccayo saṅkhepato kabaḷīkāro āhāro phasso cetanā viññāṇanti cattārova dhammā honti. Tattha ṭhapetvā kabaḷīkārahāram sesā tayo arūpāhārā jātivasena kusalākusalavipākakiriyabhedato catudhā bhijjanti. Puna bhūmibhedena kusalo catudhā, akusalo ekadhā, vipāko catudhā, kiriyā tidhāti evaṃ anekadhā bhijjanti. Kabaḷīkārahāro pana jātito abyākato, bhūmito kāmāvacarovāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha catubhūmakāpi tayo kusalāhārā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca āhārapaccayena paccayo, ṭhapetvā pana rūpāvacaram avasesā āruppe sampayuttadhammānañceva āhārapaccayena paccayo. Akusalāhāresupi eseve nayo. Catubhūmakavipākāhārā pana sabbattha sampayuttakānam āhārapaccayā honti. Kāmāvacararūpāvacaravipākā panettha pañcavokāre uppajjamānā pavatte cittasamuṭṭhānarūpassa paṭisandhiyam kaṭattārūpassāpi āhārapaccayā honti. Lokuttarā pana cittasamuṭṭhānarūpasseva, āruppe uppannā rūpassa paccayā na honti. Tebhūmakāpi tayo kiriyāhārā pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, kāmāvacarā rūpāvacarā pana āruppe sampayuttadhammānañceva āhārapaccayena

1. Nāmamattamevetam (Syā)

paccayo. Catusantatisamuṭṭhāno kabaḷikārāhāro kiñcāpi “imassa kāyassā”ti avisesato vutto, visesato panāyamettha āhārasamuṭṭhānarūpassa janako ceva anupālako ca hutvā āhārapaccayena paccayo hoti, sesantisantatisamuṭṭhānassa anupālakova hutvā āhārapaccayena paccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā.

16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā

16. Indriyapaccayaniddese **cakkhundriyanti** cakkhusaṅkhātāṃ indriyaṃ. **Indriyapaccayenā**ti sayāṃ purejāto hutvā arūpadhammānaṃ uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā indriyapaccayena paccayo hoti. Sotindriyādīsupi eseva nayo. **Arūpino indriyā**ti ettha arūpajīvitindriyampi saṅgahitaṃ. **Tāmsamuṭṭhānā**nti ettha heṭṭhā vuttanayeneva kaṭattārūpampi saṅgahitaṃ. Vuttañhetāṃ Pañhāvāre—paṭisandhikkhaṇe vipākābyākātā indriyā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ indriyapaccayena paccayoti. Evaṃ tāvettha Pāḷivaṇṇanā veditabbā.

Ayaṃ pana indriyapaccayo itthindriyapurisindriyavajjānaṃ samavīsatiyā indriyānaṃ vasena ṭhito. Itthindriyapurisindriyāni hi kiñcāpi itthiliṅgapurisaṅgādīnaṃ bījabhūtāni, kalalādikāle pana vijjamānesupi tesu itthiliṅgapurisaṅgādīnaṃ abhāvā tāni neva tesāṃ, na aññesaṃ indriyapaccayataṃ pharanti. Indriyapaccayo hi attano vijjamānakkaṇe avinibbhuttadhammānaṃ indriyapaccayataṃ apharanto nāma natthi, tasmā tāni indriyapaccayā na honti. Yesāṃ panetāni bījabhūtāni, tesāṃ tāni suttantikapariyāyena pakatūpanissayabhāvaṃ bhajanti. Iti indriyapaccayo samavīsatiyā indriyānaṃ vasena ṭhitoti veditabbo. So jātito kusalākusalavipākakiriyarūpavasena pañcadhā bhijjati. Tattha kusalo bhūmivasena catudhā, akusalo kāmāvacarova, vipāko catudhā, kiriyāsaṅkhāto tidhā, rūpaṃ kāmāvacaramevāti evaṃ anekadhā bhijjati evaṃ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evam bhinne panettha catubhūmakopi kusalindriyapaccayo pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca indriyapaccayena paccayo, tathā akusalo. Thapetvā pana rūpāvacarakusalaṃ avasesā kusalākusalā āruppe sampayuttadhammānaññeva indriyapaccayena paccayo. Catubhūmako vipākindriyapaccayo ekanteneva sampayuttakānaṃ indriyapaccayena paccayo. Kāmāvacararūpāvacarā panettha pañcavokāre uppajjanato pavatte cittasamuṭṭhānarūpassa, paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpassāpi indriyapaccayena paccayā honti. Lokuttarā cittasamuṭṭhānarūpasseva. Āruppe uppannā lokuttaravipākā indriyā rūpassa paccayā na honti. Tebhūmakā kiriyindriyā pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, kāmāvacarārūpāvacarā pana āruppe sampayuttadhammānaññeva indriyapaccayataṃ pharanti. Cakkhundriyādivasena chabbidhe rūpindriye cakkhundriyaṃ kusalākusalavipākato sampayuttadhammānaṃ dvinnāṃ cakkhuviññāṇānaṃ, sotindriyādini tathāvidhānaññeva sotaviññāṇādīnaṃ, rūpajīvitindriyaṃ attanā sahaajātarūpānaṃ ṭhitikkhaṇe indriyapaccayena paccayo. Sahajātapaccayatā pana tassa natthīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā.

17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā

17. Jhānapaccayaniddese **jhānaṅgānī**ti dvipañcaviññāṇavajjesu sesacittesu uppannāni vitakkavicārapītisomanassadomanassupekkhācittakaggaṭāsaṅkhātāni satta aṅgāni. Pañcannaṃ pana viññāṇakāyānaṃ abhinipātamattattā tesu vijjamānānīpi upekkhāsukhadukkhāni upanijjhānākārassa abhāvato jhānaṅgānīti na uddhaṭāni. Tattha pacchinnattā pana sesāhetukesupi jhānaṅgaṃ na uddhaṭameva¹. **Taṃsamuṭṭhānānanti** idhāpi kaṭattārūpaṃ saṅgahitanti veditabbaṃ. Vuttañhetuṃ Pañhāvāre—paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni jhānaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ

1. Dhammaṅgahe, idha pana uddhaṭameva (Syā)

jhānapaccayena paccayoti. Ayaṃ tāvettha Pāḷivaṇṇanā. Ayaṃ pana jhānapaccayo sattannaṃ jhānaṅgānaṃ vasena ṭhitopi jātibhedato kusalākusalavipākakiriyavasena catudhā bhijjati, puna bhūmivasena catudhā ekadhā catudhā tidhāti dvādasadhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evam bhinne panettha catubhūmakampi kusalajhānaṅgaṃ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, ṭhapetvā rūpāvacaraṃ avasesaṃ āruppe sampayuttadhammānaññeva jhānapaccayena paccayo. Akusalepi eseva nayo. Kāmāvacararūpāvacaravipākāṃ pavatte sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, paṭisandhiyaṃ sampayuttadhammānañceva kaṭattārūpassa ca, āruppavipākāṃ sampayuttadhammānaññeva. Yañca āruppe lokuttaravipākāṃ uppajjati, tañca. Pañcavokāre pana taṃ cittasamuṭṭhānarūpassapi jhānapaccayena paccayo hoti. Tebhūmakampi kiriyajhānaṅgaṃ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca. Yaṃ panettha āruppe uppajjati, taṃ sampayuttadhammānaññeva jhānapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā.

18. Maggapaccayaniddesavaṇṇanā

18. Maggapaccayaniddese **maggaṅgānī**ti ahetukacittuppadavajjesu sesacittesu uppannāni paññā vitakko sammāvācākammantājīvā vīriyaṃ sati samādhi micchādiṭṭhi micchāvācākammantājīvāti imāni dvādasāṅgāni. Maggassa pana hetupacchimakattā ahetukacittesu maggaṅgāni na uddhaṭāni. **Taṃsamuṭṭhānānanti** idhāpi kaṭattārūpaṃ saṅgahitameva. Vuttañhetam Pañhāvāre “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni maggaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ maggapaccayena paccayo”ti. Ayaṃ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana maggapaccayo dvādasannaṃ maggaṅgānaṃ vasena ṭhitopi jātibhedato kusalādivasena catudhā, kusalādīnañca kāmāvacarādibhūmibhedato dvādasadhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo

vinicchayo. Evaṃ bhinne panettha catubhūmakampi kusalamaggaṅgaṃ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, ṭhapetvā rūpāvacaraṃ avasesaṃ āruppe sampayuttadhammānaññeva maggapaccayena paccayoti sabbaṃ jhānapaccaye viya vitthāretabbanti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Maggapaccayaniddesavaṇṇanā.

19. Sampayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

19. Sampayuttapaccayaniddese Pāḷi uttānatthā eva. Ayaṃ pana sampayuttapaccayo nāma saṅkhepato sabbepi arūpino khandhā. Pabhedato panesa jātito kusalādīnaṃ bhūmito ca kāmāvacarādīnaṃ vasena anekadhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo. Evaṃ bhinne panettha catubhūmakesupi kusalakkhandhesu eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānaṃ, tayo ekassa, dve dvinnanti evaṃ sabbepi aññamaññaṃ sampayuttapaccayena paccayo. Akusalavipākakiriyakkhandhesupi eśeva nayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Sampayuttapaccayaniddesavaṇṇanā.

20. Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

20. Vippayuttapaccayaniddese **rūpino dhammā arūpīnanti** idaṃ tāva hadayavatthuno ceva cakkhundriyādīnañca vasena veditabbaṃ. Rūpadhammesu hi eteyeva cha koṭṭhāsā arūpakkhandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayā honti. Rūpāyatanādayo pana ārammaṇadhammā kiñcāpi vippayuttadhammā, vippayuttapaccayā pana na honti. Kiṃ kārāṇā? Sampayogāsāṅkāya abhāvato. Arūpino hi khandhā cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ abbhantarato nikkhamantā viya uppajjanti. Tattha āsaṅkā hoti “kiṃ nu kho ete etehi sampayuttā, udāhu vippayuttā”¹ti. Ārammaṇadhammā pana vatthunissayena uppajjamānānaṃ ārammaṇamattā¹ hontīti natthi tesu sampayogāsāṅkā. Iti

1. Ārammaṇamattāva (Syā)

sampayogāsaṅkāya abhāvato na te vippayuttapaccayā. Hadayavatthu-ādīsu eva panāyaṃ vippayuttapaccayatā veditabbā. Vuttampi cetam Pañhāvāre—vatthu kusalānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu akusalānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Cakkhāyatanaṃ cakkhuvīññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Sota, ghāna, jivhā, kāyāyatanaṃ kāyavīññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu vipākābyākatānaṃ kiriyābyākatānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayoti.

Arūpino dhammā rūpīnanti idaṃ pana catunnaṃ khandhānaṃ vasena veditabbaṃ. Arūpadhammesu hi cattāro khandhāva saha-jātapurejātānaṃ rūpadhammānaṃ vippayuttapaccayā honti, nibbānaṃ pana arūpampi samānaṃ rūpassa vippayuttapaccayo na hoti. “Catūhi sampayogo catūhi vippayogo”ti hi vuttaṃ. Iti catunnaṃ arūpak-khandhānaṃyeva vippayuttapaccayatā veditabbā. Vuttampi cetam Pañhāvāre—sahajātā kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo. Pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayo. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā khandhā kaṭattārūpānaṃ vippayuttapaccayena paccayo, khandhā vatthussāti. Evaṃ tāvettha Pāliyaṇṇanā veditabbā.

Ayaṃ pana vippayuttapaccayo nāma saṅkhepato pañcavokārabhave vattamānā rūpārūpadhammā. Tesu rūpaṃ vatthuno cakkhādīnaṃ vasena chadhā bhinnaṃ, arūpaṃ pañcavokārabhave uppannakusalākusalavipākakiriyavasena catudhā bhinnaṃ. Tassa bhūmito kāmāvacarādivasena catudhā ekadhā tidhā tidhāti ekādasadhā bhedo hoti. Āruppavipākāñhi vippayuttapaccayo na hotīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṃ bhinne panettha pañcavokārabhave uppannaṃ catubhūmakampi kusalaṃ akusalaṃ attanā samuṭṭhāpitacittasamuṭṭhānarūpassa saha-jātavippayuttapaccayena paccayo hoti. Uppādak-khaṇaṃ pana atikkamitvā ṭhitikkhaṇaṃ pattassa purejātassa catusamuṭṭhānikasamuṭṭhānikarūpakāyassa pacchājātavippayuttapaccayena paccayo hoti. Ettha ca tisamuṭṭhānikakāyoti āhārasamuṭṭhānassa abhāvato brahmapārisajjādīnaṃ kāyo veditabbo. Kāmāvacararūpāvacaravipākāṃ pana pavatte cittasamuṭṭhānarūpassa,

paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpassa ca sahaajātavippayuttapaccayena paccayo hoti. Lokuttaravipākaṃ cittasamuṭṭhānarūpasseva. Tividhampi panetaṃ purejātassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātavippayuttapaccayena paccayo. Tebhūmakampi kiriyaṃ cittasamuṭṭhānassa sahaajātavippayuttapaccayena paccayo, purejātassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātavippayuttapaccayena paccayo. Chadhā ṭhitesu pana rūpesu vatthurūpaṃ paṭi-asandhikkhaṇe kāmāvacararūpāvacaravipākānaṃ sahaajātavippayuttapaccayena paccayo, pavatte uppajjamānānaṃ catubhūmakakusalānaṃ akusalānaṃ dvipañcaviññāṇavajjanaṃ tebhūmakavipākānaṃ tebhūmakakiriyānaṃ purejātavippayuttapaccayena paccayo. Cakkhāyatanādīni cakkhuviññāṇādīnaṃ purejātavippayuttapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā.

21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā

21. Atthipaccayaniddese **cattāro khandhā**ti-ādīhi sahajātavasena atthipaccayo niddiṭṭho. **Cakkhāyatananti**-ādīhi purejātavasena. **Yaṃ rūpaṃ nissāyāti** ettha sahajātapurejātavasena atthipaccayo niddiṭṭho. Evamayaṃ Pāḷi sahajātapurejātānaññeva atthipaccayānaṃ vasena āgatā. Pañhāvāre pana sahajātaṃ purejātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriyanti imesaṃ vasena āgatattā pacchājāta-āhārindriyavasenaṇāpi atthipaccayo labbhati. Idha pana sāvasesavasena desanā katāti ayaṃ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana atthipaccayo nāma duvidho aññamaññato na aññamaññato. Tattha aññamaññaṃ tividhaṃ arūpaṃ arūpena, rūpaṃ rūpena, rūpārūpaṃ rūpārūpena. “Cattāro khandhā arūpino”ti ettha hi sabbacittupattivasena arūpaṃ arūpena vuttaṃ. “Cattāro mahābhūtā”ti ettha sabbasantativasena rūpaṃ rūpena. “Okkantikkhaṇe nāmarūpan”ti ettha paṭisandhikhandhānañceva vatthuno ca vasena rūpārūpaṃ rūpārūpena vuttaṃ. Na aññamaññaṃpi tividhaṃ arūpaṃ rūpassa, rūpaṃ rūpassa,

rūpaṃ arūpassa. “Cittacetāsikā dhammā”ti ettha hi pañcavokāravasena arūpaṃ rūpassa vuttaṃ. “Mahābhūtā upādārūpānan”ti ettha sabbasantativasena rūpaṃ rūpassa. “Cakkhāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā”ti-ādīsu vatthārammaṇavasena rūpaṃ arūpassa atthipaccayoti vuttaṃ.

Apicesa atthipaccayo nāma saṅkhepato khaṇattayappattaṃ nāmañceva rūpañca, vattamānā pañcakkhandhātīpi vattum vaṭṭati. So jātibhedato kusalākusalavipākakiriyarūpavasena pañcadhā bhijjati. Tattha kusalo saha-jātapacchājātavasena duvidho hoti, tathā akusalo vipākakiriyasaṅkhāto ca. Tesu kusalo kāmāvacarādibhedena catudhā bhijjati, akusalo kāmāvacarova, vipāko catubhūmako, kiriyāsaṅkhāto tibhūmako. Rūpasaṅkhāto atthipaccayo kāmāvacarova. So pana saha-jātapurejātavasena duvidho. Tattha pañca vatthūni ārammaṇāni ca purejātāneva, hadayavatthu saha-jātāṃ vā hoti purejātāṃ vā. Pañhāvāre pana āgato āhāro indriyañca saha-jātādibhedam na labhatīti evamettha nānappakārabhedato viññā tabbo vinicchayo.

Evam bhinne panettha catubhūmakakusalopi saha-jāto atthipaccayo pañcavokāre “eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānan”ti-ādinā nayena aññamaññaṃ khandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, ṭhapetvā pana rūpāvacarakusalaṃ avaseso āruppe sampayuttakkhandhānaññeva saha-jātakusalo atthipaccayena paccayo hoti. Catubhūmako panesa pañcavokāre catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājāto kusalo atthipaccayena paccayo hoti. Akusalepi eeva nayo. Sopi hi pañcavokāre sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva saha-jātakusalo atthipaccayena paccayo, pañcavokāre catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātakusalo atthipaccayena paccayo.

Vipākato pana kāmāvacararūpāvacaro atthipaccayo niyameneva paṭisandhikkhaṇe khandhānañceva kaṭattārūpassa ca saha-jātattthipaccayena paccayo.

Pavatte pana sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahaajātatthipaccayena paccayo, ṭhitippattassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo. Arūpāvacaravipāko pana āruppe uppannalokuttaravipāko ca attanā sampayuttakkhandhānañceva sahaajātatthipaccayena paccayo. Pañcavokāre lokuttaravipāko sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahaajātatthipaccayena paccayo, catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo. Kiriya rūpāvacaro atthipaccayo sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahaajātatthipaccayena paccayo, catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo. Kāmāvacarārūpāvacaro pana āruppe sampayuttakkhandhānañceva, pañcavokāre cittasamuṭṭhānarūpassapi sahaajātatthipaccayena paccayo, catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo.

Rūpasāṅkhāto pana atthipaccayo sahaajāto purejāto āhāro indriyanti catubbidho. Tattha sahajātarūpatthipaccayo¹ catusamuṭṭhānavasena catudhā ṭhito. Tattha kammamuṭṭhāno ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇannaṃ mahābhūtānaṃ, tiṇi ekassa, dve dvinnāṃ, mahābhūtā upādārūpānanti evaṃ sahaajātatthipaccayena paccayo hoti. Paṭisandhikkhaṇe vatthurūpaṃ kāmāvacarārūpāvacaravipākakkhandhānaṃ sahaajātatthipaccayena paccayo hoti. Tesampi tisamuṭṭhānikarūpaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ tiṇṇannaṃ mahābhūtānaṃ, tiṇi ekassa, dve dvinnāṃ, mahābhūtā upādārūpānanti evaṃ sahaajātatthipaccayena paccayo hoti. Purejātatthipaccayo pana vatthupurejāta-ārammaṇapurejātavasena duvidho hoti, so duvidhopi heṭṭhā purejātapaccaye vuttanayeneva yojetvā gahetabbo. Āhāratthipaccayopi heṭṭhā kabalīkārāhārapaccaye yojitanayeneva yojetabbo. Idha panesa attano aniruddhakkhaṇe paccayabhāvena atthipaccayoti vutto. Rūpajīvitindriyampi heṭṭhā indriyapaccaye rūpajīvitindriyayojanāyaṃ vuttanayeneva yojetabbaṃ. Idha panetampi attano aniruddhakkhaṇeyeva paccayabhāvena atthipaccayoti vuttanti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Atthipaccayaniddesavaṇṇanā.

1. Sahaajāto rūpatthipaccayo (Syā)

22. Natthipaccayaniddesavaṇṇanā

22. Natthipaccayaniddese **samanantaraniṛuddhā**ti aññena cittuppādena anantarikā hutvā samanantaraniṛuddhā. **Paṭuppannānanti** paccuppannānaṃ. Iminā natthipaccayassa okāsadānaṭṭhena natthipaccayabhāvaṃ sādheti. Purimesu hi nirodhavasena pacchimānaṃ pavattanokāsaṃ adentesu tesāṃ paṭuppannabhāvo na siyāti ayamettha Pāḷivaṇṇanā. Sesāṃ sabbaṃ anantarapaccaye vuttanayeneva veditabbaṃ. Paccayalakkhaṇameva hettha nānaṃ, paccayānaṃ pana paccayuppannānañca nānākaraṇaṃ natthi. Kevalaṃ pana tattha “cakkhuvīññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā”ti-ādinaṃ nayena paccayā ca paccayuppannā ca sarūpato dassitā. Idha pana “samanantaraniṛuddhā cittacetasikā dhammā paṭuppannānaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ”ti sabbepe te nirodhuppādavasena sāmāññato dassitāti.

Natthipaccayaniddesavaṇṇanā.

23. Vigatapaccayaniddesavaṇṇanā

23. Vigatapaccayaniddese **samanantaravigatā**ti samanantameva vigatā. Iminā vigatapaccayassa vigacchamānabhāveneva paccayabhāvaṃ dasseti. Iti natthipaccayassa ca imassa ca byañjanamatteyeva nānattaṃ, na attheti.

Vigatapaccayaniddesavaṇṇanā.

24. Avigatapaccayaniddesavaṇṇanā

24. Avigatapaccayaniddese **cattāro khandhā**ti-ādinaṃ sabbākārena atthipaccayaniddese vuttanayeneva attho veditabbo. Imassapi hi paccayassa atthipaccayena saddhiṃ byañjanamatteyeva nānattaṃ, na attheti.

Avigatapaccayaniddesavaṇṇanā.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathā

Idāni evaṃ uddesaniddesato dassitesu imesu catuvīsatiyā paccayesu ñāṇacārassa visadabhāvatthaṃ anekadhammānaṃ ekapaccayabhāvato, ekadhammassa anekapaccayabhāvato, ekapaccayassa anekapaccayabhāvato, paccayasabhāgato, paccayavisabhāgato, yugalakato, janakājanakato, sabbaṭṭhānikāsabbaṭṭhānikato, rūpaṃ rūpassāti-ādivikappato, bhavabhedaṭṭhi imesaṃ dasannaṃ padānaṃ vasena pakiṇṇakavinicchayo veditabbo. Tattha **anekadhammānaṃ ekapaccayabhāvato**ti etesu hi ṭhapetvā kammapaccayaṃ avasesesu tevīsatiyā paccayesu anekadhammā ekato paccayā honti, kammapaccayo pana eko cetanādharmoyevāti evaṃ tāvettha anekadhammānaṃ ekapaccayabhāvato vinicchayo veditabbo.

Ekadhammassa anekapaccayabhāvatoti hetupaccaye tāva amoho eko dhammo, so purejātakammāhārajhānapaccayova na hoti, sesānaṃ vīsatiyā paccayānaṃ vasena paccayo hoti. Alobhādosā indriyamaggapaccayāpi na honti, sesānaṃ aṭṭhārasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayā honti. Lobhamohā vipākapaccayāpi na honti, sesānaṃ sattarasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayā honti. Doso adhipatipaccayopi na hoti, sesānaṃ soḷasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayo hoti. Ārammaṇapaccaye rūpāyatanāṃ cakkhuviññāṇadhātuyā ārammaṇapurejāta-atthi-avigatavasena catudhā paccayo, tathā manodhātuyā ahetukamanoviññāṇadhātuyā ca. Sahetukāya pana ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayavasenāpi paccayo hoti. Iminā nayena sabbesaṃ ārammaṇapaccayadhammānaṃ anekapaccayabhāvo veditabbo.

Adhipatipaccaye ārammaṇādhipatino ārammaṇapaccaye vuttanayeneva anekapaccayabhāvo veditabbo. Sahajātādhipatīsu vīmaṃsā amohahetu viya vīsatiḍḍhā paccayo hoti. Chando hetupurejātakamma-āhāra-indriyajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ sattarasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayo hoti. Cittānaṃ hetupurejātakammajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā paccayānaṃ vasena paccayo hoti. Vīriyaṃ hetupurejātakammāhārajhānapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti.

Anantarapaccaye “cakkhuviññāṇadhātū”ti-ādinā nayena vuttesu catūsu khandhesu vedanākkhandho hetupurejātakammāhāramaggapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Saññākkhandho indriyajhānapaccayopi na hoti, sesānaṃ sattarasannaṃ vasena paccayo hoti. Saṅkhārakkhandhe hetū hetupaccaye vuttanayena, chandavīriyāni adhipatipaccaye vuttanayeneva paccayā honti. Phasso hetupurejātakamma-indriyajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ aṭṭhārasannaṃ vasena paccayo hoti. Cetanā hetupurejāta-indriyajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Vitakko hetupurejātakammāharindriyapaccayo na hoti, sesānaṃ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Vicāro maggapaccayopi na hoti, sesānaṃ aṭṭhārasannaṃ vasena paccayo hoti. Pīti tesaññeva vasena paccayo hoti. Cित्तेkaggatā hetupurejātakammāhārapaccayo na hoti, sesānaṃ vīsatiyā vasena paccayo hoti. Saddhā hetupurejātakammāhārajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṃ aṭṭhārasannaṃ vasena paccayo hoti. Sati tehi ceva maggapaccayena cāti ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Jīvitindriyaṃ saddhāya vuttānaṃ aṭṭhārasannaṃ vasena paccayo hoti. Hirottappaṃ tato indriyapaccayaṃ apanetvā sesānaṃ sattarasannaṃ vasena paccayo hoti. Tathā kāyapassaddhādīni yugaḷakāni, yevāpanakesu adhimokkhamanasikāratatramajjhataṭṭa karuṇāmudita ca. Viratiyo pana tehi ceva maggapaccayena cāti aṭṭhārasadhā paccayā honti. Micchādiṭṭhi tato vipākapaccayaṃ apanetvā sattarasadhā, micchāvācākammantājīvā tehi ceva kammāhārapaccayehi cāti ekūnavīsatiḍhā. Ahirikaṃ anottappaṃ māno thināṃ middhaṃ uddhaccanti ime hetupurejātakammavipākāharindriyajhānamaggapaccayā na honti, sesānaṃ pana soḷasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayā honti. Vicikicchā-issāmacchariyakukkuccāni tato adhipatipaccayaṃ apanetvā pannarasadhā. Viññāṇakkhandhassa adhipatipaccaye vuttanayeneva anekapaccayabhāvo veditaḅbo. Samanantarapaccayepi eseḅa nayo.

Sahajātapaccaye catūsu tāḅa khandhesu ekekassa dhammassa anekapaccayabhāvo vuttanayeneḅa veditaḅbo. Cattāri mahābhūtāni

ārammaṇa-ārammaṇādhipati sahaajāta aññamañña nissaya upanissaya purejāta-atthi-avigatavasena navadhā paccayā honti. Hadayavatthu tesañceva vippayuttassa ca vasena dasadhā paccayo hoti. Aññamaññapaccaye apubbaṃ natthi. Nissayapaccaye cakkhāyatanādīni ārammaṇa-ārammaṇādhipatinissaya-upanissayapurejāta-indriyavippayutta-atthi-avigatavasena navadhā paccayā honti. Upanissaye apubbaṃ natthi. Purejātapaccaye rūpa sadda gandha rasāyatanāni ārammaṇa-ārammaṇādhipati-upanissayapurejāta-atthi-avigatavasena chadhā paccayā honti. Ettakamevettha apubbaṃ. Pacchājātādīsu apubbaṃ natthi. Āhārapaccaye kabalīkārahāro ārammaṇa-ārammaṇādhipati-upanissaya-āhāra-atthi-avigatavasena chadhā paccayo hoti. Indriyādīsu apubbaṃ natthi. Evamettha ekadhammassa anekapaccayabhāvatopi viññātabbo vinicchayo.

Ekapaccayassa anekapaccayabhāvatoti hetupaccayādīsu yassa kassaci ekassa paccayassa yenākārena yenatthena yo paccayuppannānaṃ paccayo hoti, taṃ ākāraṃ taṃ atthaṃ avijahitvāva aññehipi yehākārehi yehi atthehi so tasmiññeva khaṇe tesaṃ dhammānaṃ anekapaccayabhāvaṃ gacchati, tato anekapaccayabhāvato tassa vinicchayo veditabboti attho. Seyyathidaṃ? Amoho hetupaccayo, so hetupaccayattaṃ avijahantova adhipatisahajāta aññamañña nissaya vipāka indriya magga sampayutta vippayutta atthi avigatānaṃ vasena aparehipi ekādasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Alobhādosā tato adhipati indriya maggapaccaye tayo apānetvā sesānaṃ vasena anekapaccayabhāvaṃ gacchanti. Idaṃ vipākahetūsuyeva labbhati, kusalakiriyesu pana vipākapaccayatā parihāyati. Lobhadosamohā te tayo vipākāñcāti cattāro apānetvā sesānaṃ vasena anekapaccayabhāvaṃ gacchanti.

Ārammaṇapaccayo taṃ ārammaṇapaccayattaṃ avijahantaṃyeva ārammaṇādhipatinissaya-upanissayapurejātavippayutta-atthi-avigatānaṃ vasena aparehipi sattahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ayamettha ukkaṭṭhaparicchedo, arūpadhammānaṃ pana atītānāgatānaṃ vā rūpadhammānaṃ ārammaṇapaccayabhāve sati ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayamattaññeva

uttari labbhati. Adhipatipaccaye vīmaṃsā amohasadisā, chando adhipatipaccayo adhipatipaccayattaṃ avijahantova sahaajāta-aññamaññanissayavipākasampayuttavippayutta-atthi-avigatānaṃ vasena aparehipi aṭṭhahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Vīriyaṃ tesañceva indriyamaggapaccayānañcāti imesaṃ vasena aparehipi dasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Cittaṃ tato maggapaccayaṃ apanetvā āhārapaccayaṃ pakkhipitvā imesaṃ vasena adhipatipaccayato uttari dasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ārammaṇādhipatino pana heṭṭhā ārammaṇapaccaye vuttanayeneva anekapaccayabhāvo veditabbo.

Anantarasamanantarapaccayā anantarasamanantarapaccayattaṃ avijahantāva upanissayakamma-āsevana natthivigatānaṃ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchanti. Ariyamaggacetanāyeva cettha kammapaccayattaṃ labhati, na sesadhammā. Sahaajātapaccayo sahaajātapaccayattaṃ avijahantova hetu-adhipati-aññamañña nissaya kammavipāka āhāra-indriyajhāna magga sampayutta vippayutta atthi avigatānaṃ vasena aparehi cuddasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ayampi ukkaṭṭhaparicchedo, vatthusahajātādīnaṃ pana vasenettha hetupaccayādīnaṃ abhāvopi veditabbo. Aññamaññapaccayepi eseva nayo.

Nissayapaccayo nissayapaccayattaṃ avijahantova catuvīsatiyā paccayesu attano nissayapaccayattañceva anantarasamanantarapaccchājāta-āsevananattivigatapaccaye ca cha apanetvā sesānaṃ vasena aparehipi sattarasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ayampi ukkaṭṭhaparicchedova, vatthunissayādīnaṃ pana vasenettha hetupaccayādīnaṃ abhāvopi veditabbo.

Upanissayapaccaye ārammaṇūpanissayo ārammaṇādhipatisadiso. Anantarūpanissayo anantarūpanissayapaccayattaṃ avijahantova anantarasamanantarakamma-āsevananattivigatānaṃ vasena aparehipi chahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ariyamaggacetanāyeva cettha kammapaccayattaṃ labhati, na sesadhammā. Pakatūpanissayo pakatūpanissayova. Purejātapaccayo attano purejātapaccayattaṃ avijahantova ārammaṇa-ārammaṇādhipatinissaya-upanissaya-indriyavippayutta-atthi-avigatānaṃ vasena

aparehipi aṭṭhahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Ayampi ukkaṭṭhaniddesova, ārammaṇapurejāte panettha nissaya-indriyavippayuttapaccayatā na labbhati. Ito uttaripi labbhamānālabbhamānaṃ veditabbaṃ. Pacchājātapaccayo attano pacchājātapaccayabhāvaṃ avijahantova vippayutta-atthi-avigatānaṃ vasena aparehipi tīhākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Āsevanapaccayo āsevanapaccayattaṃ avijahantova anantarasamanantara-upanissayanatthivigatānaṃ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati.

Kammapaccayo kammapaccayattaṃ avijahantova ekakkhaṇiko tāva sahajāta aññamañña nissaya vipāka āhāra sampayutta vippayutta atthi avigatānaṃ vasena aparehipi navahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati, nānākkhaṇiko upanissaya-anantarasamanantaranatthivigatānaṃ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Vipākapaccayo vipākapaccayattaṃ avijahantova hetu-adhipatisahajāta-aññamaññanissayakamma-āhāra-indriya-jhānamaggasampayuttavippayutta-atthi-avigatānaṃ vasena aparehipi cuddasahārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Āhārapaccaye kabalīkāro āhāro āhārapaccayattaṃ avijahantova atthi-avigatānaṃ vasena aparehipi dvīhākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Sesā tayo āhārapaccayattaṃ avijahantāva yathānurūpaṃ adhipatisahajāta aññamañña nissaya kamma vipāka indriya sampayutta vippayutta atthi avigatānaṃ vasena aparehipi ekādasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchanti.

Indriyapaccaye rūpino pañcindriyā indriyapaccayattaṃ avijahantāva nissayapurejātavippayutta-atthi-avigatānaṃ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchanti. Rūpajīvitindriyampi indriyapaccayattaṃ avijahantaññeva atthi-avigatānaṃ vasena aparehipi dvīhākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Arūpino indriyāni yathānurūpaṃ indriyapaccayattaṃ avijahantāneva hetu adhipati sahajāta aññamañña nissaya vipāka āhāra jhāna magga sampayuttavippayutta-atthi-avigatānaṃ vasena aparehipi terasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchanti. Jhānapaccayo jhānapaccayattaṃ avijahantova

yathānurūpaṃ sahaajāta aññamañña nissaya vipāka
indriyamaggasampayuttavippayutta-atthi-avigatānaṃ vasena aparehipi
dasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Maggapaccayo
maggapaccayattaṃ avijahantova yathānurūpaṃ jhānapaccaye vuttānaṃ
dasannaṃ hetu-adhipatīnañcāti imesaṃ vasena aparehipi dvādasahākārehi
anekapaccayabhāvaṃ gacchati.

Sampayuttapaccayo sampayuttapaccayattaṃ avijahantova yathānurūpaṃ
hetu-adhipatisahajāta-aññamaññanissayakammavipāka-āhāra-
indriyajhānamagga-atthi-avigatānaṃ vasena aparehipi terasahākārehi
anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Vippayuttapaccayo vippayuttapaccayattaṃ
avijahantova anantarasamanantara-āsevanasampayuttanatthivigatasāṅkhāte
cha paccaye apanetvā sesānaṃ vasena yathānurūpaṃ aparehipi
sattarasahākārehi anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Tattha rūpassa ca arūpassa
ca paccayavibhāgo veditabbo. Atthipaccayo atthipaccayattaṃ avijahantova
anantarasamanantara-āsevananatthivigatasāṅkhāte pañca paccaye apanetvā
sesānaṃ vasena yathānurūpaṃ aparehi aṭṭhasahākārehi
anekapaccayabhāvaṃ gacchati. Natthipaccayavigatapaccayā
anantarapaccayasadisā. Avigatapaccayo atthipaccayasadisoyevāti evamettha
ekapaccayassa anekapaccayabhāvatoṇi viññātabbo vinicchayo.

Paccayasabhāgatoti etesu hi catuvīsatiyā paccayesu
anantarasamanantara-anantarūpanissaya-āsevananatthivigatā sabhāgā, tathā
ārammaṇa-ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayāti iminā upāyenettha
paccayasabhāgatopi viññātabbo vinicchayo.

Paccayavisabhāgatoti purejātapaccayo panettha pacchājātapaccayena
visabhāgo, tathā sampayuttapaccayo vippayuttapaccayena, atthipaccayo
natthipaccayena, vigatapaccayo avigatapaccayenāti iminā upāyenettha
paccayavisabhāgatopi viññātabbo vinicchayo.

Yugaḷakatoti etesu ca atthasarikkhatāya saddasarikkhatāya
kālaṇaṭṭhapakkhatāya hetuphalatāya aññamaññaṇaṭṭhapakkhatāyāti imehi
kāraṇehi yugaḷakato viññātabbo vini cchayo. Anantarasamanantarā hi
atthasarikkhatāya ekaṃ yugaḷakaṃ nāma, nissayūpanissayā
saddasarikkhatāya,

purejātapacchājātā kālapaṭipakkhatāya, kammaṭṭhāpaccayavipākapaṭṭhāpaccayā hetuphalatāya, sampayuttavipṭṭhāpaccayā aññamaññapaṭipakkhatāya ekaṃ yugaḷakaṃ nāma. Tathā atthinaṭṭhāpaccayā vigatāvigatapaṭṭhāpaccayā cāti evamettha yugaḷakatopi viññātabbo vinicchayo. **Janakājanakatoti** etesu ca anantarasamanantarānantarūpanissayapakatūpanissayāsevanapaṭṭhāpaccayā nānākkhaṇiko kammaṭṭhāpaccayo natthivigatapaṭṭhāpaccayāti ime paṭṭhāpaccayā janakāyeva, na ajanakā, paṭṭhāpaccayayo kevalaṃ upatthambhakoyeva, na janako, sesā janakā ca ajanakā ca upatthambhakā cāti attho. Evamettha jānakājanakatopi viññātabbo vinicchayo.

Sabbatṭhānikāsabbatṭhānikatoti etesu ca sahaḷātanissaya-atthi-avigatapaṭṭhāpaccayā sabbatṭhānikā nāma, sabbesaṃ saṅkhatānaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhānabhūtā kārāṇabhūtāti attho. Etehi vinā uppajjamāno ekadhammopi natthīti. Ārammaṇa-ārammaṇādhipati-anantarasamanantarānantarūpanissayapakatūpanissayāsevanasampayuttanatt havigatapaṭṭhāpaccayā asabbatṭhānikā nāma, na sabbesaṃ rūpārūpadhammānaṃ ṭhānabhūtā, arūpakkhandaṇānaṃ pana ṭhānabhūtā kārāṇabhūtāti attho. Arūpadhammāyeva hi etehi uppajjanti, na rūpadhammā. Purejātapacchājātāpi asabbatṭhānikā arūparūpānaṃ yathākkamena paṭṭhāpaccayabhāvato. Vuttāvasesaṃ ekaccānaṃ rūpārūpadhammānaṃ uppattihetuto na sabbatṭhānikāti evamettha sabbatṭhānikāsabbatṭhānikatopi viññātabbo vinicchayo.

Rūpaṃ rūpassāti-ādivikappatoti etesu ca catuvīsatiyā paṭṭhāpaccayesu ekapaṭṭhāpaccayopi ekantena rūpameva hutvā rūpasseva paṭṭhāpaccayo nāma natthi, ekantena pana rūpaṃ hutvā arūpasseva paṭṭhāpaccayo nāma atthi. Kataro panesoti. Purejātapaccayo. Purejātapaccayo hi ekantena rūpameva hutvā arūpasseva paṭṭhāpaccayo hoti. Ekantena rūpameva hutvā rūpārūpasseva paṭṭhāpaccayo nāmātipi natthi, ekantena pana arūpaṃ hutvā arūpasseva paṭṭhāpaccayo nāma atthi. Kataro panesoti. Anantarasamanantara-āsevanasampayuttanatt havigatavasena chabbidho. So hi sabbopi ekantena arūpameva hutvā arūpasseva paṭṭhāpaccayo hoti. Ekantena arūpameva hutvāpi ekantena rūpasseva paṭṭhāpaccayo nāmātipi atthi. Kataro panesoti. Paṭṭhāpaccayo. So hi

ekantena arūpaṃ hutvā rūpasseva paccayo hoti. Ekantena pana arūpadhammova hutvā rūpārūpānaṃ paccayopi atthi. Kataro panesoti. Hetukammavipākajhānamaggavasena pañcavidho. So hi sabbopi ekantena arūpameva hutvā rūpadhammānaṃ arūpadhammānampi paccayo hoti. Ekantena pana rūpārūpameva hutvā rūpasseva paccayo nāmātipi natthi, arūpasseva pana hoti. Kataro panesoti. Ārammaṇapaccayo ceva upanissayapaccayo ca. Idañhi dvayaṃ ekantena rūpārūpameva hutvā arūpasseva paccayo hoti. Ekantena rūpārūpameva hutvā pana rūpārūpasseva paccayo nāmātipi atthi. Kataro panesoti. Adhipatisahajāta-aññamaññanissaya-āhāra-indriyavippayutta-atthi-avigatavasena navavidho. So hi sabbopi ekantena rūpārūpameva hutvā rūpārūpasseva paccayo hotīti evamettha rūpaṃ rūpassāti-ādivikappatopi viññātabbo vinicchayo.

Bhavabhedatoti imesu pana catuvīsatiyā paccayesu pañcavokārabhave tāva na koci paccayo na labbhati nāma. Catuvokārabhave pana tayo purejātapacchājātavippayuttapaccaye apanetvā sesā ekavīsatimeva labbhanti. Ekavokārabhave sahajāta-aññamaññanissayakamma-indriya-atthi-avigatavasena satteva labbhanti. Bāhire pana anindriyabaddharūpe sahajāta-aññamaññanissaya-atthi-avigatavasena pañceva labbhantīti evamettha bhavabhedatopi viññātabbo vinicchayoti.

Paccayaniddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 1. Paccayānulomavaṇṇanā

Evam anulomapaṭṭhānādīsu Tikapaṭṭhānādivasena catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhāne Paṭṭhānamahāpakaraṇe ye tikādayo nissāya niddiṭṭhattā etaṃ Tikapaṭṭhānaṃ Dukapaṭṭhānaṃ -pa- Dukadukapaṭṭhānanti vuttaṃ, te anāmasitvā yesaṃ paccayānaṃ vasena te tikādayo vibhattā, te paccaye eva tāva iminā mātikānikkhepapaccayavibhaṅgasāṅkhātena vārena uddesato ca niddesato ca dassetvā idāni ye tikādayo nissāya niddiṭṭhattā etaṃ Tikapaṭṭhānaṃ Dukapaṭṭhānaṃ -pa- Dukadukapaṭṭhānanti vuttaṃ,

te tikādayo imesaṃ paccayānaṃ vasena vitthāretvā dassetuṃ ekekaṃ tikadukaṃ nissāya sattahi mahāvārehi desanā katā. Tesāṃ imāni nāmāni—
 Paṭiccavāro Sahajātavāro Paccayavāro Nissayavāro Saṃsaṭṭhavāro
 Sampayuttavāro Pañhāvāroti.

Tattha “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo”ti evaṃ paṭiccābhidhānavasena vutto **Paṭiccavāro** nāma. “Kusalaṃ dhammaṃ sahajāto kusalo dhammo”ti evaṃ sahajātābhidhānavasena vutto **Sahajātavāro** nāma. So purimena Paṭiccavārena atthato ninnānākaraṇo. Paṭiccābhidhānavasena bujghanakānaṃ vasena pana paṭhamo vutto, sahajātābhidhānavasena bujghanakānaṃ vasena dutiyo. Dvīsupi cetesu rūpārūpadhammavasena paccayā ceva paccayuppannadhammā ca veditabbā. Te ca kho sahajātāva, na purejātapacchājātā labbhanti. “Kusalaṃ dhammaṃ paccayā kusalo dhammo”ti evaṃ paccayābhidhānavasena vutto pana **Paccayavāro** nāma. Sopi purimavāradvayaṃ viya rūpārūpadhammavaseneva veditabbo. Paccayo panettha purejātopi labbhati. Ayamassa purimavāradvayato viseso. Tadanantaro “kusalaṃ dhammaṃ nissāya kusalo dhammo”ti evaṃ nissayābhidhānavasena vutto **Nissayavāro** nāma. So purimena Paccayavārena atthato ninnānākaraṇo. Paccayābhidhānavasena bujghanakānaṃ vasena pana paṭhamo vutto, nissayābhidhānavasena bujghanakānaṃ vasena dutiyo. Tato paraṃ “kusalaṃ dhammaṃ saṃsaṭṭho kusalo dhammo”ti evaṃ saṃsaṭṭhābhidhānavasena vutto **Saṃsaṭṭhavāro** nāma. “Kusalaṃ dhammaṃ sampayutto kusalo dhammo”ti evaṃ sampayuttābhidhānavasena vutto **Sampayuttavāro** nāma. So purimena Saṃsaṭṭhavārena atthato ninnānākaraṇo. Saṃsaṭṭhābhidhānavasena bujghanakānaṃ vasena pana paṭhamo vutto, sampayuttābhidhānavasena dutiyo. Dvīsupi cetesu arūpadhammavaseneva paccayā paccayuppannā ca veditabbā. Sattamavāre pana yasmā “kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo”ti-ādinā nayena te te pañhe uddharitvā puna “kusalaṃ hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ”ti-ādinā nayena sabbe pi te pañhā nijjaṭā niggumbā ca katvā vibhattā, tasmā so vāro pañhānaṃ sādhu kaṃ vibhattattā **Pañhāvāro** tveva saṅkhyāṃ gato. Rūpārūpadhammavaseneva panettha paccayāpi paccayuppannāpi veditabbā.

Tattha yo tāva esa sabbapaṭhamo Paṭiccavāro nāma, so uddesato niddesato ca duvidho hoti. Tattha uddesavāro paṭhamo, pucchāvārotipi vuccati. Paṇṇattivārotipi tasseva nāmaṃ. So hi kusalādayo paṭicca kusalādīnaṃ hetupaccayādīnaṃ vasena uddiṭṭhattā uddesavāro, kusalādayo paṭicca hetupaccayādivasena kusalādīnaṃ uppattiyā pucchitattā pucchāvāro, kusalādayo paṭicca hetupaccayādivasena kusalādīnaṃ uppattiyā paññāpitattā paṇṇattivārotipi vutto.

25-34. Tattha **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā**ti parikappapucchā. Ayañhettha attho—yo kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā, kiṃ so kusalaṃ dhammaṃ paṭicca siyāti. Atha vā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca yo kusalo dhammo uppajjeyya, so hetupaccayā siyāti ayamettha attho. Tattha **paṭī**ti sadisatthe vattati. Sadisapuggalo hi paṭipuggalo, sadisabhāgo ca paṭibhāgoti vuccati. **Iccā**ti gamanussukkavacanametam. Ubhayaṃ ekato katvā¹ **paṭiccā**ti paṭigantvā sahuppattisaṅkhātena sadisabhāvena patvā, tena saddhiṃ ekato uppattibhāvaṃ upagantvāti vuttaṃ hoti. **Kusalo dhammoti** evaṃ sahuppattibhāvena kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayāti pucchati. Atha vā **paṭiccā**ti paccayaṃ katvā. Taṃ pana paccayakaraṇaṃ purejātepi paccaye labbhati saha-jātepi. Idha saha-jātaṃ adhippetam. **Siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusaloti**—ādīsupi eseva nayo. Tattha kiñcāpi saha-jātavasena kusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo natthi, imasmiṃ pana pucchāvāre yampi vissajjiyamānaṃ atthato labbhati, yampi na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchāvasena uddhaṭaṃ. Parato pana vissajjane yaṃ na labbhati, taṃ pahāya, yaṃ labbhati, tadeva vissajjitaṃ.

Evamettha pucchānaṃ atthañceva pucchāgatiñca ñatvā idāni gaṇanavasena pucchāparicchedo veditabbo. Ettha hi “kusalaṃ dhammaṃ paṭiccā”ti kusalapadaṃ ādiṃ katvā kusalāku-alābyākatantā tisso pucchā, puna tadevādiṃ katvā kusalābyākatādivasena dukappabhedantā tisso, puna tadevādiṃ katvā tikantā ca ekā, evaṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭiccāti

kusalādikā satta pucchā. Tathā akusalādikā, tathā abyākatādikā, tathā kusalābyākatādikā, akusalābyākatādikā, kusalākusalādikā, kusalākusalābyākatādikāti sabbāpi sattannaṃ sattakānaṃ vasena Kusalattikaṃ nissāya hetupaccaye ekūnapaññāsaṃ pucchā.

Tattha ekamūlakāvasānā nava, ekamūladukāvasānā nava, ekamūlatikāvasānā tisso, dukamūla-ekāvasānā nava, dukamūladukāvasānā nava, dukamūlatikāvasānā tisso, tikamūla-ekāvasānā tisso, tikamūladukāvasānā tisso, tikamūlatikāvasānā ekāti evametā mūlavasenāpi veditabbā. Yathā ca hetupaccaye ekūnapaññāsaṃ, ārammaṇapaccayādīsupi tathevāti sabbesupi catuvīsatiyā paccayesu—

Sahassamekañca sataṃ, chasattati punāparā.

Pucchā sampiṇḍitā honti, nayamhi ekamūlake.

35-36. Tato paraṃ **hetupaccayā ārammaṇapaccayā**ti dumūlakanayo āraddho. Tattha hetārammaṇaduko -pa- hetu-avigatadukoti hetupaccayena saddhiṃ tevīsati dukā honti. Tesu hetupaccaye viya hetārammaṇadukepi ekūnapaññāsaṃ pucchā, tāsu Pāliyaṃ dveveva dassitā. Yathā ca hetārammaṇaduke ekūnapaññāsaṃ, tathā hetādhipatidukādīsupi. Tattha paṭhamapucchāvasena hetādhipatiduko hetānantaraduko hetusamanantaradukoti paṭipāṭiyā tayo duke dassetvā pariyosāne hetu-avigataduko dassito, sesaṃ saṃkhittaṃ. Pucchāparicchedo panettha evaṃ veditabbo—

Sahassamekañca sataṃ, sattavīsatimeva ca.

Dukesu tevīsatiyā, pucchā honti dumūlake.

37. Tato paraṃ **hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā**ti timūlakanayo āraddho. Tattha hetārammaṇadukena saddhiṃ adhipatipaccayādīsu bāvēsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena bāvēsati tikā honti. Tesu paṭhamapucchāvasena paṭhamattikañca dutiyattikañca dassetvā pariyosānatiko dassito, sesaṃ saṃkhittaṃ. Yathā

pana dukesu, evaṃ tikesupi ekamekasmim tike ekūnapaññāsaṃ katvā
sabbesupi bāvīsatiyā tikesu—

Sahassamekaṃ pucchānaṃ, aṭṭhasattatimeva ca.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi tikamūlake.

38. Tato paraṃ **hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā
anantarapaccayā**ti catumūlananayo āraddho. Tattha paṭhamattikena saddhiṃ
anantarapaccayādīsu ekavīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena
ekavīsati catukkā honti. Tesu dve catukke dassetvā sesaṃ saṃkhittaṃ.
Idhāpi ekamekasmim catukke ekūnapaññāsaṃ katvā sabbesupi ekavīsatiyā
catukkesu—

Sahassamekaṃ pucchānaṃ, ekūnatimsa punāparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi catumūlake.

Tato paraṃ pañcamūlakaṃ ādim katvā yāva sabbamūlakā desanā katā,
taṃ sabbaṃ¹ saṅkhipitvā heṭṭhā vuttaṅca upari² vattabbaṅca ekato katvā
Pāḷiyam “ekamūlakaṃ dumūlakaṃ timūlakaṃ catumūlakaṃ pañcamūlakaṃ
sabbamūlakaṃ asammuyhantena vitthāretabban”ti nayo dassito. Tattha
ekamūlakādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttameva. Pañcamūlake pana
paṭhamacatukkena saddhiṃ samanantarapaccayādīsu samavīsatiyā
paccayesu ekamekassa yojanāvasena samavīsati pañcakā honti. Tesu
ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Satāni nava pucchānaṃ, asīti ca punāparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi pañcamūlake.

Chamūlake paṭhamapañcakena saddhiṃ sahaajātapaccayādīsu
ekūnavīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena ekūnavīsati chakkā
honti. Tesu ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Satāni nava pucchānaṃ, ekatimsa tatoparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi chakkamūlake.

1. Uttari vattabbaṃ sabbaṃ (Sī, Ka)

2. Uttari (Sī, Ka)

Sattamūlake paṭhamachakkena saddhiṃ aññamaññapaccayādīsu
aṭṭhārasasu paccyesu ekamekassa yojanāvasena aṭṭhārasa sattakā honti.
Tesu ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Satāni aṭṭha pucchānaṃ, dvāsīti ca tatoparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi sattamūlake.

Aṭṭhamūlake paṭhamasattakena saddhiṃ nissayapaccayādīsu sattarasasu
paccyesu ekamekassa yojanāvasena sattarasa aṭṭhakā honti. Tesu
ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Satāni aṭṭha pucchānaṃ, tettiṃsā ca tatoparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi aṭṭhamūlake.

Navamūlake paṭhama-aṭṭhakena saddhiṃ upanissayapaccayādīsu
soḷasasu paccyesu ekamekassa yojanāvasena soḷasa navakā honti. Tesu
ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Satāni satta pucchānaṃ, caturāsīti tatoparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi navamūlake.

Dasamūlake paṭhamanavakena saddhiṃ purejātapaccayādīsu
pannarasasu paccyesu ekamekassa yojanāvasena pannarasa dasakā honti.
Tesu ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Satāni satta pucchānaṃ, pañcatimsa tatoparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi dasamūlake.

Ekādasamūlake paṭhamadasakena saddhiṃ pacchājātapaccayādīsu
cuddasasu paccyesu ekamekassa yojanāvasena cuddasa ekādasakā honti.
Tesu ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Cha satāni ca pucchānaṃ, chaḷāsīti tatoparā.
Nayamhi pucchā gaṇitā, ekādasakamūlake.

Dvādasamūlake paṭhama-ekādasakena saddhiṃ āsevanapaccayādīsu
terasasu paccyesu ekamekassa yojanāvasena terasa dvādasakā honti. Tesu
ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Cha satāni ca pucchānaṃ, sattatiṃsa tatoparā.

Pucchā gaṇanato honti, naye dvādasamūlake.

Terasamūlake paṭhamadvādasakena saddhiṃ kammappaccayādīsu
dvādasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena dvādasā terasakā honti.
Tesu ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Satāni pañca pucchānaṃ, aṭṭhāsīti punāparā.

Pucchā gaṇanato honti, naye terasamūlake.

Cuddasamūlake paṭhamaterasakena saddhiṃ vipākappaccayādīsu
ekādasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena ekādasā cuddasakā honti.
Tesu ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Satāni pañca pucchānaṃ, tiṃsa cātha navāparā.

Pucchā gaṇanato honti, naye cuddasamūlake.

Pannarasamūlake paṭhamacuddasakena saddhiṃ āhārapaccayādīsu
dasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena dasā pannarasakā honti. Tesu
ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Satāni cattāri pucchānaṃ, navuti ca tatoparā.

Pucchā gaṇanato honti, naye pannarasamūlake.

Soḷasamūlake paṭhamapannarasakena saddhiṃ indriyappaccayādīsu
navasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena nava soḷasakā honti. Tesu
ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Satāni cattāri cattā-līsekā¹ ceva punāparā.

Pucchā gaṇanato honti, naye soḷasamūlake.

Sattarasamūlake paṭhamasoḷasakena saddhiṃ jhānapaccayādīsu aṭṭhasu
paccayesu ekamekassa yojanāvasena aṭṭha sattarasakā honti. Tesu
ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Satāni tīṇi pucchānaṃ, navuti dve punāparā.

Pucchā gaṇanato honti, naye sattarasamūlake.

1. Tālisaṃ, ekā (Syā)

Aṭṭhārasamūlake paṭhamasattarasakena saddhiṃ maggapaccayādīsu
sattasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena satta aṭṭhārasakā honti. Tesu
ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Satāni tīṇi pucchānaṃ, tecattārīsameva ca.

Pucchā gaṇanato honti, naye aṭṭhārasamūlake.

Ekūnavīsatiṃlake paṭhama-aṭṭhārasakena saddhiṃ
sampayuttapaccayādīsu chasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena cha
ekūnavīsatikā honti. Tesu ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Dve satā navuti ceva, catasso ca punāparā.

Pucchā gaṇanato honti, naye ekūnavīsatike¹.

Vīsatiṃlake paṭhama-ekūnavīsatikena saddhiṃ vippayuttapaccayādīsu
pañcasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena pañcavīsatikā honti. Tesu
ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Dve satā honti pucchānaṃ, cattālīsā ca pañca ca.

Pucchā gaṇanato honti, naye vīsatiṃlake.

Ekavīsatiṃlake paṭhamavīsatikena saddhiṃ atthipaccayādīsu catūsu
paccayesu ekamekassa yojanāvasena cattāro ekavīsatikā honti. Tesu
ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Sataṃ chanavuti ceva, pucchā honti sampiṇḍitā.

Gaṇitā lakkhaṇaññūhi, ekavīsatike naye.

Dvāvīsatiṃlake paṭhama-ekavīsatikena saddhiṃ natthipaccayādīsu tīsu
paccayesu ekamekassa yojanāvasena tayo dvāvīsatikā honti. Tesu
ekamekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā—

Cattālīsādhikaṃ sataṃ, satta ceva punāparā.

Pucchā gaṇanato honti, naye dvāvīsatiṃlake.

1. Ekūnavīsake (Syā)

Tevīsatiṃmūlake paṭhamadvāvīsatikena saddhiṃ dvīsu vigatāvigatapaccayesu ekamekassa yojanāvasena dve tevīsatikā honti. Tesu ekamekasmim ekūnapaññāsāṃ katvā—

Aṭṭhanavutimevidha, pucchā gaṇanato matā.

Nayamhi tevīsatime, tevīsatikamūlake.

Catuvīsatiṃmūlako pana sabbapaccayānaṃ samodhānavasena veditabbo, teneva sabbamūlakoti vutto. Tattha ekūnapaññāsāmeva pucchā hontīti sabbāpetā hetupaccayapadameva gahetvā ekamūlakādīnaṃ sabbamūlakapariyosānānaṃ vasena Satthārā devaparisati vitthārato vibhattā pucchā idha saṅkhepena dassitā.

Tāsaṃ pana sabbosampi ayaṃ gaṇanapiṇḍo—ekamūlakanayasmiṃhi ekādasa satāni chasattati ca pucchā āgatā. Hetupaccayanaye teneva mūlakena ekūnapaññāsāṃ katvā imasmim hetupaccayamūlake gahetabbā, sesā sesapaccayamūlakesu pakkipitabbā. Dumūlake sattavīsāni ekādasa satāni, timūlake saḥassaṃ aṭṭhasattati ca, catumūlake saḥassaṃ ekūnatimsāṇa, pañcamūlake asītādhikāni nava satāni, chamūlake ekatimsāni nava satāni, sattamūlake dvāsītāni aṭṭha satāni, aṭṭhamūlake tettiṃsāni aṭṭha satāni, navamūlake caturāsītāni satta satāni, dasamūlake pañcatimsāni satta satāni, ekādasamūlake chāsītāni cha satāni, dvādasamūlake sattatimsāni cha satāni, terasamūlake aṭṭhāsītāni pañca satāni, cuddasamūlake ekūnacattālīsāni pañca satāni, pannarasamūlake navutāni cattāri satāni, soḷasamūlake ekacattālīsāni cattāri satāni, sattarasamūlake dvānavutāni tīṇi satāni, aṭṭhārasamūlake tecattālīsāni tīṇi satāni, ekūnavīsatiṃmūlake catunavutāni dve satāni, vīsatiṃmūlake pañcacattālīsāni dve satāni, ekavīsatiṃmūlake chanavutisatāṃ, dvāvīsatiṃmūlake sattacattālīsasatāṃ, tevīsatiṃmūlake aṭṭhanavuti, sabbamūlake ekūnapaññāsāti evaṃ hetupadaṃ ādīṃ katvā vibhattesu ekamūlakādīsū—

Cuddaseva saḥassāni, puna satta satāni ca.

Pucchā hetupadasseva, ekamūlādibhedatoti.

39-40. Evaṃ hetupaccayaṃ ādim katvā ekamūlakato paṭṭhāya yāva sabbamūlakanayā pucchābhedaṃ dassetvā idāni ārammaṇapaccayaṃ ādim katvā dassetuṃ **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya ārammaṇapaccayā hetupaccayāti**-ādimāha. Tattha **ārammaṇapaccayā hetupaccayāti** ettāvata ārammaṇapaccayaṃ ādim katvā hetupaccayapariyosāno ekamūlakanayo dassito. Tato paraṃ **ārammaṇapaccayā adhipatipaccayāti** dukamūlakaṃ āraddhaṃ. Tattha imaṃ paṭhamadukañceva ārammaṇāvigatadukañca dassetvā sesaṃ saṃkhittaṃ. **Ārammaṇapaccayā hetupaccayāti** ayaṃ osānadukopi na dassito. Sace pana katthaci vācanāmagge sandissati, sveva vācanāmaggo gahetabbo. Tato paraṃ ārammaṇapaccayavasena tikamūlakādayo adassetvāva adhipatipaccayaṃ ādim katvā ekakādayo dassetuṃ **adhipatipaccayā anantarapaccayā samanantarapaccayā sahajātapaccayā aññamaññapaccayāti** ettakameva vuttaṃ, taṃ ekamūlakavasena vā sabbamūlakavasena vā veditabbaṃ.

41. Tato paraṃ avigatapaccayaṃ ādim katvā dumūlakameva dassetuṃ **avigatapaccayā hetupaccayāti**-ādi āraddhaṃ. Tattha avigatahetuduko avigatārammaṇaduko avigatādhipatidukoti paṭipāṭiyā tayo duke vatvā pariyosāne ca avigatavigataduko eko duko dassito. Tato avigatapaccayavaseneva timūlakaṃ dassetuṃ “avigatapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā, avigatapaccayā hetupaccayā adhipatipaccayā, avigatapaccayā hetupaccayā anantarapaccayā”ti evaṃ paṭipāṭiyā tayo tike vatvā “avigatapaccayā hetupaccayā vigatapaccayā”ti pariyosānattiko vutto. Tato avigatapaccayavaseneva catumūlakaṃ dassetuṃ “avigatapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā, avigatapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā anantarapaccayā”ti dve catukke vatvā “vigatapaccayā”ti padaṃ uddharitvā ṭhapitaṃ, sesaṃ sabbaṃ saṃkhittaṃ. Tassa saṃkhittabhāvaṃ dassetuṃ “ekekassa padassa ekamūlakaṃ dumūlakaṃ timūlakaṃ sabbamūlakaṃ asammuyhantena vitthāretabbaṃ”ti vuttaṃ. Tasmā yathā hetupaccayaṃ ādim katvā hetu-ādipadavasena ekamūlake ekādasa pucchāsātāni chasattati ca pucchā -pa- sabbamūlake ekūnapaññāsaṃ, evaṃ ārammaṇapaccayādisupi ekamekaṃ ādim katvā ārammaṇādipadavasena

ekamekassa padassa ekamūlake ekādasa pucchāsātāni chasattati ca pucchā
-pa- sabbamūlake ekūnapaññāsāti ekekassa padassa ekamūlakādibhede
sattasatādhikāni cuddasa pucchāsahassāni honti. Tāsaṃ sabbesupi
catuvīsatiyā paccayesu ayaṃ gaṇanaparicchedo—

Dvāpaññāsasahassāna-ṭṭhasātāni tīṇi satasahassāni.

Kusalattikassa pucchā, anulomanayamhi suvibhattā.

Yathā ca Kusalattikassa, evaṃ Vedanāttikādīnampīti sabbesupi
bāvīsatiyā tikesu.

Ekasatṭhisahassāni, cha satāni satta sattati.

Satasahassāni pucchānaṃ, tikabhede pabhedato.

Samkhittā vācanāmagge.

Dukesu pana “siyā hetuṃ dhammaṃ paṭicca hetudhammo uppajjeyya
hetupaccayā”ti evaṃ hetuṃ paṭicca hetu, hetuṃ paṭicca nahetu, hetuṃ
paṭicca hetu ca nahetu ca, nahetuṃ paṭicca nahetu, nahetuṃ paṭicca hetu,
nahetuṃ paṭicca hetu ca nahetu ca, hetuñca nahetuñca paṭicca hetu, hetuñca
nahetuñca paṭicca nahetu, hetuñca nahetuñca paṭicca hetu ca nahetu cāti
ekamekasmim̐ duke hetupaccayādīsu ekamekasmim̐ paccaye nava pucchā
honti. Tāsu hetupaccayaṃ ādim̐ katvā ekamūlake dvesatāni soḷasa ca pucchā
honti. Tāsu hetupaccayasessa aññena asammissā nava pucchā gahetabbā,
sesā aṭṭha vārena gahitā¹.

Tāsaṃ dukamūlakādīsu tevīsatiyā vāresu ekekaṃ navakaṃ apanetvā
yāva sabbamūlakā ayaṃ gaṇanaparicchedo—dukamūlake tāva ekamūlake
dassitesu dvīsu soḷasādhikesu pucchāsatesu nava apanetvā dvesatāni satta ca
pucchā honti, tato nava apanetvā timūlake aṭṭhanavutisatāṃ. Evaṃ
purimapurimato nava nava apanetvā catumūlake ekūnanavutisatāṃ,
pañcamūlake asītisatāṃ, chamūlake ekasattatisatāṃ, sattamūlake
dvāsattṭhisatāṃ, aṭṭhamūlake tepaññāsasatāṃ,

1. Atthavārena gahitā (Syā)

navamūlake catucattālīsasataṃ, dasamūlake pañcatimsasataṃ,
 ekādasamūlake chabbīsasataṃ, dvādasamūlake sattarasādhikasataṃ,
 terasamūlake aṭṭhādhikasataṃ, cuddasamūlake navanavuti, pannarasamūlake
 navuti, soḷasamūlake ekāsīti, sattarasamūlake dvāsattati, aṭṭhārasamūlake
 tesatṭhi, ekūnavīsatiṃmūlake catupaññāsataṃ, vīsatiṃmūlake pañcacattālīsaṃ,
 ekavīsatiṃmūlake chattimsaṃ, dvāvīsatiṃmūlake sattavīsa, tevīsatiṃmūlake
 aṭṭhārasa, sabbamūlake navāti. Yathā panetāni hetupaccayavasena
 ekamūlake soḷasādhikāni dve pucchāsātāni -pa- sabbamūlake nava, evaṃ
 ārammaṇapaccayādīsipi ekamekaṃ ādiṃ katvā ārammaṇādīpadavasena
 ekekassa padassa ekamūlake soḷasādhikāni dve pucchāsātāni -pa-
 sabbamūlake navāti ekekassa padassa ekamūlakādibhede dve
 pucchāsahassāni sattasātāni ca pucchā honti. Tāsaṃ sabbesupi catuvīsatiyā
 paccayesu ayaṃ gaṇanaparicchedo—

Catusatṭhisahassāni, puna aṭṭhasātāni ca.

Pucchā hetudukasseva, anulomanaye matā.

Yathā ca hetudukassa, evaṃ sahetukadukādīnampīti sabbasmimpi
 dukasate—

Satṭhi satasahassāni, cattāri ca tatoparaṃ.

Asīti ca sahasāni, pucchā dukasate vidū.

Ayaṃ tāva suddhike Tikapaṭṭhāne ceva Dukapaṭṭhāne ca pucchānaṃ
 gaṇanaparicchedo.

Yaṃ pana tato paraṃ dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā
Dukatikapatṭhānaṃ nāma desitaṃ, tattha “siyā hetuṃ kusalaṃ dhammaṃ
 paṭicca hetu kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā”ti evaṃ dvāvīsatiyā
 tikesu ekekaṃ tikaṃ dukānaṃ satena satena saddhiṃ yojetvā
 dassetabbānaṃ pucchānaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ ekamūlakādīnaṃ
 vasena gahetvā paricchedo veditabbo.

Yampi tato paraṃ dukasataṃ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā
Tikadukapatṭhānaṃ nāma desitaṃ, tatthāpi “siyā kusalaṃ hetuṃ dhammaṃ
 paṭicca kusalo hetudhammo uppajjeyya hetupaccayā”ti evaṃ dukasate

ekekaṃ dukkaṃ dvāvīsatiyā tikehi saddhiṃ yojetvā dassetabbānaṃ pucchānaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ ekamūlakādīnaṃ vasena gahetvā¹ paricchedo veditabbo.

Yampi tato paraṃ tike tikesuyeva pakkhipitvā **Tikatikapattihānaṃ** nāma desitaṃ, tatthāpi “siyā kusalaṃ sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo sukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjeyya hetupaccayā”ti evaṃ dvāvīsatiyā tikesu ekekaṃ tikaṃ sesehi ekavīsatiyā tikehi saddhiṃ yojetvā dassetabbānaṃ pucchānaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ ekamūlakādīnaṃ vasena gahetvā paricchedo veditabbo.

Yampi tato paraṃ duke dukesuyeva pakkhipitvā **Dukadukapattihānaṃ** nāma desitaṃ, tatthāpi “siyā hetuṃ sahetukaṃ dhammaṃ paṭicca hetu sahetuko dhammo uppajjeyya hetupaccayā”ti evaṃ dukasate ekekaṃ dukkaṃ sesehi navanavutiyā dukehi saddhiṃ yojetvā dassetabbānaṃ pucchānaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ ekamūlakādīnaṃ vasena gahetvā paricchedo veditabbo. Tathāgatena hi sabbampetaṃ pabhedaṃ dassetvā devaparisāya dhammo desito, Dhammasenāpatissa pana tena ajja idaṇcīdaṇca desitanti saṅkhipitvā nayadassanamatteneva desanā akkhātā. Therenāpi saṅkhipitvā vācanāmaggo pavattito, so therena pavattitanayeneva saṅgītikāle saṅgahaṃ āropito.

Taṃ panassa saṅkhepanayaṃ dassetuṃ **tikaṇca Patthānavaranti** ayaṃ gāthā ṭhapitā. Tassattho—**tikaṇca Patthānavaranti** pavaraṃ Tikapattihānaṇca. **Dukuttamanti** uttamaṃ seṭṭhaṃ Dukapattihānaṇca. **Dukatikaṇcevēti** Dukatikapattihānaṇca. **Tikadukaṇcāti** Tikadukapattihānaṇca. **Tikatikaṇcevēti** Tikatikapattihānaṇca. **Dukadukaṇcāti** Dukadukapattihānaṇca. **Cha anulomamhi nayā sugambhīrāti** ete Tikapattihānādayo suṭṭhu gambhīrā cha nayā anulomamhi veditabbāti. Tattha dve anulomāni Dhammānulomaṇca Paccayānulomaṇca. Tattha “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo”ti evaṃ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṃ

dhammānaṃ anulomadesanāvasena pavattaṃ **Dhammānulomaṃ** nāma.

“Hetupaccayā ārammaṇapaccayā”ti evaṃ catuvīsatiyā paccayānaṃ anulomadesanāvasena pavattaṃ **Paccayānulomaṃ** nāma.

Tattha heṭṭhā Aṭṭhakathāyaṃ “tikañca Paṭṭhānavaraṃ -pa- cha anulomamhi nayā sugambhīrā”ti ayaṃ gāthā Dhammānulomaṃ sandhāya vuttā. Idha pana ayaṃ gāthā tasmim Dhammānulome Paccayānulomaṃ sandhāya vuttā. Tasmā “cha anulomamhi nayā sugambhīrā”ti Aṭṭhakathāgāthāya Dhammānulome Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmim panokāse “hetupaccayā ārammaṇapaccayā”ti evaṃ pavatte Paccayānulome ete Dhammānulome Tikapaṭṭhānādayo “cha nayā sugambhīrā”ti-evamattho veditabbo. Tesu anulome Tikapaṭṭhāne Kusalattikamattasseva vasena ayaṃ imasmim Paṭṭicavārassa Paṇṇattivāre saṃkhipitvā pucchāpabhedo dassito. Sesesu pana tikesu¹ sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana Sahajātavārādīsu Kusalattikassāpi vasena pucchāṃ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṃ, “cha anulomamhi nayā sugambhīrā”ti vacanato pana imasmim Paccayānulome chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṃ vaṇṇayantānaṃhi ācariyānaṃ bhāro esoti.

Pucchāvāra 2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā

42-44. Idāni paccanīyaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya na hetupaccayā**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha anulomapucchāhi samappamāṇova pucchāparicchedo. Tenevettha “yathā anulome hetupaccayo vitthārito, evaṃ paccanīyepi nahetupaccayo vitthāretabbo”ti vatvā puna pariyosāne “yathā anulome ekekassa padassa ekamūlakaṃ dumūlakaṃ timūlakaṃ catumūlakaṃ yāva tevīsati-mūlakaṃ, evaṃ paccanīyepi vitthāretabban”ti vuttaṃ. **Tevīsati-mūlakanti** idañcetha dumūlakaṃyeva sandhāya vuttaṃ. Pariyosāne pana sabbamūlakaṃ catuvīsati-mūlakampi hotiyeva. Taṃ sabbaṃ saṃkhittamevāti.

1. Tikadukesu (Syā)

Tikañca Paṭṭhānavaraṃ -pa- cha paccanīyamhi nayā sugambhīrāti etthāpi dve paccanīyāni Dhammapaccanīyañca Paccayapaccanīyañca. Tattha “kusalā dhammā”ti evaṃ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṃ dhammānaṃ “na kusalaṃ dhammaṃ paṭicca na kusalo dhammo”ti paccanīyadesanāvasena pavattaṃ **Dhammapaccanīyaṃ** nāma. “Nahetupaccayā nārammaṇapaccayā”ti evaṃ catuvīsatiyā paccayānaṃ paccanīyadesanāvasena pavattaṃ **Paccayapaccanīyaṃ** nāma. Tattha heṭṭhā Aṭṭhakathāyaṃ “tikañca Paṭṭhānavaraṃ -pa- cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā”ti ayaṃ gāthā Dhammapaccanīyaṃ sandhāya vuttā, idha pana ayaṃ gāthā Dhammānulomeyeva Paccayapaccanīyaṃ sandhāya vuttā. Tasmā “cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā”ti Aṭṭhakathāgāthāya Dhammapaccanīye Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṃ panokāse nahetupaccayā nārammaṇapaccayāti evaṃ pavatte Paccayapaccanīye ete Dhammānulomeyeva Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo.

Tesu anulomatikapāṭṭhāneyeva Kusalattikamattassa vasena ayaṃ imasmiṃ Paṭiccavārassa Paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito, sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana Sahajātavārādīsu Kusalattikassapi vasena pucchāṃ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṃ. “Cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā”ti vacanato pana imasmiṃ Paccayapaccanīye chapī ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṃ vaṇṇayantānaṃhi ācariyānaṃ bhāro esoti.

Pucchāvāra 3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā

45-48. Idāni anulomapaccanīyaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā na-ārammaṇapaccayāti**-ādi āraddhaṃ. Tattha “hetupaccayā na-ārammaṇapaccayā -pa- hetupaccayā na-avigatapaccayā”ti hetupadassa sesesu tevīsatiyā paccayesu ekekena saddhiṃ yojanāvasena hetupadādike ekamūlake tevīsati anulomapaccanīyāni. Tesu ekekasmim ekūnapaññāsaṃ katvā sattavīsādhikāni ekādasa pucchāsātāni honti. Dumūlake pana hetārammaṇapadānaṃ sesesu dvāvīsatiyā paccayesu ekekena

saddhiṃ yojanāvasena dvāvīsati anulomapaccanīyānīti evaṃ anulome vuttesu sabbesu ekamūlakādīsu ekekaṃ padaṃ parihāpetvā avasesānaṃ vasena pucchāgaṇaṇā veditabbā. Ekamūlakādīsu cettha yā pucchā Pāliyaṃ āgatā, yā ca na āgatā, tā sabbā heṭṭhā vuttanayānusārenea veditabbā.

Tikañca Paṭṭhānavaraṃ -pa- cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrāti ettha pana heṭṭhā vuttanayeneva dve anulomapaccanīyāni Dhammānulomapaccanīyaṃ Paccayānulomapaccanīyañca. Tattha “kusalā dhammā”ti evaṃ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṃ dhammānaṃ “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca na kusalo dhammo”ti anulomapaccanīyadesanāvasena pavattaṃ **Dhammānulomapaccanīyaṃ** nāma. “Hetupaccayā na-ārammaṇapaccayā”ti evaṃ catuvīsatiyā paccayesu labbhamānapadānaṃ anulomapaccanīyadesanāvasena pavattaṃ **Paccayānulomapaccanīyaṃ** nāma. Tattha heṭṭhā Aṭṭhakathāyaṃ “tikañca Paṭṭhānavaraṃ -pa- cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā”ti ayaṃ gāthā Dhammānulomapaccanīyaṃ sandhāya vuttā, idha pana ayaṃ gāthā Dhammānulomeyeva Paccayānulomapaccanīyaṃ sandhāya vuttā. Tasmā “cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā”ti Aṭṭhakathāgāthāya Dhammānulomapaccanīye Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṃ panokāse hetupaccayā nārammaṇapaccayāti evaṃ pavatte Paccayānulomapaccanīye ete Dhammānulomeyeva Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo.

Tesu Anulome Tikapaṭṭhāneyeva Kusalattikamattassa vasena ayaṃ imasmiṃ Paṭiccavārassa Paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito, sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana Sahajātavārādīsu Kusalattikassāpi vasena pucchāṃ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanaeva dassitaṃ. “Cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā”ti vacanato pana imasmiṃ Paccayānulomapaccanīye chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṃ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṃ bhāro esoti.

Pucchāvāra 4. Paccanīyānulomavaṇṇanā

49-52. Idāni Paccanīyānulomaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya nahetupaccayā ārammaṇapaccayāti**-ādi āraddhaṃ. Tattha anulomapaccanīyapucchāhi samappamāṇo eva pucchāparicchedo. Ekamūlakādīsu cettha yā pucchā Pāḷiyaṃ āgatā, yā ca na āgatā, tā sabbā heṭṭhā vuttanayānusāreṇeva veditabbā.

Tikañca Paṭṭhānavaraṃ -pa- cha Paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrāti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva dve Paccayānulomāni Dhammapaccanīyānulomaṃ Paccayapaccanīyānulomañca. Tattha “kusalā dhammā”ti evaṃ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṃ dhammānaṃ “nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo”ti Paccanīyānulomadesanāvasena pavattaṃ **Dhammapaccanīyānulomaṃ** nāma. “Nahetupaccayā ārammaṇapaccayā”ti evaṃ catuvīsatiyā paccayesu labbhamānapadānaṃ Paccayapaccanīyānulomadesanāvasena pavattaṃ **Paccayapaccanīyānulomaṃ** nāma. Tattha heṭṭhā Aṭṭhakathāyaṃ “tikañca Paṭṭhānavaraṃ -pa- cha Paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrāti”ti ayaṃ gāthā Dhammapaccanīyānulomaṃ sandhāya vuttā, idha pana ayaṃ gāthā Dhammānulomeyeva Paccayapaccanīyānulomaṃ sandhāya vuttā. Tasmā “cha Paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrāti”ti Aṭṭhakathāya Dhammapaccanīyānulome Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṃ panokāse nahetupaccayā ārammaṇapaccayāti evaṃ pavatte Paccayapaccanīyānulome ete Dhammānulomeyeva Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo.

Tesu anulomatikapāṭṭhāneyeva Kusalattikamattassapi vasena ayaṃ imasmiṃ Paṭiccavārassa Paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito, sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana Sahajātavārādīsu Kusalattikassapi vasena pucchāṃ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanaṃ eva dassitaṃ. “Cha Paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrāti”ti vacanato pana imasmiṃ Paccayapaccanīyānulome chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṃ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṃ bhāro esoti.

Pucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kusalattika 1. Paṭicavāraṇṇanā

1. Paccayānuloma 1. Vibhaṅgavāra

53. Idāni yā etā Paṇṇattivāre Kusalattikaṃ nissāya hetupaccayādivasena ekūnapaññāsaṃ ādiṃ katvā nayamattaṃ dassentena aparimāṇā pucchā dassitā, tattha kusalākusalādīnaṃ sahuppattiyā abhāvato yā pucchā “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjati hetupaccayā”ti evaṃ vissajjanaṃ na labhanti, tā pahāya yā vissajjanaṃ labhanti, tāyeva vissajjetuṃ ayaṃ **kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**ti-ādīnā nayena Paṭicavārassa niddesavāro āraddho.

Tattha siyā—sace imā hetupaccayādivasena ekūnapaññāsaṃ pucchā sabbaso vissajjanaṃ na labhanti, atha kasmā dassitā. Nanu yā labhanti, tāyeva dassetabbāti. Āma dassetabbā siyūṃ, tathā dassiyamānā pana sabbesu Tikadukapaṭṭhānādīsu ekekasmim tike duke dukatike tikaduke tikatike dukaduke ca saṅkhepaṃ akatvā dassetabbāyeva bhaveyyuṃ. Kasmā? Yasmā yā Kusalattike labhanti, na tāyeva Vedanāttikādīsu. Dhammānulomapaccanīye ca Tikapaṭṭhāne Vitakkattikapīṭittikānaṃ vissajjane sabbāpetā vissajjanaṃ labhanti, tasmā ukkaṭṭhaparicchedena ekekasmim tike yattakāhi pucchāhi bhavitabbaṃ, sabbā Kusalattike dassitā. Evaṃ dassitāsu hi yā tattha vissajjanaṃ na labhanti, tā pahāya, yā labhanti, tā vuccamānā sakkā sukhena vijānitunti sukhena vijānanatthaṃ sabbāpi Kusalattike dassitā. Yā panettha vissajjanaṃ na labhanti, tā pahāya, yā labhanti, tāyeva vissajjitāti veditabbā.

Tattha **kusalaṃ dhammaṃ paṭiccā**ti catubhūmakakusaladhammesu vedanākkhandhādibhedaṃ ekaṃ dhammaṃ paṭicca paṭigantvā sahuppattisaṅkhātena sadisabhāvena patvā, tena saddhiṃ ekato uppattibhāvaṃ¹ upagantvāti attho. **Kusalo dhammoti** catubhūmakakusaladhammesu yeva saññākkhandhādibhedo eko dhammo. **Uppajjatīti** uppādato yāva nirodhagamanā uddhaṃ pajjati, nibbattatīpi

1. Pavattibhāvaṃ (Sī, Ka)

attho. Attānaṃ labhati, uppādādayo tayopi khaṇe pāpuṇātīti vuttaṃ hoti. **Hetupaccayā**ti kusalahetunā hetupaccayabhāvaṃ sādhentena.

Evam “uppajjeyyā”ti pucchāya “uppajjati”ti vissajjanaṃ vatvā idāni yaṃ dhammaṃ paṭicca yo dhammo uppajjati, taṃ dhammaṃ khandhavasena dassetuṃ **kusalaṃ ekaṃ khandhanti**-ādimāha. Tattha **ekanti** vedanādīsu catūsu yaṃkiñci ekaṃ. **Tayo khandhā**ti yo yo paccayabhāvena gahito, taṃ taṃ ṭhapetvā avasesā tayo khandhā. **Tayo khandheti** vedanādīsu yo eko khandho uppajjatīti gahito, taṃ ṭhapetvā sese tayo. **Dve khandheti** vedanāsaññādukādīsu chasu dukesu yekeci dve khandhe paṭicca. **Dve khandhā**ti ye ye paccayabhāvena gahitā, te te ṭhapetvā avasesā dve khandhā kusalahetunā hetupaccayabhāvaṃ sādhentena uppajjantīti attho.

Yasmā pana eko khandho ekasseva dvinnāṃyeva vā, dve vā pana ekasseva paccayo nāma natthi, tasmā “ekaṃ khandhaṃ paṭicca eko khandho, ekaṃ khandhaṃ paṭicca dve khandhā, dve khandhe paṭicca eko khandho”ti na vuttaṃ. **Kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati**ti-ādisupi vuttanayeneva attho veditabbo. **Cittasamuṭṭhānaṃ rūpanti** idaṃ paṭiccattassa sahaajātatthattā yaṃ kusaleṇa sahaajātañceva hetupaccayaṇca labhati, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Paratopi evarūpesu ṭhānesu ayameva nayo.

Vipākābyākataṃ kiriyaabyākatanti ettha hetupaccayābhāvato ahetukaṃ, rūpeṇa saddhiṃ anuppattito āruppavipākāṇca na gahetabbaṃ. **Paṭisandhikkhaṇeti** kaṭattārūpasāṅkhātassa abyākatassa abyākataṃ paṭicca uppattidassanatthaṃ vuttaṃ. **Vipākābyākataṃ** tasmim khaṇe vijjamānabyākatavasena vuttaṃ. ¹**Khandhe paṭicca vatthu, vatthum paṭiccakhandhā**ti idaṃ kaṭattārūpaggaṇeṇa vatthumhi gahitepi vatthum paṭicca khandhānaṃ uppattidassanatthaṃ vuttaṃ¹.

Ekaṃ mahābhūtaṃ-ādi rūpābyākataṃ paṭicca rūpābyākatassa uppattidassanatthaṃ vuttaṃ. **Ekaṃ khandhanti**-ādīsu vuttanayeneva panettha atthayojanā veditabbā. Evam rūpābyākatamhi bhūte paṭicca bhūtānaṃ uppattim vatvā idāni

1-1. Khandhe paṭicca vatthuntīti idaṃ kaṭattārūpaggaṇeṇa vatthumhi gahitepi khandhe paṭicca vatthuno uppattidassanatthaṃ vuttaṃ. Vatthum paṭicca khandhāti vatthum paṭicca khandhānaṃ uppattidassanatthaṃ vuttaṃ (Syā)

bhūte paṭicca upādārūpānaṃ uppattiṃ dassetuṃ **mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānanti**-ādi vuttaṃ. Evaṃ sante upādārūpanti ettakameva vattabbaṃ, itaradvayaṃ kasmā vuttanti?. Mahābhūtepi paṭicca uppattidassanattthaṃ. Yañhi heṭṭhā “cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattā ca rūpaṃ”ti dassitaṃ, taṃ na kevalaṃ khandheyyeva ca paṭicca uppajjati, mahābhūtepi pana paṭicca uppajjatiṃ dassanattthamidaṃ vuttanti veditabbaṃ. Tattha cittasamuṭṭhānaṃ pavatteyyeva, kaṭattārūpaṃ paṭisandhiyampi. **Upādārūpanti** tasseeva ubhayassa visesaṇaṃ.

Kusale khandhe ca mahābhūte ca paṭiccāti ettha cittasamuṭṭhānāva mahābhūtā gahitā. **Cittasamuṭṭhānaṃ rūpanti** ettha pana bhūtarūpampi upādārūpampi gahitaṃ. “Ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca tayo mahābhūtā”ti-ādinā nayena hi bhūtarūpampi khandhe ca mahābhūte ca paṭicca uppajjati. **Mahābhūte paṭicca upādārūpanti** vuttanayena upādārūpampi. **Akusalaṇca abyākataṇcāti** pañhāvissajjanesupi eśeva nayo. Evaṃ hetupaccaye nava pucchā vissajjitā. Etāyeva hi ettha labbhanti, sesā cattālisa moghapucchāti na vissajjitā. Iminā upāyena ārammaṇapaccayādīsipi pucchāvissajjanānaṃ attho veditabbo. Tattha tattha pana vicāretabbayuttakameva vicārayissāma.

54. Ārammaṇapaccaye tāva rūpassa ārammaṇapaccayavasena anuppattito tāsū navasū rūpamiśakā pahāya tissova pucchā vissajjitā. Teneva ca kāraṇena “vatthuṃ paṭicca khandhā”ti vatvā “khandhe paṭicca vatthū”ti na vuttaṃ. Na hi taṃ ārammaṇapaccayena uppajjati.

55. Adhipatipaccaye **vipākābyākataṇti** lokuttarameva sandhāya vuttaṃ. Tenevettha “paṭisandhikkhaṇe”ti na gahitaṃ. Sesaṃ hetupaccayasadisameva.

56. Anantarasamanantaresupi rūpaṃ na labbhatīti ārammaṇapaccaye viya tissova pucchā.

57. Sahajātapaccaye **paṭisandhikkhaṇeti** pañcavokāre paṭisandhivasena vuttaṃ. Heṭṭhā pana paccayavibhaṅge “okkantikkhaṇe”ti āgataṃ. Tampi iminā saddhiṃ atthato ekaṃ, byañjanaṃ mattameva hettha nānanti. Apica “tiṇṇaṃ sannipātā

gabbhassa avakkanti hotī”ti¹ vacanato **okkantīti**
 pañcavokārapaṭisandhiyāvetam nāmaṃ. **Paṭisandhīti**
 sabbabhavasādhāraṇaṃ, idha pana “kaṭattā ca rūpan”ti-ādivacanato
 pañcavokārapaṭisandhiyeva adhippetā. Sā hi rūpassapi arūpassapi
 paccayabhāvañceva paccayuppannabhāvañca saṅgaṇhāti, tasmā
 paripuṇṇavissajjanā hotīti gahitā. **Bāhiraṃ ekaṃ mahābhūtaṃ**
 anindriyabaddhesu pathavīpāsāṇādīsu mahābhūtaṃ sandhāya vuttaṃ.
 Paccayavibhaṅgavārasmiñhi cattāro mahābhūtāti ajjhattikañca bāhirañca
 ekato katvā gahitaṃ. Saṅkhepadesanā hi sā. Ayaṃ pana vitthāradesanā,
 tasmā sabbaṃ vibhajitvā dassento “bāhiraṃ ekaṃ mahābhūtaṃ”ti-ādimāha.
Asaññasattānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭiccāti
 dvisantatisamuṭṭhānabhūtavasena vuttaṃ. **Mahābhūte paṭicca kaṭattārūpanti**
 idaṃ pana kammaṣamuṭṭhānavaseneva vuttaṃ. **Upādārūpanti**
 utusamuṭṭhānavaseneva.

58. Aññaṃaṇṇapaccaye **khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca**
khandhāti catunnampi khandhānaṃ ekato vatthunā aññaṃaṇṇapaccayatam
 dassetuṃ vuttaṃ.

59. Nissayapaccaye yasmā paṭiccatto nāma sahaajātattho, tasmā yā
 hetṭhā paccayavibhaṅgavāre cakkhāyatanādīnaṃ nissayapaccayatā dassitā,
 na sā gahitā. Cakkhāyatanādīni hi purejātāni hutvā paccayā honti, idha
 sahaajātameva labbhati. Teneva vuttaṃ “nissayapaccayo
 sahaajātapaccayasadiso”ti.

60. Upanissayapaccaye rūpassa upanissayapaccayābhāvā tīṇeva
 vissajjanāni labbhanti, tena vuttaṃ “ārammaṇapaccayasadisaṃ”ti. Tattha
 kiñcāpi na sabbe kusalākusalābyākatā ārammaṇūpanissayaṃ labhanti, ye
 pana labhanti, tesaṃ vasenetaṃ vuttanti veditabbaṃ.

61. Purejātapaccaye **vatthuṃ purejātapaccayāti** vatthuṃ paṭicca
 vatthunā purejātapaccayatam sādhetena uppajjantīti attho. **Vipākābyākataṃ**
ekaṃ khandhanti ettha yaṃ vipākābyākatassa vatthu okkantikkhaṇe
 sahaajātapaccayo hoti, taṃ purejātapaccayabhājanīyattā idha na gahetabbaṃ.
 Yepi

kusalādayo āruppe purejātapaccayaṃ na labhanti, tepi purejātapaccayaabhājanīyatoyeva idha na gahetabbā. Ārammaṇaṃ pana niyamato purejātapaccayaabhāvaṃ na labhati. Rūpāyatanādīni hi cakkhuviññāḍīnāmyeva purejātapaccayataṃ sādheṇti, manoviññāḍadhātuyā atītānāgatānīpi ārammaṇaṃ¹ hontiyeva. Tasmā idha na gahitaṃ. Khandhavasena hi ayaṃ desanā, na viññāḍadhātuvasena. “Vipākābyākataṃ ekaṃ khandhan”ti desanāya ca sabbāpi viññāḍadhātuyo gahitā, na cakkhuviññāḍadhātu-ādayo evāti.

Pacchājāto kusalākusalānaṃ paccayo na hoti, abyākatassapi upatthambhako va na janako, tasmā “uppajjati pacchājātapaccayā”ti evaṃ vattabbo ekadhammopi natthīti pacchājātapaccayavasena vissajjanaṃ na kataṃ.

62. Āsevanapaccaye kāmaṃ sabbā kiriyā āsevanapaccayaṃ na labhanti, labbhamānavasena pana “kiriyābyākatan”ti vuttaṃ. Tasmā javanakiriyāvettha gahitāti veditabbā.

63. Kammapaccaye kusalākusalesu ekakkhaṇiko kammapaccayo veditabbo, tathā kiriyābyācate. Vipākābyācate pana nānākkhaṇīkopi, tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtānaṃ. Cittasamuṭṭhānānaṃ pana ekakkhaṇiko. Kaṭattārūpaṇaṃ nānākkhaṇīkova, tathā asaṇṇasattarūpaṇaṃ. Kaṭattārūpaṇaṃ panettha jīvitindriyaṃ. Sesaṃ na ekantato kammaṣamuṭṭhānattā upādārūpanti vuttaṃ. Evaṃ santēpi idha kammaṣamuṭṭhānameva adhippetāṃ.

64. Vipākapaccaye kusalākusalaṃ kiriyāṇa na labbhatīti abyākatavaseneva vissajjanaṃ kataṃ. **Cittasamuṭṭhānanti** vipākacittasamuṭṭhānameva. **Kaṭattārūpanti** yathālābhavasena indriyarūpaṇaṃ vatthurūpaṇaṃ. **Upādārūpanti** tadavasesaṃ tasmīṃ samaye vijjamānakaṃ upādārūpaṇaṃ.

65. Āhārapaccaye sabbesampi kusalādīnaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānarūpassa ca arūpāhāravasena uppatti veditabbā, tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtānaṃ. **Cittasamuṭṭhānanti** bhavaṅgādicittasamuṭṭhānaṃ. **Āhārasamuṭṭhānanti**

1. Ārammaṇāni (Syā)

kabaḷikārāhārasamuṭṭhānaṃ. **Cittasamuṭṭhānanti** kusalākusalacittasamuṭṭhānameva. Paccayavibhaṅgavāre āhārapaṭipāṭiyā paṭhamam kabaḷikāro āhāro dassito, idha pana kusalam dhammanti pucchāvasena paṭhamam arūpāhārā dassitāti veditabbā.

66. Indriyapaccaye paccayavibhaṅge indriyapaṭipāṭiyā paṭhamam cakkhundriyādīni dassitāni, idha pana kusalādipucchāvasena paṭhamam arūpindriyānaṃ paccayatā dassitā. Tattha kusalādīsu yathālābhavasena arūpindriyā gahetabbā. Asaññasattānaṃ bhūtarūpesupi jīvitindriyanti.

67. Jhānamaggapaccayesu hetupaccayasadisameva vissajjanaṃ, tenevettha “hetupaccayasadisanaṃ”ti vuttaṃ.

68. Sampayuttapaccaye vissajjanaṃ ārammaṇapaccayagatikaṃ, tenevettha “ārammaṇapaccayasadisanaṃ”ti vuttaṃ.

69. Vippayuttapaccaye **vatthum vippayuttapaccayā**ti vatthum paṭicca vippayuttapaccayā, vatthunā vippayuttapaccayatam sādhentena uppajjantīti attho. **Khandhe vippayuttapaccayā**ti khandhe paṭicca vippayuttapaccayā, khandhehi vippayuttapaccayatam sādhentehi uppajjantīti attho. **Khandhā vatthum vippayuttapaccayā**ti vatthum paṭicca khandhā vippayuttapaccayā, vatthunā vippayuttapaccayatam sādhentena uppajjantīti attho. **Cittasamuṭṭhānarūpaṃ khandhe vippayuttapaccayā**ti khandhe paṭicca vippayuttapaccayā, cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ khandhehi vippayuttapaccayatam sādhentehi uppajjantīti attho. Sesavissajjanesupi **vatthum vippayuttapaccayā**ti-ādīsipi vuttanayenevattho veditabbo. Vipākābyākate cettha vatthuggaṇaṇena cakkhādīni saṅgahitabbāni. **Ekam mahābhūta**nti-ādi rūpābyākatassa paccayabhāvaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Cittasamuṭṭhānanti** abyākatacittasamuṭṭhānampi kusalākusalacittasamuṭṭhānampi.

70. Atthipaccaye sabbaṃ sahaajātapaccayagatikaṃ. Tenevettha “sahajātapaccayasadisanaṃ”ti vuttaṃ.

71-72. Natthivigatā ārammaṇapaccayagatikā, avigatam sahaajātagatikaṃ. Tenevettha “ārammaṇapaccayasadisanaṃ, sahaajātapaccayasadisanaṃ”ti

vuttaṃ. **Ime tevīsati paccayā**ti saṅkhipitvā dassitānaṃ vasenetaṃ vuttaṃ. **Vitthāretabbā**ti yā pucchā vissajjanaṃ labhanti, tāsāṃ vasena vitthāretabbā. Ayaṃ hetupaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlake Paccayānulome Paṭiccavārassa Kusallattikavissajjane atthavaṇṇanā.

1. Paccayānuloma 2. Saṅkhyāvāra

73. Idāni ye ettha hetupaccayādīsu ekekasmim paccaye vissajjanavārā laddhā, te gaṇanavasena dassetuṃ **hetuyā navā**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha hetuyā navāti hetupaccaye nava pucchāvissajjanavārā honti. Seyyathidaṃ— kusalena kusalaṃ, kusalena abyākataṃ, kusalena kusalābyākataṃ, akusalena akusalaṃ, akusalena abyākataṃ, akusalena akusalābyākataṃ, abyākatena abyākataṃ, kusalābyākatena abyākataṃ, akusalābyākatena abyākatanti.

Ārammaṇe tīṇīti kusalena kusalaṃ, akusalena akusalaṃ, abyākatena abyākataṃ. **Adhipatiyā navā**ti hetuyā vuttasadisāva. Dvādasasu hi paccayesu nava navāti vuttaṃ. Sabbesupi pucchāvissajjanāni hetupaccayasadisāneva. Vibhaṅge pana atthi viseso. Dasasu paccayesu tīṇi tīṇīti vuttaṃ. Sabbesupi pucchāvissajjanāni ārammaṇasadisāneva. Vibhaṅge pana atthi viseso. Aññaṃaññapaccayasmiṃhi abyākatapadassa vissajjane rūpampi labbhati, tathā purejātapaccaye. Āsevanapaccaye vipākāni ceva vīthiccittāni ca na labbhanti. **Vipāke ekanti** abyākatameva. Evamettha saṅkhepato nava tīṇi ekanti tividhova vāraparicchedo. Vitthārato dvādasā navakā, dasa tikā, ekaṃ ekakanti sabbesupi tevīsatiyā paccayesu ekūnacattālīsādhikaṃ vārasataṃ hoti ekūnacattālīsādhikaṃ pucchāsataṃ. Ekūnacattālīsādhikaṃ pucchāvissajjanasatantipi tasseeva nāmaṃ.

74. Evaṃ hetupaccayādike ekamūlake gaṇanaṃ dassetvā ito paresu dumūlakādīsu vitthāradesanaṃ saṅkhipitvā ekamūlake dassitāya desanāya labbhamānagaṇanañneva ādāya vāraparicchedaṃ dassetuṃ dumūlake tāva **hetupaccayā ārammaṇe tīṇī**ti-ādimāha. Tatridaṃ

lakkhaṇaṃ—bahugaṇanopi paccayo abahugaṇanena saddhiṃ yutto tena samānagaṇanova hoti. Tena vuttaṃ “hetupaccayā ārammaṇe tīṇī”ti. Hetu-ārammaṇaduke ārammaṇe vuttāni tīṇeva vissajjanāni labbhantīti attho. Samānagaṇano pana samānagaṇanena saddhiṃ yutto aparihīnagaṇanova hoti. Tena vuttaṃ “hetupaccayā adhipatiyā navā”ti. Hetādhipatiduke naveva vissajjanāni labbhantīti attho. **Vipāke ekanti** hetuvipākaduke vipāke vuttaṃ ekameva vissajjanāni labbhatīti evaṃ tāva dumūlake vāraparicchedo veditabbo.

75. Timūlakādīsupi idameva lakkhaṇaṃ. Tenevāha **hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇī**ti. Hetārammaṇādhipatitike ārammaṇe vuttāni tīṇeva vissajjanāni labbhantīti attho. Evaṃ sabbattha nayo netabbo.

76-79. Dvādasamūlake pana vipākapaccayo na labbhati, tasmā **āsevanapaccayā kamme tīṇī**ti vatvā vipākaṃ aparāmasitvā **āhāre tīṇī**ti vuttaṃ. Terasamūlakādīsupi eseva nayo. Te pana saṅkhipitvā tevīsati-mūlakovettha dassito. So duvidho hoti sāsevano vā savipāko vā. Tattha paṭhamāṃ sāsevano dassito. Sā tīṇeva vissajjanāni labhati. Tena vuttaṃ “āsevanapaccayā avigate tīṇī”ti. Savipāko pana āsevanaṃ na labhati, tasmā taṃ pahāya vipākavasena gaṇanāya dassanattamaṃ anantarāyeva “hetupaccayā -pa- vipākapaccayā āhāre ekan”ti ekaṃ nayaṃ dassetvā pacchā tevīsati-mūlakova dassito. Etesu pana dvīsu tevīsati-mūlakesu kiñcāpi ekasmiṃ vipākapaccayo natthi, ekasmiṃ āsevanapaccayo, pacchājātapaccayo pana ubhayatthāpi. Ruḷhīsaddena panete tevīsati-mūlakātveva veditabbā. Tesu sāsevane āsevanassa vasena sabbattha tīṇeva vissajjanāni, savipāke vipākapaccayassa vasena ekamevāti ayaṃ hetupaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlakādīsū gaṇanā.

Yaṃ panetaṃ hetumūlakānantaraṃ “ārammaṇe tīṇītena sabbattha tīṇeva pañhā”ti vuttaṃ, taṃ ārammaṇapaccayaṃ ādiṃ katvā ekamūlakepi dumūlakādīsūpi

sabbattha ārammaṇapade ceva ārammaṇena saddhiṃ sesapaccayayojanāsu ca yattha navahi bhavitabbaṃ, tattha tayova pañhā hontīti dassanatthaṃ vuttaṃ. Vipākapade pana vipākapadena saddhiṃ sesapaccayayojanāsu ca ekova pañho hotīti. Iti yaṃ heṭṭhā avocumha “bahugaṇanopi paccayo abahugaṇanena saddhiṃ yutto tena samānagaṇano hotī”ti, taṃ suvuttameva.

80-85. Idāni ye ārammaṇādīnaṃ paccayānaṃ vasena ekamūlakādayo dassetabbā, tesu ekamūlako tāva hetu-ekamūlakeneva sadisoti ekasmimpi paccayena dassito. Ārammaṇapaccayavasena pana dumūlake gaṇanaṃ dassetuṃ **ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇi, adhipatīyā tīṇi -pa- avigate tīṇī**ti vuttaṃ. Ettha ca “ārammaṇapaccayā adhipatīyā tīṇi -pa- avigate tīṇī”ti vattabbe ye hetupaccayādayo paccayā bahugaṇanā, tesāṃ ūnataragaṇanehi ca samānagaṇanehi ca saddhiṃ saṃsandane yā gaṇanā labbhati, taṃ dassetuṃ ārammaṇapaccayassa purimabhāge ṭhitampi hetupaccayaṃ pacchimabhāgeva ṭhapetvā “ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇī”ti vuttaṃ. Tenetaṃ āvi karoti—ārammaṇapaccayo yena yena bahutaragaṇanena vā samānagaṇanena vā paccayena saddhiṃ dukatikādibhedanāṃ gacchati, sabbattha tīṇeva pañhāvissajjanāni veditabbāni. Vipākapaccayena pana saddhiṃ saṃsandane ekameva labbhati, taṃ vipākapaccayādikāya gaṇanāya āvi bhavissatīti idha na dassitaṃ. Yā cesā dumūlake gaṇanā dassitā, timūlakādīsupi esāva gaṇanāti ārammaṇapaccayavasena timūlakādayo na vitthāritā.

Idāni adhipatipaccayādivasena dumūlakādīsu gaṇanaṃ dassetuṃ **adhipatipaccayā hetuyā navāti-ādi** vuttaṃ. Tatthāpi vuttanayeneva paccayasanniveso veditabbo. Yathā ca adhipatipaccayā hetuyā nava, evaṃ sesesupi hetunā samānagaṇanāsu naveva. Iti yo yo paccayo ādimhi tiṭṭhati, tena tena saddhiṃ samānagaṇanānaṃ saṃsandane ādimhi ṭhitassa vasena gaṇanā hoti, tena pana saddhiṃ ūnataragaṇanānaṃ saṃsandane ūnataragaṇanānaṃyeva vasena gaṇanā hotīti veditabbo. Yathā ca ārammaṇapaccayavasena, evaṃ adhipatipaccayavasenāpi tato paresaṃ anantarādīnaṃ vasenāpi timūlakādayo na vitthāritā. Tasmā

dumūlake dassitagaṇanāvaseneva sabbattha sādhetabbā. Teneva vuttam
 “ekekam paccayam mūlakam kātuna sajjhāyamaggena gaṇetabbā”ti.

Paccayānulomavaṇṇanā.

Paṭiccavāra Paccayapaccanīyavaṇṇanā

86-87. Paccayapaccanīyaṃ pana yasmā kusalapade na labbhati kusaladhammassa hetupaccayena vinā anuppattito, tasmā **akusalaṃ dhammaṃ paṭiccāti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **nahetupaccayāti** hetupaccayapaṭikkhepo hetupaccayaṃ vinā aññena paccayena uppajjatīti attho. **Vicikicchāsahagato uddhaccasahagato mohoti** ayañhi sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sayāṃ hetupaccayo hoti, aññassa pana sampayuttahetuno abhāvā na hetupaccayā uppajjatīti ṭhapetvā hetupaccayaṃ sesehi attano anurūpapaccayehi uppajjati. Iminā nayena sabbapaccayapaṭikkhepesu attho veditabbo. **Ahetukaṃ vipākābyākatan**ti idaṃ rūpasamuṭṭhāpakavaseneva veditabbaṃ. Aññesupi evarūpesu eeva nayo.

88. Na-adhipatipaccaye kāmam adhipatipi attanā saddhim dutiyassa adhipatino abhāvā na-adhipatipaccayaṃ labhati, yathā pana vicikicchuddhaccasahagato moho ahetuko, na tathā adhipatayo eva¹ nirādhipati. Chandādīsu pana aññataram adhipatiṃ akatvā kusalādīnam uppattikāle sabbepi kusalādayo nirādhipatino. Tasmā moham viya visum adhipatimattameva anuddharitvā sabbasaṅgāhikavasena eṣā “ekam khandham paticca tayo khandhā”ti-ādikā desanā katāti veditabbā.

89. Nānantaranasamanantaresu nārammaṇe viya rūpameva paccayuppannaṃ. Tena vuttaṃ “nārammaṇapaccayasadisā”ti. Sahajātapaccayo parihīno. Yathā cesa, tathā nissaya-atthi-avigatapaccayāpi. Kim kāraṇa? Etehi vinā kassaci anuppattito. Sahajātanissaya-atthi-avigatapaccayepi hi paccakkhāya ekopi rūpārūpadhammo nuppajjati, tasmā te parihīnā.

1. Adhipatiyeva (Syā)

90. Na-aññaṇaṇṇapaccayavibhaṅge **paṭisandhikkhaṇe vipākābyākate khandhe paṭicca kaṭattārūpanti** hadayavatthuvajjaṃ veditabbaṃ.

91. Na-upanissayapaccayavibhaṅge rūpameva paccayuppannaṃ. Tañhi upanissayaṃ na labhati. Arūpaṃ pana kiñcāpi ārammaṇūpanissayapakatūpanissaye na labheyya, anantarūpanissayamuttakaṃ pana natthi. Tena vuttaṃ “nārammaṇapaccayasadisā”ti.

92. Napurejāte **cittasamuṭṭhānarūpanti** pañcavokāravasena vuttaṃ.

93. **Napacchājātapaccayāti** ettha saha-jātapurejātapaccayā saṅgahaṃ gacchanti. Tasmā saha-jātapaccayasadisā ettha Pāḷi, sā na-adhipatipaccaye vitthāritāti idha saṅkhittā. Nāsevanapaccaye kusalākusalā paṭhamajavanavasena veditabbā, tathā kiriyābyākataṃ. Pāḷi pana idhāpi na-adhipatipaccaye vitthāritavasena veditabbā. Tenevāha “napacchājātapaccayampi nāsevanapaccayampi nādhīpatipaccayasadisā”ti.

94-97. Nakammapaccaye vipākacetanā nānākkhaṇikakammapaccayaṃ labhatīti na gahitā. Nāhārapaccaye ekaccaṃ rūpameva paccayuppannaṃ, tathā na-indriyapaccaye.

98. Najhānapaccaye pañcaviññāṇadhammā ceva ekaccaṇca rūpaṃ paccayuppannaṃ. Pañcaviññāṇasmiñhi vedanā ca cittekaggatā ca dubbalattā upanijjhānalakkhaṇaṃ na pāpuṇantīti jhānapaccaye na gahitā.

99-102. Namaggapaccaye ahetukavipākakiriyaṇceva ekaccaṇca rūpaṃ paccayuppannaṃ. Nasampayuttanonatthinovigatesu rūpameva paccayuppannaṃ. Tena vuttaṃ “nārammaṇapaccayasadisā”ti.

103. **Nahetuyā dveti** ekamūlakagaṇanāya yathāpāḷimeva niyyāti.

104. Dumūlake **nahetupaccayā nārammaṇe ekanti** ettha kiñcāpi bahugaṇanena saddhiṃ ūnataragaṇanassa saṃsandane ūnataragaṇanavasena nahetuyā viya dvīhi bhavitabbaṃ, nārammaṇavasena pana arūpadhammānaṃ parihīnattā abyākataṃ paṭicca rūpābyākatassa uppattim sandhāya “ekan”ti

vuttaṃ. Sabbesu ekakesupi eseva nayo. Dveti vuttaṭṭhāne pana nahetuyā laddhavasena vāradvayaṃ veditabbaṃ.

105-106. Timūlakādīsu pana sabbesu nārammaṇapaccayassa aparihīnattā ekameva vissajjananti ayaṃ paccanīye nahetupaccayaṃ ādim katvā ekamūlakādīsu gaṇanā.

107-130. Nārammaṇapaccayādayo pana ekamūlake tāva purimena sadisattā idhāpi na dassitāyeva. Nārammaṇapaccayavasena dumūlake **nārammaṇapaccayā nahetuyā ekanti** nahetudumūlake vuttameva. **Nādhīpatiyā pañcāti** nārammaṇapaccaye laddhavasena veditabbāti evaṃ sabbasaṃsandanesu ūnataragaṇanasseva paccayassa vasena gaṇanā veditabbā. Yattha yattha ca nārammaṇapaccayo pavisati, tattha tattha rūpameva paccayuppannaṃ. Nānantara nasamanantara na-aññamañña na-upanissaya nāhāra na-indriya nasampayuttanonatthi novigatapaccayānaṃ pavīṭṭhaṭṭhānepi eseva nayo. Nāhārana-indriyanajhāna namaggapaccayā sabbattha sadisavissajjanā. Nasahajātādicatukkaṃ idhāpi parihīnamevāti idamettha lakkhaṇaṃ. Iminā pana lakkhaṇena sabbesu dumūlakādīsu “ayaṃ paccayo mūlaṃ, ayamettha dumūlako, ayaṃ timūlako, ayaṃ sabbamūlako”ti sallakkhetvā ūnataragaṇanassa paccayassa vasena gaṇanā veditabbāti.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā.

Paṭiccavāra Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā

131-189. Idāni anulomapaccanīye gaṇanaṃ dassetuṃ **hetupaccayā nārammaṇe pañcāti**-ādi āraddhaṃ. Tattha hetādhīpatimaggapaccayesu anulomato ṭhitesu sahaajātādayo cattāro sabbatṭhānikapaccayā, āhārindriyajhānamaggapaccayā cattāroti ime aṭṭha paccanīyato na labbhanti. Hetupaccayādivasena hi uppajjamāno dhammo ime aṭṭha paccaye alabhanto nāma natthi. Ārammaṇa-anantarasamanantara-upanissayasampayuttanattvivigatapaccayesu pana anulomato ṭhitesu arūpatṭhānikā

paccanīkato na labbhanti. Na hi ārammaṇapaccayādīhi uppajjamānā anantarasamanantarapaccayādayo na labbhanti¹. Sahajāta-aññamaññanissayakammāhārindriya-atthi-avigatapaccayesu pana anulomato ṭhitesu cattāro sabbatṭhānikāyeva paccanīkato na labbhanti. Etesañhi paccayānaṃ vasena uppajjamāno sabbatṭhānike alabhanto nāma natthi. Pacchājātapaccayassa anulomato ṭhānaṃ nāma natthi. Evaṃ sesesu anulomato ṭhitesu ye ca labbhanti, ye ca na labbhanti, te sallakkhetvā sabbesupi dumūlakādīsu nāyesu tesāṃ tesāṃ paccayānaṃ saṃsandane ūnataragaṇanānaṃyeva vasena gaṇanā veditabbāti.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā.

Paṭiccavāra Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā

190. Idāni Paccanīyānulome gaṇanaṃ dassetuṃ **nahetupaccayā ārammaṇe dveti-**ādi āraddhaṃ. Tattha hetumhi paccanīkato ṭhite ṭhapetvā adhipatiṃ avasesā anulomato labbhanti. Pacchājāto pana anulomato sabbattheva na labbhati, ye nava paccayā “arūpānaññevā”ti vuttā, tesu purejātaṇca āsevanaṇca ṭhapetvā avasesesu sattasu paccanīkato ṭhitesu sesā arūpatṭhānikā anulomato na labbhanti. Yo hi ārammaṇādīhi nuppajjati, na so anantarādayo labhati. Paṭisandhivipāko pana purejātato, sabbavipāko ca saddhiṃ kiriyamanodhātuyā āsevanato anuppajjamānopi anantarādayo labhati, tasmā “purejātaṇca āsevanaṇca ṭhapetvā”ti vuttaṃ.

Purejātapacchājāta-āsevanavipākavippayuttesu paccanīkato ṭhitesu ekaṃ ṭhapetvā² avasesā anulomato labbhanti. Kammapaccaye paccanīkato ṭhite ṭhapetvā vipākappaccayaṃ avasesā anulomato labbhanti. Āhārindriyesu paccanīkato ṭhitesu ṭhapetvā sabbatṭhānike ceva aññamaññakammāhārindriyapaccaye ca avasesā anulomato na labbhanti, itare yujjamānakavasena labbhanti. Jhānapaccaye paccanīkato ṭhite

1. Na labbhanti (sabbattha)

2. Avigataṃ ṭhapetvā (Syā)

hetādhīpati-āsevanamaggapaccayā anulomato na labbhanti, maggapaccaye paccanīkato ṭhite hetādhīpatipaccayā anulomato na labbhanti.

Vippayuttapaccaye paccanīkato ṭhite purejātapaccayaṃ ṭhapetvā avasesā anulomato labbhanti. Evaṃ tesu tesu paccayesu paccanīkato ṭhitesu ye ye anulomato na labbhanti, te te ñatvā tesāṃ tesāṃ paccayānaṃ saṃsandane ūnataragaṇanānaṃ vasena gaṇanā veditabbā.

191-195. Dumūlakādisu ca nāyesu yaṃ yaṃ paccayaṃ ādiṃ katvā ye ye dukādayo dassitā, te te labbhamānālabbhamānapaccayavasena yathā yathā dassitā, tathā tathā sādhuḥkaṃ sallakkhetabbā. Tattha yaṃ nahetuvasena dumūlakādayo naye dassentena **nahetupaccayā nārammaṇapaccayā -pa- nāsevanapaccayā**ti vatvā “yāva āsevanā sabbaṃ sadisaṃ”ti vuttaṃ. Tassa “na-aññaṃaṇṇapaccayā sahaajāte ekan”ti-ādīhi sadisatā veditabbā. Yaṃ pana “nakamme gaṇite pañca gaṇhātī”ti¹ sīhaḷabhāsāya likhitaṃ, tassattho—nahetupaccayaṃ ādiṃ katvā nakammapaccayāti evaṃ nakammapaccayena ghaṭṭhite sahaajāte ekanti evaṃ dassitā pañceva paccayā anulomato labbhanti, na aññeti. Evaṃ aññesupi evarūpesu ṭhānesu byañjanaṃ anādiyitvā adhippetatthoyeva gahetabbo. Evarūpañhi byañjanaṃ attano saññānibandhanatthaṃ porāṇehi sakasakabhāsāya likhitaṃ.

Apica imasmiṃ Paccanīyānulome paccayuppannadhammesupi atthi dhammo kammaṇapaccayaṃ labhati, na-indriyapaccayaṃ, so asaṇṇesu ceva pañcavokāre pavatte ca rūpajīvitindriyavasena veditabbo. Atthi dhammo maggapaccayaṃ labhati nahetupaccayaṃ, so vicikicchuddhaccasahaajātamohavasena veditabbo, atthi dhammo jhānapaccayaṃ labhati, namaggapaccayaṃ, so manodhātu ahetukamanoviññāṇadhātuvāsena veditabbo. Yattha kaṭattārūpāni nānākkhaṇikakammavaseneva kammaṇapaccayaṃ labhanti, tattha rūpadhammā hetādhīpati vipākīndriyajhānamaggapaccaye na labhanti, sabbaṭṭhānikā paccanīyā na honti. Ahetuke adhipatipaccayo natthīti imesampi pakiṇṇakānaṃ vasenettha gaṇanavāro asammohato veditabbo.

1. Pañca pañhātīti (Sī)

Tatrāyaṃ nayo—**nahetupaccayā ārammaṇe dveti** ettha tāva ahetukamoho ceva ahetukavipākakiriyā ca paccayuppannaṃ, tasmā akusalenākusalaṃ, abyākatena abyākataṃ sandhāyettha dveti vuttaṃ. Sesesupi eseva nayo. Āsevane pana vipākaṃ na labbhati, tathā kiriyamanodhātu. Tasmā kiriyāhetumanoviññādhātuvasenettha abyākatena abyākataṃ veditabbaṃ. **Vipāke ekanti** abyākatena abyākatameva. **Magge ekanti** akusalena akusalameva.

196-197. Nārammaṇamūlake **hetuyā pañcāti** rūpameva sandhāya vuttaṃ, tañhi kusalaṃ akusalaṃ abyākataṃ kisalābyākataṃ akusalābyākatañcāti pañca koṭṭhāse paṭicca uppajjati. Sabbapañcakesu eseva nayo. **Aññamaññe ekanti** bhūtarūpāni ceva vatthuñca sandhāya vuttaṃ. Tāni hi nārammaṇapaccayā aññamaññapaccayā uppajjanti. Timūlakepi eseva nayo.

198-202. Nādhīpatimūlake **hetuyā navāti** anulome hetumhi vuttāneva. **Tiṇīti**-ādinipi heṭṭhā anulome vuttasadisāneva. Timūlake **dveti** heṭṭhā nahetupaccayā ārammaṇe vuttasadisāneva.

203-233. Napurejātamūlake **hetuyā sattāti** heṭṭhā “āruppe kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paṭiccā”ti-ādinā nayena purejāte dassitāneva. Sabbasattakesu eseva nayo. Nakammamūlake **hetuyā tiṇīti**-ādīsu cetanāva paccayuppannā, tasmā kusalaṃ akusalaṃ abyākatañca paṭicca uppattiṃ sandhāya tiṇīti vuttaṃ. Iminā nayena “ekaṃ dve tiṇi pañca satta navā”ti āgataṭṭhānesu gaṇanā veditabbā. “Cattāri cha aṭṭhā”ti imā pana tisso gaṇanā nathevāti.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā.

Niṭṭhitā ca Paṭiccavārassa atthavaṇṇanā.

2. Sahajātavāraṇṇanā

234-242. Sahajātavāre **kusalaṃ dhammaṃ sahaajātoti** kusalaṃ dhammaṃ paṭicca tena sahaajāto hutvāti attho. Sesamettha Paṭiccavāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Avasāne panassa “paṭiccattaṃ nāma sahaajātattaṃ, sahaajātattaṃ nāma paṭiccattanti¹ idaṃ ubhinnampi etesaṃ vārānaṃ atthato ninnānākaraṇabhāvadassanattamaṃ vuttaṃ. Atthato hi ete dvepi ninnānākaraṇā. Evaṃ santepi aññamaññassa atthaniyamanattamaṃ vuttā. “Cakkhuṃca paṭicca rūpe cā”ti-ādīsu hi asahaajātampi paṭicca uppajjati vuccati. Sahajātampi ca upādārūpaṃ bhūtarūpassa paccayo na hoti. Iti Paṭiccavārena sahaajātapaccayabhāvaṃ, Sahajātavārena ca paṭiccāti vuttassa sahaajātabhāvaṃ niyametuṃ ubhopete vuttā. Apica tathā bujghanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāvīlāsena niruttapaṭisambhidāppabhedajānanavasena cāpi ete ubhopi vuttāti.

Sahajātavāraṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccayavāraṇṇanā

243. Paccayavāre **kusalaṃ dhammaṃ paccayāti** kusaladhamme paṭiṭṭhito hutvā kusalaṃ dhammaṃ nissayaṭṭhena paccayaṃ katvāti attho. **Kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paccayāti** kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ nissayapaccayaṃ katvā tayo khandhā uppajjanti hetupaccayāti vuttaṃ hoti. Imināvupāyena sabbapadesu attho veditabbo. **Vatthum paccayā vipākābyākataṃ kiriyābyākataṃ khandhāti** idaṃ pañcavokāre pavattivasena vuttaṃ. Pañcavokāre pavattiyañhi khandhānaṃ purejātaṃ vatthu nissayapaccayo hoti. Paṭiccaṭṭhassa pana sahaajātaṭṭhattā Paṭiccavāre esa nayo na labbhatīti paṭisandhiyaṃ sahaajātameva vatthum sandhāya “vatthum paṭicca khandhā”ti vuttaṃ. **Kusalaṃ ekaṃ khandhaṃca vatthuṃca paccayā tayo khandhāti**-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

1. Paṭiccaṭṭhaṃ nāma sahaajātaṭṭhaṃ, sahaajātaṭṭhaṃ nāma paṭiccaṭṭhanti (Sī, Ka),
paṭiccaṭṭhaṃ nāma sahaajātatthaṃ, sahaajātatthaṃ nāma paṭiccaṭṭhanti (Syā)

Abyākataṃ dhammaṃ paccayā kusalo ca abyākato cāti

kusalābyākatānaṃ hetupaccayavasena ekato uppattiṃ sandhāya vuttaṃ.
 Kusaluppattikkhaṇasmiṃhi vatthuṃ nissāya kusalā khandhā, cittasamuṭṭhāne
 ca mahābhūte nissāya cittasamuṭṭhānaṃ upādārūpaṃ hetupaccayavasena
 ekato uppajjati. Iti paccayabhūtaṃ abyākatassa nānattepi
 paccayuppannaṃ hetupaccayavasena ekato uppattiṃ sandhāyetaṃ vuttanti
 veditabbaṃ. Aññesupi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo. Evaṃ imasmim
 hetupaccaye sahaajātaṇca purejātaṇca nissayaṭṭhena paccayaṃ katvā sattarasa
 pañhā vissajjitā. Tattha khandhā ceva bhūtā ca sahajātavasena, vatthu
 sahajātapurejātavasena gahitaṃ. Paṭiccavāre pana sahajātavasena paccayo
 labbhati, tasmā tattha naveva pañhā vissajjitā. Ye panete ettha sattarasa
 pañhā vissajjitā, tesu ekādike ekāvasāne vissajjane kusalādisu ekapaccayato
 eko paccayuppanno. Ekādike dukāvasāne ekapaccayato nānāpaccayuppanno.
 Dukādike ekāvasāne nānāpaccayato eko paccayuppanno. Dukādike
 dukāvasāne nānāpaccayato nānāpaccayuppanno.

248-252. Ārammaṇapaccayādisupi imināvupāyena
 pañhāvissajjanappabhedo veditabbo. Yaṃ panetaṃ ārammaṇapaccaye
vatthuṃ paccayā khandhāti vuttaṃ, taṃ paṭisandhikkhaṇe
 vipākakkhandheyeva sandhāya vuttaṃ. Cakkhuviññāṇādīni abyākataṃ
 nissāya ārammaṇapaccayena uppajjantānaṃ pabhedadassanatthaṃ vuttāni.
 Puna **vatthuṃ paccayāti** pavatte vipākakiriyābyākatānaṃ
 uppattidassanatthaṃ vuttaṃ. Sesāṃ purimanayeneva veditabbaṃ. Evaṃ
 imasmim ārammaṇapaccaye sahaajātaṇca purejātaṇca paccayaṃ katvā satta
 pañhā vissajjitā. Tattha khandhā sahajātavasena, vatthu
 sahajātapurejātavasena, cakkhāyatanādīni purejātavaseneva gahitāni.
 Paṭiccavāre pana sahajātavaseneva paccayo labbhati, tasmā tattha tayova
 pañhā vissajjitā.

253-254. Adhipatipaccaye vipākābyākataṃ lokuttarameva veditabbaṃ.
 Anantarasamanantarā rūpābhāvena ārammaṇasadisā. Parato
 āsevananatthivigatesupi eseva nayo.

255. Sahajātapaccaye **kaṭattārūpaṃ upādārūpanti** upādārūpasāṅkhātāṃ kaṭattārūpaṃ. Idaṃ asaṅṅasattānaṅṅeva rūpaṃ sandhāya vuttaṃ. Cakkhāyatanādīni pañcavokāravasena vuttāni.

256-257. Aṅṅamaṅṅapaccaye ca **yathā ārammaṇapaccayā evanti** vissajjanasamataṃ sandhāya vuttaṃ. Paccayuppannesu pana nānattaṃ atthi.

258. Upanissayapaccaye **ārammaṇapaccayasadisanti** rūpābhāvatopi vissajjanasamatāyapi vuttaṃ.

259-260. **Vatthum purejātapaccayāti**-ādīnaṃ Paṭiccavāre vuttanayenevattho gahetabbo.

261-266. Kammaṇapaccaye **tīṇīti** kusalaṃ paccayā kusalo abyākato kusalābyākato cāti evaṃ tīṇi veditabbāni. Akusalepi eseṇa nayo.

267-268. Vippayuttaṇapaccaye **khandhe vippayuttaṇapaccayāti** khandhe nissāya vippayuttaṇapaccayā uppajjantīti attho. **Khandhā vatthum vippayuttaṇapaccayāti** khandhā vatthum nissāya vippayuttaṇapaccayā uppajjantīti attho. Sesāṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni.

269-276. Idāni yathāladdhāni vissajjanāni gaṇanavasena dassetuṃ **hetuyā sattarasāti**-ādimāha. Tattha **hetuyā sattarasāti** kusaleṇa kusalaṃ, kusaleṇa abyākataṃ, kusaleṇa kusalābyākatanti evaṃ kusalavasena ekādikāni ekāvasānāni dve, dukāvasānaṃ ekanti tīṇi vuttāni honti, tathā akusalavasena. Abyākatena abyākataṃ, teneva kusalaṃ, akusalaṃ, kusalābyākataṃ, akusalābyākataṅca, kusalābyākatehi kusalaṃ, abyākataṃ, kusalābyākataṃ, akusalābyākatehi akusalaṃ, abyākataṃ, akusalābyākatanti evaṃ sattarasa veditabbāni.

Ārammaṇe sattāti kusaleṇa kusalaṃ, akusaleṇa akusalaṃ, abyākatena abyākataṃ, kusalaṃ, akusalaṃ, kusalābyākatena kusalaṃ, akusalābyākatena akusalanti evaṃ satta.

Vipāke ekanti abyākatena abyākatameva. Evamettha sattarasa satta ekanti tayo vāraparicchedā honti. Tesu dvādasa sattarasakā dasa¹ sattakā ekaṃ ekakanti te sabbe sādhukaṃ sallakkhetvā parato dukatikādivasena paccayasamsandane ūnataragaṇanassa vasena gaṇanā veditabbā. Sakkā hi imāya gaṇanāya dukamūlādīsu vāraparicchede jānitunti puna “kusalaṃ dhammaṃ paccayā kusalo dhammo”ti anāmasitvā gaṇanavaseneva vāraparicchedaṃ dassetuṃ **hetupaccayā ārammaṇe sattāti**-ādi āradhmaṃ.

Tattha kusalaṃ dhammaṃ paccayā kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā ārammaṇapaccayā. Kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paccayā tayo khandhāti iminā nayena ārammaṇe laddhavissajjanāni vitthāretabbāni. Ayam tāva anulome nayo.

277-285. Paccanīye pana kusalaṃ na labbhatīti **akusalaṃ dhammaṃ paccayāti** akusalameva ādiṃ katvā vissajjanaṃ āradhmaṃ. Taṃ yathāpālīmeva niyyāti. Yañhettha vattabbaṃ siyā, taṃ Paṭiccavārassa paccanīye vuttameva.

286-287. Yaṃ panetaṃ paccanīye laddhavissajjanaparicchedaṃ gaṇanato dassetuṃ **nahetuyā c-attārīti**-ādi vuttaṃ, tattha cattāri sattarasa satta pañca tīṇi ekanti cha paricchedā. Tesāṃ vasena dukatikādīsu paccayasamsandane gaṇanā veditabbā. Yo hi paccayo sattarasa vissajjanāni labhati, tena saddhiṃ sadisasaṃsandane sattarasa, ūnatarasamsandane sesā chapi paricchedā labbhanti. Evaṃ sesesupi adhikaparicchedaṃ ṭhapetvā samasamā ūnatarā ca abbhantīti.

Ettha ca adhikatarā na labbhantīti ayamettha niyamo, samasamā pana ūnatarā ca atthā virodhe² sati labbhanti. Tenettha “nahetupaccayā nārammaṇe ekaṃ”ti-ādi vuttaṃ. Ettha hi nahetuyā catunnaṃ, nārammaṇe pañcannaṃ āgatattā nahetuvaseṇa cattārīti vattabbaṃ siyā, nārammaṇena saddhiṃ ghaṭitattā pana ārammaṇadhammo virujjhatīti akusalaṃ dhammaṃ paccayā akusalo dhammo, abyākataṃ dhammaṃ paccayā akusalo,

1. Ekādasa (Syā)

2. Atthavirodhe (?)

akusalañca abyākatañca dhammaṃ paccayā akusaloti tīṇi vissajjanāni parihīnāni. Abyākataṃ dhammaṃ paccayā abyākatoti rūpavasena ekameva vuttaṃ. Evaṃ sabbattha viruddhāviruddhaṃ ñatvā labbhamānaparicchedo veditabbo. Apicettha idaṃ nayamattadassanaṃ. **Nādhīpatiyā cattārīti** nahetuyā laddhāneva. Sesacatukkesupi ese va nayo.

Nānantare ekanti ahetukacittasamuṭṭhānassa ceva sesarūpassa ca vasena abyākatena abyākataṃ. Evaṃ sabbesu ekakesu yujjamānakarūpaṃ jānitabbaṃ. **Napurejāte dveti** idhāpi nahetuvasena cattārīti vattabbaṃ siyā, napurejātena saddhiṃ ghaṭitattā pana abyākataṃ dhammaṃ paccayā akusalo, akusalañca abyākatañca dhammaṃ paccayā akusaloti vatthupurejātavasena dve vissajjanāni parihīnāni. Āruppe pana ahetukamohassa ahetukakiriyassa ca vasena dve vuttāni. **Navippayutte dveti** āruppe ahetukākusalakiriyavasena dve. Nonatthi novigatesu ekanti sabbassa rūpassa vasena abyākatena abyākataṃ daṭṭhabbaṃ. Tikādisu apubbaṃ natthi.

288. Nārammaṇamūlake pana **na-adhipatiyā pañcāti** nārammaṇe laddhāneva. **Nakamme ekanti** ettha cittasamuṭṭhānañca kaṭattārūpañca aggahetvā sesarūpavasena abyākatena abyākataṃ veditabbaṃ.

289-296. Nādhīpatimūlake **napurejāte sattāti** napurejāte laddhāneva. **Napacchājāte sattarasāti** imānīpi tattha laddhāni sattaraseva. Nānantara nasamanantara na-aññamañña na-upanissaya nasampayuttanonatthinovigatamūlakāni nārammaṇamūlakasadisāneva. Imināva nayamattadassanena sabbattha āgatānāgataṃ labbhamānālabbhamānañca veditabbanti.

Paccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

297-328. Imināyeva pana lakkhaṇena anulomaṃ purato katvā anulomapaccanīye paccanīyaṃ purato katvā Paccanīyānulome ca gaṇanaparicchedo āgatānāgataṃ labbhamānālabbhamānañca veditabbanti.

Paccayavāraṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nissayavāraṇṇanā

329-337. Nissayavāre **kusalaṃ dhammaṃ nissāyāti** kusalaṃ dhammaṃ patiṭṭhaṭṭhena nissayaṃ katvāti attho. Sesamettha Paccayavāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Avasāne panassa “paccayattaṃ nāma nissayattaṃ, nissayattaṃ nāma paccayattan”¹ti idaṃ ubhinnampi etesaṃ vārānaṃ atthato ninnānākaraṇabhāvadassanattamaṃ vuttaṃ. Atthatoti etepi paṭiccasahajātā viya ninnānākaraṇā. Evaṃ santepi aññamaññaṃ atthaniyamanattamaṃ vuttā. Avijjāpaccayā saṅkhārāti-ādīsu hi anissāya vattamānaṃ nānākkhaṇikampi “paccayā uppajjati”²ti vuttaṃ. Aññamaññaṃ alliyitvā ṭhitakatṭhādīsu ca ekaṃ ekassa nissayapaccayo na hoti, tathā upādārūpaṃ mahābhūtaṃ nissayapaccayo na hotiyeva. Iti Paccayavārena nissayapaccayabhāvaṃ Nissayavārena ca paccayāti vuttassa sahajātapurejātabhāvaṃ niyametuṃ ubhohete vuttā. Apica tathā bujjanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāvīlāsena niruttipaṭisambhidāpabhedajānanavasena cāpi ete ubhohi vuttāti.

Nissayavāraṇṇanā.

5. Saṃsaṭṭhavāraṇṇanā

338-346. Saṃsaṭṭhavāre **kusalaṃ dhammaṃ saṃsaṭṭhoti** kusalaṃ dhammaṃ ekuppādādīlakkhaṇena sampayogaṭṭhena paccayaṃ katvāti attho. **Kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ saṃsaṭṭhoti** kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ sampayuttapaccayaṃ katvā tayo khandhā uppajjanti hetupaccayāti vuttaṃ hoti. Iminā upāyena sabbapadesu attho veditabbo. Imasmiṃ pana hetupaccaye arūpadhammasseva sampayogaṭṭhena paccayaṃ katvā tayo pañhā vissajjitā. Yathā ca hetupaccaye, tathā ārammaṇapaccayādīsupi, kevalaṃ vipākapaccaye ekameva vissajjanaṃ.

347-350. Idāni yathāladdhāni vissajjanāni gaṇanavasena dassetuṃ **hetuyā tīṇīti**-ādi vuttaṃ. Tattha sabbatikesu kusalena kusalaṃ,

1. Paccayaṭṭhaṃ nāma nissayaṭṭhaṃ, nissayaṭṭhaṃ nāma paccayaṭṭhanti (Sī, Ka),
paccayaṭṭhaṃ nāma nissayaṭṭhaṃ, nissayaṭṭhaṃ nāma paccayaṭṭhanti (Syā)

akusalena akusalaṃ, abyākatena abyākatanti ayameva niyamo. Ekame pana abyākatena abyākatameva labbhatīti evamettha bāvisatiyā paccayesu tīṇi, vipāke ekanti dve paricchedā. Pacchājāte anulomaṃ natthi. Tasmā tīṇi ekanti imesaññeva vasena dukatikādīsu paccayasamsandane yattha vipākapaccayo pavisati, tattha ekaṃ, sesesu tīṇīti evaṃ gaṇanā veditabbā. Sesamettha anulome uttānatthameva.

351-354. Paccanīye pana kusalaṃ na labbhatīti akusalameva ādim katvā vissajjanaṃ kataṃ, taṃ uttānatthameva.

359. Yaṃ panettha paccanīye vissajjanaparicchedaṃ gaṇanato dassetuṃ **nahetuyā dveti**-ādi vuttaṃ, tattha dve tīṇi ekanti tayo paricchedā, tesam vasena dukatikādīsu paccayasamsandane gaṇanā veditabbā. Idhāpi adhikataragaṇanānaṃ ūnataragaṇanena saddhiṃ samsandane ūnataragaṇanameva labbhati, samagaṇanena saddhiṃ samagaṇanaṃ. Yasmā cettha arūpadhammāyeva paccayuppannā, tasmā nahetunādhipatinapurejātanapacchājātanāsevananakammanavipākanaḥhānana magga-navippayuttavasena daseva paccayā paccanīkato dassitā, sesā cuddasa na labbhanti. Yepi labbhanti, tesupi vipāke paccayuppanne nakammanavipākā na labbhanti.

360-368. **Nahetupaccayā nādhipatiyā dveti** nahetuyā laddhaṃ dvayameva. Sesadvayesupi eseva nayo. **Nakamme ekanti** ahetukakiriyacetanaṃ paccayuppannaṃ katvā abyākatena abyākataṃ. **Navipāke dveti** ahetukamohakiriyavasena dve. **Najhāne ekanti** ahetukapañcaviññāṇavasena abyākatavissajjanaṃ veditabbaṃ. **Namagge ekanti** ahetukavipākakiriyavasena abyākatavissajjanaṃ. Imināvupāyena sabbasamsandanesu attho veditabboti.

369-383. Anulomapaccanīye heṭṭhā vuttā nahetu-ādāyo daseva paccanīyato labbhanti, na sesā. Yepi labbhanti, tesu hetumhi anulomato ṭhite jhānamaggā paccanīyato na labbhantīti sabbaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

384-391. Paccanīyānulome nahetupaccayuppannesu ahetukamohova jhānamaggapaccayaṃ labhati, sesā na labhanti. Najhānapaccaye aṭṭhāhetukacittānīpi. **Nakammapaccayā nahetupaccayā nādhipatipaccayā napurejātapaccayā ārammaṇe ekanti** āruppe ahetukakiriyacetanāvasena abyākatena abyākatam. Iminā upāyena yaṃ labbhati, yañca na labbhati, tassa vasena sabbattha gaṇanā veditabbāti.

Saṃsaṭṭhavāraṇṇanā.

6. Sampayuttavāraṇṇanā

392-400. Sampayuttavāre **kusalaṃ dhammaṃ sampayuttoti** kusalaṃ dhammaṃ sampayuttapaccayaṃ katvāti attho. Sesamettha Saṃsaṭṭhavāre vuttanayeneva veditabbaṃ. Avasāne panassa “saṃsaṭṭhattaṃ nāma sampayuttattaṃ, sampayuttattaṃ nāma saṃsaṭṭhattan”ti idaṃ ubhinnampi etesaṃ vārānaṃ atthaho ninnānākaraṇabhāvadassanattaṃ vuttaṃ. Atthato hi etepi paṭiccasahajātā viya paccayanissayā viya ca ninnānākaraṇā. Evaṃ santepi aññamaññassa atthaniyamanattaṃ vuttā. “Saṃsaṭṭhā yojitā hayā”ti-ādīsu¹ hi asampayuttampi saṃsaṭṭhanti vuccati. “Yā sā vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā”ti-ādīsu² asaṃsaṭṭhaṃ³ vokiṇṇampi sampayuttanti. Iti Saṃsaṭṭhavārena ekuppādalakkhaṇassa sampayuttassa saṃsaṭṭhabhāvaṃ Sampayuttavārena ca saṃsaṭṭhassa ekuppādādilakkhaṇassa sampayuttabhāvaṃ niyametuṃ ubhopete vuttā. Apica tathā bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāvīlāsena niruttapaṭisambhidāpabhedajānanavasena cāpi ete ubhopi vuttāti.

Sampayuttavāraṇṇanā.

Etesu pana chasu vāresu atthi koci paccayo ekantaṃ anulomato na tiṭṭhati, paccanīkatova tiṭṭhati, atthi ekantaṃ paccanīkato na tiṭṭhati, anulomatova tiṭṭhati, atthi anekantaṃ anulomato ceva tiṭṭhati, paccanīkato cāti idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ. Tattha paṭhamo

1. Khu 6. 154 piṭṭhe Jātake.

2. Saṃ 3. 244 piṭṭhe.

3. Ayaṃ sampayuttaṭṭhonāma asaṃsaṭṭhaṃ (Sī, Ka)

pañho pacchājātassa, dutiyo mahācatukkassa, tatiyo yujjamānakānaṃ sesānaṃ vasena veditabboti.

7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā

401-403. Pañhāvāre “siyā kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo”ti-ādinā Kusalattike uddharitabbapucchānaṃ labbhamānavasena vissajjanaṃ dassetuṃ **kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayoti**-ādi vuttaṃ. Kusalo ca nāmesa sayāṃ uppajjanto ṭhapetvā pacchājātañca vipākañca sesehi dvāvīsatiyā paccayehi uppajjati, kusalassa paccayo honto ṭhapetvā purejātapacchājātavipākavippayutte sesehi vīsatiyā paccayehi paccayo hoti. Tasmā yehi paccayehi kusalo kusalassa paccayo hoti, te paccaye paṭipāṭiyā dassetuṃ **hetupaccayenā**ti-ādi āraddhaṃ.

Tattha yā esā paccayavibhaṅgavāre viya “hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ”ti akatvā “hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ”ti desanā katā, tassā evaṃ karaṇe idaṃ payojanaṃ—tattha hi suññaṭṭhaṃ dīpetuṃ dhammānanti vuttaṃ, idha paccayato uppajjamānā dhammā rāsito uppajjanti na ekekatoti rāsaṭṭhaṃ dīpetuṃ khandhānanti vuttaṃ. Paṭiccavārādīsu vā khandhavasena paccayuppannadesanā āruḷhāti tenevānukkamena idhāpi āruḷhāti. Kasmā panetesu evaṃ āruḷhāti? Asaṅkarato vibhāgadassanattthaṃ. “Ekaṃ dhammaṃ paṭicca sesā dhammā”ti hi ādinā nayena vuccamāne asukadhammaṃ nāma nissāya asukadhammāti na sakkā asaṅkarato paccaye paccayuppanne ca jānituṃ, evaṃ sante uddesaniddesā nibbisesā siyūṃ. Tasmā asaṅkarato vibhāgadassanattthaṃ evaṃ āruḷhāti veditabbā. **Cittasamuṭṭhānānanti** idaṃ yassa abyākatassa kusalo hetupaccayena paccayo hoti, tameva dassetuṃ vuttaṃ. Paccayavibhaṅge pana kusalādivasena vibhāgaṃ akatvā sāmāññato sabbesaṃ hetūnaṃ vasena uppannarūpadassanattthaṃ cittasamuṭṭhānānanti avatvā taṃsamuṭṭhānānanti vuttaṃ. Tasmā tattha abyākatahetusamuṭṭhānarūpaṃ, okkantikkhaṇe kaṭattārūpampi saṅghaṃ gataṃ¹. Iminā upāyena sesesupi evarūpesu vissajjanesu attho veditabbo.

1. Saṅghaṭṭaṃ (Syā)

404. **Dānaṃ datvā**ti deyyadhammaṃ cajitvā. Yāya vā cetanāya so diyyati, sā cetanā dānaṃ. **Datvā**ti taṃ cetanaṃ pariyodāpetvā visuddhaṃ katvā. **Sīlaṃ samādiyitvā**ti pañcaṅgādivasena¹ niccasīlaṃ gaṇhitvā. Iminā samādānaviratiyeva dassitā. Sampattaviratisamucchedaviratiyo pana loke sīlanti apākaṭattā na vuttā. Kiñcāpi na vuttā, ārammaṇapaccayā pana hontiyeva. Tattha samucchedavirati sekkhānaṃyeva kusalassa ārammaṇaṃ hoti, na itaresaṃ. **Uposathakammaṃ katvā**ti “pāṇaṃ na hane na cādinnaṃ mādiye”ti² evaṃ vuttaṃ uposathadivasesu aṭṭhaṅga-uposathakiriyaṃ katvā. **Taṃ paccavekkhati**ti taṃ kusalaṃ sekkhopi puthujjanopi paccavekkhati, arahāpi paccavekkhateva. Arahato pi pubbe kataṃ kusalaṃ kusameva, yena pana cittaṃ paccavekkhati, taṃ kiriya-cittaṃ nāma hoti. Tasmā etaṃ “kusalo dhammo kusalassa dhammassā”ti imasmiṃ adhikāre na labbhati. **Pubbe suciṇṇānī**ti “datvā samādiyitvā katvā”ti hi āsanne katāni vuttāni, imāni na āsanne katānīti veditabbāni. Dānādihi vā sesāni kāmāvacarakusalāni dassetuṃ idaṃ vuttaṃ. **Jhānā vuṭṭhahitvā**ti jhānā vuṭṭhahitvā. Ayameva vā Pāḷi. **Sekkhā gotrabhūti**ti sotāpannaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi gotrabhūti paccavekkhati. **Vodānanti**ti idaṃ pana sakadāgāmi-anāgāmino sandhāya vuttaṃ. Tesaṃhi taṃ cittaṃ vodānaṃ nāma hoti. **Sekkhā**ti sotāpannasakadāgāmi-anāgāmino. **Maggā vuṭṭhahitvā**ti maggaphalabhaṅgātikkamavasena attanā paṭiladdhā maggā vuṭṭhahitvā, suddhamaggaṭoyeva pana vuṭṭhāya paccavekkhaṇaṃ nāma natthi.

Kusalaṃ aniccatoti ettha vipassanūpagaṃ tebhūmakakusalameva veditabbaṃ, vipassanākusalaṃ pana kāmāvacarameva. **Cetopariyaññānanti** rūpāvacarakusalāni dasseti. **Ākāśānañcāyatananti**-ādīhi arūpāvacarakusalārammaṇavasena uppajjāmānaṃ arūpāvacarakusalameva. **Kusalā khandhā iddhi-vidhaññāpassāti**-ādīhi puggalaṃ anāmasitvā dhammavasena dasseti. Tenevettha heṭṭhā gahitampi cetopariyaññānaṃ puna vuttaṃ.

405. **Assādeti**ti somanassasahagatalobhasampayuttacittehi anubhavati ceva rajjati ca. **Abhinandatī**ti sappītikataṇhāvasena nandati,

1. Pañcaṅgadasaṅgādivasena (Syā)

2. Am 1. 215 piṭṭhe.

haṭṭhapahaṭṭho hoti, diṭṭhābhinandanāya vā abhinandati. **Rāgo uppajjati**ti assādentassa rāgo uppajjati nāma. Idam aṭṭhapi lobhayasahagatāni gahetvā vuttam. **Diṭṭhi uppajjati**ti abhinandantassa attā attaniyanti-ādivasena catūhipi cittehi sampayuttā diṭṭhi uppajjati. Asanniṭṭhānagatassa panettha vicikicchā uppajjati. Vikkhepagatassa uddhaccaṃ, akataṃ vata me kalyāṇanti vipaṭisārino dimanassaṃ. **Tam ārabbhāti** tani suciṇṇāni ārammaṇaṃ katvāti attho. Bahuvacassa hesa ekavacanādeso, jātivasena vā ekavacanamevetam.

406. **Arahā maggā vuṭṭhahitvāti** maggavīthiyaṃ phalānantarassa bhavaṅgassa atikkamavasena vuṭṭhahitvā. Paccavekkhaṇacittāni panassa kiriyaḃyākatāni. Evaṃ kiriyaḃyākatassa ārammaṇapaccayaṃ dassetvā puna vipākābyākatassa dassetuṃ **sekkhā vāti**-ādimāha. **Kusale niruddheti** vipassanājavanavīthiyā pacchinnāya. **Vipākoti** kāmāvacaravipāko. **Tadārammaṇatāti** tadārammaṇatāya, tam kusalassa javanassa ārammaṇabhūtaṃ vipassitakusalaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjati attho. Na kevalaṅca tadārammaṇavaseneva, paṭisandhibhavaṅgacutivasenāpi. Vipāko hi kammaṃ ārammaṇaṃ katvā gahitapaṭisandhikassa kusalārammaṇo hotiyeva, so pana dubbiñṇeyyattā idha na dassito.

Kusalaṃ assādetiti-ādi akusalajavanāvasāne kusalārammaṇavipākaṃ dassetuṃ vuttam. **Viññāṇaṅcāyatanavipākassāti** idam dubbiñṇeyyampi samānaṃ mahaggatavipākassa tadārammaṇabhāvena anuppattito labbhamānakavasena vuttam. **Kiriyaṃ** arahattaṃ patvā asamāpannapubbe ākāsaṅcāyatane paṭilomato vā ekantarikavasena vā samāpannakiriyaḃyā. **Cetopariyaññassāti**-ādini parato āvajjanāya yojetabbāni. Yā etesaṃ āvajjanā, tassā kusalā khandhā ārammaṇapaccayena paccayoti ayaṇhettha attho.

407-409. **Rāganti** attano vā parassa vā rāgaṃ. Attano rāgavasena panettha vaṇṇanā pākaṭā hoti. **Assādeti**ti-ādini vuttatthāneva. Vicikicchādīsu pana tīsu assādetabbatāya abhāvena “assādeti”ti na vuttam. Diṭṭhi panettha uppajjati, sā assādeti padassa

parihīnattā āgatapaṭipāṭiyā paṭhamam na vuttā. Vicikicchādīsuyeva taṃ taṃ sabhāgaṃ paṭhamam vatvā tassa tassa anantarā vuttā. Imesu ca pana rāgādīsū “kiṃ me pāpadhammā uppajjantī”ti akkhantivasena vā, “kataṃ pāpaṃ kataṃ luddan”ti vippaṭṭisārādivasena vā domanassuppatti veditabbā.

410. **Cakkhum aniccatoti** vipassanānukkamena oḷārikāyatanāni vatthurūpañcāti ekādasa rūpāni pākaṭattā gahitāni. Puna rūpāyatanādīni cakkhuviññāṇādīnaṃ ārammaṇattā gahitāni. Yasmā panesā viññāṇakāyavasena desanā, na dhātuvasena, tasmā manodhātu na gahitā. Evaṃ sabbattha gahitāgahitaṃ veditabbaṃ.

411. **Phalaṃ paccavekkhanti nibbānaṃ paccavekkhantīti** paccavekkhaṇakusalassa ārammaṇadassanattam vuttaṃ.

413-416. Ārammaṇādhipatiniddese sekkhaputhujjanānaṃ vasena catubhūmakakusalaṃ dassitaṃ, tathā sahaṇātādhipatiniddese. Arahato uttamadhammaṃ adhigatattā lokiyakusalesu garukāro natthīti aggamaggova dassito.

417. Anantarapaccaye **purimā purimā**ti ekabhūmakāpi nānābhūmakāpi kusalā ekato katvā vuttā. **Anulomaṃ gotrabhussa, anulomaṃ vodānassāti** nānārammaṇavasena. **Gotrabhu maggassa, vodānaṃ maggassāti** nānābhūmivasena. **Kusalaṃ vuṭṭhānassāti** ettha pana **kusalanti** tebhūmakakusalaṃ. **Vuṭṭhānanti** tebhūmakavipākaṃ. Tehi kusalajavanavīthito vuṭṭhahanti, tasmā vuṭṭhānanti vuccati. Taṃ duvidham hoti tadārammaṇaṃ bhavaṅgañca. Tattha kāmāvacarakusalassa ubhayampi vuṭṭhānaṃ hoti, mahaggatassa bhavaṅgameva. **Maggo phalassāti** idaṃ yasmā lokuttaravipākaṃ javanavīthipariyāpannattā vuṭṭhānaṃ nāma na hoti, tasmā visuṃ vuttaṃ. **Anulomaṃ sekkhāyāti** asekkhāya kusalaṃ anantaram na hoti, tasmā vibhāgaṃ karoti. **Phalasamāpattiyāti** sotāpatti phalasakadāgāmiphala-anāgāmiphalasamāpattiyāpi. **Phalasamāpattiyāti** anāgāmiphalasamāpattiyā. Akusale duvidhampi vuṭṭhānaṃ labbhati. **Vipākābyākatā kiriyābyākatā**ti ettha vipākābyākatā vipākābyākatānaṃyeva, kiriyābyākatā

kiriyābyākatānaṃyeva veditabbā. **Bhavaṅgaṃ āvajjanāyāti**-ādi vomissakavasena vuttaṃ. Tattha **kiriyāti** kāmāvacarakiriyā. Sā duvidhassāpi vuṭṭhānassa anantarapaccayo hoti, mahaggaṭā bhavaṅgasseva. Iti ye heṭṭhā paccayavibhaṅganiddese “purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo”ti ārabhitvā kusalaṃ kusalassa, kusalaṃ abyākatassa, akusalaṃ akusalassa, akusalaṃ abyākatassa, abyākataṃ abyākatassa, abyākataṃ kusalassa, abyākataṃ akusalassāti satta vārā dassitā, tesāṃ vasena idha saṅkhepato anantarapaccayo vibhatto.

Vitthārato panettha—

Dasadhā sattarasadhā, samasaṭṭhividhena ca.

Bahudhāpi ca niddesaṃ, sādhukaṃ upalakkhaye.

Ayañhi anantarapaccayo na kevalaṃ sattadhāva niddesaṃ labhati, kusalaṃ pana kusalassa vipākassa, akusalaṃ akusalassa vipākassa, vipākaṃ vipākassa kiriyassa, kiriyaṃ kusalassa akusalassa vipākassa kiriyassāti evaṃ dasadhāpi niddesaṃ labhati. Na kevalaṃ dasadhāyeva, kusalaṃ pana kusalassa kusalavipākassa akusalavipākassa, akusalaṃ akusalassa akusalavipākassa kusalavipākassa, kusalavipākaṃ kusalavipākassa akusalavipākassa kiriyassa, akusalavipākaṃ akusalavipākassa kusalavipākassa kiriyassa, kiriyaṃ kiriyassa kusalassa akusalassa kusalavipākassa akusalavipākassāti evaṃ sattarasadhā niddesaṃ labhati.

Na kevalaṅca sattarasadhāva, samasaṭṭhividhenāpi niddesaṃ labhateva. Kathaṃ? Kāmāvacarakusalañhi bhūmibhedena catubbidhassa kusalassa anantarapaccayo hoti, rūpāvacarārūpāvacaraṃ sakasakabhūmikashevāti kusalaṃ kusalassa chabbidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakusalaṃ pana kāmāvacarakusalavipākassa akusalavipākassa rūpāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassa lokuttaravipākassa, rūpāvacarakusalaṃ rūpāvacaravipākassa kāmāvacarakusalavipākassa, arūpāvacarakusalaṃ kāmāvacarakusalavipākassa rūpāvacara-arūpāvacaralokuttaravipākassa, lokuttarakusalaṃ lokuttaravipākassāti kusalaṃ vipākassa dvādasavidhena

anantarapaccayo. Akusalaṃ akusalassa akusalavipākassa
tebhūmakakusalavipākassāti pañcavidhena anantarapaccayo.

Kāmāvacarakusalavipākaṃ kāmāvacarakusalavipākassa
akusalavipākassa rūpāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassāti
kāmāvacarakusalavipākaṃ vipākassa catubbidhena anantarapaccayo.
Rūpāvacaravipākaṃ tebhūmakakusalavipākassāti tividhena
anantarapaccayo. Arūpāvacaravipākaṃ arūpāvacaravipākassa
kāmāvacarakusalavipākassāti duvidhena anantarapaccayo.
Lokuttaravipākaṃ catubhūmakakusalavipākassāti catubbidhena
anantarapaccayo. Evaṃ kuslavipākaṃ vipākassa terasadhāpi
anantarapaccayo. Akusalavipākaṃ akusalavipākassa
kāmāvacarakusalavipākassāti duvidhena anantarapaccayo. Evaṃ sabbathāpi
vipākaṃ vipākassa pañcadasavidhena anantarapaccayo.
Kāmāvacarakusalavipākaṃ pana kāmāvacarakiriyaṃ, tathā
akusalavipākaṃ, tathā rūpāvacaravipākaṃ, tathā arūpāvacaravipākāñcāti
vipākaṃ kiriyaṃ ca catubbidhena anantarapaccayo.

Kāmāvacarakiriyaṃ tebhūmakakiriyaṃ, rūpāvacarārūpāvacarakiriyaṃ
rūpāvacarārūpāvacarānaññevāti¹ kiriyaṃ kiriyaṃ pañcavidhena
anantarapaccayo. Kāmāvacarakiriyaṃ akusalavipākassa ceva
catubhūmakakusalavipākassa ca, rūpāvacarakiriyaṃ
kāmāvacarakusalavipākarūpāvacaravipākānaṃ, arūpāvacarakiriyaṃ
catubhūmakakusalavipākassāpīti kiriyaṃ vipākassa ekādasavidhena
anantarapaccayo. Kāmāvacarakiriyaṃ pana kāmāvacarakusalassa
akusalassāti kusalākusalānaṃ duvidhena anantarapaccayo hoti. Evaṃ
samasatṭhividhenāpi niddesaṃ labhati.

Na kevalaṇca samasatṭhividheneva, bahuvidhenāpi labhateva. Kathaṃ?
Kāmāvacarapaṭṭhamamahākusalacittaṃ tāva attano, catunnaṇca
rūpāvacarakusalānaṃ, pāḍakayogena soḷasannaṃ somanassalokuttarānanti
ekavīsatiyā ca kusalānaṃ, javanapariyosāne tadārammaṇabhavaṅgavasena
uppañjamānānaṃ ekādasannaṃ kāmāvacaravipākānaṃ, bhavaṅgavaseneva
pavattānaṃ rūpāvacarārūpāvacaravipākānaṃ, phalasamāpattivasena
pavattānaṃ dvādasannaṃ

1. Sakakiriyaññevāti (Syā)

lokuttaravipākānanti evaṃ ekavīsatiyā kusalānaṃ, dvattiṃsāya vipākānanti tepaññāsāya cittānaṃ anantarapaccayo hoti. Tathā dutiyakusalacittaṃ. Tatiyacatutthāni pana ṭhapetvā uparibhūmakakusalāni ca lokuttaravipākāni ca sesa-ekavīsaticittānaṃ. Pañcamachaṭṭhāni attano ca, navannañca uparibhūmaka-upekkhākusalānaṃ, tevīsatiyā ca vipākānanti tettiṃsāya. Sattama-aṭṭhamāni ekavīsatiyāva.

Pañca rūpāvacarakusalāni attano attano pacchimānaṃ rūpāvacarakusalānaṃ, catunnampi ñāṇasampayuttamahāvīpākānaṃ, pañcannaṃ rūpāvacaravipākānañcāti dasannaṃ. Eteneva ca nayena arūpāvacarakusalesu paṭhamāni attano vipākena saddhiṃ ekādasannaṃ, dutiyaṃ dvādasannaṃ, tatiyaṃ terasannaṃ, catutthaṃ cuddasannaṃ valasamāpattiyaṃ cāti pannarasannaṃ. Lokuttarakusalaṃ attano attano vipākasappa. Aṭṭhasu lobhasahagatesu ekekaṃ akusalaṃ ekādasannaṃ kāmāvacaravipākamanoviññāḍadhātūnaṃ navannaṃ mahaggatavipākānaṃ attano attano pacchimassa cāti ekavīsatiyā. Dve domanassasahagatāni upekkhāsahagatānaṃ channaṃ kāmāvacaravipākamanoviññāḍadhātūnaṃ attano pacchimassa cāti sattannaṃ. Vicikicchuddhaccasahagatadvayaṃ somanassasahagatāhetukavipākena saddhiṃ ekādasannaṃ kāmāvacaravipākamanoviññāḍadhātūnaṃ navannaṃ rūpāvacarārūpāvacaravipākānaṃ attano pacchimassa cāti ekavīsatiyā.

Kusalavipākapañcaviññāṇā kusalavipākamanodhātuyā, manodhātu dvinnāṃ vipākamanoviññāḍadhātūnaṃ. Tāsu dvīsu somanassasahagatā dasannaṃ vipākamanoviññāḍadhātūnaṃ bhavaṅgabhūtānaṃ tadārammaṇakāle attano pacchimassa voṭṭhabbanakiriyassa cāti dvādasannaṃ. Upekkhāsahagatāhetukamanoviññāḍadhātu pana āvajjanamanodhātuyā dviṭṭhānikāya āvajjanamanoviññāḍadhātuyā dasannañca vipākamanoviññāḍadhātūnanti dvādasannameva. Tihetukamahāvīpākā somanassasahagatāhetukavajjānaṃ dasannampi kāmāvacaravipākamanoviññāḍadhātūnaṃ rūpāvacarārūpāvacaravipākānaṃ āvajjanadvayaṃ cāti ekavīsatiyā, duhetukavipāyā ṭhapetvā mahaggatavipāke sesānaṃ dvādasannaṃ. Pañca rūpāvacaravipākā tebhūmakakusalavipākasahetukapaṭṭisandhicittānaṃ

sattarasannaṃ āvajjanadvayassa cāti ekūnavīsatiyā. Arūpāvacaravipākesu paṭhamaññāṃ kāmāvacarakusalavipākatihetukapaṭisandhicittānaṃ catunnaṃ arūpāvacaravipākacittānaṃ catunnaṃ manodvārāvajjanassa cāti navannaṃ. Duttiyaṃ heṭṭhimavipākāṃ vajjetvā aṭṭhannaṃ, tatiyaṃ dve heṭṭhimāni vajjetvā sattannaṃ, catutthaṃ tīni heṭṭhimāni vajjetvā channaṃ, cattāri lokuttaravipākāni tihetukavipākānaṃ terasannaṃ attano attano pacchimassa cāti cuddasannaṃ.

Akusalavipākapañcaviññāṇā akusalavipākamanodhātuyā, manodhātu akusalavipākāhetukamanoviññāṇadhātuyā. Sā tadārammaṇakāle attano pacchimassa cutikāle paṭisandhivasena bhavaṅgavasena ca pavattānaṃ itaresampi navannaṃ kāmāvacaravipākānaṃ upekkhāsahagatānaṃ dvinnāṃ parittakiriyaṇaṇcāti dvādasannaṃ. Kiriyaṃmanodhātu dasannaṃ viññāṇānaṃ. Hasituppādakiriyaṃ pañcavokāre bhavaṅgavasena pavattānaṃ navannaṃ tihetukavipākānaṃ, tadārammaṇavasena pavattānaṃ pañcannaṃ somanassasahagatavipākānaṃ attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena terasannaṃ. Voṭṭhabbanakiriyaṃ ṭhapetvā kiriyaṃmanodhātum dasannaṃ kāmāvacarakiriyaṇaṃ, kāmāvacarakusalākusalānaṃ pañcavokāre bhavaṅgavasena pavattānaṃ pannarasannaṃ vipākacittānaṇcāti pañcacattālīsāya.

Kāmāvacaratihetukasomanassasahagatakiriyaadvayaṃ bhavaṅgavasena pavattānaṃ terasannaṃ tihetukavipākānaṃ tadārammaṇavasena pañcannaṃ somanassasahagatavipākānaṃ parikkammavasena pavattamānānaṃ catunnaṃ rūpāvacarakiriyaṇaṃ arahattaphalasamāpattiyā attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena dvāvīsatiyā¹ duhetukasomanassasahagatakiriyaadvayaṃ yathāvuttānaṃ terasannaṃ bhavaṅgacittānaṃ pañcannaṃ tadārammaṇānaṃ attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena sattarasannaṃ. Kāmāvacaratihetuka-upekkhāsahagatakiriyaadvayaṃ tesāmyeva terasannaṃ bhavaṅgānaṃ, tadārammaṇavasena pavattānaṃ channaṃ upekkhāsahagatavipākānaṃ, parikkammavasena pavattānaṃ ekissā rūpāvacarakiriyaṇāya catunnaṃ arūpāvacarakiriyaṇaṃ arahattaphalasamāpattiyā attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena catuvīsatiyā. Duhetuka-upekkhāsahagatakiriyaadvayaṃ tesāmyeva terasannaṃ

1. Pañcavīsatiyā (Sī, Syā)

bhavaṅgānaṃ channaṃ tadārammaṇānaṃ attano pacchimassa cāti
aggahitaggahaṇena aṭṭhārasannaṃ. Rūpāvacarakiriyesu ekekaṃ navannaṃ
pañcavokāre tihetukabhavaṅgānaṃ attano pacchimassa cāti dasannaṃ.
Arūpāvacarakiriyesu paṭhamam pañcavokāre navannaṃ bhavaṅgānaṃ
catuvokāre ekassa attano pacchimassa cāti ekādasannaṃ. Dutiyam
catuvokāre dve bhavaṅgāni labhati. Tatiyam tīṇi, catuttham cattāri
phalasamāpattiñcāti tesu ekekaṃ yathāpaṭipāṭiyā ekādasannaṃ dvādasannaṃ
terasannaṃ pañcadasannaṃca anantarapaccayo hoti. Evaṃ bahuvidhenāpi
niddesaṃ labhati. Tena vuttaṃ—

“Dasadhā sattarasadhā, samasaṭṭhividhena ca.
Bahudhāpi ca niddesaṃ, sādhukaṃ upalakkhaye”ti.

Samanantarapaccayādayo uttānatthāyeva.

423. Upanissaye **saddham** **upanissāyā**ti kammakammaphala-
idhalokaparalokādīsu saddham upanissayaṃ katvā. Yathā hi puriso
hetṭhāpathaviyaṃ udakaṃ atthīti saddahitvā pathaviṃ khanati, evaṃ saddho
kulaputto dānādīnaṃ phalaṃca ānisaṃsaṃca saddahitvā dānādīni pavatteti.
Tasmā “saddham upanissāyā”ti vuttaṃ.

Sīlaṃ upanissāyāti-ādīsupi ime sīlādayo dhamme upanissayaṃ katvāti
attho. Sīlavā hi sīlānubhāvesu sīlānisaṃsesu ca kusalo sīlaṃ upanissāya
sīlavantānaṃ dānaṃ deti, uparūpari sīlaṃ samādiyati suparisuddham
akkhaṇḍam, cātuddasī-ādīsu pakkhadivasesu uposathakammaṃ karoti,
sīlasampadam nissāya jhānādīni uppādeti. Bahussutopi
dānādipuñṇakiriyāyattā sabbasampattiyo dānādīnaṃca
saṃkilesavodānādibhedam sutamayāya paññāya paṭivijjhitvā ṭhito sutam
upanissāya dānādīni pavatteti. Cāgavāpi cāgādhimutto attano cāgasampadam
upanissāya dānaṃ deti, sīlavanto hutvā dinnam mahapphalanti sīlaṃ
samādiyati, uposathakammaṃ karoti, tāya paṭipattiyā parisuddhacitto
jhānādīni uppādeti. Paññavāpi idhalokaparalokahitaṃceva
lokasamatikkamanupāyaṃca upaparikkhanto “sakkā imāya paṭipattiyā
idhalokahitampi paralokahitampi lokasamatikkamanupāyaṃca
sampādebhun”ti paññaṃ upanissāya dānādīni pavatteti. Yasmā pana na

kevalaṃ saddhādayo dānādīnaṃyeva upanissayā, attano aparabhāge uppajjamānānaṃ saddhādīnampi upanissayā eva, tasmā **saddhā sīlaṃ sutarṃ cāgo paññā saddhāya sīlassa sutassa cāgassa paññāyāti** vuttarṃ.

Parikammanti anantaraṃ aggahetvā pubbabhāge parikammaṃ gahetabbaṃ. **Yathākammūpagaññāssa anāgataṃsaññāssāti** imesaṃ dvinnāṃ dibbacakkhuparikammameva, parikammaṃ visum natthi. Dibbacakkhusseva paribhaṇḍaṇṇāni etāni, tasmim̐ ijhamāne ijhanti. Evaṃ santepe tadadhimuttatāya sahitaṃ dibbacakkhuparikammaṃ tesarṃ parikammanti veditabbaṃ. Na hi etāni sabbesaṃ dibbacakkhukānaṃ samagatikāni honti. Tasmā bhavitabbamettha parikammavisesenāti. **Dibbacakkhu dibbāya sotadhātuyāti** dūre rūpāni disvā tesarṃ saddaṃ sotukāmassa dibbacakkhu sotadhātuvisuddhiyā upanissayo hoti. Tesarṃ pana saddaṃ sutvā tattha gantukāmatādivasena dibbasotadhātu iddhividhaññāssa upanissayo hoti. Evaṃ sabbattha tassa tassa upakārahāvavasena upanissayapaccayatā veditabbā.

Maggaṃ upanissāya anuppannaṃ samāpattinti tena tena maggena sithilikataparipanthakattā¹ pahīnapāripanthakattā ca taṃ taṃ samāpattim̐ uppādentīti tesarṃ maggo samāpattiyā upanissayo hoti. **Vipassantīti** uparūparimaggaṭṭhāya vipassanti. **Atthapaṭisambhidāyāti**-ādī paṭisambhidānaṃ maggaṭṭhilaḥheneva ijghanato vuttarṃ. Evaṃiddhānañca panetāsarṃ pacchā tesu tesu ārammaṇesu pavattiyā maggova upanissayo nāma hoti.

Saddhaṃ upanissāya mānaṃ jappetīti ahamasmi saddho pasannoti mānaṃ pavatteti. **Diṭṭhiṃ gaṇhātīti** tasmim̐ tasmim̐ vacane saddhāvaseneva gantvā paññāya atthaṃ anupaparikkhanto “atthi puggalo”ti-ādivasena diṭṭhiṃ gaṇhāti. **Sīlaṃ sutarṃ cāgarṃ paññanti** ahamasmi sīlavā sutavā cāgī paññāsampannoti mānaṃ jappeti. Sīlasutacāgapaññāsu pana mānamaññanaṃ viya diṭṭhimaññanaṃ uppādento diṭṭhiṃ gaṇhāti. **Rāgassāti**-ādīsu saddhādisampadaṃ upanissāya attukkaṃsanakāle tesu ekeko dhammo rāgassa, paravambhanakāle dosassa, ubhayena sampayuttassa mohassa, vuttappakārānaṃ mānadiṭṭhīnaṃ, saddhādisampadaṃ upanissāya bhavabhogasampattipatthanāya upanissayo hoti.

1. ...pāripanthikattā (Sī), ...pāribandhakattā (Ka)

Evamettha lokiyakusalaññeva dassitaṃ, lokuttaraṃ pana santaṃ paṇitaṃ uttamaṃ akusalaviddhaṃsanam. Tasmā cando viya andhakāratamānam na akusalassa upanissayo hotīti na gahitaṃ.

Ātāpetiti-ādi kāyikadukkhavasena abyākatadhammadassanattamaṃ vuttaṃ. Saddho hi saddhaṃ nissāya atisītaṃ ati-uṇhanti anosakkitvā nānappakārāni navakammaveyyāvaccādīni karonto attānam ātāpeti paritāpeti, bhogaṃ uppādetvā puññāni karissāmīti pariyetṭhimūlakam dukkhaṃ paccanubhoti. Sīlavāpi sīlānurakkhaṇattamaṃ abbhokāsikattādivasena attānam ātāpeti paritāpeti, piṇḍacārikattādivasena pariyetṭhimūlakam dukkhaṃ paccanubhoti. Sutavāpi bāhussaccānurūpaṃ paṭipattiṃ paṭipajjissāmīti vuttanayeneva paṭipajjanto attānam ātāpeti paritāpeti, pariyetṭhimūlakam dukkhaṃ paccanubhoti. Cāgavāpi cāgādhimuttatāya attano yāpanamattepi paccaye anavasesetvā pariccajanto, aṅgādi pariccāgaṃ vā pana karonto attānam ātāpeti paritāpeti, pariccajitaḥḥassa vatthuno uppādanattamaṃ pariyetṭhimūlakam dukkhaṃ paccanubhoti. Paññavāpi uparūpari paññaṃ vaḍḍhessāmīti sappaññataṃ nissāya sītuṇhādīni agaṇetvā sajjhāyamanasikāresu yogaṃ karonto attānam ātāpeti paritāpeti, micchājīve ādīnavam sammājīve ca ānisaṃsaṃ disvā micchājīvaṃ pahāya parisuddhena ājīvena jīvitavuttiṃ pariyesanto pariyetṭhimūlakam dukkhaṃ paccanubhoti.

Kāyikassa sukhassāti saddhādisampattiṃ upanissāya uppannāni sukhopakaraṇāni paribhuñjanakāle saddhādisamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭakāyassa ca tesam vasena avippaṭisāramūlakapāmojjapītisamuṭṭhānarūpaphuṭakāyassa ca sukhupattikāle tesam kaṭattā uppannavipākasukhakāle ca kāyikassa sukhassa, vuttanayeneva dukkhupattikāle saddhādiḥḥasampattiṃ asahamānehi payuttavadhabandhanādikāle ca kāyikassa dukkhassa, saddhādayo upanissāya pavattitaphalasamāpattikāle pana phalasamāpattiyā etesu ekeko upanissayapaccayena paccayo hotīti veditabbo. **Kusalaṃ kammanti** kusalacetanā attano vipākassa upanissayapaccayo, sā pana balavacetanāva labbhati, na dubbalā. Tatridaṃ vatthu—ekā kira itthi ubbandhitukāmā rukkhe rajjuṃ laggetvā saṃvidhātābbaṃ saṃvidahati. Atheko

coro rattibhāge taṃ gehaṃ upasaṅkamtivā “imāya rajjuyā kiñcideva bandhitvā harissāmī”ti satthena chinditum upagato. Atha sā rajju āsīviso hutvā susūti akāsi. Coro bhīto apasakki. Itthī attano nivesanā nikkhamitvā rajjupāse gīvaṃ paṭimuñcitvā ubbandhā kālamakāsi. Evaṃ balavacetanā antarāye nivāretvā attano vipākassa upanissayo hoti. Na panetaṃ ekantato gahetabbaṃ. Katokāsañhi kammaṃ eva vipākassa antarāyaṃ paṭibāhitvā vipaccati, vipākajanakaṃ pana kammaṃ vipākassa upanissayapaccayo na hotīti na vattabbaṃ. **Kammanti** ettha catubhūmakampi veditabbaṃ. Yaṃ pana parato “maggo phalasamāpattiya”ti vuttaṃ, taṃ acetanāvasena. Tenetaṃ dīpeti—yo koci vipākajanako dhammo, so attano vipākassa upanissayapaccayo hotīti.

Rāgaṃ upanissāya paṇaṃ hanatīti yasmim vatthusmim sāratto hoti, tasmim vā viruddhaṃ, tassa vā atthāya paṇaṃ hanati. Adinnādānādisupi etenevupāyena attho veditabbo. **Sandhim chindatīti** adinnādānavasena vuttaṃ. Tattha **sandhinti** gehasandhim. **Nillopaṃ haratīti** nilīyitvā harati. **Ekāgārikaṃ karotīti** bahūhi saddhim ekameva gehaṃ parivāretvā vilumpati. **Paripantho tiṭṭhatīti** panthadūhanakammaṃ karoti. **Dosaṃ upanissāyāti**—ādīsu “anattaṃ me acarī”ti-ādivasena uppannaṃ dosaṃ upanissayaṃ katvā. **Mohaṃ upanissāyāti** paṇātipātādīsu ādinavapaṭicchādaṃ mohaṃ upanissayaṃ katvā. **Mānaṃ upanissāyāti** ahaṃ kiṃ hanitum na sakkomi, ādātum na sakkomīti mānaṃ upanissayaṃ katvā. Kenaci vā pana avaññāto hoti paribhūto hīlito, taṃ omānaṃ upanissayaṃ katvātipi attho. **Diṭṭhiṃ upanissāyāti** yaññādīsu brāhmaṇādayo viya pādasikamilakkhu-ādayo viya ca diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā. **Patthanaṃ upanissāyāti** “sace me idaṃ nāma ijjhissati, evarūpaṃ te balikammaṃ karissāmīti evaṃ devatāyācanasaṅkhataṃ vā, asukaṃ nāma me ghātetvā¹ dehi, asukassa santakaṃ āhara, ehi vā me etāni kammāni karontassa sahāyo hohī”ti evamādiṃ vā patthanaṃ upanissayaṃ katvā. **Rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanaṃ rāgassāti**

ettha rāgo rāgassāpi upanissayo hoti dosādīnampi. Dosādīsupi eseva nayo.

Pāṇātipāto pāṇātipātassāti pāṇātipātī asaṁvare ṭhitattā aññampi pāṇaṁ hanati. Yo vā etena hato, tassa ñātimittehi upadduto tesu aññampi hanati. Evaṁ pāṇātipāto pāṇātipātassa upanissayapaccayena paccayo. Bhaṇḍasāmikaṁ pana gopakaṁ vā ghātetvā parabhaṇḍaharaṇe, sāmikaṁ ghātetvā tassa dārātikkame, nāhaṁ hanāmīti musābhaṇane, katassa paṭicchādanatthāya akatassa vā karaṇatthāya pesuññaṁ upasaṁhāre, teneva nayena pharusavācānicchāraṇe, samphappalāpabhaṇane, paraṁ hanitvā abhijjhāyitabbaparavittūpakaraṇābhijjhāyane, yo tena ghātito hoti, tassa mittāmaccā ucchiḍantūti-ādicintane “evaṁ me pāṇātipāto nijjiṇṇo bhavissati”ti dukkarakārikādivasena diṭṭhiggahaṇakāle pāṇātipāto adinnādānādīnampi upanissayo hoti. Iminā upāyena adinnādānādīmūlakesupi cakkesu attho veditabbo.

Mātughātikammaṁ mātughātikammassāti aññaṁ mātaraṁ hanantaṁ disvā “vaṭṭati evaṁ kātun”ti attano mātaraṁ hanantassa vā, ekasmiṁ bhava hantvā aparasmimpi hananavasena vā, ekasmiṁyeva bhava “gaccha me mātaraṁ hanāhi”ti punappunaṁ āṇāpanavasena vā, dvīhi pahārehi niyatamaraṇāya dutiyapahāradānavasena vā mātughātikammaṁ mātughātikammassa upanissayo hoti. Sesānipi yathāyogaṁ imināva nayena veditabbāni. Yasmā pana balavākusalaṁ dubbalākusalassa upanissayo na hoti, tasmā kammaṭṭhānantariyakammavaseneva desanā katāti vadanti. Taṁ na ekantato gahetabbaṁ. Pāṇātipātādīni hi katvā “kasmā evamakāsi”ti codiyamāno kopamattakampi karoti. Vipphaṇṣārīpi hoti. Appamattakepi ca kilese uppanne taṁ vaḍḍhetvā vītikkamaṁ karoti. Tasmā balavaṁ dubbalassa dubbalañca balavassāpi upanissayo hotiyeva. Yaṁ pana paccayavibhaṅgassa uddesavaṇṇanāyaṁ vuttaṁ “balavakāraṇaṭṭhena upanissayo hoti”ti, taṁ kāraṇabhāvasseva balavatāya vuttaṁ, na upanissayapaccayadhammānaṁ. Kampakilesā hi balavantopi dubbalāpi balavakāraṇaṁ hontiyeva.

Rāgaṃ upanissāya dānaṃ detīti-ādīsu aho vatāhaṃ Cātumahārājikānaṃ devānaṃ saḥabyataṃ upapajjeyyanti upapattibhave vā bhogesu vā rāgaṃ upanissāya dānaṃ deti. Sīlasamādāna-uposathakammesupi eśeva nayo. Jhānaṃ pana rāgavikkhambhanatthāya, vipassanaṃ rāgassa pahānatthāya, maggaṃ samucchedanatthāya uppādentō rāgaṃ upanissāya uppādeti nāma. Vītarāgabhāvattthāya pana abhiññaṃ samāpattiñca uppādentō rāgaṃ upanissāya uppādeti nāma. Ettāvata hi vītarāgo nāma hoti.

Saddhāyāti dānādivasena pavattasaddhāya. Sīlādīsupi eśeva nayo. Yatheva hi dānādivasena saddhādayo uppādentō rāgaṃ upanissāya uppādeti nāma, evaṃ rāgādayopi saddhādīnaṃ upanissayapaccayā nāma hotīti veditabbā. **Tassa paṭighātattthāyāti** tassa paṭibāhanatthāya, vipākokāsassa anuppadānatthāyāti attho. Sappaṭighātesu tāva evaṃ hotu, yāni pana appaṭighātāni ānantariyakammāni, tesu “tassa paṭighātattthāyā”ti kasmā vuttanti? Tassa ajjhāsayaavasena. Tappaṭighātattthāya pavattemīti hissa ajjhāsayo, taṃ gahetvā evaṃ vuttaṃ.

Rāgaṃ upanissāya attānaṃ ātāpetīti yattha ratto, tassa dukkarena pattim sampassanto evaṃ karotīti sabbaṃ purimanayeneva veditabbaṃ. **Kāyikassa sukhassāti** rāgādisamatikkamavasena kusalaṃ katvā paṭiladdhasukhassa vā rāgādivasena anādīnavadassāvino kāme paribhuñjanavasena uppannasukhassa vā. **Dukkhassāti** ātāpanādivasena uppannasukhassa vā rāgādihetu pavattavadhabandhanādivasena uppannadukkhassa vā. **Phalasaṃpattiyāti** rāgādayo samucchinditvā vā uppāditāya tehi vā aṭṭīyamānena saṃpānnāya.

Kāyikaṃ sukhanti-ādīsu sukhe uppanne taṃ assādetvā punappunaṃ tathārūpeheva paccayehi taṃ uppādentassa purimaṃ pacchimassa upanissayo hoti. Sītādīsu pana aggisantāpanādīni atisevantassa pubbabhāge sukhaṃ aparabhāge dukkhassa, “sukho vatimissā paribbājikāya taruṇāya lomaśāya bāhāya samphasso”ti vā kāmesu pātabyataṃ āpajjantassa idha kāyikaṃ sukhaṃ nerayikassa kāyikadukkhassa, arogabhāvena pana sukhino phalasaṃpattim saṃpajjantassa kāyikaṃ sukhaṃ phalasaṃpattiyā

upanissayapaccayo hoti. Dukkhaṭṭighātāya pana sukhaṃ sevantassa dukkhaṭṭighātāya ca Bhagavato viya ābādhaṃ vikkhambhetvā phalasamāpattiṃ samāpajjantassa kāyikaḍḍukhaṃ kāyikasukhassa ceva phalasamāpattiyā ca upanissayapaccayo hoti. Utusappāyo sukhaṃ ceva phalasamāpattiyā ca, asappāyo dukkhaṃ. Utu-asappāyaṃ vā abhibhavitvā samāpattisamuṭṭhitarūpavasena uppannaṃ sukhaṃ anubhavitukāmassa asappāyopi utu phalasamāpattiyā paccayova. Bhojanasenāsanēsupi eveda nayo. Puna **kāyikaṃ sukhanti**-ādini kevalaṃ ekato dassitāni. Heṭṭhā vuttanayeneva panesaṃ paccayabhāvo veditabbo. **Phalasamāpatti kāyikassa sukhassāti** samāpattisamuṭṭhānarūpavasena uppannassa sukhaṃ. Taṃ hesa samāpattito vuṭṭhāya anubhavati.

Kāyikaṃ sukhaṃ upanissāya dānanti-ādīsu “aho vata me idaṃ sukhaṃ na parihāyeyyā”ti pattassa vā aparihāyanavasena, “aho vatāhaṃ āyatim evarūpaṃ sukhaṃ pāpuṇeyyan”ti appattassa vā pattivasena, dukkhepi “aho vata me dukkhaṃ parihāyeyyā”ti pattassa parihāyanavasena vā, “āyatim evarūpaṃ nuppajjeyyā”ti anuppādapatthanāvasena vā sukhadukkhānaṃ upanissayatā veditabbā. Utubhojanasenāsanāni vuttanayāneva. Puna **kāyikaṃ sukhanti**-ādīsu yasmā “sādhu kho mārisa Moggallāna Buddhasaraṇagamaṇaṃ hoti”ti¹ sukhappattānampi, “Sammāsambuddho vata so Bhagavā, yo evarūpassa dukkhaṃ parināyā dhammaṃ deseti”ti² dukkhappattānampi saddhā uppajjati. Sukhadukkhēhi ca saṃyogaviyogattāya silādīparipūraṇaṃ kareyya, tasmā sukhadukkhāni saddhādīnaṃ upanissayabhāvena dassitāni. Utu-ādīnapi yathāyogaṃ yojetabbāni. **Kāyikaṃ sukhaṃ upanissāya pāṇaṃ hanatīti**-ādīsupi vuttanayānusāreṇeva sukhādīnaṃ upanissayatā veditabbā.

Imasmiṃ pana upanissayabhājanīye kusalo kusalassa tividhēnāpi upanissayo, akusalassa duvidhena, abyākatassa tividhena. Akusalo akusalassa tividhena, kusalassa ekavidhena, abyākatassa duvidhena. Abyākatopi abyākatassa tividhena, tathā kusalassa,

1. Taṃ Buddhaṃ saraṇaṃ gamaṇaṃ hotīti (sabbattha) Saṃ 2. 463 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

2. Khu 1. 93 piṭṭhe Udāne.

tathā akusalassāti evaṃ kusalo aṭṭhavidhena, akusalo chabbidhena, abyākato navavidhenāti tevīsatividhena upanissayo bhājitoti veditabbo.

424. Purejāte cakkhādāni oḷārikavasena vuttāni, āpodhātu-ādīnipi pana purejātārammaṇāni hontiyeva. **Vatthupurejātaṃ cakkhāyatananti**-ādi yaṃ vatthu hutvā purejātaṃ hoti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Vatthu vipākābyākātānanti** pavattiyaṃ purejātapaccayaṃ sandhāya vuttaṃ.

425. Pacchājāte **imassa kāyassāti** cātumahābhūtikakāyassa. **Pacchājātapaccayena paccayoti** upatthambhanavasena pacchājāto hutvā paccayo. Upatthambhakaṭṭhena paccayattāyeva hesa pacchājātapaccayoti imasmiṃ Pañhāvāre anulomato āgato.

426. Āsevanapaccaye **anulomaṃ gotrabhussāti**-ādīnaṃ visuṃ gahaṇe heṭṭhā vuttanayeneva kāraṇaṃ veditabbaṃ.

427. Kammapaccaye **kusalā cetanā sampayuttakānanti** ettha sahajātānānākkhaṇikavibhāgassa abhāvato sahajātāti na vuttā. Abyākatavissajjane pana so vibhāgo atthi, tasmā tattha vuttā. Paṭisandhiggahaṇaṃ kaṭattārūpānaṃ vasena kataṃ. **Cetanā vatthussāti** kiñcāpi paṭisandhikkhaṇe vatthupatiṭṭhitā arūpadhammā vatthupaccayā vattanti, cetanā pana vatthussāpi paccayoti dassetuṃ vuttaṃ.

428. Vipākapaccaye paṭisandhivāre imināva nayena attho veditabbo.

429-438. Āhārapaccaye **imassa kāyassāti** imasmiṃ catusantativasena pavatte cātumahābhūtikakāye āhārasamuṭṭhānassa janakavasena, sesassa upatthambhakavasena āhārapaccayena paccayo. Indriyapaccayādisupi paṭisandhivāro vuttanayeneva veditabbo. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā

439. Idānettha yathāladdhāni vissajjanāni gaṇanāvasena dassetum **hetuyā sattāti**-ādi vuttam. Tattha **sattāti** kusalena kusalam, abyākatam. kusalābyākatanti tīṇi, tathā akusalena, abyākatena abyākatamevāti evaṃ satta. **Ārammaṇe navāti** ekamūlaka-ekāvasānāni nava. **Adhipatiyā dasāti** kusalam kusalassa sahaajātato ceva ārammaṇato ca, akusalassa ārammaṇatova, abyākatassa sahaajātato ceva ārammaṇato ca, kusalābyākatassa sahaajātatovāti kusalamūlakāni cattāri. Akusalam akusalassa sahaajātato ceva ārammaṇato ca, abyākatassa sahaajātatova, tathā akusalābyākatassāti akusalamūlakāni tīṇi. Abyākato abyākatassa sahaajātato ceva ārammaṇato ca, kusalassa ārammaṇatova, tathā akusalassāti abyākatamūlakāni tīṇīti evaṃ dasa. Ettha pana ārammaṇādhipatipi sattadhā, sahaajātādhipatipi sattadhāva labbhati.

Anantare sattāti kusalamūlakāni dve, tathā akusalamūlakāni, abyākatamūlakāni tīṇīti evaṃ satta. Samanantarepi etāneva. **Sahajāte navāti** kusalamūlakāni tīṇi, akusalamūlakāni tīṇi, abyākatamūlakam ekam, tathā kusalābyākatamūlakam, akusalābyākatamūlakañcāti evaṃ nava. **Aññamaññe tīṇīti** kusalena kusalam, akusalena akusalam, abyākatena abyākatanti evaṃ tīṇi. **Nissaye terasāti** sahaajātatova kusalamūlakāni tīṇi, tathā akusalamūlakāni, tathā abyākatamūlakāni. Ettha pana purejātampi labbhati. Abyākatañhi abyākatassa sahaajātampi hoti purejātampi, kusalassa purejātameva, tathā akusalassa, puna kusalābyākato sahaajātapurejātato kusalassa, sahaajātatova abyākatassa, tathā akusalābyākatoti evaṃ terasa. **Upanissaye navāti** ekamūlakekāvasānā nava. Tesam Vibhaṅge tevīsati bheda dassitā. Tesu ārammaṇūpanissaye satta, anantarūpanissaye satta, pakatūpanissaye nava honti. **Purejāte tīṇīti** abyākato abyākatassa, kusalassa, akusalassāti evaṃ tīṇi.

Pacchājāte tīṇi kusalo abyākatassa, akusalo abyākatassa, abyākato abyākatassāti evaṃ tīṇi. **Āsevane** tīṇi aññamaññasadisāni. **Kamme** satta hetusadisāni. Tattha dvīsu vissajjanesu nānākkhaṇikakammampi āgataṃ, pañcasu sahajātameva. **Vipāke** ekaṃ abyākatena abyākataṃ. **Āhāra-indriyajhānamaggesu** satta hetusadisāneva. Indriyaṃ panettha sahajātapurejātavasena āgataṃ. **Sampayutte** tīṇi aññamaññasadisāni. **Vippayutte** pañcāti sahajātapacchājātato kusalena abyākataṃ, akusalena abyākataṃ, sahajātapurejātapacchājātato abyākatena abyākataṃ, vatthupurejātato abyākatena kusalaṃ, tathā akusalanti ekaṃ kusalamūlaṃ, ekaṃ akusalamūlaṃ, tīṇi abyākatamūlānīti evaṃ pañca.

Atthiyā terasāti sahajātato kusalena kusalaṃ, sahajātapacchājātato kusalena abyākataṃ, sahajātatova kusalena kusalābyākatanti kusalamūlāni tīṇi, tathā akusalamūlāni, sahajātapurejātapacchājātāhārindriyato pana abyākatena abyākataṃ, vatthārammaṇapurejātato abyākatena kusalaṃ, tathā akusalaṃ, sahajātapurejātato kusalo ca abyākato ca akusalassa, sveva abyākatassa sahajātapacchājāta-āhārindriyato sahajātapurejātato ca kusalo ca abyākato ca kusalassa, sveva abyākatassa sahajātapacchājāta-āhārindriyatoti evaṃ terasa. **Natthivigatesu** satta anantarasadisāni. **Avigate** terasa atthisadisānīti evamettha satta gaṇanaparichedā ekaṃ tīṇi pañca satta nava dasa terasāti. Tesu vipākavasena ekameva ekakaṃ, aññamaññapurejātapacchājātāsevanasampayuttavasena pañca tikā, vippayuttavasena ekameva pañcakaṃ, hetu-anantarasamanantarakamma-āhārindriyajhānamagganatthivigatavasena dasa sattakā, ārammaṇa sahajāta-upanissayavasena tayo navakā, adhipativasena ekaṃ dasakaṃ, nissaya-atthi-avigatavasena tayo terasakāti evaṃ tasmim tasmim paccaye niddiṭṭhavāre gaṇanavasena sādhuakaṃ sallakkhetvā tesam vasena dukatikādīsu paccayasamsandane gaṇanā veditabbā.

440. Ye pana paccayā yesaṃ paccayānaṃ visabhāgā vā viruddhā vā honti, te tehi saddhim na yojetabbā. Seyyathidaṃ—hetupaccayassa tāva

ārammaṇānantara samanantarūpanissaya purejātapacchājātakammāsevanā-hārajhānanatthivigatā adhipatipaccaye ca ṭhapetvā vīmaṁsaṁ sesādhipatino visabhāgā, saha-jātādayo sabhāgā¹. Kasmā? Tathā bhāvābhāvato.

Hetupaccayo hi yesaṁ hetupaccayo hoti, tesaṁ saha-jātādipaccayopi hoti, ārammaṇādipaccayo pana na hotīti ārammaṇādayo tassa visabhāgā nāma. Tasmā so tehi, te vā tena saddhiṁ na yojetabbā.

Purejātapacchājātasampayuttavippayutta atthinatthivigatāvigatā ca añña-maññaviruddhā, tepi añña-maññaṁ na yojetabbā. Tattha ayojanīye vajjetvā yojanīyehi yoge ye vārā labbhanti, te saṅkhepato dassetuṁ **hetupaccayā adhipatiyā cattārīti**-ādi vuttaṁ.

Tattha kiñcāpi hetupaccayassa adhipatinā saṁsandane ūnataragaṇanavasena sattahi vārehi bhavitabbaṁ, yasmā pana adhipatīsu vīmaṁsāva hetupaccayo, na itare, tasmā visabhāge vajjetvā sabhāgavasena “cattārī”ti vuttaṁ. Tāni evaṁ veditabbāni—kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo, kusalā vīmaṁsā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ, kusalo dhammo abyākatassa dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo, kusalā vīmaṁsā cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo, kusalā vīmaṁsā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ, abyākato dhammo abyākatassa dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo, vipākābyākatā kiriyābyākatā vīmaṁsā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānanti. Ettha ca vipākābyākatā lokuttaratova gahetabbā. Ārammaṇapaccaya-anantarapaccayādayo pana visabhāgattā na yojitā. Iminā upāyena sabbattha labbhamānaṁ alabbhamānaṁ ānātvā labbhamānavasena vārā uddharitabbā.

Sahajāte sattāti hetuyā laddhāneva. **Añña-maññe tīṇīti** suddhika-añña-maññe laddhāneva. **Nissaye sattāti** hetuyā laddhāneva. **Vipāke ekanti** suddhikavipāke laddhameva. **Indriyamaggesu cattārīti** heṭṭhā

1. Tassa sabhāgā (Syā)

vuttanayāneva. **Sampayutte tīṇīti** suddhikasampayutte laddhāneva.

Vippayutte tīṇīti kusalādicittasamuṭṭhānaṃ¹ rūpaṃ paccayuppannaṃ katvā veditabbāni. **Atthi-avigatesu sattāti** hetuyā laddhāneva.

441-443. Evaṃ yehi adhipatipaccayādīhi ekādasahi paccayehi saddhiṃ hetupaccayo yojanaṃ labhati, tesaṃ vasena dumūlakanaye gaṇanaṃ dassetvā idāni timūlakādīsu tassa dassanattham lakkhaṇaṃ ṭhapento **hetusahajātanissaya-atthi-avigatanti sattāti**-ādimāha. Potthakesu pana nissa-upanissa-adhipāti evaṃ parihīnakkharāni paccayanāmāni likhanti, taṃ saññākaraṇamattavasena likhitaṃ, tasmā tādisesu ṭhānesu paripuṇṇā Pāḷi kātabbā. Yaṃ panidaṃ lakkhaṇaṃ ṭhapitaṃ, tena idaṃ dīpeti—ayaṃ hetupaccayo sahajātādīhi catūhi saddhiṃ saṃsandane attano Vibhaṅge laddhāni satteva vissajjanaṃ labhati. Sace panettha aññamaññapaccayo pavisati, aññamaññe laddhāni tīṇi labhati. Sace sampayuttapaccayo pavisati, tāneva tīṇi labhati. Sace vippayuttapaccayo pavisati, hetuvippayuttaduke laddhāni tīṇi labhati. Sace vipākapaccayo pavisati, sabbehi vipākasabhāgehi saddhiṃ saṃsandane ekameva vissajjanaṃ labhati. Sace panettha indriyamaggapaccayā pavisanti, tehi saddhiṃ dumūlake laddhāni cattāriyeva labhati. Sace tehi saddhiṃ aññamaññapaccayo pavisati, hetādhipatiduke dassitesu catūsu vissajjanesu “kusalo dhammo abyākatassa, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā”ti dve apanetvā sesāni dve labhati. Sacepi tattha sampayuttapaccayo pavisati, tāneva dve labhati. Sace pana vippayuttapaccayo pavisati, itarāni dve labhati. Sace pana tesu vipākapaccayo pavisati, sabbattha ekameva labhati. Adhipatinā pana saddhiṃ hetādhipatidukato ūnataragaṇanesu appavisantesu cattāriyeva labhati. Ūnataragaṇanesu pavisantesu tesaṃ vasena dve ekanti labhati. Evaṃ tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ samāyoge labbhamānaṃ gaṇanaṃ veditvā timūlakādīsu gaṇanā uddharitabbāti.

1. Kusalādīni cittasamuṭṭhānaṃ (Sī, Ka)

Etesu pana ghaṭanesu sabbapaṭhamāni cattāri ghaṭanāni sāmāññato navannampi hetūnaṃ vasena vuttāni avipākāni. Abyākatena abyākatavissajjane panettha vipākahetupi labbhati.

Tato parāni pañca ghaṭanāni vipākahetuvaseṇa vuttāni. Tattha sabbepi sahajātavipākā ceva vipākasahajātarūpā ca. Tesu paṭhame ghaṭane vipākā ceva taṃsamuṭṭhānarūpā ca labbhanti, dutiye vipākā ceva paṭisandhiyañca vatthurūpaṃ. Tatiye arūpadhammāva. Catutthe vipākacittasamuṭṭhānarūpameva labbhati. Pañcame vatthurūpameva.

Tato parāni pañcadasa ghaṭanāni indriyamaggayuttāni amohahetuvaseṇa vuttāni. Tattha paṭhamāni nava nirādhipatīni, pacchimāni cha sādhipatīni. Nirādhipatikesupi paṭhamāni cattāri sāmāññato sabbattha amohavasena vuttāni, pacchimāni pañca vipākāmohavasena. Tattha nirādhipatikesu paṭhame **cattārī**ti heṭṭhā hetādhipatiduke dassitāneva. Dutīye cittasamuṭṭhānarūpaṃ parihāyati. Tatiye vatthurūpaṃ parihāyati. Catutthe kusalo dhammo cittasamuṭṭhānānaṃ, abyākato taṃsamuṭṭhānānanti rūpameva labbhati. Tato parāni vipākayuttāni pañca heṭṭhā vuttanayāneva. Sādhipatikesu paṭhamāni tīni ghaṭanāni sāmāññato vipākāvipākahetuvaseṇa vuttāni. Tesu paṭhame cattāri vuttanayāneva. Dutīye rūpaṃ parihāyati, tatiye arūpaṃ parihāyati. Tato parāni tīni vipākahetuvaseṇa vuttāni. Tesu paṭhame rūpārūpaṃ labbhati, dutiye arūpameva, tatiye rūpameva. Evampi tesam tesam paccayānaṃ samāyoge labbhamānaṃ gaṇanaṃ veditvā timūlakādīsu gaṇanā uddharitabbāti.

Hetumūlakam niṭṭhitam.

444. Ārammaṇamūlakepi adhipatipaccayādayo satta ārammaṇena sabhāgā, sesā soḷasa visabhāgāti te ayojetvā satteva yojitā. Tesu **adhipatiyā sattā**ti kusalo dhammo kusalassa dhammassa, akusalassa dhammassa, abyākatassāti evaṃ kusalamūlāni tīni, akusalamūlaṃ ekaṃ, abyākatamūlāni tīṇīti satta. **Nissaye tīṇī**ti vatthuvaseṇa abyākatamūlāneva. Upanissaye satta heṭṭhimāni eva. **Purejāte tīṇī**ti vatthārammaṇavasena abyākatamūlāni. **Vippayutte**

tīṇīti vatthuvaseṇeva. **Atthi-avigatesu tīṇī**ti vatthārammaṇavasena. Yathā pana hetumūlake lakkhaṇadassanattamaṃ ghaṭṭanāni ṭhapitāni, tathā ārammaṇamūlakādīsupi.

445. Tattha yāni tāva imasmiṃ ārammaṇamūlake pañca ghaṭṭanāni ṭhapitāni. Tattha paṭhamam ārammaṇādhipativaseṇa sādhipatikam. Tattha **sattā**ti ārammaṇādhipatiduke laddhavissajjanāneva. Dutiyam nirādhipatikam. Tattha **tīṇī**ti vatthārammaṇavasena ārammaṇavaseneva vā abyākatamūlāni. Tatiyam nissayena vuttam. Tatiyam nissayena vuttam. Tattha **tīṇī**ti vatthuvaseṇa abyākatamūlāni. Catutthapañcamāni sādhipatikāni. Tesu catutthe **ekanti** vatthārammaṇavasena ārammaṇavaseneva vā abyākatamūlam akusalam. Pañcame **ekanti** nissayato abyākatamūlakam akusalam. Evamidhāpi labbhamānavaseṇa tikādīsū gaṇanā veditabbā. Tathā adhipatimūlakādīsū. Ārammaṇa-indriyavipākavaseṇa vitthārayojanam pana avatvā tattha tattha vattabbayuttakameva vadāmāti.

446. Adhipatimūlake **sahajāte sattā**ti sahajātādhipativaseṇa kusalamūlāni tīṇi, akusalamūlāni tīṇi, abyākatamūlam ekam. Sahajātena pana saddhim ārammaṇādhipati, ārammaṇādhipatinā ca saddhim sahajātam na labbhati. **Aññamaññe tīṇī**ti sahajātādhipativaseṇeva. **Nissaye aṭṭhā**ti kusalamūlāni tīṇi, akusalamūlāni tīṇi, abyākatamūlāni dve. Abyākato hi adhipati abyākatassa sahajātato ceva ārammaṇato ca nissayo hoti, akusalassa ārammaṇatova. Kusalassa pana ubhayathāpi na hotīti abyākatamūlāni dveyevāti evam aṭṭha. **Upanissaye satta** ārammaṇasadisāneva. **Purejāte ekanti** abyākatādhipati ārammaṇavasena akusalassa. **Vipāke ekam** abyākatena abyākatam lokuttaram. Āhārādīsū satta hetṭhā ekamūlake laddhāneva. **Vippayutte cattārī**ti kusalena abyākatam, tathā akusalena, abyākatena abyākatañca kusalañca. Atthi-avigatesu aṭṭha nissayasadisāneva.

447-452. Ghaṭṭanāni panettha paṭipāṭiyā ārammaṇādīhi ayojetvā paṭhamam atthi-avigatehi yojitāni. Kimkāraṇāti? Ubhayādhipatimissakattā. Tattha paṭhame ghaṭṭane ārammaṇādhipativaseṇa vatthārammaṇam

labbhati, dutiye nissayavasena garuṃ katvā assādentassa vatthumeva, tatiye sahaḥjātādhipativasena kusalādayo rūpānaṃ, ārammaṇādhipativasena vatthu akusalassa. Tato parāni tīṇi ghaṭanāni ārammaṇādhipativasena vuttāni. Tattha paṭhame **sattā**ti heṭṭhā vuttāneva. Dutīye **ekanti** purejātāni vatthārammaṇāni akusalassa. Tatiye vatthumeva akusalassa. Tato parāni tīṇi ghaṭanāni vipākāvipākasādhāraṇāni sahaḥjātādhipativasena vuttāni. Tattha paṭhame rūpārūpaṃ labbhati, dutiye arūpameva, tatiye rūpameva. Tato parāni tīṇi vipākādhipativasena vuttāni. Tesupi paṭhame rūpārūpaṃ labbhati, dutiye arūpaṃ, tatiye rūpameva. Tato parāni cha ghaṭanāni āhārindriyayuttāni cittādhipativasena vuttāni. Tattha tīṇi avipākāni, tīṇi savipākāni. Tesu gaṇanā pākaṭāyeva. Tato parāni cha ghaṭanāni tatheva vīriyādhipativasena vuttāni. Nanu ca adhipatipaṭipāṭiyā paṭhamāṃ vīriyādhipativasena vattabbāni siyuruṃ, kasmā tathā na vuttānīti? Parato hetuvasena vuttaḥgaṭanehi sadisattā. Parato hi hetuvasena ghaṭanāni amohassa vīmaṃsādhipatittā vīmaṃsāya ca sammādiṭṭhibhāvato maggasampayuttāni. Vīriyampi ca sammāvāyāmicchāvāyāmahāvena maggoti tena saddhiṃ ghaṭanāni parato hetuvasena vuttaḥgaṭanehi sadisānīti parivattetvā vuttāni. Tesupi gaṇanā pākaṭāyeva.

453-456. Anantarasamanantaramūlakesu **sattā**ti kusalo kusalassa abyākatassa ca, tathā akusalo, abyākato tiṇṇannampīti evaṃ satta. **Kamme ekanti** kusalā maggacetanā attano vipākābyākatassa. Ghaṭanāni panetesu tīṇi tīṇiyeva. Tāni bahutarapaṭipāṭiyā vuttāni.

457-460. Sahaḥjāta-aññamaññanissayamūlakesu ye ye dukamūlake paccayā vuttā, te teyeva ādito ṭhitena sabhāvā. Tasmā dukamūlake gaṇanaṃ ṇātvā ye upari paccayā ghaṭitā, tesu ūnataragaṇanassa vasena sabbaghaṭanesu gaṇanā veditabbā. Tattha sahaḥjātamūlake dasa ghaṭanāni. Tesu pañca avipākāni, pañca savipākāni. Tattha avipākesu tāva paṭhame kusalo kusalassa

abyākatassa, kusalābyākatassa, kusalābyākato abyākatassāti cattāri, tathā akusalo, abyākato abyākatassevāti evaṃ nava. Tattha kusalākusalādikesu aṭṭhasu vissajjanesu arūpañceva cittasamuṭṭhānarūpañca labbhati. Abyākate vatthurūpampi. Dutiye ghaṭane abyākatavissajjane rūpesu vatthumeva labbhati, tatiye tīsupi arūpameva, catutthe cittasamuṭṭhānarūpameva, pañcame paṭisandhiyaṃ vatthunā saddhiṃ arūpadhammā. Savipākesu paṭhame vipākā ceva vipākacittasamuṭṭhānarūpañca, dutiye vipākā ceva vatthurūpañca, tatiye vipākameva, catutthe vipākacittasamuṭṭhānameva, pañcame vatthurūpameva labbhati.

Aññamaññamūlake cha ghaṭanāni. Tesu paṭhamāni tīni avipākāni, pacchimāni tīni savipākāni. Tesu gaṇanā pākaṭāyeva.

461. Nissayamūlake **nissayapaccayā ārammaṇe tīṇīti** vatthum ārammaṇaṃ katvā pavattakusalādivasena veditabbāni. **Upanissaye ekanti** vatthum ārammaṇūpanissayaṃ katvā uppannākusalaṃ. Sesam dumūlake heṭṭhā vuttanayeneva veditabbam.

462-464. Imasmiṃ pana nissayapaccaye vīsati ghaṭanāni. Tesu purimāni cha ghaṭanāni purejātasahajātavasena vuttāni, tato cattāri purejātavaseneva, tato dasa sahajātavaseneva. Tattha paṭhame ghaṭane **terasāti** nissayapaccayavibhaṅge vuttāneva. Dutiye **aṭṭhāti** sahajātādhipativasena satta, vatthum garuṃ katvā akusalañcāti aṭṭha. Tatiye satta indriyapaccaye laddhāneva. Catutthe pañca vippayutte laddhāni. Pañcame **cattārīti** kusalādīni cittasamuṭṭhānānaṃ, vatthu ca akusalassa. Chaṭṭhe **tīṇīti** kusalādīni cittasamuṭṭhānassa. Purejātavasena catūsu paṭhame **tīṇīti** vatthu kusalādīnaṃ, cakkhādīni ca abyākatassa. Dutiye vatthumeva kusalādīnaṃ. Tatiye **ekanti** vatthu akusalassa. Catutthe cakkhādīni viññāṇapañcakassa. Sahajātavasena dasa savipākāvipākavasena dvidhā bhinditvā sahajātamūlake vuttanayeneva veditabbāni.

465. Upanissayamūlake **ārammaṇe sattāti** ārammaṇūpanissaye laddhāneva. **Adhipatiyā sattāti** tāneva. Anantarasamanantaresu anantarūpanissaye laddhāneva. **Nissaye ekanti** vatthu akusalassa. **Purejāte**

ekanti tasseva vatthum vā ārammaṇaṃ vā. **Āsevane tīṇi** anantarūpanissayavasena. **Kamme dve** pakatūpanissayavasena. Lokuttarakusalacetanā pana anantarūpanissayopi hoti. **Vippayutte ekaṃ** ārammaṇūpanissayavasena, tathā atthi-avigatesu. Natthivigahesu satta anantarasamāneva.

466. Upanissayamūlakāni pana satta ghaṭanāni honti. Tattha purimāni tīṇi ārammaṇūpanissayavasena vuttāni. Tattha paṭhame **sattā**ti kusalo kusalādīnaṃ, tathā abyākato, akusalo akusalassevāti evaṃ satta. Dutīye **ekanti** cakkhādi-abyākataṃ akusalassa. Tatiye vatthu akusalassa. Tato parāni dve anantarūpanissayavasena vuttāni. Tesu gaṇanā pākāṭāyeva. Tato dve anantarapakatūpanissayavasena vuttāni. Tattha paṭhame lokiyakusalākusalacetanā paccayabhāvato gahetabbā, dutīye lokuttarakusalāva.

467-468. Purejātamūlake **ārammaṇe tīṇi**ti abyākato kusalādīnaṃ. **Adhipatiyā ekanti** abyākato akusalassa. Sesesupi eseva nayo. Ettha pana satta ghaṭanāni. Tesu paṭhamāṃ vatthārammaṇavasena vuttaṃ, dutiyāṃ vatthuvaseva, tatiyāṃ ārammaṇavasena, catutthāṃ vatthussa ārammaṇakālavaseva, pañcamaṃ ārammaṇādhipativaseva, chaṭṭhāṃ vatthuno ārammaṇādhipatikālavaseva, sattamaṃ cakkhādivaseva.

469-472. Pacchājātamūlake vīsati paccayā na yujjanti, tayova yojanaṃ labhanti. Ekamevettha ghaṭanaṃ, taṃ kāyassa kusalādīnaṃ vasena veditabbaṃ. Āsevanamūlakepi ekameva ghaṭanaṃ.

473-477. Kammamūlake **anantare ekanti** maggacetanāvasena vuttaṃ. **Aññamaññe tīṇi**ti ettha paṭisandhiyāṃ vatthupi gahetabbaṃ. **Upanissaye dveti** anantarapakatūpanissayavasena heṭṭhā vuttāneva. Evaṃ sesānipi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni. Ettha pana ekādasa ghaṭanāni. Tattha paṭhamāni dve pakatūpanissayānantarūpanissayavibhāgato nānākkhaṇikakammavasena vuttāni. Tato parāni cattāri vipākāvipākato ekakkhaṇikakammavasena vuttāni. Tattha paṭhame arūpena saddhiṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ labbhati,

dutiye arūpena saddhiṃ vatthu, tatiye arūpameva, catutthe cittasamuṭṭhānarūpameva. Paṭisandhiyaṃ pana kaṭattārūpampi labbhati. Tato parāni pañca savipākāni, tāni heṭṭhā vuttanayāneva. Vipākamūlake pañca ghaṭānāni uttānatthāneva.

478-483. Āhāramūlake **sattāti**-ādīni vuttanayāneva. Ghaṭānāni panettha catuttiṃsa. Tesu paṭhamāni pañca vipākāvipākāsāmaññato vuttāni. Tattha paṭhame cattāropi āhārā labbhanti, dutiye tayo arūpāhārāva. Tatiye vatthupi paccayuppannaṃ hoti, catutthe taṃ parihāyati. Pañcame rūpameva paccayuppannaṃ. Tato parāni pañca savipākaghaṭānāni, tāni heṭṭhā vuttanayāneva. Tato parāni nava ghaṭānāni cetanāhāravasena vuttāni. Tato parāni nava nirādhipativīññāhāravasena. Tato parāni sādhipativīññāhāravasena cha ghaṭānāni vuttāni. Tattha tīpi vipākāvipākāsāmaññavasena vuttāni, tīpi vipākavaseneva. Tattha lokiyānaṃ vipākānaṃ abhāvato vatthu parihāyati.

484-495. Indriyamūlake **purejāte ekanti** cakkhundriyādīnaṃ vasena abyākatena abyākataṃ. Sesāṃ dumūlakāṃ heṭṭhā vuttanayāneva veditabbaṃ. Ghaṭānāni panettha cha sattati. Tattha paṭhame sabbānīpi indriyāni paccayaṭṭhena¹ labbhanti. Dutīye rūpajīvitindriyaṃ hāyati. Na hi taṃ nissayo hoti. Tatiye arūpindriyāni rūpānaṃ. Catutthe cakkhādīni cakkhuviññāḍīnaṃ. Tato parāni nava ghaṭānāni sahaajāta-arūpindriyavasena vuttāni, tato nava maggabhūtānaṃ indriyānaṃ vasena, tato nava jhānaṅgabhūtānaṃ, tato nava jhānamaggabhūtānaṃ, tato nava manindriyavaseneva, tato sādhipatīni cha, tato vīriyavasena maggasampayuttāni cha, tato amohahetuvaseva nirādhipatīni nava, sādhipatīni cha. Tesu sabbesu vipākapaccayena ayuttāni ca yuttāni ca heṭṭhā vuttanayāneva veditabbāni.

496-500. Jhānamūlakepi dumūlakāṃ heṭṭhā vuttanayāneva veditabbaṃ. Ghaṭānāni panettha chaṭṭiṃsa. Tesu paṭhamāni nava indriyamaggabhāvaṃ anāmasitvā

1. Paccayattena (Ka)

sādhāraṇajhānaṅgavaseneva vuttāni. Tato parāni nava indriyabhūtajhānaṅgavasena, tato nava maggabhūtajhānaṅgavasena, tato nava indriyamaggabhūtajhānaṅgavasena. Catūsupi cetesu navakesu ādito cattāri cattāri vipākāvipākasādhāraṇāni. Avasāne pañca pañca vipākāneva, tāni heṭṭhā vuttanayāneva.

501-508. Maggamūlakepi dumūlakam vuttanayeneva veditabbaṃ. Ghaṭṭanāni panettha sattapaññāsa. Tesu paṭhamāni nava indriyajhānabhāvaṃ anāmasitvā suddhikamaggavaseneva vuttāni. Tato nava indriyabhūtamaggavasena, tato nava jhānabhūtamaggavasena, tato nava indriyajhānabhūtamaggavasena, tato cha adhipatibhūtamaggavasena, tato nava nirādhipatimaggahetuvaseva, tato cha sādhipatimaggahetuvaseva, tattha navakesu pañca pañca chakkesu tīṇi tīṇi vipākāni. Sesāni sādhāraṇāni, tāni heṭṭhā vuttanayāneva.

509-510. Sampayuttamūlake dumūlakam uttānatthameva. Ettha pana dveyeva ghaṭṭanāni. Tattha ekaṃ sādāraṇavasena, ekaṃ vipākavasena vuttaṃ.

511-514. Vippayuttamūlakepi dumūlakam uttānatthameva. Ghaṭṭanāni panettha terasa. Tattha paṭhame **pañcā**ti kusalo abyākatassa, tathā akusalo, abyākato tiṇṇannampi. Ettha ca ime vippayuttādayo sahaṇṇāpi honti pacchājātapurejātāpi. Dutiye purejātasahaṇṇāva, tatiye teyeva adhipativaseva. Tattha kusalo abyākatassa, tathā akusalo, abyākato pana abyākatassa ca ārammaṇādhipativaseva akusalassa cāti evaṃ cattāri. Catutthe **tīṇi**ti kusalādīni abyākatassa. Indriyāni panettha rūpānīpi arūpānīpi. Pañcame paccayā arūpāva, chaṭṭhe vatthuvaseva rūpāva, sattame kusalābyākatānaṃ vipassanāvasena, akusalassa assādanavasena vatthumeva. Aṭṭhame tadevākusalassa, navame cakkhādīni abyākatassa, dasame kusalādayo cittasamuṭṭhānānaṃ, ekādasame paṭisandhiyaṃ vatthu khandhānaṃ, dvādasame paṭisandhiyaṃ khandhā kaṭattārūpānaṃ, terasame paṭisandhiyaṃ khandhā vatthussa.

515-518. Atthipaccayamūlake **upanissaye ekanti** ārammaṇūpanissayavasena abyākataṃ akusalassa. Sesam̐ dumūlake uttānameva. Ghaṭṭanāni panettha ekūnatimsa. Tesu paṭhame arūpavatthārammaṇamahābhūta-indriyāhārānaṃ vasena saha-jātapurejātapacchājātapaccayā labbhanti. Dutīye pacchājātakabaḷikārāhārā na labbhanti¹. Paṭhamadutiyaḡaṭṭanāneva adhipatinā saddhiṃ upari tatiyacatutthāni katāni. Puna paṭhamameva catūhi āhārehi saddhiṃ pañcamaṃ, rūpindriyehi saddhiṃ chaṭṭhaṃ, rūpārūpindriyehi saddhiṃ sattamaṃ kataṃ. Dutiyameva vā pana indriyehi saddhiṃ sattamaṃ kataṃ. Paṭhamadutiyanēva vip̐payuttapaccayena saddhiṃ aṭṭhamanavamāni. Tesu navamaṃ adhipatinā saddhiṃ dasamaṃ kataṃ. Tato ekādasame paccayavasena vatthu hāyati. Dvādasame arūpadhammāyeva paccayā, terasame vatthārammaṇā, cuddasame vatthumeva, pannarasame ārammaṇameva, soḷasame vatthumeva ārammaṇaṃ, sattarasame pana tadeva ārammaṇādhipatibhāvena, aṭṭhārasamepi tadeva ārammaṇūpanissayavasena, ekūnavīsati me cakkhādayova paccayā. Imāni ekūnavīsati pakiṇṇakaghaṭṭanāni nāma saha-jātaṃ aggahetvā vuttāni. Tato parāni dasa saha-jātavasena vuttāni.

519. Natthivigatamūlakesu anantarasamanantaramūlakesu viya upanissayāsevanakammavasena tīṇīyeva ghaṭṭanāni, avigatamūlakaṃ atthimūlakasadisamevāti.

Yāni panetāni imasmim̐ Pañhāvāre ghaṭṭanāni vuttāni, tāni sabbānipi duvidhāniyeva pakiṇṇakato saha-jātato ca. Tattha sabbesampi ārammaṇamūlakādīnaṃ ādito saha-jātaṃ aggahetvā vuttāni **pakiṇṇakāni** nāma. Tāni ārammaṇamūlake pañcapi, adhipatimūlake cha, anantaramūlake tīṇīpi, tathā samanantaramūlake, nissayamūlake dasa, upanissayamūlake satta, purejātamūlake satta, pacchājāta-amūlake ekameva, tathā āsevanamūlake, kammamūlake dve, āhāramūlake ekaṃ, indriyamūlake cattāri, vip̐payuttamūlake nava, atthimūlake ekūnavīsati, natthimūlake tīṇīpi, tathā vigatamūlake. Avigatamūlake ekūnavīsatiṃ sabbānipi satañceva tīṇī ca honti. Saha-jātanissayabhāvena panetāni pakiṇṇakānīti vuttāni.

1. Pacchā jātakabaḷikārāhārārūpajīvitindriyāni labbhanti (Syā) Ṭīkā passitabbā.

Yāni pana sahajātaṃ labhanti, tāni **sahajātaghaṭṭanāni** nāmāti vuccanti. Tāni ārammaṇamūlake anantarasamanantarapurejātapacchājāta-āsevananattavigatamūlakesu na labbhanti. Na hi te paccayā sahajātānaṃ paccayā honti. Yathā ca sahajātānaṃ na honti, tathā hetusahajāta-aññaṃaññaṃvipākajhānamaggasampayuttapaccayā¹ asahajātānanti hetumūlake sabbāni catuvīsati ghaṭṭanāni sahajātaghaṭṭanāneva. Tathā adhipatimūlake catuvīsati, sahajātamūlake dasapi, aññaṃaññaṃmūlake chapi, nissayamūlake dasa, kammamūlake nava, vipākamūlake pañcapi, āhāramūlake tettiṃsa, indriyamūlake dvāsattati, jhānamūlake chattimśapi, maggamūlake sattapaññaṃsampi, sampayuttamūlake dvepi, vippayuttamūlake cattāri, atthimūlake dasa, avigatamūlake dasāti sabbānipi tīṇi satāni dvādasa ca honti. Iti purimāni sataṃ tīṇi ca imāni ca dvādasuttarāni tīṇi satānīti sabbānipi pañcadasādhikāni cattāri ghaṭṭanasatāni Pañhāvāre āgatāni. Tesu ye ye paccayadhammā nāmavasena na pākaṭā hutvā paññaṃyanti, tepi hetumūlakādīnaṃ nayānaṃ ādito vipākāvipākasāmaññaṃ vuttesu ghaṭṭanesu dassetabbā. Dvādaseva hi hetū cha ārammaṇā cattāro adhipatayo cattāro āhārā vīsati indriyāni satta jhānaṅgāni dvādasa maggaṅgānīti ete paccayadhammā nāma. Tesu ye ye dhammā ekantena kusalā ekanteneva akusalā ekantena kusalavipākā ekantenevākusalavipākā ekanteneva vipākā ekanteneva avipākā, te te sādhuṃ sallakkhetvā ye tattha vipākā, te vipākaghaṭṭanesu, ye avipākā, te avipākaghaṭṭanesu yathāyogaṃ yojetabbāti.

Pañhāvārassa ghaṭṭane anulomagaṇanā.

Paccanīyuddhāraṇṇanā

527. Idāni paccanīyaṃ hoti. Tattha yathā Paṭiccavārādīsu “akusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjati nahetupaccayā”ti-ādinā nayena

1. Maggasampayuttapaccayānaṃ (Si)

labbhamānā pañhā labbhamānānaṃ paccayānaṃ vasena sarūpatova
 vitthāritā, evaṃ avitthāretvā ekena lakkhaṇena saṅkhepato paccanīyaṃ
 dassetuṃ dhammasaṅgāhakehi **kusalo dhammo kusalassa dhammassa**
ārammaṇapaccayena paccayoti-ādinā nayena anulomato kusalādināṃ
 paccayā uddhaṭṭā. Te ca kho paccayā samūhavasena, no
 ekekapaccayavaseneva, tasmā ye yattha samūhato dassitā, te vibhajitvā
 veditabbā. Sabbepi hi ime catuvīsati paccayā aṭṭhasu paccayesu saṅgahaṃ
 gacchanti. Kataresu aṭṭhasu? Ārammaṇe sahaajāte upanissaye purejāte
 pacchājāte kamme āhāre indriyeti. Kathaṃ? Thapetvā hi ime aṭṭha paccaye
 sesesu soḷasasu hetupaccayo
 aññamaññavipākajhānamaggasampayuttapaccayoti ime cha paccayā
 ekantena sahaajātā hutvā sahaajātānaññeva paccayabhāvato sahaajātapaccaye
 saṅgahaṃ gacchanti. Anantarapaccayo samanantara-
 āsevananatthivigatapaccayoti ime pana pañca uppajjitvā niruddhā attano
 anantaraṃ uppajjamānānaññeva paccayabhāvato
 anantarūpanissayalakkhaṇena upanissaye saṅgahaṃ gacchanti.
 Nissayapaccayo sahaajātapurejātabhedato duvidho. Tattha sahaajātanissayo
 sahaajātānaññeva nissayapaccayabhāvato sahaajātapaccaye saṅgahaṃ gacchati,
 purejātanissayo purejātapaccaye saṅgahaṃ gacchati.

Adhipatipaccayopi sahaajātādhipati-ārammaṇādhipativasena duvidho.
 Tattha sahaajātādhipati sahaajātānaṃyeva adhipatipaccayabhāvato
 sahaajātapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Ārammaṇādhipati ārammaṇūpanissayo
 hotiyevāti ārammaṇūpanissayalakkhaṇena upanissayapaccaye saṅgahaṃ
 gacchati. Vippayuttapaccayo sahaajātapurejātapacchājātabhedato tividho.
 Tattha sahaajātavippayutto sahaajātānaññeva vippayuttapaccayabhāvato
 sahaajātapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Purejātavippayutto pure uppajjitvā
 pacchā uppajjamānānaṃ paccayabhāvato purejāte saṅgahito.
 Pacchājātavippayutto pacchā uppajjitvā pure uppannānaṃ
 upatthambhanavasena paccayabhāvato pacchājātapaccaye saṅgahaṃ
 gacchati. Atthipaccaya-avigatapaccayā sahaajātapurejātapacchājāta-
 āhārindriyānañceva atthi-avigatesu ca ekekassa vasena chahi bhedehi thitā.
 Tattha sahaajāta-atthi-avigatā sahaajātānaññeva atthi-avigatapaccayabhāvato

sahajātapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Purejātā pure uppajjitvā pacchā uppajjamānānaṃ paccayabhāvato purejātapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Pacchājātā pacchā uppajjitvā pure uppannānaṃ upatthambhanavasena paccayabhāvato pacchājātapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Āhārabhūtā kabalīkārahārapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Indriyabhūtā rūpajīvitindriyapaccaye saṅgahaṃ gacchantīti evaṃ ime soḷasapaccayā imesu aṭṭhasu paccayesu saṅgahaṃ gacchantīti veditabbā.

Imesampi pana aṭṭhannaṃ paccayānaṃ aññamaññaṃ saṅgato atthiyeva. Ādīto niddiṭṭho hi ārammaṇapaccayo adhipati-anadhipatibhedena duvidho. Tattha adhipatibhūto ārammaṇūpanissayalakkhaṇena upanissaye saṅgahaṃ gacchati. Anadhipatibhūto suddho ārammaṇapaccayova. Kammaṇapaccayopi saṅgātānānākkhaṇikavasena duvidho. Tattha saṅgātākammaṃ attanā saṅgātānaññeva kammaṇapaccayabhāvato saṅgāteyeva saṅgahaṃ gacchati. Nānākkhaṇikakammaṃ balavadubbalaavasena duvidhaṃ. Tattha balavakammaṃ vipākadhammānaṃ upanissayova hutvā paccayo hotīti upanissaye saṅgahaṃ gacchati. Balavampi pana rūpānaṃ dubbalaṇa arūpānaṃ nānākkhaṇikakammaṇapaccayeneva paccayo. Āhārapaccayopi rūpārūpato duvidho. Tattha arūpāhāro attanā saṅgātānaññeva paccayo hotīti saṅgātātapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Rūpāhāro saṅgātāpurejātapacchājātānaṃ paccayo na hoti. Attano pana uppāḍakkhaṇaṃ atikkamitvā ṭhitippatto āhārapaccayatāṃ sādhetīti āhārapaccayova hoti. Indriyapaccayopi rūpārūpato duvidho. Tattha arūpindriyapaccayo attanā saṅgātānaññeva indriyapaccayatāṃ sādhetīti saṅgāteyeva saṅgahaṃ gacchati. Rūpindriyapaccayo pana ajjhattabahiddhābhedato duvidho. Tattha ajjhattaṃ indriyapaccayo pure uppajjitvā pacchā uppajjamānānaṃ sasampayuttadhammānaṃ cakkhuviññānādīnaṃ indriyapaccayo hotīti purejāteyeva saṅgahaṃ gacchati. Bāhiro indriyapaccayo nāma rūpajīvitindriyaṃ, taṃ saṅgātānaṃ paccayo hontampi anupālanamattavaseneva hoti, na janakavasenāti indriyapaccayova hoti. Evaṃ ime aṭṭha paccayā aññamaññaṃpi saṅgahaṃ gacchantīti veditabbā. Ayaṃ tāva aṭṭhasu paccayesu avasesānaṃ soḷasannañceva tesameva ca aṭṭhannaṃ aññamaññaavasena saṅgahanayo.

Idāni imesaṃ aṭṭhannaṃ paccayānaṃ ekekasmim̐ catuvīsatiyāpi paccayesu ye ye saṅghaṃ gacchanti, te te veditabbā. Tattha aṭṭhannaṃ tāva sabbapaṭhame ārammaṇapaccaye ārammaṇapaccayova saṅghaṃ gacchati, na sesā tevīsati. Dutiye sahajātapaccaye hetupaccayo sahajātādhipatipaccayo sahajātapaccayo aññamaññapaccayo sahajātanissayapaccayo sahajātakammapaccayo vipākapaccayo sahajāta-āhārapaccayo sahajāta-indriyapaccayo jhānapaccayo maggapaccayo sampayuttapaccayo sahajātavippayuttapaccayo sahajātatthipaccayo sahajātāvigatapaccayoti ime pannarasa paccayā saṅghaṃ gacchanti. Tatiye upanissayapaccaye adhipatibhūto ārammaṇapaccayo ārammaṇabhūto adhipatipaccayo anantarasamanantara-upanissaya-āsevanapaccayā nānākkhaṇiko balavakammapaccayo natthipaccayo vigatapaccayoti ime nava paccayā saṅghaṃ gacchanti. Catutthe purejātapaccaye purejātanissayapaccayo purejātapaccayo purejātindriyapaccayo purejātavippayuttapaccayo purejātatthipaccayo purejātāvigatapaccayoti ime cha paccayā saṅghaṃ gacchanti. Pañcame pacchājātapaccaye pacchājātapaccayo pacchājātavippayuttapaccayo pacchājātatthipaccayo pacchājātāvigatapaccayoti ime cattāro paccayā saṅghaṃ gacchanti. Chaṭṭhe kammappaccaye nānākkhaṇikakammappaccayova saṅghahito. Sattame āhārapaccaye kabalīkārāhāravaseneva āhārapaccayo āhāratthipaccayo āhārāvigatapaccayoti ime tayo paccayā saṅghatā. Aṭṭhame indriyapaccaye rūpajīvitindriyapaccayo indriyatthipaccayo indriyāvigatapaccayoti ime tayo paccayā saṅghaṃ gacchanti. Evaṃ imesaṃ aṭṭhannaṃ paccayānaṃ ekekasmim̐ ime cime ca paccayā saṅghaṃ gatāti ñātvā ye yattha saṅghaṃ gatā, te tassa gaṇanena gahitāva hontīti veditabbā.

Evaṃ sabbapaccayasasaṅgāhakānaṃ imesaṃ aṭṭhannaṃ paccayānaṃ vasena ekūnapaññāsāya pañhesu imasmim̐ paccanīye “kusalo dhammo kusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo”ti-ādayo ime pannarasa pañhā uddharitvā vissajjitā. Tattha kusalo kusalassa, kusalo akusalassa, kusalo abyākatassa, kusalo kusalābyākatassāti kusalādikā cattāro pañhā, tathā akusalādikā, abyākato pana abyākatassa,

abyākato kusalassa, abyākato akusalassāti abyākatādikā tayo, kusalo ca abyākato ca kusalassa, tathā abyākatassa, akusalo ca abyākato ca akusalassa, tathā abyākatassāti dumūlakekāvasānā cattāro honti. Tesu paṭhame pañhe yehi bhavitabbaṃ, te sabbe saṅgahetvā tayo paccayā vuttā. Dutīye dve. Tatiye pañca. Catutthe ekova. Pañcame tayo. Chaṭṭhe dve. Sattame pañca. Aṭṭhame ekova. Navame satta. Dasame tayo. Ekādasame tayo. Dvādasame dve. Terasame cattāro. Cuddasame dve. Pannarasamepi cattārova. Te “sahajātapaccayenā”ti avatvā “sahajātaṃ pacchājātan”ti vuttā. Tattha kāraṇaṃ parato vakkhāma¹.

Samāsato panettha eko dve tayo cattāro pañca sattāti chaḷeva paccayaparichedā honti. Ayaṃ Pañhāvārassa Paccanīye ukkaṭṭhavasena pañhāparicchedo ceva te te paccaye saṅgahetvā dassitapaccayaparichedo ca. “Na hetupaccayo”ti-ādīsu hi catuvīsatiyāpi Paccayapaccanīyesu ekapaccanīyepi ito uddhaṃ pañhā vā paccayā vā na labbhanti, heṭṭhā labbhanti. Tasmā yesu pañhesu “kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa sahajātapaccayena paccayo”ti evaṃ ekova paccayo āgato, tasmīṃ paccaye paṭikkhitte te pañhā parihāyanti. Yasmiṃ pana pañhe “kusalo dhammo akusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo upanissayapaccayena paccayo”ti evaṃ dve paccayā āgatā, tattha nārammaṇapaccayāti evaṃ ekasmiṃ paccaye paṭikkhittepi itarassa paccayassa vasena so pañho labbhateva. Tesu pana dvīsūpi paccayesu paṭikkhittesu so vāro pacchijjati. Evameva yesu pañhesu tayo cattāro pañca satta vā labbhanti, tesu ṭhapetvā paṭikkhitte paccaye avasesānaṃ vasena te pañhā labbhantiyeva. Sabbesu pana paccayesu paṭikkhittesu sabbepi te vārā pacchijjantīti idameva cettha lakkhaṇaṃ. Iminā lakkhaṇena ādito paṭṭhāya tesu tesu pañhesu saṅkhipitvā vuttapaccayānaṃ pabhedo ca tasmīṃ tasmīṃ paccanīye tesāṃ tesāṃ pañhānaṃ parihāni ca veditabbā.

1. Vaṇṇayissāma (Syā)

Tatrāyaṃ vitthārakathā—paṭhamapañhe tāva tīhi paccayehi ekūnavīsati paccayā dassitā. Kathaṃ? Kusalo hi kusalassa purejātapacchājātavipākavippayutteheva paccayo na hoti, sesehi vīsatiyā hoti. Tesu ārammaṇapaccayo ekova, sahaajāte pana sabbasaṅgāhikavasena pannarasa paccayā saṅgahaṃ gacchantīti vuttā. Tesu hetupaccaye paṭikkhitte cuddasa honti. Kusalo pana kusalassa neva vipākapaccayo na, vippayuttapaccayoti te dve apanetvā sese dvādasa sandhāya sahaajātapaccayena paccayoti vuttaṃ. Upanissayapaccayepi sabbasaṅgāhikavasena nava paccayā saṅgahaṃ gacchantīti vuttā. Tesu adhipatibhūto ārammaṇapaccayo ārammaṇabhūto ca adhipatipaccayo ārammaṇūpanissayavasena upanissayameva anupaviṭṭho. Kusalo pana kusalassa nānākkhaṇikakammaṇapaccayo na hotīti taṃ apanetvā sese cha sandhāya upanissayapaccayena paccayoti vuttaṃ. Evaṃ paṭhamapañhe tīhi paccayehi ekūnavīsati paccayā dassitāti veditabbā. Tesu imasmiṃ hetupaccanīye “kusalo dhammo kusalassa dhammassa nahetupaccayena paccayoti dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyivā uposathakammaṃ katvā taṃ paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni paccavekkhatī”ti evamādinā ārammaṇapaccayādīsu vuttanayeneva uddharitvā Pāli dassetabbā.

Ārammaṇapaccaye pana paṭikkhitte tassa vitthāraṃ apanetvā hetupaccayavitthāraṃ pakkhipitvā sāyeva Pāli dassetabbā. Sesapaccayapaṭikkhepesupi eseva nayo. Tasmīṃ pana paccaye paṭikkhitte ye vārā parihāyanti, te parato vakkhāma¹.

Dutiyapañhe pana dvīhi paccayehi tayo paccayā dassitā. Kathaṃ? Kusalo hi akusalassa anantarādivasena paccayo na hoti, tasmā te apanetvā ārammaṇūpanissayavasena saṅgahitaṃ ārammaṇādhipatiñceva pakatūpanissayañca sandhāya upanissayapaccayena paccayoti vuttaṃ. Tasmā suddho ārammaṇapaccayo ārammaṇādhipativasena adhipatipaccayo upanissayapaccayoti dutiyapañhe dvīhi paccayehi ime tayo paccayā dassitāti veditabbā.

1. Vaṇṇayissāma (Syā)

Tatiyapañhe pana pañcahi paccayehi aṭṭhārassa paccayā dassitā katham? Kusalo hi abyākatassa aññamaññapurejātāsevanavipākasampayuttahiyeva paccayo na hoti, sesehi ekūnavīsatiyā hoti. Tesu ārammaṇapaccayo eko. Yasmā pana kusalo abyākatassa aññamaññavipākasampayuttavasena paccayo na hoti, hetupaccayo paṭikkhitto, kammappaccayo visum gahito, tasmā ime pañca apanetvā sahaajātena dasa paccayā dassitā. Upanissayena heṭṭhā vuttesu chasu ṭhapetvā āsevanam sesā pañca. Pacchājāto ekova, tathā sahaajātanānākkhaṇikavasena duvidhopi kammappaccayoti evam tatiyapañhe pañcahi paccayehi ime aṭṭhārassa paccayā dassitāti veditabbā.

Catutthapañhe pana ekena paccayena dasa. Katham? Kusalo hi kusalābyākatassa sahaajāte vuttesu pannarasasu aññamaññavipākasampayuttavippayuttehi paccayo na hoti, hetupaccayo paṭikkhitto. Iti ime pañca apanetvā sesā dasa paccayā ettha ekena paccayena dassitāti veditabbā.

528. Yathā ca imesu kusalādikesu catūsu, tathā akusalādikesupi catūsu pañhesu tehi tehi paccayehi te teyeva paccayā dassitāti veditabbā.

529. Tato parānam abyākatādīnam tiṇṇam pañhānam paṭhamapañhe sattahi paccayehi tevīsati paccayā dassitā. Katham? Abyākato hi abyākatassa catuvīsatiyāpi paccayehi paccayo hoti, hetupaccaye pana paṭikkhitte tevīsati honti. Tesu ārammaṇapaccayo ekova. Yasmā panettha asahaajātānampi saṅgahaṇattham āhārindriyapaccayā visum gahitā, tasmā ime tayo apanetvā sahaajātena dvādasa paccayā dassitā, upanissayena heṭṭhā vuttā cha, purejāto ekova, tathā pacchājāta-āhārindriyapaccayāti evamettha sattahi paccayehi ime tevīsati paccayā dassitāti veditabbā. Duttiye tihi paccayehi dvādasa dassitā. Katham? Ārammaṇapaccayo eko, upanissayena pana ārammaṇūpanissayavasena ārammaṇādhipati-anantarasamanantaranatthivigata-upanissayapaccayoti

cha dassitā, purejātena purejātanissayavippayutta-atthi-avigatā pañcāti evamettha tīhi paccayehi ime dvādasa paccayā dassitāti veditabbā. Tatiyepi eseva nayo.

530. Tato parānaṃ dukamūlakānaṃ catunnaṃ pañhānaṃ paṭhamapañhe “sahajātapaccayena purejātapaccayenā”ti avatvā “sahajātaṃ purejātan”ti vuttehi dvīhi nissaya-atthi-avigatavasena tayo paccayā dassitā. Kusalā hi khandhā vatthunā saddhiṃ ekato kusalassa paccayabhāvaṃ sādhayamānā kiñcāpi sahajātā, sahajātapaccayā pana na honti vatthumissakattā. Tasmā tesāṃ sahajātānaṃ nissaya-atthi avigatānaṃ vasena sahajātanti vuttaṃ. Vatthumhipi eseva nayo. Tampi hi kiñcāpi purejātaṃ, khandhamissakattā pana purejātapaccayo na hoti. Kevalaṃ purejātānaṃ nissayādīnaṃ vasena purejātanti vuttaṃ.

Dutiyapañhe “sahajātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriyan”ti vuttehi catūhipi sahajātanissaya-atthi-avigatavasena cattāro paccayā dassitā. Imasmiñhi vāre sahajātapaccayo labbhati, pacchājātapaccayādayo na labbhanti. Pacchājātānaṃ pana āhārindriyasaṅkhātānañca atthi-avigatānaṃ vasenetāṃ vuttaṃ. Kusalā hi khandhā abyākatā ca mahābhūtā upādārūpānaṃ sahajātapaccayena nissayapaccayena atthi-avigatapaccayehīti catudhā paccayā honti. Pacchājātā pana kusalā tehiyeva bhūtehi saddhiṃ tesaññeva upādārūpānaṃ atthi-avigatavasena paccayo. Kabaḷikārāhāropi pacchājātehi kusalehi saddhiṃ purejātassa kāyassa atthi-avigatavaseneva paccayo. Rūpajīvitindriyampi pacchājātehi kusalehi saddhiṃ kaṭattārūpānaṃ atthi-avigatapaccayeneva paccayo. Iti imaṃ catudhā paccayabhāvaṃ sandhāya “sahajātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriyan”ti idaṃ vuttaṃ. Pacchājātāhārindriyapaccayā panettha na labbhantiyeva. Parato akusalamissakapañhādvayepi eseva nayoti. Evamettha tesu tesu pañhesu saṅkhipitvā vuttapaccayānaṃ pabhedo veditabbo. Tasmim tasmim pana paccaye tesāṃ tesāṃ pañhānaṃ parihānāparihāniṃ parato āvikarissāmāti.

Paccanīyuddhārassa atthavaṇṇanā.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā

532. Idāni ete “kusalo dhammo kusalassa dhammassā”ti-ādayo anulomavasena pannarasa vārā dassitā. Yasmā paccanīyepi eteyeve, na ito uddham, heṭṭhā pana honti, tasmā yassa yassa paccayassa paccanīye ye ye vārā labbhanti, te te ādito paṭṭhāya gaṇanavasena dassetuṃ **nahetuyā pannarasā**ti-ādi āraddham.

Tattha **nahetuyā** sabbesampi yathādassitānaṃ paccayānaṃ vasena pannarasa labbhanti. **Nārammaṇe** sahaajāte hetupaccayo pavisati. Tasmim tasmim vāre suddho ārammaṇapaccayo parihāyati, sesapaccayavasena te vārā vissajjanaṃ labhanti. Yathā ca nārammaṇe, evaṃ sesesupi. Sahaajāte hetupaccayo pavisati. Tasmim tasmiṃca vāre na-upanissaye na-anantareti evaṃ paccanīyato ṭhitā paccayā parihāyanti, avasesapaccayavasena te te vārā vissajjanaṃ labhanti. **Nasahajāte** pana “kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca, akusalo dhammo akusalassa ca abyākatassa ca, kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa, akusalo ca abyākato ca dhammā akusalassā”ti ime cattāro vārā parihāyanti. Etesaṃhi catunnaṃ purimesu dvīsu sahaajātapaccayena paccayoti ekādasannaṃ paccayānaṃ vasena ekova paccayasaṅgaho vutto. Te tasmim paṭikkhitte aññenākārena vissajjanaṃ na labhanti. Pacchimesu dvīsu nissaya-atthi-avigatapaccaye sandhāya “sahaajātaṃ purejātaṃ”ti vuttaṃ. Te sahaajāte paṭikkhitte avasesānaṃ hetu-ādīnaṃ purejātānaṃceva nissaya-atthi-avigatānaṃ vasena vissajjanaṃ na labhanti, tasmā ime cattāropi vārā parihāyanti, avasesānaṃ vasena “ekādasā”ti vuttaṃ.

Tattha siyā—yathā hetumhi paṭikkhitte sesānaṃ adhipati-ādīnaṃ vasena te vārā laddhā, evaṃ sahaajāte paṭikkhitte avasesānaṃ hetu-ādīnaṃ vasena kasmā na labhantīti? Nippadesattā. Hetu-ādayo hi sahaajātānaṃ ekadesamattato sappadesā, tasmā tesu paṭikkhittesu aññesaṃ vasena te vārā labbhanti. Sahajāto pana nippadeso sabbepi hetu-ādayo gaṇhāti, tasmā tasmim paṭikkhitte sabbepi te paṭikkhittā honti. Na hi asahaajāta hetupaccayādayo nāma

atthi. Iti sahaajātassa nippadesattā tasmim paṭikkhitte sabbepi te ubhopi vārā na labbhanti. “Sahajātaṃ purejātaṃ”ti vissajjitavāresu pana kiñcāpi sahaajātapaccayoyeva natthi, yasmā panettha sahaajātāva arūpakkhandhā nissaya-atthi-avigatavasena paccayā, sahaajāte ca paṭikkhitte ekantena sahaajātanissaya-atthi-avigatā paṭikkhittā honti, tasmā tassa paṭikkhittattā tepi vārā na labbhantīti evaṃ sabbathāpettha ime cattāro vārā parihāyanti. Avasesānaññeva vasena ekādasāti vuttaṃ.

Na-aññamaññananissayanasampayuttepi teyeva vārā parihāyanti. Kasmā? Sahajātagatikattā. Yatheva hi arūpadhammabhūto sahaajātapaccayo nippadesena cattāro arūpakkhandhe gaṇhāti, tathā aññamaññanissayasampayuttāpīti sahaajātagatikattā etesupi paṭikkhittesu te vārā na labbhantīti veditabbā. Tena vuttaṃ **na-aññamaññe ekādasa, nanissaye ekādasa, nasampayutte ekādasāti.**

Tattha siyā—kiñcāpi ime avisesena kusalādibhedānaṃ catunnaṃ khandhānaṃ saṅgāhakattā sahaajātagatikā, kusalo pana kusalābyākatassa ṭhapetvā sahaajātapaccayaṃ aññathā paccayova na hoti, tasmā tasmim paṭikkhitte so vāro parihāyatu, kusalo pana kusalābyākatānaṃ neva aññamaññapaccayo hoti, tasmim paṭikkhitte so vāro kasmā parihāyatīti? Aññamaññapaccayadhammavasena pavattisabbhāvato. Yatheva hi kusalābyākatā kusalassa sahaajātapaccayova na honti, sahajātadhammavasena pana nissayapaccayādīhi pavattisabbhāvato tasmim paṭikkhitte so vāro parihāyati, evamidhāpi aññamaññapaccayadhammavasena sahajātādīhi pavattisabbhāvato tasmim paṭikkhitte so vāro parihāyati. **Na-aññamaññapaccayena paccayoti** padassa hi ayamatto—ye dhammā aññamaññapaccayasāṅgahaṃ gatā, na tehi paccayo. Kusalo ca kusalābyākatānaṃ sahajātādivasena paccayo honto aññamaññapaccayadhammeveva paccayo hoti, tasmā tasmim paṭikkhitte so vāro parihāyati. Yathā ca so vāro, tathā sesāpi tayoti cattāropi te vārā parihāyanti.

Nanissaye ekādasāti etthāpi yasmā tesam vārānam ekantena sahajātapaccayadhammāva nissayabhūtā, tasmā nissaye paṭikkhitte parihāyanti. **Napurejāte terasāti** sahajātam purejātanti vuttavissajjane dvimūlake dve apanetvā terasa. Yathā hi te sahajāte paṭikkhitte purejātānaññeva nissaya-atthi-avigatānam vasena vissajjanam na labhanti, tathā purejātepi paṭikkhitte sahajātānaññeva nissaya-atthi-avigatānam vasena vissajjanam na labhanti, tasmā te apanetvā terasāti veditabbā.

Napacchājāte pannarasāti ettha “pacchājātapaccayena paccayo”ti vā “sahajātam pacchājātam āhāram indriyan”ti vā āgataṭṭhānesu ṭhapetvā pacchājātam avasesavasenapi te pañhā labbhanti, tasmā pannaraseva vuttā. **Nakammeti-ādīsu** yasmā kammavipākāhārindriyajhānamaggāpi kusalādibhedānam catunnam khandhānam ekadesova, tasmā ṭhapetvā te dhamme avasesadhammavasena sahajātadhammā paccayā hontīti ekampi pañhāvissajjanam na parihīnam. **Nasampayutte ekādasāti** yasmā tesu catūsu vāresu sampayuttadhammā sahajātādipaccayena paccayā honti, tasmā sampayuttapaccayapaṭikkhepena teyeva vārā parihāyantīti veditabbā. **Navippayutte navāti** dumūlaka-ekāvasānā cattāro ekamūlakadukāvasānā dve cāti ime cha vārā ekantena vippayuttapaccayadhammehi yuttā tehi sahajātādivasena paccayā honti, tasmā vippayutte paṭikkhitte sabbepe te parihāyantīti naveva labbhanti. Tena vuttam “navippayutte navā”ti. No-atthino-avigatesupi teyeva veditabbā. Ekantena hi te vārā atthi-avigatapaccayadhammayuttā, tasmā te tesam paṭikkhepe parihāyanti. Yepi labbhanti, tesu ārammaṇavasena anantarādivasena vā vissajjanāni kātābbāni. Sahajātapurejātapacchājāta-āhārindriyabhedato pañcannam atthi-avigatānam vippayuttadhammānam vā vasena na kātābbānīti.

533. Evaṃ paccanīye laddhavāre gaṇanato dassetvā idāni dumūlakādivasena paccayagaṇanam dassetum **nahetupaccayā nārammaṇe pannarasāti**-ādi āradham. Tattha nahetumūlakadukesu atirekagaṇano ūnataragaṇanena saddhim yojito ūnataragaṇanova hoti.

Timūlake **na-upanissaye terasāti** kusalo akusalassa, akusalo kusalassāti dve vārā parihāyanti. Kasmā? Nārammaṇena saddhiṃ na-upanissayassa ghaṭitattā. Ārammaṇavasena hi upanissayavasena ca imesaṃ pavatti. Tañca ubhayaṃ paṭikkhittaṃ. Ārammaṇādhipati ca ārammaṇūpanissayaggahaṇena gahito hotiyeva.

Chamūlakepi **na-upanissaye terasāti** teyeva terasa. Sattamūlake pana **na-upanissaye sattāti** nasahajātena saddhiṃ ghaṭitattā tattha parihīnehi catūhi saddhiṃ “kusalo kusalassa, kusalo akusalassa, akusalo akusalassa, akusalo kusalassā”ti ime anantarūpanissayapakatūpanissayavasena pavattamānā cattāroti aṭṭha parihāyanti, tasmā avasesānaṃ vasena sattāti vuttaṃ. **Napurejāte ekādasāti** nasahajātena saddhiṃ ghaṭitattā ekādasā. **Napacchājāte navāti** tesu ekādasasu sahajātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriyanti laddhavissajjanesu dumūlake abyākatante dve vāre apanetvā. Te hi sahajāte paṭikkhittepi pacchājātavasena aparihīnā. Sahajātena pana saddhiṃ pacchājāte paṭikkhitte parihāyantīti sesānaṃ vasena navāti vuttaṃ. Aṭṭhamūlake **nanissaye ekādasāti** sabbaṃ heṭṭhā vuttasadisameva. Navamūlake **na-upanissaye pañcāti** kusalādayo abyākatantā tayo dumūlakā abyākatantā dve cāti pañca. Tesu nānākkhaṇikakammakabaḷikārāhārarūpajīvitindriyapacchājātadhammavasena a vissajjanaṃ veditabbaṃ.

Dasamūlake **napurejāte pañcāti**-ādīsupi teyeva. **Napacchājāte tiṇīti** pacchājātavasena labbhamāne dumūlake abyākatante dve apanetvā avasesā. Navippayuttepi teyeva tayo. **No-atthiyā dveti** nānākkhaṇikakammavasena kusalañca akusalañca kaṭattārūpassa. Vipākaṃ panettha na-upanissayena saddhiṃ ghaṭitattā na labbhati. Ekādasamūlake heṭṭhā vuttasadisāva gaṇanā. Dvādasamūlake **nakamme ekanti** abyākatena abyākataṃ. Tattha ca āhārindriyavasena vissajjanaṃ veditabbaṃ. Terasamūlakādīsupi sabbattha **ekanti** āgataṭṭhāne idameva gahetabbaṃ. Nāhāre pana indriyavasena vissajjanaṃ veditabbaṃ. Na-indriye āhāravasena. Cuddasamūlakādīsu nakammena saddhiṃ ghaṭitattā no-atthino-avigatā na

labbhantīti na vuttā. **Nāhārapaccayā najhānapaccayā**ti na-indriyaṃ apānetvā vuttaṃ, tasmā tattha indriyavasena ekaṃ veditabbaṃ. **Navipākāpaccayā na-indriyapaccayā**ti nāhāraṃ apānetvā vuttaṃ, tasmā tattha āhāravasena ekaṃ veditabbaṃ. Imesu pana dvīsu paccanīyato ṭhitesu gaṇanā nāma natthi, tasmā ekato na dassitāti.

Nahetumūlakam.

534. Nārammaṇamūlakādīsipi pannarasa terasa ekādasa navāti sabbadukesu cattārova mūlagaṇanaparicchedā. Tikādīsu pana bahupaccayasamāyoge itarānīpi satta pañca tīṇi dve ekanti paricchinnagaṇanāni vissajjanāni labbhantiyeva. Tesu yesaṃ paccayānaṃ samāyoge yaṃ yaṃ labbhati, taṃ taṃ heṭṭhā vuttanayena sādhukaṃ sallakkhetvā uddharitabbaṃ. Sabbesu cetesu nārammaṇamūlakādīsu nārammaṇādīni padāni atikkantena hetupadena saddhiṃ paṭhamam bandhitvāva cakkāni katāni. Yasmā pana tāni nahetumūlake vuttasadisāneva honti, tasmā vitthārena adassetvā saṅkhepaṃ katvā dassitāni. Tattha yathā nahetumūlake nārammaṇana-upanissayā visuṃ visuṃ pannarasa vāre labhantāpi samāyoge terasa labhiṃsu, evaṃ sabbattha teraseva labhanti. Yathā ca nārammaṇanasahajātehi saddhiṃ na-upanissaye satta vārā honti, evaṃ na-upanissayanārammaṇe hi saddhiṃ nasahajātepi satta.

538. **Nanissayapaccayā na-upanissayapaccayā napacchājāte tīṇīti** kusalādīni abyākatantāni. Tesu kaṭattārūpañca āhārasamuṭṭhānañca paccayuppannaṃ.

543-544. Nāhārana-indriyamūlakesu catukkesu nakammena saddhiṃ aghaṭitattā nahetumūlake viya ekantena labbhantī¹. Na-indriyamūlake na-upanissaye ca napurejāte ca ṭhapetvā **nāhāre tīṇīti kātābbanti** na-indriyapaccayato paṭṭhāya ime dve paccaye ghaṭetvā na-indriyapaccayā -pa-na-upanissayapaccayā nāhāre tīṇi. Na-indriyapaccayā -pa-napurejātapaccayā nāhāre tīṇīti evaṃ imehi paccayehi saddhiṃ nāhārapaccaye ca gaṇanā

1. Ekanti na labbhati (?)

kātabbāti attho. Tattha **tīṇī**ti kusalādīneva abyākatassa. Tattha kusalākusalā kaṭattārūpānaṃ purejātassa ca kāyassa pacchājātapaccayena, abyākatā pana cittacetasikā pacchājātapaccayenevāti imesaṃ vasena tīṇi vissajjanāni kātabbāni. Parato pana napacchājātena saddhiṃ ghaṭitattā nāhāre **dveti** vuttaṃ. Tattha kaṭattārūpavasena kusalaṃ abyākatassa, tathā akusalanti ettakameva labbhati. Āhārassa pana paṭikkhattattā kabalīkārāhāro atthi-avigatavasenāpi paccayabhāvaṃ na labbhati.

545. Navippayuttamūlakassa catumūlake **na-upanissaye pañcā**ti kusalo sahaajātakusalassa, kusalo kaṭattārūpasaṅkhātassa abyākatassa, akusalo sahaajāta-akusalassa, tathā kaṭattārūpasaṅkhātassa abyākatassa, abyākato sahaajāta-abyākatassāti evaṃ pañca. **Navippayuttapaccayā -pa- na upanissaye tīṇī**ti heṭṭhā vuttanayeneva kusalādayo tayo abyākatassa.

546. **No-atthipaccayā nahetuyā navā**ti nahetupaccayā no-atthiyā vuttā naveva. Sabbepi hi te ekamūlakekāvasānā anantarapakatūpanissayavasena labbhanti. **Nārammaṇe navā**tipi teyeva nārammaṇe ṭhatvā na-upanissaye dve kātabbā. **Yāva nissayampī**ti no-atthimūlake naye “no-atthipaccayā nahetupaccayā nārammaṇapaccayā”ti evaṃ cakkabandhagamanena nārammaṇapaccaye ṭhatvā imehi vā tīhi, ito paresu nādhīpati-ādīsu aññataraññatarena vā saddhiṃ yāva nissayapaccayaṃ pāpuṇāti, tāva gantvā¹ na-upanissaye dve vissajjanāni kātabbānīti attho.

Evaṃ lakkhaṇaṃ ṭhapetvā puna nārammaṇato paṭṭhāya yāva nissayā satta paccaye gahetvā **na-upanissaye dveti** āha. Tattha no-atthipaccayā nahetupaccayā nārammaṇapaccayā na-upanissaye dve, no-atthipaccayā nahetunārammaṇanādhīpatipaccayā na-upanissaye dveti evaṃ nārammaṇato purimapacchimehi nissayapariyosānehi sabbapadehi saddhiṃ yojanā kātabbā. **Dveti** panettha kusalo abyākatassa, akusalo

1. Ṭhatvā (Sī, Ka)

abyākatassāti nānākkhaṇikakammavasena kaṭattārūpassa paccayavasena veditabbāni. Na-upanissayapadena saddhiṃ napurejātādīsu sabbattha dve. Kammapaccayo panettha na gahito. Tasmiṃhi gahite tepi dve vārā chijjanti, vissajjanameva na labbhati. Evaṃ yena yena saddhiṃ yassa yassa saṃsandane yaṃ labbhati, yaṃca parihāyati, taṃ sabbaṃ sādhukaṃ sallakkhetvā sabbapaccanīyesu gaṇanā uddharitabbāti.

Paccanīyavaṇṇanā.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā

550. Anulomapaccanīye “hetuyā satta, ārammaṇe navā”ti evaṃ anulome “nahetuyā pannarasa, nārammaṇe pannarasā”ti evaṃ paccanīye ca laddhagaṇanesu paccayesu yo paccayo anulomato ṭhito, tassa anulome laddhavārehi saddhiṃ ye paccanīyato ṭhitassa paccanīye laddhavāresu sadisavārā, tesam vasena gaṇanā veditabbā. Anulomasmiṃhi hetupaccaye “hetuyā sattā”ti sattavārā laddhā, paccanīye nārammaṇapaccaye “nārammaṇe pannarasā”ti pannarasa laddhā. Tesu ye hetuyā satta vuttā, tehi saddhiṃ nārammaṇe vuttesu pannarasasu “kusalo kusalassa, abyākatassa, kusalābyākatassa, akusalo akusalassa, abyākatassa, akusalābyākatassa, abyākato abyākatassā”ti ime satta sadisā, te sandhāya **hetupaccayā na-ārammaṇe sattāti** vuttaṃ. **Na-adhipatiyā sattāti**-ādīsupi eseva nayo.

Nasahajātassa pana hetupaccayassa abhāvā nasahajāte ekopi na labbhati, tasmā tena saddhiṃ yojanā na katā. **Na-aññamaññe** kusalādayo tayo rūpābyākatassa labbhanti, te sandhāya **tīṇī**ti vuttaṃ. Tathā **nasampayutte. Navippayutte** pana kusalaṃ¹ kusalassa, akusalaṃ akusalassa, abyākataṃ² abyākatassāpi arūpadhammavasena tīṇi veditabbāni. Nanissayano-atthino-avigatā nasahajāto

1. Kusalo (Syā)

2. Abyākato (Syā)

viya na labbhantiyevāti tehipi saddhim yojanā na katā. Evamettha satta tīṇīti dveyeva gaṇanaparicchedā, tesam vasena ūnataragaṇanena saddhim atirekagaṇanassapi gaṇanam parihāpetvā paccayaghaṇanesu gaṇanā veditabbā.

551. Tattha **hetusahajātanissaya-atthi-avigatanti nārammaṇe sattāti** kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo, sahajātanissaya-atthi-avigatapaccayena paccayo, nārammaṇapaccayena paccayo. Kusalā hetū sampayuttakānam khandhānam hetupaccayena paccayo, sahajātanissaya-atthi-avigatapaccayena paccayo, nārammaṇapaccayena paccayoti iminā nayena satta vārā uddharitabbā. **Nādhīpatiyā sattāti**-ādisupi eseva nayo. Dutiye ghaṇane aññamaññassa pavīṭṭhattā ṭhapetvā nasampayuttaṃ sesesu **tīṇīti** vuttaṃ. Nasampayutte pana aññamaññavippayuttaṃ paṭisandhināmarūpaṃ sandhāya ekanti vuttaṃ. Aññamaññapaccayo cettha anulomaghaṇane pavīṭṭhattā paccanīyato na labbhati, tasmā “na-aññamaññe”ti na vuttaṃ. Yathā cettha, evaṃ sesaghaṇanesupi pavīṭṭhapaccayā paccanīyato na labbhantīti na vuttā. Tatiyaghaṇane sampayuttassa pavīṭṭhattā sabbattha tīṇīyeva. Catutthaghaṇane vippayuttassa pavīṭṭhattā tīṇi kusalādīni cittasamuṭṭhānarūpassa. Pañcame vipākassa pavīṭṭhattā sabbattha ekaṃ abyākakena abyākataṃ. Ito paresupi vipākasampayuttesu eseva nayo.

552. **Hetusahajātanissaya-indriyamagga-atthi-avigatanti nārammaṇe cattārīti** kusalo kusalassa, abyākatassa, kusalābyākatassa, abyākato abyākatassāti imesaṃ vasena veditabbāni. Sesesupi eseva nayo. **Na-aññamaññe dveti** kusalo abyākatassa, tathā abyākato. Paratopi dvīsu eseva nayo. Iminā upāyena sabbaghaṇanesu labbhamānavasena gaṇanā veditabbā. Sabbānīpi cetāni imasmiṃ anulomapaccanīye sahajātavasena ceva pakiṇṇakavasena ca pannarasādhikāni cattāri ghaṇanasatāni vuttāni. Tesu tasmim tasmim ghaṇane ye anulomato ṭhitā paccayā, tesam ekopi paccanīyato na labbhati. Hetumūlake cettha paṭhame ghaṇane anulomato pañcannaṃ paccayānaṃ ṭhitattā paccanīyato ekūnavīsati paccayā āgatā, evaṃ

sesesupi anulomato ṭhitāvasesā paccanīyato āgatā. Anulomato cettha bahūsupi ṭhitesu¹ paccanīyato ekekova āgatoti veditabbo. Yathā ca hetumūlake, evaṃ ārammaṇādīmūlakesupi sabbametaṃ vidhānaṃ yathānurūpato veditabbanti.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā.

Paccanīyānulomavaṇṇanā

631. Paccanīyānulomepi “hetuyā satta, ārammaṇe navā”ti evaṃ anulome “nahetuyā pannarasa nārammaṇe pannarasā”ti evaṃ paccanīye ca laddhagaṇanesu paccayesu yo paccanīyato ṭhito, tassa paccanīyato laddhavāresu ye anulomato ṭhitassa anulomato laddhavārehi sadisā vārā, tesāṃ vasena gaṇanā veditabbā. Paccanīyasmiñhi nahetupaccaye “nahetuyā pannarasā”ti pannarasa vārā laddhā, anulome ārammaṇapaccaye “ārammaṇe navā”ti nava vārā laddhā. Tattha ye nahetuyā pannarasa vuttā, tesu ye vārā ārammaṇe vutthehi navahi sadisā, tesāṃ vasena gaṇanā veditabbā. Tattha ye ārammaṇe nava vuttā, te nahetuyā vuttesu pannarasasu “kusalo kusalākusalābyākātānaṃ, akusalo akusalakusalābyākātānaṃ, abyākato abyākatakusalākusalānaṃ”ti imehi navahi sadisā, te sandhāya **nahetuyā ārammaṇe navā**ti vuttaṃ. **Adhipatiyā dasāti**-ādīsupi eseva nayo. Ārammaṇādīnañhi anulomagaṇanāya ye vārā vuttā, nahetupaccayena saddhiṃ saṃsandanehi te sabbe labbhantīti veditabbā. “Kusalo dhammo kusalassa dhammassa nahetupaccayena paccayo ārammaṇapaccayena paccayo, dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyitvā uposathakammaṃ katvā taṃ paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni paccavekkhati”ti iminā upāyena tesāṃ Pāli uddharitabbā².

Nahetupaccayā adhipatiyā dasāti ettha ṭhapetvā vīmaṃsādhipatiṃ sesādhipativasena anulomavibhaṅge āgatavārā uddharitabbā. Evamettha

1. Paccayesu (Syā)

2. Pāḷiddhāro veditabbo (Syā)

nava dasa satta tīṇi terasa ekanti cha gaṇanaparicchedā, tesam vasena ūnataragaṇanena saddhiṃ atirekagaṇanassāpi gaṇanam parihāpetvā nahetumūlakādīnaṃ nayānaṃ timūlakādīsu sabbasaṃsandanesu gaṇanā veditabbā. Idaṃ tāva sādharmaṇalakkhaṇaṃ. Na panetaṃ sabbasaṃsandanesu gacchati, yehi pana paccayehi saddhiṃ yesaṃ paccayānaṃ saṃsandane ye vārā virujjhanti, te apanetvā avasesānaṃ vasenapettha gaṇanā veditabbā.

Nahetupaccayā na-ārammaṇapaccayā adhipatiyā sattāti ettha hi kusalo akusalassa, abyākato kusalassa, akusalassāti ime ārammaṇādhipativasena labbhamānā tayo vārā virujjhanti. Kasmā? Na-ārammaṇapaccayāti vuttattā. Tasmā te apanetvā saha-jātādhipatinayenevettha “kusalo kusalassa, abyākatassa, kusalābyākatassa, akusalo akusalassa, abyākatassa, akusalābyākatassa, abyākato abyākatassā”ti tatta vārā veditabbā. Tepi nahetupaccayāti vacanato ṭhapetvā vīmaṃsādhipatiṃ sesādhipatīnaṃ vasena. Evaṃ sabbattha ūnataragaṇanapaccayavasena avirujjhamānagaṇanavasena ca gaṇanā veditabbā.

Yesu ca paccayesu paccanīyato ṭhitesu ye anulomato na tiṭṭhanti, tepi veditabbā. Seyyathidaṃ—anantare paccanīyato ṭhite samanantarāsevananatthivigatā anulomato na tiṭṭhanti, saha-jāte paccanīyato ṭhite hetu-añña-mañña-vipākajhānamaggasampayuttā anulomato na tiṭṭhanti, nissaye paccanīyato ṭhite vatthupurejāto anulomato na tiṭṭhati. Āhāre vā indriye vā paccanīyato ṭhite hetu-añña-mañña-vipākajhānamaggasampayuttā anulomato na tiṭṭhanti. Ārammaṇe pana paccanīyato ṭhite adhipati-upanissayā anulomato na tiṭṭhanti, ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayā pana na labbhanti. Iminā upāyena sabbattha yaṃ labbhati, yañca na labbhati, taṃ jānitvā labbhamānavasena vārā uddharitabbā.

Tattha sabbesupi timūlakādīsu **anantare sattāti**-ādayo dumūlake laddhavārāyeva. Sattamūlakādīsu pana **nasahajātapaccayā nissaye tīṇi** purejātavasena vatthunissaye tīṇi. **Kamme dve** nānākkhaṇikavaseneva.

Āhāre ekaṃ kabaḷikārāhāravasena. **Indriye ekaṃ** rūpindriyavasena¹. Kamena gantvā **vippayutte tīṇīti** kusalādīnaṃ abyākatantāni pacchājātavasena. **Atthi-avigatesu pañcāti** tāni ceva tīni, kusalābyākatā abyākatassa, akusalābyākatā abyākatassāti imāni ca dve pacchājātāhārindriyavassenāti. Pacchājātapaccayassa paccanīkabhāvato paṭṭhāya pana **atthi-avigatesu ekanti** abyākato abyākatassa āhārindriyavasena. Nāhāre gahite na-indriyapaccayāti na gahetabbam². Tathā na-indriye gahite nāhārapaccayāti. Kasmā? Dvīsu ekato gahitesu gaṇetabbavārassa abhāvato. Jhānamaggādīsupi paccanīkato ṭhitesu āhārato vā indriyato vā ekaṃ anulomaṃ akatvāva avasāne **indriye ekaṃ, atthiyā ekaṃ, avigate ekaṃ, āhāre ekaṃ, atthiyā ekaṃ, avigate ekanti** vuttam. Sesamettha uttānatthamevāti.

Nahetumūlakam.

636. Nārammaṇamūlakādīsu na-aññamaññamūlake **na-aññamaññapaccayā hetuyā tīṇīti** kusalādīni cittasamuṭṭhānānaṃ. **Adhipatiyā aṭṭhāti** adhipatiyā vuttesu dasasu “kusalo kusalābyākatassa³, akusalo akusalābyākatassā”ti⁴ dve apanetvā sesāni aṭṭha. **Sahajāte pañcāti** hetuyā vuttehi tīhi saddhiṃ “kusalo ca abyākato ca abyākatassa, akusalo ca abyākato ca abyākatassā”ti ime dve. **Nissaye sattāti** tehi pañcahi saddhiṃ “abyākato kusalassa, abyākato akusalassā”ti ime dve vatthuvāsena. **Kamme tīṇīti** hetuyā vuttāneva. Sesatikesupi eseva nayo. **Adhipatiyā tīṇīti** heṭṭhā vuttāneva.

644. Nāhāramūlake **aññamaññe tīṇīti** ṭhapetvā āhāre sesacetasikavasena veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā, tathā idhāpi nāhārana-indriyesu ekekameva gahitam, na dve ekato.

1. Charūpindriyavasena (Sī, Ka)

3. Kusalassa (Syā)

2. Gahetabbam (Sī, Ka)

4. Akusalassāti (Syā)

648. **Nasampayuttapaccayā hetuyā tīṇī**ti heṭṭhā na-aññamaññe vuttāneva. **Adhipatiyā aṭṭhāti** vuttāneva. Navippayuttamūlake **kamme pañcā**ti kusalādicetanā sahajātakusalādīnaṃ, nānākkhaṇikā kusalākusalacetanā kammāsamuṭṭhānarūpassāti evaṃ pañca. **Āhārindriyesu tīṇi** sahajātasadisāni. **Jhānamaggādīsu tīṇi** hetusadisāni.

650. No-atthimūlake yasmā hetu no-atthi nāma na hoti, niyamato atthiyeva, tasmā taṃ aggahetvā **nārammaṇe navāti** vuttaṃ. Yathā ca hetu, tathā aññepi atthipaccayalakkhaṇayuttā ettha anulomato na tiṭṭhanti. **Kamme dve**ti idaṃ pana nānākkhaṇikakammavasena vuttaṃ. Paccanīyato sabbe labbhanti. Yaṃ pana anulomato labbhamānampi aggahetvā tato puretarā paccayā paccanīyato gayhanti, so pacchā yojanaṃ labhati. Tenevettha “no-atthipaccayā nahetupaccayā -pa- no-avigatapaccayā kamme dve”ti vuttaṃ. Kasmā panesa sakaṭṭhāneyeva na gahitoti? Yasmā avasesesupī paccanīyato ṭhitesu ekova anulomato labbhāti. Idañhi imasmiṃ paccayānulome lakkhaṇaṃ—yo sabbesu paccanīyato ṭhitesu ekova anulomato labbhāti, so pacchā vuccatīti. **No atthipaccayā nohetupaccayā -pa- no avigatapaccayā upanissaye navāti** etthāpi eseva nayo. Idaṃ pana pakatūpanissayavasena vuttaṃ. Iminā upāyena sabbattha labbhamānaṃ alabbhamānaṃ purevuttaṃ pacchāvuttaṇca veditabbanti.

Pañhāvārassa Paccanīyānulomavaṇṇanā.

Niṭṭhitā ca Kusallattikapattāṇassa vaṇṇanāti.

2. Vedanāttikavaṇṇanā

1. Vedanāttike tisso vedanā rūpaṃ nibbānanti ime dhammā na labbhanti, tasmā **ekaṃ khandhaṃ paṭicca dve khandhāti**-ādi vuttaṃ. **Paṭisandhikkhaṇe sukhāya vedanāyāti** sahetukapaṭisandhivasena vuttaṃ. Dukkhaveḍanā paṭisandhiyaṃ na

labbhatīti dutiyavāre paṭisandhiggahaṇaṃ na kataṃ. Tatiyavāre **paṭisandhikkhaṇeti** sahetukapaṭisandhivasena vuttaṃ. Sesamettha ito paresu ca paccayesu yathāpālīmeva niyyāti. Sabbattha tayo tayo vārā vuttā. Tena vuttaṃ **hetuyā tīṇi -pa- avigate tīṇīti**.

6. Paccayasamsandane pana sahetukāya vipākadukkhavedanāya abhāvato hetumūlakanaye **vipāke dveti** vuttaṃ. Adhipati-ādīhi saddhiṃ samsandanesupi vipāke dveyeva. Kasmā? Vipāke dukkhavedanāya adhipatijhānamaggānaṃ abhāvato. Yehi ca saddhiṃ samsandane vipāke dve vārā labbhanti, vipākena saddhiṃ samsandane tesupi dveyeva.

10. Paccanīye napurejāte āruppe ca paṭisandhiyaṇca dukkhavedanāya abhāvato dve vārā āgatā. Navippayuttepi āruppe dukkhābhāvato dveyeva. Sabba-arūpadhammapariggāhakā pana saha-jātādayo paccayā imasmim Paccanīyavāre parihāyanti. Kasmā? Vedanāsampayuttassa dhammassa vedanāsampayuttaṃ paṭicca saha-jātādīhi vinā anuppattito pacchājātapaccayaṇca vināva uppattito.

17. Paccayasamsandane pana **napurejāte ekanti** āruppe paṭisandhiyaṇca ahetukādukkhamasukhavedanāsampayuttaṃ sandhāya vuttaṃ. **Nakamme dveti** ahetukakiriyasampayuttacetanāvasena vuttaṃ. Sukhāya hi adukkhamasukhāya ca vedanāya sampayutte dhamme paṭicca tāhi vedanāhi sampayuttā ahetukakiriyacetanā uppajjanti. Nahetupaccayā¹ navipākepi eseva nayo. **Navippayutte ekanti** āruppe āvajjanavasena vuttaṃ. Iminā upāyena sabbasamsandanesu gaṇanā vedītabbā.

25-37. Anulomapaccanīye paccanīye laddhapaccayā eva paccanīyato tiṭṭhanti. Paccanīyānulome sabbā rūpadhammapariggāhakā saha-jātādayo anulomatova tiṭṭhanti, na paccanīyato. Ahetukassa pana cittuppādassa adhipati natthīti adhipatipaccayo anulomato na tiṭṭhati. Paṭiccavārādīsu pana pacchājāto anulomato na labbhatiyevāti parihīno. Ye cettha anulomato labbhanti, te paccanīyato labbhamānehi saddhiṃ

1. Nahetupaccayā nakammapaccayā (Syā)

parivattetvāpi yojitāyeva. Tesu tīṇi dve ekanti tayova vāraparicchedā, te sabbattha yathānurūpaṃ sallakkhetabbā¹. Yo cāyaṃ Paṭicavāre vutto, Sahajātavārādīsupi ayameva vaṇṇanāyayo.

38. Pañhāvāre pana **sampayuttakānaṃ khandhānanti** tena saddhiṃ sampayuttakānaṃ khandhānaṃ tehiyeva vā hetūhi sukhavedanādihi vā.

39. **Vipparisāriṣṣāti** dānādīsu tāva “kasmā mayā idaṃ kataṃ, duṭṭhu me kataṃ, akataṃ seyyo siyā”ti evaṃ vipparisāriṣṣa. Jhānaparihāniyaṃ pana “parihīnaṃ me jhānaṃ, mahājāniyo vatamhī”ti evaṃ vipparisāriṣṣa. **Moho uppajjati** dosasampayuttamoho. Tathā **mohaṃ ārabbhāti** dosasampayuttamohameva.

45. **Sukhāya vedanāya sampayuttaṃ bhavaṅgaṃ adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttassa bhavaṅgassāti** tadārammaṇasaṅkhātāṃ piṭṭhibhavaṅgaṃ mūlabhavaṅgassa. **Vuṭṭhānassāti** tadārammaṇassa bhavaṅgassa vā. Ubhayampi hetuṃ kusalākusalajavanato vuṭṭhitattā vuṭṭhānanti vuccati. **Kiriyaṃ vuṭṭhānassāti** etthāpi eseṇa nayo. **Phalaṃ vuṭṭhānassāti** phalacittaṃ bhavaṅgassa. Bhavaṅgena hi phalassa vuṭṭhito nāma hoti. Parato “vuṭṭhānaṃ”ti āgataṭṭhānesupi eseṇa nayo.

46. **Dukkāya vedanāya sampayuttā khandhāti** domanassasampayuttā akusalā khandhā. **Adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttassa vuṭṭhānassāti** tadārammaṇasaṅkhātassa āgantukabhavaṅgassa vā upekkhāsampayuttamūlabhavaṅgassa vā. Saccā pana somanassasahagataṃ mūlabhavaṅgaṃ hoti, tadārammaṇassa ca uppattikāraṇaṃ na hoti, javanassa ārammaṇato aññasimipi ārammaṇe adukkhamasukhavedanaṃ akusalavipākāṃ uppajjateva. Tampi hi javanato vuṭṭhitattā vuṭṭhānanti vuccati. Sahajātapaccayādiniddesā uttānatthāyeva. Nahettha kiñci atthi, yaṃ na sakkā siyā heṭṭhā vuttanayena vedetuṃ, tasmā sādhukaṃ upalakkhetabbāṃ.

62. Idāni yasmim yasmim paccaye ye ye vārā laddhā, sabbe te saṅkhipitvā gaṇanāya dassetuṃ **hetuyā tīṇīti**-ādi vuttaṃ. Tattha sabbāni

1. Sallakkhetvā veditabbā (Syā)

tīṇi suddhānaṃ tiṇṇaṃ padānaṃ vasena veditabbāni. Ārammaṇe nava ekamūlakekāvasānāni. Adhipatiyā pañca saha-jātādhipativasena amissāni¹ tīṇi, ārammaṇādhipativasena ca “sukhāya sampayutto sukhāya sampayuttassa, adukkhamasukhāya sampayutto adukkhamasukhāya sampayuttassā”ti dve, tāni na gaṇetabbāni. Sukhāya pana sampayutto adukkhamasukhāya, adukkhamasukhāya sampayutto sukhāyāti imāni dve gaṇetabbānīti evaṃ pañca. **Anantarasamanantaresu sattāti** sukhā dvinnāṃ, tathā dukkhā, adukkhamasukhā tiṇṇampīti evaṃ satta. **Upanissaye navāti** sukhasampayutto sukhasampayuttassa tīhipi upanissayehi, dukkhasampayuttassa pakatūpanissayeneva, upekkhāsampayuttassa tīhipi, dukkhasampayutto dukkhasampayuttassa anantarapakatūpanissayehi, sukhasampayuttassa pakatūpanissayena, adukkhamasukhasampayuttassa dvidhā, adukkhamasukhasampayutto adukkhamasukhasampayuttassa tidhāpi, tathā sukhasampayuttassa, dukkhasampayuttassa anantarapakatūpanissayehīti evaṃ nava. Paccayabhedato panettha pakatūpanissayā nava, anantarūpanissayā satta, ārammaṇūpanissayā cattāroti vīsati upanissayā. Purejātapacchājātā panettha chijjanti. Na hi purejātā pacchājātā vā arūpadhammā arūpadhammānaṃ paccayā honti.

Kamme aṭṭhāti sukhasampayutto sukhasampayuttassa dvidhāpi, dukkhasampayuttassa nānākkhaṇikatova, tathā itarassa. Dukkhasampayutto dukkhasampayuttassa dvidhāpi, sukhasampayuttassa natthi, itarassa nānākkhaṇikatova, adukkhamasukhasampayutto adukkhamasukhasampayuttassa dvidhāpi, itaresaṃ nānākkhaṇikatoti evaṃ aṭṭha. Paccayabhedato panettha nānākkhaṇikā aṭṭha, saha-jātā tīṇīti ekādasa kammappaccayā. Yathā ca purejātapacchājātā, evaṃ vippayuttapaccayopettha chijjati. Arūpadhammā hi arūpadhammānaṃ vippayuttapaccayo na honti. **Natthivigatesu satta** anantarasadisāva. Evamettha tīṇi pañca satta aṭṭha navāti pañca gaṇanaparichedā. Tesāṃ vasena paccayasamsandane ūnataragaṇanena saddhiṃ samsandanesu atirekaṇca alabbhamānaṇca apanetvā gaṇanā veditabbā.

63-64. Hetuyā saddhiṃ ārammaṇaṃ na labbhati, tathā anantarādayo. **Adhipatiyā dveti** dukkhapadaṃ ṭhapetvā sesāni dve. Dukkhasampayutto hi hetu adhipati nāma natthi, tasmā so na labbhatīti apanīto. Sesadvayesu eveda nayo. Iti hetumūlake dveveva gaṇanaparicchedā, tesaṃ vasena cha ghaṭanāni vuttāni. Tesu paṭhamāṃ avipākabhūtānaṃ nāṇavippayuttanirādhipatidhammānaṃ vasena vuttāṃ, dutiyaṃ tesaṃ nēva vipākabhūtānaṃ, tatiyacatutthāni tesaṃ nēva nāṇasampayuttānaṃ, pañcamāṃ avipākabhūtasādhipati-amohavasena, chaṭṭhāṃ vipākabhūtasādhipati-amohavasena. Paṭhamāṃ vā sabbahetuvaseṇa, dutiyaṃ sabbavipākahetuvaseṇa, tatiyaṃ sabbāmohahetuvaseṇa, catutthāṃ sabbavipākāmohahetuvaseṇa. Pañcamāṃ sabbasādhipati-amohavasena, chaṭṭhāṃ sabbasādhipativipākāmohavasena.

66. Ārammaṇamūlake **adhipatiyā cattārīti** ārammaṇādhipativaseṇa sukhāṃ sukhasa, adukkhamasukhasa, adukkhamasukhāṃ adukkhamasukhasa, sukhasāti evaṃ cattārī. Upanissayepi ārammaṇūpanissayavaseṇa cattāro vuttā. Ghaṭanāni panettha ekameva. Adhipatimūlakādisupi heṭṭhā vuttanayeneva yaṃ labbhati yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ sādhuṇaṃ sallakkhetvā saṃsandanaḡaṭanagaṇanā veditabbā.

83-87. Paccanīyanayamhi Kusalattike vuttanayeneva anulomato paccaye uddharitvā tattha laddhānaṃ vārānaṃ vasena paccanīyato gaṇanavaseṇa **nahetuyā navāti** sabbapaccayesu nava vārā dassitā. Te ekamūlakekāvasānānaṃ navannaṃ vissajjanānaṃ vasena “sukhāya vedanāya sampayutto dhammo sukhāya vedanāya sampayuttassa dhammassa nahetupaccayena paccayo, sukhāya vedanāya sampayuttena cittaṇa dānaṃ datvā”ti-ādinā nayeṇa Pāḷiṃ uddharitvā dassetabbā. Paccayasamśandane panettha **nahetupaccayā -pa- na upanissaye aṭṭhāti** nānākkhaṇikakammapaccayavaseṇa veditabbā. Dubbalakammaṇhi vipākassa na upanissayo hoti. Kevalaṃ pana nānākkhaṇikakammapaccayeneva paccayo hoti. Sesamettha anulomapaccanīyapaccanīyānulomesu ca tesaṃ tesaṃ paccayānaṃ yoge laddhavāravaseṇa sakkā heṭṭhā vuttanayeneva gaṇetum, tasmā na vitthāritanti.

Vedanāttikavaṇṇanā.

3. Vipākattikavaṇṇanā

1-23. Vipākattike **vipākaṃ dhammaṃ paṭicca vipāko dhammo uppajjati hetupaccayāti** ye hetupaccaye terasa vārā vuttā, te saṅkhipitvā gaṇanāya dassetuṃ **hetuyā terasāti** vuttaṃ. **Ārammaṇe pañcāti**-ādīsupi eseṇa nayo. Evamettha terasa pañca nava satta tīṇi dveti cha gaṇanaparicchedā, tesāṃ vasena paccayasamsandane heṭṭhā vuttanayeneva gaṇanā veditabbā.

24-52. Paccanīyepi **vipākaṃ dhammaṃ paṭicca vipāko dhammo uppajjati nahetupaccayāti** ye nahetupaccaye dasa vārā vuttā, te saṅkhipitvā gaṇanāya dassetuṃ **nahetuyā dasāti** vuttaṃ. **Na ārammaṇe pañcāti**-ādīsupi eseṇa nayo. Evamettha dasa pañca terasa dvādasa dve ekaṃ nava tīṇi atṭha gaṇanaparicchedā, tesāṃ vasena paccayasamsandane heṭṭhā vuttanayeneva vitthārato gaṇanā veditabbā. Pāli pana saṅkhittā, etesaññeva pana laddha-gaṇanaparicchedānaṃ vārānaṃ vasena samsanditvā anulomapaccanīyaṃ paccanīyānulomaṇca veditabbaṃ.

Sahajātavāro imināva ekagatiko.

Paccayanissayasamsatṭhasampayuttavārā yathāpālīmeva niyyanti.

92. Pañhāvāre **kusalākusale niruddheti** etasmim vipassanāvasena pavatte kusale sārājjanādivasena pavatte akusale ca niruddhe. **Vipāko tadārammaṇatā uppajjati** kāmāvacaravipāko tadārammaṇatāya uppajjati. Ye pana “vipassanājavanānaṃ vicikicchuddhaccānaṃ pariyosāne tadārammaṇaṃ natthi”ti vadanti, te imāya tantiyā paṭisedhetabbā. **Ākāsānañcāyatanakusalaṃ viññāṇaṇcāyatanassa kiriyaṇa ārammaṇapaccayena paccayoti** arahattaṃ patvā asamāpannapubbā samāpattiyo paṭilomato samāpajjantassa vasenetaṃ vuttaṃ. Iminā upāyena sabbavissajjanesu sādhukaṃ Pāliṃ upaparikkhitvā attho veditabbo.

120. **Hetuyā satta, ārammaṇe nava, adhipatiyā dasāti**-ādīsupi sahajātādhipativasena ārammaṇādhipativasena sahajātanissayavasena purejātanissayavasena anantarūpanissayavasena

ārammaṇūpanissayavasena pakatūpanissayavasena sahaajātavippayuttavasena purejātapacchājātavippayuttavasenāti yattha yattha yathā yathā yattakāni vissajjanāni labbhanti, tattha tattha tathā tathā tāni sabbāni sallakkhetabbāni. Tathā paccanīyādīsu anulomavasena vāruddharaṇaṃ, anulomato laddhavārānaṃ paccanīyato gaṇanā, paccayasamsandanā, anulomapaccanīye paccanīyānulome ca suddhikesu ceva samsandanavasena ca pavattesu hetumūlakādīsu labbhamānavāragaṇanā, alabbhamānānaṃ alabbhamānatāti sabbāni heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ.

Yathā cettha, evaṃ ito paresupi tikadukesu. Paṭṭhānapakaraṇāñhi Pālītova anantaṃ aparimāṇaṃ, tassa padapaṭipāṭiyā atthaṃ vaṇṇayissāmīti paṭipannassa atidighāyukassāpi āyu nappahoti. Na cassa ekadesaṃ vaṇṇetvā sesamhi nayato dassiyamāne na sakkā attho jānitum, tasmā ito paraṃ ettakampi avatvā sesesu tikadukesu heṭṭhā avuttappakārattā yaṃ yaṃ avassaṃ vattabbaṃ, taṃ tadeva vakkhāma. Yaṃ pana avatvā gamissāma, taṃ Pālīnayeneva veditabbanti.

Vipākattikavaṇṇanā.

4. Upādinnaṭṭikavaṇṇanā

51. Upādinnaupādāniyattikassa Pañhāvāre **vatthu upādāniyānaṃ khandhānaṃ purejātapaccayena paccayoti** pavattiṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭisandhiyaṃ pana taṃ purejātaṃ na hoti.

72. Upādinnaupādāniyo kabalīkāro āhāro upādinnaupādāniyassa kāyassa āhārapaccayena paccayoti ettha upādinnaupādāniyo kabalīkārahāro nāma kammasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ abbhantaragatā oja. **Upādinnaupādāniyassa kāyassāti** tasseeva kammasamuṭṭhānarūpakāyassa āhārapaccayena paccayo. Rūpaṇi viya kaṭattārūpānaṃ anupālana-upatthambhanavasena paccayo, na janakavasena. Yaṃ pana maṇḍūkādayo gilitvā ṭhitānaṃ ahi-ādīnaṃ kāyassa jīvamānakamaṇḍūkādīsarīre oja

āhārapaccayena paccayoti vadanti, taṃ na gahetabbaṃ. Na hi jīvamānakasarīre oja aññassa sarīrassa āhārapaccayatam sādheti.
Anupādinupādāniyassa kāyassāti ettha pana janakavasenāpi labbhati.
Upādinupādāniyassa ca anupādinupādāniyassa cāti ettha ekassa upatthambhakavasena, ekassa janakavasena, ubhinnampi vā upatthambhakavaseneva vutto. Dve pana āhāre ekato paccayā hontā upatthambhakāva honti, na janakā. Sesamettha Pāḷimeva sādhuḥkaṃ oloketvā veditabbaṃ.

Upādinattikavaṇṇanā.

5-22. Saṃkiliṭṭhattikādivaṇṇanā

Saṃkiliṭṭhasaṃkilesikattike sabbaṃ Kusalattike vuttanayānusāreṇeva veditabbaṃ.

79. Vitakkattike **yathākammūpagaññassa parikammanti** dibbacakkhuparikammameva tassa uppādanatthāya parikammaṃ. Uppannassa pana vaḷaṇjanakāle parikammaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti.

27. Pīṭittike **sukhasahagataṃ bhavaṅgaṃ upekkhāsahagatassa bhavaṅgassa anantarapaccayenāti** tadārammaṇabhavaṅgamūlabhavaṅgānaṃ vasena vuttaṃ. Sesamettha sabbaṃ Pāḷivaseneva veditabbaṃ.

Dassanattike **dassanena pahātabbo rāgo uppajjati**ti-ādīsu dassanena pahātabbo puthujjanassa uppajjati, bhāvanāya pahātabbo sotāpannassāpīti evaṃ uparimassa uparimassa heṭṭhimā heṭṭhimā nuppajjantīti veditabbā. Dassanena pahātabbo dhammo bhāvanāya pahātabbassa dhammassa ekenapi paccayena paccayo na hoti. Sesamettha Pāḷim anugantvā Kusalattike vuttalakkaṇavaseneva veditabbaṃ.

Dassanenapahātabbahetukattike dassanenapahātabbahetukādīnaṃ vibhāgo Aṭṭhakathakaṇḍe vuttanayeneva veditabbo. Vicikicchuddhaccasahagato moho ahetukattā tatiyapade¹ pavitṭho. Evamettha

1. Tatiyarāsim (Syā)

yesaṃ dassanabhāvanāhi pahātabbo hetu atthi, te pahātabbahetukā. Yesaṃ so natthi, te nevadassanena nabhāvanāyapahātabbahetukāti imaṃ pahātabbahetukavibhāgaṃ ñatvā sesaṃ Dassanenapahātabbattike ceva Kusallattike ca dassitalakkhaṇānusāreṇeva veditabbaṃ.

Ācayagāmittike ca Paṭiccvārasaṃsaṭṭhavāresu anulomaṃ Kusallattikasadisameva. Sesaṃ vissajjanato gaṇanato ca yathāpāḷimeva niyyāti.

Sekkhattike asekkho dhammo sekkhassa dhammassa na kenaci paccayena paccayo, sekkho asekkhassa anantarapakatūpanissayo pana hoti. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti, tathā Parittattike.

Parittārammaṇattike **appamāṇārammaṇā cetanā**ti sekkhānaṃ gotrabhucetanā, paccavekkhaṇacetanātipi vattuṃ vaṭṭati. **Vipākānaṃ parittārammaṇānanti** paṭisandhiyaṃ kammaṃ ārammaṇaṃ katvā, pavatte cakkhuviññāṇādivasena rūpādi-ārammaṇaṃ, tadārammaṇavasena javanena gahitaparittārammaṇaṃ ārammaṇaṃ katvā uppannānaṃ. Ye pana “gotrabhucittena natthi paṭisandhi”ti vadanti, te iminā suttana paṭisedhetabbā. Sesamettha Pālinayeneva veditabbaṃ. Hīnattiko Saṃkiliṭṭhattikasado.

Micchattattike micchattaniyato sammattaniyatassa, sammattaniyato vā micchattaniyatassa kenaci paccayena paccayo na hoti. Micchattaniyato vā sammattaniyato vā saha-jātādhipatirahito nāma natthi. Sammattaniyate ekantato ārammaṇapurejātaṃ natthi, micchattaniyate siyā ārammaṇapurejātaṃ. Aniyataṃ cittaṃ ārabba niyatā micchādiṭṭhi uppajjeyya. Sesā niyataṃ ārabba niyataṃ nuppajjati, micchattaniyataṃ garuṃ katvā na koci dhammo uppajjati. Kusalo micchattassa upanissayapaccayo na hoti. Sesamettha Pāliyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

Maggārammaṇattike Paṭiccvārassa anulome vipākapaccayo natthi. Kammapaccayepi imasmiṃ tike nānākkhaṇikaṃ na labbhati. Tathā Uppannattika-aṭṭattikesu. Paccanīye **ahetukaṃ maggārammaṇanti** ahetukaṃ maggārammaṇaṃ, āvajjanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sesamettha Pāli-anusāreṇeva veditabbaṃ.

Uppannattike ca Atītattike ca Paṭiccavārādayo natthi, Pañhāvāramattameva labbhati. Kasmā? Paṭiccavārādayo hi sahaajātapurejātānaññeva honti, ime ca tikā atītānāgatamissakā. Uppannattike cettha anantarabhāgiyāpi paccayā na labbhanti. Kasmā? Uppannattike atītassa abhāvato. Uppanno ca anuppanno cāti ime cettha dve dhammā uppannassa ca anuppannassa cāti imesaṃ dvinnarū na kenaci paccayena paccayo. Anuppanno ca uppādī cāti ime pana dve uppannassa ārammaṇūpanissayavasena dvīti paccayehi paccayo. Sesamettha Pāḷiyam āgatanayeneva veditabbaṃ.

Atītattike paccuppannaṃ atītānāgatassa, atītānāgatañca atītānāgatassa na kenaci paccayena paccayo. Nibbānaṃ pana dvīsupi imesu tikesu neva paccayato na paccayuppannato labbhati. Sesamidhāpi Pāḷiyam āgatanayeneva veditabbaṃ.

Ajjhattattike ajjhatabhiddhāpadaṃ na gahitaṃ. Ajjhatabhiddhāsāṅkhātā hi ubho rāsayo neva ekato paccayā honti, na paccayuppannā, tasmā hatthatale ṭhapitassa sāsapassa vaṇṇopi hatthatalavaṇṇena saddhiṃ ekato ārammaṇaṃ na hotīti veditabbo. Yathā ca ajjhatabhiddhāpadaṃ, evamettha ajjhattārammaṇattikepi ajjhatabhiddhārammaṇapadaṃ na labbhati. Sesaṃ yathāpāḷimeva niyyāti.

Sanidassanattikepi Pāḷivaseneva attho gahetabbo. Gaṇanāpettha Pāḷiyam āgataṃ saṅkhipitvā heṭṭhā vuttanayeneva saṃsandanesu saṃsanditvā veditabbāti.

Dhammānulome Tikapaṭṭhānavāṇṇanā.

2. Dukapaṭṭhānavāṇṇanā

Dukapaṭṭhānepi sabbadukesu pañhāvissajjanāni ceva gaṇanā ca Pāḷiyam āgatanayeneva veditabbā. Apicettha Sahetukahetusampayuttadukānaṃ vissajjanaṃ Hetudukavissajjanasadisam. Tathā Hetūcevasahetukahetūcevaetusampayuttadukānaṃ. Tathā Sappaccayasāṅkhatadukānaṃ. **Idaṃ dukam yathā Sappaccayadukam, evaṃ kātābanti** idaṃ yasmā sappaccayo viya

appaccayena, saṅkhatopi asaṅkhatena saddhiṃ yojanaṃ na labbhati, tasmā vuttaṃ. Sārammaṇacittasampayuttasaṃsaṭṭhadukāpi sadisavissajjanāyeva. Tathā Āsava-oghayogagocchakā. Ete hi tayo aññamaññaṃ sadisavissajjanāyeva. Apica Lokiyasāsavasasaṃyojanīyaganthaniyaṇīvaraṇīyaparāmaṭṭha-saṃkilesikadukā āsavavippayuttasāsavasasaṃyojanavippayuttasaṃyojanīyaganthavippayuttaganthaniyaṇīvaraṇavippayuttanīvaraṇīyaparāmāsa-vippayuttaparāmaṭṭhakilesavippayuttasaṃkilesikapariyāpannasa-uttaradukāti imepi dukā samānā.

Kilesadukaṃ Saṃyojanadukasadisam. Saṃkiliṭṭhakilesasampayuttanīvaraṇasampayuttadassanenapahātabbasaraṇadukāpi samānā. Tathākilesā ceva saṃkiliṭṭhanīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttakilesā ceva kilesasampayuttadukā. Iminā nayena sabbesaṃ atthato sadisānaṃ dukānaṃ vissajjanāni sadisāneva hontīti veditabbāni. Sabbasmimpi pana Paṭṭhāne Kenacivīññeyyadukaṃ na labbhati. Āsavā ceva āsavasampayuttā ca, saṃyojanā ceva saṃyojanasampayuttā ca, ganthā ceva ganthasampayuttā ca, nīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttā ca, kilesā ceva saṃkiliṭṭhā cāti evarūpesu dukesu vipākapaccayo ceva nānākkhaṇīkakkammapaccayo ca na labbhati. Nahetusahetukanahetu-ahetukesu hetupaccayo natthi. Hetū ceva hetusampayuttā ca, āsavā ceva āsavasampayuttā ca, ganthā ceva ganthasampayuttā cāti imesu dukesu nahetunajhānanamaggā na labbhanti, saṃyojanā ceva saṃyojanasampayuttā ca, nīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttā ca, kilesā ceva kilesasampayuttā ca, kilesā ceva saṃkiliṭṭhā cāti imesu pana vicikicchuddhaccasahagatassa mohassa vasena nahetupaccayo labbhati, najhānanamaggapaccayā na labbhantīti evaṃ sabbadukesu labbhamānālabbhamānaṃ upaparikkhitvā Pāḷivaseneva vāragaṇanā veditabbāti.

Dukapaṭṭhānavaṇṇanā.

3. Dukatikapaṭṭhānavaṇṇanā

Dukatikapāṭṭhāne hetuṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭicca hetu kusalo dhammo uppajjati hetupaccayāti evaṃ pañhāmattuddhāraseneva saṅkhepato

desanā katā. “Kusalam alobham paṭicca adoso amoho”ti-ādinā pana nayena vitthāro vattabbo siyā, so hetṭhā dassitanayena sakkā avuttopi jānitunti ekapadepi ekapaccayo vā na vuttho. Yā panesā saṅkhepato desanā katā, sā evaṃ katāti veditabbā. Hetudukena hi saddhim kusalapadam yojetvā Paṭiccavāre anulomassa ceva paccanīyassa ca vasena sabbe labbhamānakapaccayā dassitā, anulomapaccanīyapaccanīyānulomanayā ceva Sahajātavārādayo ca na dassitā, kevalam “paṭiccavārasadisamyeva vitthāretabban”ti vuttam. Pañhāvāre pañhampi avissajjetvā kevalam pañhuddhāramattam katvā anulomapaccanīyavaseneva labbhamānapaccayā dassitā. Yathā ca kusalapadam, evaṃ akusala-abyākatapadānipi Hetudukena saddhim yojetvā hetukusaladukatikam niddisitabbanti vuttam.

Tato param **hetum sukhāya vedanāya sampayuttam dhammanti**-ādinā nayena hetuvedanādukatikādīni ekavīsati dukatikāni dassitāni. Yasmā pana hetu nāma sanidassanasappaṭiḡho anidassanasappaṭiḡho vā natthi, tasmā hetupadena saddhim sanidassanasappaṭiḡha-anidassanasappaṭiḡhapadāni na yojitāni. Evaṃ Hetudukena saddhim labbhamānakavasena dvāvīsati tike yojetvā puna te Sahetukadukādīhi Saraṇadukapariyosānehi sabbadukehi saddhim yojitā. Tattha yaṃ yaṃ padam yena yena padena saddhim yojanam na gacchati, tam tam Pāḷiyamyeva na labbhatīti vuttam. Evamettha ekena dukena saddhim bāvīsati tike yojetvā puna aparena bāvīsati, aparena bāvīsati paṭipāṭiyā dukasate labbhamānadukapadehi saddhim dvāvīsati tikā yojitāti dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā Dukatikapaṭṭhānam nāma desitam. Tattha yesu yesu ṭhānesu nayam dassetvā Pāḷiyā saṅkhepo kato, tesu tesu ṭhānesu dassitanayānurūpena tassā vitthāro veditabboti.

Dukatikapattṭhānavañṇanā.

4. Tikadukapaṭṭhānavanṇanā

Tikadukapaṭṭhānēpi kusalaṃ hetuṃ dhammaṃ paṭicca kusalo hetu dhammo uppajjati hetupaccayāti pañhāmattuddhāravaseneva desanā katā. Tattha yathā heṭṭhā Hetudukena saddhiṃ kusalapadaṃ yojetvā sabbapaccayavasena sabbavāresu saṅkhepato desanā katā, evamidha Kusalattikena saddhiṃ hetupadaṃ yojetvā sabbapaccayavasena sabbavāresu saṅkhepato desanā katā. Yathā ca hetupadaṃ, evaṃ nahetupadampi Kusalattikena saddhiṃ yojetvā Kusalattikahetudukaṃ niṭṭhāpitaṃ. Tato paraṃ **sukhāya vedanāya sampayuttaṃ hetuṃ dhammanti-**ādinā nayena Vedanāttikahetudukādīni ekavīsati tikadukāni dassitāni.

Evaṃ bāvīsatiyā tikehi saddhiṃ Hetudukaṃ yojetvā puna tehiyeva saddhiṃ Sahetukadukādayo Saraṇadukapariyosānā labbhamānavasena sabbadukā yojitā. Idhāpi yaṃ yaṃ padaṃ yojanaṃ na gacchati, taṃ taṃ Pāliyaṃyeva paṭikkhittaṃ. Evaṃ dukasataṃ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā Tikadukapaṭṭhānaṃ nāma desitaṃ. Tatrāpi yena yena nayena Pāli saṅkhittā, so so nayo vitthārato veditabbo.

Tikadukapaṭṭhānavanṇanā.

5. Tikatikapaṭṭhānavanṇanā

Tikatikapāṭṭhānēpi kusalaṃ sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo sukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjati hetupaccayāti pañhuddhāravaseneva saṅkhepato desanā katā. Ettha ca Kusalattikaṃ Vedanāttikādīhi, Vedanāttikādayo ca Kusalattikenāti evaṃ tikesuyeva tikā pakkhittā. Yena yena ca padena saddhiṃ yaṃ yaṃ padaṃ yojanaṃ na gacchati, taṃ taṃ hāpetvā labbhamānavaseneva sabbapaccayesu vārā ca gaṇananayā ca dassitā, tasmā te sādhukaṃ Pāliṃ upaparikkhitvā veditabbā. Yathā ca Kusalattikaṃ Vedanāttikādīhi, Vedanāttikādayo ca tena saddhiṃ yojetvā veditabbā, tathā ekekaṃ tikaṃ sesehi, sesā ca tehi saddhiṃ yojetvā veditabbāti.

Tikatikapāṭṭhānavanṇanā.

6. Dukadukapaṭṭhānavaṇṇanā

Dukadukapaṭṭhānēpi hetusahetukaṃ dhammaṃ paṭicca hetusahetuko dhammo uppajjati hetupaccayāti pañhuddhāravaseneva saṅkhepato desanā katā. Tattha hetudukam sahetukadukādīhi, sahetukadukādīni ca tena saddhiṃ yojitāni. Ekekaṃ pana dukam sesehi, sesā ca tehi saddhiṃ paṭipāṭiyā yojetabbā. Idañhi Dukadukapaṭṭhānam nāma dukesuyeva duke pakkhipitvā desitam. Tenettha sabbadukehi saddhiṃ sabbadukānam yojanā veditabbā. Pāli pana saṅkhittā. Yena yena ca padena saddhiṃ yaṃ yaṃ padaṃ yojanam na gacchati, taṃ taṃ hāpetvāva desanā katāti.

Dukadukapaṭṭhānavaṇṇanā.

Ettāvata—

Tikañca Paṭṭhānavaram dukuttamam,
Dukam tikañceva tikam dukañca.
Tikam tikañceva dukam dukañca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrāti—

Aṭṭhakathāyaṃ vuttagāthāya dīpitā **Dhammānulomapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṃ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitam anulomapaṭṭhānamyeva veditabbam.

7-12. Paccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā

1. Idāni kusalādīnam padānam paṭikkhepavasena dhammānam paccanīyatāya laddhanāmaṃ **Paccanīyapaṭṭhānam** dassetuṃ **nakusalam dhammaṃ paṭicca nakusalo dhammo uppajjati hetupaccayāti**-ādi āradham. Tattha **nakusalam dhammaṃ paṭiccāti** kusalassa paccayabhāvaṃ vāreti. **Na kusalo dhammo uppajjati**ti kusalassa uppattiṃ vāreti, tasmā “akusalābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca akusalābyākata tayo khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpaṃ”ti evamādinā nāyenettha pañham vissajjitabbam. Tasmim tasmim paccaye laddhagaṇanā pana Pāliyaṃ vuttāyeva. Yepi vārā sadisavissajjanā, tepi tattheva dassitā. Tasmā sabbamettha heṭṭhā

vuttanayānusārena Pāḷim upaparikkhitvā veditabbaṃ. Yathā cettha, evaṃ Dukapaṭṭhāne Dukatikapaṭṭhāne Tikadukapaṭṭhāne Tikatikapaṭṭhāne Dukadukapaṭṭhāne ca.

Ettāvatā—

Tikañca Paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca.
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha paccanīyamhi nayā sugambhīrāti—

Aṭṭhakathāyaṃ vuttagāthāya dīpitā **Dhammapaccanīyapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmim paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ paccanīyapaṭṭhānaññeva veditabbaṃ.

13-18. Anulomapaccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā

1. Idāni kusalādīsū dhammesu paccayadhammaṃ appaṭikkhipitvā paccayuppannassa kusalādibhāvapaṭikkhepavasena dhammānaṃ anulomapaccanīyatāya laddhanāmaṃ **Anulomapaccanīyapaṭṭhānaṃ** dassetuṃ **kusalaṃ dhammaṃ paṭicca na kusalo dhammo uppajjati hetupaccayāti**-ādi āraddhaṃ. Tattha **kusalaṃ dhammaṃ paṭiccāti** kusalassa paccayabhāvaṃ anujānāti, **na kusalo dhammo uppajjati**ti kusalasseva uppattiṃ vāreti. Tasmā “kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ”ti-ādinā nayena vissajjanaṃ dassitaṃ, taṃ sabbaṃ Pāḷim oloketvā sādhuṃ sallakkhetabbaṃ. Yampi yena sadisaṃ, yañca yattha labbhati, yo ca yesaṃ vissajjanānaṃ yesu paccayesu gaṇanaparicchedo, so sabbo Pāḷiyaṃ dassito, tasmā Pāḷiyeva ettha attho. Yathā cettha, evaṃ Dukapaṭṭhānādīsūpīti.

Ettāvatā—

Tikañca Paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca.
Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,
Cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrāti—

Aṭṭhakathāyaṃ vuttagāthāya dīpitā **Dhammānulomapaccanīyapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmim paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭiṃhaṇḍitaṃ anulomapaccanīyapaṭṭhānaññeva veditabbaṃ.

19-24. Paccanīyānulomapattṭhānavanṇanā

1. Idāni kusalādīsu dhammesu paccayadhammaṃ paṭikkhipitvā paccayuppannessa kusalādibhāvaṃ appaṭikkhepavasena dhammānaṃ paccanīyānulomatāya laddhanāmaṃ **Paccanīyānulomapattṭhānaṃ** dassetuṃ **nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjati hetupaccayāti**-ādi āradhmaṃ. Tattha **nakusalaṃ dhammaṃ paṭiccāti** kusalassa paccayabhāvaṃ vāreti, **akusalo dhammo uppajjati**ti akusalassa uppattiṃ anujānāti. Nakusalañhi akusalaṃ abyākataṃ vā, tañca sahaajātapaccayaṃ katvā uppajjamāno kusalo nāma natthi, tasmā akusalābyākatavasena desanā katā. Tattha “akusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā”ti evaṃ nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca vissajjanaṃ veditabbaṃ. **Abyākato dhammo uppajjati hetupaccayāti** ayaṃ pana pañho “vipākābyākataṃ kiriyābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpaṃ”ti vissajjitova. Iti sabbapañhesu avissajjitassa atthānurūpaṃ vissajjitassa ca Pāli-āgatameva vissajjanaṃ. Ekekasmīṃca tikaduke vārappabhedapaccayagaṇanavidhānaṃ sabbaṃ heṭṭhā vuttanayānusāreneva veditabbaṃ.

Ettāvathā ca—

Tikañca Paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,

Dukaṃ tikañceva tikaṃ dukañca.

Tikaṃ tikañceva dukaṃ dukañca,

Cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrāti—

Aṭṭhakathāyaṃ vuttagāthāya dīpitā **Dhammapaccanīyānulomapattṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmim paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭiṃhaṇḍitaṃ paccanīyānulomapattṭhānaññeva veditabbaṃ.

Evam dhammānulomādivasena catūsu vāresu ekekasmiṃ catuvīsatiyā catuvīsatiyā nayānaṃ vasena channavuti nayā honti. Tattha paccayanaye aggahetvā ekekasmiṃ paṭṭhāne tikadukādīnaññeva channaṃ channaṃ nayānaṃ vasenetaṃ catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ

Samantapaṭṭhānamahāpakaraṇaṃ veditabbaṃ. Keci pana “kusalārammaṇo dhammo akusalārammaṇo dhammo”ti-ādinā nayena ārammaṇamātikaṃ nāma ṭhapetvā “kusalārammaṇo dhammo kusalārammaṇassa dhammassa hetupaccayena paccayo”ti-ādinā nayena ārammaṇapaṭṭhānaṃ nāma dassetvā aparaṃpi phassādīnaṃ vasenapi phassapaṭṭhānaṃ nāma uddharitvā dassenti, taṃ neva Pāḷiyaṃ na Aṭṭhakathāsu sandissatīti idha na vicāritaṃ. Saṅgīti-ārūhapāḷivaseneva panettha vaṇṇanā katāti veditabbā.

Ettāvatā ca—

Sammūḷhā yattha pajā, tantākulādibhāvamāpannā.

Nekavidhadukkhagahanaṃ, saṃsāraṃ nātivattanti.

Paccayabhede kusalo, loke garutampi paccayākāraṃ.

Atinippuṇagambhīraṃ, javanabbhūmiṃ Buddhañāṇassa.

Kusalādidhammabhedam, nissāya naychi vividhagaṇaṇchi.

Vitthārento sattama-mabhidhammappakaraṇaṃ Satthā.

Suvihitasanniṭṭhāno, Paṭṭhānaṃ nāma yaṃ pakāsesi.

Saddhāya samāradadhā, yā Aṭṭhakathā mayā tassa.

Ācariyānaṃ vādaṃ, avihāya vibhajjavādisissānaṃ.

Atibahuvidhantarāye, lokamhi anantarāyena.

Sā evaṃ ajja katā¹, cuddasamattehi bhāṇavārehi.

Atthaṃ pakāsayantī, Paṭṭhānavarassa sakalassa.

Sanniṭṭhānaṃ pattā, yatheva niṭṭhaṃ tathā bahujanassa.

Sampāpuṇantu sīghaṃ, kalyāṇā sabbasaṅkappā.

1. Sā esā ajja yathā (Syā)

Ettāvatā—

Sattappakaraṇaṃ Nātho, abhidhammamadesayi.

Devātidevo devānaṃ, devalokamhi yaṃ pure.

Tassa Aṭṭhakathā esā, sakalassāpi niṭṭhitā.

Ciraṭṭhitatthaṃ dhammassa, niṭṭhapentena taṃ mayā.

Yaṃ pattaṃ kusalaṃ tassa, ānubhāvena pāṇino.

Sabbe Saddhammarājassa, ñatvā dhammaṃ sukhāvahaṃ.

Pāpuṇantu visuddhāya, sukhāya paṭipattiyā.

Asokamanupāyāsaṃ, nibbānasukhamuttamaṃ.

Ciraṃ tiṭṭhatu saddhammo, dhamme hontu sagāravā.

Sabbepi sattā kālena, sammā devo pavassatu.

Yathā rakkhimsu porāṇā, surājāno tathevimaṃ.

Rājā rakkhatu dhammena, attanova paṇaṃ pajanti.

Paṭṭhānappakaraṇaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Pañcapakaraṇaṭṭhakathāti.

Nigamanakathā

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitena
 sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena
 sakasamayasaṃmayantaragahanañjhogāhaṇasamatthena
 paññāveyyattiyasaṃmaṇāgatena Tipiṭakapariyattippabhede sātṭhakathe
 Saṭṭhusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena
 karaṇasampatti-janitasukhaviniggatamadhurodāravacanālāvaṇṇayuttana
 yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre
 chaḷabhiññāḍippabhedaguṇapaṭimaṇḍite uttarimaṇṣṣaḍḍhamme
 suppaṭiṭṭhitabuddhīnaṃ theravaṃsappadīpānaṃ therānaṃ
 Mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālāṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā
Buddhaghosoti garūhi gahitaṇāmadheyyena therena katā ayaṃ sakalassapi
 Abhidhammapiṭakassa Aṭṭhakathā—

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanīttharaṇesinaṃ.
 Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ paññāvisuddhiyā.
 Yāva Buddhoti nāmaṃpi, suddhacittassa tādino.
 Lokamhi Lokajetṭhassa, pavattati Mahesinoti.

Abhidhammapiṭakattṭhakathā nīṭṭhitā.

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaniṭṭhagāmī	49	Atthi arahato vimati	160
Akuppadhammo	33	Atthi arūpajīvitindriyaṁ	211
Akusalaṁ dhammaṁ paccayā	429	Atthī	137
Aṅgakūṭaṁ	90	Atthaṭṭho	159
Acetayantassa	198	Atthatthamhi	137
Acchandikā	36	Atthi chinnassa chediyaṁ	144
Ajjhāvasati	99	Atthi dvinnam nibbānānaṁ	166
Ajinaṁ	83	Atthi niyāmo	186
Ajinakkhipaṁ	83	Atthipaccayo	351
Ajjhottharati	99	Atthi manussesu	175
Aññaṁaññaṁ	365	Atthi lokiyo mano	271
Aññaṇi	190	Atthi sāvakassa	
Añño aññaṁ kārako	200	khandhapaññatti	190
Añño karoti	135	Atthi so niyāmo	232
Aññaṁ jīvaṁ	128	Atītāya	180
Aññaṁ satthāraṁ	182	Atītaṁ atthīti micchā	151
Aṭṭha pānāni	259	Athenena	86
Aṭṭhamako puggalo	172	Adinnādāyī	71
Aṭṭhavimokkhe	30	Adhippāya-iddhi	277
Aṭṭhahi ñaṇehi	165	Adhimattaṁ	44
Aḍḍhamāsikaṁ	82	Adhimuccitā	98
Attantapo	81	Anañño	128
Atthasamhitam	88	Anattā	138
Atthi arahato	185	Anariyā	39
Atthi arahato punabbhavo	147	Anāgāmī	39
Atthi arahato rāgo	160	Anāgāmī puggalo kata-	
		karaṇīyo	147

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Anābhogassa	198
Anāvaṭṭentassa	198
Animittam	267
Aniyatā	37
Anuppadātā	87
Anupalitto	261
Anupubbābhisamayo	164
Anuyogo	90
Anurakkhati	34
Anurakkhaṇabhabbo	34
Anulomaṃ	437
Anusayā	319
Anusañceteti	34
Anussaviyo	182
Anuseti	243
Anusotagāmī	94
Anodhim	164
Anto pūti	57
Antarāparinibbāyī	49
Apacayagāmī	158
Apatthentassa	199
Apubbam acarimaṃ	149
Appaṭisaṅkhāniruddhe	166
Appahīno	94
Abbhantaramātikā	2
Abbhokāso	85
Abyākatānaṃ	363
Abyāsekasukhaṃ	92
Abrahmacariyaṃ	87

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]	
Abrahmacārī	
brahmacāripaṭiñño	57
Abhabbāgamano	36
Abhabbo	232
Abhayūparato	36
Abhinandati	435
Abhinimmito	261
Abhinisīdati	99
Amaggena	172
Amanasikarontassa	198
Ariyadhammavipāko	202
Ariyarūpaṃ	242
Ariyā	39
Ariyaṃ	168
Arukūpamacitto	62
Arūpasahagatānaṃ	32
Arūpino	377
Avakujjapañño	64
Avakkanti	35
Avassuto	57
Avigato	128
Avijjā asaṅkhatā	192
Avijjamānapaññatti	26
Avinipātadhammo	46
Avipakkavipākadhammā	157
Avisaṃvādako	87
Asaṅkhatapaññatti	28
Asaṅkhāraparinibbāyī	49
Asaddhā	36
Asappuriso	71
Assamaṇo	57

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[A]

Asamannāharantassa	198
Asamayavimutto	31
Asamāhito	67
Assātarāgo	238
Assādeti	435
Asuci	57
Asekkhā	39
Ahetukaṃ	291
Aḷacchinno	128

[Ā]

Ākāśānañcāyatanam	435
Ācāmo	83
Ātāpeti	444
Ādheyyamukho	98
Āpāyike	233
Āpāyiko	272
Āmakamaṃsapaṭiggahaṇā	89
Āmantā	192
Āmaṃ pakkavaṇṇī	76
Ārācārī	87
Ārabhati	96
Ārambhajā	96
Ārammaṇam	188
Ārammaṇūpanissayo	347
Āvaṭṭanā paṇidhi	240
Āvāhavivāham	205
Āsavānam	168
Āsevanapaccayo	349
Āhārapaccayo	350

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ā]

Āhāro	188
Āhuneyyo	258-9

[I]

Icca	396
Ichchāpakato	99
Ittarasaddho	98
Itthikumārikapaṭiggahaṇā	89
Itthī	89
Iddhimā	284
Idha	30
Indriyapaccayo	350
Iriyāpathasamasī	37
Issariyasamvattaniyam	201

[U]

Ukkujjo	64
Ukkuṭikappadhānamanuyutto	83
Ukkoṭanam	91
Ugghaṭitaññū	73
Uccāvacā	144
Uccāsayanam	89
Ucchaṅgapañño	64
Ujjagghati	99
Uṇṇatuṇṇato	79
Uṇṇato	79
Uṇṇatoṇato	79
Udakalekhūpamo	66
Uddhato	67
Uddissakataṃ	81
Unnaḷo	67

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[E]	
Upaḍḍhadivaso	163	Ekamūlaṃ	290
Upanikkhattapaññatti	28	Ekālopiko	82
Upanidhāpaññatti	27	Ekāhikaṃ	82
Upanissayapaccayo	347	Ekam	457
Upapattesiya	178	Ekamyeva	174
Upahaccaparinibbāyī	49	Erāvaṇo	273
Uppajjamānaṃ	333	Esece	116
Upādāpaññatti	27	Elāṇḍiyāya	166
Uppādanirodhavāro	296	[O]	
Uppādavāro	296	Okkamituṃ	36
Uppaṇḍeti	99	Okkanti	414
Ubbhaṭṭhako	83	Okkantikkhaṇe	365
Ubho vaḍḍhanti	224	Okāsavāro	297
Ummādā	99	Okoṭimako	78
Ummujjitvā	102	Oṇatuṇṇato	79
Ulūkapakkhaṃ	83	Oṇato	79
Ullapati	99	Oṇatoṇato	79
Ussāraṇaṃ	98	Odhisso	148
[Ū]		Orabbhiko	83
Ūhasati	99	Orambhāgiyāni	48
[E]		[Ka]	
Ekāgāriko	82	Kaṭattā ca rūpānaṃ	374
Ekacco	30	Kaṇaṃ	83
Ekaccaṃ	157	Kaṇṭakāpassayiko	83
Ekadesaṃ	170-212	Kaṇḍaracchinno	128
Ekantakāḷakehi	101	Kaṇḍūvamāno	84
Ekabījī	46	Kaṇṇasukhā	61
Ekabhattiko	88	Katassa paṭicayo	144
Ekamūlamūlā	291	Kataṃ karaṇīyaṃ	94

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kattā	132
Katihi khandhehi	4
Kappo	234
Kabaḷikāro	377
Kammapaccayo	349
Kammavipākato	255
Kammavipākam	201
Kammahetu	212
Kammūpacayo	249
Kayavikkayā	90
Kalyāṇadhammo	72
Kalyāṇamitto	69
Kalyāṇasampavaṅko	69
Kalyāṇasahāyo	69
Kalyāṇo	72
Kasambujāto	57
Kasiravuttike	78
Kaḷopi	82
Kāṇo	78
Kāmesumicchācārī	71
Kāyabhedo	162
Kālavādī	88
Kāyasaṅkhāro	313
Kāraṇikā	274
Kāretā	132
Kiccapaññatti	28
Kiñci kāle	365
Kittisaddo	69
Kimassa rajaggasmim	99
Kiriyā	438

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ka]

Kiriyā cattāro	219
Kiriyāñāṇam	219
Kiriyāsaṅgaho	3
Kim pariyuṭṭhito	145
Kucchiparihārikena	91
Kuṇī	78
Kuppadhammo	32
Kumbho	76
Kurūrakammantā	83
Kusacīram	83
Kusalamūlakā	291
Kusalamūlamūlakā	291
Kusalam dhammam paṭicca	411
Kusalam dhammam paccayā	426
Kusalam dhammam saḥajāto	426
Kusalam dhammam nissāya	431
Kusalam dhammam saṃsaṭṭho	431
Kuḥim phaluppatti	147
Kūṭam	90
Kevalaparipuṇṇam	64
Kesakambalam	83
Kodhano	53
Kolaṃkolo	46
Kamsakūṭam	90
Kamso	90

[Kha]

Khañjo	78
Khaṇam	334
Khattiyamahāsālā	78

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]		[Ca]	
Khattiyo	136	Catucattārīsāya	165
Khandhapaññatti	25	Catūhi ñāṇehi	165
Khandhā saṅkhata	137	Cittacetāsikā	365
Khayagāmī	158	Cittavikkhepā	99
Kharājinaṃ	84	Cittasaṅkhāro	313
[Ga]		Cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ	412
Gajjitā	75	Cittasamuṭṭhānānaṃ	434
Gaṇabhojanaṃ	259	Cīvaralūkhaṃ	80
Gaṇanasāṅgaho	3	Cetanābhabbo	34
Gandhaṃ	89	Cetopariyañāṇena	435
Gahaṭṭho pabbajito	136	Cetovimuttiṃ	95
Gahaṇakūṭaṃ	90	[Cha]	
Gahapatimahāsālā	79	Chavadussāni	83
Gādhaṃ kattā	75	Chandādhipati	360
Gāmadhammā	87	Chedanāṃ	91
Gilānupaṭṭhāko	59	[Ja]	
Gihissa	177	Janakājanakato	393
Gūthakūpo	69	Jarā parinipphannā	229
Gūthabhāṇī	60	Jahati puthujjano	148
Gotrabhuno	184	Jātarūpaṃ	89
[Gha]		Jātisaṅgaho	3
Ghosappamāṇo	80	Jigucchitabbo	69
[Ca]		Jīvitasamasīsī	38
Cakkavattisatto	181	[Jha]	
Cakkhu anāsavaṃ	178	Jhānaṅgāni	379
Cakkhundriyaṃ	378	Jhānapaccayo	350
Cattāri	454	[Ña]	
Cattāro khandhā	383	Ñātimajjhagato	60
		Ñāṇaṃ	162

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Tha]		[Tha]	
Ṭhānaṃ	89	Thale	95
Ṭhitatto	95	Thusodakaṃ	82
		Theto	87
[Da]		Thero	66
Ḍeti	92		
[Ta]		[Da]	
Tajjāpaññatti	28	Dakkhiṇeyyā	258
Taññeva anāsavaṃ	178	Dakkhiṇaṃ	258
Tatiyā koṭi	136	Daddulaṃ	82
Tathāgatabalaṃ	167	Dadhi	100
Tadārammaṇatā	436	Dayāpanno	86
Tappetā	56	Dasannaṃ	219
Tamaparāyaṇo	78	Dassanīyā	99
Tameva saṅgāmasīsam	99	Dāsīdāsapaṭiggahaṇā	89
Tamo	78	Dibbacakkhu	443
Tassa paṭighātathāya	447	Dibbacakkhum	174
Tassa paṭisaṃvedi	134	Dinnapāṭikaṅkhī	86
Tassa vipāko	203	Dinnādāyī	86
Tikaṇca paṭṭhānavaraṃ	406	Dukuttamaṃ	406
Tiṇṇo	95	Dukkhato	213
Tiṇṇo pāraṅgato	102	Dukkhāhāro	162
Titto	56	Duggatibhayaṃ	36
Tindukālātaṃ	69	Duṭṭhāruko	61
Tirīṭāni	83	Duttappayā	55
Tuccho	76	Duddasiko	78
Tena vata re	114	Duppameyyo	67
Terasa	457	Dubbaṇṇasaṃvattaniyaṃ	202
Tevīsatiṃmūlakaṃ	407	Dubbaṇṇo	78
Taṃ jīvaṃ	128	Dussilo	56
		Dūteyyaṃ	90
		Dvattiṃsimāni	182

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Da]

Dvādasahi nāṇehi	165
Dvinnam maggasamaṅgīnam	328
Dve asaṅkhatāni	192
Dve kathā	139
Dve khandhā	412
Dveva cakkhūni	174
Dve jīvitindriyāni	212
Dve tāṇāni	166
Dve dukkhanirodhā	166
Dve nirodhasaccāni	166
Dve nirodhā	166
Dve puggalā	339

[Dha]

Dhajaggam	98
Dhammakkhānam	167
Dhammadesanā	167
Dhammapaccanīyapaṭṭhāne	495
Dhammapaccanīyānulomaṇi	410
Dhammasaṇṇī	272
Dhammānulomapaccanīyaṇi	409
Dhammānulomaṇi	407
Dhammābhisamayo	73
Na akicchalābhī	32
Na akasiralābhī	32
Naccagītavādītavisūkadassanā	89
Natthaṭṭho	159
Natthi devesu saṁvaro	175
Natthi paccayo	352
Natthi lokiyā saddhā	271

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Na]

Natthi saddhā	172
Natthi saddhindriyaṇi	172
Na nikāmalābhī	32
Nanu atthi asurakāyo	205
Nanu pañca gatiyo	204
Nanu bodhi paṭilābhā	181
Nanu sabbasaṅkhāre	189
Nanu so sattakkhattuparamo	232
Nayamātikā	1
Nayamukhamātikā	2
Nayā sugambhīrā	406
Na vattabbaṇi bodhiyā	181
Naveva nāmamūlāni	291
Navo	66
Na hevaṇi	176
Nānappakārabhedato	357
Nāparaṇi itthattāya	94
Nāmā dhammā	291
Nikati	91
Nikkujjo	64
Nikkhamitvā	138
Nigaḷo	131
Niggaṇhāti	250
Nicchāto	84
Nidānaṇi	188
Nidhānavatī	88
Nibbāne sukhānupassī	214
Nibbuto	84
Niyatassa	186
Niyatā	37

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Pa]	
Niyato	46	Pakkhahato	78
Niyāmagamanāya	185	Pakiṇṇakamātikā	2
Niyāmo	191	Pakiṇṇakāni	461
Nirayaṁ	233	Pakkhī	92
Nirujjhamānaṁ khaṇaṁ	334	Pakkaṁ āmavaṇṇī	76
Nirodhavāro	296	Paccattapaññatti	28
Nirodhasamāpatti	193	Paccayapaccanīyānulomaṁ	410
Nillopaṁ harati	445	Paccayavāro	395
Nissayapaccayo	347	Paccayavisabhāgato	392
Nissayavāro	395	Paccayānulomapaccanīyaṁ	409
Nihitadaṇḍo	86	Paccayānulomaṁ	407
Nihitasattho	86	Paccayiko	87
Nīlaṁ rūpaṁ upādāya	130	Paccayuppannato	357
Nīvārā	82	Pacchājātapaccayo	349
Nuppajjati nirujjhati	333	Pacchā pañho	298
Nuppajjeyya	269	Pajahati	328
Negaḷiko	131	Pañca asaṅkhatāni	191
Neyyo	73	Paññattiyo	25
Nerayiko	272	Pañhāvāro	395
Nelā	61	Paññāvāhī	44
Nevasekkhānāsekkhā	39	Paññāvimuttiṁ	95
Neva hāyati no vaḍḍhati	101	Paṭikkhepena vissajjanaṁ	300
Nesādakule	78	Paṭicca	396
No ca vata re	114	Paṭiccavāro	395
No ce pana vattabbe	114	Paṭicchannakammanto	57
No vata re vattabbe	162	Paṭicchannakūṭaṁ	90
[Pa]		Paṭipannassa	184
Pakaticitte	280	Paṭipādā	144
Pakatūpanissayo	348	Paṭivacanavissajjanaṁ	300
		Paṭisaṅkhā nirodhenti	166

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṭisandhi	414
Paṭisedhena vissajjanam	300
Paṭisotagāmī	94
Paṭuppannānam	386
Paṭṭhānā	158
Paṇidhi	210
Paṇītādhimutto	56
Pattalūkham	80
Patthanā	210
Patigādhappatto	102
Pathavī	185
Pathavīkasiṇasamāpattim	186
Pathavī lekhūpamo	65
Padaparamo	74
Pabhavo	188
Paradhammakusalassa	160
Paramatthakathā	139
Paramattho	112
Paramāya	79
Parantapo	83
Pavaḍḍhanti	96
Parihānāya	144
Parihāni	142
Parihāyati	141
Parikammaṃ	443
Paripantho	445
Paripuṇṇapañho	298
Pariyantavatim	88
Parisaggato	60
Parisuddham	64

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Pahiṇagamanam	90
Pahīnā	270
Pākaṭindriyo	67
Pāṭaliputtassa	189
Pāṇātipātā	175
Pāṇātipātī	71
Pāpakammaṃ samādiyivā	224
Pāpadhammo	72
Pāpiccho	99
Pāpo	72
Pāraṅgato	95
Pāsāṇalekhūpamo	65
Pāsādikā	99
Pāsādikō	79
Pāḷigatiyā vissajjanam	300
Pihito	76
Pukkusakule	78
Puggalapaññatti	25
Puggalavāro	297
Puggalo	112
Puggalokāsavāro	297
Puggalopi	369
Puggalassa uppādo	137
Pupphabhāṇī	61
Pubbacariyā	167
Pubbayogo	167
Pubbekatahetu	255
Pubbe suciṇṇāni	435
Purimā purimā	437
Purejātapaccayo	348

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Pa]

Purepañho	298
Pūgamajjhagato	60
Pūro	76
Pettirāja	273
Pemaṇiyā	61
Porī	61
Potthakūpamā	66
Paṁsukūlāni	83

[Pha]

Phalasaṁpattiya	447
Phassārammaṇe	187
Phusitvā	30
Pheggusāraparivāro	79

[Ba]

Bandhanāgāriko	83
Bandho	91
Barihisatthāya	84
Balībaddo	77
Bahujanakantā	61
Bahujanamanāpā	61
Bālaputhujjanā	163
Bāhiraṁatikā	2
Bijagāmaabhūtagāma- saṁārambhā	88
Buddho ca loke	234
Bodhi	180
Bodhagāmi	158
Bodhikaraṇīyaṁ	180
Bodhipaṭilābhā	181
Bodhisatto	182-237

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ba]

Brahmacariyaṁ	94
Brahmacārī	87
Brāhmaṇamahāsālā	79
Brāhmaṇo	95

[Bha]

Bhabbo	237
Bhayūparato	35
Bhikkhūnaṁ sikkhāsājīva- saṁmāpanno	86
Bhiyyoso mattāya cicciṭṭayati	69
Bhūtavādī	88
Bhūmipaṇṇatti	28

[Ma]

Maggaṅgāni	380
Maggapaccayo	350
Maggā vuttahitvā	435
Maggo asaṅkhato	191
Maggo bhāvito	172
Macchaghātaṅko	83
Majjhimo	66
Madhubhānī	61
Manussesu	146
Manodhātuyā	358-362
Manoviññāṇadhātuyā	362
Mandattā	99
Mando	98
Masāṇāni	83
Mahābhūte	413

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ma]		[Ra]	
Mahāsayanaṃ	89	Rajaggaṃ	98
Mātā jīvitā	232	Rajataṃ	89
Mātughāṭikammaṃ	446	Rajjubhedo	90
Mānakūṭaṃ	90	Rajopatho	85
Mārakāyikā	160	Rattandhakāratimisāyā	62
Mālā	89	Rattūparato	89
Mukharo	67	Rathakārakule	78
Muttācāro	81	Rājakulamajjhagato	60
Muddhāvasitto	83	Rāgo	145
Muhuttaṃ muhuttaṃ	163	Rūpakūṭaṃ	90
Musāvādī	71	Rūpañca	120
Mūlamātikā	1	Rūpasmiṃ puggalo	122
Mūlaṃ	188	Rūpappamāṇo	80
Methunā	87	Rūpappasanno	80
Mandatā	99	Rūpasahagātanaṃ	32
Mandomomūho	98	Rūpāyatanaṃ	358
Moho	483	Rūpaṃ	365
[Ya]		Rūpaṃ na sandhāvati	129
Yattha natthi pabbajjā	146	Rūpaṃ parinipphannaṃ	229
Yatthicchakaṃ	32	Rūpaṃ puggalo	122
Yathākammūpagatañca	174	Rūpaṃ sandhāvati	129
Yadicchakaṃ	32	Rogasamasīsī	37
Yāvaticchakaṃ	33	[La]	
Yāvasikā	274	Lakkhaṇamātikā	2
Yugaḷakato	392	Lajjī	86
Yuttappaṭibhāno	74	Lābhī	94
Yodhājīvā	98	Liṅgapaññatti	28
Yaṃkiñci	184	Luddo	83
Yvāyaṃ	96		

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[La]

Lokiyena viññāṇena	165
Lomakūpehi	160
Lolo	98

[Va]

Vacisaṅkhāro	313
Vacchatarā	84
Vajjabahulo	73
Vañcanaṃ	91
Vaṇṇapokkharatāya	79
Vadho	91
Valāhakā	75
Vasitā no gādhaṃ kattā	75
Vāḷakambalaṃ	83
Vigatapaccayo	352
Vijjamānapaññatti	26
Vijjamānena	
avijjamānapaññatti	26
Vijjamānena	
vijjamānapaññatti	26
Viññatti	224
Viññāṇaṇcāyatanavipākassa	436
Vitakkavipphāro	216
Vinayavādī	88
Viniveṭhetvā	99
Vipakkavipākā	157
Vipaṇcitanāṇū	73
Vibbhantacitto	67
Viparāmoso	91
Vippaṭisārajā	96
Vippayuttapaccayo	351

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Va]

Vipākapaccayo	349
Vipākapaṭisaṃvedī	133
Vipāko	133
Vimuccati	171
Vimuttiñāṇaṃ	184
Vimuttiyā vā vimuttiṃ	168
Vimuttaṃ vimuccamānaṃ	170
Vilepanaṃ	89
Vivaṭo	76
Visayo	173
Viharati	86
Vuṭṭhānaṃ	437
Vusitaṃ	94
Vessabhū	273
Vocaritā	42
Vodānaṃ	435
Vodiṭṭhā	42

[Sa]

Sakadāgāmī	47
Saṅkassarasamācāro	57
Sakiṃ nimuggo	101
Sakkehipuṭṭho	60
Saṅkhārakkhandhassa	
suññatā	267
Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ	5
Saccavādī	87
Saccasandho	87
Saccikaṭṭho	112
Sañjātisaṅgaho	3
Saṇṭhānapaññatti	28
Saṇḍasaṇḍacārini	82

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Satipaṭṭhānā	158
Satisammosā pakireyya	64
Sattakkhattuparamo	45
Sattasattatiyā ñāṇehi	165
Saddhāya	447
Saddhāvāhī	44
Sadhammakusalassa	160
Santatipaṇṇatti	28
Sandhāgāraṃ	83
Sappurisenā sappurisarato	72
Sappuriso	72
Saphassaṃ	170
Sabbaṭṭhānikāsabbaṭṭhānikato	393
Sabbattha	119
Sabbathā	149
Sabbadā	119-149
Sabbapāṇabhūtahitānukampī	86
Sabbe te kusalamūlamūlā	291
Sabbe te kusalamūlā	288-289
Sabbe te dhammā kusalā	290
Sabbe devā jaḷā	146
Sabbe dhammā sati	158
Sabbena sabbaṃ	149
Sabbeva arahanto	142
Sabbeva pathavī	185
Sabbesu	149
Sabbesaṃ samāpannānaṃ	161
Sabyañjanaṃ	64
Sabhaggato	60
Samaggaṇandī	88

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Samaggarato	88
Samaggārāmo	88
Samaṇapadumo	95
Samaṇapuṇḍarīko	95
Samaṇamacalo	95
Samaṇena pakāsītā	144
Samanantaraniruddhā	386
Samanantarapaccayo	346
Samanantaravigatā	386
Samayavimutto	31
Samayena samayaṃ	30
Samasamo	130
Samasīsī	37
Samānabhogā	205
Samānavaṇṇā	205
Samānāyukā	205
Samānāhārā	205
Samāpannassa atthi vacībhedo	161
Sampayuttapaccayo	351
Sampayuttavāro	395
Sambhavo	188
Sambādho gharāvāso	85
Sammāsambuddho	40
Sammāsambuddho tena	
daṭṭhabbo	100
Sammukhībhūto	237
Sammutikathā	139
Samuṭṭhānaṃ	188
Samodhānapaṇṇatti	27
Sambodhiparāyaṇo	46
Sarāgaṃ	170

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Sarūpavacchāya	84
Sasaṅkhārāparinibbāyī	49
Saha udāhaṭṭavelāya	73
Sahajātapaccayo	346
Sahajātavāro	395
Sahajātaghaṭṭanāni	462
Sahati rajaggam	98
Sahati sampahāram	98
Sahasākāro	91
Salāyatanaṃ vipāko	231
Sākabhakkho	82
Sāciyogo	91
Sāṇāni	83
Sāpadesaṃ	88
Sāmākabhakkho	82
Sāyatatiyakam	83
Sāriputto	178
Sāvako jino	190
Sāvako ṭhānaṭṭhānaṃ jānāti	168
Sāhu saddhā kusalesu	
dhammesu	101
Sikhābhedo	90
Sītibhūto	84
Sukhadhammānaṃ upahattā	250
Sucibhūtena	86
Suññatā	267
Suññato lokam	
avekkhassu	138
Suññataṃ ārabba	221
Suppameyyo	67

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]	
Surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī	71
Suvaṇṇo ca paṇāsi	277
Sekkhāya	437
Senāsanaḷukham	80
Seyyam	83
Sotāpattiniyāmo	191
Sotāpattiphalaṃ na	
vipāko	202
Sotaṃ	162
Sovaṇṇamayāya	166
Samghassa dānaṃ denti	258
Samsaṭṭhavāro	395
Samsīdati	99
[Ha]	
Haṭam	82
Hañci	181
Haññati	98
Hatthasaṃvācikā	146
Hatthāpalekhano	81
Hadayaṅgamā	61
Hadayaabhedo	90
Hāyatiyeva	101
Himaviparāmoso	91
Hīnādhimutto	56
Hetupaccayā	412
Hetupaccayo	344
Hevatthi heva natthi	159
Hevamevaṃ tattha dakkhā	116
Hevaṃ niggahetabbe	116
Hevaṃ maraṇaṃ na hehiti	127

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapoththakaṃ, Syā = Syāmapoththakaṃ,
Kaṃ = Kambojapoththakaṃ, I = Iṅgalisapoththakaṃ, Ka = kesuci
Marammapoththakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapoththakesu
dissamānapāṭho.

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Aññattaṃ = Aññathattaṃ (Syā)	120
Aṭṭha vārena gahitā = Atthavārena gahitā (Syā)	404
Atikhiṇena = Nātikhīṇena (Ka)	43
Atimuttakāni = Adhimuttakāni (Sī, Syā)	61
Atītānaṃ dhammānaṃ = Atītārammaṇadhammānaṃ (Syā)	154
Atītaṃ ñāṇanti = Atītañāṇassa (Syā)	155
Atthitaṃ = Atītaṃ (Syā)	154
Adhigamanato paṭṭhāya = Adhigamatthāya (Ka)	40
Adhippāya-iddhi = Adhippāyaṃ iddhi (Sī, Syā)	277
Anāgatamevassa = Anāgatameva (Syā, Ka)	151
Anāgamanasabhāvo = Anāgamanabhāvo (Sī)	
Agamanabhāvo (Syā)	46
Anāgāmisakadāgāmibhāve = Anāgāmīsakadāgāmībhūmibhāve (Syā)	143
Anāpāthagataṃ = Anāpātagataṃ (Sī)	173
Anuddayā = Anudayā (Syā)	68
Anulomapaccanīke = Anulomapañcake (Syā)	121
Anuseti = Nānuseti (Ka)	65
Anantaruppattiṃ = Anantarapavattiṃ (Sī, Ka)	241
Andhakā = Andhakānaṃ (Sī, Syā, Ka)	187-188
Apaṭipūraṇaṃ = Aparipūraṇaṃ (Syā, Ka)	62

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Aparivaṭṭentassa = Aparivajjentassa (Syā)	198
Appaheyyattā = Appahīnattā (Syā)	149
Ayamāvatta = Ayamāvaṭṭa (Syā)	287
Ayaṃ evaṃvidho = Ayameva tividho (Syā)	33
Arūpā rūpaṃ = Āruppā āruppaṃ (Sī, Ka)	128
Asaññokāsattā = Aññokāsattā (Sī)	356
Asekhe Bhagavati = Asekkho Bhagavāti (Syā)	184
Ahogaṅgāpabbatato = Adhogaṅgāpabbatato (Syā)	110

[Ā]

Ānubhāve = Ānubhāvena (Syā, Ka)	110
Āpāthagatameva = Āpātagatameva (Sī)	173
Āvaṭṭentaṃ = Āvajjentaṃ (Syā)	39

[I]

Idāni = Idāni tasseva paṭiññāya (Sī, Syā)	118
Imināyeva ca lakkhaṇena = Iminā nayena ca lakkhaṇena ca (Syā)	299
Issarānaṃ bhāvo issariyaṃ nāma, adhipatīnaṃca bhāvo ādhipaccaṃ nāma = Issarānaṃ issariyaṃ nāma, adhipatīnaṃca ādhipaccaṃ nāma (Sī, Ka)	200

[U]

Ucchijjissatīti = Ucchijjatīti (Syā)	270
Uṭṭahitvā gamanamaggaṃ = Uddhaṃ gamanamaggaṃ (Syā)	101
Utusamuṭṭhānādino = Utusamuṭṭhānādibhedena (Sī, Ka)	202
Uddhaṃ puna = Uddhaṃ pana (Syā)	12
Uppajjitunti = Uppajjituṃ (?)	373
Uppattibhāvaṃ = Pavattibhāvaṃ (Sī, Ka)	411
Upapattiyā = Upapanno saha upapattiyā (Syā)	177
Upapattiṃ = Upapattibhāvaṃ (Syā)	129
Upari = Uttari (Sī, Ka)	398

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[E]

Ekaṁ = Evaṁ (Syā) 115

[O]

Okkalā vayabhiññā = Ukkaṇṇavassa aññā (Sī, Syā, Ka) 270

[Ka]

Katvā = Vatvā (Syā) 396

Kammūpacayo = Kammappaccayo (Syā) 157

Kāni pana tānīti = Tāni pana kānīti (Sī, Ka) 22

Kāmabhavūpagāyeva = Kāmabharūpabhavūpagāyeva (Ka) 206

Kālāsokaṁ = Asokaṁ (Syā) 106

Kiccasabbhāvaṁ = Kiccasabhāvaṁ (Sī, Syā) 149

Kiriyaṁyappavattābhāvā = Kiriyaṁyappavattābhāvā (Sī, Syā) 281

Kusalavasena = Kusalapadena (Syā) 368

Kusalākusalasaṅkhātāṁ = Kusalasaṅkhātāṁ (Syā) 204

Kusalaṁ vipākacutipaṭisaṅghiyo = Kusalavipākaṁ
cutipaṭisaṅghiyo (sabbattha) 203

Koci bhavo = Gatibhavo (Sī, Ka) 206

[Kha]

Khandhe paṭicca vatthu, vatthum -pa- vuttaṁ = Khandhe paṭicca
vatthunti idaṁ -pa-
vuttaṁ (Syā) 412

Kheḷāsakavādaṁ = Kheḷāsikavādaṁ (Sī, Syā) 284

[Ga]

Gahetvā = Gaṇetvā (Syā) 406

Gotrabhupuggalādīnampi = Gotrabhūpuggalānampi (Ka) 172

[Ca]

Cattālīsekā = Tālīsaṁ, ekā (Syā) 400

Cavantīti = Pavattantīti (Syā) 176

Ciṭṭiṭāti = Ciṭṭiṭāyatīti (Sī, Syā) 69

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Cha]

Chetvā = Tacchetvā (Sī, Syā)	35
Chedanabhedanapacanaḍibhāvena = Chedanapacanaḍibhāvena (Sī, Syā)	88
Chindantepi = Chijjantepi (Syā, Ka)	87

[Ja]

Jahatikathā = Pajahatikathā (Syā)	148
Jānāsi = Na jānāsi (Sī, Syā, Ka)	278

[Ña]

Ñāṇappavattiyā = Ñāṇuppattiyā (Syā)	161
Ñāṇappavattīti = Ñāṇaṃ pavattatīti (Syā)	226

[Tha]

Thatvā = Thitā (Sī, Ka)	280
-------------------------	-----

[Ta]

Tathena = Tatheva bhūtena (Syā)	117
Tassa = Arahattassa (Sī, Syā)	148
Tassa = Tassa tassa (Syā)	134
Tassa = Sattassa (Syā)	319
Tikesu = Tikadukesu (Syā)	407
Tiṇapupphakajarādippabhedo = Tilapupphakajarādipabhedo (Sī, Ka)	
Tilapupphakajarādibhedo (Syā)	59
Tīṇi = Tīṇi mukhāni (Syā)	120
Tulantarikādīnaṃ = Tulānantarikādīnaṃ (Ka)	194
Te = Tesaṃ (Syā)	133
Tena re vattabbe vata = Tena vata re vattabbeti (Syā)	114
Tena vata bho = Tena vata re (Syā)	114
Teneva atthi = Teneva naṃ atthi (Syā)	144
Tepi = Tesupi (Ka)	312
Taṃ sabbaṃ = Uttari vattabbaṃ sabbaṃ (Sī, Ka)	398

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Tha]

Thirakathoti = Thitakathoti (Sī, Syā) 87

[Da]

Dinneneva vatthunā = Dinnāneva vatthūni (Ka) 200

Dūracārī = Dūrācārī (Sī, Syā) 87

[Dha]

Dhātukathā = Dhātukathāyaṃ (Syā) 1

[Na]

Na uddhaṭameva = Dhammasaṅgahe, idha pana uddhaṭameva (Syā) 379

Na jaheyya = Jaheyya (Syā) 150

Na sakkuṇeyya = Na sakkā (Sī, Ka) 258

Nāmametaṃ = Nāmamattamevetam (Syā) 377

Niggamanacatukkaṃ = Nigamanacatukkaṃ (Sī) 117

Niggahārahaṃ = Niggaṇhārahaṃ (Ka) 116

Nidhātabbayuttakaṃ = Nidhetabbayuttakaṃ (Sī, Syā) 88

Ninnānākaraṇatāya = Nānākaraṇatāya (Syā) 167

Nipphannāti = Niruddhāti (Syā) 193

Niyāmo = Niyato (Ka) 278

Niyāmoti = Visesti (Syā) 282

Nihatamānadappā = Nihatamānadabbā (Ka) 84

[Pa]

Pakāsassa = Pabhāsassa (Syā) 346

Paccuppannānaṃyeva = Paṭuppannānaṃyeva (Sī, Syā) 264

Pañcavokārabhavādīnā = Pañcavokārabhavādīnaṃ (Ka) 205

Paṭikkhipati = Paṭijānāti (Syā) 142

Paṭijānantam = Paṭijānantassa (Syā, Ka) 153

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Paṭhamanavamāneva = Paṭhamanayeneva (Syā)	169
Paṭṭhānantveva = Paṭṭhānaṃ tena (Ka)	343
Paṇidahitabbaṭṭhena = Paṇihitabbaṭṭhena (Sī)	169
Paṇunnaṃ = Panunṇaṃ (Sī, Syā)	273
Patijāto = Aññatarasmiṃ jāto (Sī, Syā)	85
Pattiyāyitabbako = Paccayāyitabbako (Sī) Patiyāyitabbako (Syā)	87
Pana phassaṃ = Pana na phassaṃ (Ka)	197
Papaṭikopamāya = Ayapappaṭikopamāya (Syā)	50
Paravādissa = Sakavādissa (Sī, Syā)	167
Parikappitena = Parikappitabbena (Syā)	169
Paricumbati = Parimuccati (Syā)	134
Parinibbāti = Parinibbāyati (Sī, Syā)	37
Palālaggi = Palāsaggi (Syā)	69
Paleti = Paḷeti (Ka)	41
Pavatta = Pavatti (Syā) Parivatta (Ka)	257
Pavattatīti = Patatīti (Sī, Syā)	48
Pavattamānaṃ taṃ = Pavattamānataṃ (Ka)	145
Pavattiyāpi vasena labbhanti = Pavattassapi labbhanti (Sī)	311
Pahīnabhāvaṃ = Pahānabhāvaṃ (Sī, Ka)	172
Pārāyanagāthāya = Pārāyanakathāya (Syā)	138
Pāraṅgatoti = Pāragatoti (Syā)	95
Puggale sandhāvante = Puggalena sandhāvantena (Sī, Syā)	129
Puggalo te upalabbhati = Puggalo upalabbhati, puggalo taveva upalabbhati (Syā)	133
Puggalopi = So puggalopi na bhijjate. Puggalo (Syā)	130
Puggalova puggalo = Puggalova ko kova puggalo (Syā)	124
Putṭho idhaṭṭhakassa = Putṭhena idha ṭhitassa (Syā)	128
Pubbaseliyāparaseliyānaṃ = Pubbaseliyānaṃ (Syā)	233

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pha]

Phassādipatirūpakā naphassādayo = Phasādipatirūpakānaṃ	
phassādayo (Sī, Syā)	284
Phassovārammaṇaṃ = Phassārammaṇaṃ (Syā)	188
Phaḷubījaṃ = Phalabījaṃ (Sī, Syā)	88
Phalasamāpattivīthiyampi = Phalasamāpattiyampi (Syā)	267
Phusatiyeve = Phusetiyeve (Syā)	31

[Ba]

Bāhuliyā = Bāhulikā (Sī)	106
Buddhabhāvaṃ = Bodhibhāvaṃ (Ka)	180
Bodhetuṃ = Codetuṃ (Syā)	207

[Bha]

Bhājitattā = Vibhājitattā (Syā)	293
Bhinnajātikānaṃ arūpadhammānaṃ = Bhinnajātikānaṃ (Syā)	373

[Ma]

Maññati = Paññatti (Syā)	224
Manindriyaṅca nuppajjitthāti = Jīvitindriyaṅca nuppajjati	
somanassindriyaṅca nuppajjitthāti (?)	338
Manoviññāṇadhātuyā = Ekāya viññāṇadhātuyā (Sī)	16
Mahisāsakā = Mahimsāsakā (Sī)	106
Micchattaniyatacittesu = Micchattaniyatacittesu	
dvepaṭighacittesu ca (Ka)	361
Micchattasammattaniyāmasena = Micchattaniyāmasena (Syā)	279
Mukhe = Pakkhe (Syā)	120
Mūlaghātakaraṇasamatthātāya = Samugghātakaraṇasamatthātāya (Syā)	63

[Ya]

Yathārutavaseneva = Yathāvuttavaseneva (Syā)	138
Yadi taṃ = Yadidaṃ (Sī, Syā)	168

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yāthāvato ca = Yathāsambhavato ca (Syā)	124
Yvāssa = Yvāyaṃ (Ka)	115-116
Yuganaddhāva = Yuganandhāva (Sī, Ka)	356
Yesaṃ = Ye (?)	275
Yesaṃ so = Yasmā so (Syā)	157

[Ra]

Rattiyā bhojanam = Rattibhojanam (Sī) Rattim bhojanam (Syā)	89
Rāgādipatirūpakā narāgādayopi = Rāgādipatirūpakānam rāgādayopi (Sī, Syā)	284
Rājagirikasiddhatthikānañña = Rājagirikānañceva siddhatthikānañca (Syā)	196
Rūpadhātu-arūpadhātuyā = Rūpadhātu-arūpadhātuyo (?)	326
Rūpādīni = Cakkhurūpādīni (Syā)	130
Rūpena tena bhavitabbanti = Atthi rūpena bhavitabbanti (Sī, Syā)	211
Rogaṭikārādikāle = Rogatikicchākārādikāle (Syā)	271

[Va]

Vacanam sāmaññaphalena = Vacanasāmaññato chalena (Ka)	187
Vacasāyatthe = Byavasāyatthe (Sī, Syā)	160
Vacasāyam = Byavasāyam (Sī, Syā)	160
Vanapattham pabbhāram = Vanapatham pabbhāram (Syā)	92
Vādīhi = Vādehi (Syā)	112
Vikkhepakarattā = Vikkhepakaraṇattā (Syā)	265
Vidhūnantā = Vitudantā (Sī, Ka)	92
Vināsanabhāvato = Vihimsanabhāvato (Sī, Syā)	86
Vipassanāpāribandhakā = Vipassanāpāripanthakā (Sī) Vipassanāpāripanthikā (Syā)	33
Vipakkavipākam = Vipakkavipākā (Sī, Syā) Vipakkamavipākam (Ka)	157
Vimuttāsā = Vimuttiyāsā (Sī, Ka)	58

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vissajjitvāna = Vissajjetvāna (Sī) Vibhajitvāna (Syā)	107
Vīsaṃ tisatādhikāni ca = Vīsatitisaṭādhikāni ca (Syā)	298
Vedanādisaṅkhātaraṃ = Vedanāsaṅkhātaraṃ (Sī, Ka)	129

[Sa]

Saṅgahāsaṅgahādīnaṃ = Saṅgahādīnaṃ (Sī, Syā)	2
Saṅgahaṃ = Saṅgītiṃ (Ka)	106
Satto = Sutto (Sī, Syā)	281
Saddekadesaṃ = Saccekadesaṃ (Sī, Syā)	12
Santakā = Kaṇṭakā (Ka) Vandākā (?)	109
Sabbathāpi = Sabbadāpi (Sī, Syā)	143
Sabbatthivādā = Sabbatthikavādā (Syā)	106
Sabbavāresu = Sabbatṭhānesu (Ka)	148
Samādhīpāribandhakānaṃ = Samādhīpāripanthakānaṃ (Sī)	
Samādhīpāripanthikānaṃ (Syā)	70
Samādhivasena = Samāpattivāsena (Syā)	45
Sampaṭicchitā = Sampaṭicchitvā (Syā)	115
Sampayuttakānañceva = Pañcavokāre sampayuttakānañceva (Sī, Syā)	368
Sammūṭṭisaccavasena = Sammūṭṭisaccavasena vā (Syā)	115
Samodhānena ca = Samodhānetvā (Syā)	15
Sambhotīti = Sambhavatīti (Syā)	289
Sallakkhetvāva = Avekkhitvāva (Syā)	88
Sahajātacetanā = Cetanā (Syā)	374
Sahajātarūpatthipaccayo = Sahajāto rūpatthipaccayo (Syā)	385
Sā evaṃ ajja katā = Sā esā ajja yathā (Syā)	497
Sukamoraḍayo = Suvamoraḍayo (Sī) Sukakapotāḍayo (Syā)	34
Suttasādhane = Suttasodhane (Sī, Ka)	156
Sumbhakapattadhare = Subhakapattadhare (Syā)	57
Sesaṭṭhānesupi = Sesavāresupi (Syā)	63

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Sa]

So pana = Na so pana (Syā)	144
So = So rūpādivasena chabbidho (Syā)	345
Samghabhogassa = Samghabhāgassa (Sī, Syā, Ka)	56

[Ha]

Hatalābhasakkārā = Rahitalābhasakkārā (Syā)	109
Hi-kāro ca = Hikāro ca cikāro ca (Syā)	124
Hoti = Namī (Ṭikāyaṃ) Namanariṃ (?)	222